

พระสุตตันตปิฎก

มัชฌิมนิกาย มูลป้อนาสกั

เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

สีหนาทวรรค

๑. จุฬสีหนาทสูตร

[๑๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้ว. ภิกษุเหล่านั้นได้ทูลรับสนองพระพุทธพจน์แล้ว.

สมณะ ๔ จำพวก

[๑๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทฺธพจน์นี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะมีในพระศาสนานี้เท่านั้น สมณะที่สองมีในพระศาสนานี้ สมณะที่สามมีในพระศาสนานี้ สมณะที่สี่มีในพระศาสนานี้ ลัทธิของศาสดาอื่นว่าง

เปล่าจากพระสมณะผู้รู้ทั่วถึง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงบันลือสีหนาท โดยชอบอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ทีเดียว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้แล ที่พวกปริพาชกอัญญเดียรฉิย์ในโลกนี้ ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า อะไรเป็น ความมั่นใจของพวกท่าน อะไรเป็นกำลังของพวกท่าน พวกท่านพิจารณาเห็น ในตนด้วยประการไร จึงกล่าวอย่างนี้ว่า สมณะมีในพระศาสนานี้เท่านั้น สมณะ ที่สองมีในพระศาสนานี้ สมณะที่สามมีในพระศาสนานี้ สมณะที่สี่มีในพระศาสนา นี้ ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากพระสมณะผู้รู้ทั่วถึง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวก ปริพาชกอัญญเดียรฉิย์ผู้มีวาตะอย่างนี้ อันพวกเธอฟังกล่าวตอบอย่างนี้ว่า ท่าน ผู้มีอายุทั้งหลายธรรม ๔ ประการ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสแล้ว มีอยู่ ที่พวกเราเห็นธรรมเหล่านี้ในตน จึงกล่าวอย่างนี้ว่า สมณะมีในพระศาสนานี้เท่านั้น สมณะที่สองมีในพระศาสนา นี้ สมณะที่สามมีในพระศาสนานี้ สมณะที่สี่มีในพระศาสนานี้ ลัทธิของศาสดา อื่นว่างเปล่าจากพระสมณะผู้รู้ทั่วถึง ธรรม ๔ อย่างเป็นไฉน ๔ อย่าง คือ ความ เลื่อมใสในพระศาสดาของพวกเรา มีอยู่ ความเลื่อมใสในพระธรรมมีอยู่ ความ กระทำให้บริบูรณ์ในศีล มีอยู่ ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ผู้ประพฤติธรรม ร่วมกัน เป็นที่น่ารัก น่าพอใจ มีอยู่ คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการเหล่านั้นแล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้รู้ ผู้เห็น เป็น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแล้ว ที่พวกเราเล็งเห็นธรรมเหล่านี้ในตน จึงกล่าวอย่างนี้ สมณะมีในพระศาสนานี้เท่านั้น สมณะที่สองมีในพระศาสนานี้ สมณะที่สามมีในพระศาสนานี้ สมณะที่สี่มีในพระศาสนานี้ ลัทธิของศาสดาอื่น ว่างเปล่าจากพระสมณะผู้รู้ทั่วถึง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้แล ที่พวกปริพาชกอัญญเดียรฉิย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุ ผู้ใดเป็นศาสดาของ พวกเรา ความเลื่อมใสในศาสดาแม้ของพวกเราก็มีอยู่ คำสอนใดเป็นธรรมของ

พวกเรา ความเลื่อมใสในธรรมแม้ของพวกเราก็มีอยู่ ศิลเหล่าใดเป็นศิลปะของพวกเรา แม้พวกเราก็กระทำให้บริบูรณ์ในศิลปะทั้งหลาย ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ผู้ประพฤติกุศลร่วมกัน แม้ของพวกเราก็เป็นที่น่ารัก น่าพอใจ. ผู้มีอายุ ในข้อเหล่านี้ อะไรเป็นข้อที่แปลกกัน อะไรเป็นข้อประสงค์ อะไรเป็นข้อที่ การทำให้ต่างกัน ในระหว่างของท่านและของเราดังนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้มีวาตะอย่างนี้ อันพวกเธอพึงกล่าวตอบอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุ ความสำเร็จมีอย่างเดียวหรือมีมากอย่าง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวก ปริพาชกอัญญเดียรถีย์ เมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ความ สำเร็จมีอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีมากอย่าง. พวกเธอพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุ ก็ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้มีราคะหรือของผู้ปราศจากราคะ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ เมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้ปราศจากราคะมิใช่ของผู้มีราคะ. พวกเธอพึงกล่าว อย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้น เป็นของผู้มีโทสะหรือของผู้ปราศจากโทสะ. คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ เมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยา- กรณ์อย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้ปราศจากโทสะ มิใช่ของผู้มีโทสะ. พวกเธอพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้มีโมหะหรือของผู้ปราศจาก โมหะ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ เมื่อจะพยากรณ์โดย ชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้ปราศจากโมหะ มิใช่ ของผู้มีโมหะ. พวกเธอพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้มีตัณหา หรือของผู้ปราศจากตัณหา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ เมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้ ปราศจากตัณหา มิใช่ของผู้มีตัณหา. พวกเธอพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ความสำเร็จ นั้นเป็นของผู้มีอุปาทาน หรือของผู้ไม่มีอุปาทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวก

ปริพาชกอัญญเดียรถีย์เมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้ไม่มีอุปาทาน มิใช่ของผู้มีอุปาทาน. พวกเธอพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้รู้แจ้งหรือของผู้ไม่รู้แจ้ง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้รู้แจ้ง มิใช่ของผู้ไม่รู้แจ้ง. พวกเธอพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้ยินดีในร้ายหรือของผู้ไม่ยินดีในร้าย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริพาชกอัญญเดียรถีย์ เมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้ไม่ยินดีในร้าย มิใช่ของผู้ยินดีในร้าย. พวกเธอพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้ยินดีในความเนิ่นช้า มีความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี หรือของผู้ยินดีในความไม่เนิ่นช้า มีความไม่เนิ่นช้าเป็นที่มายินดี. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ เมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้ยินดีในความไม่เนิ่นช้า มีความไม่เนิ่นช้าเป็นที่มายินดี มิใช่ของผู้ยินดีในความเนิ่นช้า มีความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี.

ทีฎฐิ ๒

[๑๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทีฎฐิ ๒ อย่างเหล่านี้ คือ ภวทีฎฐิ และ วิภวทีฎฐิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นผู้แอบอิงภวทีฎฐิเข้าถึงภวทีฎฐิ หยั่งลงสู่ภวทีฎฐิ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ยินดีในร้ายต่อวิภวทีฎฐิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นผู้แอบอิงวิภวทีฎฐิเข้าถึงวิภวทีฎฐิ หยั่งลงสู่วิภวทีฎฐิ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ยินดีในร้ายต่อภวทีฎฐิ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึงความเกิด ความดับ คุณ โทย

และการถ่ายถอนแห่งทิลุ ๒ อย่างเหล่านี้ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้น ยังมีราคะ ยังมีโทสะ ยังมีโมหะ ยังมีตัณหา ยังมีอุปาทาน ไม่ใช่
ผู้รู้แจ้ง ยังยินดีและยินร้าย เป็นผู้ยินดีในความเนิ่นช้า มีความเนิ่นช้าเป็นที่มา
ยินดี พวกเขาย่อมไม่หลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ ความโศก ความร่ำไร
ทุกข์กาย ทุกข์ใจ และความคับแค้นทั้งหลาย เรากล่าวว่า ย่อมไม่หลุดพ้น
ไปจากทุกข์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้นย่อมรู้ทั่วถึงความเกิดความ-
ดับ คุณ โทษ และการถ่ายถอนแห่งทิลุ ๒ อย่างเหล่านี้ ตามความเป็นจริง
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจาก
โมหะ ปราศจากตัณหา ปราศจากอุปาทาน เป็นผู้รู้แจ้ง เป็นผู้ไม่ยินดีและ
ยินร้าย มีความยินดีในความไม่เนิ่นช้า มีความไม่เนิ่นช้าเป็นที่มายินดี พวกเขา
ย่อมหลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ ความโศก ความร่ำไร ทุกข์กาย
ทุกข์ใจ และความคับแค้นทั้งหลาย เรากล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

อุปาทาน ๔

[๑๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทาน ๔ อย่างเหล่านี้ ๔ อย่างเป็น
ไฉน คือ กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สีสัพพตอุปาทาน อัตตวาทุอุปาทาน. คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งปฎิญาณลัทธิว่ารอบรู้อุปาทานทุกอย่าง
แต่พวกเขาจะไม่บัญญัติความรอบรู้อุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ ย่อมบัญญัติ
ความรอบรู้กามอุปาทานไม่บัญญัติความรอบรู้ทิฏฐอุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้
สีสัพพตอุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้อัตตวาทุอุปาทาน ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร
เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่รู้ทั่วถึงฐานะ ๓ ประการเหล่านี้ ตามความเป็น
จริง เพราะฉะนั้น พวกเขาจึงมีลัทธิว่ารอบรู้อุปาทานทุกอย่าง แต่พวกเขาไม่
บัญญัติความรอบรู้อุปาทานทุกอย่างโดยชอบ บัญญัติความรอบรู้กามอุปาทาน ไม่

บัญญัติความรอบรู้ทิวสุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้สี่ลัพพสุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้ธัตตวาสุปาทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ปฏิญาณลัทธิว่ารอบรู้สุปาทานทุกอย่าง แต่พวกเขาไม่บัญญัติความรอบรู้สุปาทานทุกอย่างโดยชอบ บัญญัติความรอบรู้กามุปาทาน บัญญัติความรอบรู้ทิวสุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้สี่ลัพพสุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้ธัตตวาสุปาทาน ซ้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่รู้ทั่วถึงฐานะ ๒ ประการ เหล่านี้ ตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้น พวกเขาจึงปฏิญาณลัทธิว่ารอบรู้สุปาทานทุกอย่าง แต่พวกเขาไม่บัญญัติความรอบรู้สุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ บัญญัติความรอบรู้กามุปาทาน บัญญัติความรอบรู้ทิวสุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้สี่ลัพพสุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้ธัตตวาสุปาทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ปฏิญาณลัทธิว่ารอบรู้สุปาทานทุกอย่าง แต่พวกเขาไม่บัญญัติความรอบรู้สุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ บัญญัติความรอบรู้กามุปาทาน. บัญญัติความรอบรู้ทิวสุปาทาน บัญญัติความรอบรู้สี่ลัพพสุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้ธัตตวาสุปาทาน ซ้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่รู้ทั่วถึงฐานะอย่างหนึ่งนี้ เพราะฉะนั้น พวกเขาจึงปฏิญาณลัทธิว่ารอบรู้สุปาทานทุกอย่าง แต่พวกเขาไม่บัญญัติความรอบรู้สุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ บัญญัติความรอบรู้กามุปาทาน บัญญัติความรอบรู้ทิวสุปาทาน บัญญัติความรอบรู้สี่ลัพพสุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้ธัตตวาสุปาทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเลื่อมใสในศาสดาใด ความเลื่อมใส นั้น เราไม่กล่าวว่าไปแล้วโดยชอบ ความเลื่อมใสในธรรมใด ความเลื่อมใส นั้นเราไม่กล่าวว่าไปแล้วโดยชอบ ความกระทำให้บริบูรณ์ในศีลใด ซ้อนั้น เราไม่กล่าวว่าไปแล้วโดยชอบ ความเป็นที่รักและน่าพอใจในหมู่สหธรรมิกใด ซ้อนั้นเราไม่กล่าวว่าไปแล้วโดยชอบ ในธรรมวินัยเห็นปานนี้แล ซ้อนั้นเพราะ

เหตุอะไร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะข้อนั้นเป็นความเลื่อมใสในธรรมวินัยที่ ศาสดากล่าวแล้ว ประกาศแล้ว มิใช่สภาพนำออกจากทุกข์ ไม่เป็นไป เพื่อความสงบ มิใช่อันผู้รู้เองโดยชอบประกาศไว้.

[๑๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เท่านั้นแล เป็นผู้มิว่าตระรอบรู้อุปาทานทุกอย่าง ปฏิญาณอยู่ ย่อมบัญญัติความ รอบรู้อุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ ย่อมบัญญัติความรอบรู้กามุปาทาน ย่อม บัญญัติความรอบรู้ทิฏฐุปาทาน ย่อมบัญญัติความรอบรู้ศีลพัพตอุปาทาน ย่อม บัญญัติความรอบรู้อัตตวาหุปาทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเลื่อมใสใน ศาสดาใด ความเลื่อมใสในนั้น เรากล่าวว่าไปแล้วโดยชอบ ความเลื่อมใสใน ธรรมใด ความเลื่อมใสในนั้น เรากล่าวว่าไปแล้วโดยชอบ ความกระทำให้ บริบูรณ์ในศีลใด ข้อนั้นเรากล่าวว่าไปแล้วโดยชอบ ความเป็นที่รักและน่า พ้อใจในหมู่สหธรรมิกใด ข้อนั้นเรากล่าวว่าไปแล้วโดยชอบ ในพระธรรมวินัย เห็นปานนี้แล ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะข้อนั้นเป็น ความเลื่อมใสในธรรมวินัยอันศาสดากล่าวดีแล้ว ประกาศดีแล้ว เป็นสภาพนำ ออกจากทุกข์ เป็นไปเพื่อความสงบ อันท่านผู้รู้เองโดยชอบ ประกาศแล้ว.

ค้นหาเป็นเหตุเกิดอุปาทาน

[๑๕๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง อุปาทาน ๔ เหล่านี้ มีอะไรเป็น ต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. อุปาทาน ๔ เหล่านี้ มีต้นเหตุเป็นต้นเหตุ มีต้นเหตุเป็นเหตุเกิด มีต้นเหตุเป็นกำเนิด มี ต้นเหตุเป็นแดนเกิด. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุนี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ มี อะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. ต้นเหตุมีเวทนา เป็นต้นเหตุ มีเวทนาเป็นเหตุเกิด มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนานี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. เวทนาที่มีผัสสะเป็นต้นเหตุ มีผัสสะเป็นเหตุเกิด มีผัสสะเป็นกำเนิด มีผัสสะเป็นแดนเกิด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผัสสะนี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. ผัสสะมีสพายตนะเป็นต้นเหตุ มีสพายตนะเป็นเหตุเกิด มีสพายตนะเป็นกำเนิด มีสพายตนะเป็นแดนเกิด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สพายตนะนี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. สพายตนะมีนามรูปเป็นต้นเหตุ มีนามรูปเป็นเหตุเกิด มีนามรูปเป็นกำเนิด มีนามรูปเป็นแดนเกิด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นามรูปนี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. นามรูปมีวิญญาณเป็นต้นเหตุ มีวิญญาณเป็นเหตุเกิด มีวิญญาณเป็นกำเนิด มีวิญญาณเป็นแดนเกิด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณนี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. วิญญาณมีสังขารเป็นต้นเหตุ มีสังขารเป็นเหตุเกิด มีสังขารเป็นกำเนิด มีสังขารเป็นแดนเกิด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารนี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. สังขารมีอวิชชาเป็นต้นเหตุ มีอวิชชาเป็นเหตุเกิด มีอวิชชาเป็นกำเนิด มีอวิชชาเป็นแดนเกิด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใดแล ภิกษุละอวิชชาได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว เมื่อนั้น ภิกษุนั้น เพราะสํารอกอวิชชาเสียได้ เพราะวิชชาบังเกิดขึ้น ย่อมไม่ถือมั่นกามุปาทาน ย่อมไม่ถือมั่นทิฏฐุปาทาน. ย่อมไม่ถือมั่นศีลพศุปาทาน ย่อมไม่ถือมั่นอตตควาทุปาทาน เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมปรินิพพานเฉพาะตนนั้นเทียว เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นดาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ ๑
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มี ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจ
ชื่นชมยินดี ภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วแล.

จบ จูฬสีหนาทสูตร ที่ ๑

อรรถกถามัชฌิมนิกาย ชื่อ ปญฺจสุทฺถนํ

พรรณนามูลปณณาสก์

ภาคที่ ๒

พรรณนาตีหนาทวารค

อรรถกถาจลลตีหนาทสุตฺร

จลลตีหนาทสุตฺร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-
ก็เพราะจลลตีหนาทสุตฺรนั้น มีการสรุปถึงความอุบัติของเรื่อง เพราะ
ฉะนั้น ข้าพเจ้าแสดงการสรุปนั้นแล้ว จักทำการพรรณนาบทโดยไม่ตามลำดับ
แห่งจลลตีหนาทสุตฺรนั้น. ก็เรื่องนี้ได้ยกขึ้นกล่าวในความอุบัติของเรื่องอะไร.
ในเรื่องที่เดียรถีย์คร่ำครวญ เพราะลาภสักการะเป็นปัจจัย. ได้ยินว่า ลาภ-
สักการะใหญ่ได้บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า โดยนัยที่กล่าวแล้วในธัม-
มทายาทสุตฺร.

ก็โลกสันนิวาสนี้มีประมาณ ๔ ดำรงอยู่แล้วโดย ๔ อย่าง ด้วยอำนาจ
แห่งบุคคลเหล่านี้คือ บุคคลผู้มีประมาณในรูป เลื่อมใสในรูป มีประมาณใน
เสียง เลื่อมใสในเสียง มีประมาณในความเศร้าหมอง เลื่อมใสในความเศร้า-
หมอง มีประมาณในธรรม เลื่อมใสในธรรม. ข้อการทำให้ต่างกันของบุคคล
เหล่านั้นดังนี้. ก็บุคคลผู้มีประมาณในรูป เลื่อมใสในรูปเป็นใจน บุคคลบาง
คนในโลกนี้เห็นความเจริญขึ้น หรือเห็นความเจริญเต็มที่ เห็นความบริบูรณ์
หรือเห็นทรวคตรง ถือประมาณในรูปนั้นแล้ว ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น
บาลี. จุฬตีหนาทสุตฺตํ

นี้เรียกว่าบุคคลผู้มีประมาณในรูป เลื่อมใสในรูป. ก็บุคคลผู้มีประมาณในเสียง เลื่อมใสในเสียงเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ถือประมาณในเสียงนั้น ด้วยการพรรณนาของคนอื่น ด้วยการชมเชยของคนอื่น ด้วยการสรรเสริญของคนอื่น ด้วยคนผู้นำคุณของคนอื่นแล้วยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีประมาณในเสียง เลื่อมใสในเสียง. ก็บุคคลผู้มีประมาณในความเศร้าหมอง เลื่อมใสในความเศร้าหมองเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นความเศร้าหมองในจีวร หรือเห็นความเศร้าหมองในบาตร หรือเห็นความเศร้าหมองในเสนาสนะ หรือเห็นการบำเพ็ญทุกกรกิริยาต่าง ๆ แล้ว ถือประมาณในความเศร้าหมองนั้น ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีประมาณในความเศร้าหมอง เลื่อมใสในความเศร้าหมอง. ก็บุคคลผู้มีประมาณในธรรม เลื่อมใสในธรรมเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นศีล หรือเห็นสมาธิ หรือเห็นปัญญาแล้ว ถือประมาณในธรรมนั้น ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีประมาณในธรรม เลื่อมใสในธรรม.

ในบุคคล ๔ พวกนี้ ฝ่ายบุคคลมีประมาณในรูปเห็นความเจริญขึ้น และความเจริญเต็มที่ ทรวดทรง ความบริบูรณ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระฉวีวรรณสวยงาม คุจวิจิตรด้วยรัตนะต่าง ๆ เพราะประดับประดาด้วยอัญมณียัญชนะ ๘๐ อย่าง คุจแผ่นใหญ่แห่งทองคำอันรุ่งเรืองด้วยหมู่ดาว เพราะเคลื่อนกล่นด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และคุจทองฟ้าอันแจ่มจรัส โดยประการทั้งปวงฉะนั้น มีพระสิริระหาที่เปรียบมิได้ มีปาริฉัตรสูงร้อยโยชน์ มีพระสิริแวดล้อมด้วยรัศมีประมาณหนึ่งวา สูงสิบแปดศอกแล้ว เลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเทียว.

ฝ่ายบุคคลมีประมาณในเสียง ได้ฟังเสียงที่เป็นไปแล้วแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยนัยเป็นต้นว่า ตลอดสื่อสงไชย ยิ่งด้วยแสนกัป พระองค์ทรง

บำเพ็ญบารมีสิบ อุปบารมีสิบ ปรมัตถบารมีสิบ ทรงกระทำอังคบริจาค บุตร
ทวารบริจาค รัชชบริจาค ชนบริจาค และนัยนบริจาคแล้วเลื่อมใสในพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเทียว.

ฝ่ายบุคคลมีประมาณในความเศร้าหมอง เห็นความเศร้าหมองในจิวร
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว คิดว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ครองสมบัติ ก็จัก
ทรงแต่ผ้าที่ทำจากเมืองกาลิเท้านั้น แต่พระองค์ครั้งทรงผนวชแล้ว ทรงยินดี
ด้วยจิวรบังสุกุลอันทำด้วยปาน ทรงกระทำกรหนัก ดังนี้ ย่อมเลื่อมใสใน
พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเทียว. เห็นแม้ความเศร้าหมองในบาตรแล้ว คิดว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ เมื่อทรงครองเรือนได้เสวยโภชนะแห่งข้าวสาลี
อันมีกลิ่นหอม สมควรแก่โภชนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ในภาชนะทองคำอัน
ประเสริฐสีแดง แต่ครั้งทรงผนวชแล้วทรงถือบาตรหิน เสด็จบิณฑบาตตาม
ตรอกในประตูของตระกูลสูง ทรงยินดีด้วยก้อนข้าวที่ได้แล้ว กระทำกิจหนัก
ดังนี้ ย่อมเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเทียว. แม้ได้เห็นความเศร้าหมอง
ในเสนาสนะแล้ว คิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ เมื่อทรงครองเรือน
มีนางพื่อน ๓ พวกเป็นบริวาร เสวยราชสิริ คุณสมบัติทิพในปราสาททั้ง ๓
อันสมควรแก่ฤกษ์ทั้ง ๓ บัดนี้ ทรงผนวชแล้ว ทรงยินดีด้วยวัตถุ มีกระดานไม้
แผ่นศิลาและเตียงไม้ไผ่ เป็นต้น ในรุกขมูลและเสนาสนะเป็นต้น ทรงกระทำ
การหนัก ดังนี้ ย่อมเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเทียว. แม้ได้เห็นการ
บำเพ็ญทุกกรกิริยาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว คิดว่า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงยังชีพให้เป็นไปด้วยวัตถุ มี น้ำต้มถั่วเขียว น้ำต้มถั่วพู และน้ำ-
ต้มหเรณู เป็นต้น เพียงพายมือ ๆ จักเจริญฉนอันไม่มีประมาณ ไม่ทรง
ห่วงใยในสรีระและชีวิตอยู่ตลอดหกปี โอ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำกิจที่
ทำได้ยาก ดังนี้ ย่อมเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเทียว.

ฝ่ายบุคคลมีประมาณในธรรม เห็นศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ
ฉานวิโมกข์ สมาธิสมบัติ สัมปทา ความบริบูรณ์แห่งอภิญา ยมกปาฏิหาริย์
เทโวโรหณะ และความอัศจรรย์หลายประการ มีการทรมานปาฏิกบุตรเป็นต้น
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ย่อมเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเทียว.

บุคคลเหล่านั้น เลื่อมใสอย่างนี้แล้ว ย่อมนำลาภสักการะใหญ่ถวายแด่
พระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ลาภสักการะของเดียรถีย์ทั้งหลายก็เลื่อมไป จุกกาใน
พาเวรุชาดก. เหมือนอย่างท่านกล่าวว่

นางนคยงร้องเสียงไพเราะ เพราะ
ไม่เห็นนคยง จึงบูชาในพาเวรุนั้น
ด้วยเนื้อและผลไม้ ก็ในกาลใด นคยงที่
ถึงพร้อมด้วยเสียงสุพาเวรุ ในกาลนั้น
ลาภและสักการะของกาก็เลื่อมไป ในกาล
ใด พระพุทธเจ้าผู้ธรรมราชา ทรงกระทำ
แสงสว่างยังไม่อุบัติขึ้น ในกาลนั้น คนอื่น
เป็นอันมาก ได้บูชาสมณพราหมณ์ทั้ง
หลาย แต่ในกาลใด พระพุทธเจ้าทรงถึง
พร้อมด้วยเสียง ทรงแสดงธรรม ในกาล
นั้น ลาภและสักการะของเดียรถีย์ทั้งหลาย
ก็เลื่อมไป.

เดียรถีย์เหล่านั้น เลื่อมจากลาภและสักการะอย่างนี้แล้ว แม้จะยังราตรี
ให้สว่างเพียงหนึ่งนิ้ว สองนิ้ว ก็เป็นผู้เลื่อมจากรัศมี จุกหิงห้อยทั้งหลายใน
เวลาพระอาทิตย์ขึ้นฉะนั้น.

หิงห้อยทั้งหลายย่อมแสดงออกซึ่ง

แสงในราตรีข้างแรม ก็นั่นเป็นนิสัยของ

หิงห้อยเหล่านั้น ในเวลาใด พระอาทิตย์

ที่ถึงพร้อมด้วยรัศมีขึ้นอยู่ ในเวลานั้น

แสงของหมู่หิงห้อยทั้งหลายก็หายไปจันใด

แม้เดียรฉัตรทั้งหลายในโลกนี้ ส่วนมาก

เป็นเช่นกับหิงห้อยฉนั้นนั้น ย่อมแสดงคุณ

ตนในโลกที่เปรียบเหมือนข้างแรม แต่ใน

เวลาใด พระพุทธเจ้ามีรัศมีหาที่เปรียบ

มิได้ อุบัติขึ้นในโลก ในเวลานั้น เดียรฉัตร

ทั้งหลายก็หมดรัศมี ดุจหิงห้อยทั้งหลาย

ในพระอาทิตย์ ฉะนั้น.

เดียรฉัตรเหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากรัศมีอย่างนี้ สรีระเคลื่อนกล่นด้วยหิด และ
ต่อมเล็ก ๆ เป็นต้น ถึงความเสื่อมอย่างยิ่ง ไปหาพระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ และที่ประชุมของมหาชนแล้ว ยืนคร่ำครวญในระหว่างถนนบ้าง
ในตรอกบ้าง ในทางสี่แพร่งบ้าง ในสภาบ้าง ร้องประการต่าง ๆ อย่างนี้ว่า
ดูก่อนผู้เจริญ สมณโคดมเท่านั้นหรือเป็นสมณะ พวกเราไม่เป็นสมณะ สาวก
ของพระสมณโคดมเท่านั้นเป็นสมณะ สาวกแม้ของพวกเราก็ไม่เป็นสมณะ ทาน
ที่ให้สมณโคดมและสาวกของสมณโคดม นั้น มีผลมาก ทานที่ให้แก่พวกเรา
ไม่มีผลมาก สมณโคดมก็เป็นสมณะด้วย พวกเราก็เป็นสมณะด้วย สาวกของ
สมโคดมก็เป็นสมณะด้วย สาวกของพวกเราก็เป็นสมณะด้วย ทานที่ให้แก่
สมโคดมและแก่สาวกของสมณโคดม นั้นก็มีผลมากด้วย ทานที่ให้แก่พวกเรา
และแก่สาวกของพวกเรา ก็มีผลมากด้วย มิใช่หรือ ท่านทั้งหลายจงให้จงทำ

แก่สมณโคตมแก่สาวกของสมณโคตมนั้นด้วย จึงให้จงทำแก่พวกเราและแก่สาวกของพวกเราด้วย สมณโคตมอุบัติแล้วตลอดวันก่อน ๆ มิใช่หรือ แต่พวกเราเมื่อเกิดขึ้นในโลกเทียว ก็ได้เกิดแล้วดังนี้. ลำดับนั้น บริษัทสี่ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ได้ฟังเสียงของเดียรถีย์เหล่านั้นแล้ว กราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เดียรถีย์ทั้งหลาย กล่าวคำนี้และคำนี้ ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าสำคัญว่า สมณะมีในที่อื่น ตามคำพวกเดียรถีย์ เมื่อจะทรงปฏิเสธความเป็นสมณะในอัญญเดียรถีย์ทั้งหลาย และเมื่อจะทรงอนุญาตความเป็นสมณะในศาสนานี้เท่านั้น จึงตรัสพระสูตรแห่งความเกิดขึ้นของเรื่องนี้อย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะมีในศาสนานี้เท่านั้น.

ในบทนั้น บทว่า อิเชว คือ ในศาสนานี้เท่านั้น. ก็ความจำกัดนี้พึงทราบแม้ในบทที่เหลือ. ก็สมณะทั้งหลายแม้มีสมณะที่ ๒ เป็นต้น ก็มีในศาสนานี้เท่านั้น ไม่มีในที่อื่น. บทว่า สมโณ ได้แก่ พระโสดาบัน. ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะเป็น โฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ เพราะสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีการตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้สมณะ. สกทาคามี ชื่อว่า สมณะที่ ๒. ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะที่ ๒ เป็น โฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้เป็นสกทาคามี เพราะสังโยชน์สามสิ้นไป เพราะความที่ราคะ โทสะ และโมหะ เบบางกลับมาสู่โลกนี้ ครั้งเดียวเท่านั้น ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้สมณะที่ ๒ ดังนี้. พระอนาคามี ชื่อว่า สมณะที่ ๓. ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะที่ ๓ เป็น โฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ เพราะ

ความสิ้นไปแห่งสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่าง เป็นอุปปาติกะ ปรีนิพพานในภพ
นั้น ไม่เวียนกลับมาจากโลกนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้สมณะที่ ๓. พระอรหันต์
ชื่อว่า สมณะที่ ๔ ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็สมณะที่ ๔ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ กระทำ
ให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่ง
อาสวะทั้งหลายด้วยอภิญญาของตนเอง เข้าถึงอยู่ในทิวรรณธรรมเทียว คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย นี้สมณะที่ ๔. ท่านประสงคฺ์เอาสมณะที่ตั้งอยู่ในผลสี่ในที่นี้เทียว
ด้วยประการฉะนี้. บทว่า สุธมฺมา ได้แก่ ว่าง คือ เปล่า. บทว่า ปรปฺปวาทา
ความว่า วาทะว่าเทียง ๔ วาทะว่าเทียงเป็นบางส่วน ๔ วาทะว่ามีที่สุดและไม่
มีที่สุด ๔ วาทะที่ห้ามความไม่ตาย ๔ วาทะที่เกิดขึ้นเฉพาะ ๒ สัตถุญฺญวาทะ ๑๖
อสัตถุญฺญวาทะ ๘ เนวสตุญฺญาสัตถุญฺญวาทะ ๘ อุจฺเจทวาทะ ๗ ทิวรรณมฺนนิพพาน
วาทะ ๕ แม้ทั้งหมดดังกล่าวมานี้ มาแล้วในพรหมชาลสูตร วาทะของเหล่า
พาหิยรอื่นจากนี้ ๖๒ ชื่อว่า ปรปฺปวาทะ. วาทะเหล่านั้น แม้ทั้งหมด ว่างเปล่า
จากสมณะผู้ตั้งอยู่ในผลสี่เหล่านี้. ก็วาทะเหล่านั้น ไม่มีในสมณะนั้น. ก็วาทะ
เหล่านั้น ไม่มีอย่างเดียวกันหาไม่ แต่สูญจากสมณะเหล่านั้นนั้นเทียว. อนึ่ง สูญ
จากสมณะแม้สิบสองนั้นเทียว คือ จากสมณผู้ตั้งอยู่ในมรรคสี่บ้าง จากสมณะ
ผู้วิปัสสกซึ่งปรารภเพื่อประโยชน์แก่มรรคสี่บ้าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงเนื้อความนี้เอง จึงตรัสไว้ในมหา
ปรีนิพพานสูตรว่า

คู่ก่อนสุภทฺทะเรามีวัยได้ ๒๕ ปี บวช

แล้วตามแสวงหาอะไรเป็นกุศล คู่ก่อน

สุภทฺทะตั้งแต่เราบวชแล้วได้ ๕๐ ปีเศษ

แม้สมณะผู้เป็นไปในประเทศแห่งธรรม

เป็นเครื่องนำออก ไม่มีในภายนอกแต่

ธรรมวินัยนี้.

สมณะแม่ที่ ๒ ก็ไม่มี สมณะแม่ที่ ๔ ก็ไม่มี ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจาก
สมณะผู้รู้ทั่วถึง. ก็ท่านประสงค์เอาผู้ปรารภวิปัสสนาว่า ปเทสวตฺตี ในมหา
ปรินิพพานสูตรนั้น. เพราะฉะนั้น พระองค์ทรงกระทำผู้ปรารภวิปัสสนาเพื่อ
โศคาปัตติมรรคผู้ตั้งอยู่ในมรรค ผู้ตั้งอยู่ในผล แม้ทั้ง ๓ ดังกล่าวเข้าด้วยกัน
แล้ว ตรัสว่า แม้สมณะก็ไม่มีดังนี้. ทรงกระทำผู้ปรารภวิปัสสนาเพื่อสกทา-
คามิมรรคผู้ตั้งอยู่ในมรรค ผู้ตั้งอยู่ในผล แม้ทั้ง ๓ ดังกล่าวเข้าด้วยกัน
ตรัสว่า สมณะแม่ที่ ๒ ก็ไม่มี. ในบททั้ง ๒ แม่นี้ ก็นัยนี้เช่นเดียวกัน. ก็สมณะ
เหล่านั้น ไม่มีในลัทธิอื่น เพราะเหตุไร. เพราะลัทธิอื่นนั้นไม่มีเขต.
ก็เมล็ดผักกาดย่อมไม่ตั้งอยู่ในปลายเหล็กแหลม ไฟไม่ลุกโพลงในหลังน้ำ พืช
ทั้งหลายย่อมไม่งอกในแผ่นดิน ฉนใด สมณะเหล่านี้ย่อมไม่เกิดในลัทธิเดียรฉัตร
ภายนอก ฉนนั้นเหมือนกัน. ในศาสนานี้เท่านั้น. เพราะเหตุไร. เพราะ
ศาสนานี้มีเขตดี. ก็ความที่ลัทธิเดียรฉัตรไม่มีเขต และความที่ศาสนานี้มีเขตนี้
พึงทราบโดยความไม่มี และความมีอริยมรรค. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า คุณก่อนสุกัททะ มรรคมืองค์แปดอันประเสริฐอันบุคคลไม่ได้ในธรรม
วินัยใดแล แม้สมณะก็ไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น สมณะแม่ที่ ๒ ก็ไม่ได้ใน
ธรรมวินัยนั้น สมณะแม่ที่ ๓ ก็ไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น สมณะแม่ที่ ๔ ก็ไม่ได้ใน
ธรรมวินัยนั้น คุณก่อนสุกัททะ มรรคมืองค์แปดอันประเสริฐย่อมได้ในธรรม
วินัยใดแล แม้สมณะย่อมได้ในธรรมวินัยนั้น สมณะแม่ที่ ๒ ก็ย่อมได้ใน
ธรรมวินัยนั้น ฯลฯ สมณะแม่ที่ ๔ ก็ย่อมได้ในธรรมวินัยนั้น คุณก่อนสุกัททะ
มรรคมืองค์แปดอันประเสริฐย่อมได้ในธรรมวินัยนั้นแล คุณก่อนสุกัททะ
สมณะมีในศาสนานี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ ก็มีในศาสนานี้ สมณะที่ ๓ ก็มีใน

ศาสนานี้ สมณะที่ ๔ ก็มีในศาสนานี้ ลัทธิของศาสดาอื่น สูญจากสมณะผู้รู้
ทั่วถึง ดังนี้. เพราะลัทธิเดิยรติย์ไม่มีเขต ศาสนามีเขตอย่างนี้ เพราะฉะนั้น
โกสโรสีหะมีแสงสว่างพราวแพรว เป็นพระยาเนื้อ ซึ่งมีทำหน้าที่และทำหลัง
แดงจัด ย่อมไม่อาศัยอยู่ในป่าช้า หรือกองหยากเยื่อ แต่เข้าไปสู่หิมวันต์ซึ่ง
กว้างสามพันโยชน์ อยู่ในถ้ำแก้วมณีฉนโค. พระยาช้างฉัททันต์ ย่อมไม่เกิด
ในตระกูลช้าง ๕ มีตระกูลช้างโคจรียะเป็นต้น แต่เกิดในตระกูลช้างฉัททันต์
เท่านั้นฉนโค. พระยาม้าวลาหก็ไม่เกิดในตระกูลลา หรือในตระกูลอุฐ แต่เกิด
ในตระกูลม้าสินธพที่ฝั่งแม่น้ำสินธุเท่านั้น ฉนโค. มณีรัตนะอันนำความพอใจ
ให้สิ่งของที่ประสงค์ทุกอย่าง ย่อมไม่เกิดในกองหยากเยื่อ หรือในภูเขา มีภูเขา
ดินเป็นต้น ย่อมเกิดในระหว่างภูเขาวิบุลบรรพตเท่านั้นฉนโค. พระยาปลา
ติมิรมิงกละ ย่อมไม่เกิดในบ่อและสระ โบกขรณิเล็ก ๆ ย่อมเกิดในมหา-
สมุทรที่ลึกได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์เท่านั้นฉนโค. พระยาครุฑใหญ่ ๑๕๐ โยชน์
ย่อมไม่อาศัยอยู่ในป่ามีปาละหุงเป็นต้น ที่ใกล้ประตูบ้าน แต่บินข้ามมหาสมุทร
แล้ว อาศัยอยู่ในสิมพลิตหวันเท่านั้นฉนโค. พระยาหงส์ทองธรรฐฐะ ไม่
อาศัยอยู่ในที่ทั้งหลาย มีบ่อน้ำเป็นต้นที่ใกล้ประตูบ้าน แต่มีหงส์ ๕๐,๐๐๐ ตัว
เป็นบริวาร อาศัยอยู่ในภูเขาจิตตกุฎบรรพตเท่านั้นฉนโค. และพระเจ้าจักร-
พรรดิผู้เป็นใหญ่ในทวีปทั้งสี่ ย่อมไม่เกิดในตระกูลค่าง แต่ย่อมเกิดในตระกูล
กษัตริย์ที่ไม่เจือปนเท่านั้นฉนโค. ในสมณะเหล่านี้ แม้สมณะหนึ่ง ก็ไม่เกิด
ในลัทธิของอัญญเดิยรติย์ แต่ย่อมเกิดในพระพุทธศาสนา ซึ่งแวดล้อมด้วย
อริยมรรคเท่านั้น ฉนนันเหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะมีในศาสนานี้เท่านั้น ฯลฯ ลัทธิของศาสดา
อื่นว่างเปล่า จากสมณะทั้งหลาย ผู้รู้ทั่วถึง ดังนี้.

บทว่า สมฺมา ในบทว่า สมฺมา สีหนาทํ นทถ นัน ใต้แก่

โดยเหตุ โดยนัย โดยการณ. บทว่า สีหนาทํ คือ การบันลือที่ประเสริฐที่สุด คือ การบันลือที่ไม่น่ากลัว การบันลือที่ไม่คิดขัด. ก็เพราะความที่สมณะสีเหล่านี้มีอยู่ในศาสนานี้เท่านั้น การบันลือนี้เป็นการบันลือสูงสุด ชื่อว่าการบันลือที่ประเสริฐที่สุด. การบันลือของภิกษุผู้กล่าวว่า สมณะเหล่านี้มีในศาสนานี้เท่านั้น ชื่อว่าการบันลือที่ไม่น่ากลัว เพราะภัยหรือความหวาดระแวงจากที่อื่นไม่มี. การบันลือนี้ว่าสมณะเหล่านี้มีอยู่ในศาสนาแม้ของพวกเรา ชื่อว่าการบันลือไม่คิดขัด เพราะความที่บรรดาเจ้าลัทธิทั้งหลายมีปุระณะเป็นต้น แม้คนหนึ่งก็ไม่สามารถเพื่อจะลุกขึ้นกล่าวได้. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า สีหนาทํ คือ การบันลือที่ประเสริฐที่สุด คือ การบันลือที่ไม่น่ากลัว การบันลือที่ไม่คิดขัด ดังนี้. บทว่า ฐานํ โข ปเนตํ วิหฺขติ ความว่า ก็การณนี้แลมีอยู่. บทว่า ยํ อญฺญตฺติตฺถิยา คือ พวกอัญญตฺติยธัมม โดยการณใด. อนึ่ง. พิงฺทราบตฺติถะ พิงฺทราบตฺติถกร พิงฺทราบตฺติยธัมม พิงฺทราบตฺติยธัมมสาวกในที่นี้. ทิฏฺฐิ ๖๒ อย่าง ชื่อว่า ติตถะ. ก็สัตว์ทั้งหลายย่อมข้ามย่อมลอยไป ย่อมกระทำการมุคฺขิน ค้างลงในท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ติตถะ แปลว่า เป็นที่ข้ามของสัตว์ทั้งหลาย. ความที่ให้ทิฏฺฐิเหล่านั้น เกิดขึ้นชื่อว่า ติตถกร แปลว่า เจ้าลัทธิ. ผู้ถือลัทธิของเจ้าลัทธินั้นแล้ว บวชชื่อว่าตฺติยธัมม. ผู้ให้ปัจจัยแก่ตฺติยธัมมเหล่านั้น พิงฺทราบว่า ติตถิสาวก แปลว่าสาวกของตฺติยธัมม. ผู้ที่ละความผูกพันทางฌราวาสแล้ว ถึงการบวชชื่อว่าปริพาชก. ที่พึง การดำรง การบำรุง ชื่อว่า อัสสาสะ เรี่ยวแรง ชื่อว่าพละ. บทว่า เยน ตุมฺหะ ความว่า พวกเธอจงกล่าวอย่างนี้ด้วยอัสสาสะหรือพละใด. ในบทนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ตรัสแล้วมีอยู่ ดังนี้ มีเนื้อความโดยย่อดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ใด บำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ กำจัดกิเลสทั้งปวง ตรัสรู้โดยชอบยิ่ง ซึ่งสัมมาสัมโพธิอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้รู้อาสยานุสัยของสัตว์เหล่านั้น ๆ ผู้เห็นธรรมที่ควรรู้ทั้งหมด เหมือนมะขามป้อมที่วางไว้บนฝ่ามือ ฉะนั้น. อนึ่ง ทรงรู้ด้วยญาณทั้งหลายมีปุพเพนิวาสญาณเป็นต้น ทรงเห็นด้วยทิพยจักขุ. อนึ่ง ทรงรู้ด้วยวิชชา ๓ หรือ อภิญญา ๖ ทรงเห็นด้วยสมันตจักขุ อันไม่ติดขัดในที่ทั้งปวง. ทรงรู้ด้วยปัญญาอันสามารถที่จะรู้ธรรมทั้งปวง ทรงเห็นรูปทั้งหลายที่ล่วงจักขุวิสัยของสัตว์ทั้งปวง หรือที่อยู่ในกำแพงเป็นต้น ด้วยมังสจักขุอันหมดจดยิ่ง ทรงรู้ด้วยปฏิเวธปัญญาอันเป็นปทัฏฐานแห่งสมาธิ อันยิ่งประโยชน์ตนให้สำเร็จ ทรงเห็นด้วยเทศนาปัญญา อันเป็นปทัฏฐานแห่งกรุณา อันยังประโยชน์คนอื่นให้สำเร็จ. ชื่อว่า เป็นพระอรหันต์ เพราะความที่กิเลสอันเป็นข้าศึกทั้งหลายทรงละได้แล้ว และเพราะความที่พระองค์เป็นผู้สมควรแก่ปัจจัยเป็นต้น. ชื่อว่า สัมมาสัมพุทธะ เพราะความที่สัจจะทั้งหลาย อันพระองค์ตรัสรู้แล้วโดยชอบ และด้วยพระองค์เอง. อนึ่ง ทรงรู้ธรรมอันประกอบด้วยอันตรายทั้งหลาย ทรงเห็นธรรมอันเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นพระอรหันต์ เพราะความที่ข้าศึกคือกิเลสทั้งหลาย อันพระองค์ละได้แล้ว ชื่อว่า สัมมาสัมพุทธะ เพราะความที่ธรรมทั้งปวง อันพระองค์ตรัสรู้แล้ว ด้วยพระองค์เอง อันมหาชนชมเชยแล้วด้วยอาการ ๔ ด้วยสามารถแห่งเวสาร์ชชะ ๔ ได้ตรัสธรรม ๔ ด้วยประการฉะนี้. พวกเรา ใด เห็นธรรมเหล่านี้ในตน จงกล่าวอย่างนี้ จงอย่ากล่าวถึงการบำรุงช่วยเหลือ หรือกำลังกายของพระราชาและราชมหาอำมาตย์เป็นต้น. บทว่า **สตถุริ** **ปสาโท** ได้แก่ความเลื่อมใสที่เกิดขึ้นแก่ผู้ระลึกถึงพุทธคุณโดยนัยมีอาทิว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น. บทว่า **ธมฺเม ปสาโท**

ได้แก่ ความเลื่อมใสที่เกิดขึ้นแก่ผู้ระลึกถึง โคนัยมีอาทิวา พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว. บทว่า **สีเลสุ ปริปุรการิตา** คือ ความเป็นผู้กระทำบริบูรณ์ในศีลทั้งหลายอันพระอริยเจ้าใคร่แล้ว. ศีลห้า ชื่อว่า อริยกันตศีล จริงอยู่ พระอริยสาวก แม้อยู่ในระหว่างภพ แม้เมื่อไม่รู้ความที่ตนเป็นพระอริยเจ้า ก็ไม่ล่วงละเมิดศีลห้าเหล่านั้น ถ้าจะมีใครพึงกล่าวกะอริยสาวกนั้นว่า ขอให้ท่านรับเอาราชสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ทั้งสิ้นนี้แล้ว จงปลงแมลงวันตัวเล็กจากชีวิต ดังนี้. ชื่อที่พระอริยสาวกจะพึงทำตามคำของผู้เช่นนั้นไม่เป็นฐานะจะมีได้. ศีลทั้งหลาย เป็นที่ใคร่ คือ เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของพระอริยเจ้าทั้งหลายด้วยประการฉะนี้. ทรงหมายถึงศีลเหล่านั้น จึงตรัสว่า ความเป็นผู้ทำบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ดังนี้. บทว่า **สหम्मิกกา โข ปน** ได้แก่ ผู้มีปกติประพฤติธรรมร่วมกัน ๗ พวก นั้น คือ ภิกขุ ภิกขุณี ลิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา. จริงอยู่ ในสหธรรมจารีเหล่านั้น ภิกขุ ชื่อว่า ประพฤติธรรมร่วมกับภิกขุทั้งหลาย เพราะความเป็นผู้มีสิกขาเสมอกัน ภิกขุณี ก็ประพฤติธรรมร่วมกับภิกขุณีทั้งหลายเช่นเดียวกัน ฯลฯ อุบาสิกา ก็ประพฤติธรรมร่วมกับอุบาสิกาทั้งหลาย พระโสดาบันก็ประพฤติธรรมร่วมกับพระโสดาบันทั้งหลาย พระสกทาคามี ฯลฯ พระอนาคามี ก็ประพฤติธรรมร่วมกับพระอนาคามีทั้งหลาย เพราะฉะนั้น สหธรรมจารีเหล่านั้นทั้งหมดแล เรียกว่า สหัมมิก. อนึ่ง ในที่นี้ ท่านประสงค์พระอริยสาวกอย่างเดียว. เพราะพระอริยสาวกเหล่านั้น ไม่มีความวิวาทในการเห็นมรรคแม้ในระหว่างแห่งภพ เพราะฉะนั้น พระอริยสาวกเหล่านั้น จึงชื่อว่า สหัมมิก. เพราะมีปกติประพฤติธรรมอันเดียวกันโดยแท้. ท่านแสดงความเลื่อมใสที่เกิดขึ้นแก่ผู้ระลึกถึงพระสงฆ์โดยนัยมีอาทิวา พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดี ด้วยบทนี้. องค์ทั้งหลายแห่งพระโสดาบันสี่เป็น

อันท่านแสดงแล้ว ด้วยประการเพียงนี้. บทว่า **อิเม โข โน อาวุโส** ความว่า คู่ก่อนผู้มีอายุ ธรรมสี่เหล่านี้อันพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ตรัสว่า เป็นความมั่นใจ และเป็นกำลังของพวกเรา. พวกเราใด เล็งเห็น ธรรมเหล่านี้ในตน จงกล่าวอย่างนี้. ปริพาชกแสดงอังกาสดาทั้งหก มี ปุณณกัสสป เป็นต้น ด้วยบทนี้ว่า ผู้ใด เป็นศาสดาของพวกเรา. ก็บัดนี้ มีความรักอันอาศัยเรือนว่า อาจารย์ของพวกเรา อุปัชฌาย์ของพวกเรา ในบุคคล ทั้งหลายมีอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้นในศาสนา โดยประการใด ปริพาชก กล่าวว่ ความเลื่อมใสในศาสดา หมายถึงความรัก เห็นปานนั้น. ก็พระเถระ กล่าวว่ เพราะพระศาสดาไม่ใช่เป็นของคนเดียว ไม่ใช่เป็นของสองคน แต่ เป็นพระศาสดาพระองค์เดียวเท่านั้น ของโลก พร้อมกับเทวโลก เพราะฉะนั้น เดียรถีย์ทั้งหลายได้แบ่งศาสดาออกเป็นแผนก ด้วยบทเดียวเท่านั้นว่า ศาสดา ของพวกเรา เป็นอันพลาดแล้ว แพ้แล้วด้วยบทนี้เทียว ดังนี้. ก็ในบทว่า **ธมฺเม ปสาโท** นี้ ปริพาชกทั้งหลายสำคัญว่ ที่มณิกายของพวกเรา มัชฌิมนิกายของพวกเราในศาสนาในบัดนี้ ฉันทใด ย่อมกล่าวหมายถึงความรัก อันอาศัยเรือนในปริยัติธรรมของตน ๆ ฉันทนั้น. บทว่า **สีเลสุ** คือ ในศีล ทั้งหลาย มีศีลแพะ ศีลโค ศีลแกะ และศีลสุนัขเป็นต้น. ปริพาชกทั้งหลาย กล่าวหมายถึงความเลื่อมใสว่ **อิธ** ในบทนี้ว่า **อิธ โน อาวุโส** ดังนี้. บทว่า **โก อธิปฺปาโย** ได้แก่ การประกอบข้อประสงค์อะไร. บทว่า ยทิท ความว่า ปริพาชกทั้งหลายเป็นผู้มีธุระเสมอกันดำรงอยู่ด้วยถ้อยคำว่ ท่าน ฟังกล่าวข้อที่กระทำให้ต่างกันระหว่างของพวกท่านและของพวกเรานี้ใด ข้อนั้น เป็นความเลื่อมใสในฐานสี่แม่ของพวกท่าน ชื่อไร ก็เป็นความเลื่อมใสในฐาน เดียวกันกับของพวกเราด้วยมิใช่หรือ พวกท่านและพวกเราเป็นเช่นกับพวก เดียวกัน ดูจทองคำที่แตกออกเป็น ๒ ส่วนแล้ว ฉะนั้น. ลำดับนั้น พระผู้มี

พระภาคเจ้า เมื่อจะทรงทำลายความเป็นผู้มีฐานะเสมอกันนั้นของปริพาชกเหล่านั้น จึงตรัสว่า เอว วาทีโน ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกา นิฏฺฐา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอจงถามอย่างนี้ว่า ความสำเร็จอันเป็นที่สุดแห่งความเลื่อมใสในใจ ความสำเร็จนั้นมีอย่างเดียว หรือมีมากอย่าง. ก็เพราะชื่อผู้บัญญัติความสำเร็จในลักษณะนั้น ๆ ไม่มี อสัณฺญิภพ จึงถูกกำหนดอย่างนี้ว่า ก็พรหมโลกเป็นของพวกพราหมณ์ ความสำเร็จ คือ ความดับมืออย่างเดียว อาภัสสรเป็นของพวกดาบส สุภกนิหาเป็นของพวกปริพาชก โดยที่สุดเป็นของพวกอาชีวก. กौरหัต คือ ความสำเร็จในศาสนา. ก็พวกปริพาชกเหล่านั้นทั้งหมดย่อมกล่าวว่า อรหัตเท่านั้น คือความสำเร็จ. อนึ่ง ย่อมบัญญัติโลกทั้งหลายมีพรหมโลก เป็นต้น ด้วยอำนาจทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงบัญญัติความสำเร็จมีอย่างเดียวกับเท่านั้นด้วยอำนาจแห่งลัทธิของตน ๆ. พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงความสำเร็จนั้น จึงตรัสว่า เมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ ดังนี้ เป็นต้น.

บัดนี้ ครั้นเมื่อความสำเร็จ ๒ อย่าง คือ ความสำเร็จมีอย่างเดียวในศาสนาสำหรับภิกษุทั้งหลายด้วย ความสำเร็จมีอย่างเดียวสำหรับเดียรถีย์ทั้งหลายด้วย ดำรงอยู่เหมือนลูกความทั้งหลายจะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงวัตรแห่งการประกอบเนื่อง ๆ จึงตรัสว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้มีราคะ หรือของผู้ปราศจากราคะ ดังนี้ เป็นต้น. ในที่นี้ เพราะธรรมชาติความสำเร็จของผู้มีกิเลสทั้งหลายมีผู้อันราคะย่อมเป็นต้น ไม่มี เพราะฉะนั้น จึงทรงแสดงพยากรณ์โดยนัยมีอาทิว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้ปราศจากราคะแก่เดียรถีย์ทั้งหลาย ผู้เห็นโทษนี้ว่า ฌิว่าแม่สุนัขบ้านและสุนัขจิ้งจอกเป็นต้นจะพึงมีไชรั ก็จะมีดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิทฺทฺสูโน ได้แก่ บัณฑิต. บทว่า อนุรฺรทฺสปฎิวิรฺรทฺสฺส ได้

แก่ ผู้ยินดีด้วยราคะผู้ยินดีด้วยความโกรธ. ในบทว่า **ปปลุจรามสุต** **ปปลุจระติโน** นั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมยินดีในความเนิ่นช้านั้น เพราะฉะนั้น ความเนิ่นช้านั้น จึงชื่อว่า **อาราโม** เป็นที่มายินดี. ความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี ของบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **ปปลุจราม** แปลว่าผู้มีความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี. ความยินดีในความเนิ่นช้าของบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **ปปลุจระติ** ผู้ยินดีในความเนิ่นช้า. บทว่า **ปปลุจโ** นั้น เป็นชื่อของตัณหาทิฏฐิและมานะ อันเป็นไปแล้วโดยความเป็นอาการของผู้มัวเมาและผู้ประมาทแล้ว. ก็ในที่นี้ ท่านประสงค์เฉพาะตัณหาและทิฏฐิเท่านั้น. กิเลสอย่างเดียวกันเท่านั้นมาแล้วในฐานะ ๕ ว่าของผู้มีราคะเป็นต้น พึงทราบอาการและความเป็นต่าง ๆ ของกิเลสนั้น. ก็ท่านถือเอากิเลสด้วยอำนาจราคะที่เจือด้วยกามคุณห้า ในที่ท่านกล่าวว่า **สราคสุต**. ถือเอากิเลสด้วยอำนาจภวตัณหาในบทว่า **สคณฺหสุต**. ถือเอากิเลสด้วยอำนาจการยึดถือในบทว่า **สตูปาทานสุต**. ถือเอากิเลสด้วยอำนาจอยู่ในบทว่า **อนุรุทฺษปฏิวีรุทฺษสุต**. ถือเอากิเลสด้วยอำนาจการแสดงความเกิดขึ้นของกิเลสเครื่องเนิ่นช้าในบทว่า **ปปลุจรามสุต**. อีกอย่างหนึ่ง ถือเอากิเลสด้วยอำนาจอกุศลมูลในบทนี้ว่า **สราคสุต**. ถือเอากิเลสด้วยอำนาจอุปาทาน เพราะตัณหาเป็นปัจจัยให้บทนี้ว่า **สคณฺหสุต**. บทที่เหลือก็เช่นกับบทก่อนนั้นเทียว. ก็พระเถระกล่าวว่า ท่านจงกำจัดอย่างนี้เพราะเหตุไร เพราะโลกตัวเดียวกันเท่านั้นกล่าวว่า ราคะ ด้วยอำนาจแห่งความยินดี ก็ชื่อว่า ตัณหา ด้วยอำนาจการทำความทะยานอยาก ชื่อว่า อุปาทาน ด้วยอรรถว่ายึดถือ ชื่อว่า ความยินดีและความยินดีร้าย ด้วยอำนาจคู่ ชื่อว่า ปัญญาจะ ด้วยอรรถว่า เกิดขึ้นแห่งกิเลสเครื่องเนิ่นช้า. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงทิฏฐิวาทะอันเป็นรากเหง้าของกิเลสเหล่านี้ จึงตรัสว่า **เทวมา ภิกฺขเว ทิฏฺฐิโย** ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น

บทว่า ภวทิกฺขุ ได้แก่ ความเห็นว่าเที่ยง. บทว่า วิภวทิกฺขุ ได้แก่
ความเห็นว่าขาดสูญ. บทว่า ภวทิกฺขุ อตุลฺลิทา ความว่า ผู้แอบอิง ความ
เห็นว่าเที่ยงด้วยอำนาจตัณหาทิกฺขุ. บทว่า อุปคตา ความว่า เข้าถึงด้วย
อำนาจตัณหาทิกฺขุเทียว. บทว่า อขุโณลิตา ความว่า ตามเข้าไปด้วยอำนาจ
ตัณหาทิกฺขุนี้เทียว. บทว่า วิภวทิกฺขุจฺจยา เต ปฏฺวิรุทฺธา ความว่า สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้ยินร้ายว่า พวกท่านโง่เขลาพร้อมด้วยผู้
กล่าวว่ขาดสูญ ไม่รู้ว่า โลกนี้เที่ยง โลกนี้ไม่ขาดสูญ ขวนขวายในการทะเลาะ
เป็นนิตยอยู่. แม้ในวาระที่สอง ก็นัยนี้เหมือนกัน. ในบทมีว่า สมุทฺถยญฺจ
เป็นต้น แคนเกิดของทิกฺขุทั้งหลายมีสองอย่าง คือ ขณิกสมุทฺถย ๑ ปัจจัยสมุทฺถย
๑. ความเกิดของทิกฺขุทั้งหลาย ชื่อว่า ขณิกสมุทฺถย ฐานะที่ตั้งอยู่ไม่ได้แห่ง
ทิกฺขุทั้งหลาย ชื่อว่า ปัจจัยสมุทฺถย. อย่างไร. คือ ชั้นก็ดี อวิชชาก็ดี ผัสสะ
ก็ดี สัญญาก็ดี วิตกก็ดี อโยนิโสมนสิการก็ดี ปาปมิตรก็ดี เสี่ยงก๊กก้องอย่างอื่นก็ดี
จัดเป็นทิกฺขุฐานะ. ชั้นทั้งหลายเป็นเหตุ ชั้นทั้งหลายเป็นปัจจัย แห่งความ
เกิดขึ้นของทิกฺขุทั้งหลาย เพราะอรรถว่าตั้งขึ้นพร้อม. แม้ชั้นทั้งหลายชื่อว่า
ทิกฺขุฐานะ ด้วยประการฉะนี้. อวิชชา ผัสสะ สัญญา วิตก อโยนิโสมนสิการ
ปาปมิตร เสี่ยงก๊กก้องฝ่ายอื่น เป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งความเกิดขึ้นของทิกฺขุ
ทั้งหลาย เพราะอรรถว่าตั้งขึ้นพร้อม. แม้เสี่ยงก๊กก้องฝ่ายอื่น ชื่อว่า ทิกฺขุฐานะ
ด้วยประการฉะนี้. แม้การตั้งอยู่ไม่ได้มีสองอย่างเท่านั้น คือ ขณิกตถังคมะ ๑
ปัจจัยตถังคมะ ๑. ความสิ้น ความเสื่อม ความแตก ความสลาย ความไม่เที่ยง
ความหายไป ชื่อว่า ขณิกตถังคมะ โสคาปตติมรรค ชื่อ ปัจจัยตถังคมะ.
ก็โสคาปตติมรรค ท่านกล่าวว่ ทำลายพร้อมซึ่งทิกฺขุทั้งหลาย. บทว่า อสุสาทํ
คือ กล่าวหมายถึงอานิสงส์อันมีทิกฺขุเป็นมูล. อธิบายว่า พระศาสดาทรงมีทิกฺขุใด
สาวกทั้งหลายก็เป็นผู้มีทิกฺขุนี้ สาวกทั้งหลาย ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ

บุชชชย้อมได้พระศาสดาทรงมีทิฏฐิใด ทิฏฐินั้นเป็นต้นเหตุแห่งจิรว บิณฑบาต
เสนาสนะ. กิถานปัจฉัย เกสัชและบริวารทั้งหลาย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็น
อาณิสสที่ประกอบด้วยทิฏฐิธรรมแห่งทิฏฐิ. บทว่า **อาทินว** ได้แก่ อุปัททวะ
ซึ่งมีการยึดถือทิฏฐิเป็นมูล. อาทินพนัน พิงทราบด้วยอำนาจแห่งวัตรทั้งหลายมี
อาทิวา วัคคูลิวาตร อุกกุฏิกปรชานะ กัณฐกาปีสยตา ปัญจาทปตปนะ
มรุปรปตปตนะ เกสมัสสุโลจนะ อปปานกฆาน. บทว่า **นิสสรณ** ได้แก่
นิพพาน ชื่อว่า สัตถ์ออกซึ่งทิฏฐิทั้งหลาย. บทว่า **ยถาภูติ นปฺปชานนฺติ**
ความว่า สมณะหรือ พราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้สมุทัยเป็นต้นนั้นทั้งหมด ตาม
สภาวะ. บทว่า **น ปริมุจฺจนฺติ ทฺถุขสฺมา** ความว่า ไม่หลุดพ้นจากวิญญูทุกข์
ทั้งสิ้น. ด้วยบทนี้ ทรงแสดงว่า ชื่อว่า ความสำเร็จของสมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้นไม่มี. บทว่า **ปริมุจฺจนฺติ ทฺถุขสฺมา** ความว่า ย่อมหลุดพ้นจาก
วิญญูทุกข์ทั้งสิ้น. ด้วยบทนี้ ทรงตั้งไว้ซึ่งความสำเร็จมีในศาสนาเท่านั้น จ
ทรงตัดสินคดีของลูกความทั้งสองว่า ความสำเร็จของสมณะหรือพราหมณ์เหล่า
นั้น มีอยู่ ดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงการตัดทิฏฐิ จึงตรัสว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทาน ๔ อย่างเหล่านี้เป็นต้น. ถกว่าด้วยความพิสดาร
ของอุปาทานเหล่านั้น ได้กล่าวแล้วในวิสุททธิมรรคานั้นเทียว. บทว่า **สพฺพูปา-**
ทานปริยฺยวาทา ปฏิชานมานา ความว่า ปฏิญาณอย่างนี้ว่า เราทั้งหลาย
ย่อมกล่าวความรอบรู้ คือ ความก้าวล่วงอุปาทานทุกอย่าง. บทว่า **น สมฺมา**
สพฺพูปาทานสฺส ปริยฺยํ ปญฺญเปเนติ ความว่า ย่อมไม่บัญญัติการก้าวล่วง
อุปาทานทุกอย่างโดยชอบ. บางพวกบัญญัติความรอบรู้เพียงกามุปาทานเท่านั้น
บางพวกบัญญัติความรอบรู้เพียงทิฏฐุปาทาน บางพวกบัญญัติความรอบรู้แม้
เพียงศีลพทุปาทาน. แต่ผู้ชื่อว่าบัญญัติความรอบรู้อิตตวาทุปาทานไม่มี. ก็

เมื่อจะทรงแสดงการจำแนกอุปาทานเหล่านั้น จึงตรัสว่า บัญญัติความรอบรู้
กามุปาทานดังนี้เป็นต้น. ในอุปาทานเหล่านั้น สมณพราหมณ์แม้ทั้งหมด
บัญญัติความรอบรู้กามุปาทานเท่านั้น. ก็แม้ความเห็นนอกริตนอกรอย ๘๖
ประการ ก็คือ กามแล อันบรรพชิตไม่พึงเสพ เพราะฉะนั้น สมณพราหมณ์
จึงไม่บัญญัติว่าผู้เสพวัตถุ ย่อมควร กระทำให้เป็นอกัปปิยเท่านั้นแล้ว จึง
บัญญัติ. ก็บุคคลเหล่าใดเสพ บุคคลเหล่านั้นเสพโดยโถยจิต. เพราะฉะนั้น
จึงตรัสว่า ย่อมบัญญัติความรอบรู้กามุปาทาน ดังนี้. เพราะสมณพราหมณ์
ถือว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล ดังนี้เป็นต้นเที่ยวไป ย่อมถือว่า ความบริสุทธิ์ด้วย
ศีล ความบริสุทธิ์ด้วยวัตร ไม่ใช่ความบริสุทธิ์ด้วยภavana ชื่อว่าไม่สละ
อตุคฺคัลลทฺธิ เพราะฉะนั้น จึงไม่บัญญัติความรอบรู้ทิฏฐูปาทานอิตฺตวาทูปา-
ทาน. บทว่า ตํ กิสุตฺต เหตุ ความว่า การไม่บัญญัตินั้นเป็นเหตุไร แห่ง
อุปาทานเหล่านั้น คือ เพราะเหตุไร. บทว่า อิมานิ หิ เต โภจนฺโต ความ
ว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่รู้การณ ๓ อย่างนี้ตามสภาวะ. ก็สมณ
พราหมณ์เหล่าใด ย่อมรู้ตามสภาวะในบทนั้นว่า เหตุแห่งการบัญญัติความ
รอบรู้สองอย่างคือ ทิฏฐิและศีลทฺพตฺเต นั้นพึงละ ทรงหมายถึงสมณพราหมณ์
เหล่านั้น จึงตรัสวาระสองอย่างไว้ข้างหน้า. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น
สมณพราหมณ์เหล่าใด ถือว่า ทานที่ให้แล้ว มีผล ดังนี้เป็นต้น สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น ย่อมบัญญัติความรอบรู้ทิฏฐูปาทาน. ส่วนเหล่าใด ถือว่า
ความบริสุทธิ์ด้วยศีล ความบริสุทธิ์ด้วยวัตร ความบริสุทธิ์ด้วยภavana เหล่านั้น
ย่อมบัญญัติความรอบรู้แม้ศีลทฺพตฺตูปาทาน. แม้ผู้หนึ่งไม่อาจเพื่อบัญญัติ
ความรอบรู้อิตฺตวาทูปาทานข้างหน้า. ก็เคียรถีย์ทั้งหลายผู้ได้สมาบัติแปดก็ดี
ผู้เอามือลูบค้ำพระจันทร์และพระอาทิตย์อยู่ก็ดี ย่อมบัญญัติความรอบรู้ ๓
อย่าง แต่ไม่อาจเพื่อจะเปลื้องอิตฺตวาทฺเตได้ เพราะฉะนั้น จึงตกอยู่ในวิภูฏะ

บ่อย ๆ นั้นเทียว. ก็เดี๋ยวลีเหล่านี้ ก็เหมือนกระต่ายรังเกลียดแผ่นดิน.
อุปมาเกี่ยวกับการสนทนาเนื้อเรื่องในที่นี่ดังนี้. ได้ยินว่า แผ่นดินกล่าวกะ
กระต่ายว่า แนะกระต่าย. กระต่ายพูดว่า นั่นใคร. แผ่นดิน. เจ้าสำเร็จ
อิริยาบถทั้งหมด ถ้ายอจจาและปัสสาวะบนเราเทียว ทำไมจึงไม่รู้เรา
กระต่าย. ท่านเห็นเราด้วยดี ก็ที่อันเราเหยียบเป็นเหมือนที่ถูกต้องด้วยปลาย
นิ้ว น้ำที่ปล่อยออกมาก็มีประมาณน้อย กริสก็เพียงเมล็ดคุดมกา แต่แม่ที่อัน
ข้างและม้าเป็นต้นเหยียบแล้วเป็นที่ใหญ่ แม้ปัสสาวะของสัตว์เหล่านั้น
ประมาณเต็มหม้อ อจจากระต่ายก็ประมาณกระเช้า เราพอละกับท่าน จึงกระโดดไป
อยู่ในที่อื่น. แต่นั้นแผ่นดินกล่าวกะกระต่ายนั้นว่า โอ ถึงเจ้าไปไกล เจ้าก็อยู่บน
เราแล้ว มิใช่หรือ. กระต่ายนั้นเกลียดแผ่นดินนั้นอีก จึงกระโดดไปอยู่ในที่อื่น.
กระต่ายกระโดดแล้วกระโดดอีกอยู่แม้พันปีอย่างนี้ ก็ไม่อาจพ้นแผ่นดินได้
เดี๋ยวลีทั้งหลายก็เหมือนอย่างนั้น แม้บัญญัติความรอบรู้อุปาทานทุกอย่าง ก็ยอม
บัญญัติการก้าวล่วงอุปาทาน ๓ อย่าง มีกามุปาทานเป็นต้นเท่านั้น. แต่ไม่อาจ
เพื่อจะพ้นอัตตวาทะได้ เมื่อไม่อาจจึงตกอยู่ในวิญญูป้อย ๆ นั้นเทียว. ด้วย
ประการฉะนี้ เดี๋ยวลีทั้งหลายไม่อาจเพื่อก้าวล่วงอุปาทานใด พระผู้มีพระภาค-
เจ้าตรัสถึงวาทะที่ตัดขาดทิฏฐิ ด้วยอำนาจแห่งอุปาทานนั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะ
ทรงแสดงวาทะอันตัดความเลื่อมใส จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม
วินัยเห็นปานนี้แล ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชมฺมวินย**
ได้แก่ ในธรรมและวินัย. ทรงแสดงศาสนาซึ่งไม่เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจาก
ทุกข์ ด้วยบทแม่ทั้งสอง. บทว่า **โย สตฺถริ ปสาโท โส น สมฺมคฺคโต**
ความว่า ก็ศาสนาในศาสนาที่ไม่เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ ทำกาลแล้ว
เป็นสีหะบ้าง เสือโคร่งบ้าง เสือเหลืองบ้าง หมีบ้าง เสือดาวบ้าง.
ส่วนสาวกทั้งหลายของศาสดานั้น เป็นเนื้อบ้าง สุนัขบ้าง กระต่ายบ้าง. มันไม่

ทำความอดทน หรือความหวังดี หรือความเอ็นดูว่า สัตว์เหล่านี้ เคยเป็น
อุปัฏฐาก ผู้ให้ปัจจัยแก่เรา มาสัตว์เหล่านั้นแล้ว ดูกเลือกบ้าง กินเนื้อสัน
ทั้งหลายบ้าง. ก็อีกประการหนึ่ง ศาสดาเกิดเป็นแมว. สาวกทั้งหลายเป็นไก่
หรือหนู. ลำดับนั้น แมวก็จะไม่ทำความอนุเคราะห์ยอมกินไก่หรือหนูเหล่านั้น
โดยนัยกล่าวแล้วนั้นเทียว. อนึ่ง ศาสดาเป็นนายนิรยบาล สาวกทั้งหลายเป็น
สัตว์นรก. นายนิรยบาลนั้น จะไม่ทำความอนุเคราะห์ว่า สัตว์เหล่านี้ เคยให้
ปัจจัยแก่เรา ย่อมทำกรรมกรณต่าง ๆ ใส่ในรถที่ร้อนจัดบ้าง ให้ขึ้นภูเขาไฟ
บ้าง ทิ้งศิระลงในหม้อโลหะบ้าง ประกอบด้วยทุกขกรรมหลายอย่างบ้าง.
ก็หรือสาวกทั้งหลายตายไปเป็นสัตว์มีสีหะเป็นต้น. ศาสดาเป็นสัตว์อย่างใด
อย่างหนึ่งมีเนื้อเป็นต้น. สัตว์เหล่านั้นไม่ทำความอดทน หรือความหวังดี
หรือความเอ็นดูในสัตว์นั้นว่า เราเคยอุปัฏฐากสัตว์นี้ด้วยปัจจัยสี่ สัตว์นี้เคย
เป็นศาสดาของพวกเรา ดังนี้ ย่อมให้ถึงความพินาศ โดยนัยกล่าวแล้วนั้น
เทียว. ในศาสนาที่ไม่เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ด้วยประการฉะนี้ ความ
เลื่อมใสในศาสดาใด ความเลื่อมใสนั้นไม่ไปแล้วโดยชอบ แม้ไปสู่กาละอย่าง
ไรแล้ว จะพินาศในภายหลังนั้นเทียว. บทว่า โย ธมฺเม ปสาโท ความว่า
ก็ธรรมดาความเลื่อมใสในธรรม ในศาสนาที่ไม่เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์
เป็นความเลื่อมใสในตันติธรรม เพียงเรียน เล่าเรียน ทรงไว้และบอกแล้ว
แต่ความพ้นจากวัฏฏะไม่มีในความเลื่อมใสนั้น เพราะฉะนั้น ความเลื่อมใสใน
ธรรมนั้นใด ความเลื่อมใสนั้นรังแต่จะทำวัฏฏะให้ลึกลับย่อย ๆ เพราะฉะนั้น
เรากล่าวว่าไม่ไปแล้วโดยชอบ คือ ไม่ไปแล้วโดยสภาวะ. บทว่า ยา สีเสตุ
ปริปุรการิตา ความว่า ความกระทำให้บริบูรณ์ด้วยอำนาจแห่งศีลทั้งหลาย
มีศีลแพะเป็นต้น ในศาสนาที่ไม่นำสัตว์ออกจากทุกข์แม้ใด ความกระทำให้
บริบูรณ์เช่นนั้น ไม่ยังให้ถึงความพ้นจากวัฏฏะ คือ ความสลัดออกจากภพ

ได้ แต่เนื้อถึงพร้อม ย่อมนำมาสู่กำเนิดเดิยัจฉาน เมื่อให้ผลย่อมนำมาสู่รอก เพราะฉะนั้น เราจึงไม่กล่าวว่าเป็นไปแล้วโดยชอบ. บทว่า ยา สหสมฺมิกเส ความว่า ก็ในศาสนาอันไม่เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ หมู่สหสมฺมิกบาง พวกทำกาละแล้ว เป็นสัตว์ไม่มีสึหะเป็นต้น บางพวกเป็นสัตว์มีเนื้อเป็นต้น ในสัตว์เหล่านั้น พวกที่เป็นสัตว์มีสึหะเป็นต้น ไม่ทำกิจมีความอดทนเป็นต้น ในสัตว์ทั้งหลายที่เป็นเนื้อเป็นต้นว่า สัตว์เหล่านี้เป็นสหสมฺมิกของเรา ดังนี้แล้ว ยังมหาทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลาย มีเนื้อเป็นต้นเหล่านั้น โดย นัยกล่าวแล้วในบทก่อนนั้นเทียว เพราะฉะนั้น แม้ความเป็นที่รักและน่าพอใจ ในหมู่สหสมฺมิกนั้น เราจึงกล่าวว่า ไม่ไปแล้วโดยชอบ. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงประเภทแห่งการณแม้ทั้งหมดนี้รวมกัน จึงตรัสว่า ข้อนั้น เพราะเหตุอะไร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะข้อนั้น ดังนี้เป็นต้น. ความสังเขป ในบทนั้น ดังนี้. บทว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะข้อที่เรากล่าวถึงความ เลื่อมใสในศาสดาใด ไม่ไปแล้วโดยชอบนั้นย่อมเป็นอย่างนี้ ดังนี้เป็นต้นนั้น ย่อมเป็นอย่างนี้ เพราะเหตุอะไร เพราะความเลื่อมใสเป็นต้นเหล่านั้น ใน ธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวแล้ว ฯลฯ มิใช่อันผู้รู้เองโดยชอบประกาศไว้. ก็ ในบทนั้น บทว่า ยถาคต เป็นนิบาตลงในอรรถแห่งตติยวิภคิตติ. บรรดาบท เหล่านั้น บทว่า ทูรกุขาเต ได้แก่ กล่าวไว้ไม่ดี. ชื่อว่า ประกาศไม่ดี แล้ว เพราะความที่ธรรมวินัยนั้นกล่าวไว้ไม่ดีนั้นเทียว. ก็ธรรมวินัยนั้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่มรรคและผล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนิยุยา- นิโก แปลว่า ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์. ชื่อว่า ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ เพราะไม่เป็นไปเพื่อความสงบกิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น. ชื่อว่า มิใช่อันผู้ รู้เองโดยชอบประกาศไว้ เพราะอันผู้รู้เองโดยชอบ คือ สัพพัญญู ไม่ประ- กาศไว้. ในธรรมวินัยนั้น มิใช่สภาพนำออกจากทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความ

สงบ มิใช่อันผู้รู้เองโดยชอบประกาศไว้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ความเลื่อมใสในเดิรดิษฐ์ทั้งหลายไร้ประโยชน์ คุณความเลื่อมใสในสุนัขจิ้งจอก คัมภีรานั้น ด้วยประการฉะนี้.

ได้ยินว่า สุนัขจิ้งจอก ตาบอดข้างเดียวตัวหนึ่งเข้าสู่นครในกลางคืน กินสำสุราแล้วนอนหลับในป่าขุนนาถ ตื่นขึ้นในเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นแล้วคิดว่า เราไม่อาจไปในเวลานี้ได้ สัตว์ที่เป็นเวรกับเรามีมาก สมควรหลอกลวงคนหนึ่ง ดังนี้. สุนัขจิ้งจอกนั้นเห็นพราหมณ์ผู้หนึ่งเดินไป จึงคิดว่าเราจักหลอกลวง พราหมณ์นี้ แล้วกล่าวว่า คุณก่อนท่านพราหมณ์. พราหมณ์พูดว่า นั่นใคร เรียกพราหมณ์. สุนัขจิ้งจอกตอบว่า เรานาย ท่านจงมานี้ก่อน. พราหมณ์. อะไรนาย. สุนัขจิ้งจอก. ท่านจงนำเราไปนอกบ้าน เราจักให้กหาปณะสอง ร้อยแก่ท่าน. พราหมณ์นั้นพูดว่า เราจักนำไป แล้วจับที่เท้าทั้งหลาย. สุนัขจิ้งจอกพูดว่า แนะพราหมณ์โง่ เราไม่มีกหาปณะทอดทิ้งไว้ กหาปณะเป็น ของหาได้ยาก เจ้าจงจับเราดี ๆ. พราหมณ์. เราจะจับอย่างไร นาย. สุนัขจิ้งจอก. ท่านจงเอาผ้าห่มสพายเราแล้วจับ. พราหมณ์จับสุนัขจิ้งจอกอย่างนั้น แล้วไปสู่สถานใกล้ที่ประตูทางทิศใต้ แล้วถามว่า เราจักปล่อยในที่นี้. สุนัขจิ้งจอก. นั่นที่ไหน. พราหมณ์. นั่นประตูใหญ่. สุนัขจิ้งจอก. เอ๊ย พราหมณ์โง่ ญาติของท่านเก็บกหาปณะไว้ในภายในประตูหรือ จงนำเราไปที่อื่น. พราหมณ์นั้นบ่ค่อย ๆ ไปพลางถามว่า เราจักปล่อยในที่นี้ ๆ ถูกสุนัขจิ้งจอก คุณความแล้วบอกว่า ท่านจงไปที่ปลอดภัยแล้ว ปล่อยในที่นั้น ดังนี้แล้วปล่อย ไป ถือผ้าสาฎก. กาลสังคาลกล่าววว่า เราได้พูดไว้ว่า เราจักให้กหาปณะสองร้อยแก่ท่าน แต่เรามีกหาปณะมาก ไม่ใช่มีเพียงสองร้อยกหาปณะเท่านั้น ท่านจงยินดูพระอาทิตย์จนกว่าเราจะนำกหาปณะทั้งหลายมาให้ท่านแล้วค่อย ๆ ไป กลับมาพูดกะพราหมณ์อีกว่า ท่านพราหมณ์ ท่านอย่ามองดูแต่ที่นี่

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 32

จงยื่นมือดูพระอาทิตย์อย่างเดียว. ก็แลสุนัขจิ้งจอก ครั้นพูดอย่างนี้แล้ว ก็เข้าไปสู่ป่ากระเกต หนีไปตามชอบใจ. ฝ่ายพราหมณ์มองดูพระอาทิตย์นั้น เทียว จนเหงื่อไหลออกจากหน้าผาก และรักแร้. ลำคับนั้น รุกขเทวดาได้กล่าวกะพราหมณ์นั้นว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านเชื่อสุนัขจิ้งจอก

ค่อมสุรา สุนัขจิ้งจอกทั้งร้อยไม่มีสติปะ

กหาปณะตั้งสองร้อยจะมีแต่ที่ไหน.

ด้วยประการฉะนี้ ความเลื่อมใสในกามสังคาล ไร้ประโยชน์ ฉันทิ
ความปีติอย่างดีในเดิรถีย์ ก็ไร้ประโยชน์ฉันทันนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงความรู้ที่ความเลื่อมใสในศาสนาที่ไม่
เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ เป็นสิ่งไร้ประโยชน์แล้ว เพื่อทรงแสดงความรู้ที่
เลื่อมใสในศาสนาที่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ว่า เป็นสิ่งมีประโยชน์ จึง
ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กัตถาคตแล ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า กามุปาทานสุส ปริณฺณ ปญฺญาเปติ ความว่า ทรงบัญญัติความ
รอบรู้ในการละ คือ การก้าวล่วงกามุปาทาน ด้วยอหัตตมรรค ทรงบัญญัติ
ความรอบรู้อุปทาน ๓ อย่างนอกนี้ ด้วยโสดาปัตติมรรค. บทว่า เอวรุเป
โฆ ภิกฺขเว ธมฺมวินย ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมและวินัย
เห็นปานนี้ ทรงแสดงศาสนาที่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ด้วยบทแม่ทั้งสอง.
บทว่า สตฺถุริ ปสฺสาท ความว่า ในศาสนาเห็นปานนี้ ความเลื่อมใสใน
พระศาสดาใด ความเลื่อมใสในนั้น เรากล่าวว่า ไปแล้วโดยชอบ คือ ย่อมเป็น
ไปเพื่อสลัดออกจากทุกข์ในภพ. ในข้อนี้มีเรื่องเหล่านี้.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอยู่ในถ้ำอินทศาล ณ เวทิสสก
บรรพต. ครั้งนั้นนกสูกตัวหนึ่ง ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่บ้าน
เพื่อบิณฑบาต ก็บินตามได้ครึ่งทาง ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกมา ก็ทำ
การต้อนรับครึ่งทาง. ในวันหนึ่ง นกสูกนั้นลงจากภูเขาไหว้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ซึ่งมีพระภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งในเวลาเย็น โดยป้องปีก ประคองอัญชลี
ทำศรัทธาให้ต่ำลง ยืนนมัสการพระทศพลอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแลดูนกสูก
นั้นแล้ว ทรงกระทำการยิ้มแย้ม. พระอานนทเถระทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัยแห่งการทรงยิ้มแย้มให้ปรากฏ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท เธอจงดูนกสูกนี้ นกสูกนี้ยังจิตให้
เลื่อมใสในเราและในพระภิกษุสงฆ์แล้วท่องเที่ยวในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ตลอดแสนกัป จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า โสมนัส คั้งนี้แล้ว จึงตรัส
พระคาถาว่า

ดูก่อนนกสูกตากลม อยู่เป็นเวลายาว
นานในภูเขาเวทิสสกะ เจ้านกสูก เจ้ามี
ความสุขแล้ว เจ้านั้นเห็นพระพุทธเจ้าผู้
ประเสริฐผู้ลุกขึ้นตามกาล ยังจิตให้เลื่อมใส
ในเรา และในพระภิกษุสงฆ์อันยอดเยี่ยม
จะไม่ไปสู่ทุกคติตลอดแสนกัป ครั้นเคลื่อน
จากเทวโลกแล้ว อัญกุศลมูลตักเตือนแล้ว
จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มีญาณอันหาที่
สุดมิได้ปรากฏนามว่า โสมนัส.

ก็เรื่องทั้งหลายมีเรื่องสุนนมาลาการ ในนครราชคฤห์ เรื่องมหา
เถรีวาทกะ เรื่องโมรชาคก เรื่องวิณาวาทะ เรื่องสังขมกะ ดังนี้เป็นต้น
แม้อื่นๆ พึงให้พิสดารในเรื่องนั้น. ความเลื่อมใสในพระศาสดาในศาสนาที่เป็น
เครื่องนำออกจากทุกข์ เป็นอันไปแล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **ธมฺเม ปสาโท** ความว่า ความเลื่อมใสในธรรม ในศาสนา
ที่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ เป็นอันไปแล้วโดยชอบ ความเลื่อมใสนั้นย่อม
ให้สมบัติแม้แก่ดิรัจฉานทั้งหลายที่ถือนิมิตในสักว่าเสียง พึงอยู่. เนื้อความนี้
พึงทราบด้วยอำนาจแห่งเรื่องของมัจจกุกเทวบุตรเป็นต้น. บทว่า **สีเลสุ ปริ
ปุรการิตา** ความว่า แม้ความกระทำให้บริบูรณ์ในศีล ในศาสนาที่เป็น
เครื่องนำออกจากทุกข์ เป็นอันไปแล้วโดยชอบ คือ ย่อมนำมาซึ่งสวรรค์สมบัติ
และโมกขสมบัติ. ในที่นั้น พึงแสดงเรื่องทั้งหลายมีเรื่องฉัตตมาณวกะ และ
เรื่องสามเณรเป็นต้น. บทว่า **สทฺธมฺมิเกสุ** ความว่า แม้ความเป็นที่รักและ
น่าพอใจในหมู่สหธรรมิก ในศาสนาที่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ เป็นอันไป
แล้วโดยชอบ คือ ย่อมนำมาซึ่งมหาสมบัติ. เนื้อความนี้พึงแสดงด้วยเรื่องวิมาน
ปรตทั้งหลาย ก็ท่านได้กล่าวคำนั้นไว้ว่า เราได้ให้น้ำนมแก่ภิกษุผู้เที่ยว
บิณฑบาต เราให้น้ำอ้อย ฯลฯ ถ้าอ้อย มะพลับ แดง พักทอง วัลลิปิกกะ
หัตถปตาคะ กำผัก ข้าวเม่า เผือก กำสะเดา น้ำส้ม ขนมหอด ประคตเอว
ผ้าอังสะ ผ้าสำหรับทำความเพียร การพูด พัดใบตาล โมรหัตถ์ ร่ม รอง
เท้า ขนมห ก้อนขนมห เครื่องผูก แก่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต ท่านจงดูวิมานของ
เรานั้น เรามีนางฟ้าผู้มีวรรณนำไคร่ ดังนี้ คำว่า **ตํ กิสุส เหตุ** เป็นต้น
พึงทราบประกอบโดยแนวแห่งนัยที่กล่าวแล้ว เถิด.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงปัจจัยแห่งอุปาทานทั้งหลาย
ที่เดียริถย์ทั้งหลายไม่บัญญัติความรอบรู้โดยชอบ ตถาคตทรงบัญญัติ จึงตรัส

ว่า อิม จ ภิกขเว เป็นต้น. คำทั้งหลายมีนิทานเป็นต้น ในบททั้งหลาย มีว่า กิณิทานา เป็นต้นในบทนั้น. ทั้งหมดเที่ยวเป็นไวยากรณ์ของการณ์ จจริงอยู่ การณ์ย่อมมอบให้ซึ่งผล เหมือนส่งให้ว่า เอาเถอะ ท่านทั้งหลายจงถือเอาผลนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่านิทาน. เพราะนิทานนั้น ย่อมเกิด ตั้งขึ้น ผลิตออกจาก การณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า สมุทัย ชาติ ปภาวะ. ก็เนื้อความแห่งบทใน ที่นี้ ดังนี้. อะไรเป็นต้นเหตุแห่งอุปาทานเหล่านั้น เพราะฉะนั้น อุปาทาน เหล่านั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ. อะไรเป็นเหตุเกิดแห่งอุปาทานเหล่านั้น เพราะ ฉะนั้น อุปาทานเหล่านั้น มีอะไรเป็นเหตุเกิด. อะไรเป็นกำเนิดของอุปาทาน เหล่านั้น เพราะฉะนั้น อุปาทานเหล่านั้น มีอะไรเป็นกำเนิด. อะไรเป็นแดน เกิดของอุปาทานเหล่านั้น เพราะฉะนั้น อุปาทานเหล่านั้น มีอะไรเป็นแดนเกิด. ก็เพราะค้นหาเป็นต้นเหตุ เป็นเหตุเกิด เป็นกำเนิดและเป็นแดนเกิดของอุปาทานเหล่านั้น โดยเนื้อความตามที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า มี ค้นหาเป็นต้นเหตุ ดังนี้ เป็นต้น. พึงทราบเนื้อความในบททั้งปวงอย่างนี้ ก็. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้ปัจจัยแห่งอุปาทานอย่างเดียวกันเท่านั้น หามิได้ ย่อมทรงรู้ถึงปัจจัยของค้นหาซึ่งเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานด้วย ของธรรมทั้งหลาย มีเวทนาเป็นต้น ซึ่งมีค้นหาเป็นต้นเป็นปัจจัยด้วย เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย ก็ค้นหา นี้ ดังนี้เป็นอาทิ. บทว่า ยโต จ โข ได้แก่ ในกาลใด. บทว่า อวิชา ปหิณา โหติ ความว่า อวิชาซึ่งเป็นราก เหาঁของวิภูฏะ เป็นอันละแล้วด้วยอนุปาทนิโรธ. บทว่า วิชา อุปุพฺพนา ได้แก่ วิชาคืออหัตมรรคเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า โส อวิชาวิราคา วิช ชุปฺปาทา ความว่า ภิกขุ นั้น เพราะความที่อวิชาละได้แล้ว และเพราะ ความที่วิชาเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ถื้อมันกามุปาทาน บทว่า เหนว กามุปาทานํ อุปาทิตติ ความว่า ย่อมไม่ถื้อมัน คือ ไม่เข้าสู่กามุปาทาน ย่อมไม่ถื้อมัน

ย่อมไม่เข้าสู่อุปาทานทั้งหลายที่เหลือ. บทว่า **อนุปาทีย น ปริตสุตติ** ความว่า เมื่อไม่ถือมั่นอุปาทานใดๆ อย่างนี้ เชื่อว่าไม่สะดุ้ง ด้วยความสะดุ้งคือค้นหา. บทว่า **อปริตสุต** ได้แก่เมื่อไม่สะดุ้ง คือไม่ยังค้นหาให้เกิดขึ้น. บทว่า **ปัจจุตฺตเยว ปรินิพฺพายติ** ความว่า ย่อมปรินิพพานด้วยการดับกิเลส เฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงความสิ้นไปแห่งอาสวะแก่ภิกษุเช่นนั้น
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงปัจจุเวกขณะญาณแก่ภิกษุผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว
จึงตรัสว่า ชาติสิ้นแล้ว ดังนี้ เป็นต้น. บทที่เหลือมีเนื้อความดังกล่าวแล้วแล.

จบอรรถกถาจุลลสีหนาทสูตรที่ ๑

๒. มหาสีหนาทสูตร

[๑๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ราวป่าด้านตะวันตกนอก พระนครเขตพระนครเวสาลี ก็โดยสมัยนั้นแล สุนัขขัตติจฉวิบุตรเป็นผู้หลัก ไปแล้วจากธรรมวินัยนี้ไม่นาน. ได้กล่าววาทาในบริษัท ณ เมืองเวสาลีอย่างนี้ ว่า ธรรมอันยิ่งของมนุษย์ที่เป็นญาณทัสสนะอันวิเศษ พอแก่ความเป็นอริยะ ของพระสมณโคดมไม่มี พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมที่ประมวลด้วยความ ตรีภิก ที่ไตร่ตรองด้วยการคั่นคิด แจ่มแจ้งได้เอง แต่ธรรมที่พระองค์ทรง แสดงเพื่อประโยชน์อะไร ธรรมนั้นย่อมดิ่งไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแห่ง บุคคลผู้ทำตาม.

[๑๖๐] ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตร เวลาเช้า นุ่งแล้ว ถือบาตร และจีวรเข้าไปในเมืองเวสาลี เพื่อบิณฑบาต. ได้สดับข่าวว่า สุนัขขัตติจฉวิ- บุตรได้กล่าววาทาในบริษัท ณ เมืองเวสาลีอย่างนี้ว่า ธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ที่เป็นญาณทัสสนะอันวิเศษ พอแก่ความเป็นอริยะ ของพระสมณโคดมไม่มี พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมที่ประมวลมาด้วยความตรีภิก ที่ไตร่ตรองด้วยการ คั่นคิด แจ่มแจ้งได้เอง แต่ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงเพื่อประโยชน์ใด ธรรมนั้น ย่อมดิ่งไป เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งบุคคลผู้ทำตาม. ลำดับนั้น ท่านพระ- สารีบุตรเที่ยวไปในเมืองเวสาลี เพื่อบิณฑบาตแล้ว กลับจากบิณฑบาตในเวลา ปัจฉภาต จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ สุนัขขัตติจฉวิบุตรเป็นผู้หลักไปแล้วจากธรรมวินัยนี้ไม่นาน ได้กล่าว

วาจาในบริษัท ณ เมืองเวสาลีว่าธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ที่เป็นญาณทัสสนะอันวิเศษ พอแก่ความเป็นอริยะ ของพระสมณโคดมไม่มี พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมที่ประมวลมาด้วยความตริที่ไตร่ตรองด้วยการค้นคิด แจ่มแจ้งได้เอง แต่ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงเพื่อประโยชน์ใด ธรรมนั้นย่อมดิ่งไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งบุคคลผู้ทำตาม.

[๑๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสาริบุตร สุนัขขัตตถิฉนวิบุตรเป็นบุรุษเปล่ามักโกรธ และวาจาที่เธอกล่าวนั้น ก็เพราะโกรธ คุณก่อนสาริบุตร สุนัขขัตตถิฉนวิบุตรเป็นบุรุษเปล่า คิดว่าเราจักพุดติเตียนแต่กล่าวสรรเสริญคุณของตถาคต แท้จริงข้อนี้เป็นคุณของพระตถาคต ที่บุคคลใดกล่าวอย่างนี้ว่า ธรรมอันพระตถาคตแสดงเพื่อประโยชน์แก่บุคคลใด เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งบุคคลผู้ทำตามดังนี้.

[๑๖๒] คุณก่อนสาริบุตร ก็การที่สุนัขขัตตถิฉนวิบุตรเป็นบุรุษเปล่ากล่าวสรรเสริญนี้จักไม่เป็นความรู้โดยธรรม ในเราว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ดังนี้.

[๑๖๓] คุณก่อนสาริบุตร ก็การที่สุนัขขัตตถิฉนวิบุตรเป็นบุรุษเปล่า กล่าวสรรเสริญนี้ จักไม่เป็นความรู้โดยธรรมในเราว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงบรรลุนิพพานด้วยวิถีหลายประการคือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้น ดำลง

แม้ในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้
เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์ พระอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มี
อานุภาพมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้.

[๑๖๔] คุณก่อนสารีบุตร ก็การที่สุนัขขี้ต๊ะผู้เป็นบุรุษเปล่ากล่าว
สรรเสริญนี้จักไม่เป็นความรู้โดยธรรมในเราว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพระองค์นั้นยอมทรงสดับเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์
ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยทิพยโสตอันบริสุทธิ์ ล่วงโสตของมนุษย์.

แสดงพุทธานุภาพเป็นเอกเทศ

[๑๖๕] คุณก่อนสารีบุตร ก็การที่สุนัขขี้ต๊ะผู้เป็นบุรุษเปล่ากล่าว
สรรเสริญนี้จักไม่เป็นความรู้โดยธรรมในเราว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพระองค์นั้นยอมทรงกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นด้วยใจ คือ
จิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ.
จิตมีโทสะ ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ.
จิตมีโมหะ ก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ. ก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ.
จิตหดหู่ ก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ.
ก็รู้ว่าจิตเป็นมรรคต หรือจิตไม่เป็นมรรคต ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมรรคต. จิตมี
จิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตไม่มี
จิตอื่นยิ่งกว่า. จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่าจิตไม่
เป็นสมาธิ. จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตไม่
หลุดพ้น.

กำลังของตถาคต

[๑๖๖] คุณก่อนสารีบุตร ตถาคตประกอบด้วยกำลังเหล่าใด ย่อม
ปฏิญาณฐานะแห่งผู้เป็นโจก ย่อมบันลือสีหนาทในบริษัทยังพรหมจักรให้เป็น
ไป. กำลังเหล่านั้นของตถาคต ๑๐ ประการเหล่านี้แล. ๑๐ ประการเป็นไฉน.
คุณก่อนสารีบุตร ตถาคตย่อมรู้ฐานะในโลกนี้โดยเป็นฐานะ และรู้เหตุมิใช่
ฐานะโดยเป็นเหตุมิใช่ฐานะตามความเป็นจริง. คุณก่อนสารีบุตร ข้อที่ตถาคต
รู้ฐานะโดยเป็นฐานะ และรู้เหตุมิใช่ฐานะโดยเป็นเหตุมิใช่ฐานะ ตามความ
เป็นจริงนี้ เป็นกำลังของตถาคตประการหนึ่ง ซึ่งตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณ
ฐานะแห่งผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

คุณก่อนสารีบุตร อีกประการหนึ่ง ตถาคตย่อมรู้วิบากของกรรมสมათาน
ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน โดยฐานะ โดยเหตุ ตามความเป็นจริง.
คุณก่อนสารีบุตร ข้อที่ตถาคตรู้วิบากของกรรมสมათานที่เป็นอดีต อนาคต
ปัจจุบัน โดยฐานะ โดยเหตุ ตามความเป็นจริงนี้เป็นกำลังของตถาคต
ประการหนึ่ง ซึ่งตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณฐานะแห่งผู้เป็นโจก บันลือสีหนาท
ในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

คุณก่อนสารีบุตร อีกประการหนึ่ง ตถาคตย่อมรู้ชัดซึ่งปฏิบัติทานอันจะยัง
สัตว์ให้ไปสู่ภูมิทั้งปวง ตามความเป็นจริง. คุณก่อนสารีบุตร ข้อที่ตถาคตรู้ชัด
ซึ่งปฏิบัติทานอันจะยังสัตว์ให้ไปสู่ภูมิทั้งปวง ตามความเป็นจริงนี้ เป็นกำลังของ
ตถาคตประการหนึ่ง ซึ่งตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณฐานะแห่งผู้เป็นโจก บันลือ
สีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

ดูก่อนสารีบุตร อีกประการหนึ่ง ตถาคตย่อมรู้ชัดซึ่งโลก มีธาตุมิใช่ออย่างเดียว และมีธาตุต่าง ๆ ตามความเป็นจริง. ดูก่อนสารีบุตร ข้อที่ตถาคตรู้ชัดซึ่งโลกมีธาตุมิใช่ออย่างเดียว และมีธาตุต่าง ๆ ตามความเป็นจริงนี้ เป็นกำลังของตถาคตประการหนึ่ง ซึ่งตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณฐานะแห่งผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

ดูก่อนสารีบุตร อีกประการหนึ่ง ตถาคตย่อมรู้ชัดซึ่งความที่สัตว์มีอริมุตติต่าง ๆ กัน ดูก่อนสารีบุตร ข้อที่ตถาคตรู้ชัดซึ่งความที่สัตว์มีอริมุตติต่าง ๆ กัน ตามความเป็นจริงนี้ เป็นกำลังของตถาคตประการหนึ่ง ซึ่งตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณฐานะแห่งผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

ดูก่อนสารีบุตร อีกประการหนึ่ง ตถาคตย่อมรู้ชัดซึ่งความที่สัตว์และบุคคลทั้งหลายอื่นมีอินทรีย์หย่อนและยิ่ง ตามความเป็นจริง. ดูก่อนสารีบุตร ข้อที่ตถาคตรู้ชัดซึ่งความที่สัตว์และบุคคลทั้งหลายอื่นมีอินทรีย์หย่อนและยิ่ง ตามความเป็นจริงนี้ เป็นกำลังของตถาคตประการหนึ่ง ซึ่งตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณฐานะแห่งผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

ดูก่อนสารีบุตร อีกประการหนึ่ง ตถาคตย่อมรู้ชัดซึ่งความเศร้าหมอง ความฟ่องแผ้ว และความออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย ตามความเป็นจริง. ดูก่อนสารีบุตร ข้อที่ตถาคตรู้ชัดซึ่งความเศร้าหมอง ความฟ่องแผ้วและความออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย ตามความเป็นจริงนี้ เป็นกำลังของตถาคตประการหนึ่ง ซึ่งตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณฐานะแห่งผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

ดูก่อนสารีบุตร อีกประการหนึ่ง ตถาคตย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้ เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติ บ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏก์ปเป็น อันมากบ้าง ตลอดวิวัฏก์ปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏวิวัฏก์ปเป็นมากบ้างว่า ในภพนั้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหาร อย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียง เพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพนั้น แม้ในภพนั้น เราก็ ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ ตถาคตย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้. ดูก่อนสารีบุตร ชื่อที่ตถาคตระลึกถึงชาติ ก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ ตถาคตย่อม ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการ ฉะนี้ นี้เป็นกำลังของตถาคตประการหนึ่ง ซึ่งตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณฐานะ แห่งผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

ดูก่อนสารีบุตร ประการหนึ่ง ตถาคตย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไป ตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียน พระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฐิ เบื้องหน้าแต่ ตายไป เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ

ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เบื้องหน้าแต่ตายไป เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้. คุณก่อนสารีบุตร ข้อที่ตถาคตเห็นหมู่มสัตว์ ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดหมู่มสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ ฯลฯ นี้เป็นกำลังของตถาคตประการหนึ่ง ซึ่งตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณฐานะแห่งผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

คุณก่อนสารีบุตร อีกประการหนึ่ง ตถาคตกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่. คุณก่อนสารีบุตร ข้อที่ตถาคตกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ นี้เป็นกำลังของตถาคตประการหนึ่ง ซึ่งตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณฐานะของผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

คุณก่อนสารีบุตร กำลังของตถาคต ๑๐ ประการเหล่านี้แล ที่ตถาคตประกอบแล้ว ปฏิญาณฐานะของผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป.

คุณก่อนสารีบุตร ผู้ใดแล พึงว่าซึ่งเรารู้้อย่างนี้ ผู้เห็นอยู่อย่างนี้ ว่า ธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ที่เป็นญาณทัสสะอันวิเศษ พอแก่ความเป็นอริยะของพระสมณโคดมไม่มี พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมที่ประมวลมาด้วยความตรึก ที่ไตร่ตรองด้วยการคั่นคิด แจ่มแจ้งได้เอง คุณก่อนสารีบุตร ผู้นั้นไม่ละวาทันนั้นเสีย ไม่ละความคิดนั้นเสีย ไม่ละละคั่นทักขุณันนั้นเสีย ก็เที่ยงแท้ที่จะตถกนรก. คุณก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ

ถึงพร้อมด้วยปัญญา ฟังกระหึ่มอรหัตผล ในปัจจุบันทีเดียว ฉันใด คุณก่อน
สารีบุตร เรากล่าวข้ออุปมาขี้ก้นนี้ ก็ฉันนั้น. ผู้นั้นไม่ละวาจาฉันเสีย ไม่ละ
ความคิดฉันเสีย ไม่สละคตินิฉันเสีย ก็เที่ยงแท้ที่จะตถกนรก.

เวสัชชธรรม ๔

[๑๖๗] คุณก่อนสารีบุตร ตถาคตประกอบด้วยเวสัชชธรรม [ความ
แก่ล้าวกล้า] เหล่าใด จึงปฏิญาณฐานะของผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท
ยังพรหมจักรให้เป็นไป เวสัชชธรรมของตถาคตเหล่านี้มี ๔ ประการ. ๔
ประการเป็นไฉน. คุณก่อนสารีบุตร เราไม่เห็นเหตุนี้ว่า สมณะ พราหมณ์
เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ที่รักทักท้วงเราโดยสหธรรมในข้อ
ว่า ท่านปฏิญาณตนว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่ได้ตรัสรู้
แล้วดังนี้. คุณก่อนสารีบุตร เมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็คือเป็นผู้ถึงความปลอดภัย
ถึงความไม่มีภัย ถึงความเป็นผู้แก่ล้าวกล้าอยู่. คุณก่อนสารีบุตร เราไม่เห็นเหตุ
นี้ว่า สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกที่จกทักท้วง
เราโดยสหธรรมในข้อว่า ท่านปฏิญาณตนว่าเป็นพระจีณาสพ อาสวะเหล่านี้
ของท่านยังไม่สิ้นไปแล้ว ดังนี้. คุณก่อนสารีบุตร เมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็คือเป็น
ผู้ถึงความปลอดภัย ถึงความไม่มีภัย ถึงความเป็นผู้แก่ล้าวกล้าอยู่. คุณก่อนสารี-
บุตร เราไม่เห็นเหตุนี้ว่า สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือ
ใคร ๆ ในโลก ที่จกทักท้วงเราโดยสหธรรม ในข้อว่า ท่านกล่าวธรรมเหล่านี้
ว่าทำอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่อาจทำอันตรายแก่ผู้ช้องเสพได้จริง ดังนี้.
คุณก่อนสารีบุตร เมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็คือเป็นผู้ถึงความปลอดภัย ถึงความไม่มี
ภัย ถึงความเป็นผู้แก่ล้าวกล้าอยู่. คุณก่อนสารีบุตร เราไม่เห็นเหตุนี้ว่า สมณะ
พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ที่จกทักท้วงเราโดย

สธรรมในข้อว่า ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้นไม่เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งคนผู้ทำตาม ดังนี้ คุณก่อนสารีบุตร เมื่อไม่เห็นเหตุนี้เราก็เป็นผู้ถึงความปลอดภัย ถึงความไม่มีภัย ถึงความเป็นผู้แก่ล้าอยู่แล้ว. คุณก่อนสารีบุตรตลาคตประกอบด้วยเวสัชชชธรรมเหล่าใด จึงปฏิญาณฐานะของผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป เวสัชชชธรรมของตลาคต ๔ ประการเหล่านี้แล. คุณก่อนสารีบุตร ผู้ใดแล ฟังว่าซึ่งเราผู้รู้อยู่อย่างนี้ ผู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า ธรรมอันยิ่งของมนุษย์ที่เป็นญาณทัสสนะอันวิเศษพอแก่ความเป็นอริยะ ของพระสมณโคดมไม่มี พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมที่ประมวลด้วยความตรึก ที่ไตร่ตรองด้วยการค้นคิด แจ่มแจ้งได้เอง คุณก่อนสารีบุตร ผู้นั้นไม่ละวาจาอันเสีย ไม่ละความคิดนั้นเสีย ไม่สละคิณทีฐินั้นเสีย ก็เที่ยงแท้ที่จะตถนรค. คุณก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนภิกษุถึงพร้อมด้วยศีลถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา ฟังกระหึ่มอรหัตผลในปัจจุบันทีเดียวฉันใด คุณก่อนสารีบุตร เรากล่าวข้ออุปมาขี้นี้ ก็ฉันนั้น. ผู้นั้นไม่ละวาจาอันเสีย ไม่ละความคิดนั้นเสีย ไม่สละคิณทีฐินั้นเสีย ก็เที่ยงแท้ที่จะตถนรค.

[๑๖๘] คุณก่อนสารีบุตร บริษัท ๘ จำพวกเหล่านี้แล ๘ จำพวกเป็นไฉน คือ ขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คฤหบดีบริษัท สมณบริษัท จาคุมหาราชิกบริษัท คาวคิงส์บริษัท มารบริษัท และพรหมบริษัท คุณก่อนสารีบุตร บริษัท ๘ จำพวกเหล่านี้แล. คุณก่อนสารีบุตร ตลาคตประกอบด้วยเวสัชชชธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเข้าไปหา ย่อมหยั่งลงสู่บริษัท ๘ จำพวกเหล่านี้. คุณก่อนสารีบุตร เราย่อมเข้าใจเข้าไปหาขัตติยบริษัทหลาย ๆ ร้อย แม้ในขัตติยบริษัทนั้น เราเคยนั่งใกล้ เคยทักทายปราศรัย เคยสนทนากัน คุณก่อนสารีบุตร เราไม่เห็นเหตุนี้ว่า ความกลัวหรือความสะทกสะท้านจักกล้ากลายเราในขัตติยบริษัทนั้นเลย เมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็เป็นผู้ถึงความ

ปลอดภัย ถึงความไม่มีภัย ถึงความเป็นผู้แก่แล้วอาศัยอยู่. คุณก่อนสารีบุตร อนึ่ง เราย่อมเข้าใจเข้าไปหาพราหมณบริษัทหลาย ๆ ร้อย คฤหบดีบริษัท สมณบริษัท จากุมหาราชิกบริษัท ดาวดึงส์บริษัท พรหมบริษัท จำพวกละหลาย ๆ ร้อย แม้ในบริษัทนั้น ๆ เราเคยนั่งใกล้ เคยทักทายปราศรัย เคยสนทนากัน คุณก่อนสารีบุตร เราไม่เห็นเหตุนี้ว่า ความกลัว หรือความสะทกสะท้านจัก กล้ากลายเราในบริษัทนั้น ๆ เลย เมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็เป็นผู้ถึงความปลอดภัย ถึงความไม่มีภัย ถึงความเป็นผู้แก่แล้วอาศัยอยู่. คุณก่อนสารีบุตร ผู้ใดแล ฟังว่าซึ่งเรา ผู้รู้อยู่อย่างนี้ ผู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า ธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ที่เป็น ญาณทัสสนะอันวิเศษ พอแก่ความเป็นอริยะ ของพระสมณโคดมไม่มี พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมที่ประมวลมาด้วยความตริก ที่ไตร่ตรองด้วยการ คั่นคิด แจ่มแจ้งได้เอง คุณก่อนสารีบุตร ผู้นั้นไม่ละวาจานั้นเสีย ไม่ละความคิดนั้นเสีย ไม่สละกินที่จืดนั้นเสีย ก็เที่ยงแท้ที่จะตถกนรก. คุณก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา ฟังกระหึ่มอรหัตผล ในปัจจุบันทีเดียว ฉันทใด คุณก่อนสารีบุตร เรากล่าว ข้ออุปไมยนี้ ก็ฉันทนั้น. ผู้นั้นไม่ละวาจานั้นเสีย ไม่ละความคิดนั้นเสีย ไม่สละกินที่จืดนั้นเสีย ก็เที่ยงแท้ที่จะตถกนรก.

กำเนิด ๔

[๑๖๕] คุณก่อนสารีบุตร กำเนิด ๔ ประการเหล่านี้แล ๔ ประการ เป็นไฉน คือ อัญชชะกำเนิด ชลาพุชะกำเนิด สังเสทชะกำเนิด โอปปาติกะกำเนิด. คุณก่อนสารีบุตร ก็อัญชชะกำเนิดเป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ใด ชำแรกเปลือกแห่งฟองเกิด นี้เราเรียกว่า อัญชชะกำเนิด. คุณก่อนสารีบุตร ชลาพุชะกำเนิดเป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ใด ชำแรกไส้ [มคลูก] เกิด

นี่เราเรียกว่า ชลาพุชะกำเนิด. คู่ก่อนสารีบุตร สังเสทชะกำเนิดเป็นไฉน สัตว์ทั้งทั้งหลายเหล่านั้นใด ย่อมเกิดในปลาเน่า ในซากศพเน่า ในขนมมูค หรือในน้ำครำ ในถ้ำไคล [ของสกปรก] นี่เราเรียกว่าสังเสทชะกำเนิด. คู่ก่อนสารีบุตร โอปปาติกะกำเนิดเป็นไฉน เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก และเปรตบางจำพวก นี่เราเรียกว่าโอปปาติกะกำเนิด. คู่ก่อนสารีบุตร กำเนิด ๔ ประการเหล่านี้แล. คู่ก่อนสารีบุตร ผู้ใดแล พึงว่าซึ่งเรารู้รู้อย่างนี้ ผู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า ธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ที่เป็นญาณทัสสนะอันวิเศษพอแก่ความเป็นอริยะของพระสมณโคดมไม่มี พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมที่ประมวลมาด้วยความตรึก ที่ไตร่ตรองด้วยการค้นคิด แจ่มแจ้งได้เอง คู่ก่อนสารีบุตร ผู้นั้นไม่ละวาจานั้นเสีย ไม่ละความคิดนั้นเสีย ไม่สละกีนทิจินั้นเสีย ก็เที่ยงแท้ที่จะตกนรก. คู่ก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา พึงกระหิ้มอรหัตผล ในปัจจุบัน ทิเทียว ฉันทใด คู่ก่อนสารีบุตร เรากล่าวข้ออุปไมยนี้ ก็ฉันทนั้น ผู้นั้นไม่ละวาจานั้นเสีย ไม่ละความคิดนั้นเสีย ไม่สละกีนทิจินั้นเสีย ก็เที่ยงแท้ที่จะตกนรก.

[๑๗๑๐] คู่ก่อนสารีบุตร คติ ๕ ประการเหล่านี้แล ๕ ประการเป็นไฉน คือนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย มนุษย์ เทวดา. คู่ก่อนสารีบุตร เรา ย่อมรู้ชัดซึ่งนรก ทางยังสัตว์ให้ถึงนรก และปฏิบัติอันจะยังสัตว์ให้ถึงนรก อนึ่ง สัตว์ผู้ดำเนินประการใด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึง อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย. คู่ก่อนสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งกำเนิดดิรัจฉาน ทางยังสัตว์ให้ถึงกำเนิดดิรัจฉาน ปฏิบัติอัน จะยังสัตว์ให้ถึงกำเนิดดิรัจฉาน อนึ่ง สัตว์ผู้ดำเนินประการใด เบื้องหน้าแต่ ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงกำเนิดดิรัจฉาน เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย.

ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งเปรตวิสัย ทางไปสู่เปรตวิสัย และปฏิบัติทานจะยังสัตว์ให้ถึงเปรตวิสัย อนึ่ง สัตว์ผู้ดำเนินประการใด เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงเปรตวิสัย เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย. ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งเหล่ามนุษย์ ทางอันยังสัตว์ให้ถึงมนุษยโลกและปฏิบัติทานจะยังสัตว์ให้ถึงมนุษยโลก อนึ่ง สัตว์ผู้ปฏิบัติประการใด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมอุบัติในหมู่มนุษย์ เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย. ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งเทวดาทิ้งหลาย ทางอันยังสัตว์ให้ถึงเทวโลก และปฏิบัติทานจะยังสัตว์ให้ถึงเทวโลก อนึ่ง สัตว์ผู้ปฏิบัติประการใด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย. ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งพระนิพพาน ทางอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน และปฏิบัติทานจะยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน อนึ่ง สัตว์ผู้ปฏิบัติประการใด ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย.

อุปมาข้อที่ ๑

[๑๗๑] ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคน ในโลกนี้ ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อนโดยส่วนเดียว ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์. ดูก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงลึกยิ่งกว่าชั่วบุรุษ เต็มไปด้วยถ่านเพลิง

ปราศจากเปลว ปราศจากควัน ลำดับนั้น บรูหฺมผู้มีตัวอันความร้อนแผดเผา
ครอบงำ เหน็ดเหนื่อย สะทกสะท้าน หิวระหายมุ่งมาสู่หลุมถ่านเพลิงนั้น
แหละ โดยบรรดาสายเดียว บรูหฺมผู้มีจักขุเห็นเขาแล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า บรูหฺม
ผู้เจริญนี้ ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น ขึ้นสู่หนทางนั้น จักมาถึงหลุม
ถ่านเพลิงนี้ทีเดียว โดยสมัยต่อมา บรูหฺมผู้มีจักขุนั้น พึงเห็นเขาตกลงในหลุม
ถ่านเพลิงนั้น เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อนโดยส่วนเดียวแม้จันใด
คูก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ ด้วยใจ จันนั้น
เหมือนกันแลว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทาง
นั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงออบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
โดยสมัยต่อมา เราได้เห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึง
แล้วซึ่งออบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อน
โดยส่วนเดียว ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์.

[๑๗๒] คูก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดบางคนในโลกนี้ ด้วยใจว่า
บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น จักเข้าถึงกำเนิด
ดิรัจฉาน เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก โดยสมัยต่อมา เราเห็นบุคคลนั้น
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งกำเนิดดิรัจฉาน เสวยทุกข
เวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อน ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์.
คูก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนหลุมถ่าน ถึกยิ่งกว่าข้าวบรูหฺม เต็มไปด้วยถ่าน
ลำดับนั้น บรูหฺมผู้มีความร้อนแผดเผา ครอบงำ เหน็ดเหนื่อย สะทก
สะท้าน หิวระหาย มุ่งมาสู่หลุมถ่านนั้นแหละ โดยบรรดาสายเดียว บรูหฺมผู้มี
จักขุเห็นเขาแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บรูหฺมผู้เจริญนี้ ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนิน
อย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น จักมาถึงหลุมถ่านนี้ทีเดียว โดยสมัยต่อมา
บรูหฺมผู้มีจักขุนั้น พึงเห็นเขาตกลงในหลุมถ่านนั้น เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า

เผ็ดร้อน แม้นั้นใด คุณก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจ ฉะนั้นเหมือนกันแล้ว บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงกำเนิดดิรัจฉาน โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งกำเนิดดิรัจฉาน เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อน ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์.

[๑๗๓] คุณก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนี้ ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงเปรตวิสัย โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งเปรตวิสัย เสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์. คุณก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนต้นไม้เกิดในพื้นที่อันไม่เสมอ มีใบอ่อนและใบแก่อันเบาบาง มีเงาอันโปร่ง ลำต้นนั้น บุรุษผู้มีตัวอันความร้อนแผดเผา ครอบงำ เห็นิดเหน้อย สะทกสะท้าน หิวระหาย มุ่งมาสู่ต้นไม้ที่นั่นแหละ โดยบรรดาสายเดียว บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาแล้ว ฟังก้าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น จักมาถึงต้นไม้ที่เดียว โดยสมัยต่อมา บุรุษผู้มีจักขุนั้น ฟังเห็นเขานั่งหรือนอนในเงาต้นไม้ที่นั่น เสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก แม้นั้นใด คุณก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจฉะนั้นเหมือนกันแล้วว่าบุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงเปรตวิสัย โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งเปรตวิสัย เสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์.

[๑๗๔] คุก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักอุบัติในหมู่มนุษย์ โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อุบัติแล้วในหมู่มนุษย์ เสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ถ่วงจักขุของมนุษย์. คุก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนต้นไม้เกิดในพื้นที่อันเสมอมิไบบ่อ่นและใบแก่อันหนา มีเงาหนาที่บ ลำต้นนั้น บุรุษผู้มีตัวอันความร้อนแผดเผา ครอบงำ เหน็ดเหนื่อย สะทกสะท้าน หิวระหาย มุ่งมาสู่ต้นไม้ที่เย็นและ โดยมรรคาสายเดียว บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาแล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนี้ จักมาถึงต้นไม้ที่เย็นเดียว โดยสมัยต่อมา บุรุษผู้มีจักขุนี้ พึงเห็นเขานั่ง หรือนอนในเงาต้นไม้ที่เย็นนั้น เสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก แม้ฉันใด คุก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจ ฉะนั้นเหมือนกันแล อย่างนี้ว่าบุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักอุบัติในหมู่มนุษย์ โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อุบัติแล้วในหมู่มนุษย์ เสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ถ่วงจักขุของมนุษย์.

อุปมาข้อที่ ๕

[๑๗๕] คุก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งสุคติ

โลกสวรรค์ เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์. คู่ก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนปราสาท ในปราสาทนั้นมีเรือนยอด ซึ่งฉาบทาดีแล้วมีวงกรอบอันสนิท หาช่องลมมิได้ มีบานประตูและหน้าต่างอันปิดสนิทดี ในเรือนยอดนั้น มีบัลลังก์อันลาดด้วยผ้าโกเชาว์ขนยาว ลาดด้วยขนแกะสีขาว ลาดด้วยขนเจียมเป็นแผ่นทึบ มีเครื่องลาดอย่างดีทำด้วยหนึ่งชนิด มีเพดานกั้นในเบื้องบน มีหมอนแดงวาง ณ ข้างทั้งสอง ลำดับนั้น บุรุษผู้มีตัวอันความร้อนแผดเผา ครอบงำ เห็นคเหน้อย สะทกสะท้าน หิวระหาย มุ่งมาสู่ปราสาทนั้นแหละ โดยบรรดาสายเดียว บุรุษผู้มีจักขุเห็นเข้าแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น จักมาถึงปราสาทนี้ทีเดียว โดยสมัยต่อมา บุรุษผู้มีจักขุนั้น พึงเห็นเขานั่งหรือนอนบนบัลลังก์ในเรือนยอด ณ ปราสาทนั้น เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว แม้ฉันใด คู่ก่อนสารีบุตร เราข่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจฉันนั้นเหมือนกันแล อย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ โดยสมัยต่อมา เราข่อมเห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งสุคติโลกสวรรค์ เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์.

[๑๗๖] คู่ก่อนพระสารีบุตร เราข่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น จะกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่ง ด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ โดยสมัยต่อมา เราข่อมเห็นบุคคลนั้นกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญหอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เสวย

สุขเวทนาโดยส่วนเดียว. คุณก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนสระโบกขรณี มีน้ำอันใสสะอาดเย็น ใสตลอด มีท่าอันดี น่ารื่นรมย์ และในที่ไม่ไกลสระโบกขรณีนั้น มีแนวป่าอันทิบ ลำดับนั้น บุรุษผู้มีตัวอันความร้อนแผดเผา ครอบงำเหน็ดเหนื่อย สะทกสะท้าน หิวระหาย มุ่งมาสู่สระโบกขรณีนั้นแหละ โดยบรรดาสายเดียวบุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาแล้ว ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น จักมาถึงสระโบกขรณีนี้ทีเดียว โดยสมัยต่อมาบุรุษผู้มีจักขุขึ้นฟังเห็นเขาลงสู่สระโบกขรณีนั้น อาบและดื่มระงับความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อยและความร้อนหมดแล้ว ขึ้นไปนั่งหรือนอนในแนวป่านั้น เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว แม้ฉันใด คุณก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคน ในโลกนี้ด้วยใจฉันนั้นเหมือนกันแล อย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น จักกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุรุษนั้น กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว. คุณก่อนสารีบุตร คติ ๕ ประการนี้แล. คุณสารีบุตร ผู้ใดพึงว่าซึ่งเราผู้รู้อย่างนี้ ผู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า ธรรมอันยิ่งของมนุษย์ที่เป็นญาณทัสสนะอันวิเศษ พอแก่ความเป็นอริยะของพระสมณโคดม ไม่มี พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมที่ประมวลมาด้วยความตรึก ที่ไตร่ตรองด้วยการคั่นคิด แจ่มแจ้งได้เอง คุณก่อนสารีบุตร ผู้นั้นไม่ละวาจานั้นเสียไม่ละความคิดนั้นเสีย ไม่สละคันทิฐินั้นเสีย ก็เที่ยงที่จะตถกนรก. คุณก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา ฟังกระหึ่มอรหัตผลในปัจจุบันทีเดียว แม้ฉันใด เรากล่าวข้ออุปมาข้อนี้นี้ ก็

ฉันนั้น. ผู้นั้นไม่ละวาจาฉันเสีย ไม่ละความคิดฉันเสีย ไม่สละคตินิฉันเสีย
ก็เที่ยงที่จะตกรก.

พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์ ๔

[๑๗๗] ดูก่อนสาริบุตร อนึ่ง เราย่อมเข้าใจประพฤติพรหมจรรย์
ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะและเป็นเยี่ยมกว่าผู้บำเพ็ญตบะทั้ง
หลาย เราประพฤติศรัทธามองและเป็นเยี่ยมกว่าผู้ประพฤติศรัทธามองทั้งหลาย
เราเป็นผู้เกลียดบาปและเป็นเยี่ยมกว่าผู้เกลียดบาปทั้งหลาย เราเป็นผู้สัจและ
เป็นเยี่ยมกว่าผู้สัจทั้งหลาย.

[๑๗๘] ดูก่อนสาริบุตร บรรดาพรหมจรรย์มีองค์ ๔ นั้น วัตรต่อ
ไปนี้เป็นพรหมจรรย์ของเราโดยความที่เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะ คือเราเป็นอเจลก
คนเปลือย ไร้มารยาท เลียมมือ เขาเชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุด
ก็ไม่หยุดไม่ยินดีภิกษาที่เขานำมาให้ ไม่ยินดีภิกษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่ยินดี
ภิกษาที่เขานิมนต์. เรานั้นไม่รับภิกษาปากหม้อ ไม่รับภิกษาจากหม้อข้าว ไม่
รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมธรณีประตูให้ ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมท่อนไม้
ให้ ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมเสาให้ ไม่รับภิกษาที่ของคนสองคนผู้กำลัง
บริโภคนอยู่ ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของหญิงผู้กำลังให้ลูกดูด
นม ไม่รับภิกษาของหญิงผู้คลอเคลียบุรุษ ไม่รับภิกษาที่นัดแนะการทำไว้ ไม่
รับภิกษาในที่ซึ่งสุนัขได้รับเลี้ยงดู ไม่รับภิกษาในที่ที่มีแมลงวันได้ตอมเป็นกลุ่มๆ
ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาตอง. เรานั้นรับ
ภิกษาที่เรื่อนหลังเดียว เยียวยาอัทธภาพด้วยข้าวคำเดียวบ้าง รับภิกษาที่เรื่อนสอง
หลัง เยียวยาอัทธภาพด้วยข้าว ๒ คำบ้าง ฯลฯ รับภิกษาที่เรื่อน ๓ หลัง
เยียวยาอัทธภาพด้วยข้าว ๓ คำบ้าง. เยียวยาอัทธภาพด้วยภิกษาในถาดน้อยใบ

เดียวบ้าง ๒ ใบบ้าง ฯลฯ ๗ ใบบ้าง กินอาหารที่เก็บค้างไว้วันหนึ่งบ้าง ๒ วันบ้าง ฯลฯ ๗ วันบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยความชวนชวายในการบริโภค กัดอาหาร ที่เวียนมาตั้งกึ่งเดือนเช่นนี้บ้าง. เรานั้นเป็นผู้มีฝักคองเป็นรักษา บ้าง มีข้าวฟ่างเป็นรักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นรักษาบ้าง มีกากข้าวเป็นรักษา บ้าง มียางเป็นรักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นรักษาบ้าง มีรำเป็นรักษาบ้าง มีข้าว ตั้งเป็นรักษาบ้าง มีกำยานเป็นรักษาบ้าง มีหญ้าเป็นรักษาบ้าง มีโคมัยเป็น รักษาบ้าง มีเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นเหยี่ยวาอัฏภาพ. เรานั้นทรงผ้าปานบ้าง ผ้าแกมบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง ผ้าบังสุกุลบ้าง ผ้าเปลือก ไม้บ้าง หนังสือบ้าง หนังสือทั้งเล็บบ้าง ผ้าคารองบ้าง ผ้าปอบ้าง ผ้า ผลไม้บ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยผมบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยขนสัตว์บ้าง ผ้าทำด้วยขน ปีกนกเค้าบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือ ประกอบความชวนชวายในการ ถอนผมและหนวดบ้าง เป็นผู้ถือยื่น คือ ห้ามอาสวะบ้าง เป็นผู้กระโหย่ง คือ ประกอบความเพียรในการกระโหย่ง [เดินกระโหย่งเหยียบพื้นไม่เต็มเท้า] บ้าง เป็นผู้นอนบนหนาม คือ สำเร็จการนอนบนหนามบ้าง เป็นผู้ประกอบความ ชวนชวายในการลงน้ำวันละสามครั้งบ้าง เป็นผู้ประกอบความชวนชวายในการ ย่างและบ่มกายมีประการมิใช่น้อยเห็นปานนี้ ด้วยประการจะนี้อยู่ คุณ่อนสารี- บุตร นี้แหละเป็นพรหมจรรย์ของเรา โดยความที่เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะ.

พรหมจรรย์เศร้าหมอง

[๑๗๕] คุณ่อนสารีบุตร บรรดาพรหมจรรย์มีองค์ ๔ นั้น พรหม- จรรย์นี้เป็นวัตรในการประพุดิเศร้าหมองของเรา. มนทิน คือ ฐลิตะองสัง สมในกาย เรานับด้วยปีมิใช่น้อย จนเป็นสะเก็ด เปรียบเหมือนตอตะโก มีฐลิต ะองสังสมนับด้วยปีมิใช่น้อย จนเกิดเป็นสะเก็ด ฉันไค มนทิน คือ ฐลิต

ละอองสังขมในกายเรานับด้วยปีมิไฉ่น้อย จนเกิดเป็นสะเก็ด ฉะนั้นเหมือนกัน. คุณก่อนสารีบุตร เรามีได้คิดที่จะลูบคลำปิดละอองธุลีนี้ด้วยฝ่ามือ คุณก่อนสารีบุตร ความคิดแม้อย่างนี้ไม่ได้มีแก่เราเลย คุณก่อนสารีบุตร นี้แหละ เป็นวัตรในความประพฤติเศร้าหมองของเรา.

[๑๘๐] คุณก่อนสารีบุตร บรรดาพรหมจรรย์มีองค์ ๔ เหล่านั้น พรหมจรรย์นี้เป็นวัตรในความประพฤติเกลียดบาปของเรา. เรานั้นมีสติก้าวไปข้างหน้า มีสติถอยกลับ. ความเอ็นดูของเราปรากฏเฉพาะ จนกระทั่งในหยดน้ำว่า เราอย่าได้ล้างผลาญสัตว์เล็กๆ ที่อยู่ในที่อันไม่สม่าเสมอเลย. คุณก่อนสารีบุตร นี้แหละเป็นวัตรในความประพฤติเกลียดบาปของเรา.

[๑๘๑] คุณก่อนสารีบุตร บรรดาพรหมจรรย์มีองค์ ๔ เหล่านั้น พรหมจรรย์นี้เป็นวัตรในความสังัดของเรา. เรานั้นเข้าอาศัยชายป่าแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ ในกาลใด. เราได้พบคนเลี้ยงโค หรือคนเลี้ยงปศุสัตว์ หรือคนหาหญ้า หรือคนหาฟืน หรือคนที่เกี่ยวหาผลไม้เป็นต้นในป่า จากชฎไปสูชฎ จากที่ลุ่มไปสูที่ลุ่ม จากที่ดอนไปสูที่ดอน ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเราคิดว่า คนเหล่านั้น อย่าได้เห็นเราเลยและเราก็อย่าได้เห็นคนเหล่านั้นเลย. คุณก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนเนื้อที่เกิดในป่า เห็นมนุษย์ทั้งหลายแล้วก็วิ่งหนีจากป่าไปสูป่า จากชฎไปสูชฎ จากที่ลุ่มไปสูที่ลุ่ม จากที่ดอนไปสูที่ดอน แม้ฉนั้นใด คุณก่อนสารีบุตร เราก็ฉนั้นเหมือนกัน ในกาลใด เราได้พบคนเลี้ยงโค หรือคนเลี้ยงปศุสัตว์ หรือคนหาหญ้า หรือคนหาฟืน หรือคนที่เกี่ยวหาผลไม้เป็นต้น ในป่าในกาลนั้น เราก็เดินหนีจากป่าไปสูป่า จากชฎไปสูชฎ จากที่ลุ่มไปสูที่ลุ่ม จากที่ดอนไปสูที่ดอน ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเราคิดว่า คนเหล่านั้นอย่าได้เห็นเราเลย และเราก็อย่าได้เห็นคนทั้งหลายเลย. คุณก่อนสารีบุตร นี้แหละเป็นวัตรในความประพฤติสังัดของเรา.

ความแตกต่างในการบำเพ็ญเพียร

[๑๘๒] คุณก่อนสารีบุตร เรานั้นแลกลานเข้าไปในคอกที่เหล่าได้ออกไปแล้วและปราศจากคนเลี้ยงโค กินโคมัยของลูกโคอ่อนที่ยังไม่ทิ้งแม่. มูตรและกรีสของเรายังไม่หมดสิ้นไปเพิงไร. เราก็กินมูตรและกรีสของตนเองเป็นอาหาร. คุณก่อนสารีบุตร นี่แหละเป็นวัตรในโภชนะมหาวิกัฏฐของเรา.

[๑๘๓] คุณก่อนสารีบุตร เรานั้นแล เข้าอาศัยแนวป่าอันน่ากลัวแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่. นี่เป็นความน่ากลัวแห่งแนวป่านั้น. บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งยังไม่ปราศจากราคะเข้าไปสู่ป่านั้น โดยมากขนพอง. คุณก่อนสารีบุตร เรานั้นแล ในราตรีที่หนาว ฤดูเหมันต์ ตั้งอยู่ในระหว่างเดือน ๓ ต่อเดือน ๔ เป็นสมัยมีหิมะตก ในราตรีเห็นป่านั้น [เรา] อยู่ในที่แจ้งตลอดคืน กลางวันเราอยู่ในแนวป่า ในเดือนท้ายฤดูร้อน กลางวันเราอยู่ในที่แจ้ง กลางคืนเราอยู่ในแนวป่า. คุณก่อนสารีบุตร เป็นความจริง คาถาอันน่าอัศจรรย์เล็กน้อยนี้ ที่เราไม่ได้ยินมาก่อน ปรากฏแก่เราว่า

นักปราชญ์ผู้เสาะแสวงหา ความ
หมดจด อาบแดด อาบน้ำค้าง เป็นคน
เปลือย ทั้งมิได้ผิงไฟ อยู่คนเดียวในป่า
อันน่ากลัว.

ความแตกต่างแห่งการบำเพ็ญทุกกรกิริยา

[๑๘๔] คุณก่อนสารีบุตร เราข่อมสำเร็จการนอนแอบอิงกระดูกศพในป่าช้า. พวกเด็กเลี้ยงโคเข้ามาใกล้เราแล้ว ถ่มน้ำลายรดบ้าง ถ่ายปัสสาวะรดบ้าง โปรรยฝุ่นรดบ้าง เอาไม้ยอนที่ช่องหูบ้าง. เราไม่รู้สึกลัว ยังจิตอันลามก

ให้เกิดขึ้นในพวกเด็กเหล่านั้นเลย. คุณอนสารีบุตร นี่แหละเป็นวัตรในการอยู่ด้วยอุเบกขาของเรา.

[๑๘๕] คุณอนสารีบุตร มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้มีทีฐิอย่างนี้ว่า ความหมกจกย่อมมีด้วยอาหาร. พวกเขากล่าวอย่างนี้ว่า พวกเราย่อมเยียวยาอัคคาพด้วยอาหารขนาดเท่าผลพุทรา. พวกเขาย่อมเกี่ยวกินผลพุทราบ้าง ผลพุทราป่นบ้าง ตั้มน้ำพุทราบ้าง บริโภคผลพุทราที่ทำเป็นชนิดต่าง ๆ บ้าง. คุณอนสารีบุตร เราารู้สึกว่า กินผลพุทราผลเดียวเท่านั้น. คุณอนสารีบุตร เธอจะพึงมีความสำคัญว่า พุทราในสมัยนั้น ะรอยจะผลใหญ่เป็นแน่. ข้อนี้ เธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น. แม้ในกาลนั้น ผลพุทราที่เป็นขนาดใหญ่ นั้นเทียวก็เหมือนในบัดนี้. คุณอนสารีบุตร เมื่อเรากิน [อาหารเท่า] ผลพุทราผลเดียวเท่านั้น ร่างกายก็ถึงความชুবผอมยิ่งนัก. อวัยวะน้อยใหญ่ของเราเปรียบเหมือนเถาวัลย์ที่มีข้อมากและข้อดำ เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. ตะโพกของเราเปรียบเหมือนรอยเท้าอูฐ เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. กระดูกสันหลังของเรานูนขึ้นเป็นปุ่ม ๆ เหมือนเถาสะบ้า เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. กระดูกซี่โครงของเราแหล่อมขึ้นแหล่อมลงเห็นปรากฏเหมือนกลอนแห่งศาลาเก่าแหล่อมกันจะนั้น เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. ดวงตาของเราลึกลงเข้าไปในเบ้าตา เหมือนเงาดวงดาวปรากฏในบ่อน้ำอันลึกจะนั้น เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. หนังศีรษะของเราอันลมถูกต้องแล้วก็เหี่ยวแห้งเปรียบเหมือนน้ำเต้าขมที่ถูกตัดขั้วแต่ยังอ่อนอันลมแดดสัมผัสแล้ว ย่อมเป็นของเหี่ยวแห้งไป จะนั้น เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. คุณอนสารีบุตร เรานั้นแต่คิดว่าจะลูปคลำผิวหนังห้อง ก็คลำถูกกระดูกสันหลังทีเดียว คิดว่าจะลูปคลำกระดูกสันหลัง ก็คลำถูกผิวหนังห้องทีเดียว คุณอนสารีบุตร ผิวหนังห้องของเราติดกระดูกสันหลัง เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง.

เรานั้นคิดว่า จะถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ ก็ชวนล้ม ฌ ที่นั่นเอง เพราะความ
ที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. เรานั้นเมื่อจะยั้งร่างกายให้คล่องแคล่ว ก็ลูบตัวด้วย
ฝ่ามือ. เมื่อเราลูบตัวด้วยฝ่ามือ ขนทั้งหลายมีรากอันเน่าก็หลุดจากกาย เพราะ
ความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง.

วาทะและทิวฐิของสมณพราหมณ์บางพวก

[๑๘๖] คุก่อนสารีบุตร มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะอย่าง
นี้ มีทิวฐิอย่างนี้ว่า ความหมดจคยอมมิได้ด้วยอาหาร. พวกเขากล่าวอย่างนี้ว่า
เรายอมเสียพยาอัคภาพด้วยถั่วเขียว ฯลฯ พวกเรายอมเสียพยาอัคภาพด้วยงา
 ฯลฯ พวกเรายอมเสียพยาอัคภาพด้วยข้าวสาร ดังนี้. พวกเขาเคี้ยวกิน
ข้าวสารบ้าง ข้าวสารปนบ้าง คั้นน้ำข้าวสารบ้าง ย่อมบริโภคข้าวสารที่จัดทำ
ให้แปลกมีประการมิใช่น้อยบ้าง. คุก่อนสารีบุตร เราอมรู้สึทว่า กินข้าวสาร
เมล็ดเดียวเท่านั้น. คุก่อนสารีบุตร เธอจะพึงมีความสำคัญว่า ข้าวสารในสมัย
นั้น ะรอยจะเมล็ดใหญ่เป็นแน่. ข้อนี้ เธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น. แม้ในกาล
นั้น ข้าวสารที่เป็นขนาดใหญ่ขึ้นเทียว ก็มีเมล็ดเท่าข้าวสารในบัดนี้. คุก่อน
สารีบุตร เมื่อเรากินข้าวสารเมล็ดเดียวเท่านั้น ร่างกายก็ถึงความชুবผอมยั้งนัก.
อวัยวะน้อยใหญ่ของเรา เปรียบเหมือนเถาวัลย์ที่มีข้อมากและข้อดำ เพราะความ
ที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. ตะโพกของเราเปรียบเหมือนรอยเท้าอูฐ เพราะความ
ที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. กระดูกสันหลังของเราสูงขึ้นเป็นปุ่ม ๆ เหมือนเถา
สะบ้า เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. กระดูกซี่โครงของเราเหลื่อมขึ้น
เหลื่อมลงเห็นปรากฏเหมือนกลอนแห่งศาลาเก่าเหลื่อมกันฉะนั้น เพราะความ
ที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. ดวงตาของเราลึกลงเข้าไปในเบ้าตาเหมือนเงาดวงดาว
ปรากฏในบ่อน้ำอันลึกฉะนั้น เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. หน้

ศิระของเราอันลมถูกต้องแล้ว ก็เหี่ยวแห้งเปรียบเหมือนน้ำเต้าขมที่ถูกตัดขั้ว แต่ยังไม่อ่อน อันลมแตกสั้มผัสแล้ว ย่อมเป็นของที่เหี่ยวแห้งไปจะนั้น เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. คุณก่อนสารีบุตร เรานั้นแลคิดว่าจะลูบคลำผิวหนังห้องก็คลำถูกกระดูกสันหลังทีเดียว คิดว่าจะลูบคลำกระดูกสันหลัง ก็คลำถูกผิวหนังห้องทีเดียว. คุณก่อนสารีบุตร ผิวหนังห้องของเราติดกระดูกสันหลัง เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง. เรานั้นคิดว่า จะถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะก็ชวนลุ่ม ฌ ที่นั่นเอง เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง เรานั้นเมื่อจะยั้งร่างกายให้คล่องแคล่วก็ลูบตัวด้วยฝ่ามือ เมื่อเราลูบตัวด้วยฝ่ามือ ขนทั้งหลายมีรากอันแน่นก็หลุดร่วงจากร่างกาย เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง.

คุณก่อนสารีบุตร ด้วยการปฏิบัติอย่างไม่มีใครสู้เมื่อนั้น ด้วยปฏิบัติตามเมื่อนั้น ด้วยความเพียรที่กระทำได้แสนยากนั้น เราก็ไม่ได้บรรลุธรรมอันยิ่งของมนุษย์ที่เป็นญาณทัสสนะอันวิเศษ พอแก่ความเป็นอริยะ ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะมิใช่ปฏิบัติที่เป็นเหตุบรรลุปัญญาอันประเสริฐ ปัญญาอันเลิศที่ซึ่งเราได้บรรลุแล้วเป็นของประเสริฐ นำสัตว์ออกจากทุกข์ได้ เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งบุคคลผู้กระทำอยู่ตามนั้น.

[๑๘๗] คุณก่อนสารีบุตร มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า ความหมกมดจ่อมมิได้ด้วยสังสารวัฏ. คุณก่อนสารีบุตร ก็สังสารวัฏที่เราไม่เคยท่องเที่ยวไปโดยกาลยี่ดยาวช้านานนี้ เว้นแต่เทวโลกชั้นสุทธาวาส เป็นสิ่งที่ไม่ได้ง่ายนัก คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเราพึงท่องเที่ยวไปในเทวโลกชั้นสุทธาวาส เราก็จะไม่พึงมาสู่โลกนี้อีก.

[๑๘๘] คุณก่อนสารีบุตร มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมิได้ด้วยอุปบัติ. คุณก่อนสารีบุตร ความอุปบัติที่เราไม่เคยเข้าถึงแล้ว โดยกาลยี่ดยาวช้านานนี้ เว้นจากเทวโลกชั้นสุทธาวาส

เป็นของหาไม่ได้ง่ายนัก คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเราพึงอุบัติในเทวโลกชั้นสุทธาวาส เราก็ไม่พึงมาสู่โลกนี้อีก.

[๑๔๙] คุณก่อนสารีบุตร มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า ความหมดจดย่อมมีได้ด้วยอวาต คุณก่อนสารีบุตร ก็อวาตที่เราไม่เคยอยู่อาศัยแล้ว โดยกาลยี่ดียวช้านานนี้ เว้นจากเทวโลกชั้นสุทธาวาส เป็นของหาไม่ได้ง่ายนัก คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเราพึงอยู่อาศัยในเทวโลกชั้นสุทธาวาส เราก็ไม่พึงมาสู่โลกนี้อีก.

[๑๕๐] คุณก่อนสารีบุตร มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า ความหมดจดย่อมมีได้ด้วยการบูชาญ. คุณก่อนสารีบุตร ก็ญที่เราไม่เคยบูชาแล้ว โดยกาลยี่ดียวช้านานนี้ เป็นของหาไม่ได้ง่ายนัก แต่ญนั้น อันเราเป็นพระราชเป็นผู้เป็นกษัตริย์ได้มูรธาภิเษก หรือเป็นพราหมณ์ผู้มหาศาลจึงบูชา.

[๑๕๑] คุณก่อนสารีบุตร มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีได้ด้วยการบำเรอไฟ. คุณก่อนสารีบุตร ก็ไฟที่เราไม่เคยบำเรอแล้ว โดยกาลยี่ดียวช้านานนี้ เป็นของหาไม่ได้ง่ายนัก แต่ไฟนั้น อันเราเป็นพระราชเป็นผู้เป็นกษัตริย์ได้มูรธาภิเษก หรือเป็นพราหมณ์ผู้มหาศาลจึงบำเรอ.

[๑๕๒] คุณก่อนสารีบุตร มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า บุรุษรุ่นหนุ่มผู้เจริญนี้ มีเกศาดำสนิทประกอบด้วยวัยหนุ่มอันเจริญ ประกอบด้วยปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่งสมกับวัยต้น ต่อมา บุรุษผู้เจริญนี้เป็นคนแก่ เป็นคนเฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยโดยลำดับ คือมีอายุถึง ๘๐ ปีบ้าง ๙๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง โดยชาติ ย่อมเสื่อมจากปัญญาความเฉลียวฉลาดนั้น ในภายหลัง. คุณก่อนสารีบุตร ข้อนี เธอไม่พึงเห็น

อย่างนั้น. ก็บัดนี้เราเป็นคนแก่ เป็นคนเฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัย โดยลำดับ อายุของเราแปดสิบปีเข้านี้แล้ว. สาวกบริษัททั้ง ๔ ของเรา ในธรรมวินัยนี้มีอายุถึงร้อยปี เป็นอยู่ได้ตั้งร้อยปี ประกอบด้วยสติ คติ จีติ อันยอดเยี่ยม และปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง คู่ก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือน นักธนูมั่นคง ได้รับการฝึกหัดแล้ว ชำชอง ชำนิชำนาญ เคยแสดงฝีมือมาแล้ว พึงยิงวงตาลโดยขวางให้ตกลงด้วยลูกศรขนาดเบาโดยง่ายคาย แม้นินใด สาวกบริษัท ๔ ของเราเป็นผู้มีสติอันยิ่ง มีคติอันยิ่ง มีปัญญาทรงจำอันยิ่ง ประกอบด้วยปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง ฉะนั้น พวกเธอพึงถามปัญหาอิงสติปัญญาน ๔ กะเรา เราถูกถามปัญหาแล้ว ๆ พึงพยากรณ์แก่พวกเธอ พวกเธอพึงทรงจำคำที่เราพยากรณ์แล้ว โดยเป็นคำพยากรณ์ มิได้สอบถามเราให้ยิ่งกว่า ๒ ครั้ง เว้นจากการกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม เว้นจากการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เว้นจากการหลับและบรรเทาความเหนื่อยล้า คู่ก่อนสารีบุตร ธรรมชาติของ ตถาคตนั้นไม่รู้จักจบสิ้น บทและพยัญชนะแห่งธรรมของตถาคตนั้นไม่รู้จักจบสิ้น ความแจ่มแจ้งแห่งปัญหาของตถาคตนั้น ไม่รู้จักจบสิ้น. เมื่อเป็นดังนั้น สาวกบริษัท ๔ ของเราเหล่านั้น จึงมีอายุตั้ง ๑๐๐ ปี เป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี พึงกระทำกาละโดยล่วงไปแห่ง ๑๐๐ ปี. คู่ก่อนสารีบุตร ถ้าแม้พวกเธอจะพึงห้ามเราไปด้วยเพียงน้อย ความเป็นอย่างอื่นแห่งปัญญาเฉลียวฉลาดของตถาคตย่อม ไม่มีเลย. คู่ก่อนสารีบุตร บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ พึงกล่าวคำใดว่า สัตว์ผู้มีความไม่ลุ่มหลงเป็นธรรมดาบังเกิดขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ พึงกล่าวคำนั้นกะเราเท่านั้นว่า สัตว์ผู้มีความไม่ลุ่มหลงเป็นธรรมดาบังเกิดขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก

เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย ดังนี้.

คำนิคม

[๑๕๓] ก็โดยสมัยนั้นแล ท่านพระนาคสมาละ ถวายงานพัดอยู่ ณ
เบื้องปฤษฎางค์ ลำดับนั้น ท่านพระนาคสมาละได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัสจรรยจริงไม่เคยมี อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้ามี
โลมอันพองเพราะฟังธรรมปริยายนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมปริยายนี้
ชื่ออะไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณ่อนนาคสมาละ เพราะเหตุนี้แหละ
เธอจงทรงจำธรรมปริยายนี้ไว้ว่า ชื่อว่า โลมหังสนปริยาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระนาคสมาละ
มีใจชื่นชมยินดีพระภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบมหาสิหนาทสูตรที่ ๒

อรรถกถา महाสีหนาทสูตร

มหาสีหนาทสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับ ดังนี้ :-

ในมหาสีหนาทสูตรนั้น บทว่า เวสาลี ความว่า ไกลพระนคร ซึ่งมีชื่อนั้น . ได้ยินว่า พระนครนั้น ถึงอันนับว่า เวสาลี เพราะเป็น นครเจริญไพศาลบ่อย ๆ. ในมหาสีหนาทสูตรนั้น มีการกล่าวตามลำดับดังนี้.

ได้ยินว่า พระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี ทรงพระครรภ์. พระนาง ทรงทราบแล้ว ทูลให้พระราชาทรงทราบ. พระราชาได้พระราชทานเครื่อง บริหารพระครรภ์. พระนางเมื่อทรงได้รับการบริหารโดยชอบ ก็เสด็จเข้าสู่ เรือนเป็นที่ทรงประสูติ ในกาลทรงมีพระครรภ์แก่. ในสมัยใกล้รุ่ง ผู้มีบุญ ทั้งหลายก็ได้คลอดออกจากพระครรภ์. ก็พระนางนอกจากพระเทวีเหล่านั้น ทรง ประสูติขึ้นเนื้อเป็นเช่นกับกลีบดอกขบาที่ไม่เหี่ยวแห้งในสมัยใกล้รุ่งนั้น. พระเทวี เหล่าอื่นจากพระอัครมเหสีนั้น ทรงประสูติพระโอรสทั้งหลายเป็นเช่นกับ พิมพ์ทอง. พระนางอัครมเหสีทรงรู้ว่าเป็นขึ้นเนื้อ จึงทรงดำริว่า ความอภัยศ ของเรา พึงเกิดขึ้นเบื้องพระพักตร์ของพระราชา ดังนี้ เพราะความทรงกลัว ต่อความอภัยศนั้น จึงทรงใส่ขึ้นเนื้อนั้นในภาชนะหนึ่ง ทรงปิด ทรงประทับ ตราพระราชลัญจกร ทรงให้ทิ้งลงในกระแสน้ำคงคา. ครั้นเมื่อภาชนะนั้นสักว่า มนุษย์ทั้งแล้ว เทพดาทั้งหลายก็เตรียมการรักษา. ก็มนุษย์ทั้งหลายได้จารึก แผ่นทองคำด้วยชาติสีแดง ผูกไว้ในภาชนะนั้นว่า ราชโอรสของพระอัครมเหสี แห่งพระเจ้าพาราณสี. แต่นั้น ภาชนะนั้นไม่ถูกภัยทั้งหลายมีภัยแต่คลื่นเป็นต้น เบียดเบียนเลย ได้ลอยไปตามกระแสน้ำคงคา. ก็โดยสมัยนั้น ยังมีดาบสนหนึ่ง อาศัยตระกูลผู้เลี้ยงโคอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา. ดาบสนนั้นลงสู่แม่น้ำคงคาแต่เข้าตรู

ได้เห็นภษณะนั้นลอยมา จึงจับยกขึ้นด้วยสำคัญว่าเป็นบังสุกุล. ลำดับนั้น
ได้เห็นแผ่นอักษรและรอยพระราชลัญจกรนั้นในภษณะนั้นแล้ว ก็ออกดูเห็น
ขึ้นเนื้อนั้น. ดาบสนั้นครั้นเห็นแล้วจึงคิดว่า พึงเป็นครรรภ์. แต่ทำไมครรรภ์นั้น
จึงไม่เหม็นและไม่เน่าเฒ่า จึงนำมาสู่อาศรมตั้งไว้ในโอกาสอันหมดจด. ลำดับ
นั้น โดยล่วงไปถึงเดือน ขึ้นเนื้อก็เป็นสองส่วน. ดาบสเห็นแล้วก็ตั้งไว้ในที่ดีกว่า.
โดยล่วงไปอีกถึงเดือนจากนั้น ขึ้นเนื้อแต่ละชิ้นก็แบ่งเป็นปมอย่างละห้าปม
เพื่อประโยชน์แก่มือเท้าและศิรষะ. ลำดับนั้น โดยล่วงไปถึงเดือนจากนั้น
ขึ้นเนื้อหนึ่งเป็นเด็กชายเช่นกับพิมพ์ทอง ขึ้นหนึ่งเป็นเด็กหญิง. ดาบสได้เกิด
ความรักอุบุตรในเด็กเหล่านั้น. นำนมได้เกิดแม่แต่หัวแม่มือของดาบสนั้น.
ก็จำเดิมแต่นั้น ได้นำนมเป็นภัต. ดาบสนั้น บริโภคภัตแล้ว หยอคนำนมใน
ปากของทารกทั้งหลาย. สถานที่ซึ่งดาบสเข้าไปทั้งหมด ปรากฏแก่ทารก
เหล่านั้น เหมือนอยู่ในภษณะแก้วมณี. ทารกทั้งสองปราศจากมลวิอย่างนี้.
อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ทารกเหล่านั้น มีวิเร็นลับกันและกันดุจเย็บตั้งไว้.
ด้วยประการฉะนี้ ทารกเหล่านั้นจึงปรากฏว่า ลิจฉวี เพราะความที่ทารก
เหล่านั้น ปราศจากผิว หรือมีผิวเร็นลับ. ดาบสเลี้ยงดูทารกทั้งหลาย เข้าไปสู่
บ้านในกลางวันเพื่อศึกษา. กลับมาเมื่อสายมาก. คนเลี้ยงโคทั้งหลายรู้ความ
กังวลนั้นของดาบสนั้น จึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ การเลี้ยงดูทารกยอม
เป็นกังวลแก่นักบวช ขอท่านจงให้ทารกเหล่านั้นแก่พวกผมเถิด พวกผมจัก
เลี้ยงดู. ท่านจงทำการงานของตนเถิด. ดาบสรับว่า ดีแล้ว. ในวันที่สอง
นายโคบาลทั้งหลายทำทางให้ราบเรียบ โปรงด้วยดอกไม้ทั้งหลาย ยกธงผ้า
มีศุริยงศ์บรรเลง มาสู่ทางอันไม่ราบเรียบ. ดาบสกล่าวว่า ทารกเป็นผู้มีบุญมาก
ท่านทั้งหลายจงให้เจริญด้วยความไม่ประมาท และครั้นให้เจริญแล้ว จงทำ
อวาวหิวาหะแก่กันและกัน ท่านทั้งหลายต้องให้พระราชาทรงพอพระทัยด้วย

ปัญจโครส จับจองพื้นที่สร้างนคร อภิเชกกุมารในนครนั้น ดังนี้แล้ว ได้ให้
ทารกทั้งหลาย. นายโคบาลเหล่านั้นรับว่า ดีละ นำทารกทั้งหลายไปเลี้ยงดู.
ทารกทั้งหลายอาศัยความเจริญ เล่นอยู่ก็ประหารเด็กนายโคบาลเหล่านี้ด้วยมือ
บ้าง ด้วยเท้าบ้าง ในที่ทะเลาะกัน. ก็เด็กของนายโคบาลเหล่านั้นร้องไห้อยู่
ผู้อันบิดามารดาพูดว่า พวกเจ้าร้องไห้เพื่ออะไร จึงบอกว่า เด็กผู้ไม่มีบิดา
มารดาซึ่งดาบสเลี้ยงเหล่านี้ ประหารพวกผมเหลือเกิน. แต่นั้นบิดามารดาของเด็ก
เหล่านั้น จึงกล่าวว่า เด็กสองคนนี้ ยังเด็กพวกอื่นให้พินาศ ให้ถึงความทุกข์
พวกเราไม่พึงสงเคราะห์เด็กเหล่านี้ ควรไล่เด็กเหล่านี้ออกไปเสีย ดังนี้. ได้ยิน
ว่า จำเดิมแต่กาลนั้น ประเทศนั้น จึงเรียกว่า วัชชี. ลำดับนั้น นายโคบาล
ทั้งหลายยังพระราชาทรงพอพระทัยแล้ว ได้รับประเทศนั้นโดยปริมาณหนึ่งร้อย
โยชน์. และได้สร้างนครในประเทศนั้นแล้ว อภิเชกกุมาร ซึ่งมีอายุได้สิบหกปี
ให้เป็นพระราชานัน. ได้ให้พระราชนันทรงทำวิวาทะกับเด็กหญิงแม่นั้นแล้ว
ทำกติกาว่า พวกเราไม่พียงนำเด็กหญิงมาจากภายนอก ไม่พียงให้เด็กชายจาก
ตระกูลนี้แก่ใคร ดังนี้. ด้วยการอยู่ร่วมกันครั้งแรก เขาทั้งสองคนนั้นมีบุตร
แฝดสองคน คือ ธิดา ๑ บุตร ๑ โดยประการฉะนี้ จึงมีบุตรแฝดถึงสิบหกครั้ง.
ต่อแต่นั้น ทารกเหล่านั้นเจริญขึ้นตามลำดับ จึงขยายนครซึ่งไม่เพียงพอ เพื่อ
เอาเป็นอารามอุทยานสถานที่อยู่ และบริวารสมบัติ ถึง ๓ ครั้ง โดยห่างกัน
ครั้งละหนึ่งคาวต. นครนั้นจึงมีชื่อว่า เวสาลี เพราะความเป็นนครที่มีความ
เจริญกว้างขวางบ่อย ๆ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เวสาลี ความว่า
ใกล้พระนครที่มีชื่ออย่างนั้น.

บทว่า **พหิโนเร** ความว่า ในภายนอกแห่งพระนคร คือไม่ใช่
ภายในพระนครเหมือนอัมพาลีวัน. ก็นี่คือ ราวป่าภายนอกพระนคร เหมือน
ชีวกำพวัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ในภายนอกพระนคร. บทว่า

อปรปุเร ความว่า ตรงกันข้ามกับทิศตะวันออก คือ ในทิศตะวันตก. บทว่า **วณสญฺเขต** ความว่า ได้ยินว่า ราวป่านั้นอยู่ในที่ประมาณหนึ่งคาบ ในทิศตะวันตกแห่งพระนคร. ในราวป่านั้น มนุษย์ทั้งหลายทำพระคันธกุฎิถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ล้อมพระคันธกุฎินั้น ตั้งที่พกกกลางคืน ที่พกกกลางวัน ที่จิงกรม ที่เร็น กุฎิ มณฑปเป็นต้น. ถวายแด่พระภิกษุทั้งหลาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในราวป่านั้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าในราวป่าด้านตรงกันข้ามกับทิศตะวันออก. คำว่า **สุนัขขัตตะ** นั้นเป็นชื่อของเขาก็สุนัขขัตตะนั้นเรียกว่า ลิจฉวิบุตร เพราะความที่เขาเป็นบุตรของลิจฉวิททั้งหลาย. บทว่า **อจิรปุกฺกนโต** ความว่า ลีอกออกมาเป็นคฤหัสถ์หลีกไปไม่นาน. บทว่า **ปริสตี** ได้แก่ ในท่ามกลางบริษัท. กุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า มนุษยธรรม ในบทนี้ว่า **อตุตฺริมนุสฺสธมฺมา** สุนัขขัตตะไม่อาจเพื่อจะปฏิบัติกุศลกรรมบถ ๑๐ เหล่านั้น. เพราะเหตุไร. เพราะกลัวแต่คำดำหนิ. ด้วยว่า ในเมืองเวสาลี มนุษย์จำนวนมากเลื่อมใสแล้วในพระรัตนตรัย นับถือพระพุทธเจ้า นับถือพระธรรม นับถือพระสงฆ์ มนุษย์เหล่านั้น ครั้นเมื่อสุนัขขัตตะกล่าวว่า แม้สักว่า กุศลกรรมบถสิบของพระสมณโคดมไม่มี ดังนี้ก็จะกล่าวคำเป็นต้นว่า ท่านได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฆ่าสัตว์ในที่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาของที่ไม่ได้ให้ในที่ไหน แล้วฟังกล่าวว่า ท่านไม่รู้ประมาณของตน ท่านกินหินและก้อนกรวด ด้วยคิดว่าฟันทั้งหลายของเรามาหรือ ท่านพยายามเพื่อจะจับหางงู ท่านปรารถนาเพื่อจะเล่นพวงดอกไม้ในฟันเลื่อย พวกเราจักยังฟันทั้งหลายของท่านให้หลุดร่วงจากปาก ดังนี้. เขาไม่อาจเพื่อจะกล่าวอย่างนี้เพราะกลัวแต่การดำหนินั้น. ก็เขาเมื่อจะปฏิบัติเสขการบรรลुकุณพิเศษนอกจากอตุตฺริมนุสฺสธมฺมนั้น จึงกล่าวว่า ญาณทัสสนะพิเศษอันควรเป็นพระอริยเจ้านอกจากมนุษยธรรม ดังนี้. ในบทนั้น ชื่อว่า

อลมริยะ เพราะควรเพื่อรู้ورىะ อธิบายว่า อันสามารถเพื่อความเป็นพระورى
เจ้า. ญาณทัสสนะนั้นเทียว ชื่อว่า ญาณทัสสนะวิเศษ ญาณทัสสนวิเสส
นั้นด้วย เป็นอันควรแก่พระورىเจ้าด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อ อลมริยะญาณ.
ทัสสนวิเสส ทิพยจักขุกีดี วิปัสสนากีดี มรรคกีดี ผลกีดี ปัจจเวกขณ
ญาณกีดี สัพพัญญุตญาณกีดี เรียกว่า ญาณทัสสนะ. จริงอยู่ ทิพยจักขุ
ชื่อว่า ญาณทัสสนะ ในบทนี้ว่า เป็นผู้ไม่ประมาทแล้วย่อมบรรลุนิยามทัสสนะ.
กีวิปัสสนาญาณ ชื่อว่า ญาณทัสสนะ ในบทนี้ว่า นำไปเฉพาะ น้อมไป
เฉพาะซึ่งจิต เพื่อญาณทัสสนะ. มรรค ชื่อว่า ญาณทัสสนะ ในบทนี้ว่า
เขาเหล่านั้น ไม่ควรเพื่อญาณทัสสนะ เพื่อตรัสรู้อันยอดเยี่ยม. ผลญาณ
ชื่อว่า ญาณทัสสนะ ในบทนี้ว่า ญาณทัสสนะพิเศษอันควรแก่พระورىเจ้า
นอกจากอุตริมนุชยธรรมนี้ อันเป็นการอยู่ผาสุก ได้บรรลุแล้วกรรมัง.
ปัจจเวกขณญาณ ชื่อว่า ญาณทัสสนะ ในบทนี้ว่า ก็ญาณทัสสนะได้เกิดขึ้น
แก่เราแล้ว วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.
สัพพัญญุตญาณ ชื่อว่า ญาณทัสสนะ ในบทนี้ว่า ก็ญาณทัสสนะของเราได้
เกิดขึ้นแล้ว อาพารดาบส กापามโคตร ได้ถึงแก่กรรมแล้ว๗ วัน. ส่วน
โลกุตตรมรรค ท่านประสงค์เอาในที่นี้. ก็สุนัขขัดตะนั้นปฏิเสชโลกุตตรมรรค
เมื่อนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ห้ามอาจารย์ด้วยบทนี้ว่า ตกทุกปริยาหัต.
นัยว่า เขามีปริวิตกอย่างนี้ ธรรมดาพระสมณโคดมทรงเข้าหาอาจารย์ทั้งหลาย
แล้ว ถือเอาลำดับธรรมอันละเอียดไม่มี ก็พระสมณโคดม ทรงแสดงธรรม
ยึดความตรีก คือ ทรงตรีก ทรงตรงแล้ว แสดงธรรมยึดความตรีกว่าจัก
เป็นอย่างนี้ จักมีอย่างนั้น ดังนี้. ย่อมรับรู้โลกิยปัญญาของพระสมณโคดมนั้น
ด้วยบทนี้ว่า วิมฺถานุจิริติ. พระสมณโคดมทรงมีพระปัญญา. พระสมณ
โคดมนี้ ทรงยังพระวิมฺสาอันเปรียบเหมือนอินทวิเชียร กล่าวคือปัญญานั้น

ให้เที่ยวไปข้างนั้นและข้างนี้ว่า จักเป็นไปอย่างนั้น จักเป็นไปอย่างนี้ ย่อม
ทรงแสดงธรรมคล้อยตามพระวิมมังสา. ห้ามความที่พระสมณโคดมนั้น ทรง
ประจักษ์ในธรรมทั้งหลาย ด้วยบทนี้ว่า **สย ปฏิภาณ**. ก็สุนัขขัตตะนั้นมีความ
คิดอย่างนี้ว่า วิปัสสนา หรือมรรค หรือผล อันเป็นลำดับแห่งธรรมอันละเอียด
ของพระสมณโคดมนี้ ชื่อว่า ประจักษ์ย่อมไม่มี ก็สมณโคดมนี้ ทรงได้
ปริยัติ วรรณ ๔ ย่อมแวดล้อมพระองค์เหมือนพระจักรพรรดิ ก็ไรพระหนต์
ของพระองค์เรียบสนิท พระชีวหาอ่อน พะสุรเสียงอ่อนหวาน พระวาจา
ไม่มีโทษ พระองค์ทรงถือเอาสิ่งที่ปรากฏแก่เทพแล้ว ตรัสพระดำรัสตาม
ใหวพริบของพระองค์ทรงยังมหาชนให้ยินดี. บทว่า **ยสุส จ ขุสุส อตุถาย**
ธมฺโม เทลิตโต ความว่า ก็ธรรมนี้พระองค์ทรงแสดง เพื่อประโยชน์แก่
บุคคลใดแล. อย่างไร. คือ อสุภกรรมฐาน เพื่อประโยชน์แก่การกำจัดราคะ
เมตตาภาวนา เพื่อประโยชน์แก่การกำจัดโทสะ ธรรม ๕ ประการ เพื่อ
ประโยชน์แก่การกำจัดโมหะ อานาปานัสสติ เพื่อตัดวิตก. บทว่า **โส นียยาติ**
ตถฺกฺรสุส สมฺมาทฺกฺขกฺขยาย ความว่า สุนัขขัตตะแสดงว่า ธรรมนั้น
ย่อมนำออก คือ ไป เพื่อความสิ้นไปแห่งวิญญูทุกข์โดยชอบ คือ โดยเหตุ
โดยนัย โดยการณ แก่ผู้ปฏิบัติตามธรรมที่ทรงแสดงนั้น คือ ยังประโยชน์นั้น
ให้สำเร็จ. แก่สุนัขขัตตะไม่กล่าวถึงเนื้อความนี้ นั่น ด้วยอหยาตย์ของตน.
จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ก็ธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นเครื่องไม่นำออกจาก
ทุกข์ ดังนี้. แต่ไม่สามารถจะกล่าวได้. เพราะเหตุไร. เพราะกลัวแต่การถูก
ตำหนิ. จริงอยู่ ในเมืองเวสาลี มีอุบาสกเป็นโสดาบัน สกทาคามีและอนาคามี
จำนวนมาก. อุบาสกเหล่านั้น พึงกล่าวอย่างนี้ว่า แน่ะสุนัขขัตตะ ท่านกล่าวว่า
ธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ดังนี้
ผิดว่า ธรรมนี้ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ไซ้ เพราะเหตุไร ในนครนี้

อุบาสกเหล่านี้ เป็นโศคบันประมาณเท่านี้ เป็นสกทาคามีประมาณเท่านี้ เป็นอนาคามีประมาณเท่านี้เล่า. อุบาสกเหล่านั้น ฟังกระทำการคัดค้าน โดยนัยที่กล่าวไว้ในบทก่อน. สุนัขขัตตะนั้น เมื่อไม่อาจเพื่อจะกล่าวว่า ธรรมนี้ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เพราะกลัวถูกตำหนินี้ จึงกล่าวว่า ธรรมของพระสมณโคดมนี้ไม่เป็นโมฆะ ย่อมนำสัตว์ออกจากทุกข์ได้ เหมือนท่อนไม้ที่เขาทิ้งไว้โดยไม่ถูกเผา แต่พระสมณโคดมนี้ ไม่มีอะไรในภายในเลย ดังนี้. บทว่า **อสุโลสิ โข** ความว่า เมื่อ สุนัขขัตตะกล่าวอย่างนี้ ในท่ามกลางบริษัทนั้น ๆ ในตระกูลทั้งหลายมีตระกูลพราหมณ์และตระกูลเศรษฐีเป็นต้น ในพระนครเวสาลี ท่านพระสารีบุตรได้ฟังคำพูดนั้นแล้ว ไม่คัดค้าน. เพราะเหตุไร. เพราะท่านมีความกรุณา. นัยว่า ท่านพระสารีบุตรนั้น มีความดำริอย่างนี้ว่า สุนัขขัตตะนี้ กระเสือกกระสนด้วยอำนาจแห่งความโกรธ เหมือนไม้ไฟที่ถูกเผา และเหมือนเกลือที่ถูกใส่ในเตาไฟ ก็สุนัขขัตตะถูกเรากัดค้านแล้ว จักผูกความอาฆาตแม้ในเรา เมื่อเป็นอย่างนี้ สุนัขขัตตะนั้น ก็จักผูกอาฆาตเป็นภาระอย่างยิ่ง ในชนทั้งสอง คือ ในพระตลาคตและในเรา เพราะฉะนั้น จึงไม่คัดค้านเพราะท่านมีความกรุณา. อนึ่ง ท่านพระสารีบุตรนั้น มีความดำริอย่างนี้ว่า ธรรมคาการกล่าวตำหนิพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็เป็นเช่นกับโปรยโทษในพระจันทร์เต็มดวงฉะนั้น ใครเล่าจักถือเอาถ้อยคำของสุนัขขัตตะนี้ เขาเองนั้นแหละ ครั้นหมดน้ำลาย ปากแห้งแล้วจึงงดการกล่าวตำหนิ เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงไม่คัดค้าน เพราะความกรุณา. บทว่า **ปิณฑ-ปาทปฏิกุกนุโต** ความว่า กลับจากการแสวงหาบิณฑบาตแล้ว. บทว่า **โกธโน** คือ เป็นผู้ดุร้าย คือ เป็นผู้หยาบคาย. บทว่า **โมฆปุริโส** ความว่า บุรุษเปล่า จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเรียกบุรุษผู้ไม่มีอุปนิสัยแห่งมรรคและผลในอรรถาพนั้นว่าโมฆบุรุษ. ครั้นเมื่ออุปนิสัยแม้มีอยู่ แต่มรรคหรือผล

ไม่มีในขณะนั้น ก็เรียกว่า โมฆบุรุษเหมือนกัน. แต่สุนัขขั้ตตะนี้ ได้ตัดขาดอุปนิสัยแห่งมรรคและผลทั้งหลายแล้วในอัฐภาพนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกสุนัขขั้ตตะนั้นว่า โมฆบุรุษ. บทว่า โภธา จ ปนสฺส เอสา วจา ภาสิตา ความว่า ก็วจาของสุนัขขั้ตตะนั้นนั้นและ ได้กล่าวแล้วด้วยความโกรธ.

ก็เพราะเหตุไร สุนัขขั้ตตะนั้นจึงโกรธพระผู้มีพระภาคเจ้า. เพราะในกาลก่อน สุนัขขั้ตตะนี้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลถามถึงการบริกรรมทิพยจักขุ. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่สุนัขขั้ตตะนั้นแล้ว. สุนัขขั้ตตะนั้น ยังทิพยจักขุให้เกิดขึ้น เจริญอาโลกสัญญา เมื่อมองดูเทวโลก ก็ได้เห็นเทพบุตรทั้งหลาย และเทพธิดาทั้งหลาย ซึ่งกำลังเสวยทิพยสมบัติในนันทวัน จิตตลาวัน ปารุสกวัน และมิสสกวัน เป็นผู้ประสงค้จะฟังเสียงของเทพบุตรและเทพธิดาเหล่านั้น ที่ดำรงอยู่ในอัฐภาพสมบัติเห็นปานนั้นว่า จักมีเสียงอ่อนหวานอย่างไรหนอแล จึงเข้าไปเฝ้าพระทศพลแล้วทูลถามการบริกรรมทิพยโสตราตุ. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ว่า สุนัขขั้ตตะนั้น ไม่มีอุปนิสัยแห่งทิพยโสตราตุ จึงไม่ตรัสบอกการบริกรรมแก่เขา. เพราะพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ตรัสบริกรรมแก่ผู้เว้นจากอุปนิสัย. เขาได้ผูกอาฆาตในพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว คิดว่า เราได้ทูลถามการบริกรรมถึงทิพยจักขุครั้งแรกกะพระสมณโคดม พระองค์ได้ตรัสแก่เราว่า ทิพยจักขุบริกรรมนั้น จงสำเร็จ หรือว่าจงอย่าสำเร็จ แต่เรายังทิพยจักขุบริกรรมนั้นเกิดขึ้นด้วยการทำของบุรุษจำเพาะตนแล้ว จึงถามถึงการบริกรรมโสตราตุ พระองค์ไม่ตรัสบอกการบริกรรมโสตราตุนั้นแก่เรา ชะรอยพระองค์จะมีพระดำริอย่างนี้ว่า สุนัขขั้ตตะนี้บวชจากราชตระกูล ยังทิพยจักขุญาณให้เกิดขึ้นแล้ว ยังทิพยโสตราตุญาณให้เกิดขึ้นยังเจโตปริยญาณให้เกิดขึ้น ยังญาณในความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายให้เกิดขึ้นแล้ว

จักทัดเทียมเราแน่แท้ พระองค์จึงไม่ตรัสบอกแก่เราด้วยอำนาจแห่งความ
ริษยาและความตระหนี่ ดังนี้. สุนัขขัตตะผูกอาฆาตโดยประมาณยิ่งแล้ว ทิ้งผ้า
กาสาเยทั้งหลายแล้วแม้อถึงความเป็นคลุหัสถ์ ก็ยังไม่นิ่งเที่ยวไป. แต่เขากล่าว
คู่พระทศพล ด้วยความเปล่าไม่จริงเที่ยวไป. เพราะเหตุนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า วาจาฉันท์เขากล่าวเพราะความโกรธ ดังนี้. บทว่า
วณฺเณ เหาโส สาริปุตฺต ความว่า คุณรสาริปุตฺร ตถาคตบำเพ็ญบารมี
ทั้งหลายอยู่สิ้นสี่อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัป ได้กระทำความพยายามเพื่อประโยชน์
แห่งบารมีเหล่านั้น เทศนาธรรมของเราจักเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ได้
เพราะฉะนั้น ผู้ใดกล่าวอย่างนี้ ผู้นั้นชื่อว่า กล่าวสรรเสริญตถาคตนั้นเที่ยว.
พระองค์ทรงแสดงว่า คุณก่อนสาริปุตฺร ก็การสรรเสริญนั้นเป็นคุณ นั้นเป็นคุณ
ของตถาคต. ทรงแสดงอะไรด้วยบทเป็นต้นว่า **อัยปิ หิ นาม สาริปุตฺต**
ดังนี้. ทรงแสดงความที่อุตตริมนุชยธรรม ที่สุนัขขัตตะปฏิเสธมีอยู่ในพระองค์.
ได้ยืนยันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภเทศนานี้ โดยนัยว่า **อัยปิ หิ นาม**
สาริปุตฺต เป็นต้น เพื่อทรงแสดงอรรถนัยว่า คุณก่อนสาริปุตฺร สุนัขขัตตะนี้
เป็นโมฆบุรุษ ย่อมกล่าวว่า อุตตริมนุชยธรรมของพระตถาคตไม่มี ดังนี้
ก็เรามีสัมพัญญตญาณ มีอิทธิวิชฌญาณ มีทิพยโสตธาตญาณ มีเจโตปริยญาณ
มีทศพลญาณ มีจุเววารัชชญาณ มีญาณที่ไม่ครั้งคร้ามในบริษัทแปด
มีญาณกำหนดกำเนิดสี่ มีญาณกำหนดคคตห้า ก็ธรรมเหล่านั้นแม้ทั้งหมด
ก็คือ อุตตริมนุชยธรรมนั้นเที่ยว ก็ธรรมคา แม้สักว่า ความคล้อยตาม
ธรรมที่สามารถรู้อุตตริมนุชยธรรมแม้ข้อหนึ่งในบรรดาอุตตริมนุชยธรรมเห็น
ปานนี้ จักไม่มีแก่โมฆบุรุษนั้น ดังนี้. ในบทเหล่านั้น ชื่อว่า อันวะ
เพราะอรรถว่า คล้อยตาม อธิบายว่ารู้คือรู้ตาม ความคล้อยตามธรรม ชื่อ
อันวะ. นั้นเป็นชื่อของปัญญาเป็นเครื่องรู้ธรรมมีสัมพัญญตญาณ
เป็นต้นนั้น ๆ. ทรงแสดงว่า แม้อันวะ จักไม่มีแก่โมฆบุรุษนั้น เพื่อ

ให้รู้อุตตริมนุชยธรรม กล่าวคือ สัพพัญญุตญาณแม่เห็นปานนี้ ของเรา
มีอยู่นั้นเทียวว่า มีอยู่ ด้วยบทว่า อิติปิ โส ภควา เป็นต้น. ฟังทราบ
การประกอบอย่างนี้ แม้ในญาณทั้งหลายมีอิทธิวิญาณ เป็นต้น. อนึ่ง ฟัง
กล่าววิชา ๓ ในลำดับแห่งเจโตปริยญาณในบทนั้นโดยแท้.

ถึงกระนั้นครั้นเมื่อวิชา ๓ เหล่านี้กล่าวแล้ว ธรรมดาตสพลญาณ
เบื้องสูง ย่อมบริบูรณ์ เพราะฉะนั้น จึงไม่ตรัสวิชา ๓ นั้น ทรงแสดงกระทำ
ให้บริบูรณ์ด้วยทสพลญาณของตถาคตจึงตรัสว่า ทส โข ปนิมานิ สารี-
ปุคฺต เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตถาคตพลาณี ได้แก่ผละของ
ตถาคตเท่านั้น ไม่ทั่วไปกับบุคคลเหล่านี้ คือ ผละที่มาแล้วโดยประการที่ผละ
ของพระพุทธเจ้าในปางก่อนทั้งหลาย ซึ่งมาด้วยบุญสมบัติและอิสสรียสมบัติ.
ในผละเหล่านั้น ผละของตถาคตมี ๒ อย่าง คือ กายผละ ๑ ญาณผละ ๑.
ในผละเหล่านั้น กายผละ ฟังทราบโดยทำนองแห่งตระกูลช้าง. สมดังคาถา
ประพันธ์ที่โบราณอาจารย์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า

ตระกูลช้าง ๑๐ ตระกูล นี้คือ กาพา-

วกะ ๑ คังเคยยะ ๑ ปันฑระ ๑ ตัมพะ ๑

ปิงคละ ๑ กัณฐะ ๑ มังคละ ๑ เหมะ ๑

อุโบสถ ๑ ฉัททันตะ ๑.

ก็ตระกูลแห่งช้าง ๑๐ ตระกูลเหล่านี้. ในตระกูลช้างเหล่านั้น ฟังเห็นตระกูลช้าง
ธรรมดาว่า กาพาวกะ. กำลังกายของบุรุษ ๑๐ คน เท่ากับกำลังช้างกาพาวกะ ๑
เชือก. กำลังของช้างกาพาวกะ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังช้างคังเคยยะ ๑ เชือก.
กำลังช้างคังเคยยะ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังช้างปันฑระ ๑ เชือก. กำลังช้างปันฑระ
๑๐ เชือก เท่ากับกำลังช้างตัมพะ ๑ เชือก. กำลังช้างตัมพะ ๑๐ เชือก เท่ากับ
กำลังช้างปิงคละ ๑ เชือก. กำลังช้างปิงคละ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังช้าง
กัณฐะ ๑ เชือก. กำลังช้างกัณฐะ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังช้างมังคละ ๑ เชือก.

กำลังข้างมั่งคละ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังข้างเหมวัต ๑ เชือก. กำลังข้างเหมวัต ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังข้างอุโบสถ ๑ เชือก. กำลังข้างอุโบสถ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังข้างฉัททันตะ ๑ เชือก. กำลังข้างฉัททันตะ ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังพระตถาคต ๑ พระองค์. ตถาคตพละนั้นนั้นเทียวเรียกว่ากำลังรวมของพระนารายณะบ้าง. กำลังนี้นั้น เป็นกำลังข้างพันโกฏิ ด้วยการนับข้างธรรมดา เป็นกำลังบุรุษสิบพันโกฏิ ด้วยการนับบุรุษ. นี่เป็นกำลังกายของพระตถาคตก่อน. ส่วนญาณพละมาแล้วในบาลีก่อนเทียว. ญาณหลายพันแม่เหล่านี้เป็นอย่างนี้คือ ทศพลญาณ จตุเวสารัชชญาณ ญาณในไม่ทรงครั้นคร้ามในบริษัทแปด ญาณกำหนดกำเนิดสี่ ญาณกำหนดคติห้า ญาณ ๗๗ ญาณ ๗๗ ที่มาในสังยุตตนิกายนั้นชื่อ ญาณพละ. ญาณพละนั้นเทียวท่านประสงค์แล้ว แม้ในที่นี้. ก็ญาณท่านกล่าวว่ พละ ด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหว และอรรถว่า อุดหนุน. บทว่า **เยหิ พลลหิสมนุภาคโต** ความว่า ทรงถึง คือ ทรงถึงพร้อมด้วยญาณพละ ๑๐ ประการเหล่านี้. บทว่า **อสาณฐานัน** คือ ฐานะซึ่งประเสริฐที่สุด คือฐานะอุดม. อธิบายว่า ฐานะแห่งพระพุทธรเจ้าในปางก่อน ซึ่งเป็นผู้นำเหล่านั้น. อนึ่ง โคโจกในโคร้อยตัว ชื่อ อุสกะ โคโจกในโคพันตัวชื่อ วสกะ อีกประการหนึ่ง โคโจกในคอกโคร้อยตัว ชื่อ อุสกะ โคโจกในคอกโคพันตัว ชื่อ วสกะ โคที่เป็นโจกในโคทั้งปวง เป็นตัวนำฝูงโคทั้งหมด ขาวปลอด นำเลื่อมใส นำภระมาก ไม่หวั่นไหว ด้วยเสียงฟ้าผ่าร้อยครั้ง ชื่อ นิสกะ นิสกะนั้น ท่านประสงค์ว่า อุสกะในที่นี้. จริงอยู่แม้คำนี้ เป็นคำโดยทางอ้อมของอุสะนั้น. ชื่อว่า อาสกะ เพราะอรรถว่า นี้ของอุสกะ. บทว่า **ฐานัน** ความว่า ก็ฐานะที่ทำลายแผ่นดิน ด้วยเท้าทั้ง ๔ แล้วไม่หวั่นไหว นี่เป็นราวกะโคอุสกะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาสกะ. ก็โคอุสกะกล่าวคือ นิสกะ ถึงพร้อมด้วยกำลังแห่งใดอุสกะ

ทำลายแผ่นดินด้วยเท้าทั้งสี่ แล้วยืนอยู่โดยไม่หวั่นไหวฉันใด แม้พระตถาคต
ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทรงถึงพร้อมด้วยกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ทรง
ทำลายแผ่นดินคือ บริษัทแปด ด้วยพระบาทคือเวสารัชชะ ๔ ประการแล้ว ไม่
พลันพลึงต่อข้าศึก คือปัจฉามิตรไร ๆ ในโลก พร้อมกับเทวโลก ทรงดำรง
อยู่โดยไม่หวั่นไหว. ก็เมื่อทรงดำรงอยู่อย่างนั้น ชื่อว่า ทรงประกาศ คือ ทรง
เข้าถึงฐานะแห่งความเป็นผู้นำนั้น คือทรงยกไว้ในพระองค์โดยไม่ประจักษ์.
เพราะเหตุนี้ จึงตรัสว่า **อาสภณฺฐานํ ปฏิขานาติ.** บทว่า **ปริสาสุ** คือ
ในบริษัทแปด. บทว่า **สีหนาทํ นทติ** ความว่า ทรงบันลือถึงการบันลือ
อันประเสริฐที่สุด คือ ที่ไม่มีใครกลัว หรือ ทรงบันลือถึงการบันลืออันเป็น
เช่นกับการบันลือของสีหะ. เนื้อความนี้พึงแสดงโดยสีหนาทสูตร. อีกประการ
หนึ่ง ราชสีห์เรียกว่า สีหะ เพราะครอบงำและเพราะฆ่าฉันใด พระตถาคต
เรียกว่า สีหะ เพราะครอบงำโลกธรรมทั้งหลาย และเพราะฆ่าลัทธิของศาสนา
อื่น ๆ ฉะนั้น. การบันลือของสีหะตามที่กล่าวแล้วอย่างนี้ ชื่อว่า สีหนาทะ.
ในบทนั้นมีอธิบายว่า สีหะถึงพร้อมด้วยกำลังของสีหะแล้ว แกล้วกล้า
ปราศจากขนพอง ย่อมบันลือสีหนาทในที่ทั้งปวงฉันใด แม้สีหะ คือ พระ
ตถาคต ถึงพร้อมด้วยกำลังของพระตถาคตทั้งหลายแล้ว แกล้วกล้า ปราศจาก
ขนพอง ทรงบันลือสีหนาท ที่ถึงพร้อมด้วยความกว้างขวางแห่งพระเทศนา
มีวิธีต่าง ๆ โดยนัยเป็นอาทิว่า รูป ด้วยประการฉะนี้ ในบริษัทแปดฉะนั้น.
เพราะเหตุนี้ จึงตรัสว่า ทรงบันลือสีหนาทในบริษัททั้งหลาย ดังนี้.

ในบทว่า **พฺรหมจฺกุกํ ปวตฺเตติ** นี้ บทว่า **พฺรหฺม** ได้แก่ ประเสริฐ
ที่สุด คือ อุดม สละสลวย. ก็ศัพท์แห่งจักรนี้

ย่อมปรากฏในสมบัติ ลักษณะ องค์

**แห่งรต อิริยาบถ ทาน รัตนะ และใน
จักรทั้งหลาย มีธรรมจักรเป็นต้น ท่าน
ประสงค์เอาในธรรมจักรนี้ ก็ธรรมจักร
นั้นแบ่งเป็น ๒ อย่าง.**

จริงอยู่ ศัพท์จักรนี้ ย่อมปรากฏในสมบัติ ในบททั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายถึงพร้อมด้วยจักรเหล่าใด จักทั้งหลาย ๔ นี้. ในลักษณะในบทนี้ว่า จักทั้งหลายเกิดแล้วในพื้นที่แห่งพระยุคลบาท ในองค์แห่งรต ในบทนี้ว่า จักเทียว ชื่อว่า เป็นบทเพราะนำไป. ในอิริยาบถในบทนี้ว่า จักลี ทวารแก้ว. ในทานในบทนี้ว่า เมื่อให้ทาน จงบริโภคน และอย่าประมาท จงหมุนจักรเพื่อสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย. ในรัตนจักรในบทนี้ว่า จักรัตนะอันเป็นทิพย์ได้ปรากฏแล้ว. ในธรรมจักรในบทนี้ว่า จักอันเราให้เป็นไปแล้ว. ในขจรจักรในบทว่า จักหมุนบดศีรษะของคนผู้อันริษยาครอบงำแล้ว. ในปหจรจักรในบทนี้ว่า ถ้าแม่โดยจักรอันมีคมแข็งเป็นที่สุครอบ. ในอสนิมณฑล ในบทนี้ว่า อสนิจัก. ส่วนศัพท์จักรนี้ท่านประสงค์ในธรรมจักรนี้. ก็ธรรมจักรนั้นมี ๒ อย่างคือปฏิเวชญาณ ๑ เทศนาญาณ ๑. ในธรรมจักร ๒ อย่างนั้น ธรรมจักรที่ปัญญาอบรมแล้ว นำมาซึ่งอริยผลแก่ตนชื่อว่า ปฏิเวชญาณ. ธรรมจักรที่กรุณาอบรมแล้ว นำมาซึ่งอริยผล แก่สาวกทั้งหลาย ชื่อว่า เทศนาญาณ. ในญาณทั้ง ๒ นั้น ปฏิเวชญาณมี ๒ อย่าง คือ เกิดขึ้นอยู่ เกิดขึ้นแล้ว. ก็ปฏิเวชญาณนั้น ตั้งแต่การเสด็จออกอภิเนษกรรมณ์ ถึงพระอรหัตตมรรค ชื่อว่า เกิดขึ้นอยู่. ปฏิเวชญาณในขณะที่แห่งผล ชื่อว่า เกิดขึ้นแล้ว. อนึ่งปฏิเวชญาณตั้งแต่ชั้นคฤติ จนถึงพระอรหัตตมรรคในมหาโพธิบัลลังก์ ชื่อว่า เกิดขึ้นอยู่. ปฏิเวชญาณในขณะที่แห่งผล ชื่อว่า เกิดขึ้นแล้ว. ปฏิเวชญาณตั้งแต่พระเจ้า-

ที่พึงกรจนถึงพระอรหันตมรรค ชื่อว่า เกิดขึ้นอยู่. ในขณะที่แห่งผล ชื่อว่า เกิดขึ้นแล้ว. ฝ่ายเทศนาญาณก็มี ๒ อย่าง คือ เป็นไปอยู่ เป็นไปแล้ว. จริงอยู่ เทศนาญาณนั้น ตั้งแต่พระอัญญาโกณฑัญญะบรรลुพระโสดาปัตติมรรค ชื่อว่า เป็นไปอยู่. ในขณะที่แห่งผล ชื่อว่า เป็นไปแล้ว. ในญาณทั้ง ๒ อย่าง นั้น ปฏิเวธญาณเป็นโลกุตตระ เทศนาญาณ เป็นโลกียะ. ก็ญาณแม้ทั้งสอง นั้น ไม่ทั่วไปแก่บุคคลเหล่าอื่น เป็นญาณของโอรสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อย่างเดียว.

พระตถาคตทรงถึงพร้อมด้วยพละเหล่าใด ทรงประกาศฐานะแห่งความเป็นผู้นำ และพละเหล่าใดที่ยกขึ้นในเบื้องต้นว่า คู่ก่อนสารีบุตร ก็ตถาคต พละของตถาคต ๑๐ อย่างนี้แล บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงพละเหล่านั้นโดยพิสดาร จึงตรัสว่า **กตมานิ ทส อิธ สารีปุตุต ตถาคต ฐานญจ ฐานโต** ดังนี้เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ฐานญจ ฐานโต** ความว่า ซึ่งการณ โดยการณ. จริงอยู่ การณเรียกว่า ฐานะ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งผล คือ เป็นที่เกิดและเป็นที่เป็นไปแห่งผล เพราะความที่ผลเป็นไปเนื่องจากการณนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงรู้ชัดฐานะนั้นว่า ธรรมเหล่าใด ๆ เป็นเหตุปัจจัยแก่กรรมเหล่าใด ๆ เพราะอาศัยธรรมนั้น ๆ จึงชื่อว่า ฐานะ ธรรมเหล่าใด ๆ ไม่เป็นเหตุปัจจัยแก่กรรมเหล่าใด ๆ เพราะอาศัยธรรมนั้น ๆ จึงชื่อว่า อฐานะ ชื่อว่า ทรงรู้ชัดฐานะโดยฐานะ และอฐานะโดยอฐานะ ตามความเป็นจริง. ก็ การณนั้นได้ให้พิสดารแล้วในอภิธรรม โดยนัยเป็นต้นว่า ในญาณเหล่านั้น การรู้ฐานะโดยฐานะ และอฐานะโดยอฐานะตามความเป็นจริง ของตถาคตเป็นไฉน ดังนี้. บทว่า **ยปี** ความว่า ด้วยญาณใด. บทว่า **อิทปิ สารีปุตุต ตถาคตสุส** ความว่า ก็ฐานาฐานญาณแม้นี้ ชื่อว่า เป็นกำลังของตถาคต. พึงทราบโยชนา ในบททั้งปวงอย่างนี้. บทว่า **กมุสมทานานัน** ความว่า แห่งกุศลกรรมและ

อกุศลกรรมที่สมาทานแล้วกระทำ หรือกรรมนั้นเทียว เป็นกรรมสมาทาน. บทว่า **จानโต เหตุโต** ได้แก่ โดยปัจจัยและโดยเหตุ. ในบทนั้น **คติ อุปธิ กาล** และ**ปโยค**เป็นฐานะ คือ เป็นกรรม เป็นเหตุ ของวิบาก. ก็กถาโดยพิสดารแห่งญาณนี้มาแล้วในอภิธรรมโดยนัยเป็นต้นว่า กรรมสมาทานอันเป็นบาปบางอย่างมีอยู่ อันคติสมบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผล ดังนี้. บทว่า **สพฺพตฺถคามินี** ความว่าอันให้ไปสู่คติในที่ทั้งปวง และอันไม่ให้ไปสู่คติ. บทว่า **ปฏิบัติ** ได้แก่ มรรค. บทว่า **ยถาภูตํ ปชานาติ** ความว่า ทรงรู้สภาพโดยไม่ผิดเพี้ยนแห่งการปฏิบัติทั้งหลาย กล่าวคือ กุศลเจตนา และอกุศลเจตนา แม้ในวัตถุหนึ่ง โดยนัยนี้ว่า ครั้นเมื่อมนุษย์ทั้งหลายแม้มากฆ่าสัตว์แม่ตัวหนึ่ง เจตนาของคนนี้ จักยังให้ไปสู่นรก เจตนาของคนนี้ จักยังให้ไปสู่กำเนิดดิรัจฉาน. ก็กถาโดยพิสดารแห่งญาณนี้ มาแล้วในอภิธรรมนั้นเทียว โดยนัยเป็นต้นว่า ในญาณเหล่านั้น ความรู้ตามความเป็นจริง อันเป็นปฏิบัติทำให้ไปในที่ทั้งปวงของตถาคตเป็นไฉน ตถาคตในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดว่า นี้มรรค นี้ปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ไปสู่นรก. บทว่า **อนเนกธาตุ** ความว่า ธาตุเป็นอันมากด้วยธาตุทั้งหลายมีจักขุธาตุเป็นต้น หรือ กามธาตุเป็นต้น. บทว่า **นานาธาตุ** ความว่า ธาตุมีประการต่าง ๆ เพราะความที่ธาตุเหล่านั้น มีลักษณะพิเศษ. บทว่า **โลภํ** คือ โลกอันได้แก่ขันธ อายตน และธาตุ. บทว่า **ยถาภูตํ ปชานาติ** ความว่า ทรงแทงตลอดสภาพโดยไม่ผิดเพี้ยนแห่งธาตุทั้งหลายเหล่านั้น ๆ. ญาณนี้ให้พิสดารแล้วในอภิธรรมนั้นเทียว โดยนัยมีอาทิว่า ในญาณเหล่านั้น ความรู้ตามความจริงซึ่งโลกอันเป็นอนเนกธาตุ นานาธาตุของตถาคตเป็นไฉน ตถาคตในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดถึงความเป็นต่าง ๆ แห่งขันธ. บทว่า **นานาธิมุตติกตํ** ได้แก่ความมีอริมุตติต่าง ๆ ด้วยอริมุตติทั้งหลายมีเลวเป็นต้น. ญาณนี้ก็ให้พิสดารในอภิธรรมนั้นเทียว โดยนัยมีอาทิว่า ใน

ญาณเหล่านั้น ความรู้ตามความจริง ซึ่งความที่สัตว์ทั้งหลายมีอริมุตติต่าง ๆ ของตถาคตเป็นไฉน ตถาคตในโลกนี้ย่อมรู้ซั้คว้า สัตว์ทั้งหลายที่มีอริมุตติ เลวมีอยู่. บทว่า **ปรสตุตถัน** ได้แก่ สัตว์เป็นประธานทั้งหลาย. บทว่า **ปรปุกุคฺคานัน** คือ สัตว์เลวทั้งหลายเหล่านี้จากสัตว์เป็นประธานนั้น. อนึ่ง สองบทนั้นมีอรรถเป็นอย่างเดียวกัน แต่กล่าวไว้เป็น ๒ อย่าง ด้วยสามารถ แห่งเวไนยสัตว์. บทว่า **อินุทฺธิยปรโรปรียตฺต** ได้แก่ ความที่อินทรียั้ ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นยิ่งและหย่อน ได้แก่ความเจริญและความเสื่อม. กถา- พิศดารแห่งญาณแม้นี้ มาแล้วในอภิธรรมนั้นเทียว โดยนัยมีอาทิว่า ในญาณ เหล่านี้ ความรู้ตามความจริงถึงความที่สัตว์อื่นทั้งหลายบุคคลอื่นทั้งหลายมี อินทรียั้หย่อนและยิ่ง ของตถาคตเป็นไฉน ตถาคตในโลกนี้ ย่อมรู้อาลัย ย่อมรู้อนุสัย ของสัตว์ทั้งหลาย. บทว่า **ฉานวิโมกฺขสมาธิสมาปฺตตี** ความว่า ฉาน ๔ มีปฐมฉานเป็นต้น วิโมกข์ ๘ มีอาทิว่า ผู้มีรูปย่อมนเห็นรูป ทั้งหลาย สมาธิ ๓ ที่มีวิตก และมีวิจารณ์เป็นต้น และอนุปปพสมมาบัติ ๕ มี ปฐมฉานสมาบัติเป็นต้น. บทว่า **สงฺกิลล** ได้แก่ ธรรมอันเป็นส่วนฝ่ายเสื่อม. บทว่า **โวทาน** ได้แก่ ธรรมอันเป็นส่วนฝ่ายพิเศษ. บทว่า **วฺจฺจฺจฺจ** ความว่า ฉานที่คล่องแคล้วและภวังคผลสมาบัติ ที่กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า แม้ ความฟ่องแผ้ว ก็คือ ความออก แม้ความออกจากสมาธินั้น ๆ ก็เป็นความ ออก. จริงอยู่ ฉานที่คล่องแคล้วอันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ย่อมเป็นปทัฏฐานของ ฉานสูง ๆ แม้ความฟ่องแผ้วจากฉานนั้น เรียกว่า ความออก. ความออก จากฉานทั้งปวงย่อมมีโดยภวังคะ. ความออกจากนิโรธสมาบัติ ย่อมมีโดยผล สมาบัติ ท่านหมายถึงความออกนั้น จึงกล่าวว่ แม้ความออกจากสมาธินั้น ๆ ว่า เป็นความออก. ญาณแม้นี้ให้พิสดารในอภิธรรม โดยนัยมีอาทิว่า ใน ญาณเหล่านั้น ความเศร้าหมอง ความฟ่องแผ้ว ความออกแห่งฉานวิโมกข์

สมาธิ และสมบัติทั้งหลาย อันเป็นยถาภูตญาณของตถาคตเป็นไฉน ผู้มีมานสี
ชื่อว่า ฌายี ฌายีบางคนมีอยู่ ย่อมเสวยสมบัติที่มีอยู่นั้นเทียว. ก็การวินิจฉัย
ถึงสัพพัญญุตญาณ ด้วยการกล่าวโดยพิสดาร ได้กล่าวแล้วในวิภังคอรรรถถา
ชื่อ สัมโมหวิโนทนี. กล่าวด้วยบุพเพนิวาสานุสสติ และทิพยจักขุญาณ ให้
พิสดารแล้วในวิสุทธรัตน. กล่าวด้วยความสิ้นไปแห่งอาสวะให้พิสดารแล้ว
ในภยเกรวสูตร. บทว่า อิมานิ โข สารีปุต ความว่า ย่อมทำอัปปนาว่า
เราได้กล่าวแล้ว คุณก่อนสารีบุตร ตถาคตผลของตถาคต ๑๐ ในกาลก่อนเหล่า
ใด ตถาคตผลเหล่านั้นนั้น.

ในบทนั้น มีปรวาทิกถา ดังนี้. ชื่อว่า ทศพลญาณ ไม่มีการแยก
ออกเป็นส่วนหนึ่ง สัพพัญญุตญาณเท่านั้นมีการแยกประเภทอย่างนี้. ข้อนั้นไม่
พึงเห็นอย่างนั้น. จริงอยู่ที่ทศพลญาณเป็นอย่างหนึ่ง สัพพัญญุตญาณเป็นอย่าง
หนึ่ง. ก็ทศพลญาณย่อมรู้เฉพาะกิจของตน ๆ เท่านั้น สัพพัญญุตญาณย่อมรู้
กิจของตน ๆ นั้นบ้าง กิจที่เหลือจากกิจของตน ๆ นั้นบ้าง. ก็ในทศพลญาณ
ทั้งหลาย ญาณที่หนึ่ง ย่อมรู้เฉพาะเหตุ และไม่ใช้เหตุเท่านั้น. ญาณที่สอง
ย่อมรู้ลำดับแห่งกรรมและลำดับแห่งวิบากเท่านั้น. ญาณที่สาม ย่อมรู้การกำหนด
กรรมเท่านั้น. ญาณที่สี่ย่อมรู้เหตุแห่งความที่ธาตุเป็นต่าง ๆ กันเท่านั้น. ญาณ
ที่ห้าย่อมรู้ธรรมาศัย และอธิมุตติของสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น. ญาณที่หกย่อมรู้
ความที่อินทรีย์ทั้งหลายแก่กล้าและอ่อนเท่านั้น. ญาณที่เจ็ดย่อมรู้กิจมีความเศร้า
หมองเป็นต้นแห่งอินทรีย์เหล่านั้น พร้อมกับฉานเป็นต้นเท่านั้น. ญาณที่แปด
ย่อมรู้ความสืบทอดแห่งขันธที่เคຍอยู่ในชาติปางก่อนเท่านั้น. ญาณที่เก้าย่อมรู้จติ
และปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น. ญาณที่สิบย่อมรู้การกำหนดสังขจะเท่านั้น.
ส่วนสัพพัญญุตญาณย่อมรู้ชัดกิจที่ควรรู้ด้วยญาณเหล่านั้น และสิ่งอันยิ่งกว่ากิจ
นั้น. ก็กิจแห่งญาณเหล่านั้น ย่อมไม่ทำกิจทุกอย่าง. เพราะญาณนั้นเป็นฉาน

แล้ว ย่อมไม่อาจเพื่อเป็นอุปมา เป็นอิทธิแล้ว ย่อมไม่อาจเพื่อแสดงฤทธิ์ได้ เป็นมรรคก็ไม่อาจเพื่อยังกิเลสทั้งหลายให้สิ้นไปได้. อีกประการหนึ่ง ปรวาทิ พึงถูกถามอย่างนี้ว่า ขึ้นชื่อว่า ทศพลญาณนั้นมีวิตกหรือมีวิจารณ์ สักแต่ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นโลกียะ เป็น โลกุตตระ ดังนี้ เมื่อรู้ก็จักตอบว่า ญาณ ๘ ตามลำดับ มีวิตกมีวิจารณ์. จักตอบว่า ญาณสองอันจากญาณ ๘ นั้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์. จักตอบว่า อาสวัภยญาณพึงมีวิตกมีวิจารณ์ พึงสักว่าไม่มีวิตกมีวิจารณ์. จักตอบว่า ญาณ ๘ ตามลำดับอย่างนั้น เป็นกามาวจร ญาณสองจากนั้นเป็นรูปาวจร ญาณหนึ่ง สุกทัยเป็นโลกุตตระ. จักตอบว่า ส่วนสัมพัญญตญาณ มีวิตกมีวิจารณ์ด้วย เป็น กามาวจรด้วย เป็นโลกียะด้วย. บัณฑิตรู้การพรรณนาตามลำดับบทในที่นี้ ด้วย ประการฉะนี้แล้ว บัณฑิต พึงทราบทศพละเหล่านี้ว่า ได้กล่าวแล้วตามลำดับนี้ เพราะพระตถาคตทรงเห็นภาวะมีกิเลสเป็นเครื่องกั้น อันเป็นฐานะและอฐานะ แห่งการบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะและการไม่บรรลุ ของเวไนยสัตว์ ด้วยฐานะ ฐานะญาณก่อนที่เดียว เพราะทรงเห็นฐานะแห่งความเห็นชอบเป็นโลกียะ และ ทรงเห็นความเป็นฐานะแห่งความเห็นผิดคั่งลงไป ลำดับนั้น ทรงเห็นภาวะมี วิบากเป็นเครื่องกั้นของเวไนยสัตว์เหล่านั้น ด้วยกรรมวิปากญาณ เพราะทรง เห็นเหตุปฏิสนธิสาม ทรงเห็นภาวะมีกรรมเป็นเครื่องกั้น ด้วยสัมพัทธคามินี ปฏิปทาญาณเพราะทรงเห็นความไม่มีแห่งอนันตริยกรรม ทรงเห็นจริยพิเศษ เพื่อทรงแสดงธรรมที่สมควรแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีความอาลัยอย่างนี้ ด้วย อเนกชาตุนานาชาตญาณ เพราะทรงเห็นความเป็นไปต่างๆแห่งชาต ลำดับนั้น ทรงเห็นอธิมุตติของเวไนยสัตว์เหล่านั้น ด้วยนานาอธิมุตติกตาญาณ เพื่อแม้ไม่ ทรงประกอบความเพียรก็ทรงแสดงพระธรรม ด้วยอำนาจแห่งอธิมุตติ ลำดับ นั้น เพื่อทรงแสดงธรรมตามสติ ตามกำลัง แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายผู้มีอธิมุตติ

ได้เห็นแล้วอย่างนี้ ย่อมทรงเห็นความที่สัตว์มีอินทรีย์หย่อนและยิ่ง ด้วยอินทรีย์
ปโรปรียัตติญาณ เพราะทรงเห็นความที่อินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น
เป็นธรรมชาติแก่กล้าและอ่อน ก็ถ้าความที่เวไนยสัตว์เหล่านั้นมีอินทรีย์ที่
กำหนดรู้แล้วอย่างนี้หย่อนและยิ่ง ย่อมอยู่ในที่ไกล เพราะความที่เวไนยสัตว์
เป็นผู้ชำนาญในฉันททั้งหลายมีปฐมฉันทเป็นต้น แต่เข้าถึงได้รวดเร็ว ด้วย
อิทธิพิเศษนั้นเทียว และครั้นเข้าถึงแล้ว ก็เข้าถึงชั้นบุรพชาติ ของสัตว์เหล่า
นั้น ด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เมื่อทรงเห็นสมบัติจิตพิเศษ ด้วยเจโต-
ปริยญาณ อันทรงบรรลุโดยอนุภาพทิพยจักขุ ชื่อว่า ทรงแสดงธรรม เพื่อ
ความสิ้นไปแห่งอาสวะ เพราะความที่พระองค์ทรงปราศจากความหลุ่มหลงด้วย
ปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะด้วยอนุภาพแห่งอาสวัภยญาณ.

ก็ในบทเป็นต้นว่า **ตํ สาริปุตฺต วาจํ อปฺปทาย** ดังนี้ บุคคลกล่าวว่า
เราจักไม่กล่าววาจาเห็นปานนี้ ชื่อว่า ละวาจานั้น. เมื่อคิดว่า เราจักไม่ยังความ
คิดเห็นปานนี้ เกิดขึ้นอีกชื่อว่า สละความคิด. เมื่อสละว่า เราจักไม่ยึดถือ
ความเห็นเห็นปานนี้อีก ชื่อว่า สลัดความเห็น. เมื่อไม่กระทำอย่างนั้น ชื่อ
ว่า ไม่สละ ไม่สลัด. บุคคลนั้นก็เที่ยงแท้ที่จะตกรนรก เพราะฉะนั้น ฟังทราบวา
คำรองอยู่ในรกรนั้นเทียว เหมือนลูกนายนิรยบาลทั้งหลายนำมาตั้งอยู่ในรก.
บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงอุปมาอันให้สำเร็จประโยชน์แก่เขา จึงตรัสว่า **เสยฺยถาปี**
เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น ฟังทราบศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นโลกียะและ
โลกุตตระในบทเป็นต้นว่า **สีลสมฺปนฺโน** ดังนี้. ภิกษุย่อมควรแม้เพื่อจะให้
หมุนกลับด้วยอำนาจแห่งโลกุตตระนั้นเทียว. ก็ภิกษุนี้ ถึงพร้อมด้วยศีล ด้วย
วาจาชอบ การงานชอบ และการเลี้ยงชีพชอบ. ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ด้วยความ
เพียรชอบ ระลึกชอบ และตั้งใจชอบ. ถึงพร้อมด้วยปัญญา ด้วยความเห็น
ชอบ และความดำริชอบ. ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้นอย่างนี้นั้น ย่อม

กระหึ่มอรหัต คือ ย่อมบรรลอรหัตในทิกฐุธรรมเทียว คือในอัทภานี้ันน เทียวันนโค ดูก่อนสาริบุตร เราย่อมกล่าวข้ออุปไมยนี้ คือ การณ์แม่นี้ เห็น ปานนี้ันนนั้น. ทรงแสดงว่า ก็ผลไม่คลายในลำดับแห่งมรรค ย่อมเกิดขึ้น ันนโค ปฏิสนธิในนรก ไม่คลายในลำดับแห่งจิตของบุคคลแม่นี้ ก็ย่อมมิได้ ันนนั้นเหมือนกัน. ก็ขึ้นชื่อว่า อุปมาที่ตรัสให้หนักแน่นยิ่งขึ้นด้วยอุปมานี้ย่อม ไม่มีในพุทธพจน์ทั้งสิ้น. ในบทว่า เวสารชชานิ ความปฏิบัติภักษต่อความ ครันคร้าม ชื่อว่า เวสารชชะ นั้นเป็นชื่อของญาณอันสำเร็จแต่โสมนัส ซึ่ง เกิดขึ้นแก่ผู้พิจารณาถึงความครันคร้ามในฐานะถึ. บทว่า สมมาสมพุทฐสตุ เต ปฏิชานโต ความว่า ท่านปฏิบัติญาณอย่างนี้ว่า เป็นพระอรหันตสัมมา สัมพุทเจ้า ธรรมทั้งหมดเราได้ตรัสรู้ยั้งแล้ว. บทว่า อนภิสมพุทฐา ความ ว่า ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่ได้ตรัสรู้แล้ว. บทว่า ตตฺร วต ความว่าในธรรม ที่แสดงอย่างนี้ว่า ยังไม่ได้ตรัสรู้แล้ว เหล่าันนหนอ. บทว่า สห ธมฺเมน ความว่าโดยคำที่มีเหตุมีการณ์ เหมือนสุนัขกัดตะ บันเพื่อไม่มีประมาณจะันน. บุคคลก็ดี ธรรมก็ดี ท่านประสงคัว่า นิमित ในบทว่า นิमितฺตเมตถึ นี้. ใน บทันนมือธิบายอย่างนี้ว่า เราไม่เห็นบุคคลที่ทักท้วงว่า เราไม่เห็น ธรรมที่เขา แสดงแล้ว ทักท้วงเราว่า ธรรมชื่อนี้ ท่านยังไม่ได้ตรัสรู้แล้ว. บทว่า เขมฺป- ปตุโต ได้แก่ถึงความเกษม. สองบทที่เหลือเป็นไวพจน์ของบทันนนั้นเทียว. ก็บทันนทั้งหมด ตรัสหมายถึงเวสารชชญาณเท่านั้น. ก็เมื่อพระทศพลไม่เห็น บุคคลผู้ทักท้วง หรือ ธรรมอันเป็นเหตุทักท้วง ที่ยังไม่ได้ตรัสรู้แล้วว่า ธรรมชื่อนี้ ท่านยังไม่ได้ตรัสรู้แล้ว ดังนี้ หรือ เมื่อพิจารณาว่า เราเป็น พระพุทเจ้าโดยสภาพันนเทียว กล่าววว่าเราเป็นพระพุทเจ้า ดังนี้ ความ โสมนัสอันมีกำลังยั้ง ก็ย่อมเกิดขึ้น. ญาณที่สัมปยุตด้วยโสมนัสันน ชื่อว่า เวสารชชะ. ทรงหมายถึงเวสารชชะันน จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า เขมฺปปตุโต

ดังนี้. พึงทราบอธิบายในบททั้งปวงดังนี้. ก็ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าอันตรายิกะ เพราะอรรถว่า ทำอันตรายในบทนี้ว่า **อนุตรายิกาธมมา** ดังนี้. ธรรมเหล่านั้นโดยเนื้อความก็ได้แก่ กองอาบัติ ๗ ที่แกล้งล่วงละเมิด. จริ่งอยู่ กองอาบัติที่แกล้งล่วงละเมิดแล้ว โดยที่สุดแม้ทุกกฏและทุกภายิต ก็ทำอันตรายแก่มรรคและผลทั้งหลายได้. แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เมถุนธรรม. ก็ความปราศจากความสงสัยอย่างเดียวของภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ผู้เสพเมถุนย่อมเป็นอันตรายแก่มรรคและผลทั้งหลายได้. บทว่า **ยสฺส โข ปน เตสุ อุตฺถาย** ความว่า เพื่อประโยชน์ใดในประโยชน์ทั้งหลายมีความสิ้นไปแห่งราคะเป็นต้น. บทว่า **ธมฺโม เทลิต** ความว่า ธรรมมีการเจริญอสุภเป็นต้น อันท่านแสดงแล้ว. บทว่า **ตตฺร วต มํ** ได้แก่ ของเราในธรรมอันเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์นั้น. บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว.

บทว่า **อลฺโข อิม สารีปุตฺต** นี้ ทรงปรารภ เพราะเหตุอะไร. เพราะเพื่อทรงแสดงกำลังแห่งเวสาร์ชชญาณ. เหมือนอย่างพระธรรมกถึกหยั่งลงสู่บรูษผู้ฉลาดแล้ว ย่อมปรากฏเป็นผู้ฉลาด ด้วยถ้อยคำที่สามารถยังจิตของวิญญูชนทั้งหลายให้ยินดีจันใด ความที่เวสาร์ชชญาณเป็นธรรมชาติให้แก้แล้ว กล่าว แม้อันบริษัท ๘ เหล่านี้อาจเพื่อรู้ได้จันนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงกำลังแห่งเวสาร์ชชญาณ จึงตรัสพระคำรัสว่า **อลฺโข อิม สารีปุตฺต** ดังนี้เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ขตฺติยปริสฺตา** ได้แก่ สถานที่นั่งประชุมของกษัตริย์ทั้งหลาย. ในบททั้งปวงก็มีนัยเช่นเดียวกัน. ก็สถานที่ที่หมู่มารทั้งหลายนั่งประชุม พึงทราบว่า มารบริษัท หนึ่ง บริษัทนั้นแม้ทั้งหมดของมารทั้งหลาย ไม่ได้ถือเอาด้วยสามารถแห่งการเห็นสถานที่เลิศ. เพราะมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมไม่อาจเพื่อจะกล่าวแม้คำปกติว่า พระราชาประทับนั่งในที่นี้ เห่งทั้งหลายย่อมไหลออกจากรักแร้. ขตติยบริษัทเลิศอย่างนี้. พราหมณ์

ทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้ฉลาดในเวทสาม. คหบดีทั้งหลายย่อมเป็นผู้ฉลาดใน
โวหารต่าง ๆ และในการคิดอักษร. สมณะทั้งหลายย่อมเป็นผู้ฉลาดในวาทะของ
ตนและวาทะของคนอื่น. ชื่อว่า การกล่าวธรรมกถาในท่ามกลางบริษัทเหล่านั้น
เป็นภาระหนักอย่างยิ่ง. แม่อมมนุษย์ทั้งหลายก็เป็นผู้เลิศ. เพราะครั้งแม่เพียง
กล่าวว่า อมนุษย์ สรรค์ทั้งสิ้นย่อมสิ้น. สัตว์ทั้งหลายได้เห็นรูป หรือฟังเสียง
ของอมนุษย์นั้น ย่อมปราศจากสัญญาได้. บริษัทของอมนุษย์เลิศอย่างนี้. ชื่อว่า
การแสดงธรรมกถาในอมนุษย์บริษัทแม่เหล่านั้น ย่อมเป็นภาระหนักมาก.
อมนุษย์บริษัทเหล่านั้น ฟังทราบว่าย่านถ้อเอาแล้ว ด้วยอำนาจแห่งการเห็น
ฐานะอันเลิศ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อชฺโฌคาหติ** คือ ตามเข้าไป. บทว่า
อนกสตัดฺ ขตฺตฺยปรีตํ คือ เช่น สมาคมพระเจ้าพิมพิสาร สมาคมพระญาติ
และสมาคมเจ้าลิจฉวี. ย่อมได้ในจักรวาลแม่เหล่านี้.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปสู่แม่จักรวาลเหล่านี้หรือ. เออ เสด็จ
ไป. เป็นเช่นไร. เขาเหล่านั้นเป็นเช่นใด พระองค์ก็เป็นเช่นนั้นเทียว. เพราะ
ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนอนนท ก็เราเข้าไปหาชาติขัตติยบริษัท
หลายร้อย ย่อมรู้เฉพาะแล ว่า ในบริษัทนั้น พวกเขามีวรรณะเช่นใด เราก็
มีวรรณะเช่นนั้น พวกเขามีเสียงเช่นใด เราก็มียังเช่นนั้น และเราให้เห็นแจ้ง
ให้สมาทาน ให้อาหาญ ให้รื่นเรียง ด้วยธรรมมิกถา และพวกเขาไม่รู้เราผู้
กล่าวอยู่ว่า ผู้กล่าวนี้เป็นใครหนอ เป็นเทวดาหรือมนุษย์ และครั้งให้เห็น
แจ้งแล้ว ให้สมาทานแล้ว ให้อาหาญแล้ว ให้รื่นเรียงแล้ว ด้วยธรรมมิกถาก็
หายไป และพวกเขาไม่รู้เราผู้หายไปว่า ผู้ที่หายไปนี้เป็นใครหนอแล เป็นเทพ
หรือมนุษย์ ดังนี้. เหล่ากษัตริย์ทรงประดับประดาด้วยสังวาลมาลา และของ
หอมเป็นต้น ทรงผ้าหลากสี ทรงสวมกุณฑลแก้วมณี ทรงโมลี ฝ่ายพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงประดับพระองค์เช่นนั้นหรือ กษัตริย์แม่เหล่านั้นมีพระฉวีขาว

บ้าง คำบ้าง คำบ้าง แม้พระศาสดาทรงเป็นเช่นนั้นหรือ. พระศาสดาเสด็จ
ไปด้วยเพศบรรพชิตของพระองค์เอง แต่ทรงปรากฏเป็นเช่นกับกษัตริย์เหล่านั้น
นั้น ครั้นเสด็จไปแล้วทรงแสดงพระองค์ซึ่งประทับนั่งบนพระราชอาสน์ ย่อม
เป็นเช่นกับกษัตริย์เหล่านั้นว่า ในวันนี้พระราชอาสน์ของเรารุ่งโรจน์ยิ่งนัก
ดังนี้. ถ้ากษัตริย์เหล่านั้น มีพระสุรเสียงแตกพร่าบ้าง ลึกบ้าง สูงเสียงกาบ้าง
พระศาสดาก็ทรงแสดงธรรมด้วยเสียงแห่งพรหมนั้นเทียว ก็บทนี้ว่า เราก็มี
เสียงเช่นนั้น ตรัสหมายถึงลำดับภาษา. ก็มนุษย์ทั้งหลายได้ฟังเสียงนั้นแล้ว
ย่อมมีความคิดว่า วันนี้ พระราชาตรัสด้วยเสียงอันอ่อนหวาน. ก็ครั้นเมื่อ
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วเสด็จหลีกไป เห็นพระราชเสด็จมาอีก ก็เกิดการ
พิจารณาว่า บุคคลนี้ใครหนอแล. พระองค์จึงตรัสพระดำรัสที่ว่า บุคคลนี้ใคร
หนอแล อยู่ในที่นี้ บัดนี้ แสดงด้วยเสียงอ่อนหวาน ด้วยภาษามคธ ด้วยภาษา
สิหฬ หายไป เป็นเทพหรือมนุษย์ ดังนี้. ถามว่า ทรงแสดงธรรมแก่บุคคล
ทั้งหลายผู้ไม่รู้รู้อย่างนี้เพื่ออะไร. ตอบว่า เพื่อประโยชน์แก่ศาสนา. พระองค์
ทรงแสดงมุ่งอนาคตว่า ธรรมแม้ได้ฟังอย่างนี้ ย่อมเป็นปัจจัยในอนาคตนั้น
เทียว. บทว่า สนุณินุณุปุพฺพํ ได้แก่ เคยร่วมนั่งประชุม. บทว่า สลฺล-
ปีตปุพฺพํ คือ เคยทำการสนทนา. บทว่า สากจฺจนฺตา ความว่า เคยเข้า
สนทนาธรรม. ก็พึงทราบการเข้าร่วมประชุม ด้วยอำนาจสมาคมมีสมาคม
โสณทัณฑพราหมณ์ เป็นต้น และด้วยสามารถแห่งจักรวาลอื่น ด้วยบทเป็น
ต้นว่า อเนกสฺสํ พุรฺหมณฺสปริสฺสํ.

คำว่า โยนิ ในบทนี้ว่า จตฺสฺส โข อิมํ สารีปุตฺต โยนิโย
เป็นชื่อของส่วนชั้นบ้าง ของการณบ้าง ของทางปีสสาวะบ้าง. ส่วนของ
ชั้นชื่อว่า โยนิ ในบทนี้ว่า ชั้นของนาค ๔ ชั้นของครุฑ ๔. การณ ชื่อว่า
โยนิ ในบทนี้ว่า ก็การณนั้น เป็นภูมิแห่งการบรรลุพืชผล. ทางปีสสาวะ

ชื่อว่า โยนิ ในบทนี้ว่า ก็เราไม่เรียกเบตติสมภพทางปีศาจว่าเป็นพราหมณ์. ก็ในที่นี้ส่วนของขันธ ท่านประสงค์เอาว่า โยนิ. ในกำเนิดเหล่านั้น สัตว์ที่เกิดในไข่ ชื่อว่า อณฑชะ สัตว์ที่เกิดในครรภ์ชื่อว่าชลามพูชะ. สัตว์ที่เกิดในเหงื่อไคล ชื่อ สังกะชะ. สัตว์ที่เกิดขึ้นเฉพาะเว้นเหตุเหล่านั้น คุดคุดขึ้นเกิด ชื่อว่า อุปปาติกะ. บทว่า **อภินิพุกชช ชายนุติ** คือ ย่อมเกิดด้วยอำนาจแห่งการทำลายแล้วออกมา. ท่านแสดงฐานะอันไม่น่าปรารถนาทั้งหลาย ด้วยบทเป็นต้นว่า **ปุตติกุณเป**. สัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดในฐานะที่น่าปรารถนามิเนยใส น้ำตาล น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเป็นต้นเหมือนกัน. เทพชั้นสูงตั้งแต่จาตุมหาราชิก ในบทเป็นต้นว่า เทวา จัดเป็นอุปปาติกะเหมือนกัน. ส่วนภุมมเทวดาทั้งหลาย มีกำเนิด ๔. บทว่า **เอกจฺเจ จ มนุสฺสา** ความว่า ในมนุษย์ทั้งหลาย มนุษย์บางพวกเป็นอุปปาติกะเหมือนเทวดา. แต่มนุษย์เหล่านั้น โดยมากเกิดจากครรภ์. ในที่นี้ แม้ที่เกิดจากไข่ ก็เหมือนภคตยเถระ ๒ รูป ผู้เป็นบุตรของโกนตะ. แม้ที่เกิดจากเหงื่อไคล ก็มีไปกขรชาติพราหมณ์และพระนางปฐมวดีเทวี ที่เกิดในกลีบประทุมเป็นต้น. ในวินิปาติกะทั้งหลาย นิชฌามเปรต และตัมหิกเปรต เป็นอุปปาติกะเหมือนกัน คุดสัตว์นรกทั้งหลาย ที่เหลือมีกำเนิด ๔. ยักษ์ทั้งหลายก็ดี สัตว์ทั้งหลายมีสัตว์ ๔ เท้า นก และงูทั้งปวงเป็นต้น ก็ดี ทั้งหมดมีกำเนิด ๔ เหมือนวินิปาติกะเหล่านั้น

คติทั้งหลายแม้พึงไปด้วยสามารถแห่งกรรมที่ทำไว้ดีและทำไว้ชั่วในบทนี้ว่า คุณก่อนสารีบุตร คติ ๔ อย่างนี้แล. อีกประการหนึ่ง ชื่อว่า คติ มีหลายอย่างคือ คตคติ นิพัตตคติ อชฌายคติ วิภวคติ และนิพัตตคติ ในคติเหล่านั้น คตินี้ว่า เราละไปสู่คติอะไร และว่า เทวดาคนธรรพ์ และมนุษย์ ย่อมไม่รู้คติของผู้ใด ดังนี้ ชื่อว่า คตคติ. คตินี้ว่าเราไม่รู้คติหรือออกคติของภิกษุทั้งหลาย ผู้มีศีลเหล่านี้ ดังนี้ ชื่อว่า นิพัตตคติ. คตินี้

ว่า คุณก่อนพรหม เรา^๑รู้ซัดคติ และ^๒รู้ซัดจติของท่านอย่างนี้แล ชื่อว่า อชฌา
สยคติ. คตินี้ว่า วิภวะเป็นคติธรรมทั้งหลาย นิพพานเป็นคติของพระอรหันต์
ชื่อว่า วิภวคติ. คตินี้ว่า คติมี ๒ อย่างเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ชื่อว่า
นิปัสตติคติ. ในคติเหล่านั้นท่านประสงค์เอา คติคตินี้. ชื่อว่า นิริยะ
ด้วยอรรถว่า ปราศจากความยินดี ด้วยอรรถว่าไม่มีความสบายใจ ในบทเป็น
ต้นว่า นิริโย. ชื่อว่า ตีรจฺจนาน เพราะอรรถว่า เคนขวาง. กำเนิดของ
ตีรจฺจนานเหล่านั้น ชื่อว่า ตีรจฺจนานโยนิ. ชื่อว่า เปรตวิสัย เพราะอรรถว่า
เป็นวิสัยแห่งสัตว์ทั้งหลายที่ถึงความละไปแล้ว. ชื่อว่า มนุสฺส เพราะความ
เป็นผู้มีใจสูงแล้ว. ชื่อว่า เทพ เพราะวิเคราะห์ว่า เล่นกับกามคุณ ๕ และ
อานุกาพของตน ๆ. ชั้นทั้งหลายพร้อมกับโอกาส ชื่อว่า นิริยะ ในบทเป็น
ต้นว่า นิริยํ จาหํ สารีปุตฺต. ในบทว่า ตีรจฺจนานโยนิ จ แม้เป็นต้นก็
นัยนี้เหมือนกัน. ทรงแสดงกรรมอันเป็นไปสู่คตินั้นที่ตรัสไว้ด้วยบทแม่ทั้งสอง
ว่า มคฺคํ ปฏิปทํ. บทว่า ยถา จ ปฏิปนฺโน ความว่า ดำเนินไปโดย
ทางใด โดยปฏิบัติทางใด เพราะฉะนั้น แม้ทั้ง ๒ บทรวมเข้ากัน ย่อมปรากฏ
ชื่อว่า อบาย เพราะความเป็นที่ปราศจากความงองาม กล่าวคือความเจริญ
หรือ ความสุขในบทเป็นต้นว่า อบายํ ดังนี้. ชื่อว่า วินิบาต เพราะอรรถ
ว่าเป็นคติ คือ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์. ชื่อว่า วินิบาต เพราะเป็นที่ตกไปแห่ง
สัตว์ทั้งหลายที่ทำความชั่ว. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบทนี้ว่า นิพฺพานญฺจาหํ
เพื่อทรงแสดงว่า เรา^๑ย่อมรู้คติกติอย่างเดี๋ยวก็น่ามิได้ เรา^๒ย่อมรู้แม้^๓นิพพานอัน
เป็นเครื่องสลัดออกจากกติด້วย. ท่านกล่าวอริยมรรคด้วยบทแม่ทั้งสอง คือ
มรรค และปฏิบัติทางในที่นี่. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงอาการ
ที่เป็นไปแล้วแก่ญาณของพระองค์ในฐานะทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว จึงตรัสว่า
อิธํ สารีปุตฺต เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า เอกนุตฺตกุขา คือ

มีทุกข์เป็นนิจ ได้แก่มีทุกข์ชั่ววันรันคร. บทว่า **ติปฺปา** คือ มาก. บทว่า **กฏฺฏกา** ได้แก่กล้าแข็ง. บทว่า **เสยฺยถาปี** เป็นต้น ตรัสแล้ว เพื่อทรง แสดงข้อเปรียบเทียบ. หลุมก็ดี กองก็ดี เรียกว่า **กาสุ** ในบทนั้น. ก็หลุมชื่อว่า **กาสุ** ในคานานี้ว่า

ดูก่อนสารถิ ท่านเคือร้อนอะไร

หนอจึงขุดหลุม ดูก่อนเพื่อน ท่านผู้อันเรา

ถามแล้วจงบอก จักทำอะไรในหลุม.

กองชื่อว่า **กาสุ** ในคานานี้ว่า

คนทั้งหลายอื่นร้องให้อยู่ มีตัวร้อน

รุมขุดหลุมถ่านอยู่.

แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาหลุม. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **สาธิกโปริถิ** ลึกยิ่งกว่าชั้วบุรุษ. ในบทนั้น หลุมนั้น ลึกยิ่งกว่าชั้วบุรุษ เป็นประมาณ เพราะฉะนั้น จึงเชื่อว่าลึกยิ่งกว่าชั้วบุรุษ อธิบายว่า ลึกเกินกว่าห้าศอก. บทว่า **ปราศจากเปลว ปราศจากควัน** นั้น ตรัสเพื่อทรง แสดงความที่ความร้อร้อนเป็นธรรมชาติมีกำลัง. ครั้นเมื่อเปลวมีอยู่ หรือควันมีอยู่ ลมย่อมตั้งขึ้น เพราะเหตุนี้ ความร้อร้อนจึงไม่มีกำลัง. บทว่า **หมมฺมปรโต** ได้แก่ถึงความร้อนแผดเผา. บทว่า **ตลิตโต** ความว่า เกิดความทะยานอยาก. บทว่า **ปิปาสิโต** ได้แก่ ประสงค์จะดื่มน้ำ. บทว่า **เอกายเนน มกุเคน** ความว่า โดยทางสายเดียวซึ่งมีหนาม ต้นไม้รกชั้วชั้ววันรันครในข้างทั้งสองที่จะพึงเดินตาม. บทว่า **ปณิธาย** ความว่า ชื่อว่า ความปรารถนาในหลุมถ่านเพลิงไม่มี ทรงปรารถถึงหลุมถ่านเพลิงจึงตรัสอย่างนั้นเพราะความที่อิริยาบถตั้งแล้ว. การแสดงข้ออุปมาในบทว่า **เอวเมว โข** นั้นมีดังนี้. ก็พึงเห็นนรกเหมือนหลุมถ่านเพลิง. พึงเห็นกรรมอันเป็นเหตุเข้า

ถึงนรก เหมือนทางไปสู่หลุมถ่านเพลิง. พึงเห็นบุคคลผู้สะดุ้งด้วยกรรม เหมือนคนขึ้นสู่หนทาง. พึงเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีทิพยจักขุ เหมือนบุรุษมีจักขุ. บุรุษนั้นเห็นบุคคลผู้ขึ้นสู่หนทางเที่ยว ย่อมรู้ว่า บุคคลนี้ไปโดยทางนี้ จักตกในหลุมถ่านเพลิงฉับใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้กรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งฆ่าอายุในการฆ่าสัตว์เป็นต้นอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ทำกรรมนี้แล้ว จักตกนรกฉับนั้นเหมือนกัน. ในกาลส่วนอื่น บุรุษนั้นเห็นบุคคลนั้นตกลงในหลุมถ่านเพลิงฉับใด ในกาลส่วนอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังแสงสว่างให้เจริญแล้วว่า บุรุษนั้นทำกรรมนั้นแล้ว เกิดแล้วในที่ไหนทรงแลดูด้วยทิพยจักขุ ย่อมเห็นบุรุษผู้เกิดแล้วในนรก ซึ่งเสวยมหาทุกข์มีการจองจำ ๕ ประการเป็นต้นฉับนั้นเหมือนกัน. เมื่อทรงแลดูว่า ในนรกนั้น สัตว์นั้นมีวรรณะอย่างอื่นในเวลาตั้งสมกรรม สัตว์ที่เกิด ในนรกมีวรรณะเป็นอย่างอื่น แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น สัตว์นั้นทำกรรมนั้นแล้ว เกิดแล้วในนรกนั้น สัตว์นี้แม้ดำรงอยู่ในท่ามกลางสัตว์หลายแสน เพราะฉะนั้น สัตว์นั้นเที่ยว ย่อมมาสู่ทาง เพราะเหตุนี้ อาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า นั่นชื่อว่า กำลังแห่งทิพยจักขุ.

พึงทราบอธิบายในอุปมาข้อที่ ๒ เพราะความเร่าร้อนในหลุมถ่าน เหมือนในหลุมถ่านเพลิงไม่มี เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสว่า เอกนุตทุกขา ตรัสคำว่า **ทุกขา** เป็นต้น. พึงทราบการเปรียบเทียบอุปมาโดยนัยก่อนนั้นเที่ยวแม่ในบทนั้น. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นบุคคลแม้นี้เกิดในกำเนิดใดกำเนิดหนึ่ง ในบรรดากำเนิดทั้งหลายมีกำเนิดข้างเป็นต้นเสวยทุกข์มากด้วยการฆ่า การจองจำ การคร่ำมา และการคร่ำไป เป็นต้น.

พึงทราบอธิบายในอุปมาข้อที่ ๓ ก็บทว่า **ตनुปตฺตปลาโส** ได้แก่ใบอ่อน ไม่เหมือนแผ่นหมอกเหมม แต่บทนี้ ตรัสหมายถึงมีใบบางเบา. บทว่า **กพรจฺฉาโย** ได้แก่มีเงาห่าง. บทว่า **ทุกขพหุลล** ความว่า ก็ทุกข์

ในเปรตวิสัยมีมาก แต่พึงเสวยสุขนิดหน่อยในบางเวลา เพราะฉะนั้น จึงตรัส
อย่างนี้. พึงทราบการเปรียบเทียบข้ออุปมาโดยนัยก่อนในที่นี้นั้นเทียว.

พึงทราบอธิบายในอุปมาข้อที่ ๔ บทว่า **พหลปตุตปลาโส** ได้แก่
มีใบเนื่องนิจ คือ ปกปิดด้วยใบ. บทว่า **สณฺฑจฺฉายโย** ความว่า มีเงาหนา
จอร์มทึน. บทว่า **สุขพหุลา เวทนา** ความว่า เวทนาในตระกูลทั้ง
หลายมีขัดตียตระกูลเป็นต้นในมนุษย์โลกเป็นอันพึงทราบว่ เวทนามากด้วย
ความสุข ทรงแสดงว่า เราเห็นบุคคลนอนหรือนั่งเสวยเวทนานั้น. พึงทราบ
ข้อเปรียบเทียบอุปมาเมื่อนี้โดยนัยก่อนนั้นเทียว.

พึงทราบอธิบายในอุปมาข้อที่ ๕ บทว่า **ปาสาโท** ได้แก่ ปราสาทยาว.
บทว่า **อูลฺลิตฺตาวลิตฺตํ** ความว่า ฉาบทาข้างในและฉาบทาข้างนอก. บทว่า
ผุสิตฺตคฺคพฺ ได้แก่บานประตูหน้าต่าง ปิดสนิทดีพร้อมทั้งบรอบวงกบ. บทว่า
โคณกตุโถ ความว่า ลาดด้วยผ้าโกเชาว์สีดำ ขนยาวเกินกว่าสีนี้. บทว่า
ปฏฺฐิกตุโถ ได้แก่ลาดด้วยเครื่องลาดสีขาวอันสำเร็จแต่ขน. บทว่า **ปฏฺฐลิ-**
กตุโถ คือ ลาดด้วยเครื่องลาดอันสำเร็จด้วยขนมีพื้นหนา. บทว่า **กทฺทลิมิก-**
ปวรปจฺจตุรโณ ความว่า ลาดด้วยเครื่องปูลาดชั้นสูง อันสำเร็จด้วยหนัง
ชะมด. ได้ยินว่า ขนทั้งหลายลาดหนึ่งชะมดเบื้องบนผ้าขาวแล้วเย็บทำเครื่อง
ปูลาดนั้น. บทว่า **สตุตฺตรจฺจโท** ความว่า มีเพดานกั้นในเบื้องบน คือมี
เพดานสีแดงกั้นไว้เบื้องบน. บทว่า **อุภโต โลหิตฺตฺวาโร** ได้แก่ มีหมอน
แดงวาง ณ ข้างทั้งสองของบัลลังก์ คือ หมอนหนุนศีรษะ และหมอนวางเท้า.
พึงทราบการเปรียบเทียบข้ออุปมา โดยนัยก่อนเมื่อนี้.

ก็โยชนาส่วนอื่นในบทนี้มีดังนี้. บุรุษนั้นย่อมรู้บุคคลที่ขึ้นสู่ทางนั้น
เทียวว่า บุคคลนี้ไปโดยทางนั้น ขึ้นสู่ประสาท เข้าไปยังภูฏาคาร จักนั่งหรือ
จักนอนบนบัลลังก์นั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นบุคคลผู้ตั้งสมกุศลกรรม

อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาบุญกิริยาวัตร มีทานเป็นต้น ย่อมทรงรู้ว่า บุคคลนี้ทำกรรมนี้แล้ว จักเกิดในเทวโลกจันนั้นเหมือนกัน. ในกาลส่วนอื่น บุรุษนั้น ย่อมเห็นบุคคลนั้นขึ้นสู่ปราสาทนั้นแล้ว เข้าไปสู่กุฎาคาร นั่งหรือนอนบนบัลลังก์เสวยเวทนามีความสุขโดยส่วนเดียวจันใด ในกาลส่วนอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเจริญอาโลกสัญญาว่าบุคคลนั้นทำกรรมดีนั้นแล้ว เกิดในที่ไหน เมื่อทรงแลดูด้วยทิพย์จักขุ ย่อมทรงเห็นบุคคลนั้นเกิดในเทวโลก อันหมู่ นางฟ้าแวดล้อมในสวนทั้งหลาย มีนันทวันเป็นต้น เสวยทิพย์สมบัติอยู่ก็จันนั้นเหมือนกัน.

พึงทราบวินิจฉัยในอาสวกัณเฑียร หากจะมีคำถามว่า ชื่อนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสว่า ด้วยทิพย์จักขุ แต่ตรัสว่า เราเห็นบุคคลนั้นนั้น เพราะเหตุไร. เพราะไม่มีการกำหนด. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า จักทรงเห็นบุคคลนี้ ด้วยทิพย์จักขุบ้าง จักทรงรู้ด้วยเจโตปริยญาณบ้าง จักทรงรู้ด้วยสัมพัญญตญาณบ้าง. คำว่า เอกนุตสุขา เวทนา นี้ โดยพยัญชนะเป็นสุข อันเดียวกันกับสุขในเทวโลกแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น โดยอรรถเป็นสุขต่างกัน เพราะสุขในเทวโลก ไม่เป็นเอกนุตสุขโดยส่วนเดียว เพราะยังมีความเร่าร้อน มีความเร่าร้อนเพราะระคะเป็นต้น. แต่สุขในนิพพาน เป็นเอกนุตสุข โดยอาการทั้งปวง เพราะเข้าไปสงบความเร่าร้อนทั้งหมด. สุขใดที่กล่าวแม้ในข้ออุปมาว่า สุขโดยส่วนเดียวในปราสาท ก็สุขนั้น ชื่อว่า สุขโดยส่วนเดียวเหมือนกัน เพราะความที่ความเร่าร้อนในทาง ยังไม่สงบ เพราะยังมีความหิวแผศเผา เพราะยังมีความกระหายครอบงำ. แต่ในราวป่าก็ชื่อว่า เป็นสุขโดยส่วนเดียว โดยอาการทั้งปวง เพราะความที่มลทินคือ ฐลี อันบุคคลนั้น ลงสู่สระโบกขรณี ลอยหมดแล้ว เพราะความที่ความเหน็ดเหนื่อยในทางสงบระงับแล้ว เพราะความที่หิวกระหายทั้งหลายถูกกำจัดแล้วด้วยการกินเหง้าบัว

และด้วยการค้ำน้ำอ้อย และเพราะความที่เขาปลัดฝ้าอาบน้ำแล้ว นุ่งฝ้าเนื้อ
ละเอียดนอนหนุนถึงข้าวสาร บีบฝ้าอาบน้ำ วางไว้ที่หญ้าย ูกกลมอ่อน ๆ พัด
นอนหลับ. ในบทนี้ว่า เอวเมว โข มีการเปรียบเทียบข้ออุปมาดังนี้. พึง
เห็นอริยมรรค เหมือนสระโบกขรณี. พึงเห็นการปฏิบัติในส่วนเบื้องต้น
เหมือนทางไปสระโบกขรณี. พึงเห็นบุคคลพร้อมพร้อมด้วยการปฏิบัติ เหมือน
บุคคลขึ้นสู่ทาง พึงเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีทิพยจักขุ เหมือนบุรุษผู้มี
จักขุ พึงเห็นนิพพาน เหมือนราวป่า บุรุษนั้นเห็นบุคคลผู้ขึ้นสู่ทางเที่ยว
ย่อมรู้ว่าบุคคลนี้ไปโดยทางนี้ อาบน้ำในสระโบกขรณีแล้ว จักนั่ง หรือจัก
นอน ที่โคนต้นไม้ในราวป่า อันนำรินรมย์ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันนั้น
เหมือนกัน ทรงรู้บุคคลผู้บำเพ็ญปฏิบัติ กำหนดนามรูป ะทำการกำหนด
ปัจจัย ะทำการงานด้วยวิปัสสนาอันมีลักษณะเป็นอารมณ์ว่า บุคคลนี้บำเพ็ญ
ปฏิบัติแล้ว ยังอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไป เข้าถึงผลสมาบัติที่กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้อยู่. ในกาลส่วนอื่น บุรุษนั้น เห็น
บุคคลนั้นอาบน้ำในสระโบกขรณีนั่นแล้ว เข้าไปสู่ราวป่าแล้วนั่งหรือนอน
เสวยเวทนาอันมีความสุขโดยส่วนเดียวฉันใด ในกาลส่วนอื่น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงเห็นบุคคลนั้นบำเพ็ญปฏิบัติ เจริญมรรค ะทำให้แจ้งซึ่งผล
บรรลุผลสมาบัติ ซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์ อันถึงการนอนที่ประเสริฐ คือ
นิโรธ เสวยเวทนาอันมีสุขโดยส่วนเดียวฉันนั้นเหมือนกัน.

บทนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร อนึ่ง เราย่อมเข้าใจประพจน์พหุจรर्थ
ประกอบด้วยองค์ ๔ ดังนี้ ทรงปรารภเพราะเหตุไร. ทรงปรารภด้วยอำนาจ
การต่อเนื่องเป็นขั้นตอน. ได้ยินว่า สุนัขขัตตะนี้ มีลักษณะอย่างนี้ว่า ความหมจด
ย่อมมีด้วยการบำเพ็ญทุกกรกิริยา. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภ
เทศนา นี้ เพื่อทรงแสดงแก่สุนัขขัตตะนั้นว่า เราดำรงในอัทภาพหนึ่งได้กระทำ

ทุกกรกิริยาอันประกอบด้วยองค์สี่ แล้ว บุคคลที่ชื่อว่า ทำทุกกรกิริยาเช่นกับ
เราไม่มี เมื่อความหมจดมีด้วยการทำทุกกรกิริยา เราเองพึงเป็นพระพุทธเจ้า
ดังนี้. อนึ่ง สุนัขขัตตะนี้ เลื่อมใสในการทำทุกกรกิริยา ความที่เขาเป็นผู้
เลื่อมใสเมื่อนั้น พึงทราบโดยนัยอันมาแล้วในปาฎิกสูตร มีอาทิอย่างนี้ว่า
สุนัขขัตตะลิจฉวีบุตรได้เห็น ซึ่งเปลือยชื่อโกรกขัตตะกะ ประพฤติวัตรคาน
เคี้ยว กินภักษาที่เขาเทลงในแผ่นดินด้วยปาก เขาคั่นเห็นแล้ว ได้มีความ
คิดนี้ว่า สมณะผู้คาน เคี้ยว กินภักษาที่เขาเทลงในแผ่นดินด้วยปากนั้นเทียวนี้ดี
หนอ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงว่า สุนัขขัตตะเลื่อมใส
ในทุกกรกิริยา ก็เรดำรงในอัทภาพหนึ่งได้การทำทุกกรกิริยาอันประกอบ
ด้วยองค์สี่แล้ว สุนัขขัตตะนี้แม้เมื่อจะเลื่อมใสในการทำทุกกรกิริยา ก็ควร
เลื่อมใสในเรา เขามีความเลื่อมใสในเรานั้นไม่ดังนี้ ได้ทรงปรารภเทศนา
ทานก็ดี ไวยาวัจจ์ก็ดี ลิกขาบทก็ดี พรหมวิหารก็ดี ธรรมเทศนาที่ดี
เมถุนวิรัตก็ดี สทาร์สันโคษก็ดี วิริยก็ดี อุโบสถก็ดี อริยมรรคก็ดี ศาสนา
ทั้งสิ้นก็ดี อชฌาสัยก็ดี เรียกว่า พรหมจรรย์ ในที่นี้.

ก็ ทาน เรียกว่า พรหมจรรย์ ในปุณณกชาดกนี้ว่า

อะไรเป็นวัตรของท่าน ก็อะไรเป็น

พรหมจรรย์ ความสำเร็จ ความรุ่งเรือง

พละ ความเพียร และอุบัตินี้ เป็นวิบาก

ของผู้ประพฤติดีอะไร ข้าแต่ท่านผู้ประ-

เสริฐ ขอท่านจงบอกมหาวิมานแก่ข้าพเจ้า

เถิด

ข้าพเจ้าและภริยาทั้งสอง เป็นผู้มิ

ศรัทธาเป็นทานบดีในมนุษย์โลก ในกาล
นั้น เรือนของข้าพเจ้าเป็นโรงงาน และ
สมณพราหมณ์ทั้งหลาย อันเราได้เลี้ยงดู
ให้อิ่มหนำสำราญแล้ว นั้นเป็นวัตรของ
ข้าพเจ้า ก็นั้นเป็นพรหมจรรย์ ความสำเร็จ
ความรุ่งเรือง พละ ความเพียรและอุบัตินี้
เป็นวิบากของผู้ประพฤตินั้น ท่านธีระ
ก็นี้เป็นมหาวิมานของข้าพเจ้า.

ไวยาวัจจ เรียกว่า พรหมจรรย์ ในอังกูรเปตวัตถุนีว่า

ฝ่ามือของท่านให้สิ่งที่น่าปรารถนา
เป็นที่ไหลออกแห่งวัตถุมิรstor้อย ผลบุญ
ย่อมสำเร็จที่ฝ่ามือของท่าน เพราะพรหม-
จรรย์อะไร

ฝ่ามือของเราให้สิ่งที่น่าปรารถนา
เป็นที่ไหลออกแห่งวัตถุมิรstor้อย ผลบุญ
ย่อมสำเร็จที่ฝ่ามือของเรา เพราะพรหม-
จรรย์นั้น.

ติกขาบทห้า เรียกว่า พรหมจรรย์ ในคิตติรชาดกนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ชื่อว่า คิตติริยวัตรนี้แล เป็นพรหมจรรย์ ดังนี้. พรหมวิหาร เรียกว่า
พรหมจรรย์ ในมหาโควินทสูตรนี้ว่า คุณก่อนปัญจสิกขะ ก็พรหมจรรย์นั้นแล
ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความเบื้อหน้าย ย่อมไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด ย่อม
เป็นไปเพียงเพื่อความอุบัติในพรหมโลกเท่านั้น. ธรรมเทศนา เรียกว่า พรหม-

จรรย์ ในบทนี้ว่า ในพรหมจรรย์หนึ่ง มีผู้ละมัจจุได้พันคน. เมถุนวิรติ
เรียกว่า พรหมจรรย์ ในสัลเลขสูตรว่า พวกอื่นจักไม่ประพฤติพรหมจรรย์
พวกเราจักประพฤติพรหมจรรย์ ในที่นี้. สทาร์สันโดษ เรียกว่า พรหม-
จรรย์ ในมหาธัมมาปาลชาดก่า

เราไม่นอกใจภริยา และภริยาก็ไม่

ล่วงเกินเรา เราประพฤติพรหมจรรย์เว้น

ภริยาเหล่านั้น เพราะฉะนั้นแล เด็ก ๆ

ของเรา จึงไม่พึงตาย.

อุโบสถอันประกอบด้วยองค์แปด ที่รักษาแล้วด้วยอำนาจในการฝึกตน
เรียกว่า พรหมจรรย์ ในนิมิชาดก อย่างนี้ว่า

บุคคลย่อมเกิดในชาติดียะ ด้วยพรหม-

จรรย์ที่เลว และย่อมเกิดในเทพทั้งหลาย

ด้วยพรหมจรรย์ปานกลาง ย่อมหมดจด

ด้วยพรหมจรรย์ชั้นสูง.

อริยมรรค เรียกว่า พรหมจรรย์ ในมหาโควินสูตรนั้นเทียวว่า คู่ก่อนปัญญาสิกขะ
ก็พรหมจรรย์นี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อความ
คลายกำหนด ฯลฯ คือ มรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐนี้เทียว. ศาสนาทั้งสิ้น
อันสงเคราะห์เข้ากับสิกขา ๓ อย่าง เรียกว่า พรหมจรรย์ ในปาสาทิกสูตรว่า
พรหมจรรย์นี้ กว้างขวาง และแพร่หลาย อันพิสดาร ชนรู้มาก เป็นปีกแผ่น
จมนมนุษย์ทั้งหลายประกาศดีแล้วเทียว. อธิยาศัย เรียกว่า พรหมจรรย์
ในบทนี้ว่า

อนึ่ง ความหวังในผลเที่ยว ย่อม
สำเร็จแก่คนผู้ไม่รีบร้อน เราเป็นผู้มี
พรหมจรรย์ สุกแล้ว ดูก่อนคามิณี ท่านจงรู้
อย่างนี้.

ก็ความเพียร ท่านประสงค์ว่า พรหมจรรย์ในสูตรนี้. ก็สูตรนี้นั้นเที่ยว
เป็นสูตรแห่งพรหมจรรย์ คือ ความเพียร ความเพียรนี้ ท่านกล่าวว่า
ประกอบด้วยองค์สี่ เพราะความที่ทุกกรกิริยา ๔ อย่าง อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงบำเพ็ญแล้วในอรรถภาพหนึ่ง.

คำว่า สุก ในบทว่า ตปสุตี สุก โหมิ เป็นเพียงนิบาต อธิบาย
ว่า เราเป็นผู้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส. บทว่า **ปรมตปสุตี** ความว่า
มีความเพียรเครื่องเผากิเลสยอดเยี่ยม คือ สูงสุดของบุคคลทั้งหลายผู้อาศัย
ความเพียรเครื่องเผากิเลส. บทว่า **สุโข สุก โหมิ** ความว่า เราเป็นผู้
เสรีามอง. บทว่า **เชคฺฉุจฺฉิ** ได้แก่ ผู้เกลียดชังบาป. บทว่า **ปวิวิตฺโต สุก
โหมิ** ความว่า เราเป็นผู้สงัด. บทว่า **ตตฺรสุต เม อิํ ฐาโรปฺตฺต**
ความว่า ในพรหมจรรย์มีองค์ ๔ นั้น พรหมจรรย์นี้เป็นวัตรในความที่มี
ความเพียรเครื่องเผากิเลสของเรา ทรงแสดงว่า พรหมจรรย์นี้เป็นอันเรา
กระทำแล้วในความที่มีความเพียรเผากิเลสมิของชีเปลือยเป็นต้น ในความที่
พระองค์ทรงอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อเจลก**
ได้แก่ ผู้ปราศจากผ้า คือ คนเปลือย. บทว่า **มุตฺตาจโร** ได้แก่ เรามี
มารยาทสละแล้ว คือ เว้นจากมารยาทของกุลบุตรชาวโลกในกรรมทั้งหลาย
มีการถ่ายอุจจาระเป็นต้น เป็นผู้ยื่นถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ เคี้ยว บริโภค.
บทว่า **หตฺถาวเลขน** ความว่า ทรงแสดงว่า ครั้นเมื่อก่อนข้าวยู่ในมือ
เราก็ใช้ลิ้นเลียมือ ครั้นถ่ายอุจจาระ เราก็เป็นผู้มีความสำคัญในมือนั้นเที่ยวว่า

เป็นท่อนไม้ใช้มือเซ็ด ดังนี้. ได้ยินว่า พวกเขาบัญญัติท่อนไม่ว่า เป็นสัตว์ เพราะฉะนั้น พระองค์ทรงบำเพ็ญปฏิปทาของพวกเขา จึงทรงกระทำอย่างนั้น. ทรงแสดงว่า ผู้อันเขากล่าวเพื่อให้รับภิกษาว่า มาเถิด ท่านก็ไม่มา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เขาเจริญให้มารับภิกษาก็ไม่มา แม้ผู้อันเขากล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น จงหยุด ๆ เถิดท่าน ก็ไม่หยุด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เขาเจริญให้หยุด ก็ไม่หยุด ก็เดิรดีทั้งหลาย ย่อมไม่กระทำการแม้ทั้ง ๒ อย่างนั้น ด้วยเข้าใจว่า คำของเขาจักกระทำแล้ว แม้เราก็ได้กระทำอย่างนี้. บทว่า อภิตตํ ได้แก่ ภิกษาที่เขาแบ่งไว้ก่อนแล้วนำมาให้. บทว่า อุทฺทิสฺส กตํ คือ ภิกษาที่เขาบอกอย่างนี้ว่า ได้ทำจะจงท่านนี้. บทว่า นิมนฺตํ ความว่า เราไม่ยินดี ไม่ถือ แม้ภิกษาที่เขานิมนต์อย่างนี้ว่า ท่านพึงเข้าไปสู่ตระกูล ถนน หรือบ้านชื่อนั้น. บทว่า น กุมฺภิมฺขา คือ เราไม่รับภิกษาอันเขาตัดจากหม้อให้. บทว่า น กโฬปีมฺขา ความว่า หม้อข้าว หรือ ปัจฉิ ชื่อว่า กโฬปี เราไม่รับภิกษาจากหม้อข้าวนั้น เพราะเหตุไร เพราะว่า เจ้าของหม้อข้าว อาศัยเรา จะได้การประหารด้วยทัฬหี. บทว่า น อพกมฺนฺตรํ ความว่า เราไม่รับภิกษาที่เขายื่นคร่อมธรณีประตูให้ เพราะเหตุไร เพราะว่า บุคคลนี้อาศัยเราแล้ว ย่อมได้กระทำในระหว่าง. แม้ในท่อนไม้และซากทั้งหลาย ก็นัยน์เหมือนกัน. บทว่า น ทฺวิหฺนํ ความว่า ครั้นเมื่อคนสองคน กำลังบริโภคน คนหนึ่งลุกขึ้นให้ เราก็ไม่รับ เพราะเหตุไร เพราะว่า จะมีอันตรายจากการทะเลาะ. ก็ในบททั้งหลายมีบทว่า น คพฺภินิยา เป็นต้น ทารกในท้องของหญิงมีครรภ์ จะลำบาก เมื่อหญิงให้ดื่มน้ำมันอยู่ ทารกก็จะ มีอันตรายแต่น้ำนม. บทว่า ปุริสฺสนฺตรคตฺตาย ความว่า เราไม่รับด้วยคิดว่า จะมีอันตรายแต่ความยินดี. บทว่า น ลกฺกิตฺตีสฺส ความว่า ไม่รับภิกษาที่ นัดแนะกันทำไว้ ได้ยินว่า ในเวลาข้าวยากหมากแพง สาวกของอเจลกทั้งหลาย

ก็จะชักชวนกันรวบรวมข้าวสารเป็นต้นจากที่นั่น ๆ หุงกัณฑ์เพื่อประโยชน์แก่อเจลกทั้งหลาย อเจลกผู้เคร่งครัดไปแล้ว ไม่รับ. บทว่า น ยตุล ฐา ความว่า ในที่ใด สุนัขได้รับการเลี้ยงดูว่า เราจักได้ก้อนข้าว เราไม่รับภิกษาที่เขาไม่ให้แก่สุนัขในที่นั้นแล้วนำมา เพราะเหตุไร. เพราะว่า สุนัขนั้นจะมีอันตรายจากก้อนข้าว. บทว่า สณฺฑสณฺฑจารินี ความว่า มีแมลงวันไต่ตอมเป็นกลุ่ม ๆ ก็ถ้ามนุษย์ทั้งหลายเห็นอเจลกแล้ว คิดว่า เราจักให้ภิกษาแก่อเจลกนี้ เข้าไปสู่โรงครัว ก็ครั้งพวกเขาเข้าโรงครัว แมลงวันทั้งหลายที่จับอยู่ที่ปากหม้อข้าวเป็นต้น ก็จะบินไต่ตอมเป็นกลุ่ม ๆ เราไม่รับภิกษาที่เขานำมาจากหม้อข้าวนั้น เพราะเหตุไร เพราะว่า แมลงวันทั้งหลายจะมีอันตรายจากอาหาร เพราะอาศัยเรา แม้เราก็ได้ทำอย่างนั้นแล้ว. บทว่า น ฐุโสทกั ความว่า น้ำที่หมักเกลือที่เขาทำด้วยข้าวหมักทั้งหมด ก็ในที่นี้ การดื่มสุรานั้นเทียว มีโทษ ก็คนนั้นมีความสำคัญว่ามีโทษ. ผู้ได้ภิกษาในเรือนเดียวเท่านั้นแล้ว กลับ ชื่อว่า เอกาคาริกะ. ผู้เลี้ยงชีพด้วยภิกษาคำเดียวเท่านั้น ชื่อว่า เอกาโลปีกะ. แม้ในบททั้งหลายมี ทฺวาการิกาเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า เอกิสฺสาปี ทตฺติยา ความว่า ด้วยถาดใบน้อยหนึ่ง ถาดเล็ก ๆ ใบหนึ่ง ซึ่งเขาใส่ภิกษาอย่างเลิศไว้ ชื่อว่า ทตฺติ. บทว่า เอกาหิกั ได้แก่ภิกษาที่เก็บค้างในระหว่างหนึ่งวัน. บทว่า อฑฺฒมาสิกั ได้แก่ภิกษาที่เก็บค้างในระหว่างถึงเดือน. บทว่า ปริยายภตฺตโกชนั ความว่า บริโภคภัตตวาระ คือ บริโภคภัตที่เวียนมาตามวาระแห่งวันอย่างนี้ คือ วาระหนึ่งวัน วาระสองวัน วาระเจ็ดวัน วาระถึงเดือน. บทว่า สากภฺกฺโข ได้แก่ มีฝักคองสดเป็นภิกษา. บทว่า สามากภฺกฺโข ได้แก่ มีข้าวสารแห่งข้าวฟ่างเป็นภิกษา. ข้าวเหนียวที่เกิดเองในป่า ชื่อว่า ลูกเดือย ในบททั้งหลายมีนิวาราเป็นต้น. บทว่า ททฺทูลั ได้แก่ กากข้าวซึ่งเขาขัดเอาเปลือกออกหมดแล้วทิ้ง. เปลือก

ไม้ก็ดี สาทรายก็ดี ยางไม้มีกรรมนิกาเป็นต้นก็ดี เรียกว่า หนุชะ. บทว่า กณฺ
ได้แก่ ร้าข้าว. บทว่า อาจาโม ได้แก่ ข้าวที่ใหม่เกรียมติดหม้อข้าว ถือ
เอาข้าวดังนั้นในที่ซึ่งเขาทิ้งแล้วเกี่ยวกิน. อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า น้ำข้าว
ดังนั้นบ้าง. วัตถุทั้งหลายมีแบ่งเป็นต้น ปราภฏแล้ว. บทว่า ปวตฺตผลโภจึ
ได้แก่ บริโภคผลไม้ที่หล่นแล้ว. บทว่า สาณานิ ได้แก่ ผ้าเปลือกป่าน.
บทว่า มสาณานิ คือ ผ้าแถมกัน. บทว่า จวทุสฺसानิ ได้แก่ ผ้าที่เขา
ทิ้งจากศพ. หรือผ้าที่เขาถักวัดภูมิหญาตะไคร้ น้ำเป็นต้นทำเป็นฝ้านุ่ง. บทว่า
ปัสสุกฺขานิ ได้แก่ ผ้าเปื้อนที่เขาทอดทิ้งในแผ่นดิน. บทว่า ติริฏฺฐานิ
ได้แก่ ผ้าเปลือกไม้. บทว่า อชินิ คือ หนังสื่อ. บทว่า อชินกฺขิปิ คือ
หนังสือนั้นเอง มีทาพิกะในท่ามกลาง บางท่านกล่าวว่า มีเล็บ ดังนั้นบ้าง.
บทว่า กุสจิริ คือ ผ้าที่เขาถักหญาตะไคร้ทำเป็นผ้า. แม้ในผ้าเปลือกปอ และ
ผ้าที่ทำจากผลไม้มากมาย ก็มีนัยเช่นเดียวกัน. บทว่า เกสกมฺพลํ ได้แก่ ผ้า
กัมพลที่ทำด้วยผมนมนุษย์ทั้งหลาย. ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงว่า ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย ผ้าบางอย่างที่เขาทอดแล้ว ผ้ากัมพลที่ทำด้วยผมนมนุษย์ เลวกว่าผ้าเหล่านี้
นั้น ในเวลาหนาวก็จะเย็น ในเวลาร้อนก็จะร้อน มีราคาน้อย มีสัมผัสหยาบ
และระเหยกลื่นเหม็น. บทว่า วาลกมฺพลํ คือ ผ้ากัมพลที่ทำด้วยขนม้า
เป็นต้น. บทว่า อุตฺถกฺขิปิ ได้แก่ ผ้าที่เขาถักขนปีกนกเค้าทำเป็นฝ้านุ่ง.
บทว่า อุกฺกุฏฺจโก ได้แก่ เป็นผู้นั้นขึ้น. บทว่า อุกฺกุฏฺกปฺปฺธานมฺนุ-
ยฺตุโต คือ ผู้ตามประกอบความเพียรนั่งกระโหียง แม้เมื่อจะเดินก็เป็นผู้กระ-
โหียง เหยียบพื้นไม่เต็มเท้าเดินไป. บทว่า กณฺฏกาปสฺสยฺโก ความว่า
ทรงแสดงว่า เราตอกหนามเหล็ก หรือหนามปกติในแผ่นดินแล้ว ลาดหนึ่ง
บนหนามนั้นแล้วทำกิจมีการขึ้นและการจกรมเป็นต้น. บทว่า เสยฺยํ ความว่า
เราแม้เมื่อจะนอน ก็สำเร็จการนอนบนหนามนั้นนั่นเทียว. บทว่า สายตฺตียกั

คือ วันละสามครั้ง ทรงแสดงว่าเราชวนขวยการประกอบเนื่องๆ ซึ่งการลง
น้ำอยู่ว่า เราจักลอยบาปวันละสามครั้ง คือ เวลาเช้า เวลาเที่ยง เวลาเย็น.
บทว่า เนกขุสฺสณิกั ได้แก่สังสมในการนับด้วยปีมิใช่บ่อย. บทว่า
รโฆชฺชุลลั ได้แก่ มลทินคือธาตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงกาลแห่งสมา-
ทานรโฆชฺชุลลัตถของพระองค์ จึงตรัสถึงมลทินคือ ธาตุนี้. บทว่า เขจฺจุ-
ฉิสฺสุมี คือ ในภาวะทรงเกลียดบาป. บทว่า ยาว อุกทพินฺทุมฺหิปี ความว่า
เราได้ตั้งความเอ็นดูแม้ในหยดน้ำ ก็จะกล่าวไปใยในก่อนกรวด ก้อนดิน ท่อน
ไม้ และทรายเป็นต้นเหล่าอื่นเล่า. ได้ยินว่า เขาเหล่านั้นบัญญัติหยดน้ำ และ
วัตถุทั้งหลายมีก้อนกรวดและก้อนดินเป็นต้นเหล่านั้นว่าเป็นสัตว์เล็กๆ. ด้วย
เหตุนี้ จึงตรัสว่า เราได้ตั้งความเอ็นดูเพียงในหยดน้ำ ดังนี้. เราไม่ฆ่า
ไม่ล้างผลาญแม้หยดน้ำ เพราะเหตุไร. เพราะเราอย่าได้ล้างผลาญสัตว์เล็กๆ
ที่อยู่ในที่อื่นไม่ฆ่าไม่เสมอเลย เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่ล้างผลาญ คือ ฆ่าสัตว์
เล็กๆ กล่าวคือ หยดน้ำที่อยู่ในที่เสมอดูจในเนิน บนบก ปลายหญ้า และ
กิ่งไม้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงทรงแสดงเพื่อความมั่นใจว่า เรามีสติก้าวไป
ข้างหน้า ดังนี้. นัยว่า ในอเจลกทั้งหลาย อเจลก ชื่อว่า เป็นผู้มึสติ จำเดิม
แต่กาลแห่งตนเหยียบแผ่นดินไม่มี อเจลกทั้งหลายถึงไปสู่ภิกษุอาจารย์เป็น
ผู้มึสติไป ถึงบริโภคในเรือนอุปัฏฐากทั้งหลาย ก็เป็นผู้มึสติบริโภค แม้กลับ
มาก็เป็นผู้มึสติกลับมา. แต่ในเวลาอเจลกทั้งหลายเข้าสู่กระดานโดยเวาทาง
นคยง อธิษฐานศีลนั่งอยู่ ในเวลานั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้มึสติ. บทว่า วนกมฺมุณิกั
ได้แก่ผู้เที่ยวไปในป่า เพื่อประโยชน์แก่แห่งารากและผลไม้เป็นต้น. บทว่า
วเนน วณั คือ จากป่าสู่ป่า. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้. บทว่า ปปตฺตมิมิ คือ
เราไป. บทว่า อารญฺญโก คือ เนื้ออยู่ประจำในป่า ทรงหมายถึงกาลแห่ง
อาชีวกของพระองค์ จึงตรัสคำนี้. นัยว่า พระโพธิสัตว์บวชเป็นอาชีวกนั้น

เพื่อประโยชน์แก่ทรงยึดการอยู่ป่าเป็นวัตร แม้ทรงรู้ถึงความบรรพชานั้นไม่มีประโยชน์แต่ก็ไม่ได้สึก เพราะพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่เวียนกลับจากฐานะที่เข้าถึงเป็นธรรมดา แต่ครั้งบวชแล้ว ก็ทรงคิดว่า ใครๆ อย่าได้เห็นเรา แต่นั้นเที่ยวจึงเสด็จเข้าป่า เพราะเหตุนั้นแล จึงตรัสว่า ชนเหล่านั้นอย่าได้เห็นเรา และเราก็อย่าได้เห็นชนเหล่านั้น ดังนี้. บทว่า โคฐรา ได้แก่ ดอกโค. บทว่า ปติภูจิตคาโว คือ เหล่าโคออกไปแล้ว. ในบทเหล่านี้ บทว่า จตุกฺขุทฺธิโก ความว่า เที่ยวไป ยืนมองเห็นคนเลี้ยงโคออกไปพร้อมกับโคทั้งหลายแล้ว วางมือทั้งสองข้าง และเข่าทั้งสองลงบนแผ่นดินคลานเข้าไปอย่างนี้. บทว่า ตานิ สุกฺโก อหฺมาเรมิ ความว่า กากโคมัยของลูกโคแก่ย่อมไม่มีโอฆารส เพราะฉะนั้น เว้นกากโคมัยเหล่านั้น จึงกินโคมัยที่มีรสโอชะของลูกโคอ่อนซึ่งยังคิมน้ำนมเต็มท้องดีแล้ว เข้าสู่ราวป่าอีกนั้นเที่ยว. ทรงหมายถึงคำนี้ จึงตรัสว่า นัยว่า เรากินโคมัยเหล่านั้น ดังนี้. บทว่า ยาว กิณฺณจ เม ความว่า มูตร และกรีสของตนของเรา ยังไม่สิ้นไปตลอดกาลใด รอยเท้าที่ประตูของเรายังเป็นไปเพียงใด เราก็กินมูตรและกรีสนั้นเที่ยวตลอดกาลเพียงนั้น. ก็ครั้งเมื่อกาลล่วงไป ๆ เนื้อและโลหิตสิ้นไป รอยเท้าในประตูหมดไป เราก็กินโคมัยของลูกโคอ่อน. บทว่า มหาวิกฺขุโภชนสุมี ได้แก่ในโภชนะชนิดใหญ่ อธิบายว่า ในโภชนะผิปกติ.

คำว่า ตตฺร ในบทว่า ตตฺร สุกฺโก สารีปุตฺต ภิสฺนกสุตฺต วนสฺส ทสฺส ภิสฺนกสุมี โหติ เป็นคำบ่งถึงคำต้น. ศัพท์ว่า สุกฺโก เป็นนิบาตในคำสักว่าทำบทให้เต็ม. บทว่า สารีปุตฺต เป็นคำร้องเรียก. ก็อรรถโยชนา ในบทนั้นมีดังนี้. บทว่า ตตฺร ความว่า เป็นความน่ากลัวแห่งราวป่าที่น่ากลัวที่ตรัสไว้ในบทว่า ในราวป่าอันน่ากลัว แห่งใดแห่งหนึ่ง อธิบายว่า เป็นการกระทำที่น่ากลัว. เป็นอย่างไร เป็นอย่างไรว่า บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งยังไม่ปราศ-

จากราคะเข้าไปสู่ป่านั้น โดยมากชนพอง ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ตตฺร เป็นสัตตมีวิภัตติลงในอรรถจัญญีวิภัตติ. คำว่า สฺ เป็นนิบาต เหมือนในคำเป็นต้นว่า กิสุ นาม โภโกโต สมณพฺรหฺมณา. บทว่า อิทฺ เป็นคำแสดง ทำเนื้อความที่ประสงค์แล้วจงให้ประจักษ์. บทว่า สฺสูทฺ เป็น สฺทฺ พิงฺทราบ การลบอักษร ด้วยอำนาจสนธิ จงในคำเป็นต้นว่า จกฺขุณฺทฺริยํ อิตฺติณฺทฺริยํ อนนฺตฺตณฺตฺตสฺสามิตฺติณฺทฺริยํ กิสุทฺ วิตฺตํ ดังนี้. ก็โยชนา ในบทนั้น ดังนี้. คู่ก่อนสารีบุตร นี้แลเป็นความน่ากลัวแห่งแนวป่าอันน่ากลัวนั้น. บทว่า ภิสฺนกตฺตฺสฺมี ความว่า ในภาวะอันน่ากลัว. พิงเห็นการลบ ต อักษรตัวหนึ่ง. บาลีว่า ภิสฺนกตฺตฺสฺมีเยว ดังนี้ก็มี. อีกอย่างหนึ่ง ครั้นเมื่อกล่าววาท ภิสฺนกตฺตฺสฺมี เป็นอันกระทำความคลาดเคลื่อนทางลิงค์. ก็ในบทนี้ เป็นสัตตมีวิภัตติ ลงในอรรถว่าเครื่องหมาย. เพราะฉะนั้น พิงทราบความสัมพันธ์อย่างนี้. นี้แลเป็นความน่ากลัว คือ มีความน่ากลัวเป็นนิमित มีความน่ากลัวเป็นเหตุ มีความน่ากลัวเป็นปัจจัย บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งยังไม่ปราศจากราคะเข้าไปสู่ป่านั้น โดยมากชนพอง คือ ขนมากกว่า ย่อมพอง มีปลายตั้งขึ้นเป็นเช่นกับเข็ม และเป็นเช่นกับหนามตั้งอยู่ ที่ไม่พองมีน้อย หรือขนของสัตว์ทั้งหลายมากกว่า ย่อมพอง ขนของบุรุษผู้กล้าหาญมาก มีน้อย ย่อมไม่พอง ดังนี้. บทว่า อนนฺตรฏฺฐกา ความว่า แปรราตรีในระหว่างสองเดือนอย่างนี้ คือ ในสุดท้ายเดือนสาม สี่ราตรี ในต้นเดือนสี่ สี่ราตรี. บทว่า อพฺุโลกาเส ความว่า พระมหาสัตว์ประทับอยู่ในกลางแจ้ง ตลอดราตรีในสมัยหิมะตก. ลำดับนั้น หยดหิมะทั้งหลาย ปกคลุมขุมพระโลมาทุกขุมขนของพระมหาสัตว์นั้น จุกแก้วมุกดา สรีระทั้งหมดเป็นเหมือนคลุมด้วยผ้าหยาบสีขาวฉะนั้น. บทว่า ทิวา วณฺสณฺฑา ความว่า ครั้นเมื่อหยดหิมะทั้งหลายไปปราศแล้ว เพราะสัมผัสแสงพระอาทิตย์ในกลางวัน แม้พระอัสสาสะพิงมี แต่พระมหาสัตว์นี้

ครั้งพระอาทิตย์ขึ้นอยู่ก็เสด็จเข้าไปสู่ราวป่า. แม้ในราวป่านั้น หิมะละลาย เพราะแสงพระอาทิตย์ก็ตกลงในพระสระของพระโพธิสัตว์นั้นเที่ยว. บทว่า ทิวา อพฺุโลกาส วิหรามิ รตุตี วนสณฺุเท ความว่า ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์นั้นประทับในกลางแจ้งตลอดวันในคิมกาล. ด้วยเหตุนี้ สายพระเสโทจึงไหลออกจากพระกัจฉะทั้งสองข้างของพระโพธิสัตว์นั้น ฟังมีพระอัสสาสะตลอดคืน ก็พระโพธิสัตว์นี้ ครั้งพระอาทิตย์อัสดงคต ก็เสด็จเข้าไปสู่ราวป่า. ลำดับนั้น ในราวป่าที่มีไอร้อนระอุในกลางวัน อุตภาพของพระองค์ก็เร่าร้อนเหมือนถูกไฟในหลุมถ่านเพลิงฉะนั้น. บทว่า อนจฺุจฺริยา ได้แก่อัศจรรย์น้อย. บทว่า ปฏฺิภาสิ ได้แก่ปรากฏแล้ว. บทว่า โส ตตฺุโต ความว่า ร้อนแผดเผาด้วยแสงแดดในกลางวัน ด้วยไอร้อนระอุในป่าใหญ่ในกลางคืน. บทว่า โส สิโน ความว่า เปียกชุ่มด้วยดีด้วยหิมะในกลางคืน ด้วยน้ำหิมะในกลางวัน. บทว่า ภิสนเก ได้แก่ อันให้เกิดความกลัว. บทว่า นคฺุโค ได้แก่ปราศจากผ้า ท่านแสดงว่า ก็ครั้งเมื่อมีฝ้านุ่งแลผ้าห่ม หนาว หรือร้อน ไม่พึงเปียกเปียกยิ่ง ฝ้านุ่ง และผ้าห่ม แม้นั้นของเราก็ไม่มี. บทว่า นจคฺุคฺิมาสฺิโน คือ ไม่ได้ผิงแม่ไฟ. บทว่า เอสนาปฺุสุโต ได้แก่ขวนขวาย คือ ประกอบเพื่อประโยชน์แก่การแสวงหาความหมดจด. บทว่า มฺุณี ความว่า ในกาลนั้นพระองค์ทรงทำพระองค์เป็นมุนีแล้วตรัส. บทว่า ฉวฺุจฺจิกานิ ได้แก่ กระจุกทั้งหลายที่ทอดทิ้งเรียราด. บทว่า อปฺุณิชาย คือ ทรงแสดงว่า หมอนหนุนศีรษะและหมอนหนุนเท้ายอมปรากฏฉันใด พระองค์ทรงลาดแล้วสำเร็จการบรรทมบนกองกระจุกนั้นฉันนั้น. บทว่า โคมณฺุฑลา ได้แก่ พวกเด็กเลี้ยงโค ได้ยินว่า เด็กเหล่านั้นไปสู่สำนักของพระโพธิสัตว์แล้วกล่าวว่า ข้าแต่สุเมธะ ท่านนั่งกล่าวอยู่ในที่นี่ เพราะเหตุไร. พระโพธิสัตว์ทรงนั่งกัมพระพักตร์ ไม่ตรัส. ลำดับนั้น เด็กเลี้ยงโคเหล่านั้น

ล้อมพระโพธิสัตว์นั้นแล้วร้องตะโกนว่า พวกเราจักไม่ให้เพื่อให้ตรัส จึงถ่ม
น้ำลายรดพระสรีระ. พระโพธิสัตว์ก็ไม่ตรัสแม้อย่างนั้น. ลำดับนั้น พวกเด็ก
เสียงโคโกรธพระโพธิสัตว์ว่า ท่านไม่ยอมกล่าว จึงถ่ายปีศาจมารดเบื้องบน
พระโพธิสัตว์นั้น. แม้อย่างนั้น พระโพธิสัตว์ก็ไม่ตรัสเลย. แต่นั้นจึงไปรยฝุ่น
รดพระโพธิสัตว์นั้นว่า ท่านจงพูด ท่านจงกล่าว ดังนี้. แม้อย่างนี้ พระโพธิสัตว์
ก็ไม่ตรัสนั้นเทียว. ลำดับนั้น จึงกล่าวว่า ท่านไม่พูด แล้วเอาคิ้วไม้ยอนที่ช่อง
พระกรรณทั้งสองข้างของพระโพธิสัตว์นั้น. พระโพธิสัตว์ทรงอดกลั้นทุกข
เวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อน ย่อมปรารธนาเหมือนคนตายว่า เราจักไม่กล่าว
คำอะไรแก่ใครเลย. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า ลูกก่อนสารีบุตร ก็เราไม่รู้สึกลัว ยัง
จิตอันลามกให้เกิดขึ้นในพวกเด็กเหล่านั้นเลย. ดังนี้. อธิบายว่าแม้จิตชั่วอันเรา
ไม่ให้เกิดแล้วในพวกเด็กเหล่านั้น. บทว่า อุเบกขาวิหารสุมี โหติ คือ เป็น
ผู้อยู่ด้วยอุเบกขา. กัวิหารเทียว เรียกว่า วิหารสุมี ก็ด้วยบทนั้นเทียว พึง
ทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า อัยสุ เม แม้นในบทนี้ว่า อิทสุ เม ในที่นี้. พึง
ทราบแม้บทเห็นปานนี้แม่เหล่าอื่นโดยนัยนี้. ทรงแสดงอุเบกขาวิหารที่ทรง
บำเพ็ญแล้วตลอด ๕๑ กัปแต่นี้ ด้วยบทนี้. ทรงหมายถึงอุเบกขาวิหาร จึงตรัส
ว่า

**เมื่อประสบสุข เราก็ไม่ยินดี เมื่อ
ประสบทุกข์ เราก็ไม่เสียใจ เราไม่ติดใน
สุขและทุกข์ทั้งปวง นั้นเป็นอุเบกขาบารมี
ของเรา.**

บทว่า ออาหารน สุทธิ คือ เป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้ง
หลายอาจเพื่อหมจดด้วยอาหารนิดหน่อยบางอย่างเช่น พุทราเป็นต้น. บทว่า
เอวมหาสุ ได้แก่ พุดอย่างนี้. บทว่า โกลเลหิ ได้แก่ พุทราทั้งหลาย. บทว่า

โกโลทกั คือ น้ำดื่มที่เขาฆ่าผลพุทราทั้งหลายแล้วทำ. บทว่า โกลวิกตี
ได้แก่ ชนิดแห่งพุทรา เช่นสลัดพุทรา ขนมพุทรา และก้อนพุทรา เป็นต้น.
บทว่า เอตปรโม ความว่า นั่นเป็นประมาณอย่างยิ่งของพุทรานั้น เพราะ
ฉะนั้น พุทรานั้นจึงชื่อว่า **เอตปรโม** มีผลใหญ่ อธิบายว่า ก็ในกาลนั้น ใน
ที่สุด ๕๑ กัป พุทราไม่ใหญ่เท่าผลมะตูมสุก และผลตาลสุก คงใหญ่เท่าพุทรา
ในบัดนี้เท่านั้น. บทว่า **อหิมตฺตกสิมานิ** ความว่า ทรงพอมอย่างยิ่ง.
บทว่า **อสีติกปฺพุพานิ** วา **กาฬปฺพุพานิ** วา คือ ทรงแสดงว่า เถาวัลย์ที่มี
ข้อมาก หรือเถาวัลย์มีข้อดำ ที่เหี่ยวแห้งในที่ต่อ ย่อมหนุนขึ้นและแพบลงใน
ท่ามกลางฉันได อวัยวะน้อยใหญ่ของเราก็เป็นฉันนั้น. บทว่า **โอรุรปท**
ความว่า เค้าอรุ เป็นธรรมชาติลึกลงในท่ามกลางฉันได ครั้นเมื่อเนื้อและเลือด
เหือดแห้ง ตะโพกของพระโพธิสัตว์ก็ลึกลงในท่ามกลาง เพราะความที่วิจจวาร
เข้าไปในภายในฉันนั้นเหมือนกัน. ที่นั่น สถานที่นั่งในแผ่นดินของพระโพธิสัตว์
นั้น ก็จะหนุนขึ้นในท่ามกลาง เหมือนประทับด้วยกระบอกลูกศร. บทว่า **วฏฺฏนา-**
วลิ ความว่า เถาสะบ้าที่เขาฟันทำเป็นเชือกก็จะแพบในระหว่าง ๆ แห่งเถา
สะบ้า จะหนุนขึ้นในที่ที่เป็นเกลียวฉันได กระดูกสันหลังหนุนขึ้นเป็นปุ่ม ๆ ฉันนั้น.
บทว่า **ขรสาลาโย โขปานลियो** ได้แก่ กลอนแห่งสาลาเก่า. กลอนเหล่านี้
นั้นหลุดจากโครงแล้วตั้งอยู่ในบริเวณ กลอนที่อยู่ในบริเวณก็จะหลุดอยู่ในที่
พื้นดิน เพราะฉะนั้น ก็จะเลื่อนขึ้นและเลื่อนลง คือ ตัวหนึ่งอยู่บน
ตัวหนึ่งอยู่ข้างล่าง ก็กระดูกซี่โครงของพระโพธิสัตว์ไม่เป็นอย่างนั้น. เพราะ
ครั้นพระโลหิตขาด พระมังสะเหี่ยวแห้ง พระโพธิสัตว์นั้นก็มีพระจัมมะ
โดยระหว่างกระดูกซี่โครง เหลื่อมลง ทรงหมายถึงกระดูกซี่โครงนั้น
จึงตรัสบทนี้. บทว่า **โอรุขายิกา** ได้แก่ ลึกเข้าไปในเบื้องล่าง. นัยว่า
ครั้นเมื่อพระโลหิตขาด พระมังสะเหี่ยวแห้ง เบ้าตาของพระโพธิสัตว์นั้น

ก็ลี้กจดมันสมอง เพราะเหตุนี้ ดวงตาของพระโพธิสัตว์นั้นจึงเป็นอย่างนั้น.
บทว่า อามกจินฺโน ได้แก่ ตัดแล้วในเวลาที่ยังอ่อน. ก็น้ำเต้าขมนั้นสัมผัส
กับลมและแดดย่อมเหี่ยวแห้ง. บทว่า ยาวสุสุ เม สาริปุตฺต ความว่า
ลูกก่อนสารีบุตร ผิวหนังท้องของเราเหี่ยวติดกระดูกสันหลัง. อีกประการหนึ่ง
พึงทราบความสัมพันธ์ในบทนี้เป็นอย่างนี้ว่า ลูกก่อนสารีบุตร การบำเพ็ญทุกกรกิริยา
ของเรา ยังเป็นภาระหนักเพียงใด ผิวหนังท้องของเราก็เหี่ยวติดกระดูกสันหลัง
เพียงนั้น. บทว่า ปิฎฺฐจิกญฺญกญฺเวย ปริคฺคณฺหามิ ความว่า เราคิดว่า
จะจับผิวหนังท้อง ลูกปลาผิวหนังท้องอย่างเดียว ก็คล้ายกระดูกสันหลังที่
เดียว. บทว่า อวฺกฺขโฆ ปปตฺตมฺหิ ความว่า เมื่อพระองค์นั้นนั่งเพื่อประโยชน์
แก่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ปัสสาวะไม่ออกเลย แต่ว่าจะมีเพียงเม็ดตุ่มกา ๑-๒
ก้อน ก็ยังทุกข์อันมีกำลังให้เกิดขึ้น เหนือทั้งหลายก็ไหลออกจากสรีระ. พระองค์
ก็ชวนล้มลงในพื้นดินในที่นั้นเอง. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า เราชวนล้ม ดั่ง
นี้. บทว่า ตเมว กายํ ได้แก่ กายที่สุดอายุใน ๕๐ กัป. ก็ทรงหมายถึงกาย
ในภพสุดท้ายในมหาสังจกสูตร จึงตรัสว่า อิมเมว กายํ ดังนี้. บทว่า
ปฺตฺติมุลาหิ ความว่า เมื่อพระมั่งสะ หรือพระโลหิตยังมีอยู่ พระโลหิตทั้งหลาย
ก็ตั้งอยู่ได้ แต่ในเพราะไม่มีพระมั่งสะพระโลหิตนั้น พระโลหิตทั้งหลายจะคิด
อยู่ในแผ่นหนึ่ง ก็หลุดติดพระหัตถ์ด้วย ทรงหมายถึงอาการนั้น จึงตรัสว่า
ชนทั้งหลายมีรากอันน่าก็หลุดจากกายดังนี้. บทว่า อลฺมรียลาณทสฺสนวิเสสํ
ได้แก่ โลกุตตรมรรคอันสามารถเพื่อการทำความเป็นอริยะได้. บทว่า อิมิสฺส-
ลาเยว อรียาย ปญฺญา ความว่า เพราะไม่บรรลุวิปัสสนาปัญญา. บทว่า
ยายํ อรียา ได้แก่ บรรลุมรรคปัญญานี้ใด. ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า ชื่อว่า
บรรลุมรรคปัญญา เพราะความที่วิปัสสนาปัญญาได้บรรลุแล้วในบัดนี้ฉันใด
เราไม่บรรลุโลกุตตรมรรคปัญญา เพราะความที่วิปัสสนาปัญญาไม่ได้บรรลุแล้ว

ในที่สุด ๕๑ กัป ฉะนั้น. ส่วนมัชฌิมภคกเถระกล่าวว่า ปัญญาที่กล่าวว่า อิมิสฺสาเยว ก็ดี ปัญญาที่กล่าวว่า ยายิ อริยา ก็ดี คือ มรรคปัญญานั้น เทียว. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายได้กล่าวกะมัชฌิมภคกเถระนั้นว่า ข้าแต่ท่าน ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น คำว่า เราไม่ได้บรรลุมรรคเพราะความที่มรรคได้ บรรลุแล้วนี้ ท่านได้กล่าวแล้ว. พระเถระตอบว่า คุณก่อนอาวุโส เราไม่อาจเพื่อ แสดงก็จริง แต่ปัญญาแม้สองอย่างนั้น คือ มรรคปัญญานั้นเทียว. ก็คำนั้น เทียวสมควรแล้วในที่นี้. ก็โดยประการนี้ นิทเทสว่า ยา อัยิ ก็ไม่สมควร.

บทว่า สัฏธาเรณ สุทฺธิ คือ กล่าวว่ สัตว์ทั้งหลายท่องเที่ยวมาก ย่อมหมดจด. บทว่า อุปปตฺติยา สุทฺธิ ได้แก่กล่าวว่ เกิดขึ้นมาก ย่อมหมด จด. บทว่า อวาเสณ สุทฺธิ คือกล่าวว่อยู่ในที่ทั้งหลายมาก ย่อมหมดจด. ท่านกล่าวถึงขั้นทั้งหลายนั้นเทียวในฐานะแม่สามว่า สังสารด้วยสามารถผู้ท่องเที่ยว อุปัตติด้วยสามารถผู้เกิด อาวาสด้วยสามารถผู้อยู่. บทว่า ยถฺยเณ ได้แก่ กล่าวว่ บุญชัฏมากย่อมหมดจด. บทว่า มุทฺธาวิตฺเตน ความว่ อภิเชกเป็นกษัตริย์ ด้วยสังข์สาม. บทว่า อคฺคิปาริจฺจียาย ได้แก่ กล่าวว่ ย่อมหมดจดด้วยการบำเรอไฟมาก. บทว่า ทหโร คือ หนุ่ม. บทว่า ยฺวา ได้แก ถึงพร้อมด้วยความเป็นหนุ่ม. บทว่า สฺสุกาพเกโส คือ มีผมดำสนิท. บทว่า ปญฺญาเวยฺยตฺติเยน ได้แก่ ความเป็นผู้มีปัญญาเทียบแหลม. บทว่า ชินฺโน คือ ผู้อันชราครอบงำ. บทว่า วุทฺโธ ได้แก่มือวัยระน้อยใหญ่เจริญเต็มที แล้ว. บทว่า มหฺลลโก คือ ผู้ใหญ่โดยชาติ. บทว่า อทฺธคฺโต ได้แก ถึงกาลมาก คือ ผ่านกาลนาน. บทว่า วโย อนฺนปฺปตฺโต ความว่ ผ่าน ปัจฉิมวัยอันเป็นส่วนที่สามแห่งร้อยปี. บทว่า อตีติโก เม วโย วตฺตติ ความว่ นัยว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้ในปีแห่งปรินิพพาน เพราะ ฉะนั้น จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า ปรมาย คือ อุดม. ย่อมกล่าวถึงร้อยบทบ้าง

พันบทข้างในบทว่า สติยา เป็นต้น ความเป็นผู้สามารถเรียนชื่อว่า สติ.
ความเป็นผู้สามารถทรงไว้และผูกไว้ ชื่อว่า คติ. ความเพียรที่สามารถเพื่อ
ทำการสาธยายที่เรียนแล้ว ทรงจำแล้วอย่างนี้ ชื่อว่า ธิติ. ความเป็นผู้
สามารถเห็นเนื้อความและการณ์แห่งธิตินั้น ชื่อว่า ปัญญาเวทย์ตติยะ. บทว่า
ทพุทธมโหม ธนุคฺคโห ความว่า นักธนูยื่นจับธนู มั่นคง. กำลังสองพัน
เรียกชื่อว่า ทพุทธธนู ธนูใดที่ยกขึ้นแล้ว มีสายผูก มีความหนักเท่าท่อนเหล็ก
เป็นต้น จับกันยกขึ้นพ้นจากดิน ประมาณคอ ธนูนั้น ชื่อว่า มีกำลังสองพัน.
บทว่า สิกฺขิโต ความว่า มีศิลปะที่เรียนแล้วในตระกูลอาจารย์ถึงสิบสองปี.
บทว่า กตฺตฺโต ความว่า บางคนเรียนเพียงศิลปะเท่านั้น ไม่ได้รับการ
ฝึกหัด แต่นายธนูนี้ได้รับการฝึกหัดแล้วชำชอง ชำนิชำนาญ เคยแสดงฝีมือ
มาแล้ว คือ มีศิลปะที่ได้แสดงแล้วในที่ทั้งหลายมีราชตระกูลเป็นต้น. บทว่า
ลหุเกน อสเนน ความว่า ด้วยลูกศรขนาดเบา ซึ่งบริกรรมด้วยครั้งที่ทำร่อง
ไว้ภายในทำให้เต็มสายเป็นต้น ก็ลูกศรที่ทำอย่างนี้ ผ่านโคอสุกหนึ่งตัว ทะลุ
โคอสุกสองตัวได้ ศรที่ผ่านโคอสุกแปดตัวทะลุโคอสุกสิบหกตัวได้. บทว่า
อปฺปฺกสิเรน ได้แก่โดยไม่ยาก บทว่า อติปาเตยฺย คือ พึงให้ทะลุ.
บทว่า เอว อธิมตฺตสติมนฺโต ความว่า นักธนูนั้นย่อมยิงเงาหนึ่งคืบสี่นิ้ว
ได้รวดเร็วฉับไฉน สามารถเพื่อเรียน เพื่อทรงจำ เพื่อสาธยาย ร้อยบทข้าง
พันบทข้าง และเพื่อใคร่ครวญเนื้อความและเหตุทั้งหลายได้ฉับนั้น. บทว่า
อญฺญตฺร อสติปีตขายิตสยิตา ความว่า ก็กิจทั้งหลายมีการกินและการดื่ม
เป็นต้น เป็นกิจอันพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี ภิกษุทั้งหลายก็ดี พึงทำ เพราะ
ฉะนั้น จึงทรงแสดงว่า เว้นเวลาสักว่าทำกิจทั้งหลายมีการกินและการดื่มเป็น
ต้นนั้น. บทว่า อปริยาทินฺนาเยว ความว่า อันไม่รู้จักจบสิ้น. ก็ถ้าภิกษุ
รูปหนึ่งถามกายานุปัสสนา อีกรูปถามเวทนานุปัสสนา อีกรูปถาม จิตตานุ-

ปีสสนา อีกรูปถามธัมมานุปัสสนา ภิกษุแต่ละรูปย่อมไม่มองดูกัน ว่า เราถูกภิกษุนี้ถามแล้วก็จักถาม. แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น วาระของภิกษุ เหล่านั้น ย่อมปรากฏ. แต่วาระของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ปรากฏอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสภิกษุโดยสัพพีวธี เวทนานุปีสสนาโดยเก้าวีธี จิตตานุปีสสนาโดยสัพพีวธี ธัมมานุปัสสนาโดยห้าวีธี ก่อนกว่าการ ยิงเงาหนึ่งคืบสั้นกว่าอย่างรวดเร็วยิ่งอีก. สติปิฎกาน ๔ นั้น จงยกไว้ก่อน. ก็ ถ้าภิกษุที่รูปอื่นฟังถามปัญหาในสัมมัตตปรนทุกหลาย อีกพวกหนึ่งถามปัญหาในอิทธิบาท อีกพวกหนึ่งฟังถามปัญหาในอินทริยห้า อีกพวกหนึ่งฟังถามปัญหาในพละห้า อีกพวกหนึ่งฟังถามปัญหาในโพชฌงค์เจ็ด อีกพวกหนึ่งฟังถามปัญหาในองค์มรรคแปดไซริ พระผู้มีพระภาคเจ้าฟังตรัสปัญหาเหล่านั้นได้. อนึ่ง องค์มรรคแปดนั้นจงยกไว้. ถ้าชน ๓๓ คนอื่น ฟังถามปัญหาในโพธิปักขิยธรรมทุกหลายไซริ พระผู้มีพระภาคเจ้าฟังตรัสปัญหาเหล่านั้นได้ก่อนทีเดียว. เพราะเหตุไร. เพราะมหาชนชาวโลกย่อมกล่าวได้บทหนึ่งโดยประมาณเท่าใด พระอานนทเถระย่อมกล่าวได้แปดบทโดยประมาณเท่านั้น. ก็ครั้งเมื่อพระอานนทเถระกล่าวได้บทเดียวเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสได้สัพพีวธี. เพราะเหตุไร. เพราะพระชีวหาของพระผู้มีพระภาคเจ้าอ่อน ไรพระทนต์เรียบสนิท พระวณะไม่ติดขัด ภาวักขิริวาสเบา. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร ธรรมเทศนาของตถาคตนั้น จึงไม่รู้จักจบสั้น ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมเทศนา** ได้แก่ วาจาเรียบแบบแผน. บทว่า **ธมฺมปทพฺยญฺชน** ความว่า บทพญัญชนะแห่งบาลี คืออักษรอันเป็นตัวพญัญชนะแห่งอรรณนั้น ๆ. บทว่า **ปญฺหปฏฺฐิภาน** ได้แก่ ปัญหาพยากรณ์. ทรงแสดงอะไรด้วยบทนี้. ทรงแสดงอย่างนี้ว่า ในกาลก่อนเวลายังหนุ่ม ตถาคตย่อมอาจเพื่อประมวลอักษรทั้งหลายกล่าวเป็นบทได้ ย่อมอาจเพื่อประมวลบท

ทั้งหลายกล่าวเป็นคาถาได้ ย่อมอาจเพื่อกล่าวอรรถะ ด้วยคาถาอันประกอบ
ด้วยบท มีสี่อักษรบ้าง มีสิบหกอักษรบ้าง แต่ในเวลาแก่ ณ บัดนี้ ไม่อาจ
เพื่อประมวลอักษรทั้งหลายกล่าวเป็นบท หรือประมวลบททั้งหลาย กล่าวเป็น
คาถา หรือกล่าวอรรถะด้วยคาถาได้ ดังกล่าวมานี้ย่อมไม่มี ในเวลาหนุ่ม
และในเวลาแก่ ธรรมเนียมเป็นต้นทั้งหมดนั้นของตถาคตไม่รู้จักจบสิ้น. บทว่า
มญฺจเกน เจ มํ ความว่า ทรงกำหนดบทนี้แล้วตรัส เพื่อทรงแสดงกำลัง
ของพระพุทธเจ้านั่นเอง. ก็ชื่อว่ากาลในการยกพระทศพลขึ้นสู่เตียงน้อยแล้ว
บริหารทั่ว คาม นิคม และราชธานี ไม่มี. ก็พระตถาคตทั้งหลายผู้อัน
ลักษณะมี พันหลุด เป็นต้น ไม่ครอบงำแล้วในส่วนแห่งอายุที่ห้า เมื่อ
ความเปลี่ยนแปลงทางวาระของสรีระอันมีวาระจุทองไม่เกิดขึ้นแล้ว ย่อม
ปรินิพพานในกาลเป็นที่รักเป็นที่ชอบของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนั้นเทียว.
บทว่า นาคสมาโล เป็นชื่อของพระเถระนั้น. ก็ในปฐมโพธิกาลระหว่าง
ภายใน ๒๐ ปี พระนาคสมาละแม้นี้เป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือน
พระอุปวานเถระ พระนาคิตเถระและพระเมฆิยเถระ. บทว่า วิชยมาโน คือ
ยังความสุขในฤดูให้ตั้งขึ้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยลมจากพัดใบตาลอันอ่อน.
บทว่า เอตทโวจ ความว่า พระเถระฟังพระสูตรทั้งสิ้นจบแล้ว อาศัยการบำเพ็ญ
ทุกกรกิริยา ซึ่งเคยบำเพ็ญแล้วในกาลก่อนของพระผู้มีพระภาคเจ้าเลื่อมใสแล้ว
จึงกราบทูลคำเป็นอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อนั้นอัศจรรย์ ดังนี้. ในบท
นั้น ชื่อว่า อัจฉริยะ เพราะควรแล้วเพื่อปรบมือ. ชื่อว่า อภูตะ เพราะ
ไม่เคยมีกลับมีแล้ว. พระเถระแสดงความแปลกประหลาดของตนเทียว ด้วยบท
แม่ทั้งสอง. กราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมปริยายนี้ชื่ออะไร

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นณาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 112

ด้วยความประสงค์ว่า ธรรมปริยายนี้ดีหนอ เอาเถิด เราจักทูลขอพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงระบุชื่อธรรมปริยายนี้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงระบุชื่อธรรมปริยายนั้น จึงตรัสว่า **ตสุมา ติห ตุวั** เป็นต้น. เนื้อความแห่งธรรมปริยายนั้นว่า ขนทั้งหลายของเธอพองขึ้น เพราะฟังพระสูตรนี้ เพราะเหตุนี้แล นาคสมาละ เธอจงทรงจำธรรมปริยายนี้ว่า **โลมห่งสนปริยาย** ดังนี้แล.

จบอรรถกถาหาสีหนาทสูตรที่ ๒

๓. มหาทุกขักขันธสูตร

[๑๕๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุมารูปด้วยกัน ในตอนเช้า นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถี. ภิกษุเหล่านั้นต่างมีความคิดร่วมกันว่า ยังเข้าอยู่นัก อย่าเพิ่งเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถีเลย ทางที่ดี พวกเราควรเข้าไปยังอารามของพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เถิด ดังนี้แล้ว. ต่างก็มุ่งตรงไปยังอารามของพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ครั้นแล้วได้สนทนาปราศรัยกับพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น ได้กล่าวกะพวกภิกษุผู้หนึ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมบัญญัติข้อควรกำหนดรู้กามได้ แม้พวกข้าพเจ้าก็บัญญัติข้อควรกำหนดรู้กามได้ พระสมณโคดมบัญญัติข้อควรกำหนดรู้รูปได้ แม้พวกข้าพเจ้าก็บัญญัติข้อควรกำหนดรู้รูปได้ พระสมณโคดมบัญญัติข้อควรกำหนดรู้เวทนาได้ แม้พวกข้าพเจ้าก็บัญญัติข้อกำหนดรู้เวทนาได้ คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ในเรื่องนี้ อะไรเล่า เป็นข้อวิเศษ เป็นผลที่มุ่งหมาย หรือกระทำให้ต่างกันระหว่างพระสมณโคดมกับพวกข้าพเจ้า เช่นการแสดงธรรมกับการแสดงธรรม อนุศาสนีกับอนุศาสนี. พวกภิกษุเหล่านั้นไม่ยินดี ไม่คัดค้านคำที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นกล่าวแล้ว ครั้นแล้วลุกจากที่นั่งหลีกไปด้วยคิดว่า เราจักทราบข้อความแห่งภายิตนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

วาทะอัญญาเดียรติย์

[๑๕๕] ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นเที่ยวบิณฑบาตไปในพระนคร
สาวัตถิ กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉิมภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ข้าพระองค์ขอประทานพระวโรกาส เช้าวันนี้ พวกข้าพระองค์นั่งแล้ว ถือบาตร
และจีวรเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถิ พวกข้าพระองค์ต่างมีความคิดร่วม
กันว่า ยังเข้าอยู่นัก อย่าเพิ่งเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถิเลย ทางที่ดี
พวกเราควรเข้าไปยังอารามของพวกปริพาชกอัญญาเดียรติย์เถิด. พวกข้าพระ-
องค์ต่างก็มุ่งตรงไปยังอารามของพวกปริพาชกอัญญาเดียรติย์ ครั้นแล้วได้สนทนา
ปราศรัยกับพวกปริพาชกอัญญาเดียรติย์เหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้
ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พวกปริพาชกอัญญาเดียรติย์
เหล่านั้นได้กล่าวกะพวกข้าพระองค์ผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า คุณก่อนผู้มี
อายุทั้งหลาย พระสมณโคดมบัญญัติข้อควรกำหนดรู้กามได้ แม้พวกข้าพเจ้า
ก็บัญญัติข้อควรกำหนดรู้กามได้ พระสมณโคดมบัญญัติข้อควรกำหนดรู้รูปได้
แม้พวกข้าพเจ้าก็บัญญัติข้อควรกำหนดรู้รูปได้ พระสมณโคดมบัญญัติข้อควร
รู้กำหนดเวทนาได้ แม้พวกข้าพเจ้าก็บัญญัติข้อควรกำหนดรู้เวทนาได้ คุณก่อน
ผู้มีอายุทั้งหลาย ในเรื่องนี้ อะไรเล่าเป็นข้อวิเศษ เช่นผลที่มุ่งหมาย หรือ
กระทำให้ต่างกัน ระหว่างพระสมณโคดมกับพวกข้าพเจ้า เช่นการแสดงธรรม
กับการแสดงธรรม อนุศาสนีกับอนุศาสนี. พวกข้าพระองค์ไม่ยินดีไม่คัดค้าน
คำที่พวกปริพาชกอัญญาเดียรติย์เหล่านั้นกล่าวแล้ว ครั้นแล้วลุกจากที่นั่งหลีกไป
ด้วยคิดว่า เราจักทราบข้อความแห่งภายีคนี่ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า

[๑๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกอัญญเดียรฉัตรผู้มีวาตะอย่างนี้ พวกเธอพึงกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ก็อะไรเล่าเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการถ่ายถอนกามทั้งหลาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการถ่ายถอนรูปทั้งหลาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการถ่ายถอนเวทนาทั้งหลาย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกอัญญเดียรฉัตรถูกพวกเธอถามอย่างนี้ จักไม่พอใจเลย และจักต้องคับแค้นอย่างยิ่ง ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะชื่อนั้นมิใช่วิสัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นผู้ที่พึงยังจิตให้ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ ในโลกเป็นไปกับด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์เป็นไปกับด้วยสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เว้นไว้แต่ตถาคต หรือสาวกของตถาคต หรือมิฉะนั้นก็พึงจากนี้.

[๑๕๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นคุณของกามทั้งหลาย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยโสต...กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยฆานะ...รสที่พึงรู้แจ้งด้วยชีวหา...โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการเหล่านี้แล. ความสุข ความโสมนัส ใดเล่า อาศัยกามคุณ ๕ เหล่านี้เกิดขึ้น นี้เป็นคุณของกามทั้งหลาย.

โทษของกาม

[๑๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นโทษของกามทั้งหลาย. กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยความขยัน ประกอบศิลปะใด คือ ด้วยการนับ

คะแนนก็ดี ด้วยการคำนวณก็ดี ด้วยการนับจำนวนก็ดี ด้วยการไถ่ก็ดี ด้วยการค้าขายก็ดี ด้วยการเลี้ยงโคก็ดี ด้วยการยิงธนูก็ดี ด้วยการเป็นราชบุรุษก็ดี ด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ต้องตรากตรำต่อความหนาว ต้องตรากตรำต่อความร้อน งุ่นง่านอยู่ด้วยสัมผัสแต่เหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ต้องตายด้วยความหิวระหาย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เนื้อ่าก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นขยัน สืบต่อ พยายามอยู่อย่างนี้ โภคะเหล่านั้นก็ไม่สำเร็จผล เขาย่อมเสรำโสก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ ถึงความหลงเลือนว่าความขยันของเราเป็นโมฆะหนอ ความพยายามของเราไม่มีผลหนอ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เนื้อ่าก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นขยัน สืบต่อ พยายามอยู่อย่างนี้ โภคะเหล่านั้นสำเร็จผล เขากลับเสวยทุกข์ โทมนัส ที่มีกรคอยรักษาโภคะเหล่านั้นเป็นตัวบังคับว่า ทำอย่างไร พระราชาทั้งหลาย ไม่พึงริบโภคะเหล่านั้นไปได้ พวกโจรพึงปล้นไม่ได้ ไฟไม่พึงไหม้ น้ำไม่พึงพัดไป ทายาท อปรีย์พึงนำไปไม่ได้. เมื่อกุลบุตรนั้นคอยรักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ พระราชาทั้งหลายริบโภคะเหล่านั้นไปเสียก็ดี พวกโจรปล้นเอาไปเสียก็ดี ไฟไหม้เสียก็ดี น้ำพัดไปเสียก็ดี ทายาทอปรีย์นำไปเสียก็ดี เขาย่อมเสรำโสก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ ถึงความหลงเลือนว่า สิ่งใดเล่าเคยเป็นของเรา แม้สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ของเรา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เนื้อ่าเป็นโทษของกาม

ทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล แม้พระราชาก็วิเวกกันกับพระราชาก็วิเวกกันกับพระราชา แม้พวกกษัตริย์ก็วิเวกกันกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ก็วิเวกกันกับพวกพราหมณ์ แม้คฤหบดีก็วิเวกกันกับพวกคฤหบดี แม้มารดาที่วิเวกกับบุตร แม้บุตรที่วิเวกกับมารดา แม้บิดาที่วิเวกกับบุตร แม้บุตรที่วิเวกกับบิดา แม้พี่ชายน้องชายก็วิเวกกันกับพี่ชายน้องชาย แม้พี่ชายก็วิเวกกับน้องสาว แม่น้องสาวก็วิเวกกับพี่ชาย แม้สหายก็วิเวกกับสหายชนเหล่านั้นต่างถึงการทะเลาะ แกร่งแย่ง วิเวกกันในที่นั้น ๆ ทำร้ายซึ่งกันและกัน ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง ถึงความตายไปตรงนั้นบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่นี้เล่าก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ฟุ้งชนต่างถือดาบและโล่สอดแล่งธนู วิ่งเข้าสู่สงคราม ปะทะกันทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อลูกศรทั้งหลายถูกยิงไปบ้าง เมื่อหอกทั้งหลายถูกพุ่งไปบ้าง เมื่อดาบทั้งหลายถูกวัดแกว่งอยู่บ้าง ฟุ้งชนเหล่านั้นต่างก็ถูกลูกศรเสียบเอาบ้าง ถูกหอกแทงเอาบ้าง ถูกดาบตัดศีรษะเสียบ้างในที่นั้น พวกกันถึงตายไปตรงนั้นบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่นี้เล่าก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้น
เค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ผู้ชนถือดาบและ
โล่สอดแล่งธนู ตรุกันเข้าไปสู่เชิงกำแพงที่ฉาบด้วยเปลือกคมร้อน เมื่อลูกศร
ถูกยิงไปบ้าง เมื่อหอกถูกพุ่งไปบ้าง เมื่อดาบถูกกวัดแกว่งบ้าง ชนเหล่านั้น
ต่างถูกลูกศรเสียบบ้าง ถูกหอกแทงบ้าง ถูกรูด้ายโคมัยร้อนบ้าง ถูกสับด้วย
คราดบ้าง ถูกตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง ในที่นั้น พวกนั้นถึงตายไปตรงนั้นบ้าง
ถึงทุกข์ปางตายบ้าง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เนื้อก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย
เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ
เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็น
ต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ผู้ชนตัดที่
ต่อบ้าง ปลิ้นอย่างกวาดล้างบ้าง กระทำให้เป็นเรือนหลังเดียวบ้าง ดักทางบ้าง
สมสู่ภรรยาคนอื่นบ้าง พระราชาทั้งหลายจับคนนั้น ๆ ได้แล้ว ให้กระทำความ
กรรมต่าง ๆ เฝียนด้วยแข้งบ้าง เฝียนด้วยหางบ้าง ตีด้วยไม้ก้อนบ้าง ตัดมือ
เสียบ้าง ตัดเท้าเสียบ้าง ตัดทั้งมือทั้งเท้าเสียบ้าง ตัดหูเสียบ้าง ตัดจมูกเสียบ้าง
บ้าง ตัดทั้งหูทั้งจมูกเสียบ้าง กระทำกรรมกรรม ชื่อพิลังกชาติกะ [หม้อเคี้ยว
น้ำส้ม] บ้าง ชื่อสังขมณฑกะ [ขอดสังข์] บ้าง ชื่อราหูมุข [ปากราหู]
บ้าง ชื่อโชติมาลิกะ [พุ่มเพลิง] บ้าง ชื่อหัตถปักษโชติกะ [มือไฟ] บ้าง ชื่อ
เอรกวัดติกะ [นุ่งหนังช้าง] บ้าง ชื่อจिरกวาสิกะ [นุ่งสาหร่าย] บ้าง ชื่อเอ-
ณยยะกะ [ยื่นกว้าง] บ้าง ชื่อพลิสมังสิกะ [กระซอกเนื้อด้วยเบ็ด] บ้าง
ชื่ออกหาปณกะ [ควักเนื้อที่ละกหาปณะ] บ้าง ชื่อขาราปฏิจจกะ [แปรงแสบ]
บ้าง ชื่อปลิมปรีวัตติกะ [วนลุ่ม] บ้าง ชื่อปลาตปัฐกะ [ตั้งฟาง] บ้าง
รดด้วยน้ำมันที่ร้อนบ้าง ให้สุนัขกินบ้าง เสียบที่หลาวทั้งเป็นบ้าง ใช้ดาบตัด

ศีระเสียบ้าง คนเหล่านั้นถึงตายไปตรงนั้นบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย แม่นี้เล่า ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกัน
อยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่ง
กามทั้งหลายทั้งนั้น.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้น
เค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ผู้ชนต่างประ
พฤติกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต ชนเหล่านั้น ครั้นประพฤติกาย
ทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึง
อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่นี้เล่าก็เป็นโทษของกาม
ทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ในสัมปรายภพ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มี
กามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

[๑๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นการถ่ายถอนกามทั้งหลาย.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การกำจัดฉันทราคะในกามทั้งหลาย การละฉันทราคะใน
กามทั้งหลายใดเล่า นี่เป็นการถ่ายถอนกามทั้งหลาย.

[๒๐๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง
ไม่รู้ชัฏคุณของกามทั้งหลาย โดยเป็นคุณ โทษของกามทั้งหลายโดยความเป็น
โทษและการถ่ายถอนกามทั้งหลาย โดยความเป็นการถ่ายถอน อย่างที่กล่าวนี้
ตามความเป็นจริง พวกเหล่านั้นหรือจักรอบรู้กามทั้งหลายด้วยตนเองหรือว่า
จักชักจูงผู้อื่น เพื่อความเป็นอย่างที่คุณปฏิบัติแล้วจักรอบรู้กามทั้งหลายได้ ข้อนี้
ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่งรู้ชัฏคุณของกามทั้งหลายโดยเป็นคุณ โทษของกามทั้งหลายโดยความ
เป็นโทษและการถ่ายถอนกามทั้งหลายโดยความเป็นการถ่ายถอน อย่างที่กล่าว
นี้ ตามความเป็นจริง พวกนั้นแล จักรอบรู้กามทั้งหลายด้วยตนเองได้ หรือ

จักชกฺขงผู้อื่น เพื่อความเป็นอย่างทีผู้ปฏิบัติแล้วจักรอบรู้กามทั้งหลายได้ ข้อนี้ เป็นฐานะทีจะมีได้.

[๒๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กิเอะไรเล่าเป็นคุณของรูปทั้งหลาย คู่ ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า นางสาวเผ่ากษัตริย์ เผ่าพราหมณ์ หรือ เผ่าคฤหบดี มีอายุระบุนได้ว่า ๑๕ ปี หรือ ๑๖ ปี ไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป ไม่ผอมเกินไป ไม่อ้วนเกินไป ไม่ดำเกินไป ไม่ขาวเกินไป คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น นางคนนั้นงดงามเปล่งปลั่ง เป็นอย่างยิ่ง ไซ้หรือไม๊ พวก ภิกษุพากันกราบทูลว่าเป็นเช่นนั้นพระเจ้าข้า. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสุข ความโสมนัสอันใดแล ทีบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความงามเปล่งปลั่ง นี้เป็นคุณ ของรูปทั้งหลาย.

โทษของรูป

[๒๐๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กิเอะไรเล่าเป็นโทษของรูปทั้งหลาย. คู่ ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลพึงเห็นนางสาวคนนั้นแหละในโลกนี้ โดยสมัยอื่น มีอายุ ๘๐-๙๐ หรือ ๑๐๐ ปี โดยกำเนิด เป็นยายแก่ มีซี่โครงคดคดงกลอน เรือนร่างคดงอ ถือไม้เท้ากระงกกระเงิน เดินไปกระสับกระส่าย ผ่านวัยเยาว์ ไปแล้ว มีพันหุลุด ผมหงอก. ผมโกรัน ศีรษะล้าน เนื้อเหี่ยว มีตัวตกระ. คู่ก่อน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจักสำคัญข้อนั้นอย่างไร ความมงดงาม ความ เปล่งปลั่งทีมิในครั้งก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษปรากฏแล้วมิไซ้หรือ.

ภิกษุ. เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า.

พระ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นโทษของรูปทั้งหลาย.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง บุคคลพึงเห็นสาวคนนั้นแหละ มีอาพาธ มีทุกข์ เจ็บหนัก นอนจมกองมูลธุของตน ต้องให้คนอื่นพุง

ลูก ต้องให้คนอื่นคอยประคอง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญข้อนั้น
อย่างไร ความมงดงาม ความเปล่งปลั่ง ที่มีในก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษปรากฏ
แล้วมิใช่หรือ.

ภิกษุ. เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า

พระ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้เล่า ก็เป็นโทษของรูปทั้งหลาย.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง บุคคลพึงเห็นนางสาวคนนั้น
แหละเป็นซากศพ ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ตายได้ ๑ วันก็ดี ตายได้ ๒ วันก็ดี
ตายได้ ๓ วันก็ดี เป็นซากศพขึ้นพองก็ดี มีสีเขียวก็ดี เกิดหนอนชอนไชก็ดี.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญข้อนั้นอย่างไร ความมงดงาม ความเปล่ง-
ปลั่ง ที่มีในก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษปรากฏแล้วมิใช่หรือ.

ภิกษุ. เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า.

พระ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้เล่า ก็เป็นโทษของรูปทั้งหลาย.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง บุคคลพึงเห็นนางสาวคนนั้น
แหละเป็นซากศพถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ฝูงการุณกันจิกกินบ้าง ฝูงแร้งรุมกันจิกกิน
บ้าง ฝูงนกเค้ารุมกันจิกกินบ้าง ฝูงสุนัขรุมกันกัดกินบ้าง ฝูงสุนัขจิ้งจอกรุม
กันกัดกินบ้าง ฝูงปาลนกชาติต่าง ๆ รุนกันกัดกินบ้าง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
พวกเขาจะสำคัญข้อนั้นอย่างไร ความมงดงาม ความเปล่งปลั่ง ที่มีในก่อนนั้น
หายไปแล้ว โทษปรากฏแล้วมิใช่หรือ.

ภิกษุ. เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า.

พระ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้เล่า ก็เป็นโทษของรูปทั้งหลาย.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง บุคคลพึงเห็นนางสาวคนนั้น
แหละเป็นซากศพถูกทิ้งในป่าช้า มีแต่โครงกระดูก มีเนื้อและเลือดติดอยู่ มี

เอ็นยึดอยู่ ฯลฯ มีแต่โครงกระดูก ปราศจากเนื้อเปื้อนเลือด มีเอ็นยึดอยู่ ฯลฯ มีแต่โครงกระดูกปราศจากเนื้อและเลือด มีเอ็นยึดอยู่ ฯลฯ เป็นแต่กระดูก ปราศจากเอ็นยึดกระจัดกระจายไปในทิสน้อยใหญ่ คือ กระดูกมือทางหนึ่ง กระดูกเท้าทางหนึ่ง กระดูกแข้งทางหนึ่ง กระดูกขาทางหนึ่ง กระดูกสะเอวทางหนึ่ง กระดูกสันหลังทางหนึ่ง กระดูกซี่โครงทางหนึ่ง กระดูกหน้าอกทางหนึ่ง กระดูกแขนทางหนึ่ง กระดูกไหล่ทางหนึ่ง กระดูกคอทางหนึ่ง กระดูกกลางทางหนึ่ง กระดูกพันทางหนึ่ง หัวกระดูกโหลกทางหนึ่ง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญข้อนั้นอย่างไร ความมดงาม ความเปล่งปลั่ง ที่มีในก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษปรากฏแล้วมิใช่หรือ.

ภิกษุ. เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า.

พระ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้เล่า ก็เป็นโทษของรูปทั้งหลาย.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง บุคคลพึงเห็นนางสาวนั้นแหละ เป็นซากศพถูกทิ้งไว้ในป่าช้า เหลือแต่กระดูกสีขาว เปรียบเทียบได้กับ สีสังข์ ฯลฯ เหลือแต่กระดูกตกล้างแรมปี เรียงรายเป็นหย่อม ๆ ฯลฯ เหลือแต่กระดูกผุแตกย่อย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญข้อนั้นอย่างไร ความมดงาม ความเปล่งปลั่ง ที่มีในก่อนหายไปแล้ว โทษปรากฏแล้วมิใช่หรือ.

ภิกษุ. เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า.

พระ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้เล่า ก็เป็นโทษของรูปทั้งหลาย.

[๒๐๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นการถ่ายถอนรูปทั้งหลาย.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การกำจัดฉันทราคะในรูปทั้งหลาย การละฉันทราคะในรูปทั้งหลายใด นี่เป็นการถ่ายถอนรูปทั้งหลาย.

การกำหนดรูปร่าง

[๒๐๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ไม่รู้ชัฏคุณของรูปทั้งหลายโดยเป็นคุณ โทษของรูปทั้งหลายโดยความเป็นโทษ และการถ่ายถอนรูปทั้งหลาย โดยความเป็นการถ่ายถอน อย่างที่กล่าวนี้ ตามความเป็นจริง พวกเหล่านั้นหรือจักรอรูปทั้งหลายด้วยตนเอง หรือว่า จักชักจูงผู้อื่น เพื่อความเป็นอย่างที่คุณปฏิบัติแล้วจักรอรูปทั้งหลายได้ ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้ชัฏคุณของรูปทั้งหลายโดยเป็นคุณ โทษของรูปทั้งหลายโดยความเป็นโทษ และการถ่ายถอนรูปทั้งหลายโดยความเป็นการถ่ายถอน อย่างที่ กล่าวนี้ตามความเป็นจริง พวกเหล่านั้นแหละ จักอรูปทั้งหลายด้วยตนเอง ได้ หรือจักชักจูงผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างที่คุณปฏิบัติแล้วจักรอรูปทั้งหลายได้. ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๒๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นคุณของเวทนาทั้งหลาย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศล-ธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่. ในสมัยใด ภิกษุสัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ในสมัยนั้น ย่อมไม่คิดเพื่อจะทำลายตนบ้าง ย่อมไม่คิด เพื่อจะทำลายผู้อื่นบ้าง ย่อมไม่คิดเพื่อจะทำลายทั้งสองฝ่ายบ้าง ในสมัยนั้น ย่อมแสวงเวทนา อันไม่มีความเบียดเบียนเลยทีเดียว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา ย่อมกล่าวคุณของเวทนาทั้งหลายว่า มีความไม่เบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีความ ผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะ วิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่. ในสมัยใด ภิกษุบรรลุทุติย-ฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มี

วิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป ฯลฯ ในสมัยนั้น ย่อมไม่คิดเพื่อจะทำลายตนบ้าง ฯลฯ ในสมัยนั้น ย่อมเสวยเวทนา อันไม่มีความเบียดเบียนเลยทีเดียว คุณก่อน ภิภษุทั้งหลาย เรากล่าวคุณของเวทนาทั้งหลายว่า มีความไม่เบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง.

คุณก่อนภิภษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิภษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย กล่าวว่า มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข. ในสมัยใด ภิภษุมีอุเบกขา มีสติ- สัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌาน ฯลฯ ในสมัยนั้น ย่อมไม่คิดเพื่อจะทำลายตน ฯลฯ ในสมัยนั้น ย่อมเสวยเวทนา อันไม่มีความเบียดเบียนเลยทีเดียว คุณก่อนภิภษุทั้งหลาย เรากล่าวคุณแห่งเวทนา ทั้งหลายว่า มีความไม่เบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง.

คุณก่อนภิภษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ภิภษุบรรลุจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธอยู่. ในสมัยใด ภิภษุบรรลุจตุตถฌาน ฯลฯ ในสมัยนั้น ย่อมไม่คิดเพื่อจะทำลายตนบ้าง ไม่คิดเพื่อทำลายผู้อื่นบ้าง ไม่คิดเพื่อทำลาย ทั้งสองบ้าง ในสมัยนั้น ย่อมเสวยเวทนาอันไม่มีความเบียดเบียนเลยทีเดียว คุณก่อนภิภษุทั้งหลาย เรากล่าวคุณแห่งเวทนาทั้งหลาย ว่ามีความไม่เบียดเบียน เป็นอย่างยิ่ง.

[๒๐๖] คุณก่อนภิภษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นโทษของเวทนาทั้งหลาย. คุณก่อนภิภษุทั้งหลาย ข้อที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็น ธรรมดานี้เป็นโทษของเวทนาทั้งหลาย.

[๒๐๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นการถ่ายถอนเวทนาทั้งหลาย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การกำจัด การระงับทราคะในเวทนาทั้งหลายเสียได้ นี่เป็นการถ่ายถอนเวทนาทั้งหลาย.

การกำหนดรู้เวทนา

[๒๐๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งไม่รู้ชัดคุณของเวทนาทั้งหลายโดยเป็นคุณ โทษของเวทนาทั้งหลายโดยความเป็นโทษและการถ่ายถอนเวทนาทั้งหลายโดยความเป็นการถ่ายถอน อย่างที่กล่าวมานี้ตามความเป็นจริง พวกเหล่านั้นหรือจักรอรับรู้เวทนาทั้งหลายด้วยตนเอง หรือว่าจักชักจูงผู้อื่นเพื่อเป็นอย่างที่คุณปฏิบัติแล้วจักรอรับรู้เวทนาทั้งหลายได้ ข้อนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดคุณของเวทนาทั้งหลายโดยเป็นคุณ โทษของเวทนาทั้งหลายโดยความเป็นโทษและการถ่ายถอนเวทนาทั้งหลายโดยความเป็นการถ่ายถอน อย่างที่กล่าวมานี้ตามความเป็นจริง พวกเหล่านั้นแหละ จักอรับรู้เวทนาทั้งหลายด้วยตนเองได้ หรือจักชักจูงผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างที่คุณปฏิบัติแล้ว จักอรับรู้เวทนาทั้งหลายได้ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบ มหาทุกขัณฑ์นธสูตรที่ ๓

อรรถกถา महाทุกขขันธสูตร

มหาทุกขขันธสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับดังนี้:-

ในมหาทุกขขันธสูตรนั้น ในวินัยปริยาย ชน ๓ คน เรียกว่า สัมพหุลา มากกว่านั้นเรียกว่า สงฆ์. ในสุตตันตปริยาย ชน ๓ คน คงเป็น ๓ นั้นเทียว เกินกว่า ๓ นั้น เรียกว่า สัมพหุลา. พึงทราบสัมพหุลาโดยสุตตันตปริยายในสูตรนี้. บทว่า **ปิณฑาย ปวิสสุ** ได้แก่เข้าไปแล้ว. ก็ภิกษุเหล่านั้น ไม่ได้เข้าไปแล้วก่อนด้วยคิดว่า พวกเราจักเข้าไป แต่เมื่อออกมาจึงกล่าวว่า **ปวิสสุ**. เหมือนอย่างใด. เหมือนอย่างบุรุษผู้ออกไปว่า เราจักไปสู່บ้านแม่ไม่ถึงบ้านนั้น ครั้นเขากล่าวว่า บุรุษชื่อนี้ไปไหน เรียกว่า ไปสู່บ้านแล้วฉันใด ภิกษุทั้งหลายก็ฉันนั้น. บทว่า **ปริพพาชกานั อาราโม** ความว่า มีอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกในที่ที่ไม่ไกลจากพระเชตะวัน หมายถึงอารามนั้น จึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า **สมโณ อาวุโส** ความว่า คู่ก่อนผู้มีอายุ พระสมณโคดมพระศาสดาของพวกท่าน. บทว่า **กามานั ปริญญั** ความว่าพระสมณโคดมทรงบัญญัติการละ คือการกำวล่วงกามทั้งหลาย. แม้ในรูปเวทนาเป็นต้นก็ฉันนี้เหมือนกัน. ในข้อนั้น พวกเดียรถีย์ผู้รู้ลัทธิของตน พึงบัญญัติความรอบรู้กามทั้งหลาย เมื่อกล่าวถึงปฐมฌาน พึงบัญญัติความรอบรู้รูปทั้งหลาย เมื่อกล่าวถึงอรูปรภพ พึงบัญญัติความรอบรู้เวทนา เมื่อกล่าวถึงอัสัญญิภพ ก็พึงบัญญัติความรอบรู้เวทนาทั้งหลาย. แต่เดียรถีย์เหล่านั้นย่อมไม่รู้ว่านี้ปฐมฌาน นี้รูปภพ นี้อรูปรภพ เมื่อไม่อาจบัญญัติ จึงพูดว่า พวกเราจะบัญญัติ ๆ อย่างเดียว. พระตถาคตทรงบัญญัติความรอบรู้กามทั้งหลาย ด้วยอนาคามิมรรค ทรงบัญญัติความรอบรู้รูปและเวทนาทั้งหลาย ด้วย

อรหัตมรรค. เดียรถีย์เหล่านั้น เมื่อมีข้อแปลกกันอย่างนี้ จึงกล่าวว่า **อิชโน อาวุโส โก วิเสโส** ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิช** คือในการบัญญัตินี้ หรือในการแสดงธรรมนี้. บทว่า **ชมฺมเทศนํ** ความว่า เดียรถีย์ทั้งหลายกล่าวว่า พวกท่านกล่าวข้อกระทำให้ต่างกัน ปรรากธรรมเทศนาของพวกเรากับธรรมเทศนาของพระสมณโคดม หรือปรรากธรรมเทศนาของพระสมณโคดมกับธรรมเทศนาของพวกเราใด นั้นชื่ออะไรเล่า. แม้ในบทที่สองก็เช่นนี้เหมือนกัน. เดียรถีย์เหล่านั้น ตั้งฐระเสมอกันด้วยเหตุสักว่ากล่าวลัทธิของตนกับศาสนา เหมือนทองคำแตกในท่ามกลางด้วยประการฉะนี้. บทว่า **เนว อภินนุทิสฺสุ** คือ ไม่ยอมรับว่า คำนั้นเป็นอย่างนั้นเทียว. บทว่า **นปฺปฏิกฺโกสฺสิสุ** ได้แก่ไม่ปฏิเสธว่า คำนั้นไม่เป็นอย่างนี้. เพราะเหตุไร. ได้ยินว่า ธรรมดาเดียรถีย์เหล่านั้น เป็นเช่นคนตาบอด รู้แล้วก็ตาม ไม่รู้ก็ตาม ก็พึงกล่าว เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงไม่ยินดี. ไม่คัดค้านว่า กลิ่นของศาสนามีนิดหน่อย ด้วยคำว่า **ปริญญํ**. ได้ทำทั้งสองอย่างด้วยคิดว่า เดียรถีย์เหล่านั้น เป็นชาวชนบท ไม่ฉลาดพอในลัทธิของตนและลัทธิอื่น. บทว่า **น เจว สมฺปายิสฺสุสนฺติ** ความว่า จักไม่อาจเพื่อที่จะให้ความพอใจกล่าว. บทว่า **อตุตฺตริณฺจ วิมาตํ** ความว่า และจักถึงทุกข์ยิ่งกว่า ความไม่พอใจ. ก็ความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นแก่เดียรถีย์ทั้งหลาย ผู้ไม่อาจเพื่อที่จะให้พอใจกล่าว. คำว่า **ตํ** ในบทนี้ว่า **ยถาตํ ภิกฺขเว อวิสยสฺสุมี** เป็นเพียงนิบาต คำว่า **ยถา** เป็นตติยวิภัตติ อธิบายว่า เพราะเป็นผู้ถูกถามแล้วในปัญหาอันมิใช่วิสัย. บทว่า **สเทวเก** ได้แก่ เป็นไปกับด้วยเทวโลก. แม้ในบทว่า **สมารกะ** เป็นต้น ก็เช่นนี้เหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเพิ่มฐาน ๓ เข้าเป็นโลกอย่างนี้แล้ว ทรงกำหนดสัตว์โลกนั้นเทียวว่า หมู่สัตว์สอง รวมเป็น

ห้าแล้ว ทรงแสดงว่า เราไม่เห็นเทพ หรือ มนุษย์ไร ๆ ในโลกอันต่างโดย เทวโลกเป็นต้นนั้น. บทว่า **อิโต วา ปน สุตฺวา** ความว่า ก็หรือ ฟังจาก นี้ คือจากศาสนาของเรา. ทรงแสดงว่า ผู้ไม่ได้เป็นตถาคตก็ดี สาวกของผู้ ไม่ได้เป็นตถาคตก็ดี ฟังจากนี้แล้วพึงยินดี พึงพอใจ ขึ้นชื่อว่า ความยินดีโดย ประการอื่นไม่มี.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงการยังจิตให้ยินดีด้วยการ พยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นของพระองค์ จึงตรัสว่า **โก จ ภิกฺขเว** ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **กามคุณา** ความว่า ชื่อว่ากาม เพราะอรรถว่าอันบุคคลพึงยินดี ชื่อว่า คุณ เพราะอรรถว่า เครื่องผูก อรรถว่า ชั้น ชื่อว่าคุณอรรถ ใน บทนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตสังฆาฏิสองชั้นสำหรับผ้าที่ได้มา. อรรถ ว่าอยู่ ชื่อว่า คุณอรรถ ในบทนี้ว่า กาลย่อมล่วงไป รัตริย่อมผ่านไป ชั้น แห่งวัยย่อมละไปตามลำดับ. อรรถว่าอานิสงส์ ชื่อว่า คุณอรรถ ในบทนี้ว่า ทักขิณอันมีคุณทั้งร้อย อันบุคคลพึงหวัง อรรถว่า เครื่องผูก ชื่อว่า คุณอรรถ ในบทนี้ว่า พึ่งทำที่สุด กลุ่มที่สุด กลุ่มมามาก. ท่านประสงค์เอาอรรถว่า เครื่องผูกนั้นอย่างเดียว แม้ในบทนี้. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ชื่อว่า คุณ เพราะอรรถว่าเครื่องผูก ดังนี้. บทว่า **จกฺขุวิญญฺเอยยา** ความว่า พึงเห็นด้วย จักขุวิญญาณ. พึงทราบอรรถ แม้ใน **โสต วิญญฺเอย** เป็นต้น โดยทำนองนี้. บทว่า **อิฏฺฐา** ความว่า จงยินดีก็ตาม ไม่ยินดีก็ตาม ก็เป็นอิฏฐารมณ. บทว่า **กนฺตา** ได้แก่ พึงให้ยินดี. บทว่า **มณาปา** คือ ให้ใจเจริญ. บทว่า **ปิยรูปา** คือ เกิดความรัก. บทว่า **กามุปฺสฺสุหิตา** ความว่าประกอบแล้วด้วยกามซึ่ง ทำอารมณ์เกิดขึ้น. บทว่า **รชนียา** ได้แก่พึงกำหนด อธิบายว่า เป็นเหตุ เกิดขึ้นแห่งราคะ. ในบททั้งหลายมีว่า **ยทิ มุทุชยา** เป็นต้น บทว่า **มุทุชยา** ได้แก่ ด้วยการตั้งสัญญาในข้อนี้ทั้งหลายแล้วนับมือ. บทว่า **คณนาย** ได้

แก่ ด้วยการคำนวณไม่ผิด. บทว่า **สงฺขา** ความว่า ชนทั้งหลายแลดูนาด้วยการนับข้าวว่า ในนา^{นี้}จักมีข้าวประมาณเท่า^{นี้} แลดูต้นไม^{ก็}รู้ว่า ในต้นไม^{นี้}จักมีผลเท่า^{นี้} แลดูอากาศก็รู้ว่า ในอากาศจักมีนภประมาณเท่า^{นี้}. บทว่า **กลิ** ได้แก่ กลิกรรม. บทว่า **วณฺชฺชา** ได้แก่ ทางการค้าขายมีการค้าขายทางน้ำ และการค้าขายทางบกเป็นต้น. บทว่า **โครกฺข** ได้แก่ การรักษาโคของตน หรือของคนเหล่าอื่นทำการเลี้ยงชีพ ด้วยการขายปญฺจโครส. การถืออาวุธแล้วทำการปฏิบัติ เรียกว่าการยิงธนู. บทว่า **ราชโปริส** ได้แก่ การทำราชการด้วยอาวุธให้ปรากฏ. บทว่า **ลিপฺปญฺจตร** ได้แก่ ศิลปะมีศิลปะเพราะช่าง หรือศิลปะเพราะม้าเป็นต้น ที่เหลือจากที่ระบุไว้แล้ว. บทว่า **สิตฺตฺส ปุรฺกฺขโต** ความว่า เผลออยู่กับความหนาว เหมือนเป่าเผลออยู่กับลูกศรฉะนั้น อธิบายว่า ผู้ถูกความหนาวเบียดเบียน. แม้ในความร้อนก็เช่น^{นี้}เหมือนกัน. ในบทว่า **ทสา** เป็นต้น บทว่า **ทสา** ได้แก่ เหลือบ. บทว่า **มกฺสา** ได้แก่ แมลงทุกชนิด. บทว่า **สิริสฺปา** ได้แก่ สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลื้อยคลานไป. บทว่า **ริสฺสฺมาโน** ได้แก่ ห้วนไหว กระสับกระส่าย. บทว่า **มียฺยฺมาโน** ได้แก่ ตาย. บทว่า **อัย ภิกฺขเว** ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ^{นี้}เป็นความลำบาก ซึ่งอาศัยการเลี้ยงชีวิตด้วยศิลปะมีการนับคะแนนเป็นต้น มีความหนาวเป็นต้น เป็นปัจจัย. บทว่า **กามาน** **อาทินโว** คือ เป็นอันตราย ความว่า เป็นอุปสรรคในกามทั้งหลาย. บทว่า **สนฺทิกฺขจโ** คือ ประจักษ์^{ได้}แก่พืงเห็นเอง. บทว่า **ทฺกฺขกฺขนฺโ** ได้แก่ เป็นกองทุกข์. ในบททั้งหลายมีกามเหตุเป็นต้น กามทั้งหลายชื่อว่าเป็นเหตุแห่งโทษ^{นั้น} เพราะอรรถว่าเป็นปัจจัย เพราะฉะนั้น โทษ^{นั้น} จึงชื่อว่ากามเหตุ แปลว่ามีกามเป็นเหตุ. กามทั้งหลายชื่อว่า เป็นต้นเค้าของโทษ^{นั้น} เพราะอรรถว่า เป็นรากเหง้า เพราะฉะนั้น โทษ^{นั้น} จึงชื่อว่า กามนิทาน แปลว่า มีกามเป็นต้นเค้า แต่ท่านกล่าววว่า

กามนิทาน เพราะคลาดเคลื่อนทางลึงค์. กามทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นตัวบังคับของโทษนั้น เพราะอรรถว่า การณ์ เพราะฉะนั้น โทษนั้น จึงชื่อว่า กามาธิกรณะ แปลว่า มีกามเป็นตัวบังคับ. แต่ท่านกล่าวว่า กามาธิกรณ เพราะความคลาดเคลื่อนทางลึงค์. บทว่า กามานเมว เหตุ นี้เป็นคำกำหนดอธิบายว่า โทษเกิดขึ้นเพราะกามเป็นปัจจัยนั้นเทียว. บทว่า อฏฺฐหโต คือ ขยับด้วยความเพียรเป็นเหตุให้มีอาชีพเป็นหลักฐานะ บทว่า ฆฏฺโห ได้แก่ สืบต่อความเพียรนั้นให้มากขึ้นกว่าในวันก่อน ๆ. บทว่า วายมโต ความว่า กระทำความพยายาม ความบากบั่น ความประกอบ. บทว่า นาภินิปฺพชฺชนฺติ ความว่า โภคะนั้นย่อมไม่สำเร็จ คือ ไม่ขึ้นสู่เงื้อมมือ. บทว่า โสจติ คือ ย่อมเศร้าโศกด้วยความเศร้าโศกอันแรงกล้าเกิดขึ้นในจิต. บทว่า กิลมติ ได้แก่ ย่อมลำบากด้วยทุกข์ที่เกิดขึ้นในกาย. บทว่า ปริเทวติ ได้แก่ ย่อมคร่ำครวญด้วยวาจา. บทว่า อฺรุตตาฬิ คือ ตีอก. กนฺทติ ได้แก่ ย่อมร้องไห้. บทว่า สมฺโมหํ อापชฺชติ ความว่า เป็นผู้เลอะเลือน คุจปราศจากความรู้สึก. บทว่า โมฆํ แปลว่า เปลา. บทว่า อฝโล ได้แก่ ไร้ผล. บทว่า อารกฺษาติกรณํ คือ มีการคุ้มครองเป็นเหตุ. บทว่า กิณฺติ เม คือ ด้วยอุบายอะไรหนอแล. บทว่า ยปี เม. ความว่า ทรัพย์ที่เราทำการงานมีกสิกรรม เป็นต้น ให้เกิดแล้วแม้ใด. บทว่า ตปี โน นตฺถิ ความว่า บัดนี้ ทรัพย์นั้นของเราไม่มี. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการณด้วยบทแม้มีอาทิว่า ปฺน จ ปริ ภิกฺขเว เหตุ ดังนี้แล้วทรงแสดงโทษ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กามเหตุ ความว่า แม้พวกกษัตริย์ก็วิวาทกันกับพวกกษัตริย์ เพราะกามเป็นปัจจัย. บทว่า กามนิทาน เป็นภวาน-ปฺงสกลิงค์ อธิบายว่า ทำกามทั้งหลายให้เป็นต้นแล้ววิวาทกัน. แม้บทว่า กามาธิกรณ ก็เป็น ภวานปฺงสกลิงค์ เหมือนกัน อธิบายว่า ทำกามทั้งหลาย

กรรมกรรม คือ ต้มด้วยหม้อข้าว. พระราชาทั้งหลายเมื่อจะทรงทำกรรมกรรมนั้น ก็ถลกกะโหลกศีรษะออก เอาคีมปากนกแก้วจับก้อนเหล็กร้อนวางบนกะโหลกศีรษะนั้น เอาคีมเหล็กนั้นคีมมันสมองยกขึ้นเบื้องบน. บทว่า **สังฆมฤต** ได้แก่ กรรมกรรม คือ ขอดสังข์. เมื่อจะทำการกรรมกรรมนั้น ลอกหนังด้วยการกำหนดจอนหูและโคนคอ ทั้งสองข้างให้ตั้งไว้เบื้องบน รวบผมทั้งหมดให้เป็นกำหนึ่ง พันกับท่อนไม้ยกขึ้น หนังพร้อมกับผมทั้งหลายหลุดออก แต่นั้นก็เกาะหัวกะโหลกศีรษะด้วยก้อนหินหนา ล้างทำให้มีสีเหมือนสังข์. บทว่า **ราหูมุข** ได้แก่ กรรมกรรม คือ ปากราหู. เมื่อจะทำการกรรมกรรมนั้นก็เปิดปากด้วยขอเหล็ก ตามประทีปภายในปาก หรือเจาะปากด้วยเหล็กแหลม จนถึงจอนหูทั้งสองข้าง. เลือดไหลออกเต็มปาก. บทว่า **โชติมัลก** ได้แก่ พันสรีระทั้งเส้นด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้วจุดไฟ. บทว่า **หตุลปชโชติก** ได้แก่ พันมือทั้งสองข้างด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้ว ตามประทีปให้โพลง. บทว่า **เอรกวุตติก** ได้แก่ กรรมกรรม คือ นุ่งหนังช้าง. เมื่อทำการกรรมกรรมนั้นตัดแผ่นหนังตั้งแต่คอขึ้นไปวางไว้ที่จอนผม ลำดับนั้น ก็ผูกมันด้วยเชือกทั้งหลายแล้วดึงไปเขาเหยียบแล้วเหยียบอีกซึ่งแผ่นหนังของตน ก็ล้มลง. บทว่า **จिरกวาสิน** ได้แก่ กรรมกรรม คือ นุ่งสาหร่าย. เมื่อทำการกรรมกรรมนั้นก็ลอกแผ่นหนังเหมือนอย่างนั้นให้จืดสะเວ ลอกตั้งแต่แต่สะเວจืดข้อเท้าทั้งสองข้าง สรีระล่างกับข้างบนเป็นเหมือนฝ้านุงที่ทำด้วยเปลือกปอ. บทว่า **เอณยุยก** ได้แก่ กรรมกรรม คือ ยืนกว้าง. เมื่อจะทำการกรรมกรรมนั้น ก็มีควดเหล็กที่ข้อศอก และเข้าทั้งสองข้างแล้ว ก็ตอกเหล็กแหลมทั้งหลาย. เขายืนอยู่ในแผ่นดิน ด้วยเหล็กแหลม ๔ อัน ลำดับนั้น ก็แวดล้อมเขา ก่อเพลิงเป็นเหมือนกว้างล้อมไฟ สมดังที่ท่านกล่าวไว้แม้ในที่มาแล้วอย่างนี้ว่า เขาถอดเหล็กแหลมตามเวลาอันสมควรนั้น ตอกไว้กับกระดูกสะเວ ๔ แห่ง นั้นเทียว ขึ้นชื่อว่า การกระทำ

ที่เห็นปานนี้ไม่มี. บทว่า **พพิสมลิก** ได้แก่ ตีด้วยเบ็ดมีขอตังสองข้างแล้ว
กระชากหนัง เนื้อและเอ็น. บทว่า **กหาปณก** ได้แก่ ควกัศรีระทั้งสี่ให้
ตกออกไปทีละประมาณกหาปณะ ตั้งแต่สะเอวด้วยมีดคมกริบทุบตี. บทว่า
ขาราปฏิจจก ได้แก่ ตีสี่ระในที่นั้น ๆ ด้วยอาวุธทั้งหลาย ลาดน้ำค้าง
ซัดด้วยแปรง หนึ่งเนื้อ และเอ็น ก็ไหลออก คงเหลือแต่โครงกระดูกเท่านั้น.
บทว่า **ปลิมปริวตต** ได้แก่ ให้อนข้างเดียวแล้ว ตอกทลวเหล็กแหลม
ในช่องหูทำให้ติดกับดิน ลำดับนั้น จึงจับเท้าของเขาแล้ววนเวียน. บทว่า
ปลาลปิงก ได้แก่ ผู้ทำกรรมกรรมที่ลลาด แล่ผิวหนังออกทูปกระดูกทั้งหลาย
ด้วยลูกหินบดแล้ว จับผมทั้งหลายยกขึ้น คงมีแต่กองเนื้อเท่านั้น ลำดับนั้น
ก็รวบผมของเขาเท่านั้น จับบิดทำเหมือนเกลียวฟาง. บทว่า **สุนเขหิ** ได้แก่
ยังสุนัขทั้งหลายที่หิวจัดเพราะไม่ให้อาหาร ๒-๓ วัน ให้ฟังกัตกิน สุนัขเหล่านั้น
ก็ทำให้เหลือโครงกระดูกครึ่งเดียวเท่านั้น. บทว่า **สมปรายโก** ความว่า เป็น
วิบากในสัมปรายภพในอัฐตภาพที่สอง.

การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะ คือนิพพาน. จริงอยู่ ฉันทราคะ
ในกามทั้งหลายย่อมถูกกำจัดและถูกละได้ เพราะอาศัยนิพพาน เพราะฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะ คือ นิพพาน. บทว่า
สาม วา **กาม** **ปริชานิสฺสนฺติ** ความว่า พวกนั้นนะหรือ จักรอรับรู้กาม
ทั้งหลายด้วยตนเอง ด้วยปัญญา ๓. บทว่า **ตตตตาย** ได้แก่ เพื่อความเป็น
อย่างของผู้ปฏิบัติ. บทว่า **ยถาปฏิบัติโน** ความว่า ปฏิบัติแล้วด้วยปฏิบัติทาใด.
บทว่า **ขตฺติยกถุลา** วา เป็นต้น ตรัสแล้วเพื่อทรงแสดงสตรีที่เกิดแล้วใน
ฐานะที่ได้วัตถุทั้งหลายมีผ้าและเครื่องประดับ เป็นต้น ซึ่งมีปฏิสนธิอันกุศล
ไม่น้อย คือ ไพบูลย์ให้รับแล้ว. บทว่า **ปณฺณรทวสฺสุทฺทเทสิกา** คือ มีวัย
๑๕ ปี. แม้ในบทที่สองก็มีนัยเช่นเดียวกัน. ถามว่า ทำไมจึงทรงถึอระยะวัย.

ตอบว่า เพื่อทรงแสดงสมบัติคือผิวพรรณ เพราะอายตนะ คือผิวพรรณของ
ของสตรีแม่เกิดในตระกูลทุกข์ยาก ย่อมค่อย ๆ ดงามเปล่งปลั่ง ในกาลหนึ่ง
ส่วนอายตนะคือผิวพรรณของบุรุษทั้งหลาย ย่อมดงามเปล่งปลั่งในเวลาที่มีอายุ
ได้ ๒๐ ปี หรือ ๒๕ ปี. ทรงแสดงสมบัติ คือ สรีระ อันปราศจากโทษ ๖
ประการ ด้วยบททั้งหลายมีว่า ไม่สูงนัก เป็นต้น. บทว่า **วณฺณนิภา** คือ
มีวรรณะนั้นเทียว. บทว่า **ชิณฺณ** คือ แก่เพราะชรา. บทว่า **โคปานสิวกัม**
ได้แก่ มีซี่โครงคดเหมือนกลอนเรื้อน. บทว่า **โภคฺค** ได้แก่ ร่างคดงอ.
ทรงแสดงความที่ร่างกายนั้นคด ด้วยบทเมื่อนั้นนั้นเทียว. บทว่า **ทญฺทปรายน**
คือ อาศัยไม้เท้า ได้แก่ มีไม้เท้าเป็นที่สอง. บทว่า **ปเวธมาน** ได้แก่
ตัวสั้น. บทว่า **อาตุร** ได้แก่ เตื่อคร้อนเพราะชรา. บทว่า **ขณฺททนต์**
คือ มีฟันหลุด เพราะความเป็นคนแก่. บทว่า **ปลิตเกส** ได้แก่ มีผมหงอก.
บทว่า **วิฐน** ได้แก่ ผมโกรันดูผมที่ถูกถอนเอาไปจะนั้น. บทว่า **ขลิตสิริ**
คือ สิริชะล้นมาก. บทว่า **วิลน** ได้แก่ หนังเหี่ยวอันเกิดพร้อมแล้ว. บทว่า
ติลกาหตคตฺต คือ มีร่างกายเกลื่อนกล่นด้วยตกกระสีขาวและสีดำ. บทว่า
อาพาธิก ได้แก่ มีพยาธิ. บทว่า **ทฺกฺขิต** คือ ถึงแล้วซึ่งทุกข์. บทว่า
พาพฺหฺลิตาน ได้แก่ มีความป่วยไข้อันมีประมาณยิ่ง. บทว่า **สิวลิกาย**
ฉทฺทิต คือ ให้ตกแล้วในป่าช้าฝิบ. บทที่เหลือได้กล่าวแล้วในสติปัฏฐาน
นั้นเทียว. นิพพานนั้นเทียว ชื่อว่า จันทราควินัยแม่ในที่นี้. บทว่า **เนว**
ตสฺมี สมเย อตฺตพฺยาพาธาย ความว่า ในสมัยนั้น ย่อมไม่คิด เพื่อ
ประโยชน์แห่งทุกข์แม่ของตน. บทว่า **อพฺยาปชฺฌเยว** ได้แก่ ไม่มีความทุกข์
นั้นเทียว. บทว่า **ยปี ภิกฺขเว เวทนา อนิจฺจา** ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เพราะเวทนาไม่เที่ยง เพราะฉะนั้น อาการมีความไม่เที่ยงเป็นต้นนี้ เป็นโทษ
แห่งเวทนา. การสลัดออกไป มีประการดังกล่าวแล้วนั้นเทียวแล.

จบอรรถกถาหาทุกข์กัณฑ์ธสุตฺตที่ ๓

๔. จุพทุกข์ขันธสูตร

[๒๐๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุง กบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ. ครั้งนั้นแล เจ้าศากยะทรงพระนามว่า มหานาม เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ข้าพระองค์เข้าใจข้อธรรมที่พระองค์ทรงแสดงมานานแล้วอย่างนี้ว่า โสกะ โทสะ โมหะ ต่างเป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ก็แหละเมื่อเป็นเช่นนั้น โลกธรรมก็ดี โทสธรรมก็ดี โมหธรรมก็ดี ยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ ได้เป็นครั้งคราว ข้าพระองค์เกิดความคิดเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมชื่ออะไรเล่า ที่ข้าพระองค์ยังละไม่ได้เด็ดขาดในภายใน อันเป็นเหตุให้โลกธรรมก็ดี โทสธรรมก็ดี โมหธรรมก็ดี ยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้เป็นครั้งคราว.

[๒๐๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหานาม ธรรมนั้นนั่นแล ท่านยังละไม่ได้เด็ดขาดในภายใน อันเป็นเหตุให้ โลกธรรมก็ดี โทสธรรม ก็ดี โมหธรรมก็ดี ยังครอบงำจิตของท่านไว้ได้เป็นครั้งคราว. คุณก่อนมหานาม ก็ธรรมนั้นจักเป็นอันท่านละได้เด็ดขาดในภายในแล้ว. ท่านก็ไม่พึงอยู่ครอง เรือน ไม่พึงบริโภคนาม. แต่เพราะท่านละธรรมเช่นนั้นยังไม่ได้เด็ดขาดใน ภายใน ฉะนั้น ท่านจึงยังอยู่ครองเรือน ยังบริโภคนาม.

[๒๐๗] คุณก่อนมหานาม ถ้าแม้ว่า อริยสาวกเล็งเห็นด้วยปัญญาโดย ชอบตามเป็นจริงว่า กามให้ความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนี้ยิ่ง ดังนี้. แต่อริยสาวกนั้นเว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม

ยังไม่บรรลุปีติและสุข หรือกุศลธรรมอื่นที่สงบกว่านั้น เธอจะยังเป็นผู้ไม่เวียนมาในกามไม่ได้ก่อน. แต่เมื่อใด เธอได้เล็งเห็นด้วยปัญญาโดยชอบอย่างนี้ว่า กามให้ความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนี้ยิ่งดังนี้ และเธอก็เว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม บรรลุปีติและสุข หรือกุศลธรรมอื่นที่สงบกว่านั้น เมื่อนั้น เธอย่อมเป็นผู้ไม่เวียนมาในกามเป็นแท้.

ดูก่อนมหานาม แม้เราเมื่อเป็นโพธิสัตว์ ยังมีได้ตรัสรู้ ก่อนตรัสรู้ทีเดียว ก็เล็งเห็นด้วยปัญญาโดยชอบ ตามเป็นจริงว่า กามให้ความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนี้ยิ่ง ดังนี้. และเราก็เว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม ไม่บรรลุปีติและสุข หรือกุศลธรรมอื่นที่สงบกว่านั้น เราจึงปฏิญาณว่าเป็นผู้ไม่เวียนมาในกามมิได้ก่อน. แต่เมื่อใด เราเล็งด้วยปัญญาโดยชอบ ตามเป็นจริงนี้ว่า กามให้ความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนี้ยิ่ง ดังนี้. และเราก็เว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม บรรลุปีติและสุข และกุศลอื่นที่สงบกว่านั้น เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณได้ว่า เป็นผู้ไม่เวียนมาในกาม.

[๒๑๒] ดูก่อนมหานาม ก็อะไรเล่าเป็นคุณของกามทั้งหลาย ดูก่อนมหานาม กามคุณ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยโสต... กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยฆานะ... รสที่พึงรู้แจ้งด้วยชีวา... โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ดูก่อนมหานาม กามคุณ ๕ ประการเหล่านี้แล. ความสุข ความโสมนัสใดเล่า อาศัยกามคุณ ๕ เหล่านี้เกิดขึ้น นี้เป็นคุณของกามทั้งหลาย.

โทษของกาม

[๒๑๓] คุณ่อมมหานาม ก็อะไรเล่าเป็นโทษของกามทั้งหลาย กุลบุตรในโลกนี้ เลี้ยงชีวิตด้วยความขยัน ประกอบศิลปะใด คือ ด้วยการนับคะแนนก็ดี ด้วยการคำนวณก็ดี ด้วยการนับจำนวนก็ดี ด้วยการไถ่ก็ดี ด้วยการค้าขายก็ดี ด้วยการเลี้ยงโคก็ดี ด้วยการยินธูก็ดี ด้วยการเป็นราชบุรุษก็ดี ด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ต้องตรากตรำต่อความหนาว ต้องตรากตรำต่อความร้อน งุ่นง่านอยู่ด้วยสัมผัสแต่เหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน ต้องตายด้วยความหิวระหาย คุณ่อมมหานาม แม่นี้เล่าก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น คุณ่อมมหานาม ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้น ขยัน สืบต่อพยายามอยู่อย่างนี้ โภคะเหล่านั้นก็ไม่สำเร็จผล เขาย่อมเสรำโสก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ ถึงความหลงเลือนว่า ความขยันของเราเป็นโมฆะหนอ ความพยายามของเราไม่มีผลหนอ. คุณ่อมมหานาม แม่นี้เล่าก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น. คุณ่อมมหานาม ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นขยัน สืบต่อพยายามอยู่อย่างนี้ โภคะเหล่านั้นสำเร็จผล เขากลับเสวยทุกข์ โทมนัส ที่มีการคอยรักษา โภคะเหล่านั้นเป็นตัวบังคับว่า ทำอย่างไร พระราชาทั้งหลายไม่พึงรีบโภคะเหล่านั้นไปได้ พวกโจรพึงปล้นไม่ได้ ไฟไม่พึงไหม้ น้ำไม่พึงพัดไป ทายาทอปริยพึงนำไปไม่ได้. เมื่อกุลบุตรนั้นคอยรักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ พระราชาทั้งหลายรีบโภคะเหล่านั้นไปเสียก็ดี โจรปล้นเอาไปเสียก็ดี ไฟไหม้เสียก็ดี น้ำพัดไปเสียก็ดี ทายาทอปริยนำไปเสียก็ดี เขาย่อมเสรำโสก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ ถึงความหลงเลือนว่า สิ่งใดเล่าเคยเป็นของเรา แม้สิ่งนั้นก็ไม่เป็นของ

เรา. คู่ก่อนมหานาม แม่นี้เล่าก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

[๒๑๔] คู่ก่อนมหานาม อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล แม้พระราชาทั้งหลายก็วิวาทกันกับพวกพระราชา แม้พวกกษัตริย์ก็วิวาทกันกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ก็วิวาทกันกับพวกพราหมณ์ แม้คฤหบดีก็วิวาทกันกับพวกคฤหบดี แม่มารดาที่วิวาทกันกับบุตร แม่บุตรที่วิวาทกันกับมารดา แม่บิดาที่วิวาทกันกับบุตร แม่บุตรที่วิวาทกันกับบิดา แม่พี่ชายน้องชายก็วิวาทกันกับพี่ชายน้องชาย แม่พี่ชายก็วิวาทกันกับน้องสาว แม่น้องสาวก็วิวาทกันกับพี่ชาย แม่สหายก็วิวาทกันกับสหาย. ชนเหล่านั้นต่างถึงการทะเลาะแก่งแย่ง วิวาทกันในที่นั้น ๆ ทำร้ายซึ่งกันและกัน ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง ถึงความตายไปตรงนั้นบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง. คู่ก่อนมหานาม แม่นี้เล่า ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

[๒๑๕] คู่ก่อนมหานาม อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ผู้งชนต่างถือดาบและโล่ สอดแล่งธนู วิ่งเข้าสู่สงคราม ปะทะกันทั้ง ๒ ฝ่าย. เมื่อลูกศรทั้งหลายถูกยิงไปบ้าง เมื่อหอกทั้งหลายถูกพุ่งไปบ้าง เมื่อดาบทั้งหลายถูกกวัดแกว่งอยู่บ้าง ผู้งชนเหล่านั้นต่างก็ถูกลูกศรเสียบเอาบ้าง ถูกหอกแทงเอาบ้าง ถูกดาบตัดศีรษะเสียบ้าง ในที่นั้น พวกมันถึงตายไปตรงนั้นบ้าง ถึงทุกข์ปาง

ตายบ้าง. คู่ก่อนมหานาม แม่นี้เล่าก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

[๒๑๖] คู่ก่อนมหานาม อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ผุ่จนถือดาบและโล่สอดแล่งธนู ตรูกันเข้าไปสู่เชิงกำแพงที่ฉาบด้วยเปือกตมร้อน. เมื่อลูกศรถูกยิงไปบ้าง เมื่อหอกถูกฟ่งไปบ้าง เมื่อดาบถูกกวัดแกว่งบ้าง คนเหล่านั้นต่างถูกลูกศรเสียบบ้าง ถูกหอกเสียบบ้าง ถูกรดด้วยโคลมัยร้อนบ้าง ถูกสับด้วยคราดบ้าง ถูกตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง ในที่นั้น พวกนั้นถึงตายไปตรงนั้นบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง. คู่ก่อนมหานาม แม่นี้เล่า ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

[๒๑๗] คู่ก่อนมหานาม อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุกามทั้งหลายนั้นแล ผุ่จนตัดที่ต่อบ้าง ปลิ้นอย่างกวาดล้างบ้าง กระทำให้เป็นเรือนหลังเดียวบ้าง ดักทางบ้าง สมสู่ภรรยาคนอื่นบ้าง พระราชาทั้งหลายจับคนนั้น ๆ ได้แล้ว ให้กระทำการกรรมต่าง ๆ เชี่ยนด้วยเส้บ้าง เชี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้ค้อนบ้าง ฯลฯ กระทำการกรรมชื่อโชติมาลิกะบ้าง ชื่อหัตถปักษโชติกะบ้าง ชื่อเอรกวัดติกะบ้าง ชื่อจิรกวาสิกะบ้าง ชื่อเอณยกะบ้าง ชื่อพลิสมังสิกะบ้าง ชื่อกหาปณกะบ้าง ชื่อขารापฤจฉกะบ้าง ชื่อปลิมปริวัตติกะบ้าง ชื่อปลาลปิฐกะบ้าง รดด้วยน้ำมันที่ร้อนบ้าง ให้สุนัขกัดกินบ้าง เสียบที่หลาวทั้งเป็นบ้าง ใช้ดาบตัดศีรษะเสียบ้าง คนเหล่านั้นถึงตายไปตรงนั้นบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง. คู่ก่อนมหานาม แม่นี้เล่า ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นกันอยู่ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

[๒๑๘] คุณก่อนมหานาม อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ผุ้ชนต่างประพฤติกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ชนเหล่านั้น ครั้นประพฤติกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก. คุณก่อนมหานาม แม้นี้เล่า ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ในสัมปรายภพ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

พวกนิครนถ์ที่ถือการยึนเป็นวัตร

[๒๑๙] คุณก่อนมหานาม สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตพระนครราชคฤห์. สมัยนั้น ณ ตำบลกาฬศิลา ข้างภูเขาคิชฌกูฏ พวกนิครนถ์จำนวนมากเป็นผู้ถือการยึนเป็นวัตร ห้ามการนั่ง เสวยทุกขเวทนา แแรงกล้า เผ็ดร้อนอันเกิดแต่ความพยายาม. ครั้งนั้นแล เราออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาพวกนิครนถ์ ถึงประเทศกาฬศิลา ข้างภูเขาคิชฌกูฏ ได้กล่าวความขื่อนี้กะพวกนิครนถ์เหล่านั้นว่า คุณก่อนนิครนถ์ผู้มีอายุทั้งหลาย ไฉนเล่า พวกท่านจึงถือการยึนเป็นวัตร ห้ามการนั่ง เสวยทุกขเวทนา แแรงกล้า เผ็ดร้อนอันเกิดแต่ความพยายาม คุณก่อนมหานาม เมื่อเรากล่าวอย่างนี้แล้ว พวกนิครนถ์เหล่านั้นได้กล่าวกะเราว่า คุณก่อนผู้มีอายุ นิครนถนาฏบุตรูธรรมทั้งปวงเห็นธรรมทั้งปวง ยืนยันทุณยธรรมทุกส่วนว่า เมื่อเราเดินไปก็ดี ยืนก็ดี หลับก็ดี ตื่นก็ดี ตุณยธรรมปรากฏอยู่ คิดต่อเสมอไป นิครนถนาฏบุตรุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนนิครนถ์ทั้งหลายผู้เจริญ บาปกรรมที่พวกท่านทำแล้ว ในกาลก่อนมีอยู่ พวกท่านจงสลัดบาปกรรมนั้นเสีย ด้วยปฏิบัติอันประกอบด้วยการกระทำที่ทำได้ยาก อันลำบากนี้ ข้อที่ท่านทั้งหลายสำรวมกาย วาจา

ใจ ในบัดนี้ นั่น เป็นการไม่กระทำบาปกรรมต่อไป ทั้งนี้ เพราะหมดกรรม
เก่าด้วยตบะ. เพราะไม่ทำกรรมใหม่ ความไม่ถูกบังคับต่อไปจึงมี เพราะไม่ถูก
บังคับต่อไป ความสิ้นกรรมจึงมี เพราะสิ้นกรรม ความสิ้นทุกข์จึงมี เพราะ
สิ้นทุกข์ ความสิ้นเวทนาจึงมี เพราะสิ้นเวทนา จักเป็นอันพวกท่านสลัดทุกข์
ได้ทั้งหมด. คำที่นิครนถนาฏบุตรกล่าวแล้วนั้น ชอบใจและควรแก่พวก
ข้าพเจ้าแล เพราะเหตุ นั้น พวกข้าพเจ้าจึงเป็นผู้มีใจยินดี ดังนี้.

การกล่าวถึงผู้อยู่สบายดีกว่า

[๒๒๐] คุณอนมหานาม เมื่อพวกนิครนถ์กล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้
กล่าวกะนิครนถ์เหล่านั้นว่า คุณอนนิครนถ์ผู้มีอายุ พวกท่านทราบละหรือว่า
เราทั้งหลายได้มีแล้วในกาลก่อน มิใช่ไม่ได้มีแล้ว .

นิ. คุณอนท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ห้ามมิได้เลย.

พระ. คุณอนนิครนถ์ผู้มีอายุ พวกท่านทราบละหรือว่า เราทั้งหลาย
ได้ทำบาปกรรมไว้ในกาลก่อน มิใช่ไม่ได้ทำไว้.

นิ. คุณอนท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ห้ามมิได้เลย.

พระ. คุณอนนิครนถ์ผู้มีอายุ พวกท่านทราบละหรือว่า เราทั้งหลาย
ได้ทำบาปกรรมอย่างนี้บ้าง ๆ

นิ. คุณอนท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ห้ามมิได้เลย.

พระ. คุณอนนิครนถ์ผู้มีอายุ พวกท่านทราบละหรือว่า ทุกข์เท่านี้
เราสลัดได้แล้ว หรือว่าทุกข์เท่านี้เราต้องสลัดเสีย หรือว่าเมื่อทุกข์เท่านี้เรา
สลัดได้แล้วจักเป็นอันสลัดทุกข์ได้ทั้งหมด.

นิ. คุณอนท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ห้ามมิได้เลย

พระ. คุณ่อนนิครนถ์ผู้มีอายุ พวกท่านทราบการละอกุศลธรรม การบำเพ็ญกุศลธรรม ในปัจจุบันละหรือ.

นิ. คุณ่อนท่านผู้มีอายุ ข้อนี้หามิได้เลย.

พระ. คุณ่อนนิครนถ์ผู้มีอายุ ตามที่ได้ฟัง พวกท่านไม่รู้ว่ ในปางก่อนเราได้มีมาแล้วหรือไม่ ไม่รู้ว่ในปางก่อนเราได้ทำบาปกรรมไว้หรือไม่ ทั้งไม่รู้ว่เราได้ทำบาปกรรมไว้อย่างนั้นอย่างนี้ ไม่รู้ว่ทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว ทุกข์เท่านี้จำต้องสลัด เมื่อสลัดทุกข์อย่างนี้ได้แล้ว ทุกข์ทั้งปวงจักเป็นอันสลัดไปด้วย ไม่รู้จักการละอกุศลธรรม และการยังกุศลธรรมให้เกิดในปัจจุบัน คุณ่อนนิครนถ์ผู้มีอายุ เมื่อเป็นเช่นนี้ คนทั้งหลายจักบวชในสำนักของท่าน ก็เฉพาะแต่คนที่มิมีมารยาทเลวทราม มือเปื้อนโลหิต ทำกรรมชั่วช้า เป็นผู้เกิดสุคทัยภายหลังในหมู่มนุษย์.

นิ. คุณ่อนท่านพระโคตมผู้มีอายุ บุคคลมิใช่จะประสบความสุขได้ด้วยความสุข แต่จะประสบสุขได้ด้วยความสุขแท้ ก็ถ้าหากบุคคลจักประสบความสุขได้ด้วยความสุข พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพเจ้าแผ่นดินมคธ ก็คงประสบความสุข เพราะพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพเจ้าแผ่นดินมคธ อยู่เป็นสุขกว่าท่านพระโคตม.

พระ. เป็นการแน่นอน ที่พวกท่านนิครนถ์ทั้งหลายหุนหันไม่ทันพิจารณาจึงพูดว่ คุณ่อนท่านพระโคตมผู้มีอายุ บุคคลมิใช่จะประสบความสุขด้วยความสุข แต่จะประสบความสุขได้ด้วยความสุขแท้ ก็ถ้าหากบุคคลจักประสบความสุขได้ด้วยความสุข พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพเจ้าแผ่นดินมคธ ก็คงประสบความสุข เพราะพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพเจ้าแผ่นดินมคธ อยู่เป็นสุขยิ่งกว่าท่านโคตม เออก็เราเท่านั้นที่พวกท่านควรชักไซ้ไร่ไล่เสียดในเรื่องสุขเรื่อง

ทุกข์นั้นถือว่าใครเล่าหนอจะอยู่สบายดีกว่ากัน พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพเจ้าแผ่นดินมคธ หรือท่านพระโคตมเอง.

นิ. คุณก่อนท่านพระโคตมผู้มีอายุ เป็นการแน่นอนที่พวกข้าพเจ้าหุนหันไม่ทันพิจารณา จึงพูดว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ บุคคลมิใช่จะประสบความสำเร็จด้วยความสุขด้วยความสุข แต่จะประสบความสำเร็จด้วยความทุกข์แท้ ก็ถ้าหากบุคคลจักประสบความสำเร็จด้วยความสุข พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพเจ้าแผ่นดินมคธ ก็คงประสบความสำเร็จ เพราะพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพเจ้าแผ่นดินมคธ อยู่เป็นสุข ยิ่งกว่าท่านพระโคตม เอาละ หยุดไว้เพียงเท่านี้ บัดนี้ พวกข้าพเจ้าจะต้องถามท่านพระโคตมดูบ้างว่า ใครเล่าหนอจะอยู่สบายดีกว่ากัน พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพเจ้าแผ่นดินมคธ หรือท่านพระโคตมเอง.

พระ. คุณก่อนนิครนถ์ผู้มีอายุ ถ้าอย่างนั้น เราจะต้องถามพวกท่านในเรื่องสุขเรื่องทุกข์นั้นดูบ้าง ท่านเข้าใจอย่างไร ก็ฟังแถลงอย่างนั้น คุณก่อนท่านนิครนถ์ผู้มีอายุ พวกท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไหน พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพ เจ้าแผ่นดินมคธจะทรงสามารถ ไม่ทรงไหวพระกาย ไม่ทรงพระดำรัส ทรงเสวยพระบรมสุขส่วนเดียวอยู่ ๗ คืน ๗ วัน ได้หรือ.

นิ. ไม่ไหวละท่าน.

พระ. คุณก่อนนิครนถ์ผู้มีอายุ พวกท่าน จะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไหน พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพเจ้าแผ่นดินมคธ จะทรงสามารถ ไม่ทรงไหวพระกาย ไม่ทรงพระดำรัส ทรงเสวยพระบรมสุขส่วนเดียวอยู่ ๖ คืน ๖ วัน ๕ คืน ๕ วัน ... ๔ คืน ๔ วัน ... ๓ คืน ๓ วัน ... ๒ คืน ๒ วัน ... เพียงคืนหนึ่ง วันหนึ่ง ได้หรือ.

นิ. ไม่ไหวละท่าน.

พระ. คุณก่อนนิครนถ์ผู้มีอายุ เราแหละสามารถไม่ไหวกาย ไม่พูดเสวยความสุขส่วนเดียวอยู่ เพียงคืนหนึ่งวันหนึ่ง. สามารถไม่ไหวกาย ไม่พูด

เสวยความสุขส่วนเดียวอยู่ ๒ ค่ำ ๒ วัน ...๓ ค่ำ ๓ วัน...๔ ค่ำ ๔ วัน...

๕ ค่ำ ๕ วัน...๖ ค่ำ ๖ วัน...๗ ค่ำ ๗ วัน ดูก่อนนิครนถ์ผู้มีอายุ พวก
ท่านจะเข้าใจความซื่อนั้นเป็นไหน เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครจะอยู่สบายกว่ากัน
พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพอเจ้าแผ่นดินมคธหรือเราเอง.

นิ. เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านพระโคตมสิ อยู่สบายกว่าพระเจ้าพิมพิสาร
จอมทัพอเจ้าแผ่นดินมคธ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ แล้ว เจ้าศากยะมหานามทรงมีพระทัย
ชื่นชมยินดีพระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบ อุพทุกข์กัณฑ์ธสุตตร ที่ ๔

สกทาคามีผลตลอดกาลนาน. บทว่า **โลภมฺมา** ได้แก่ ธรรมกล่าวคือโลภะ. ทรงกล่าวหมายถึงโลภะเท่านั้น มีประการต่าง ๆ. ในสองบทเม้นอกนี้ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน. บทว่า **ปรียาทาย ติฏฺฐนฺติ** ความว่า ยังครอบงำอยู่. ก็ ธรรมดา ปรียาทาน (การครอบงำ) นี้มาแล้วในการถือในบทนี้ว่า (พระอักรรมเหสีทรง) ถือกำลังช้าง กำลังม้า กำลังรถ กำลังพลรบ ทั้งหมดนั้น ที่มีชีวิตนั้น เทียว. มาในความทิ้งในบทนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิจจัตถุญา เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทิ้งกามราคะทั้งปวง ดังนี้. ท่านประสงค์อรรถะว่า ทิ้ง ในบทเม้นี้. ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่า บทว่า **ปรียาทิยตุ วา** ได้แก่ ทิ้งแล้ว. บทว่า **เยน เม เอกทา โลภมฺมาปิ** ความว่า ทรงทูลถามว่า แม้โลภธรรมทั้งหลาย ยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้ในบางเวลา เพราะเหตุใด. ได้ยินว่า พระราชานี้ทรงมีความสำคัญว่า โลภะ โทสะ และโมหะ ได้ละหมดไม่มีเหลือ ด้วยสกทาคามีมรรค. พระราชานี้ทรงรู้ว่า สิ่งที่ยังละไม่ได้ของเรามีอยู่ ทรงถือเอาสิ่งที่ยังละไม่ได้ เป็นผู้มีความสำคัญว่า สิ่งทีละได้แล้วย่อมเป็นไปภายหลัง ดังนี้. พระอริยสาวกเกิดความสงสัยอย่างนี้หรือ. เออ ความสงสัยย่อมเกิดขึ้น. เพราะเหตุไร. เพราะความเป็นผู้ไม่ฉลาดในบัญญัติ. จริงอยู่ แม้อริยสาวกผู้ไม่ฉลาดในบัญญัตินี้ว่า กิเลสนี้ถูกฆ่าด้วยมรรคโน้น ย่อมมีความสงสัยอย่างนี้. อริยสาวกนั้นไม่มีการพิจารณาหรือ. มีแต่การพิจารณานั้น ย่อมไม่บริบูรณ์แก่อริยสาวกทั้งปวง. ด้วยว่า บางคนพิจารณาเฉพาะกิเลสทีละได้แล้วเท่านั้น บางคนพิจารณากิเลสที่ไม่ละเอียดเท่านั้น บางคนพิจารณาเฉพาะมรรค บางคนพิจารณาเฉพาะผล บางคนพิจารณาเฉพาะนิพพาน ก็ในการพิจารณา ๕ ประการนี้ การพิจารณาประการหนึ่ง หรือสองประการ ไม่ควรเพื่อจะได้ก็หาไม่ได้ ด้วยประการฉะนี้ อริยสาวกผู้ใดมีการพิจารณาไม่บริบูรณ์ อริยสาวกนั้นย่อมมีความสงสัย อย่างนี้ เพราะความเป็นผู้ไม่ฉลาดในกิเลสบัญญัติ อัน

ฟังมาด้วยมรรค. บทว่า โส เอว โข เต ความว่า ทรงแสดงว่า โลกะ โทสะ และโมหะนั้นเอง ยังละไม่ได้ในสันดานของท่าน แต่ท่านเป็นผู้มีความสำคัญว่าละได้แล้ว. บทว่า โส จ หิ เต ความว่า ธรรมคือ โลกะ โทสะ และโมหะของท่านนั้น. บทว่า กาม ได้แก่ กาม ๒ อย่าง. บทว่า น ปริภุญชฺชยาสี คือ ทรงแสดงว่า ท่านก็ฟังบวชดูพวกเรา. บทว่า อปฺปสฺสทา ได้แก่ มีสุขนิดหน่อย. บทว่า พหุทุกฺขา ได้แก่ ทุกข์อันเป็นไปในปัจจุบัน และในสัมปรายภพนั้นเทียว เป็นอันมากในที่นี้. บทว่า พหุปายาสา ได้แก่ กิเลสคืออุปายาส อันเป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพนั้นเทียว เป็นของมากในที่นี้. บทว่า อาทินโว คือ อุปัททวะ อันเป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพ. บทว่า เอตุล ภัยโย ความว่า ในกามเหล่านั้น มีโทษมากอย่างนี้เทียว แต่ให้ความยินดีน้อย คือ นิดหน่อย คุณเมื่อดีก็กลัว อาศัยกุณาหิมพานต์ให้ผลน้อยจะนั้น. บทว่า อิติ เจปิ มหานาม ความว่า คู่ก่อนมหานาม แม้ถ้าอริยสาวกอย่างนี้. บทว่า ยถาภูตํ ได้แก่ ทรงแสดงว่า เล็งเห็นด้วยศีลด้วยปัญญาโดยชอบตามเป็นจริง คือ โดยนัย โดยการณ. บรรดา บทเหล่านั้น บทว่า ปญฺญา ได้แก่ ด้วยวิปัสสนาปัญญา อธิบายว่า ด้วยญาณคือมรรค ๒ อย่างในขั้นต่ำ. บทว่า โสว คือ อริยสาวกผู้เห็นโทษของกามด้วยมรรค ๒ อย่างนั้นเทียว. ทรงแสดงญาณ ๒ อย่างที่มีปิติ ด้วยบทนี้ว่า ปิติสฺขํ. บทว่า อญฺญํ วา ตโต สนฺตตรํ ได้แก่ ฌาน ๒ อย่าง และมรรค ๒ อย่าง ชั้นสูงอื่นที่สงบกว่าฌาน ๒ อย่างนั้น. บทว่า เนว ตาว อนาวญฺญี กามสฺส โหติ ความว่า อริยสาวกแม้แทงตลอดมรรคทั้งสองดำรงอยู่นั้น ยังเป็นผู้ไม่เวียนมาในกามทั้งหลายไม่ได้ก่อน โดยแท้แล เพราะความที่ยังไม่บรรลุฌาน หรือมรรคชั้นสูง ย่อมไม่เป็นอาโภค (ความผูกใจ) แก่ผู้ไม่เวียนมา ก็หามิได้ แต่จะมีอาโภคแก่ผู้เวียนมาเท่านั้น เพราะเหตุไร เพราะไม่มี

วิกขัมภนปหานด้วยฉานสี ไม่มีสมุจเฉทปหานด้วยมรรค ๒. บทว่า มยหิปี
โฆ ความว่า ไม่ใช่ท่านอย่างเดียวกับท่านนั้น โดยแท้แม่เรา. บทว่า ปุพฺพเพ
สมุโพธา ได้แก่ ก่อนตรัสรู้ด้วยมรรคที่เดียว. ท่านประสงค์เอาโอโรธนา-
ฎกาปชหนปัญญา (ปัญญาในการเสียดละนางสนม และนางพื่อน) ในบทนี้ว่า
ปญฺญา สุกฺกัจฉิ อโหสิ ดังนี้. บทว่า ปิติสฺสุม นามุคฺคมิ ได้แก่ เรา
ไม่ได้ฉาน ๒ อย่างที่มีปิติ. ท่านประสงค์เอาฉานชั้นสูง ๒ อย่าง และมรรค ๔
ในบทนี้ว่า อญฺญํ วา ตโต สนฺตฺตริ ดังนี้. บทว่า ปจฺจญฺญาตี ได้แก่
ปฏิบัติญาณแล้ว.

เพราะเหตุไร จึงทรงปรารภว่า คุณก่อนมหานาม ในสมัยหนึ่ง เรา ดังนี้.
เพราะมีอนุสนธิเป็นแผนกดังนี้. ทรงแสดงความยินดีบ้าง อาทินพบ้าง แห่ง
กามทั้งหลายในเบื้องต้น ไม่ได้ตรัสถึงความสลัดออก ทรงปรารภเทศานี้
เพื่อทรงแสดงถึงความสลัดออกนั้น เพราะการประกอบตนให้พัวพันกับสุขใน
กามเป็นที่สุดอันหนึ่ง การประกอบตนให้ลำบากเป็นที่สุดอันหนึ่ง ศาสนาของ
เราพ้นจากที่สุดเหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงปรารภเทศานี้ แม้เพื่อทรงแสดง
ศาสนาทั้งสิ้น ด้วยหัวข้อแห่งผลสมาบัติชั้นสูง. บทว่า คิซฺชญฺญ ปพฺพเต
ความว่า ภูเขานั้นมียอดคล้ายอีแร้ง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า คิซฺชญฺญ
หรืออีแร้งทั้งหลายอาศัยอยู่ ในยอดทั้งหลายของภูเขานั้นบ้าง เพราะฉะนั้น
จึงเรียกว่า คิซฺชญฺญ. บทว่า อิติคิลิปฺสุเส ได้แก่ ข้างภูเขาอิสิคิลิ. บทว่า
กาฬลิตาย ได้แก่ หลังหินมีสีดำ. บทว่า อุพฺภฏฺฐกา โหนฺติ ความว่า
เป็นผู้ถือการขึ้นเป็นวัตร ไม่นั่ง. บทว่า โอปกุกฺกมิกา ความว่า อันเกิด
แต่ความพยายามของตน มีการขึ้นเป็นวัตรเป็นต้น. บทว่า นิคนฺโถ อาวุโส
ความว่า เมื่อไม่อาจเพื่อจะกล่าวเหตุอื่น จึงโยนให้กับนิครนถ์. บทว่า สพฺพญฺญ
สพฺพทสฺสาวิ ความว่า นิครนถ์ทั้งหลายแสดงว่า ศาสดาของพวกเรานั้น
รู้ทุกอย่าง เห็นทุกอย่าง ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน. บทว่า อปริเสถิ

ฌาณทสฺสนํ ปฏิจฺชานาติ ความว่า ศาสดาของพวกเรานั้น ย่อมรู้ชัดญาณ-
ทัตสสนะ กล่าวคือหมดทุกส่วน เพราะรู้ธรรมหมดทุกส่วน และเมื่อยืนยัน
ก็ยืนยันอย่างนี้ว่า เมื่อเราเดินไปก็ดี ยืนก็ดี ฯลฯ ญาณทัตสสนะปรากฏอยู่
ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สดตํ ได้แก่ เนื่องนิศย์. บทว่า สมิตํ
เป็นไวยาพจน์ของบทนั้นเทียว. คำนี้ว่า คุณอนนิครนถ์ผู้มีอายุ พวกท่านทราบ
ละหรือว่า ทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ธรรมดา
บุรุษย่อมรู้จักที่ทำ กู้หนี้ ๒๐ กหาปณะ ชำระแล้ว ๑๐ กหาปณะ ก็รู้ว่า เรา
ชำระแล้ว ๑๐ กหาปณะ ยังคงเป็นหนี้ ๑๐ กหาปณะ ครั้นชำระกหาปณะแม้เหล่า
นั้นหมดแล้ว ย่อมรู้จักทั้งปวงว่า หนี้ทั้งหมดเราชำระแล้ว เกี่ยวส่วนที่สาม
แห่งนา ก็รู้ว่า ส่วนหนึ่งเกี่ยวแล้ว ยังเหลือสองส่วน ครั้นเกี่ยวส่วนหนึ่งอีก
ก็รู้ว่า ส่วนหนึ่งยังเหลือ ครั้นส่วนนั้นเกี่ยวแล้ว ก็รู้ว่า กิจทุกอย่างเสร็จ
แล้ว ย่อมรู้จักที่ทำแล้วและยังไม่ได้ทำในกิจทั้งปวงอย่างนี้ แม้พวกท่านก็พึงรู้
อย่างนั้น. ด้วยคำนี้ว่า การละอกุศลธรรมทั้งหลาย ตรัสถามว่า ชื่อว่า
นิครนถ์ผู้ละอกุศล เจริญกุศล ถึงความเป็นผู้บริสุทธิ์แล้ว มีอยู่ในศาสนาของ
พวกท่านหรือ. บทว่า เอวํ สนฺเต ความว่า ครั้นความที่พวกท่านรู้อย่างนี้
มีอยู่. บทว่า ลุกฺกทา ได้แก่ มีมรรยาทเลวทราม. บทว่า โลหิตปาณิน
ได้แก่ ผู้พรากสัตว์จากชีวิต ชื่อว่า มีมือเปื้อนด้วยเลือด. ก็ธรรมดามีของ
ผู้ฆ่าสัตว์แม่ใด ย่อมเปื้อนด้วยเลือด ผู้เมื่อนั้นเรียกว่า มีมือเปื้อนเลือดเหมือนกัน.
บทว่า กุรฺรณมฺมฺนฺตา ได้แก่ ทารุณกรรม คือกระทำความผิดในมารดา บิดา
และสมณพราหมณ์ผู้มีธรรมเป็นต้น หรือ กรรมอันหยาบช้ามีพรานเนื้อ
เป็นต้น. นิครนถ์ทั้งหลายสำคัญว่า สมณโคดมนี้ให้โทษในวาตะของพวกเรา
แม้พวกเราจะยกโทษแก่สมณโคดมนั้น จึงปรารภคำนี้ว่า คุณก่อนท่านพระโคดม
ผู้มีอายุ ดังนี้. บทนั้นมีเนื้อความว่า คุณก่อนท่านพระโคดมผู้มีอายุ พระองค์

ทรงจีวรอันประณีต เสวยข้าวสาลี เนื้อ และ น้ำ ประทับอยู่ในพระคันธกุฎี มีสีดังเทพวิมาน ประสบความสุขได้ด้วยความสุขอันใด บุคคลไม่พึงประสบความสุขด้วยความสุขอันนั้น. อนึ่ง พวกข้าพเจ้าเสวยความทุกข์นั้นับประการด้วยความเพียรทั้งหลาย มีความเพียรในการนั่งกระโหยงเป็นต้นอันใด บุคคลพึงประสบความสุขได้ด้วยความทุกข์อันนั้น ดังนี้. บทว่า **สุเขน จ อาวุโส** นี้ กล่าวแล้วเพื่อแสดงว่า ถ้าบุคคลพึงประสบความสุขได้ด้วยความสุขไซ้ พระราชาก็พึงประสบดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มากโธ** ได้แก่ ทรงมีอิสระแห่งแคว้นมคธ. บทว่า **เสนियो** คือ พระนามของพระเจ้าแผ่นดินมคธนั้น. บทว่า **พิมพิ** ได้แก่ พระนามของอัทธภาพ. พระองค์เป็นสวระแห่งแคว้นมคธนั้น ทรงนำดู เป็นที่น่าเลื่อมใส จึงขนานพระนามว่า พิมพิสวระ เพราะความสำเร็จในอัทธภาพ. พวกนิครนถ์นั้นหมายถึงการเสวยสมบัติพร้อมกับนางพื่อนรำทั้งหลาย ซึ่งมีวัยทั้ง ๓ ในปราสาททั้ง ๓ ของพระราชา จึงกล่าวคำนี้ว่า ทรงอยู่เป็นสุขดีกว่า ดังนี้. บทว่า **อทุธา** ได้แก่โดยส่วนเดียว. บทว่า **สหา อปปฏิสงขา** ได้แก่ ทรงแสดงว่า พวกนิครนถ์หุนหันไม่ทันพิจารณา จึงพูดวาจาอย่างนั้น เหมือนคนกำหนดแล้วพูดด้วยอำนาจระคนโกรธแล้วพูดด้วยอำนาจโทสะ คนหลงแล้วพูดด้วยอำนาจโมหะฉะนั้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิปุจฺฉิตฺตสามิ** ความว่า เราจักถามในอรรถะนั้น. บทว่า **ยถา โว ขมฺเมยฺย** ความว่า พวกท่านพึงพอใจอันใด. บทว่า **ปโหติ** ได้แก่ ย่อมอาจ. บทว่า **อนิยุชฺมาโน** ได้แก่ ไม่หวั่นไหว. บทว่า **เอกนฺตุสุขปฏิสฺสเวตี** ได้แก่ เสวยความสุขชั่ววันรันดร์. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความสุขในผลสมบัติของพระองค์ จึงตรัสคำนี้ ว่าดูก่อนนิครนถ์ผู้มีอายุ เราแหละสามารถ ฯลฯ เสวยความสุขส่วนเดียว ดังนี้. ก็ทรงกระทำ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นณาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 151

วาระแห่งพระราชาก็เป็นต้นถึงเจ็ดวาระแล้วทรงกระทำคำถามเพื่อให้จับถ้อยคำ
ในที่นี้. ก็ครั้งกล่าวว่า ไม่สามารถถึงเจ็ดคืน เจ็ดวันได้ จึงมีคำถามความสุข
หกคืนหกวัน ห้าคืนห้าวัน สี่คืนสี่วัน ดังนี้. แต่ในพุทธวาระ ครั้นตรัส
ถึงเจ็ดคืน เจ็ดวัน จะตรัสอีกว่า หกคืนหกวัน ห้าคืนห้าวัน สี่คืนสี่วัน ก็
จะไม่เป็นที่อัศจรรย์เพราะฉะนั้น จึงตรัสรวมเป็นอันเดียวกันแล้ว ทรงกระทำ
เทศนา. บทที่เหลือในบททั้งหมดมีความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาจุลทุกขกัณฑ์ธสุตฺตที่ ๔.

๕. อหุมานสูตร

[๒๒๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหาโมคคัลลณะพำนักอยู่ ณ เกศกพาวัน อันเป็นสถานที่ให้อภัยแก่เนื้อ ตำบลสูงสูมารคิระ ภัคคชนบท ณ ที่นั่นแล ท่านพระมหาโมคคัลลณะเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายผู้มีอายุ ภิกษุเหล่านั้นรับคำของท่านพระมหาโมคคัลลณะแล้ว.

[๒๒๒] ท่านพระมหาโมคคัลลณะได้กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าแม้ภิกษุปรารถนาไว้ว่า ขอท่านจงว่ากล่าวข้าพเจ้า ๆ เป็นผู้ควรที่ท่านจะว่ากล่าวได้ แต่ภิกษุนั้นเป็นคนว่ายาก ประกอบด้วยกรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก เป็นผู้ไม่อดทนไม่รับคำพรัาสอนโดยเคารพ เมื่อเป็นเช่นนี้ เพื่อนพรหมจรรย์ต่างไม่สำคัญภิกษุนั้นว่า ควรว่ากล่าว ควรพรัาสอน ทั้งไม่สำคัญว่า ควรถึงความไว้วางใจในบุคคล นั้นได้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็กรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายากเป็นไฉน. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก นี้ก็เป็นกรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น นี้ก็เป็นกรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นคนมักโกรธ อันความโกรธครอบงำแล้ว แม้ข้อที่ภิกษุเป็นคนมักโกรธ อันความโกรธครอบงำแล้ว นี้ก็เป็นกรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นคนมักโกรธ ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นคนมักโกรธ ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นคนมักโกรธ มักระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นคนมักโกรธ มักระแวง นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นคนมักโกรธ เปล่งวาจาไถ่ต่อความโกรธ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นคนมักโกรธ เปล่งวาจาไถ่ต่อความโกรธ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๗. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับโต้เถียงโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับโต้เถียงโจทก์ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๘. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับรุกรานโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับรุกรานโจทก์ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้คนว่ายาก.

๙. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับปรักปรำโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับปรักปรำโจทก์ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๑๐. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับเอาเรื่องอื่นมากลบบกลื่อน พูดยกเรื่อง แสดงความโกรธ ความมุงร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ แม้ข้อที่ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับเอาเรื่องอื่นมากลบบกลื่อน พูดยกเรื่อง แสดงความโกรธ

ความมุงร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคน
ว่ายาก.

๑๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็น
โจทก์ฟ้อง ไม่พอใจตอบในความประพฤติ แม้ข้อที่ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์
ฟ้อง ไม่พอใจตอบในความประพฤติ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๑๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นคน
ลบหลู่ ตีเสมอ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นคนลบหลู่ ตีเสมอ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็น
คนว่ายาก.

๑๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นคณริชยา
เป็นคนตระหนี่ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นคณริชยา เป็นคนตระหนี่ นี่ก็เป็นธรรมที่
ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๑๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นคน
โอ้อวดเจ้ามายา แม้ข้อที่ภิกษุเป็นคนโอ้อวด เจ้ามายา นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้
เป็นคนว่ายาก.

๑๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นคน
กระด้างคูหมิ่นผู้อื่น แม้ข้อที่ภิกษุเป็นคนกระด้าง คูหมิ่นผู้อื่น นี่ก็เป็นธรรม
ที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

๑๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นคนถือแต่
ความเห็นของตน ถือรั้น ถอนได้ยาก แม้ข้อที่ภิกษุเป็นคนถือแต่ความเห็น
ของตน ถือรั้น ถอนได้ยาก นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ เรียกว่าธรรมที่ทำให้เป็น
คนว่ายาก.

ธรรมทำความเป็นคนว่าง่าย

[๒๒๓] ถ้าแม่ภิกษุไม่ปวารณาไว้ว่า ขอท่านจงว่ากล่าวข้าพเจ้า ๆ เป็นผู้ควรที่ท่านจะว่ากล่าวได้ แต่ภิกษุนั้นเป็นคนว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย เป็นผู้อดทน รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ เมื่อเป็นเช่นนี้ เพื่อนพรหมจรรย์ต่างสำคัญภิกษุนั้นว่าควรว่ากล่าวได้ ควรพร่ำสอนได้ ทั้งสำคัญว่าควรถึงความไว้วางใจในบุคคลนั้นได้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย เป็นไฉน. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ไม่ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ไม่ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก นี้ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่เป็นผู้ยกตนไม่ข่มผู้อื่น แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นผู้ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น นี้ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่เป็นคนมักโกรธ อันความโกรธไม่ครอบงำแล้ว แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นคนมักโกรธ อันความโกรธไม่ครอบงำแล้ว นี้ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ นี้ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่มักกระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นคน

มักโกรธ ไม่มักระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๗. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่ได้เถียงโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่ได้เถียงโจทก์ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๘. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่รุกรานโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่รุกรานโจทก์ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๙. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่ปรักปรำโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่ปรักปรำโจทก์ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๑๐. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่เอาเรื่องอื่นมากลบเกลื่อน ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธ ความมุ่งร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ แม้ข้อที่ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่เอาเรื่องอื่นมากลบเกลื่อน ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธ ความมุ่งร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๑๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง พอใจตอบในความประพฤติ แม้ข้อที่ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง พอใจตอบในความประพฤติ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๑๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่งภิกษุไม่เป็นคนลบลหู่ ไม่ตีเสมอ แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นคนลบลหู่ ไม่ตีเสมอ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๑๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่เป็นคนริษยาไม่เป็นคนตระหนี่ แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นคนริษยา ไม่เป็นคนตระหนี่ นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๑๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่เป็นคนโอ้อวด มิใช่เจ้ามยา แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นคนโอ้อวด มิใช่เจ้ามยา นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๑๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่เป็นคนกระด้าง ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นคนกระด้าง ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

๑๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่เป็นคนถือแต่ความเห็นของตน ไม่ถือมั่น ถอนได้ง่าย แม้ข้อที่ภิกษุไม่เป็นคนถือแต่ความเห็นของตน ไม่ถือมั่น ถอนได้ง่าย นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ เรียกว่าธรรมทำให้เป็นคนว่าง่าย.

เอาใจเขาใส่ใจเรา

[๒๒๔] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ในธรรมทั้ง ๑๖ ข้อนั้น ภิกษุพึงเทียบเคียงตน ด้วยตนเองอย่างนี้ว่า บุคคลที่มีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนมีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามกบ้างเล่า เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนมีความปรารถนาลามก ไม่ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก ถึงบุคคลที่ยกตนข่มผู้อื่นก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนยกตนข่มผู้อื่นบ้างเล่า เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น. ถึงบุคคลที่เป็นคนมักโกรธ อันความโกรธครอบงำ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนมักโกรธ อันความโกรธครอบงำบ้างเล่า เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า จักไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่ให้ความโกรธครอบงำ. บุคคลที่เป็นคนมักโกรธ ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนมักโกรธ ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุบ้างเล่า เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ. ถึงบุคคลที่เป็นคนมักโกรธมักระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนมักโกรธ มักระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุบ้างเล่า. เราก็คงไม่เป็นที่

รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่มีกระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ. ถึงบุคคลที่เป็นคนมักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนมักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธบ้างแล้ว เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ. ถึงบุคคลที่ถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับได้เถียงโจทก์ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับได้เถียงโจทก์บ้างแล้ว เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง จักไม่ได้เถียงโจทก์. ถึงบุคคลที่ถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับรุกรานโจทก์ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้องกลับรุกรานโจทก์บ้างแล้ว เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง จักไม่รุกรานโจทก์. ถึงบุคคลที่ถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับปรักปรำโจทก์ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับปรักปรำโจทก์บ้างแล้ว เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง จักไม่ปรักปรำโจทก์. ถึงบุคคลที่ถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับเอาเรื่องอื่นมากลบบกเถื่อน พุดนอกเรื่อง แสดงความโกรธ ความมั่งร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับเอาเรื่องอื่นมากลบบกเถื่อน พุดนอกเรื่อง แสดงความโกรธ

ความมุ้งร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏบ้างเล่า เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง จักไม่เอาเรื่องอื่นมากลบเกลื่อน ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธ ความมุ้งร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ. ถึงบุคคลที่ถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่พอใจตอบในความประพฤติกี่หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่พอใจตอบในความประพฤติ เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง พอใจตอบในความประพฤติ. ถึงบุคคลที่เป็นคนลบลหู่ตีเสมอ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนลบลหู่ตีเสมอบ้างเล่า เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนลบลหู่ตีเสมอ. ถึงบุคคลที่เป็นคนริษยา เป็นคนตระหนี่ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนริษยา เป็นคนตระหนี่บ้างเล่า เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนริษยา ไม่เป็นคนตระหนี่. ถึงบุคคลที่เป็นคนโอ้อวด เจ้ามายา ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนโอ้อวด เจ้ามายาบ้างเล่า เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนโอ้อวด ไม่มีมายา ถึงบุคคลที่เป็นคนกระด้าง ดูหมิ่นผู้อื่น นี้ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนกระด้าง ดูหมิ่นผู้อื่นบ้างเล่า เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนกระด้าง ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น.

ถึงบุคคลที่ถือแต่ความเห็นของตน ถือรั้น ถอนได้ยาก ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะพึงเป็นคนถือแต่ความเห็นของตน ถือรั้น ถอนได้ยากบ้างเล่า เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุรู้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนที่ถือแต่ความเห็นของตน ไม่ถือรั้น ถอนได้ง่ายดังนี้.

การพิจารณาตัวเอง

[๒๒๕] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ในธรรมทั้ง ๑๖ ข้อนั้น ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนมีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามกหรือไม่. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนมีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามกจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่ใช่คนมีความปรารถนาลามก ไม่ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนยกตนข่มผู้อื่นหรือไม่. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนยกตนข่มผู้อื่นจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนมักโกรธ อันความโกรธครอบงำแล้วหรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนมักโกรธ อันความโกรธครอบงำแล้วจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละ

อกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนมักโกรธ อันความโกรธไม่ครอบงำ ภิกษุ นั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนมักโกรธ ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุหรือไม่. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนมักโกรธ ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ ภิกษุ นั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนมักโกรธ มักระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุหรือไม่. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนมักโกรธ มักระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่มักระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ ภิกษุ นั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนมักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธหรือไม่. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนมักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ ภิกษุ นั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็น
จำเลยถูกโจทก์ฟ้อง กลับโต้เถียงโจทก์หรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า
เราเป็นจำเลยถูกโจทก์ฟ้อง กลับโต้เถียงโจทก์จริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละ
อกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นจำเลยถูก
โจทก์ฟ้อง ไม่กลับโต้เถียงโจทก์ ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว
หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็น
จำเลยถูกโจทก์ฟ้อง กลับรุกรานโจทก์หรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า
เราเป็นจำเลยถูกโจทก์ฟ้อง กลับรุกรานโจทก์จริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละ
อกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นจำเลยถูก
โจทก์ฟ้อง ไม่กลับรุกรานโจทก์ ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว
หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็น
จำเลยถูกโจทก์ฟ้อง กลับปรักปรำโจทก์หรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า
เราเป็นจำเลยถูกโจทก์ฟ้อง กลับปรักปรำโจทก์จริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละ
อกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นจำเลยถูก
โจทก์ฟ้อง ไม่กลับปรักปรำโจทก์ ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้น
ทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็น
จำเลยถูกโจทก์ฟ้อง กลับเอาเรื่องอื่นมากลบเกลื่อน พุคนอกเรื่อง แสดง
ความโกรธ ความมุ้งมิ้ง และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏหรือไม่. หากพิจารณา
อยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นจำเลยถูกโจทก์ฟ้อง กลับเอาเรื่องอื่นมากลบเกลื่อน
พุคนอกเรื่อง แสดงความโกรธ ความมุ้งมิ้ง และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏจริง

ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นจำเลยถูกโจทก์ฟ้อง ไม่เอาเรื่องอื่นมากลบเคลื่อน ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธ ความมุ่งร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นจำเลยถูกโจทก์ฟ้อง ไม่พอใจตอบในความประพฤติหรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นจำเลยถูกโจทก์ฟ้อง ไม่พอใจตอบในความประพฤติจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมที่ชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นจำเลยถูกโจทก์ฟ้อง พอใจตอบในความประพฤติ ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนลบลู่ ดีเสมอหรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนลบลู่ ดีเสมอจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนลบลู่ ไม่ดีเสมอ ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนริษยา เป็นคนตระหนี่หรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนริษยา เป็นคนตระหนี่จริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนริษยา ไม่เป็นคนตระหนี่ ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนโง่หรือฉลาด เข้ามาหาหรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนโง่หรือฉลาด เข้ามาหาจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนโง่หรือฉลาด ไม่เป็นคนเข้ามาหา ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนกระด้าง อดทนผู้อื่นหรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนกระด้าง อดทนผู้อื่นจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนกระด้าง ไม่อดทนผู้อื่น ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนถือเอาแต่ความเห็นของตน ถือมั่น ถอนได้ยากหรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนถือเอาแต่ความเห็นของตน ถือมั่น ถอนได้ยากจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย. หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนถือเอาแต่ความเห็นของตน ไม่ถือมั่น ถอนได้ง่าย ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หากภิกษุพิจารณาอยู่ เห็นชดอกุศลธรรมอันชั่วช้าเหล่านี้ ทั้งหมด ที่ยังละไม่ได้ในตน ภิกษุนั้นก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้าเหล่านั้นทั้งหมด หากพิจารณาอยู่ เห็นชดอกุศลธรรม

อันชั่วช้าเหล่านี้ทั้งหมด ที่ได้ไว้ในตน ภิกษุ นั้นพึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์
นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันทั้งกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อุปมาเหมือนสตรีหรือบุรุษ รุ่งกำดัด
ชอบโอ้อ่า ส่องดูเงาหน้าของตนในกระจกเงา หรือในภาชนะน้ำใสสะอาด
บริสุทธิ์ ถ้าเห็นรูติหรือสิวนไบหน้านั้น ย่อมพยายามที่จะให้รูติหรือสิวนั้น
หายไป หากไม่เห็นรูติหรือสิวนไบหน้า ก็จะรู้สึกพอใจว่า ช่างเป็นลาภ
ของเรา ไบหน้าของเราบริสุทธิ์สะอาดดังนี้ ฉันทใด แม้ภิกษุหากพิจารณาอยู่
เห็นชดอกุศลธรรมอันชั่วช้าเหล่านี้ทั้งหมด ที่ยังละไม่ได้ในตน ภิกษุ นั้นก็ควร
พยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้า นั้นเสียทั้งหมด แต่ถ้าเมื่อพิจารณาอยู่
เห็นชดอกุศลธรรมอันชั่วช้าเหล่านี้ทั้งหมด ที่ได้ไว้ในตน ภิกษุ นั้นพึงอยู่
ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรม
ทั้งหลาย ฉันทนั้น นั่นแล.

ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้กล่าวภายิตดังนี้แล้ว ภิกษุ เหล่านี้มีใจ
ชื่นชมยินดีภายิตของท่านพระมหาโมคคัลลานะแล้วแล.

จบ อนุমানสูตร ที่ ๕

อรรถกถาอนุমানสูตร

อนุমানสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับดังนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภคฺคฺสฺส ได้แก่ ในชนบทมีชื่ออย่างนั้น. ก็เนื้อความแห่งคำพึงทราบโดยทำนองที่กล่าวแล้วในที่นี้. บทว่า สํสุมารคิเร ได้แก่ ในนครมีชื่ออย่างนั้น. ได้ยินว่า ในวันเป็นที่กำหนดพื้นที่สร้างนครนั้น จะเข้าในสระอันไม่ไกลได้ร้องขึ้น เปล่งเสียงว่า คิระ กรันสร้างนครนั้น เสร็จแล้ว ประชาชนทั้งหลายจึงตั้งชื่อนครนั้นว่า สํสุมารคิร. บทว่า เกสกวาเน ได้แก่ ในป่าอันมีชื่อว่า เกสกวา. บาลีว่า เกสกวัน ดังนี้ก็มี. บทว่า มิคทาย ความว่า ป่านั้นได้เกิดในที่เป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อและนกทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า มิคทายะ. บทว่า ปวาเรติ ได้แก่ ย่อมปรารธนา. บทว่า วทนฺตุ ความว่า จงว่ากล่าว คือ จงโอวาท จงพรัาสอน ด้วยสามารถแห่งโอวาทและอนุสาสนี. บทว่า วจฺนิโยมฺหิ ความว่า เราอันท่านพึงว่ากล่าว คือ พึงพรัาสอน พึงโอวาท. บทว่า โส จ โหติ ทุพฺพโง ความว่า ก็ภิกษุหนึ่งเป็นผู้ว่ากล่าวโดยยาก คือ กล่าวแล้วไม่อดทน. บทว่า โทวจสฺสกรณฺเหติ ความว่า ด้วยกรรม ๑๖ ประการ อันมาแล้วในข้างหน้า ซึ่งเป็นกรรมทำให้เป็นผู้ว่ากล่าวโดยยาก. บทว่า อปทกฺขิณฺคฺคาหิ อนุสาสนี ความว่า ก็ภิกษุใด เมื่อถูกว่ากล่าว จึงพูดว่า ท่านทั้งหลายว่ากล่าวผมเพราะเหตุไร ผมย่อมรู้สิ่งที่ควรและไม่ควร โทษและไม่ใช่โทษ ประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์ของตน ภิกษุนี้ ชื่อว่าไม่รับคำพรัาสอนโดยเบื้องขวา ย่อมรับโดยเบื้องซ้าย เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ไม่รับคำพรัาสอนโดยเคารพ. บทว่า ปาปกานํ อิจฺฉานํ คือ ความปรารธนาอันก่อให้เกิดความไม่สงบลามก. บทว่า ปฏิปฺพรติ ย่อมดำรงตนเป็นผู้ได้ตอบเป็นข้าศึก. บทว่า อปฺสาเทติ

ความว่า ย่อมพยายามอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วแก่ท่านผู้พาล ไม่ฉลาด
ธรรมดาแม้ท่านจักสำคัญคำที่ฟังกล่าวมิใช่หรือ. บทว่า **ปจฺจาโรเปติ**
ความว่า กลับปรักปรำอย่างนี้ว่า แม้ท่านก็ต้องอาบัติชื่อนี้ ท่านจงทำคืน
อาบัตินั้นก่อน. บทว่า **อญฺเณนญฺลํ ปฏฺิจฺจติ** คือ ปกปิดด้วยเรื่องอื่น
ด้วยคำอื่น หรือกลบเกลื่อนเรื่องอื่น คำอื่น. ครั้นภิกษุอื่นกล่าวว่า ท่านต้อง
อาบัติ ก็พูดว่า ใครต้อง ต้องอาบัติอะไร ต้องในที่ไหน ท่านพูดอะไร
ท่านพูดอะไร ดังนี้ ครั้นภิกษุอื่นพูดว่า ท่านได้เห็นอะไรๆ เห็นปานนี้ ก็
เบือนหู ว่าเราจะไม่ฟัง ดังนี้. บทว่า **พหิทฺฐา กถํ อปนาเมติ** ความ
ว่า ภิกษุนั้น ถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ ถามว่า ท่านต้องอาบัติชื่อนี้ ก็พูดว่า เรา
ไปสู่เมืองปาตลีบุตร ครั้นภิกษุผู้โจทก์กล่าวอีกว่า พวกเราไม่ได้ถามถึงการไป
เมืองปาตลีบุตรของท่าน พวกเราถามถึงอาบัติ แต่นั่นก็กล่าวคำมีอาทิว่า
ข้าพเจ้าไปสู่เมืองราชคฤห์ ท่านจงไปสู่เมืองราชคฤห์ หรือท่านต้องอาบัติใน
บ้านพราหมณ์ ท่านได้เนื้อสุกรในบ้านพราหมณ์นั้น ดังนี้ ชื่อว่า พูดนอก
เรื่อง. บทว่า **อปทานเ** คือ ในความประพฤติของตน. บทว่า **น สม-**
ปายติ ความว่า ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ถามถึงความประพฤติโดยนัยมีอาทิว่า
คุณก่อนผู้มีอายุ ท่านอยู่ที่ไหน ท่านอาศัยใครอยู่. หรือว่าท่านพูดอะไร ผู้ใด
ต้องอาบัติอันข้าพเจ้าเห็นแล้วๆ หรือว่า ในสมัยนั้น ท่านทำอะไร ข้าพเจ้าทำ
อะไร หรือ ท่านอยู่ที่ไหน ข้าพเจ้าอยู่ที่ไหน ดังนี้ ก็ไม่อาจเพื่อให้พอใจกล่าว.
บทว่า **ตตฺตฺราวุโส** ความว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ในธรรม ๑๖ ประการนั้น. บทว่า
อตุตฺตนาเว อตุตฺตานํ เอวํ อนุমানิตพฺพํ ความว่า ฟังอนุমান ฟังซัง ฟัง
เทียบเคียง ฟังพิจารณาตนด้วยตนเองเทียบ อย่างนี้. บทว่า **อโหฺรตุ-**
ตานุสฺสิกฺขินา ความว่า ภิกษุเมื่อศึกษาแม้ตลอดวันตลอดคืน ฟังศึกษากุศล
ธรรมทั้งหลายทั้งกลางคืนและกลางวัน ยังปีติและความปราโมทย์นั้นเทียบให้

เกิดขึ้น. บทว่า อจุเจ วา อุกทปตุเต คือ ในภาชนะน้ำอันใส. บทว่า มุขนิมิตฺตํ ได้แก่ เงาหน้า. บทว่า รชํ ได้แก่ ฐลิต์ที่จรมมา. บทว่า อญฺคณํ ได้แก่ จุกตกกระหรือต่อมที่เกิดบนใบหน้านั้น. พระเถระแสดงการละทิ้งหมดด้วยบทนี้ว่า ซึ่งอกุศลธรรมอันชั่วเหล่านี้แม้ทั้งหมดที่ยังละไม่ได้. อย่างไร. อย่างนี้คือ พระเถระแสดงปฏิสังขานปหานะแก่ภิกษุผู้ยังการพิจารณาให้เกิดขึ้นว่า อกุศลธรรมประมาณเท่านี้ ไม่สมควรแก่บรรพชิต แสดงวิกขัมภนปหานะแก่ภิกษุผู้ทำศีลให้เป็นปกติฐานแล้ว ปรรกถสณบรกรรม ยังสมาบัติแปลให้เกิดขึ้น แสดงตทังคปหานะแก่ภิกษุผู้ทำสมาบัติให้เป็นปกติฐานแล้ว เจริญวิปัสสนา แสดงสมุจเจทปหานะแก่ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนาแล้ว อบรมมรรค แสดงปฏิปัสสัทธิปหานะ เมื่อผลมาแล้ว แสดงนิสสรณปหานะ เมื่อนิพพานมาแล้ว เพราะฉะนั้น ปหานะทั้งหมดเป็นอันพระเถระแสดงแล้วเที่ยวในสูตรนี้ด้วยประการฉะนี้. โบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ก็สูตรนี้ ชื่อว่า ภิกษุปาฏิโมกข์.

โบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ภิกษุพึงพิจารณาวันละ ๓ ครั้ง ด้วยประการฉะนี้ ภิกษุเข้าไปสู่สถานที่อยู่ แต่เช้าตรู่เที่ยว แล้วนั่งพิจารณาว่า กิเลสมีประมาณเท่านี้ ของเรามีอยู่ไม่หนอแล ถ้าเห็นว่า มี พึงพยายามเพื่อละกิเลสเหล่านั้น ถ้าเห็นว่า ไม่มี พึงเป็นผู้มีใจเป็นของตนว่า เราบวชดีแล้ว ทำกัตถกิจนั่งในที่พักกลางคืน หรือในที่พักกลางวันแล้ว พึงพิจารณาบ้าง นั่งในที่อยู่ในเวลาเย็น พึงพิจารณาบ้าง เมื่อไม่อาจพิจารณาถึงวันละ ๓ ครั้ง ก็พึงพิจารณาเพียง ๒ ครั้ง แต่เมื่อไม่อาจถึง ๒ ครั้ง ก็พึงพิจารณาเพียง ๑ ครั้ง ที่เหลือ ไม่พิจารณาเลย ไม่สมควร ดังนี้. คำที่เหลือในบททั้งปวง มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอนุমানสูตรที่ ๕

๖. เจโตศีลสูตร

[๒๒๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ณ ที่นั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๒๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่ละตะปุดจริงใจ ๕ ประการ ไม่ถอนเครื่องผูกพันใจ ๕ ประการ ภิกษุนั้นหนอจักถึงความเจริญงอกงามไปบุคลย์ในพระธรรมวินัยนี้ ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๒๒๘] ตะปุดจริงใจ ๕ ประการ อันเธอยังละไม่ได้เป็นไหน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงสัย เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสนา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุที่สงสัย เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสนานั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น. ข้อที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่า ตะปุดจริงใจประการที่ ๑ ที่ภิกษุนั้นยังละไม่ได้แล้ว.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุสงสัย เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระธรรม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุที่สงสัย เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระธรรมนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อ

ความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าตะปุตรังใจประการที่ ๒ ที่ภิกษุนั้นยังละไม่ได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุสงฆ์ เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุที่สงฆ์เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์นั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าตะปุตรังใจประการที่ ๓ ที่ภิกษุนั้นยังละไม่ได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุสงฆ์ เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในสิกขา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุที่สงฆ์เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในสิกขานั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าตะปุตรังใจ ประการที่ ๔ ที่ภิกษุนั้นยังละไม่ได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้โกรธเคือง ไม่พอใจ มีจิตอันโทสะกระทบกระทั่ง มีใจดุจตะปูในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุที่โกรธเคือง ไม่พอใจ มีจิตอันโทสะกระทบกระทั่ง มีใจดุจตะปูในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความ

เพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าตะปุตรังใจประการที่ ๕ ที่ภิกษุนั้นยังละไม่ได้แล้ว. ตะปุตรังใจ ๕ ประการเหล่านี้ ชื่อว่าอันภิกษุนั้นยังละไม่ได้แล้ว.

เครื่องผูกพันใจ ๕ ประการ

[๒๒๕] เครื่องผูกพันใจ ๕ ประการ อันภิกษุนั้นยังถอนไม่ได้ เป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความทะเยอทะยานในกาม. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความทะเยอทะยานในกาม ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น. ข้อที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่า เครื่องผูกพันใจประการที่ ๑ ที่ภิกษุนั้นยังถอนไม่ได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความทะเยอทะยานในร่างกาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความ

เราร้อน ไม่ปราศจากความทะเยอทะยานในร่างกายนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าเครื่องผูกพันใจประการที่ ๒ ที่ภิกษุนั้นยังถอนไม่ได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ไม่ปราศจากความกำหนด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเราร้อน ไม่ปราศจากความทะเยอทะยานในรูป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ไม่ปราศจากความกำหนด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเราร้อน ไม่ปราศจากความทะเยอทะยานในรูปนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าเครื่องผูกพันใจประการที่ ๓ ที่ภิกษุนั้นยังถอนไม่ได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุบริโภคมิถุนอาหารประสงค์แล้ว ประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอน ความสุขในความหลับอยู่. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้บริโภคมิถุนอาหารประสงค์แล้ว ประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอน ความสุขในความหลับอยู่นั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อ

ความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ชื่อว่าเครื่องผูกพันใจประการที่ ๔. ที่ภิกษุนั้นยังถอนไม่ได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุจักพระพฤติพรหมจรรย์ เพื่อปรารถนาเทพนิกายอันใดอันหนึ่งว่า เราจักได้เป็นเทพเจ้าหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่งด้วยศีลอันนี้ ด้วยข้อวัตรอันนี้ ด้วยตบะอันนี้ หรือด้วยพรหมจรรย์อันนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้จักพระพฤติพรหมจรรย์ เพื่อปรารถนาเทพนิกายอันใดอันหนึ่งว่า เราจักได้เป็นเทพเจ้าหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง ด้วยศีลอันนี้ ด้วยข้อวัตรอันนี้ ด้วยตบะอันนี้ หรือด้วยพรหมจรรย์อันนั้นนั้น ย่อมไม่ยอมไปเพื่อความเพียรเครื่องผูกพันใจ เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น. ข้อที่จิตของภิกษุไม่ยอมไปเพื่อความเพียรเครื่องผูกพันใจ เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าเครื่องผูกพันใจ ประการที่ ๕ ที่ภิกษุนั้นยังถอนไม่ได้แล้ว. เครื่องผูกพันใจ ๕ ประการเหล่านี้ ชื่อว่าอันภิกษุนั้นยังถอนไม่ได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษुरुูปใดรูปหนึ่งไม่ละตะปุดจริงใจ ๕ ประการเหล่านี้ ไม่ถอนเครื่องผูกพันใจ ๕ ประการเหล่านั้น ภิกษุนั้นหนอ จักถึงความเจริญออกงามไพบุลย์ในพระธรรมวินัยนี้ ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๒๓๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษुरुูปใดรูปหนึ่งละตะปุดจริงใจ ๕ ประการเสียได้ ถอนเครื่องผูกพันใจ ๕ ประการเสียได้ ภิกษุนั้นหนอ จักถึงความเจริญออกงามไพบุลย์ในพระธรรมวินัยนี้ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๒๓๑] ตะปุดจริงใจ ๕ ประการ ชื่อว่า อันภิกษุนั้นละได้แล้วเป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ไม่สงสัย ไม่เคลือบแคลง ปลงใจเชื่อ เลื่อมใสในพระศาสดา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุ

ผู้ไม่สงสย ไม่เคลือบแคลง ปลงใจเชื่อ เลื่อมใสในพระศาสดานั้น ย่อมโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น. ข้อที่จิตของภิกษุโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่นอย่างนี้ ชื่อว่าตะปุตรังใจประการที่ ๑ ที่ภิกษุนั้นละได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่สงสย ไม่เคลือบแคลง ปลงใจเชื่อ เลื่อมใสในพระธรรม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ไม่สงสย ไม่เคลือบแคลง ปลงใจเชื่อ เลื่อมใสในพระธรรมนั้น ย่อมโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าตะปุตรังใจประการที่ ๒ ที่ภิกษุนั้นละได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่สงสย ไม่เคลือบแคลง ปลงใจเชื่อ เลื่อมใสในพระสงฆ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ไม่สงสย ไม่เคลือบแคลง ปลงใจเชื่อ เลื่อมใสในพระสงฆ์นั้น ย่อมโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าตะปุตรังใจประการที่ ๓ ที่ภิกษุนั้นละได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่สงสย ไม่เคลือบแคลง ปลงใจเชื่อ เลื่อมใสในสิกขา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุไม่สงสย ไม่เคลือบแคลง ปลงใจเชื่อ เลื่อมใสในสิกขานั้น ย่อมโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความ

เพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุน้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ชื่อว่าตะปุตรังใจประการที่ ๔ ที่ภิกษุนั้นละได้แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ไม่โกรธเคือง ไม่ใช่เป็นผู้ไม่พอใจ มีจิตอันโทสะไม่กระทบกระทั่ง หาใช่ผู้มีใจดุจตะปูไม่ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ไม่โกรธเคือง ไม่ใช่เป็นผู้ไม่พอใจ มีจิตอันโทสะไม่กระทบกระทั่ง หาใช่ผู้มีใจดุจตะปูไม่ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายนั้น ย่อมน้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุน้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าตะปุตรังใจประการที่ ๕ ที่ภิกษุนั้นละได้แล้ว. ตะปุตรังใจ ๕ ประการเหล่านี้ ชื่อว่าอันภิกษุนั้นละได้แล้ว.

[๒๓๒] เครื่องผูกพันใจ ๕ ประการ อันภิกษุนั้นถอนได้ดีแล้วเป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปราศจากความกำหนัด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความเร่าร้อน ปราศจากความทะเยอทะยานในกาม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ปราศจากความกำหนัด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความเร่าร้อน ปราศจากความทะเยอทะยานในกามนั้น ย่อมน้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุน้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าเครื่องผูกพันใจประการที่ ๑ ที่ภิกษุนั้นถอนได้ดีแล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ปราศจากความ
กำหนด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย
ปราศจากความเร่าร้อน ปราศจากความทะเยอทะยานในร่างกาย ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ปราศจากความกำหนด ปราศจากความพอใจ ปราศ
จากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความเร่าร้อน ปราศจากความ
ทะเยอทะยานในร่างกายนั้น ย่อมโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อ
ความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิต
ของภิกษุโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ
เพื่อการทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าเครื่องผูกพันใจ
ประการที่ ๒ ที่ภิกษุนั้นถอนได้ดีแล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ปราศจากความ
กำหนด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย
ปราศจากความเร่าร้อน ปราศจากความทะเยอทะยานในรูป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
จิตของภิกษุผู้ปราศจากความกำหนด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก
ปราศจากความกระหาย ปราศจากความเร่าร้อน ปราศจากความทะเยอทะยาน
ในรูปนั้น ย่อมโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบ
เนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุโน้มไป
เพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ
เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าเครื่องผูกพันใจประการที่ ๓ ที่ภิกษุนั้น
ถอนได้ดีแล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่บริโภคน อัมพอกความ
ประสงค์แล้ว ไม่ประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอน ความสุข

ในความหลับอยู่. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ไม่บริโภคิ่อมพอความ
ประสงค์แล้ว ไม่ประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอน ความสุข
ในความหลับอยู่นั้น ย่อมโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความ
ประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ข้อที่จิตของภิกษุ
โน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความ
ทำติดต่อ เพื่อความเพียรตั้งมั่น อย่างนี้ ชื่อว่าเครื่องผูกพันใจประการที่ ๓
ที่ภิกษุนั้นนอนได้ดีแล้ว.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุจักไม่ประพฤติพรหม-
จรรย์ปรารธนาเทพนิกายอันใดอันหนึ่งว่า เราจักได้เป็นเทพเจ้าหรือเทพองค์ใด
องค์หนึ่งด้วยศีลอันนี้ ด้วยข้อวัตรอันนี้ ด้วยตบะอันนี้ หรือด้วยพรหมจรรย์
อันนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้จักไม่ประพฤติพรหมจรรย์ปรารธนา
เทพนิกายอันใดอันหนึ่งว่า เราจักได้เป็นเทพเจ้า หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง
ด้วยศีลอันนี้ ด้วยข้อวัตรอันนี้ ด้วยตบะอันนี้ หรือด้วยพรหมจรรย์อันนี้นั้น
ย่อมโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อ
ความทำติดต่อ เพื่อความเพียรตั้งมั่น. ข้อที่จิตของภิกษุโน้มไปเพื่อความ
เพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อ
ความเพียรตั้งมั่นอย่างนี้ ชื่อว่าเครื่องผูกพันใจประการที่ ๕ ที่ภิกษุนั้น นอน
ได้ดีแล้ว. เครื่องผูกพันใจ ๕ ประการเหล่านี้ ชื่อว่าอันภิกษุนั้นนอนได้ดีแล้ว.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ละตะปุตรังใจ ๕ ประการ
เหล่านี้ได้แล้ว ถอนเครื่องผูกพันใจ ๕ ประการเหล่านี้ได้ดีแล้ว ภิกษุนั้นจัก
ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

อุปมาเหมือนไข่ของแม่ไก่

[๒๓๓] ภิกษุ^๑นั้นเจริญอิทธิบาท ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร ๑
วิริยสมาธิปธานสังขาร ๑ จิตตสมาธิปธานสังขาร ๑ วิมังสาสมาธิปธาน
สังขาร ๑ และมีความขะมักเขม้นเป็นที่ ๕. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประ-
กอบด้วยองค์ ๑๕ รวมทั้งความขะมักเขม้นอย่างนี้นั้นแล เป็นผู้ควรแก่ความ
เบื่อหน่าย เป็นผู้ควรแก่การตรัสรู้ เป็นผู้ควรแก่การบรรลุธรรมอันปลอด
โปร่งจากโยคะอย่างสูงเยี่ยม.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๕ รวมทั้งความขะมัก-
เขม้นอย่างนี้ เป็นผู้ควรแก่ความเบื่อหน่าย เป็นผู้ควรแก่การตรัสรู้ เป็นผู้
ควรแก่การบรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงเยี่ยม เปรียบเหมือนไข่
ของแม่ไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง แม่ไก่กกไว้โดยชอบ ให้อบอุ่น
โดยชอบ ฟักโดยชอบ ถึงแม่ไคนั้นจะไม่ปรารถนาอย่างนี้ว่า ขอให้ลูกไก่เหล่านี้
จงทำลายเปลือกไข่ด้วยปลายเล็บเท้า หรือด้วยจะงอยปาก ออกมาโดยสวัสดิ์ก็
ตาม ลูกไก่เหล่านั้นก็ต้องทำลายเปลือกไข่ด้วยปลายเล็บเท้า หรือด้วยจะงอยปาก
ออกมาโดยสวัสดิ์ได้ ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ ภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบใจโตศีลสูตรที่ ๖

อรรถกถาเจโตชิลสูตร

เจโตชิลสูตรเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาดังนี้ :-

ในเจโตชิลสูตรนั้น ความที่จิตเป็นชาติแข็งกระด้าง ความที่จิตเป็น
คฺจุกระาะ ความที่จิตเป็นคฺจุตอไม้ ชื่อว่า **เจโตชิลลา**. บทว่า **เจตโส วินิ-**
พฺนฺชา ความว่า กิเลสเครื่องหน่วงเหนี่ยวจิต เพราะอรรถว่า ผูกพันจิตยึดไว้
เหมือนทำไว้ในกำมือ. ความเจริญด้วยศีล ความมอกกงมด้วยมรรค ความไพบูลย์
ด้วยนิพพาน หรือความเจริญด้วยศีลและสมาธิ ความมอกกงมด้วยวิปัสสนา-
มรรค ความไพบูลย์ด้วยผลและนิพพานในบทเป็นต้นว่า **วฺจฺจฺมฺ**. บทว่า
สตฺถฺริ กงฺขฺติ ความว่า ภิกษุสงฆ์ในพระสรีระหรือพระคุณของพระศาสดา.
ภิกษุเมื่อสงฆ์ในพระสรีระ ก็ย่อมสงฆ์ว่า พระสรีระที่ประดับประดาด้วยพระ
ลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการมีอยู่หนอแล หรือไม่มี. เมื่อสงฆ์ในพระคุณ
ก็ย่อมสงฆ์ว่า พระสัพพัญญุตญาณ ที่สามารถรู้อดีต อนาคต และปัจจุบัน
มีอยู่หรือไม่หนอ. บทว่า **วิจิจฺจฺจฺติ** ความว่า เมื่อวิจัยย่อมเคลือบแคลงคือ
ย่อมถึงทุกข์ ย่อมไม่อาจวินิจฉัย. บทว่า **นาธิมฺจฺจฺติ** ความว่า ย่อมไม่ได้
รับความน้อมไปว่า นั่นต้องเป็นอย่างนี้. บทว่า **น สมฺปฺลึทฺติ** ความว่า
ย่อมไม่อาจเพ้อหยั่งลงในพระคุณทั้งหลายแล้วเลื่อมใส โดยความเป็นผู้ปราศจาก
ความเคลือบแคลง คือ เพื่อเป็นผู้หมดความสงสัย. บทว่า **อาตฺปฺปาย**
ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การทำความเพียรเครื่องเผากิเลส. บทว่า **อนฺุโยคาย**
ความว่า เพื่อประกอบความเพียรบ่อย ๆ. บทว่า **ธาตฺจฺจฺย** ความว่า เพื่อ
กระทำต่อเนื่อง. บทว่า **ปฺธานาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การตั้งมั่น.
บทว่า **อโย ปฺจฺโม เจโตชิล** ความว่า ความที่จิตเป็นธรรมชาติแข็งกระด้าง'

กล่าวคือ ความเคลือบแคลงในพระศาสดาข้อที่ ๑ นี้ ย่อมเป็นอันภิกษุ นั้นละยังไม่ได้แล้ว ด้วยเหตุอย่างนี้. บทว่า **ธมฺเม** คือ ในปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม และปฏิเวชธรรม. เมื่อสงสัยในปริยัติธรรม ย่อมสงสัยว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า พระพุทธพจน์ คือ ไตรปิฎกมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ นั้นมีอยู่หนอแล หรือไม่มี. เมื่อสงสัยในปฏิเวชธรรม ย่อมสงสัยว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ความไหลออกแห่งวิปัสสนา ชื่อว่า มรรค ความไหลออกแห่งมรรค ชื่อว่า ผล การสลัดออกซึ่งสังขารทั้งปวง ชื่อว่า นิพพาน ดังนี้ นั้นมีอยู่หรือไม่หนอแล. บทว่า **สงฺฆเ กฺขฺยติ** ความว่า ย่อมสงสัยว่า ชื่อว่า พระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่แห่งบุคคล ๘ คือ ผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔ ผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ ผู้ปฏิบัติปฏิบัติ เห็นปานนี้ ด้วยอำนาจแห่งบททั้งหลายมีว่า ผู้ปฏิบัติดี เป็นต้น มีอยู่หรือไม่หนอแล. เมื่อสงสัยในสิกขา ก็ย่อมสงสัยว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ชื่ออริสัลลสิกขา ชื่ออริจิตตสิกขา ชื่ออริปัญญาสิกขา ดังนี้ สิกขานั้นมีอยู่หรือไม่หนอแล. บทว่า **อโย ปญฺจโม** ความว่า ความที่จิตเป็นธรรมชาติแข็งกระด้าง เป็นดุจเกราะ เป็นดุจต่อไม้ กล่าวคือ ความกำเรบในเพื่อนสพรหมจารีนี้ เป็นที่ห้า.

พึงทราบวินิจฉัยในกิเลสเครื่องหน่วงเหนี่ยวทั้งหลาย. บทว่า **กาม** ได้แก่ วัตถุกำบัง กิเลสกำบัง. บทว่า **กาย** ความว่า ในกายของตน. บทว่า **รูป** ความว่า ในรูปภายนอก. บทว่า **ยาวตฺถ** ความว่า มีประมาณเท่าที่ต้องการ. บทว่า **อุทฺทวเทหํ** ได้แก่ เต็มท้อง. จริงอยู่ ท้องนั้นเรียกว่า **อุทฺทวเทหํ** เพราะไม่ย่อ. บทว่า **เสยฺยสุขํ** ความว่า ความสุขบนเตียงและบนตั่ง หรือความสุขในฤดู. บทว่า **ปสฺสสุขํ** ความว่า ความสุขที่เกิดขึ้นเหมือนอย่างความสุขตะแคงขวาและตะแคงซ้ายของผู้นอนพลิกไปมาฉะนั้น. บทว่า **มิทฺฐสุขํ** ได้แก่ ความสุขในการหลับ. บทว่า **อนฺยุคฺโต**

ความว่า เป็นผู้ประกอบความเพียรอยู่. บทว่า **ปณิธาย** ความว่า ปรารถนาแล้ว. จริงอยู่ จตุปาริสุทธสี่ ชื่อว่า **สี่** ในบทเป็นต้นว่า **สี่** เสน ดังนี้. การสมาทานวัตร ชื่อว่า **วตะ**. การประพฤติกความเพียรเครื่องเผากิเลส ชื่อว่า **ตบะ**. การงดเว้นเมถุน ชื่อว่า **พรหมจรรย์**. บทว่า **เทโว** वा **ภวิสฺสามิ** ความว่า เราจักเป็นเทพเจ้าผู้มหัศจรรย์. บทว่า **เทวญฺญตโร** ความว่า หรือเป็นเทพองค์ใดองค์หนึ่งในบรรดาเทพผู้มีศักดิ์น้อย. สมาธิที่ถึงแล้วเพราะอาศัยความพอใจในอิทธิบาททั้งหลาย ชื่อว่า **ฉันทสมาธิ**. สังขารทั้งหลายที่เป็นประธาน ชื่อว่า **ประธานสังขาร**. บทว่า **สมนฺนาคตํ** ความว่า ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น. บาทแห่งฤทธิ์ หรือบาทที่เป็นฤทธิ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อิทธิบาท**. ในบททั้งหลายแม้ที่เหลือ ก็มีนัยเช่นนั้นเทียว. ความสังเขปในพระสูตรนี้เพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดาร มาแล้วในอิทธิบาทวิภังค์นั้นแล. ส่วนเนื้อความแห่งอิทธิบาทนั้นได้แสดงไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. ได้กล่าวการละด้วยการข่มไว้ด้วยอิทธิบาท ๔ นี้ ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความเพียรอันพึงกระทำในที่ทั้งปวงว่า **อุสุโสพฺพฺหิ** ในบทนี้ว่า **อุสุโสพฺพฺหิ** **ปญฺจมี** ดังนี้. บทว่า **อุสุโสพ-**
หิ **ปญฺจนฺตรสงฺคสมนฺนาคโต** ความว่า ผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๕ ประการพร้อมกับความเพียรอย่างนี้ คือ การละตะปุตตั้งใจ ๕ การละกิเลสเครื่องรังรัดจิต ๕ อิทธิบาท ๔ ความเพียร ๑. บทว่า **ภพฺโพ** ความว่า อนุรูป คือ สมควร. บทว่า **อภินิพฺพฺภิกาย** ความว่า เพื่อทำลายกิเลสด้วยญาณ. บทว่า **สมฺโพชชาย** ความว่า เพื่อตรัสรู้ดีซึ่งมรรคสี่. บทว่า **อนุตฺตรสฺส** ความว่า ประเสริฐที่สุด. บทว่า **โยคกฺขมสฺส** ความว่า ความเกษมจากโยคะสี่ คือ พระอรหัต. บทว่า **อริคฺมาย** ความว่า เพื่อได้รับ. ศัพท์ว่า **เสยฺยตา** เป็นนิบาตลงในอรรถว่าเปรียบเทียบ. ศัพท์ว่า **ปี** เป็นนิบาตลงในอรรถว่า

ยกย่อง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้นั้นใด ดังนี้ ด้วยบทแม่ทั้งสอง. ก็ในบทนี้ว่า ไช้ของแม่ไก่อมี ๘ ฟองบ้าง ๑๐ ฟองบ้าง. ๑๒ ฟองบ้าง ดังนี้ จะเป็นไช้ของแม่ไก่อแม่น้อยกว่าหรือมากกว่าจากประการที่กล่าวแล้วก็ตาม. แต่คำนั้นท่านกล่าวด้วยความสละสลวยแห่งถ้อยคำ. จริงอยู่ ถ้อยคำที่สละสลวยย่อมมีในโลกอย่างนี้. บทว่า **ตานสุสุ** แยกบทเป็น **ตานิ อสุสุ** ความว่า ไช้เหล่านั้นพึงมี. บทว่า **กุกกุฎฐิยา สมฺมา อธิสยิตานิ** ความว่า เมื่อแม่ไก่อนั้นป้อนปีกทั้งสองกไก้เหล่านั้น ไช้เหล่านั้นเป็นอันแม่ไก่อกคิดแล้ว. บทว่า **สมฺมา ปริเสทิตานิ** ความว่า อันแม่ไก่อให้อบอุ่นตลอดกาลอันสมควร เป็นอันอบอุ่นด้วยดี คือ โดยชอบ ได้แก่กระทำให้มีใ้อุ่น. บทว่า **สมฺมา ปริภาวิตานิ** ความว่า เป็นอันฟักด้วยดี คือโดยชอบตลอดกาลอันสมควร อธิบายว่า ให้ได้รับกลิ่นของไก่อ. บทว่า **กิญจาปี ตสุส กุกกุฎฐิยา** ความว่า แม่ไก่อนั้นทำความไม่ประมาทด้วยการทำกิจสามอย่างนี้ ไม่พึงเกิดความปรารถนาอย่างนี้โดยแท้. บทว่า **อถโข ภพฺพาว เต** ความว่า ลูกไก่อเหล่านั้น ควรแท้เพื่อออกมาโดยสวัสดิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว. จริงอยู่ เพราะไช้ทั้งหลายอันแม่ไก่อนั้นเพียรฟักด้วยอากาศ ๓ อย่างนี้ ย่อมไม่เนา ยางเหนียวของไช้เหล่านั้น ก็จะถึงความแก่ขึ้น เปลือกไช้ก็จะบาง ปลายเล็บเท้าและจะงอยปากก็จะแข็ง ไช้ทั้งหลายก็จะแก่รอบ แสงสว่างข้างนอกก็จะปรากฏข้างใน เพราะเปลือกไช้บาง เพราะฉะนั้น ลูกไก่อเหล่านั้นจึงใคร่จะออกด้วยคิดว่า เรางอปีกงอเท้าอยู่ในที่คับแคบ เป็นเวลานานแล้วหนอ และแสงสว่างภายนอกนี้ ก็ปรากฏ บัดนี้ พวกเราจักอยู่เป็นสุขในที่ที่มีแสงสว่างนั้น ดังนี้ แล้วกะเพาะเปลือกด้วยเท้า ยื่นคอออก แต่นั้น เปลือกนั้นก็แตกออกเป็นสองส่วน ลำดับต่อมา ลูกไก่อทั้งหลาย ขยับปีก ร้อง ออกมาตามสมควรแก่ขณะนั้น นั้นเทียว ครั้นออกมาแล้ว ก็จะเที่ยวหากิน ตามคามเขต. บทว่า **เอวเมว โช**

นี้ มีอรรถว่าเปรียบเทียบ นักปราชญ์เปรียบเทียบด้วยอรรถอย่างนี้แล้ว
พึงทราบ. ก็พึงทราบความที่ภิกษุนี้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยองค์ ๑๕ รวมทั้ง
ความอุตสาหะเหมือนแม่ไก่ที่กระทำกิริยา ๓ อย่างในไข่ทั้งหลายฉะนั้น ความ
ไม่เสื่อมแห่งวิปัสสนาญาณ เพราะความถึงพร้อมด้วยอนุปัสสนา ๓ อย่าง
ของภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๕ เหมือนความที่ไข่ทั้งหลายไม่เน่า
เพราะความถึงพร้อมด้วยกิริยา ๓ อย่างของแม่ไก่ฉะนั้น การถือเอาอย่าง
เหนียวคือความใคร่อันเป็นไปในภพ ๓ ด้วยความถึงพร้อมด้วยอนุปัสสนา ๓
อย่างของภิกษุนี้ เหมือนการแคะรอบแห่งยางเหนียวของไข่ทั้งหลาย ด้วยการ
กระทำกิริยา ๓ อย่างของแม่ไก่ฉะนั้น ความที่เปลือกไข่คือ อวิชา ของภิกษุ
เป็นธรรมชาติเบาบาง เหมือนความที่เปลือกไข่เป็นธรรมชาติบางฉะนั้น ความ
ที่วิปัสสนาญาณของภิกษุเป็นธรรมชาติคมแข็ง ผ่องใสและกล้า เหมือนความที่
ปลายเล็บเท้าและจะงอยปากของลูกไก่ทั้งหลายเป็นธรรมชาติกระด้างและแข็ง
ฉะนั้น กาลเปลี่ยนแปลง กาลอันเจริญแล้ว กาลแห่งการถือห้องแห่งวิปัสสนา
ญาณของภิกษุ เหมือนกาลแปรไปแห่งลูกไก่ทั้งหลายฉะนั้น กาลที่ภิกษุนี้ให้
ถือห้องคือวิปัสสนาญาณเที่ยวไปได้อุคฺคสัปปายะ โภชนสัปปายะ ปุคคสัปปายะ
หรือธรรมสวนสัปปายะ อันเกิดแต่วิปัสสนาญาณนั้น นั่งบนอาสนะเดียว
เจริญวิปัสสนา ทำลายเปลือกไข่คืออวิชา ด้วยอรหัตมรรค ที่บรรลุแล้ว
โดยลำดับ ขยับปีกคืออภิญญาแล้ว บรรลุพระอรหัตโดยสวัสดี เหมือนกาล
ที่ลูกไก่ทั้งหลายกะเทาะเปลือกไข่ด้วยปลายเล็บเท้า หรือด้วยจะงอยปากแล้ว
ขยับปีกทั้งหลายออกมาด้วยความสวัสดิฉะนั้น. ก็ฝ่ายแม่ไก่รู้ความที่ลูกไก่ทั้ง
หลายแก่จัดแล้ว ทำลายเปลือกไข่ฉันใด แม้พระศาสดาก็ฉันนั้นเหมือนกัน
ทรงรู้ความแก่จอมแห่งญาณของภิกษุเห็นปานนั้นแล้ว ทรงแผ่โอภาสแล้ว
ทรงทำลายเปลือกไข่คืออวิชาด้วยพระคาถามีอาทิว่า

บุคคลพึงตัดความรักของตน ดุจเด็ด

ดอกโกมุทในสารกาลด้วยมือ แล้วพอก

พูนเฉพาะทางสันติเท่านั้น พระนิพพาน

อันพระสุคต แสดงไว้แล้ว.

ภิกษุนั้นทำลายเปลือกไขคืออวิชาแล้ว บรรลุพระอรหัตในเวลาจบ
พระคาถา. จำเดิมแต่นั้น ลูกไก่เหล่านั้น ยังคามเขตให้งามเที่ยวไปในคาม
เขตนั่นฉันใด ภิกษุแม้นี้เป็นพระมหาปิณาสพบรรลุผลสมบัติ อันมีนิพพาน
เป็นอารมณ์แล้ว ยังสังฆารามให้งามอยู่เที่ยวไปฉันนั้น. ท่านแสดงปหานะ ๔
อย่าง ในพระสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้. อย่างไร. ก็ท่านแสดงปฏิสังขปหานะ
ด้วยการละตะปุดรีใจทั้งหลาย ละกิเลสเครื่องรังรัดใจทั้งหลาย แสดงวิฆมณ
ปหานะ ด้วยอิทธิบาททั้งหลาย แสดงสมุจเฉทปหานะ เมื่อมรรคมาแล้ว
แสดงปฏิปัสสัทธิปหานะ เมื่อผลมาแล้ว. คำที่เหลือในบททั้งปวง มีเนื้อความ
ง่ายทั้งนั้นดังนี้.

จบอรรถกถาเจโตขีลสูตรที่ ๖

๗. วนปตตสูตร

[๒๓๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ วิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงวนปตตปริยาย [เหตุของการอยู่ป่าชฎ] แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังปริยายนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๒๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทฺธพจน์นี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเข้าไปอาศัยป่าชฎแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ เมื่อเธอเข้าไปอาศัยป่าชฎนั้นอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏ ก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็ไม่ถึงความสิ้นไป และภิกษุนั้นไม่ได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภค ปัจจัยเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นพึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราเข้ามาอาศัยป่าชฎนี้ อยู่ เมื่อเรานั้นเข้ามาอาศัยป่าชฎนี้อยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏ ก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็ไม่ถึงความสิ้นไป และเราไม่ได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช

บริวารเหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภค ปัจจัยเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นควรหลีกเลี่ยงจากปาชัญนั้น ในเวลากลางคืน หรือในเวลากลางวันก็ตามไม่ควรอยู่.

ตรัสเหตุของการอยู่ปาชัญ

[๒๓๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยปาชัญแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ เมื่อเธอเข้าไปอาศัยปาชัญนั้นอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่ถึงความสิ้นไป และภิกษุนั้นไม่ได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารเหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภค ปัจจัยเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นโดยไม่ง่าย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นพึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราเข้ามาอาศัยปาชัญนี้อยู่ เมื่อเรานั้นเข้ามาอาศัยปาชัญนี้อยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่ถึงความสิ้นไป และเราไม่ได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารเหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภค ปัจจัยเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นได้โดยไม่ง่าย แต่ว่าเราไม่ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เหตุจีวร เหตุบิณฑบาต เหตุเสนาสนะ เหตุคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ก็ครั้งเป็นเช่นนั้น เมื่อเราเข้ามาอาศัยปาชัญนี้อยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่ถึงความสิ้นไป และเราไม่ได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นแม้รู้แล้วควรหลีกเลี่ยงจากปาชัญนั้น ไม่ควรอยู่.

[๒๓๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัย
ป่าชัญแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ เมื่อเธอเข้าไปอาศัยป่าชัญนั้นอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏ
ก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป และ
ภิกษุนั้นย่อมได้บรรลुธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย
ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน
ปัจจัยเกสัชบริหารเหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภคนั้น ปัจจัยเหล่านั้น
ย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้น พึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า
เราเข้ามาอาศัยป่าชัญนี้อยู่ เมื่อเรานั้นเข้ามาอาศัยป่าชัญนี้อยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็
ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป และ
เราย่อมได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย. ส่วน
ปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย
เกสัชบริหารเหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภคนั้น ปัจจัยเหล่านั้น ย่อมเกิด
ขึ้นได้โดยยาก. แต่ที่เราไม่ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เหตุจีวร เหตุ
บิณฑบาต เหตุเสนาสนะ เหตุคิลานปัจจัยเกสัชบริหาร ก็ครั้งเป็นเช่นนั้น
เมื่อเราเข้ามาอาศัยป่าชัญนี้อยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้ง
มั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป และเราย่อมได้บรรลุธรรมอันปลอด-
โปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นแม้รู้
แล้ว ก็ควรอยู่ในป่าชัญนั้น ไม่ควรหลีกไปเสีย.

[๒๓๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยป่า
ชัญแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ เมื่อเธอเข้าไปอาศัยป่าชัญนั้นอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็
ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป และภิกษุ
นั้นได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัย
เครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเกสัช

บริวารเหล่าใดที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภคนั้น ปัจจัยเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยไมยาก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นพึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราเข้ามาอาศัยป่าชฎน้อย เมื่อเรานั้นเข้ามาอาศัยป่าชฎน้อยอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป และเราย่อมได้บรรลุความปลอดภัยโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารเหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภคนั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยไมยาก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นควรอยู่ในป่าชฎน้อยจนตลอดชีวิต ไม่ควรหลีกไปเสีย.

[๒๓๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยบ้านแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่... เข้าไปอาศัยนิคมแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่... เข้าไปอาศัยนครแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่... เข้าไปอาศัยชนบทแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่... เข้าไปอาศัยบุคคลใดบุคคลหนึ่งอยู่ เมื่อเธอเข้าไปอาศัยบุคคลนั้นอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่ถึงความสิ้นไป และภิกษุนั้นไม่ได้บรรลุธรรมอันปลอดภัยโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน-ปัจจัยเภสัชบริวารเหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภคนั้น ปัจจัยเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นพึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราเข้ามาอาศัยบุคคลน้อยอยู่ เมื่อเรานั้นเข้ามาอาศัยบุคคลน้อยอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่ถึงความสิ้นไป และไม่ได้บรรลุธรรมอันปลอดภัยโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารเหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภคนั้นย่อมเกิด

ขึ้นได้โดยยาก. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นไม่ต้องบอกบุคคลนั้น ควรหลีกเลี่ยงไปเสียในเวลากลางวันหรือกลางคืน ไม่ควรพัวพันกะบุคคลนั้นเลย.

[๒๔๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยบุคคลใดบุคคลหนึ่งอยู่ เมื่อเธอเข้าไปอาศัยบุคคลผู้นั้น สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่ถึงความสิ้นไป และภิกษุนั้นไม่ได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารเหล่านี้ ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภคนั้น ปัจจัยเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยไม่ง่าย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นพึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราเข้ามาอาศัยบุคคลนี้อยู่ เมื่อเรานั้นเข้ามาอาศัยบุคคลนี้อยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่ถึงความสิ้นไป และเราไม่ได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารเหล่านี้ ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภคนั้น ปัจจัยเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยไม่ง่าย แต่ว่าเราไม่ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เหตุจีวร เหตุบิณฑบาต เหตุเสนาสนะ เหตุคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ก็ครั้งเป็นเช่นนั้น เมื่อเราเข้ามาอาศัยบุคคลนี้อยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่ถึงความสิ้นไป และเราไม่ได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นแม้รู้แล้ว ไม่ต้องบอกบุคคลนั้น ควรหลีกเลี่ยงไปเสีย ไม่ควรพัวพันกะบุคคลนั้นเลย.

ตรัสเหตุเข้าไปอาศัยคนใดคนหนึ่งอยู่

[๒๔๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยบุคคลใดบุคคลหนึ่งอยู่ เมื่อเธอเข้าไปอาศัยบุคคลนั้นอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป และภิกษุนั้นได้บรรลุธรรมอันปลอดภัยไปรงจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารเหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภค ปัจจัยเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นพึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราเข้ามาอาศัยบุคคลนี้อยู่ เมื่อเรานั้นเข้ามาอาศัยบุคคลนี้อยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป และเราได้บรรลุธรรมอันปลอดภัยไปรงจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารเหล่าใด ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภค ปัจจัยเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก แต่ว่าเราในได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เหตุจีวร เหตุบิณฑบาต เหตุเสนาสนะ เหตุคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ก็ครั้งเป็นเช่นนั้น เมื่อเราเข้ามาอาศัยบุคคลนี้อยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป และเราได้บรรลุธรรมอันปลอดภัยไปรงจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นแม้รู้แล้วก็ควรพัวพันกะบุคคลนั้น ไม่ควรหลีกไปเสีย.

[๒๔๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยบุคคลใดบุคคลหนึ่งอยู่ เมื่อเธอเข้าไปอาศัยบุคคลนั้นอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 192

และภิกษุเหล่านั้นได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุทหนฺนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน-ปัจจัยเภสัชบริวารเหล่านี้ ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภคนั้น ปัจจัยเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยไม่ยาก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นพึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราเข้ามาอาศัยบุคคลนี้อยู่ เมื่อเรานั้นเข้ามาอาศัยบุคคลนี้อยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป และเราได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุทหนฺนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารเหล่านี้ ที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภคนั้น ปัจจัยเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยไม่ยาก คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นควรพัวพันอยู่กับบุคคลนั้นจนตลอดชีวิต ไม่ควรหลีกไปเสีย แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบ วนปตฺถสูตร ที่ ๗

อรรถกถาวนปตลปริยายสูตร

วนปตลปริยายสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาดังนี้ :-

บทว่า **วนปตลปริยาย** ได้แก่ เหตุของการอยู่ป่าชัฏหรือ การแสดง การอยู่ป่าชัฏ. บทว่า **วนปตล** นิสฺสาย วิหริติ ความว่า ภิกษุอาศัย เสนาสนะในราวป่า อันพ้นจากสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ประพฤติสมณธรรมอยู่. ในบทว่า **อนุปฏฺฐิตา** เป็นต้น มีอธิบายว่า เมื่อเธอแม่เข้าไปอาศัยป่าชัฏ นั้นอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏในกาลก่อน ก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นในกาลก่อน ก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไปในกาลก่อน ก็ไม่ถึงความสิ้นไป และ ภิกษุนั้นไม่ได้บรรลุอรหัต กล่าวคือ ความปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่ บรรลุในกาลก่อน. บทว่า **ชีวิตปริกฺขารา** คือ เครื่องบำรุงชีวิต. บทว่า **สมุทาเนตฺตพฺพา** ได้แก่ อันพึงนำมาพร้อม. บทว่า **กสิเรน สมุทาคนฺนฺติ** คือ เกิดขึ้นโดยยาก. บทว่า **รตุติภาคํ วา ทิวสภาคํ วา** ได้แก่ ในส่วน กลางคืน หรือใน ส่วนกลางวัน. ก็ใน ที่นั้น ภิกษุพิจารณาอยู่ในส่วนกลางคืน รู้แล้วควรหลีกไปในกลางคืนนั้นเทียว ครั้นเมื่อทางเปลี่ยวแห่งสัตว์ร้ายเป็นต้น ในกลางคืนมีอยู่ ควรรอรุณขึ้น รู้ในส่วนกลางวัน ควรหลีกไปในกลางวันเทียว ครั้นเมื่อทางเปลี่ยวในกลางวันมีอยู่ ก็ควรรอพระอาทิตย์ตก. บทว่า **ธฺชาปี** ความว่า รู้ความที่สมณธรรมไม่สำเร็จอย่างนี้. บทว่า **อนนฺตรวาระ ปน** **ธฺชาปี** ความว่า รู้ความที่สมณธรรมสำเร็จอย่างนี้. บทว่า **ยาวชีวั** ความว่า ชีวิตยังเป็นไปตราบใด ควรอยู่ตราบนั้นเทียว. บทว่า **โส ปุคฺคโล** เชื่อมกับ บทนี้ว่า **นानุพฺพนฺธิตฺตพฺโ**. ก็ในบทว่า **อนาปุจฺฉา** มีอธิบายว่า ภิกษุนั้น

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นดาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 194

ไม่ต้องบอกบุคคลนั้น ควรหลีกเลี่ยง. บทว่า **สขาปี** ความว่า ภิกษุรู้ความ
ที่สมณธรรมไม่สำเร็จอย่างนี้ ไม่ควรพัวพันกับบุคคลนั้น ควรบอกบุคคลนั้น
หลีกเลี่ยง. บทว่า **อปี สมุชฺชมาเนนปี** ได้แก่ แม้จะถูกนุดคร่าก็ตาม. ก็บุคคล
เห็นปานนี้ แม้ถ้าจะให้นำไม้ร้อยกำ น้ำร้อยหม้อ หรือทราบร้อยถุง หรือให้
นุดคร่าว่า เจ้าอยู่ยอในที่นี้ ก็ควรให้บุคคลนั้นขอโทษ ฟังอยู่ตลอดชีวิตนั้น
เทียวแล.

จบ อรรถกถาวนปตลปริยายสูตร ที่ ๗

๘. มธูปินทิกสูตร

[๒๔๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตพระนครกบิลพัสดุ์ ในสักกชนบท. ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปสู่พระนครกบิลพัสดุ์ เพื่อบิณฑบาต. ครั้นเสร็จจากการเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตแล้ว เสด็จเข้าไปยังป่ามหาวัน เพื่อทรงพักในเวลากลางวัน ครั้นถึงแล้ว จึงประทับนั่งพักกลางวัน ณ โคนต้นมะตูมหนุ่ม. แม้ทัณฑปาณิสากยะ กำลังเสด็จเที่ยวเดินเล่น ได้เสด็จเข้าไปยังป่ามหาวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังต้นมะตูมหนุ่ม ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ได้ยืนย่นไม้เท้า ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลถามว่า พระสมณะมีปรกติกกล่าวอย่างไร มีปรกติบอกอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนผู้มีอายุ บุคคลมีปรกติกกล่าวอย่างไร จึงจะไม่ได้เถียงกันกับผู้ใดผู้หนึ่งในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ คำรงอยู่ในโลก และสัญญาทั้งหลายจะไม่ครอบงำพราหมณ์ผู้อยู่ปราศจากกามทั้งหลาย นั้น ผู้ไม่ลังเล ผู้ตัดความคะนองได้แล้ว ผู้ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ได้อย่างไร เรามีปรกติกกล่าวอย่างนั้น มีปรกติบอกอย่างนั้น. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ทัณฑปาณิสากยะได้สั่นศีรษะ แลบลิ้น ทำหน้าผากย่นเป็น ๓ รอย ถือไม้เท้ายื่นหลีกไป.

ตรัสตอบปัญหาทัณฑปาณิสากยะ

[๒๔๔] ครั้งนั้น เวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่
หลีกเร้น แล้วเสด็จเข้าไปยังนิโครธาราม ประทับ ณ อาสนะที่เขาจัดถวาย
ครั้นแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจะเล่า
ให้ฟัง เวลาเช้า เรานุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปสู่พระนครกบิลพัสดุ์เพื่อ
บิณฑบาต ครั้นเสร็จจากการเที่ยวไปบิณฑบาตแล้ว เข้าไปยังป่ามหาวัน เพื่อ
พักในเวลากลางวัน ครั้นถึงแล้ว จึงนั่งพักกลางวัน ณ โคนต้นมะตูมหนุ่ม.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ทัณฑปาณิสากยะเสด็จเที่ยวเดินเล่น ได้เข้าไปยังป่า
มหาวัน ครั้นแล้วเข้าไปหาเรายังต้นมะตูมหนุ่ม ได้ปราศรัยกับเรา ครั้นผ่าน
การปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ได้ยืนยันไม่เท่า ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
และได้ถามเราว่า พระมหาสมณะมีปรกติกาล่าอย่างไร มีปกติบอกอย่างไร
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อทัณฑปาณิสากยะกล่าวอย่างนั้นแล้ว เราได้ตอบว่า
ดูก่อนผู้มีอายุ บุคคลมีปรกติกาล่าอย่างไร จึงจะไม่ได้เถียงกันกับผู้ใดผู้หนึ่ง
ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ
พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ดำรงอยู่ในโลก อนึ่ง สัจญาทั้งหลายจะไม่ครอบงำ
พราหมณ์ผู้ปราศจากกามทั้งหลายนั้น ผู้ไม่ลึงเล ผู้ตัดความคะนองได้แล้ว
ผู้ปราศจากตัณหาในภพ น้อยภพใหญ่ได้อย่างไร เรามีปรกติกาล่าอย่างนั้น มี
ปกติบอกอย่างนั้น. เมื่อเรากล่าวอย่างนี้แล้ว ทัณฑปาณิสากยะสิ้นศีรยะ
แลบลิ้น ทำหน้าผากย่นเป็น ๓ รอย ถือไม้เท้าขึ้นหลีกไป

[๒๔๕] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูล
ถามขึ้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีปรกติตรัสอย่างไร
จึงไม่ได้เถียงกับผู้ใดผู้หนึ่ง ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก
ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ดำรงอยู่ในโลก

อนึ่งสัญญาทั้งหลายจะไม่ครอบงำพราหมณ์ผู้ปราศจากกามทั้งหลายนั้น ผู้ไม่
ลังเล ผู้ตัดความคะนองได้แล้วผู้ปราศจากค้นหาในภพน้อยภพใหญ่ได้อย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนภิกษุ ส่วนแห่งสัญญาเครื่อง
เนิ่นช้า ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าการที่บุคคลจะผลิตผลิตน ยึดถือ
กัลลากลืนไม่มีในเหตุนี้ อันนี้เทียบเป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งปฏิ
ฆมานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิฏฐานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิจจมานุสัย เป็นที่สุดแห่ง
มานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวาราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย เป็นที่สุด
แห่งการจับท่อนไม้ การจับศาสตรา การทะเลาะ การถือผิด การโต้เถียง
การด่าว่า การส่อเสียดขยุ่ง และการกล่าวเท็จ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านี้
ย่อมดับไปโดยไม่เหลือในเพราะเหตุนี้. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุดเจ้าได้
ตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะเข้าที่ประทับเสวย.

ทรงแสดงอุเทศโดยย่อ

[๒๔๖] ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปไม่นาน ภิกษุเหล่า
นั้น ก็บังเกิดความสงสัยว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงอุเทศนี้ไว้โดยย่อว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนแห่งสัญญาเครื่อง
เนิ่นช้า ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าการที่บุคคลจะผลิตผลิตน ยึดถือ
กัลลากลืน ไม่มีในเหตุนี้ อันนี้เทียบเป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่ง
ปฏิฆมานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิฏฐานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิจจมานุสัย เป็นที่สุด
แห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวาราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย เป็นที่
สุดแห่งการจับท่อนไม้ การจับศาสตรา การทะเลาะ การถือผิด การโต้เถียง
การด่าว่า การส่อเสียดขยุ่ง และการกล่าวเท็จ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านี้
ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ ในเพราะเหตุนี้ แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร

เสด็จลุกจากอาสนะเข้าที่ประทับเสีย ไครหนอ จะชี้แจงเนื้อความแห่งอุเทศที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้
ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นก็บังเกิดความคิดว่าท่านพระมหากัจจានะนี้แล อัน
พระศาสดาทรงยกย่องแล้ว และเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้สรรเสริญแล้ว และท่าน
พระมหากัจจานะ สามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดาร ให้พิสดารได้ ฉะนั้น เราทั้ง
หลายควรพากันไปหาท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่ แล้วสอบถามเนื้อความนี้กะท่าน
พระมหากัจจานะ. ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้เข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะ
ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระมหากัจจานะ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึก
ถึงกันไปแล้ว พากันนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง และพูดกะท่านพระมหากัจจานะว่า
ข้าแต่ท่านพระกัจจานะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศนี้ไว้โดยย่อว่า
ดูก่อนภิกษุ ส่วนแห่งสัตตัญญาเครื่องเนินช้า ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด
ถ้าการที่บุคคลจะผลิตเพลิน ยึดถือ กล้ากลืน ไม่มีในเหตุนี้ อันนี้เทียว
เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งปฏิฆานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิฏฐานุสัย
เป็นที่สุดแห่งวิจิจฉานุสัย เป็นที่สุดแห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย
เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย เป็นที่สุดแห่งการจับท่อนไม้ การจับศาสตรา การ
ทะเลาะ การถือผิด การโต้เถียง การด่าว่า การส่อเสียดยุยง และการกล่าว
เท็จ อกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ ในเพราะเหตุนี้แล้วไม่ทรง
ชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร เสด็จลุกจากอาสนะเข้าที่ประทับเสีย ข้าแต่ท่าน
พระกัจจานะ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลีกไปไม่นาน พวกผมได้บังเกิด
ความสงสัยว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศ
นี้ไว้โดยย่อ แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร เสด็จลุกจากอาสนะเข้าที่
ประทับเสีย ไครหนอจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง

แสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดาร ให้พิสดารได้ ข้าแต่ท่านพระกัจจानะ ผมเหล่านั้นก็บังเกิดความคิดว่า ท่านมหากัจจानะนี่อันพระศาสดาทรงยกย่องแล้ว และเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้สรรเสริญแล้ว และท่านมหากัจจानะนี้สามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดาร ให้พิสดารได้ ฉะนั้น เราทั้งหลายควรพากันเข้าไปหาท่าน กัจจานะถึงที่อยู่ แล้วสอบถามเนื้อความนี้กะท่านมหากัจจานะดู ขอท่านมหากัจจานะจงชี้แจงไปเถิด.

[๒๔๙] ท่านพระมหากัจจานะจึงกล่าวตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ เสาหาแก่นไม้ เทียวแสวงหาแก่นไม้อยู่ ก็ล่วงเลยโคนต้นและลำต้นของต้นไม้ใหญ่อันมีแก่นเสียสำคัญว่าจะพึงแสวงหาแก่นที่กิ่งและใบฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เมื่อพระศาสดาทรงปรากฏอยู่เฉพาะหน้าท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายก็ล่วงเลยพระองค์ไปเสีย แล้วกลับจะมาได้ถามเนื้อความนี้กะผม คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นผู้มีพระจักษุ เป็นผู้มีพระญาณ มีธรรม เป็นผู้เผยแผ่ เป็นผู้ประกาศ เป็นผู้ขยายเนื้อความ เป็นผู้ให้มตธรรม เป็นเจ้าของแห่งธรรม เป็นพระตถาคต และเวลานี้ก็เป็นเวลาอันสมควรที่ท่านทั้งหลายจะทูลถามเนื้อความนี้ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแท้ พระองค์ทรงแก้ไขอย่างไร ท่านทั้งหลายก็ควรจำไว้อย่างนั้น.

ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวตอบว่า ข้าแต่ท่านพระกัจจานะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ ทรงเห็น เป็นผู้มีพระจักษุ เป็นผู้มีพระญาณ เป็นผู้มีธรรม เป็นผู้เผยแผ่ เป็นผู้ประกาศ เป็นผู้ขยายเนื้อความ เป็นผู้ให้มตธรรม เป็นเจ้าของแห่งธรรม เป็นพระตถาคต และเวลานี้ก็เป็นเวลาอันสมควรที่กระผมทั้งหลายจะทูลถามเนื้อความนี้ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแท้ พระ-

องค์ทรงแก้ไขอย่างไร กระผมทั้งหลายควรจำไว้อย่างนั้น ก็จริงอยู่แล แต่ว่าท่านพระมหากัจจानะอันพระศาสดาทรงยกย่องแล้ว และเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้สรรพเสริญแล้ว และท่านพระมหากัจจानะ ก็สามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้ขอท่านพระมหากัจจानะจงชี้แจงไปเถิด อย่าทำความหนักใจให้เลย.

แสดงอุเทศโดยพิสดาร

[๒๔๘] ท่านมหากัจจानะจึงกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี ผมจะกล่าว ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระมหากัจจานะจึงกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศไว้โดยย่อว่า คุณก่อนภิกษุ ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเน้นซ้ำ ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าการที่บุคคลจะผลิตเพลิน ยึดถือ กล้ากลืน ไม่มีในเหตุนั้นแล อันนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งปฏิฆานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิกขานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิกิจจานุสัย เป็นที่สุดแห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย เป็นที่สุดแห่งการจับท่อนไม้ การจับศาสตรา การทะเลาะ การถือผิด การโต้เถียง การด่าว่า การต่อเสียดขยง และการกล่าวเท็จ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ ในเพราะเหตุนั้น แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร เสด็จลุกจากอาสนะเข้าที่ประทับเสวย คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผมรู้ถึงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงเนื้อความไว้โดยพิสดารนี้ ให้พิสดารได้ดังนี้-

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยตาและรูป เพราะประชุมธรรม ๓ ประการ จึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึง

เกิดเวทนา บุคคลเสวยเวทนาอันใด ก็จำเวทนาอันนั้น บุคคลจำเวทนาอันใด ก็ตรึกถึงเวทนาอันนั้น บุคคลตรึกถึงเวทนาอันใด ก็เนิ่นช้ำอยู่ที่เวทนาอันนั้น บุคคลเนิ่นช้ำอยู่ที่เวทนาอันใด ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเนิ่นช้ำ ก็ครอบงำบุรุษ เพราะเนิ่นช้ำอยู่ที่เวทนานั้นเป็นเหตุ ในรูปทั้งหลายที่พึงจะรู้ด้วยตา เป็นอดีตที่ดี เป็นอนาคตที่ดี เป็นปัจจุบันที่ดี.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย โสทวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยหูและเสียง...

๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ฆานวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจมูกและกลิ่น...

๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยลิ้นและรส...

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ...

๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มโนวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณฺ์ เพราะประชุมธรรม ๓ ประการ จึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา บุคคลเสวยเวทนาอันใด ก็จำเวทนาอันนั้น บุคคลจำเวทนาอันใด ก็ตรึกถึงเวทนาอันนั้น บุคคลตรึกถึงเวทนาอันใด ก็เนิ่นช้ำอยู่ที่เวทนาอันนั้น บุคคลเนิ่นช้ำอยู่ที่เวทนาอันใด ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเนิ่นช้ำ ก็ครอบงำบุรุษ เพราะเนิ่นช้ำอยู่ที่เวทนานั้นเป็นเหตุ ในธรรมารมณฺ์ทั้งหลายที่จะพึงรู้ได้ด้วยใจ เป็นอดีตที่ดี เป็นอนาคตที่ดี เป็นปัจจุบันที่ดี.

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อตามี รูปมี และจักขุวิญญาณมี เขาจักบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติผัสสะมี เขาจักบัญญัติว่าเวทนา ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติว่าเวทนามี เขาจัก

บัญญัติว่าสัตถุญา ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติสัตถุญยามิ เขาจักมีบัญญัติว่าวิตก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติวิตก เขาจักบัญญัติว่าการครอบงำส่วนแห่งสัตถุญาเครื่องเน้นซ้ำ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อหุมิ เสียงมิ...
๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อจมุกมิ กลิ่นมิ...
๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อลิ้นมิ รสมิ...
๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อกายมิ โภฏฐัพพะมิ...

๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อใจมิ ธรรมารมณมิและมโน-
วิญญานมิ เขาจักบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติผัสสะ มิ เขาจักบัญญัติว่าเวทนา ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติเวทนามิ เขาจักบัญญัติว่าสัตถุญา ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติสัตถุญยามิ เขาจักบัญญัติว่าวิตก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติวิตกมิ เขาจักบัญญัติว่าการครอบงำส่วนแห่งสัตถุญาเครื่องเน้นซ้ำ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลายเมื่อตาไม่มี รูปไม่มี และจักขุวิญญานไม่มี เขาจักบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติผัสสะไม่มี เขาจักบัญญัติว่าเวทนา ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติเวทนาไม่มี เขาจักบัญญัติว่าสัตถุญา ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติสัตถุญยามิไม่มี เขาจักบัญญัติว่าวิตก ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติวิตกไม่มี เขาจักบัญญัติว่าการครอบงำส่วนแห่งสัตถุญาเครื่องเน้นซ้ำ ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อหูไม่มี เสียงไม่มี...
๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อจมุกไม่มี กลิ่นไม่มี...
๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อลิ้นไม่มี รสไม่มี...
๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อกายไม่มี โภฏฐัพพะไม่มี...

๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อใจไม่มี ธรรมารมณ์ไม่มีและ
มโนวิญญาณไม่มี เขาก็บัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการ
บัญญัติผัสสะไม่มี เขาก็บัญญัติว่าเวทนา ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติ
เวทนาไม่มี เขาก็บัญญัติว่าสัญญา ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติ
สัญญาไม่มี เขาก็บัญญัติว่าวิตกข้อนี้ มีฐานะที่จะมีได้เมื่อการบัญญัติวิตกไม่มี
เขาก็บัญญัติว่าการครอบงำ ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเน้นซ้ำ ข้อนี้มีฐานะที่จะ
มีได้.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศนี้ไว้
โดยย่อว่า คุณก่อนภิกษุ ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเน้นซ้ำ ย่อมครอบงำบุรุษเพราะ
เหตุใด ถ้าการที่บุคคลจะผลิตผลิต ยึดถือถ่วงถ่วงไม่มีในเหตุ นั้น อันนี้
เทียบเป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งปฏิฆานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิฏฐานุสัย
เป็นที่สุดแห่งวิจิจจขานุสัย เป็นที่สุดแห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย
เป็นที่สุดแห่งอวิชขานุสัย เป็นที่สุดแห่งการจับท่อนไม้ การจับศาสตรา การ
ทะเลาะ การถือผิด การโต้เถียงกัน การด่าว่ากัน การส่อเสียดขยุยงและการ
กล่าวเท็จ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือในเพราะเหตุ
นั้น แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร เสด็จลุกจากอาสนะเข้าที่ประทับ
เสียบ คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผมรู้ถึงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาค-
เจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อนี้ ไม่ทรงชี้แจงเนื้อความไว้โดยพิสดารให้พิสดารได้
อย่างนี้ ก็แลเมื่อท่านทั้งหลายปรารถนา ก็พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
ทูลถามเนื้อความนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ประการใด ท่านทั้ง
หลายพึงทรงจำข้อนั้นไว้โดยประการนั้นเถิด.

สอบถามเนื้อความที่พระมหากัจจानะชี้แจง

[๒๔๕] ลำดับนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นขึ้นชมยินดีภายิตของท่านมหากัจจानะ แล้วลุกจากอาสนะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศไว้โดยย่อว่า

ดูก่อนภิกษุ ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเน้นช้าย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าการที่บุคคลจะเพลิดเพลिन ยึดถือ กล้ากลืน ไม่มีในเหตุ นั้น อันนี้เทียว เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งปฏิฆานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิฏฐานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิกิจฉานุสัย เป็นที่สุดแห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย เป็นที่สุดแห่งการจับท่อนไม้ การจับศาสตรา การทะเลาะ การถือผิด การโต้เถียงกัน การด่าว่ากัน การส่อเสียดขุยงและการกล่าวเท็จ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมดับไปโดยไม่เหลือ ในเพราะเหตุ นั้น ไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร แล้วเสด็จลุกจากอาสนะเข้าที่ประทับเสวย

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าหลีกไปไม่นาน พวกข้าพระองค์ ได้บังเกิดความสงสัยว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศนี้ไว้โดยย่อ... ไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดารแล้ว เสด็จลุกจากอาสนะเข้าที่ประทับเสวยย่อ ใครหนอจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อนี้ไม่ทรงชี้แจงเนื้อความไว้โดยพิสดาร ให้พิสดารได้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ก็บังเกิดความคิดขึ้นว่า ท่านพระมหากัจจानะนี้อันพระศาสดาทรงยกย่องแล้ว และเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้สรรพแล้ว และท่านพระมหากัจจानะก็สามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงเนื้อความไว้โดยพิสดาร ให้พิสดารได้ ฉะนั้น เราทั้งหลายจะพากันเข้าไปหาท่านมหากัจจानะยังที่อยู่

แล้วสอบถามเนื้อความนี้กะท่านพระมหากัจจានะดู. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลำดับนั้นเอง ข้าพระองค์ทั้งหลายได้พากันเข้าไปหาท่านมหากัจจានะถึงที่อยู่ แล้วสอบถามเนื้อความนี้กะท่านพระมหากัจจានะ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระมหากัจจานะได้ชี้แจงเนื้อความด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านั้น ด้วยพยัญชนะเหล่านี้ แก่พวกข้าพระองค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระมหากัจจานะ เป็นบัณฑิต เป็นผู้ที่มีปัญญามาก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าแม้พวกเธอจะถามเนื้อความนี้กะเรา แม้เราก็จะพึงพยากรณ์เนื้อความนั้นเหมือนกับที่พระมหากัจจานะ พยากรณ์แล้วนั้น นี้แหละเป็นเนื้อความแห่งข้อนั้น เธอทั้งหลายจงจำทรงข้อนั้น ไว้เถิด.

[๒๕๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนทังจึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ถูก ความหิวความเหนื่อยอ่อนกรอบงำ ได้ขมหวาน แล้วกินในเวลาใด ก็พึงได้รับรสอันอร่อยหวานชื่นชูใจในเวลานั้น ฉนั้นใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุ นักคิด ชาตบัณฑิตพึงใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมบรรยายนี้ด้วยปัญญาใน เวลาใด ก็พึงได้ความพอใจและได้ความเลื่อมใสแห่งใจในเวลานั้น ฉนั้นนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนอานนท์ เหตุฉนั้น เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ว่า **มธูปณทิกปริยาย** ดังนี้เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระอานนทังมีใจชื่นชมยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบ มธูปณทิกสูตร ที่ ๘

อรรถกถามรฺุปีณทิกสูตร

มรฺุปีณทิกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาดังนี้ :-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาวนฺ ได้แก่ ป่าที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มี
ใครปลูก ต่อเนื่องเป็นอันเดียวกันกับป่าหิมพานต์ ไม่เหมือนป่าเกี่ยวกับป่าที่
ปลูกแล้ว และยังไม่ได้ปลูกในเมืองเวสาลี. บทว่า ทิวาวิหาราย ได้แก่
เพื่อประโยชน์แก่การทรงพักผ่อนในเวลากลางวัน. บทว่า เวลุลลภูจิกาย
ได้แก่ ต้นมะตูมหนุ่ม. บทว่า ทณฺฑปาณิ คือ ทรงถ้อยไม้เท้าเพราะความ
เป็นผู้ทุพพลด้วยชราก็หาไม่. เพราะทณฺฑปาณิสากยะนี้ ยังเป็นหนุ่มเที่ยว
ดำรงอยู่ในปฐมวัย แต่ทรงถ้อยไม้เท้าทองคำ เพราะความที่มีจิตในไม้เท้าเที่ยวไป
เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ทณฺฑปาณิ. บทว่า ชงฺฆมาวิหาริ ได้แก่ เดินเล่น
เพื่อบรรเทาความเหน็ดเหนื่อยของแข็ง. บทว่า อณุจฺจนฺมาโน คือกำลังเสด็จ
เที่ยวข้างโน้น และข้างนี้ เพื่อประโยชน์แก่การทรงชมสวน ชมป่า และชม
ภูเข่า เป็นต้น. ได้ยินว่า ทณฺฑปาณิสากยะนั้น เมื่อจะเสด็จออกไป
ก็เสด็จออกในบางเวลาเท่านั้น เที่ยวไป. บทว่า ทณฺฑโมลฺลพฺภา
ความว่า ทรงยันไม้เท้า คือวางไม้เท้าข้างหน้า เหมือนเด็กเลี้ยงโค วางพระ
หัตถ์ทั้งสองไว้บนปลายไม้เท้า ทรงแนบหลังพระฝ่าพระหัตถ์ ไว้กับพระหนุ
แล้ว ประทับยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. บทว่า กิวาทิ ได้แก่ ทรงมีความเห็น
อย่างไร. บทว่า กิมกฺุขายิ คือ ตรัสบอกอย่างไร. พระราชานี้ไม่ทรงไหว้
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกระทำสักว่า ปฏิสันถานเท่านั้น แล้วทูลถามปัญหา
แต่ก็ทูลถามด้วยความจำใจ เพราะความที่ไม่ประสงค์จะรู้. นัยว่าพระราชานี้
ทรงเป็นพวกของพระเทวทัต เพราะเหตุไร. เพราะพระเทวทัตแตกในพระ-

ตถาคตผู้เสด็จมาสู่สำนักของพระองค์. ได้ยินว่า พระเทวทัตนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมมิเวรกับตระกูลพวกเรา ไม่หวังความเจริญแก่ตระกูลพวกเรา แม้พระภคินีของเรา สมควรเสวยสมบัติพระเจ้าจักรพรรดิ พระนางละสมบัติ นั้นย่อมเสื่อมเสีย เพราะฉะนั้น สมณโคดมจึงเสด็จออกทรงผนวชทรงรู้ว่า แม้พระภคินีของเรา จักเป็นหน่อพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ไม่ทรงยินดีกับความเจริญของตระกูลพวกเรา ทรงคิดว่า นั้นย่อมเสื่อมเสีย จึงทรงยังให้พระภคินีของเราให้บรรพชาในเวลายังเป็นเด็กนั้นเทียว ส่วนเราเว้นจากภคินี นั้น ก็ไม่อาจจะเป็นไป จึงได้ออกบวชตาม ตั้งแต่วันบวช ก็ไม่ทรงมองดู เราแม้ผู้บวชอย่างนี้ ด้วยดวงพระเนตรตรง ๆ และแม้เมื่อตรัสในท่ามกลางบริษัท ก็เหมือนประหารด้วยคำที่จมามากหลาย เช่นตรัสว่า เทวทัตเป็นสัตว์อบายดังนี้ เป็นต้น. พระราชาแม่นี้ ถูกพระเทวทัตยุงอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงกระทำดังนี้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสคำที่สมควรแก่พระราชา นั้น. ด้วยพระดำริว่า เราจักตรัสบอกแก่พระราชา นั้น โดยประการที่ พระราชานี้ไม่อาจเพื่อจะตรัสว่า พระสมณโคดมจะไม่ตรัสบอกปัญหาที่เราทูลถามและโดยประการที่ไม่รู้เนื้อความแห่งภายิต จึงตรัสว่า ยถาวาที โข เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น เคนจิ โลเก วิคคยห ทิฏฐติ ความว่า ไม่ทำคำได้เถียง คือไม่ทะเลาะกันผู้ใดผู้หนึ่งในโลก. จริงอยู่ พระตถาคตย่อมไม่ทรงทะเลาะกับชาวโลก แต่ชาวโลก ครั้นตรัสว่า ไม่เที่ยง ก็กล่าววว่า เที่ยง เมื่อตรัสว่า ทุกข์ อนัตตา ไม่งาม ก็กล่าววว่า งาม ชื่อว่า ทะเลาะกับพระตถาคต ดังนี้. ด้วยเหตุ นั้นเทียว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่ทะเลาะกับชาวโลก แต่ชาวโลกทะเลาะกับเรา ธรรมวาที่ย่อมไม่ทะเลาะกับใคร ๆ เช่นกัน แต่ธรรมวาที่ย่อมทะเลาะ ดังนี้. บทว่า ยถา ได้แก่ โดยการณ์ใด. บทว่า กามะหิ คือ วัตถุกำบัง กิเลสกำบัง. บทว่า

ตัม พุราหมณฺ์ ได้แก่ พุราหมณฺ์ผู้ชีณาสพนันฺ์. บทว่า อกถฺกถิ ได้แก่ ปราศจากคามสงสฺย. บทว่า จินฺนุกุกุกุจฺจํ คือ ชื่อว่า ตัดคามคณอง ได้แก่ เพราะความที่คามคณองเกี่ยวกับความเดือคร้อน และคามคณองมือและเท้าตัดขาดแล้ว. บทว่า ภวาทเว ได้แก่ ในภพแล้วภพอีก หรือภพเลวประณิต. จริงอยู่ ภพอันประณิตถึงแล้วซึ่งความเจริญเรียกว่า อภพ. บทว่า สญฺญา ได้แก่ กิเลสสญฺญา. กิเลสทั้งหลายนั้นเทียว ท่านกล่าวแล้วโดยชื่อว่า สญฺญาในที่นี้ เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายในบทนี้อย่างนี้ว่า กิเลสสญฺญาทั้งหลายจะไม่ครอบงำพุราหมณฺ์ผู้อยู่ปราศจากคามทั้งหลายนั้น ผู้มีปกติกล่าวความดับจากโลกทั้งหลายโดยการณฺ์ใด และเราย่อมกล่าวการณฺ์นั้น ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความที่พระองค์เป็นพระชีณาสพด้วยประการฉะนี้. บทว่า นิลฺลาเพตฺวา คือ นำลีนออกเล่น. บทว่า ติวิสานฺ์ ได้แก่ ๓ รอย. บทว่า นลาฏิกิ ความว่า หน้าผากย่น ทรงแสดงรอยย่น ๓ สายในหน้าผากทำหน้าผากย่น. บทว่า ทญฺทโมลฺลพฺภา ได้แก่ ย่นไม้เท้า. บทว่า ทญฺทมาลฺลพฺก ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ถือแล้วหลีกไป. บทว่า อญฺยตโร ได้แก่ ภิกษุรูปหนึ่ง ไม่ปรากฏชื่อ.

ได้ยินว่า ภิกษุนั้นฉลาดในการเชื่อมเนื้อเรื่อง ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เจ้าทัณฺทปาณิไม่ทรงรู้โดยประการใด เราจะแสดงโดยประการนั้น จึงถือนุสนธิว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสปัญหาที่ไม่พึงรู้ว่าเป็นอย่างไรหนอแล จึงทูลขอพระทศพลด้วยคิดว่า เราจักทำปัญหานี้ให้ปรากฏแก่พระภิกษุสงฆ์ ลุกจากอาสนะทำอุตฺตรสงคฺ์เฉลียงป่า ประคองอัญชลิที่รุ่งเรืองด้วยนิ้วทั้งสิบ จึงกราบทูลว่า ข้อแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้ามีปกติตรัสอย่างไรเป็นต้น. บทว่า ยโตนิทานํ นั้นเป็นภวานปฺงสกลิงคฺ์ อธิบายว่า ครั้น เมื่อการณฺ์ใดมีอยู่ด้วยการณฺ์ใด. บทว่า ลฺขา ในบทว่า ปปลฺยจสญฺญา-

ลัขา นั้น ได้แก่ส่วน. บทว่า **ปปุจสญญา** ได้แก่ สัจญญาอันประกอบ
ด้วยเครื่องเน้นซ้ำ คือ ตัณหา มานะ และทัญญิ. อนึ่ง เครื่องเน้นซ้ำนั้น
เทียว ตรัสด้วยชื่อว่า สัจญญา เพราะฉะนั้น ในบทนี้จึงมีอธิบายอย่างนี้ว่า
ส่วนแห่งเครื่องเน้นซ้ำ. บทว่า **สมุทาจรหุติ** คือ ย่อมเป็นไป. บทว่า
เอตถ เจ นตฺถิ อภินนุทิตพฺพ ความว่า ครั้นการณกล่าวคืออายตนะสิบสอง
ใดมีอยู่ ส่วนแห่งสัจญญาเครื่องเน้นซ้ำ ย่อมครอบงำ ถ้าแม้อายตนะหนึ่ง อัน
บุคคลพึงเพลิดเพลิน พึงยึดถือ พึงกล่าวกลืน ไม่มีในการณนั้น. บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า **อภินนุทิตพฺพ** ความว่า พึงเพลิดเพลิน ว่าเรา ของเรา.
บทว่า **อภิวทิตพฺพ** ได้แก่ พึงกล่าวว่าเรา ของเรา. บทว่า **อชฺโณลิตพฺพ**
ได้แก่ ประกอบการที่กล่าวกลืน กลืนแล้ว ให้จบสิ้นแล้ว พึงถือเอา. ทรง-
แสดงความเป็นไปแห่งตัณหาเป็นต้น นั้นเทียวในที่นี่ ด้วยบทนั้น. บทว่า
เอเสวนุโต คือ ความที่การเพลิดเพลินเป็นต้นไม่มีนี้เทียว เป็นที่สุดแห่ง
อนุสัยทั้งหลาย มีราคานุสัย เป็นต้น. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ใน
ทัณฑาทานเป็นต้น บุคคลจับท่อนไม้ด้วยเจตนาใด เจตนาอันชื่อว่า **ทณฺฑาทา-**
ทาน แปลว่า การจับท่อนไม้ บุคคลจับศาสตราด้วยเจตนาใด เจตนาอัน
สตฺถาทาน แปลว่า เจตนาถือศาสตรา การถือผิด การทะเลาะอันถึงที่สุด
การโต้เถียงอันถึงการถือต่าง ๆ การวิวาทอันถึงวาทะต่าง ๆ. บทว่า **ตุวํ**
ได้แก่ แม้วาจาว่า มิง มิง อันเป็นไปแล้วอย่างนี้. การทำความส่อเสียด ชื่อว่า
เปสฺสุณฺณ แปลว่า การส่อเสียด. วาจาที่กระทำการพูดเท็จที่มีสภาวะไม่เป็นความ
จริงนั้น พึงทราบว่ามีสาธา. บทว่า **เอตฺเตเต** ความว่า อกุศลธรรม
อันลามกเหล่านี้ในเพราะอายตนะสิบสองนั้น. จริงอยู่ กิเลสทั้งหลายแม้เมื่อจะ
เกิดขึ้น ย่อมเกิดเพราะอาศัยอายตนะสิบสอง แม้เมื่อจะดับก็ย่อมดับในเพราะ
อายตนะสิบสองเช่นเดียวกัน. กิเลสทั้งหลายเกิดขึ้นในที่ใด ก็ย่อมดับใน

ที่นั่น ด้วยประการฉะนี้. เนื้อความนี้นั้น พึงแสดงด้วยสมุทยสังขปัญหา. จริงอยู่ ท่านกล่าวว่า ก็ตณหานี้แหละ เมื่อเกิด ย่อมเกิดในที่ไหน เมื่อดับ ย่อมดับในที่ไหน ดังนี้แล้ว จึงกล่าวความเกิดขึ้น และความดับแห่งตณหานั้น ในเพราะอายตนะสิบสอง โดยนัยมีอาทิว่าปิยรูป สาตรูป ในโลกใด ตณหานั้นเมื่อเกิด ย่อมเกิดในปิยรูป สาตรูปนั้น เมื่อดับ ย่อมดับในปิยรูป สาตรูปนั้น ปิยรูป สาตรูป ในโลกคืออะไร คือ จักขุเป็นปิยรูป สาตรูปในโลก ดังนี้ ตณหาเกิดขึ้นแล้วในอายตนะสิบสอง อาศัยนิพพานก็ดับไป แต่เพราะไม่มีความครอบงำในอายตนะทั้งหลาย ท่านกล่าวว่า ดับแล้วในเพราะอายตนะทั้งหลายนั้นเที่ยวฉันใด อกุศลธรรมอันลามกแม้เหล่านี้ พึงทราบว่าย่อมดับในเพราะอายตนะทั้งหลาย ฉะนั้นอันหนึ่ง ความไม่มีแห่งความเพลิดเพลिनเป็นต้นนี้ใด ท่านกล่าวว่าเป็นที่สุดแห่งอนุสัยทั้งหลายมีราคะนุสัยเป็นต้น อกุศลธรรมอันลามกทั้งหลายย่อมดับโดยไม่เหลือในนิพพานอันมิโวหารที่ได้แล้วว่า เหตุเหตุ รากานุสยาทีน อนุโต ก็สิ่งใดไม่มีในนิพพานใด สิ่งนั้นเป็นอันชื่อว่าดับแล้วในนิพพานนั้น. เนื้อความนี้นั้น พึงแสดงด้วยนิโรธปัญหา. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวแล้วเป็นอาทิว่า วิตกวิจารณ์ วิสังขารของภิกษุผู้เข้าถึงทุกขนิมิต ย่อมสงบระงับ. บทว่า สตุฏฺเฐว ลัณณฺโณ คือ ผู้อันพระศาสดาเที่ยว ทรงสรรเสริญแล้ว. แม้คำนี้ว่า วิญญฺณํ เป็นสัตตมวิภักตฺสลงในอรรถตติยวิภักตฺ อธิบายว่า ผู้อันสพรหมจารีทั้งหลายผู้บ้นฉิตสรรเสริญแล้ว. บทว่า ปโหติ คือ ย่อมอาจ. บทว่า อติทุกฺขเมว มฺหํ อติทุกฺขม ขนฺธํ ความว่าธรรมดาแก่ฉันไม่พึงมีในลำคั้นหรือโคนคั้น ล้วงเลยโคนคั้นและลำคั้น मैंนั้น. บทว่า เอวํ สมฺปทํ ความว่า ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น อธิบายว่า เป็นเช่นนี้. บทว่า อติสิทฺฐว ได้แก่ ก้าวล่วงแล้ว. บทว่า ขานํ ขานาติ ได้แก่ รู้สิ่งที่พึงรู้นั้นเที่ยว. บทว่า

ปุตฺถ ปุตฺตติ ได้แก่ เห็นสิ่งที่ควรเห็น นั้นเทียว. อนึ่ง บุคคลบางคนถือ
ความวิปริต แม้เมื่อรู้ก็ว่าไม่รู้ แม้เมื่อเห็นก็ว่าไม่เห็นฉนใด ส่วนพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าไม่เช่นนั้น เมื่อทรงรู้ก็ว่ารู้ เมื่อทรงเห็นก็ว่าเห็น อย่างเดียว. พระผู้-
มีพระภาคเจ้านั้นนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีพระจักขุ เพราะอรรถว่าเป็นผู้นำในทัตสนะ
ชื่อว่าเป็นผู้มีพระญาณ เพราะอรรถว่ากระทำสิ่งที่ทรงรู้แล้ว ชื่อว่ามีธรรม
เพราะอรรถว่ามีสภาวะอัน ไม่วิปริต หรือเพราะทรงมีพระธรรมวินัยที่ทรงคิด
ด้วยพระหฤทัย ทรงเปล่งด้วยพระวาจาเพราะเป็นไปในปริยัติธรรม ชื่อว่า
เป็นพรหม เพราะอรรถว่าประเสริฐที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เป็นผู้มีพระ-
จักขุ เพราะเป็นผู้มีจักษุ แม้ในบทเหล่านั้น ก็มีเนื้อความอย่างนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้านั้นนี้ เป็นผู้เผยแผ่ เพราะทรงเผยแผ่พระธรรม เป็นผู้ประกาศ
เพราะทรงประกาศพระธรรม เป็นผู้ขยายเนื้อความ เพราะความที่พระองค์ทรง
สามารถในการนำแล้วนำอีกซึ่งเนื้อความมาทรงแสดง เป็นผู้ให้มตธรรม
เพราะพระองค์ทรงบรรลุมตธรรมแล้วทรงให้ปฏิบัติ. บทว่า อครุกริตฺวา
มีอธิบายว่า ก็พระมหากัจจानะ เมื่อถูกร้องขอบ่อย ๆ ชื่อว่า ทำความหนักใจ
แม้ดำรงอยู่ในสวากบารมีญาณของตนแสดงทำให้รู้ได้ยาก คุณชนทรายจากเชิง
เขาพระสิเนรุ ชื่อว่า ความหนักใจเหมือนกัน ขอท่านอย่าทำอย่างนั้น โปรด
ให้พวกกระผมร้องขอบ่อย ๆ แล้วแสดงธรรมให้แม่รู้ได้โดยง่ายแก่พวกกระผม
เถิด ในบทนี้ว่า ยัม โข โน อาวุโส พระมหากัจจानะควรกล่าวว่า ยัม
โข โว แม้ก็จริง ถึงกระนั้น เมื่อจะสงเคราะห์ภิกษุเหล่านั้นพร้อมกับตน
จึงกล่าวว่า ยัม โข โน ดังนี้. หรือเพราะอุทเทสได้แสดงแล้วแก่ภิกษุเหล่านั้น
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงแสดงแก่พระเถระบ้าง แก่ภิกษุเหล่านั้น ๆ บ้าง
เพราะฉะนั้น ท่านหมายถึงบทนี้ว่า ภควา จึงกล่าวอย่างนั้น อธิบายว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเรา ทรงแสดงอุทเทสโดยย่อใดแลแก่พวกท่าน ดังนี้

ในบทนี้ว่า จกขุญจาอุโส เป็นต้น มีอธิบายอย่างนี้ ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย
ก็ธรรมดาจักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยจักขุปสาทโดยความเป็นนิสสัย
และรูปอันประกอบด้วยสมุฏฐาน ๔ อย่าง โดยความเป็นอารมณ์. บทว่า
ติลฺลํ สฺกฺตํ ผสฺส ความว่า เพราะประชุมธรรม ๑ ประการนั้นจึงเกิด
ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ด้วยอำนาจเกิดขึ้นพร้อมแล้วเป็นต้น เพราะ
อาศัยผัสสะนั้นจึงเกิดเวทนา และด้วยเวทนานั้น บุคคลเสวยอารมณ์อันใด
สัญญาที่จำอารมณ์นั้น สัญญาจำอารมณ์ใด วิตกกัทรุกถึงอารมณ์นั้นเทียว วิตก
กรุกถึงอารมณ์ใด เครื่องเน้นช้ำก็เน้นช้ำถึงอารมณ์นั้นเทียว. บทว่า ตโตนี-
ทานํ ได้แก่ เพราะการณมีจักขุรูปเป็นต้นนั้น. บทว่า บุริสํ ปฺปญฺจสฺสญฺญา-
สฺงฺขา สฺมฺทาจรนฺติ ความว่า ส่วนแห่งเครื่องเน้นช้ำ ย่อมครอบงำบุรุษผู้
ไม่รอบรู้การณนั้น อธิบายย่อมนั้นไปแก่บุรุษนั้น. ในข้อนั้น ผัสสะ เวทนา
และสัญญา เป็นอันเกิดขึ้นพร้อมด้วยจักขุวิญญาณ พึงเห็นวิตกในจิตที่มีวิตก
มีในลำดับแห่งจักขุวิญญาณเป็นต้น. ถ้ามว่า ส่วนแห่งเครื่องเน้นช้ำเกิดพร้อม
กับชวนะ ถ้าเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จะทำการถืออดีตและอนาคตเล่า.
ตอบว่าเพราะเกิดขึ้นอย่างนั้น. เหมือนอย่างว่า เครื่องเน้นช้ำอันเป็นไปทาง
จักขุทวารเกิดขึ้นแล้ว ในบัดนี้ เพราะอาศัยจักขุ รูป และสัมผัส เวทนา
สัญญา วิตก ฉันทใด ท่านพระมหากัจจानะเมื่อจะแสดงความเกิดขึ้นของเครื่อง
เน้นช้ำนั้น ในรูปทั้งหลายอันพึงรู้ด้วยจักขุแม่ที่เป็นอดีตและอนาคตจึงกล่าว
อย่างนั้น ฉันทนั้นเหมือนกัน. ในบทแม้เป็นต้นว่า โสตฺถฺยฺจาอุโส มีนัยเช่น
เดียวกัน. ก็พึงทราบวินิจฉัยในฉัฏฐทวาร บทว่า มนํ ได้แก่ ภาวังคจิต.
บทว่า ธมฺเม ได้แก่ ธรรมารมณอันเป็นไปในภูมิสาม. บทว่า มโนวิญญาณํ
ได้แก่ อาวัชชนะ หรือ ชวนะ. ครั้นอาวัชชนะถือแล้ว ผัสสะ เวทนาสัญญา
และวิตก ย่อมเกิดพร้อมกัอาวัชชนะ เครื่องเน้นช้ำเกิดพร้อมกัชวนะ ครั้น

ชวณะถือแล้ว ภวังคจิต ซึ่งมีพร้อมกับอวิชชณะ ชื่อว่า เป็นมโน แต่นั้น
ผัสสะเป็นต้นแม่ทั้งหมดก็เกิดพร้อมกับชวณะ ส่วนในมโนทวาร อารมณ์แม่
ทั้งหมดอันต่างโดยเป็นอดีตเป็นต้นก็ย่อมมี เพราะฉะนั้น คำนี้ว่า เป็นที่อดีต
อนาคต และปัจจุบัน เป็นอันเหมาะสมแล้ว.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงวิภูฏะ. จึงปรารภเทศนาว่า โส วตาวุโส
ดังนี้. บทว่า **ผลสุตปญฺญตฺตํ ปญฺญเปตฺตติ** ความว่า จักบัญญัติจะแสดง
ผัสสะบัญญัติอย่างนี้ว่า ธรรมอันหนึ่ง ชื่อว่า ผัสสะ ย่อมเกิดขึ้น. ในบททั้ง
ปวงก็มีในนี้. พระเถระครั้งแสดงวิภูฏะทั้งสิ้นด้วยอำนาจอายตนะสิบสองว่า ครั้น
อายตนะนี้มี อายตนะนี้ก็มี ด้วยประการฉะนั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงวิภูฏะ
ด้วยอำนาจปฏิเสธอายตนะสิบสอง จึงปรารภเทศนาว่า โส วตาวุโส **จกฺขุสุมฺมึ**
อสติ ดังนี้. พึงทราบอรรถโดยนัยที่กล่าวแล้วในบทนี้นั้นเทียว.

พระเถระครั้งวิสังขนาปัญหาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงกล่าวส่งไปว่า
ปัญหาอันสาวกกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าเป็นผู้สงสัย พระผู้มี-
พระภาคเจ้าองค์นี้ ทรงถือการเปรียบเทียบด้วยสัพพัญญุตญาณ ประทับนั่ง
แล้ว ท่านทั้งหลายเมื่อปรารภนา ก็จงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ก็จะหมดความสงสัย ดังนี้ จึงกล่าวคำว่า **อากฺขุขมานา จ ปน** ดังนี้เป็นต้น.
บทว่า **อิเมหิ อากาเรหิ** ความว่า ด้วยเหตุเหล่านี้ คือ ด้วยการณ์เฉพาะ
แห่งความเกิดขึ้นเอง เครื่องเน้นซ้ำ และการณ์เกี่ยวกับวิภูฏ และวิวิภูฏ. บทว่า
อิเมหิ ปเทหิ คือ ด้วยประมวลอักษรเหล่านี้. บทว่า **พฺยญฺชเนหิ** ได้แก่
ด้วยอักษรเฉพาะอย่าง. บทว่า **ปญฺจติโต** ความว่า ประกอบพร้อมด้วยความ
เป็นบัณฑิต หรือเป็นบัณฑิตด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ ฉลาดในธาตุ ฉลาดใน
อายตนะ ฉลาดในปัจจัยการ ฉลาดในการณ์ และอการณ์. บทว่า **มหาปญฺ-**
โล ความว่า ถึงพร้อมด้วยปัญญามาก ซึ่งสามารถที่จะกำหนดอรรถะมาก

ธรรมมาก นิรุติมาก ปฏิภาณมาก. บทว่า ยถา ตัมมหากัจจानน ความว่า กัจจानนพยากรณ์โดยประการใด ทรงหมายถึงพยากรณ์นั้น จึงตรัสว่า ตัม. ความว่า พยากรณ์นั้นมหากัจจानนพยากรณ์แล้วโดยประการใด แม้เราก็อพยากรณ์อย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า มชฺฐปิณฑกั ได้แก่ ขนมหวานมาก หรือขนมสัตตที่ปรุงแล้ว. บทว่า อเสจนกั ได้แก่ อันพึงชื่นชูใจ คือ รสที่ปรุงดี ซึ่งไม่ควรกล่าวว่ ในบรรดาเนยใส น้ำอ้อย น้ำผึ้ง และน้ำตาล เป็นต้น ชื่อนี้่น้อย สิ่งนี้่มาก. บทว่า เจตโส ได้แก่ ผู้มีชาตินักคิด. บทว่า ทพฺพชาติโก คือ มีสภาพเป็นบัณฑิต. พระเถระเป็นผู้หนักในเหตุผลอย่างยิ่ง จึงคิดว่า นี่เป็นธรรมปริยาย เราจักทูลให้ทรงตั้งชื่อธรรมปริยายนั้น ด้วยศัพท์คุณุตญาณของพระทศพลนั้นเทียว จึงทูลคำนี้ว่า ธรรมปริยายนี้ ชื่ออะไร. บทว่า ตสุมา ความว่า เพราะธรรมปริยายอ่อนหวาน เหมือนขนมหวาน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เธอจงทรงจำธรรมปริยายนี้ว่า มชฺฐปิณฑกัปริยาย ดังนี้ เถิดคำที่เหลือในบททั้งปวง มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถามชฺฐปิณฑกัสูตรที่ ๘

๕. เทวชาติกัสูตร

เรื่องวิตก

[๒๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

ทรงแยกวิตกเป็น ๒ ส่วน

[๒๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทฺพพจน์นี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรายังเป็นพระโภทิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ก่อนแต่ตรัสรู้ทีเดียว ได้คิดอย่างนี้ว่า ถ้ากระไร เราพึงแยกวิตกให้เป็น ๒ ส่วน ๆ ดังนี้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นจึงแยก กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก นี้ออกเป็นส่วนหนึ่ง และแยกเนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก นี้ออกเป็นส่วนที่ ๒. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้น ไม่ประมาท มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ส่งตนไปอยู่อย่างนี้ กามวิตกย่อมบังเกิดขึ้น เรานั้นย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า กามวิตกนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้วแล ก็แต่ว่า มันย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่นทั้งสองบ้าง ทำให้ปัญญาดับ ก่อให้เกิดความคับแค้นไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า มันเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง มันก็ถึงความดับสูญไป เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า

มันเป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง มันก็ถึงความดับสูญไป เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า มันเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่นทั้งสองบ้าง มันก็ถึงความดับสูญไป เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า มันทำให้ปัญญาดับ ทำให้เกิดความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน ดังนี้บ้าง มันก็ถึงความดับสูญไป. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแล ละเสีย บรรเทาเสีย ซึ่งกามวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ได้ทำให้มันหมดสิ้นไป. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรานั้นไม่ประมาท มีความเพียร เครื่องเผากิเลส ส่งตนไปอยู่อย่างนี้ พยาบาทวิตกย่อมบังเกิดขึ้น ฯลฯ วิหิงสา วิตกย่อมบังเกิดขึ้น เรานั้นย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า วิหิงสาวิตกนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้วแล ก็แต่ว่า มันเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่นทั้งสองบ้าง ทำให้ปัญญาดับ ทำให้เกิดความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า มันเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง มันก็ถึงความดับสูญไป เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า มันเป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง มันก็ถึงความดับสูญไป เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า มันเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่นทั้งสองบ้าง มันก็ถึงความดับสูญไป เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า มันทำให้ปัญญาดับ ทำให้เกิดความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน ดังนี้บ้าง มันก็ถึงความดับสูญไป. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแลละเสีย บรรเทาเสีย ซึ่งวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ได้ทำให้มันหมดสิ้นไป.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยังตริก ยิ่งตรงถึงวิตกใด ๆ มาก เธอก็มีใจน้อมไปข้างวิตกนั้น ๆ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คือ ถ้าภิกษุยังตริกยิ่งตรงถึงกามวิตกมาก เธอก็ละทิ้งเนกขัมมวิตกเสีย มากกระทำอยู่แต่กามวิตกให้มาก จิตของเธอนั้นก็น้อมไปเพื่อกามวิตก. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุยังตริก ยิ่งตรงถึงพยาบาทวิตกมาก เธอก็ละทิ้งอภยาบาทวิตกเสีย มากกระทำอยู่แต่

พยายามวิตกให้มาก จิตของเธอนั้นก็น้อมไปเพื่อพยายามวิตก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุยังตรึกยังตรองถึงวิหิงสาวิตกมาก เธอก็ละทิ้งวิหิงสาวิตกเสียมากกระทำอยู่แต่วิหิงสาวิตกให้มาก จิตของเธอนั้นก็น้อมไปเพื่อวิหิงสาวิตก. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนในสารทสมัยเดือนท้ายแห่งปี คนเลี้ยงโคต้องคอยระวังโคทั้งหลายในที่คับคั่งด้วยข้าวกล้า เขาต้องตีต้อนโคทั้งหลายจากที่นั่น ๆ กันไว้ ห้ามไว้. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเลี้ยงโค มองเห็นการฆ่า การถูกจำ การเสียทรัพย์ การถูกตีเตียน เพราะโคทั้งหลาย เป็นต้นเหตุ แม้ฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราก็นั้นนั้นเหมือนกัน ได้แลเห็นโทษ ความเลวทราม ความเศร้าหมอง ของอกุศลธรรมทั้งหลาย และเห็นอนิสงส์ในการออกจากกาม อันเป็นฝ่ายแห่งความฟ่องแผ้ว ของกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรานั้นไม่ประมาท มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ส่งตนไปอยู่อย่างนี้ เนกขัมมวิตกย่อมบังเกิดขึ้น เรานั้นย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า เนกขัมมวิตกนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้วแล ก็แต่ว่า เนกขัมมวิตกนั้นไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย เป็นทางทำให้ปัญญาเจริญ ไม่ทำให้เกิดความคับแค้น เป็นไปเพื่อพระนิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าเราจะตรึกตรองถึงเนกขัมมวิตกนั้นอยู่ตลอดคืนก็ดี เราก้ยังมองไม่เห็นภยันจะบังเกิดแต่เนกขัมมวิตกนั้นได้เลย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถึงหากเราจะตรึกตรองถึงเนกขัมมวิตกนั้นอยู่ตลอดวันก็ดี เราก้ยังมองไม่เห็นภยันจะบังเกิดขึ้นจากเนกขัมมวิตกนั้นได้เลย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หากเราจะตรึกตรองถึงเนกขัมมวิตกนั้น ตลอดทั้งกลางคืนและกลางวันก็ดี เราก้ยังไม่มองเห็นภยันจะบังเกิดขึ้นจากเนกขัมมวิตกนั้นได้เลย. ก็แต่ว่าเมื่อเราตรึกตรองอยู่นานเกินไป ร่างกายก็เหน็ดเหนื่อย เมื่อร่างกายเหน็ดเหนื่อย จิตก็ฟุ้งซ่าน เมื่อจิตฟุ้งซ่าน จิตก็ห่างจากสมาธิ คุณก่อน

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแลดำรงจิตไว้ในภายใน ทำให้สงบ ทำให้เกิดสมาธิ ประคองไว้ด้วยดี ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะปรารถนาไว้ว่า จิตของเราอย่าฟุ้งซ่านอีกเลย ดังนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรานั้นไม่ประมาท มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ส่งตนไปแล้วอยู่อย่างนี้ อภัยบาทวิตกย่อมบังเกิดขึ้น ฯลฯ อวิหิงสาวิตกย่อมบังเกิดขึ้น เรานั้นย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า อวิหิงสาวิตกนี้บังเกิดขึ้นแก่เราแล้วแล ก็แต่ว่า อวิหิงสาวิตกนั้นไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย [คือตนและบุคคลอื่น] เป็นทางทำให้ปัญญาเจริญ ไม่ทำให้เกิดความคับแค้น เป็นไปเพื่อพระนิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าเราจะตรีกตรองถึงอวิหิงสาวิตกนั้น อยู่ตลอดคืนก็ดี เราก็ยังไม่มองเห็นภัยอันจะเกิดขึ้นจากอวิหิงสาวิตกนั้นได้เลย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถึงหากเราจะตรีกตรองถึงอวิหิงสาวิตกนั้นอยู่ตลอดวันก็ดี เราก็ยังไม่มองเห็นภัยอันจะเกิดขึ้นจากอวิหิงสาวิตกนั้นได้เลย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หากเราจะตรีกตรองถึงอวิหิงสาวิตกนั้น ตลอดทั้งกลางคืนและกลางวัน ก็ดี เราก็ยังไม่มองเห็นภัยอันจะเกิดขึ้นจากอวิหิงสาวิตกนั้นได้เลย. ก็แต่ว่า เมื่อเราตรีกตรองอยู่นานเกินไป ร่างกายก็เหน็ดเหนื่อย เมื่อร่างกายเหน็ดเหนื่อย จิตก็ฟุ้งซ่าน เมื่อจิตฟุ้งซ่าน จิตก็ห่างจากสมาธิ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแลดำรงจิตไว้ในภายใน ทำให้สงบ ทำให้เกิดสมาธิ ประคองไว้ด้วยดี ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะหมายในใจว่าจิตของเราอย่าฟุ้งซ่านอีกเลยดังนี้.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยังตรีกยังตรองถึงวิตกใด ๆ มาก เธอก็มีใจ น้อมไปข้างวิตกนั้น ๆ มาก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คือ ถ้าภิกษุยังตรีกยังตรองถึงเนกขัมมวิตกมาก เธอก็จะละกามวิตกเสียได้ ทำเนกขัมมวิตกอย่างเดียวนั้นให้มาก จิตของเธอนั้นก็น้อมไปเพื่อเนกขัมมวิตก. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุยังตรีก ยังตรองถึงอภัยบาทวิตกมาก เธอก็จะละพยาบาทวิตกเสียได้

ทำอภัยบาทวิตกอย่างเดียวให้มาก จิตของเธอนั้นก็จะนุ่มไปเพื่ออภัยบาท
วิตก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุยังตรึก ยิ่งตรงถึงวิหิงสาวิตกมาก เธอก็
จะละวิหิงสาวิตกเสียได้ ทำวิหิงสาวิตกอย่างเดียวให้มาก จิตของเธอนั้นก็
นุ่มไปเพื่อวิหิงสาวิตก. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน
คนเลี้ยงโคจะต้องรักษาโคทั้งหลาย ในที่ใกล้บ้านในทุกด้าน เมื่อเข้าไปสู่โคน
ต้นไม้หรือไปสู่ที่แจ้งจะต้องทำสตಿಯูเสมอว่า นั่นฝูงโค [ของเรา] ดังนี้ ฉนั้นใด
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราก็นั้นนั้น ต้องทำสตಿಯูเสมอว่าเหล่านี้เป็นธรรม [คือ
กุศลวิตก] ดังนี้.

ว่าด้วยวิชา ๓

[๒๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้ปรารภความเพียร มีความเพียร
ไม่ย่อหย่อนแล้ว มีสติมั่นคงไม่เลอะเลือนแล้ว มีกายสงบไม่กระสับกระส่าย
แล้ว มีใจตั้งมั่น มีอารมณ์เป็นอันเดียว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแล
สังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ
และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่. บรรลุทุติยฌาน มีความสงบใสแห่งใจในภายใน เป็น
ธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและ
สุขเกิดแต่สมาธิอยู่ ฯลฯ บรรลุจตุตถฌาน... บรรลุจตุตถฌาน... เรานั้น เมื่อจิต
เป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติ
อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไป
เพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือระลึกได้ชาติ
หนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ เรานั้นย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อม
ทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศด้วยประการฉะนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วิชาที่หนึ่ง
นี้แล เราบรรลุแล้วในปฐมยามแห่งราตรี เรากำจัดอวิชาเสียแล้ว วิชาจึง

บังเกิดขึ้น กำจัดความมืดเสียแล้ว ความสว่างจึงบังเกิดขึ้น ก็เพราะเราไม่
ประมาท มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ส่งตนไปอยู่ ฉะนั้น. เรานั้น เมื่อจิต
เป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติ
อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว เรานั้นจึงโน้มน้อม
จิตไปเพื่อบุญดีและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เรานั้นย่อมเห็นสัตว์ที่กำลังจุติ กำลัง
อุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วย
ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตาม
กรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียน
พระอริยะเจ้า เป็นมิฉฉาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิฉฉาทิฐิ เมื่อตายไป
เขาเข้าถึงอบาย ทுகติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต
วาจสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยะเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ ยึดถือการกระทำ
ด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เมื่อตายไป เขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ เราย่อมเห็น
หมู่สัตว์กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี
ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์
ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วิชชาที่สองนี้แล
เราบรรลุแล้วในมัชฌิมยามแห่งราตรี เรากำจัดอวิชชาเสียแล้ว วิชชาจึงบังเกิด
ขึ้น กำจัดความมืดเสียแล้ว ความสว่างจึงเกิดขึ้น ก็เพราะเราไม่ประมาท มี
ความเพียรเครื่องเผากิเลส ส่งตนไปอยู่ ฉะนั้น. เรานั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ
บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติ อ่อน ควร
แก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ จึงโน้มน้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ
ย่อมรู้ชัด ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกข-
นิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อัสวะ นี้อัสวสมุทัย นี้อัสวนิโรธ นี้อัสว-
นิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเรานั้นรู้เห็นอย่างนี้ จิตจึงหลุดพ้นแล้ว แม้จาก

กามาสวะ แม้จากกามาสวะ แม้จากอวิชชสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณ
หยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ
ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
วิชาที่สามนี้แล เราบรรลุแล้วในปัจฉิมยามแห่งราตรี เรากำจัดอวิชาเสียแล้ว
วิชาจึงบังเกิดขึ้น กำจัดความมืดเสียแล้ว ความสว่างจึงบังเกิดขึ้น ก็เพราะ
เราไม่ประมาท มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ส่งตนไปอยู่ ฉะนั้น.

[๒๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีหมู่เนื้อเป็นอันมาก พวกกันเข้าไป
อาศัยบึงใหญ่ในป่าคงอยู่ ยังมีบุรุษคนหนึ่งปรารถนาความพินาศ ประสงค์ความ
ไม่เกื้อกูล ใคร่ความไม่ปลอดภัยเกิดขึ้นแก่หมู่นั้นนั้น เขาเปิดทางที่ปลอดภัย
สะดวก ไปได้ตามชอบใจของหมู่นั้นนั้นเสีย เปิดทางที่ไม่สะดวกไว้ วางเนื้อ
ต่อตัวผู้ไว้ วางนางเนื้อต่อไว้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนั้น โดยสมัย
ต่อมา หมู่เนื้อเป็นอันมากก็พากันมาตายเสีย จนเบาบาง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
แต่ยังมีบุรุษอีกคนหนึ่งปรารถนาประโยชน์ ใคร่ความเกื้อกูล ใคร่ความปลอดภัย
แก่หมู่นั้นเป็นอันมากนั้น เขาเปิดทางที่ปลอดภัย สะดวก ไปได้ตามชอบใจ
ให้แก่หมู่นั้นนั้น ปิดทางที่ไม่สะดวกเสีย กำจัดเนื้อต่อ เลิกนางเนื้อต่อ ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนั้น โดยสมัยต่อมา หมู่เนื้อเป็นอันมาก จึงถึงความ
เจริญคับคั่ง สันหลาม แม้ฉนั้นใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่ออุปมานี้ก็ฉนั้นนั้นแล
เราได้ทำขึ้นก็เพื่อจะให้พวกเธอรู้ความหมายของเนื้อความ ก็ในอุปมานั้น มี
ความหมายดังต่อไปนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า บึงใหญ่ นี้เป็นชื่อของ
กามคุณทั้งหลาย. คำว่า หมู่เนื้อเป็นอันมาก นี้เป็นชื่อของหมู่สัตว์ทั้งหลาย.
คำว่า บุรุษผู้ปรารถนาความพินาศ ประสงค์ความไม่เกื้อกูล จ้างความไม่
ปลอดภัย นี้เป็นชื่อของตัวมารผู้มีบาป. คำว่า ทางที่ไม่สะดวก นี้เป็นชื่อของ
ทางผิด อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ มิจฉาทสิฐิ ๑ มิจฉาสังกับปะ ๑

มิจฉาวาจา ๑ มิจฉากัมมันตะ ๑ มิจฉาอาชีวะ ๑ มิจฉาวายามะ ๑ มิจฉาสติ ๑
มิจฉาสมาธิ ๑. คำว่า เนื้อต่อตัวผู้ นี้เป็นชื่อของนันทิราคะ (ความกำหนัด
ด้วยความเพลิน). คำว่า นางเนื้อต่อ นี้เป็นชื่อของอวิชชา. คำว่า บุรุษคน
ที่ปรารถนาประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความปลอดภัย (แก่เนื้อเหล่านั้น)
นี้หมายถึงเอาตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. คำว่า ทางอันปลอดภัยสะดวก
ไปได้ตามชอบใจ นี้เป็นชื่อของทางอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ซึ่งเป็น
ทางถูกที่แท้จริง คือสัมมาทิฐิ ๑ สัมมาสังกัปปะ ๑ สัมมาวาจา ๑ สัมมา
กัมมันตะ ๑ สัมมาอาชีวะ ๑ สัมมาวายามะ ๑ สัมมาสติ ๑ สัมมาสมาธิ ๑.

[๒๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยอาการดังที่กล่าวมานี้แล เป็นอัน
ว่าทางอันปลอดภัยซึ่งเป็นทางสวรรค์ เป็นทางที่พวกเธอควรไปได้ด้วยความ
ปลาบปลื้ม เราได้เผยให้แล้ว ปิดทางที่ไม่สะดวกให้ด้วย เนื้อต่อก็ได้กำจัดให้
แล้วทั้งนางเนื้อต่อก็สังหารให้เสร็จ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจอันใดที่ศาสดาผู้
แสวงหาประโยชน์ เกื้อกูลเอ็นดู อาศัยความอนุเคราะห์ แก่เหล่าสาวกจะพึง
ทำ กิจอันนั้น เราทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้
นั้นเรือนว่างเปล่า เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้เป็นผู้มี
ความเดือดร้อนในภายหลัง. นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราแก่เธอทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจ
ชื่นชมยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบ เทวธาวิตักกสูตร ที่ ๕

อรรถกถาเทวธาวิตักกสูตร

เทวธาวิตักกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับอย่างนี้:-

ในบทเหล่านี้ บทว่า เทวธา กตุวา เทวธา กตุวา ความว่า ทำให้เป็นสองภาค. วิตกที่ประกอบด้วยกาม ชื่อ กามวิตก. วิตกที่ประกอบด้วยความปลอดภัย ชื่อ พยาบาทวิตก. วิตกที่ประกอบด้วยความเบียดเบียน ชื่อ วิหิงสาวิตก. บทว่า เอก์ ภาคี ความว่า วิตกนี้แม้ทั้งหมด ทั้งภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด ก็เป็นฝ่ายแห่งอกุศลนั้นเทียว เพราะฉะนั้นเราจึงทำกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก แม้ทั้งสามให้เป็นส่วนหนึ่ง. วิตกที่สลัดออกจากกามทั้งหลายแล้ว ประกอบด้วยเนกขัมมะ ชื่อ เนกขัมมวิตก. เนกขัมมวิตกนั้น ย่อมควรถึงปฐมฌาน. วิตกที่ประกอบด้วยความปลอดภัย ชื่อ อัพยาบาทวิตก. อัพยาบาทวิตกนั้น ย่อมควรตั้งแต่เมตตานุรพภาคจนถึงปฐมฌาน. วิตกที่ประกอบด้วยความไม่เบียดเบียน ชื่อ อวิหิงสาวิตก. อวิหิงสาวิตกนั้น ย่อมควรตั้งแต่กรุณานุรพภาคจนถึงปฐมฌาน. บทว่า ทุตติยภาคี ความว่า ท่านแสดงกาลเวลาในการข่มวิตกของพระโพธิสัตว์ ด้วยบทนี้ว่า วิตกนี้แม้ทั้งหมดเป็นฝ่ายอกุศลทั้งนั้น เพราะฉะนั้น เราจึงทำให้เป็นส่วนที่สอง. ก็เมื่อพระโพธิสัตว์ ทรงเริ่มตั้งความเพียรตลอด ๖ ปี วิตกทั้งหลาย มีเนกขัมมวิตกเป็นต้น ได้เป็นไปแล้ว เหมือนห้วงแม่น้ำใหญ่เต็มทะเลิ่งฉะนั้น ก็วิตกทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้นเกิดขึ้นรวดเร็ว เพราะความหลงลืมสติ ตัครอนวาระแห่งกุศล กลายเป็นวาระแล่นไปแห่งอกุศลเองตั้งอยู่แต่นั้น พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า ก็วิตกทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้นนี้ของเราได้ ตัครอนวาระแห่งกุศลตั้งอยู่ เอาละ เราจักทำวิตกเหล่านี้ให้เป็นสองส่วนอยู่

เพราะฉะนั้น เราจึงทำส่วนหนึ่งว่า วิตกมีกามวิตกเป็นต้น เป็นฝ่ายอกุศล ทำส่วนหนึ่งว่า เนกขัมมวิตกเป็นต้น เป็นฝ่ายกุศล ลำดับนั้น เราจักข่มวิตก ที่มาจากฝ่ายอกุศลด้วยความรู้ เหมือนบีบงูเห่าแล้วจับ และเหมือนเหยียบคอ ศัตรูฉะนั้น เราจักไม่ให้อกุศลวิตกนั้นเจริญ เราจักยังวิตกที่มาจากฝ่ายกุศลให้เจริญรวดเร็ว เหมือนเมฆในสมัยเมฆ และเหมือนนาดีมีพีชงอกงาม ฉะนั้น พระโพธิสัตว์นั้นทรงกระทำดั่งนั้นแล้ว ข่มอกุศลวิตกทั้งหลายไว้ ยังกุศลวิตกทั้งหลายให้เจริญ. กาลเวลาในการข่มวิตกของพระโพธิสัตว์ ฟังทราบว่าเป็นว่า ท่าน แสดงแล้วด้วยบทนี้ ด้วยประการฉะนี้.

วิตกเหล่านั้นเกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์นั้นโดยประการใด และพระโพธิสัตว์ทรงข่มวิตกเหล่านั้นโดยประการใด บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรง แสดงประการนั้น จึงตรัสว่า **ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว** ดั่งนี้เป็นต้น. บรรดา บทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมตฺตสฺส** ความว่า ดำรงอยู่ในความไม่อยู่ปราศจาก สติ. บทว่า **อาตาปีโน** ความว่า มีความเพียรเครื่องเผากิเลส. บทว่า **ปหิตตฺตสฺส** ความว่า มีจิตส่งไปแล้ว. บทว่า **อุปฺปชฺชติ กามวิตกโก** ความว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงเริ่มตั้งความเพียรตลอด ๖ ปี ชื่อกามวิตก ซึ่ง ปรรากความสุขในการครองราชสมบัติ ปราสาท นางพื่อนรำ ตำนกนางสนม กำนัล หรือปรรากสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง เคยเกิดขึ้นแล้ว. ก็พระโพธิสัตว์ นั้นทรงถึงการสมาทานอันยิ่งยวด ด้วยทรงอดพระกระยาหารในการบำเพ็ญทุกกร กิริยา ทรงมีพระดำริว่า บุคคลอดอาหารไม่อาจ เพื่อยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้ อย่างเลย เราพึงนำอาหารอย่างหยาบมาเสวย ดั่งนี้. พระโพธิสัตว์นั้นเสด็จเข้าสู่ อรุณเวลาเพื่อก่อนข้าว. มนุษย์ทั้งหลายคิดว่า ในกาลก่อน มหาบุรุษไม่ทรงรับ อาหาร แม้นำมาถวาย บัดนี้ ชะรอยมโนรถของพระองค์ถึงที่สุดแล้ว เพราะ ฉะนั้น จึงเสด็จมาเอง ดั่งนี้ จึงพากันนำอาหารอันประณีต ๆ ไปถวาย.

อรรถภาพของพระโพธิสัตว์ก็กลับเป็นปกติโดยไม่นานนัก. จริ่งอยู่ อรรถภาพที่
คร่ำคร่าเพราะชรา แม้จะได้โภชนะที่สบาย ก็ไม่กลับเป็นปกติได้. แต่พระ-
โพธิสัตว์ยังหนุ่มแน่น เพราะเหตุนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์นั้น เสวยพระกระยาหาร
ที่สบาย อรรถภาพจึงเป็นปกติโดยไม่นานนัก. พระอินทรีย์ทั้งหลายก็ส่องใส
พระฉวีวรรณก็บริสุทธิ พระสรีระซึ่งประดับประดาด้วยมหาปฐิสลักษณะ ๓๒
ประการก็บริบูรณ์ ดูหมุ่มดวงดาวขึ้นสู่ท้องฟ้าฉะนั้น. พระโพธิสัตว์นั้นทรงแลดู
อรรถภาพนั้นแล้ว ทรงคิดว่า อรรถภาพชื่อว่า ลำบากเพียงนั้น กลับเป็นปกติ
อย่างนี้ ทรงถือวิตกเมื่อนิดหน่อยอย่างนี้ เพราะความที่พระองค์ทรงมีปัญญามาก
จึงทรงกระทำด้วยคำริว่า กามวิตก. พระองค์ประทับนั่งข้างหน้าพระบรรณศาลา
ทรงเห็นหมุ่นเนื้อมึนเนื้อทราย กวาง ฟาน โคน ละมั่ง เป็นต้น หมุ่นก
มินกยูงไก่ป่าเป็นต้น ซึ่งร้องเสียงไพเราะน่าจับใจ บึงทั้งหลายซึ่งดาดาย
ด้วยอุบลเขียว โกมุทและกมลเป็นอาทิ ราวป่าเงียบสงัดดาดายด้วยดอกไม้
นานาชนิด และแม่น้ำเนรัญชรา ซึ่งไหลพัดน้ำชุ่มเหลือแต่น้ำใสดูจกัอนแก้วมณี.
พระโพธิสัตว์นั้น ทรงมีพระคำริว่า ผุ่งเนื้อ หมุ่นก บึง ราวป่า แม่น้ำ
เนรัญชราเหล่านี้ สวयงามหนอ ดังนี้. พระองค์ทรงถือวิตกนิดหน่อยอย่างนี้
เมื่อนั้น ทรงกระทำกามวิตก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
กามวิตก ย่อมเกิดขึ้น ดังนี้. บทว่า **อตุตพฺยาพาธายปิ** ความว่า เพื่อ
ความทุกข์แก่ตนบ้าง. ในบททั้งปวง ก็มีนัยเช่นเดียวกัน. ถ้ามว่า ก็ชื่อว่า
วิตกที่เป็นไปเพื่อความทุกข์แก่ทั้ง ๒ ฝ่ายของพระมหาสัตว์ มีหรือ. ตอบว่า
ไม่มี. ก็เมื่อพระมหาสัตว์ดำรงอยู่ในความไม่กำหนดรู้ วิตกย่อมเป็นไปจนถึง
การเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อ ๓ อย่าง นั้นอย่างนี้
เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสอย่างนั้น. บทว่า **ปญฺณานิโรธโก**
ความว่า ย่อมไม่ให้เกิดขึ้นแห่งปัญญาอันเป็นโลกิยะและโลกุตตระ ที่ยังไม่

เกิดขึ้นแล้ว. ก็วิตกตัดโลกียปัญญา แม้เกิดขึ้นแล้ว ด้วยอำนาจแห่งสมาบัติแปด และอภิญญาห้าให้สิ้นไป เพราะฉะนั้น จึงทำให้ปัญญาดับ. บทว่า **วิฆาตปกุจิโก** ความว่า เป็นส่วนแห่งทุกข์. ชื่อว่า ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะวิตกไม่ให้เพื่อกระทำชื่อนิพพานอันปัจจัยไม่ปรุงแต่งนั้นให้ประจักษ์. บทว่า **อพุทธถุ คจฺจติ** ความว่า ถึงความสิ้นไป คือ ความไม่มี คือ ดับไป คือ ฟองน้ำฉะนั้น. บทว่า **ปชฺหมเว** คือ ทิ้งแล้วนั้นเทียว. บทว่า **วิโนทฺนเมว** คือ นำออกไปแล้วนั้นเทียว. บทว่า **พฺยฺนุตฺตเมว นํ อกาลี** ความว่า เราทำวิตกนั้นให้ไปปราศ ไม่มีเหลือหมุนกลับ ปกปิดนั้นเทียว. บทว่า **พฺยาปาทวิตกฺโก** ความว่า วิตกที่ชื่อว่าประกอบพร้อมด้วยการเบียดเบียนคนอื่น ย่อมไม่เกิดในพระหฤทัยของพระโพธิสัตว์. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงความที่พระโพธิสัตว์นั้นทรงน้อมจิตไป เพราะอาศัยเหตุทั้งหลายมีฝนจัด ร้อนจัด และหนาวจัดเป็นต้นนั้น จึงตรัสว่า พยาบาทวิตก ดังนี้. บทว่า **วิหีสาวิตกฺโก** ความว่า วิตกที่ประกอบพร้อมด้วยการยังทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่คนเหล่านี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์. แต่อาการแห่งความฟุ้งซ่านในพระหฤทัย เป็นอาการแห่งอารมณ์หลายประการ พระโพธิสัตว์ ทรงถือเอาอาการนั้น ทำวิหิงสาวิตก. เพราะพระองค์ประทับนั่ง ณ พระทวารแห่งพระบรรณศาลา ทรงเห็นเนื้อร้ายมีสีหะและเสือโคร่งเป็นต้น กำลังเบียดเบียนเนื้อตัวเล็ก ๆ มีสุกร เป็นต้น. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า ศัตรูทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เดียรัจฉานเหล่านี้ ในป่าซึ่งไม่มีภัย แต่ไหนชื่อแม่นี้ พวกสัตว์มีกำลังกินสัตว์มีกำลังน้อย พวกสัตว์กินสัตว์มีกำลังน้อยย่อมเป็นอยู่ได้ ดังนี้ ทรงยังพระกรุณาให้เกิดขึ้น ทรงเห็นสัตว์แม่เหล่านี้ มีแมวเป็นต้น กำลังกินสัตว์มีไก่อและหนูเป็นต้น. เสด็จเข้าสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต ทรงยังพระกรุณาให้เกิดขึ้นว่า มนุษย์ทั้งหลายถูกข้าราชการเบียดเบียน สว

ทุกข์มีการฆ่าและการจองจำเป็นต้น ย่อมไม่ได้ เพื่อทำการงานของตนมีการทำ
นา และการค้าขายเป็นต้น เลี้ยงชีพ. ทรงหมายถึงพระภุชงค์นั้น จึงตรัสว่า
วิหิงสาวิตกย่อมเกิดขึ้น. บทว่า ตถา ตถา ความว่า โดยเหตุนั้น ๆ. ท่าน
อธิบายอย่างนี้ว่า ทรงตรีกวิตกใดๆ ในกามวิตกเป็นต้น และทรงยังวิตกใดๆ
ให้เป็นไป พระโพธิสัตว์นั้นไม่มีพระหฤทัยด้วยความมีกามวิตกเป็นต้นนั้นเลย
โดยอาการนั้นๆ. บทว่า ปหาติ เนกขมมวิตกกัม ความว่า ละเนกขมมวิตก.
บทว่า พหุลมกาสี ความว่า ได้ทำให้มาก. บทว่า ตสฺส ตํ กามวิตกุกาย
จิตฺตํ ความว่า พระหฤทัยนั้นของพระโพธิสัตว์นั้น ย่อมโน้มไปเพื่อประโยชน์
แก่กามวิตก โดยประการที่ประกอบพร้อมด้วยกามวิตกนั้นเทียว. แม้ในบทที่
เหลือก็มีนัยเช่นเดียวกัน.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงอุปมาที่แสดงถึงเนื้อความ จึงตรัสว่า **เสยฺยถาปี**
ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภิกฺขุสสมฺพาเซ** ความว่า ในที่คับแคบ
ด้วยข้าวกล้า. บทว่า **อาโกฎฺเณยฺย** ความว่า ตีหลงโดยตรง. บทว่า **ปฏฺิโกฎ**
เณยฺย ความว่า ตีชีโครงโดยทางขวาง. บทว่า **สนฺนิรฺุทฺเธยฺย** ความว่า
ห้ามแล้วให้หยุด. บทว่า **สนฺนิวาเรยฺย** ความว่าไม่พึงให้เพื่อไปทางนั้นและ
ทางนี้. บทว่า **ตโตนิทานํ** ความว่า โดยเหตุนี้ คือ โดยเหตุที่โคทั้ง
หลายที่ไม่ได้รักษาอย่างนั้น กินข้าวกล้าของคนเหล่านี้. ก็นายโคบาลโง่ เมื่อไม่
รักษาโคทั้งหลายอย่างนี้ ย่อมถึงทุกข์มีการฆ่าเป็นต้น จากสำนักของเจ้าของโค
ทั้งหลายว่า คนเลี้ยงโคนี้กินข้าวและค่าจ้างของเรา ไม่สามารถแม้เพื่อรักษาโค
ทั้งหลายโดยตรง กลับให้เปลี่ยนเวรกับตระกูลทั้งหลายบ้าง จากเจ้าของข้าว
กล้าบ้าง. แต่นายโคบาลผู้ฉลาด เมื่อเห็นภัย ๔ อย่างนี้ ย่อมรักษาโคทั้งหลาย
ให้ผาสุก บทนั้นท่านกล่าวหมายถึงเหตุนี้. บทว่า **อาทินวํ** ได้แก่อุปัททวะ.
บทว่า **โอราริ** คือ ความลามก คือความต่ำทรามในชั้นทั้งหลาย. บทว่า

สงฺกิลลํ ได้แก่ ความเป็นของเศร้าหมอง. บทว่า เนกขัมเม ความว่า
ในเนกขัมมะ. บทว่า อานิสฺสํ ได้แก่ อันเป็นฝ่ายแห่งความหมดจด. บทว่า
โวทานปฺภุจํ นี้เป็นไวยพจน์ของอานิสฺสนั้น. อธิบายว่า ก็เราได้เห็นเนก-
ขัมมะเป็นฝ่ายความหมดจดแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย. อนึ่ง คำว่า เนกขัมมะ
คือ นิพพานนั้นเทียว เมื่อสงเคราะห์กุศลทั้งหมดซึ่งสลัดออกแล้วจากกามทั้ง
หลายลงในธรรมบทเดียว. ในบทนั้นมีการเปรียบเทียบดังนี้ ก็อารมณ์มี
รูปเป็นต้น คือที่คับแคบด้วยข้าวกล้า จิตโงงดุจโกลัง พระโพธิสัตว์คฤณาย
โคบาลผู้ฉลาด วิตกที่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนตน คนอื่นและทั้ง ๒ ฝ่าย
เปรียบเหมือนภัย ๔ ชนิด การที่พระโพธิสัตว์ทรงตั้งความเพียรตลอด ๖ ปี
ทรงเห็นภัยแห่งการเบียดเบียนตนแล้ว รักษาพระหฤทัยในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูป
เป็นต้น โดยประการที่วิตกทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้นไม่เกิดขึ้น เปรียบเหมือน
การที่นายโคบาลผู้ฉลาดเห็นภัย ๔ ชนิด แล้วรักษาโคด้วยความไม่ประมาทใน
ที่คับแคบด้วยข้าวกล้าจะนั้น. ในบทว่า ปญฺญาวุฑฺฒิกอ เป็นต้น ชื่อว่า
ปัญญาวุฑฒิกะ เพราะเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปัญญาทั้งที่เป็นโลกียะและ
โลกุตตระที่ยังไม่เกิดขึ้น และเพื่อความเจริญแห่งปัญญาทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุต
ตระที่เกิดขึ้นแล้ว. ชื่อว่า อวิฆาตปັกฺขิกะ เพราะไม่เป็นไปเพื่อส่วนแห่ง
ความทุกข์. ชื่อว่า นิพพานสังวัตตนิกะ. เพราะเป็นไปเพื่อความทำให้แจ้ง
ซึ่งนิพพานธาตุ. บทว่า รตฺตฺติลฺลเจปิ ตํ ภิกฺขเว อหฺมฺวิตกฺเกยฺยํ ความว่า
แม้ถ้าเราพึงยังวิตกนั้นให้เป็นที่ไปตลอดคืนทั้งคืน. บทว่า ตโตนิทานํ ได้แก่
มีวิตกนั้นเป็นมูล. บทว่า โอลฺลเยยฺย ความว่า พึงฟุ้งซ่าน คือเป็นไป
เพื่อความฟุ้งซ่าน. บทว่า อารา คือ ในที่ไกล. บทว่า สมาริมฺหา คือ
จากอุปจารสมาธิบ้าง จากอัปนาสมาธิบ้าง. บทว่า โส โข อหฺ ภิกฺขเว
อชฺชุตฺตเมว จิตฺตํ ความว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นตั้งมั่นซึ่งจิตอัน

เป็นไปในภายในว่า จิตของเราอย่าอยู่ในที่ไกลจากสมาธินั้นเทียว คือ ดำรงจิตไว้ภายในอารมณ์. บทว่า **สนฺนิหิตฺถิ** ความว่า เรายังจิตนั้นให้สงบอยู่ในอารมณ์นั้นเทียว. บทว่า **เอโกทึ กโรมิ** คือ ทำให้มีอารมณ์เดียว. บทว่า **สมาทหามิ** ความว่าตั้งมั่นโดยชอบ คือ ยกขึ้นโดยดี. บทว่า **มา เม จิตฺตํ อุกฺขมาฏฺฐิ** ความว่า จิตของเราอย่าฟุ้งซ่าน คืออย่าเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน. ในบทว่า **อุปฺปชฺชติ อพฺยาปาทวิตกฺโก อวิหีสาวิตกฺโก** นั้น วิตกที่เกิดขึ้นพร้อมกับจรูณวิปัสสนาที่ได้กล่าวแล้วในหนหลังนี้นั้นใด ท่านกล่าวว่า เป็นเนกขัมมวิตก เพราะอรรถว่าเป็นเข้าศึกต่อกาม วิตกนั้นแล ท่านกล่าวว่า เป็นอัพยาปาทวิตก เพราะอรรถว่าเป็นเข้าศึกต่อความปองร้าย และว่าเป็นอวิหิงสาวิตก เพราะอรรถว่าเป็นเข้าศึกต่อความเบียดเบียน. ท่านแสดงกาลแห่งการตั้งวิปัสสนาอาศัยสมาบัติของพระโพธิสัตว์ ด้วยประมาณเท่านี้.

ก็พระโพธิสัตว์นั้นมีสมาธิบ้าง จรูณวิปัสสนาบ้าง เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นตั้งวิปัสสนาประทับนั่งนานเกินไป พระวรกายย่อมลำบาก ย่อมร้อนคุดไฟ ในภายใน พระเสโททั้งหลายย่อมไหลออกจากพระกัจฉะ ไอล้วนจากพระเศียร เป็นคุดเกลียวตั้งขึ้น พระหฤทัยย่อมเดือดร้อน กระสับกระส่าย เป็นจิตฟุ้งซ่าน. แต่พระโพธิสัตว์นั้นทรงเข้าสมาบัติแล้ว **บริกรรมสมาบัติ** นั้น ทำให้อ่อน ทรงเบาพระหฤทัย ทรงตั้งวิปัสสนาอีก ก็เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นประทับนั่งนานนัก พระวรกายก็เป็นอย่างนั้น. ก็พระโพธิสัตว์นั้นทรงเข้าสมาบัติแล้ว ทรงกระทำอย่างนั้น เพราะสมาบัติมีอุปการะมากแก่วิปัสสนา. เปรียบเหมือนธรรมดาโล่ มีอุปการะมากแก่ทหาร ทหารนั้นอาศัยโล่นั้น เข้าสงคราม ครั้นเมื่ออาวุธทั้งหลายที่ใช้การรวบรวมทั้งหลายข้าง เหล่าม้า และเหล่าทหารในสงครามนั้น หมดไป คงมีแต่ความเป็นผู้ใคร่จะบริโภคนั้นเป็นต้นเท่านั้น กลับแล้วเข้าไปยังค่ายพักแล้ว จับอาวุธทั้งหลายบ้าง ทดลองบ้าง บริโภคนบ้าง

ดื่มน้ำบ้าง ผูกสอดเคราะห์บ้าง ทำกิจนั้น ๆ แล้ว เข้าสงครามอีก หรือ ทำการ
รบในสงครามนั้น เกิดปวดอุจจาระเป็นต้นเข้าไปค่ายพัก ด้วยกิจอันควรทำบาง
อย่างอีก ครั้นทำธุระเสร็จในค่ายพักนั้นแล้ว ก็เข้าสงครามอีก. สมบัติมี
อุปการะมากแก่วิปีสสนา เหมือนค่ายพักมีอุปการะมากแก่ทหารฉะนั้น. อนึ่ง
วิปีสสนามีอุปการะแก่สมบัติมากกว่าค่ายพักของทหารที่ประสงค์จะระงับ
สงคราม. จริงอยู่ พระโพธิสัตว์ทรงอาศัยสมบัติ เจริญวิปีสสนาแม้ก็จริง แต่
วิปีสสนามีกำลังย่อมรักษาแม่สมบัติ กระทำสมบัติให้เกิดกำลัง. ก็ชนทั้งหลาย
ย่อมทำเรือในทางบกบ้าง ลินค้ำในเรือบ้างให้เป็นภาระของเกวียน แต่ถึงน้ำแล้ว
ย่อมทำเกวียนบ้าง ลินค้ำในเกวียนบ้าง โคเทียมเกวียนบ้าง ให้เป็นภาระของเรือ
เรือตัดกระแสทางขวางแล่นไปสู้ทำโดยสวัสดิฉันใด วิปีสสนาอาศัยสมบัติ ย่อม
เป็นไปแม้โดยแท้ แต่วิปีสสนามีกำลัง ย่อมรักษาแม่สมบัติ ย่อมทำสมบัติ
ให้เกิดกำลังฉันนั้นเหมือนกัน. ก็สมบัติเปรียบเหมือนเกวียนถึงบก วิปีสสนา
เปรียบเหมือนเรือถึงน้ำ. กาลเวลาในการอาศัยสมบัติแล้วตั้งวิปีสสนาของ
พระโพธิสัตว์ ท่านแสดงแล้วด้วยประมาณเท่านี้ ด้วยประการดังนี้.

บทว่า **ยญจเทว** เป็นอาทิ พึงทราบตามแนวที่กล่าวแล้วในฝ่ายคำ
นั้นเทียว. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **เสยฺยถาปิ** เป็นต้น เพื่อทรงแสดง
อุปมาที่แสดงเนื้อความแม่ในพระสูตรนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **คามนุตสมฺภ-**
เวสุ ได้แก่ นำมาใกล้บ้าน. บทว่า **สตฺถิกรณฺียเมว โหติ** ความว่า กิจสัก
ว่ายังสติให้เกิดขึ้นว่า เหล่านั้น โค ดังนี้เทียว พึงทำ คือ กิจมีการไปทางโน้น
และทางนี้แล้วตีเป็นไม่มี. กิจสักว่ายังสติให้เกิดขึ้นว่า เหล่านั้น ธรรมะ
เหล่านั้น สมถธรรมและวิปีสสนาธรรมนั้นเทียว เป็นกิจพึงทำ. กาลแห่งสมถ
และวิปีสสนาของพระโพธิสัตว์เกิดกำลัง ได้แสดงแล้วด้วยบทนี้. ได้ยินว่า ใน
กาลนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นประทับนั่ง เพื่อประโยชน์แก่สมบัติและอุปนา

สมาบัติ ๘ ก็มาสู่ทางด้วยการระลึกร้อยอย่างเดียว. ทรงตั้งวิปัสสนาประทับนั่งแล้ว ทรงขึ้นสู่อุบัติสสนาทั้ง ๗ โดยขณะเดียวกันนั่นเอง. ทรงแสดงอะไรในบทนี้ว่า **เสยุยถาปี.** อนุสนธิเฉพาะอย่างนี้. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรง แสดงอุปจาระที่เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย และสัมปทา คือ ความที่พระองค์ ทรงเป็นพระศาสดา จึงทรงปรารภเทศนา. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อรญฺเฐ** ได้แก่ ในคง. บทว่า **ปวเน** ได้แก่ ราวป่า. ก็สองบทนี้ โดยอรรถก็เป็นไวพจน์อย่างเดียวกัน. บทว่า **อโยคกฺขเมกามิ** ความว่า ผู้ไม่ปรารภความเกษมจากโยคะ ๔ คือ สถานที่ปลอดภัย ได้แก่ ประสงค์ ภัยนั้นเทียว. บทว่า **โสวตฺถุติโก** ได้แก่ อันนำมาซึ่งความสวัสดิ. บทว่า **ปีติจฺคมณีโย** คือ ควรไปสู่ความยินดี. อีกประการหนึ่ง บาลีว่า **ปีติจฺคมณีโย.** บทว่า **ปีทเหฺยฺย** คือ พลังด้วยวัตถุทั้งหลายมีกิ่งไม้เป็นต้น. บทว่า **วิวเรฺยฺย** ความว่า พึงทำปากทางให้สะดวกแล้ว ทำทางเปิดไว้. บทว่า **กฺุมนฺคฺคิ** คือ ไม่ใช่ทางซึ่งปิดกั้นด้วยน้ำป่าและภูเขาเป็นต้น. บทว่า **โอทเหฺยฺย โอกจริ** ความว่า วางเนื้อเสือเหลืองตัวหนึ่งราวกะเทียวไปใน ที่อยู่ของเนื้อฝูงนั้นไว้ในที่เดียวกัน. บทว่า **โอกจริกิ** ความว่า แม่เนื้อซึ่ง ล่ามเชือกยาวไว้. จริงอยู่ นายพรานเนื้อไปสู่ป่าคือสถานที่เป็นที่อยู่ของเนื้อ ทั้งหลายคอยสังเกตว่า ฝูงเนื้ออยู่ในที่นี้ ออกไปทางนี้ เทียวในที่นั้น คืบใน ที่นั้น เข้าไปทางนี้ ดังนี้แล้ว ปิดทาง เปิดทางร้ายไว้ ตั้งเนื้อตัวผู้และเนื้อ ตัวเมียล่อไว้ ถือหอกยื่นซ่อนตัวในที่กำบัง. ลำดับนั้น ในเวลาเย็น เนื้อ ทั้งหลายเทียวในป่าที่ปลอดภัย คืบน้ำ เล่นกับลูกเนื้อทั้งหลาย มาสู่ถิ่นซึ่งเป็น ที่อยู่ เห็นเนื้อตัวผู้และเนื้อตัวเมียที่ล่อไว้ ก็นึกว่า สหายของพวกเราจักมาแล้ว ไม่สงสัยเข้าไป. เนื้อเหล่านั้นเห็นทางที่ปิดแล้วก็คิดว่า นี่ไม่ใช่ทาง นี้จักเป็น ทาง แล้วดำเนินไปทางร้าย. นายพรานเนื้อจะไม่ทำอะไรก่อน แต่ครั้นเมื่อ

เนื้อเหล่านั้นเข้าไปแล้วจึงค่อยๆ ตีเนื้อตัวสุดท้าย เนื้อนั้นตกใจตื่น แต่เนื้อทั้งหมดก็แตกตื่น มองดูข้างหน้าว่า ภัยเกิดขึ้นแล้ว เห็นทางที่ปิดกั้นด้วยน้ำ หรือป่า หรือภูเขา ก็ไม่อาจเพื่อจะเข้าไปสู่ป่าที่รกคจุนีวมือทั้งสองข้างได้ ก็วกกลับปรารถนาที่จะออกไปทางที่เข้าแล้ว. ต่อแต่นั้น นายพรานรู้ว่าฝูงเนื้อเหล่านั้นกลับมาแล้ว จึงฆ่าเนื้อ ๓๐ ตัวบ้าง ๔๐ ตัวบ้าง.

บทนี้ว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนั้นแล โดยสมัยอื่นฝูงเนื้อนั้น ฟังถึงความร่อยหรือคังนี้ พระศาสดาตรัสแล้ว ในบทนี้ว่า นั่นเป็นชื่อของนันทิราคะ เป็นชื่อแห่งอวิชชาอันเกี่ยว เพราะสัตว์เหล่านี้ เป็นผู้ไม่มีญาณ เพราะอวิชชา พัวพันด้วยนันทิราคะ นำเข้าสู่รูปารมณเป็นต้น ย่อมถูกฆ่า เพราะหอก คือ วัฏฏทุกข์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงท่านเนื้อล่อตัวผู้เป็นคุณนันทิราคะ ทำเนื้อล่อตัวเมียเป็นคุณอวิชชา. จริงอยู่ แม้ในเวลาหนึ่ง นายพรานเนื้อปกปิดร่างด้วยกิ่งไม้ เพื่อเนื้อเหล่านั้น กำจัดกลิ่นมนุษย์วางเนื้อล่อตัวผู้ในที่หนึ่ง ปล่อยเนื้อล่อตัวเมียพร้อมกับเชือก พรางตน ถือหอกแล้วยืนอยู่ในที่ใกล้เนื้อล่อตัวผู้. เนื้อล่อตัวเมียก็จะบ้ายหน้าไปยังที่เกี่ยวไปแห่งหมู่เนื้อ. เนื้อทั้งหลายเห็นเนื้อล่อตัวเมียนั้นแล้ว ก็ยืนงยหัว. ฝ่ายเนื้อล่อตัวเมียนั้น ก็ยืนงยหัว. เนื้อเหล่านั้นก็คิดว่า แม่เนื้อนี้เป็นพวกเดียวกันกับพวกเรา จึงกินหญ้า. ฝ่ายเนื้อล่อตัวเมียเมื่อนั้น ก็ทำที่เหมือนกินหญ้าค่อยๆ เข้าไปหา. เนื้อจำฝูงที่อยู่ในป่า ได้กลิ่นเนื้อล่อตัวเมียนั้น ก็จะละฝูงของตน มุ่งหน้าต่อเนื้อล่อตัวเมียนั้น. จริงอยู่ สิ่งใหม่ ๆ นั้นเกี่ยว ย่อมเป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลาย เนื้อล่อตัวเมียที่มุ่งหน้าต่อเนื้อป่านั้น ก็จะไม่ให้เนื้อป่าเข้าใกล้ จะหันหลังกลับไปยังที่อยู่ของเนื้อล่อตัวผู้ จะขวิดด้วยกลีบเล็บในที่ที่มีเชือกคล้องไว้ให้หนีไป. เนื้อป่าเห็นเนื้อล่อตัวผู้แล้ว ก็มัวเมากับเนื้อล่อตัวเมีย ทำความหึงในเนื้อล่อตัวผู้ น้อมหลัง ยืนส่ายหัว. ในขณะนั้น แม่เลียหอกอยู่

ก็ไม่ว่า นี่อะไร. ฝ่ายเนื้อล่อตัวผู้ ถ้าเนื้อป่านั้นมีความสุขเพื่อชีวิตเนื้อนั้น โดยส่วนบน ก็จะนุ่มหลัง ถ้าเนื้อป่านั้นมีความสุขเพื่อชีวิตโดยส่วนข้างล่าง ก็จะนุ่มหัวใจขึ้น. ลำดับนั้น พรานก็จะเอาหอกแทงเนื้อป่า มาในที่นั้นเที่ยว แล้ว ถือเอาชิ้นเนื้อไป. ด้วยประการฉะนี้ เนื้อนั้นมัวเมาอยู่กับเนื้อล่อตัวเมีย ทำความหึงในเนื้อล่อตัวผู้ แม้เลียหอกอยู่ ก็ไม่รู้อะไรฉันใด สัตว์เหล่านี้ก็ฉันนั้น เป็นผู้มัวเมา มีคมนเพราะอวิชา เมื่อไม่รู้อะไร อาศัยความกำหนด ด้วยความเพลิดเพลิด ในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น ย่อมได้การฆ่าด้วย หอกคือ ทุกข์ในวิภวฐานะ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงทำเนื้อล่อตัวผู้เป็นนันทิราคะ ทรงกระทำเนื้อล่อตัวเมียเป็นอวิชา. บทว่า อิติ โภ ภิกขเว วิวิญ्ञ มย เขโม มคฺโค ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ อันเกษม คือ ประเสริฐ อันเราบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ด้วยการประพฤติประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์เหล่านี้ ไม่ได้เป็นผู้นั่งนิ่งด้วยอันคิดว่าเราเป็นพระพุทธเจ้า แสดงธรรมตั้งแต่การยังธรรมจักรให้เป็นไปได้เปิดแล้ว ทางซึ่งเราได้ปิดแล้ว ด้วยประการฉะนี้แล เนื้อล่อตัวผู้คือ นันทิราคะ อัน ภัพพบุคคลทั้งหลายมีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นอันได้ละแล้ว เนื้อล่อตัวเมีย คือ อวิชา ถูกตัดเป็นสองส่วนให้พินาศแล้วจากผู้มีบาป ทั้งหมดถูกถอนหมดแล้ว เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงอุปจาระอันแก่อกุลแก่พระองค์. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาทวารวิตักกสูตรที่ ๕

๑๐. วิตักกสัณฐานสูตร

[๒๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

เรื่องนิมิต ๕

[๒๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้หมั่นประกอบอธิจิต กรรมนสิการถึงนิมิต ๕ ประการ ตามเวลาอันสมควร. นิมิต ๕ ประการเป็นไฉน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อาศัยนิมิตใดแล้วมนสิการนิมิตใดอยู่ วิตกทั้งหลายอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ย่อมเกิดขึ้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นกรรมนสิการนิมิตอื่นจากนิมิตนั้น อันประกอบด้วยกุศล เมื่อกรรมนสิการนิมิตอื่นจากนิมิตนั้น อันประกอบด้วยกุศลอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันเรอย่อมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบเป็นธรรมเอกผุดขึ้นตั้งมั่น ในภายในนั้นแล. เหมือนช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้ผู้ฉลาด ใช้ลิ้มอันเล็กตอก โยก ถอน ลิ้มอันใหญ่ออก แม้ฉันทะ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันทะนั้น เมื่ออาศัยนิมิตใดแล้ว มนสิการนิมิตใดอยู่ วิตกทั้งหลายอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง ประกอบด้วยโทสะบ้าง ประกอบด้วยโมหะบ้าง ย่อมเกิดขึ้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ นั้นกรรมนสการนิมิตอื่นจากนิมิตนั้น อันประกอบด้วยกุศล เมื่อเธอมนสการนิมิตอื่นจากนิมิตนั้นอันประกอบด้วยกุศลอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล อันประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันระย้อมละเอียดได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ในภายในนั้นแล.

[๒๕๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่า เมื่อภิกษุ นั้นมนสการนิมิตอื่นจากนิมิตนั้น อันประกอบด้วยกุศลอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ยังเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ทีเดียว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ นั้นควรพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นว่า วิตกเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอกุศล แม้อย่างนี้ วิตกเหล่านี้ล้วนแต่เป็นโทษ แม้อย่างนี้ วิตกเหล่านี้ล้วนแต่มีทุกข์เป็นวิบาก แม้อย่างนี้ ดังนี้. เมื่อเธอพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันระย้อมละเอียดได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ในภายในนั้นแล. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่มที่ชอบแต่งตัว รู้สึกอึดอัดระอา เกลียดชังต่อซากงู ซากสุนัข หรือซากมนุษย์ ซึ่งผูกติดอยู่ที่คอ (ของตน) แม้ฉันใด ภิกษุ ก็ฉันนั้น หากเมื่อเธอมนสการนิมิตอื่นจากนิมิตนั้น อันประกอบด้วยกุศลอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ยังเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ นั้นควรพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นว่า วิตกเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอกุศล แม้อย่างนี้ วิตกเหล่านี้ล้วนแต่เป็นโทษ แม้อย่างนี้ วิตกเหล่านี้ล้วนแต่มีทุกข์เป็นวิบาก แม้อย่างนี้ ดังนี้. เมื่อเธอพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาป

อกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันเธอยอมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตยอมตั้งอยู่ด้วยดี สงบเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ในภายในนั้นแล.

[๒๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่า เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ยังเกิดขึ้นเรื่อย ๆ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นพึงถึงความไม่นึกไม่ใส่ใจวิตกเหล่านั้น เมื่อเธอถึงความไม่นึก ไม่ใส่ใจวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันเธอยอมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตยอมตั้งอยู่ด้วยดี สงบเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ในภายในนั้นแล. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนบุรุษผู้มีจักขุ ไม่ต้องการจะเห็นรูปที่ผ่านเขาพึงหลับตาเสีย หรือเหลียวไปทางอื่นเสียแม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น หากเมื่อเธอพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง ฯลฯ เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่นภายในนั้นแล.

[๒๖๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่า เมื่อภิกษุนั้นถึงความไม่นึกไม่ใส่ใจวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ยังเกิดขึ้นเรื่อย ๆ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นควรมนสิการสังขารแห่งวิตก สังขารของวิตกเหล่านั้น เมื่อเธอมนสิการสังขารแห่งวิตก สังขารของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันเธอยอมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตยอมตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่นในภายในนั้นแล. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนบุรุษพึงเดินเร็ว เขาพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจะเดินเร็วทำไมหนอ ถ้ากระไร

เราฟังค่อยๆ เดิน เขาก็ฟังค่อยๆ เดิน เขาฟังมีความคิดอย่างนี้ว่า เราค่อยๆ
เดินไปทำไมหนอ ถ้ากระไร เราควรยืน เขาฟังยืน. เขาฟังมีความคิดอย่างนี้
อีกว่า เราจะยืนทำไมหนอ ถ้ากระไร เราควรนั่ง เขาฟังนั่ง. เขาฟังมีความ
คิดอย่างนี้ว่า เราจะนั่งทำไมหนอ ถ้ากระไรเราควรนอน เขาฟังลงนอน. คุณ
ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุรุษคนนั้น มาพร้อมทั้งอิริยาบถหายาๆ เสีย ฟังสำเร็จอิริยา-
บถละเอียดๆ แม้ฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้น หากว่าเมื่อเธอ
มนสิการถึงฐานแห่งวิตกสังขารของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล
ประกอบด้วยฉันทะบ้าง ฯลฯ เป็นธรรมเอกผุคขึ้น ตั้งมั่นในภายในนั้นแล.

[๒๖๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่า เมื่อภิกษุนั้นมนสิการถึงถึงฐาน
แห่งวิตก สังขารของวิตกแม้เหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบ
ด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ยังเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ภิกษุนั้น
ฟังกัณฑ์ด้วยฟัง คุณเพดานด้วยลิ้น ข่ม บีบคั้น บังคับ จิตด้วยจิต
เมื่อเธอกัณฑ์ด้วยฟัง คุณเพดานด้วยลิ้น ข่ม บีบคั้น บังคับจิตด้วยจิตอยู่
วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อัน
เธอย่อมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่า
นั้น จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรมเอกผุคขึ้น ตั้งมั่น ในภายในนั้นแล.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนบุรุษผู้มีกำลังมากจับบุรุษผู้มีกำลังน้อยกว่าไว้ได้
แล้ว บีบ กด แค้นที่ศีรษะ คอ หรือก้านคอไว้ให้แน่นแม้ฉันใด ภิกษุก็
ฉันนั้น หากเมื่อเธอมนสิการถึงถึงฐานแห่งวิตก สังขารของวิตกแม้เหล่านั้น
อยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง
ยังเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ภิกษุนั้นฟังกัณฑ์ด้วยฟัง คุณเพดานด้วยลิ้น ข่มบีบคั้น
บังคับจิตไว้ด้วยจิต เมื่อเธอกัณฑ์ด้วยฟัง คุณเพดานด้วยลิ้น ข่ม บีบคั้น
บังคับจิตอยู่ได้ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง

โมหะบ้าง อันเธอยอมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรมเอกมุคฺฉิโน ตังมั่นในภายในนั้นแล.

ความเป็นผู้ชำนาญในทางเดินแห่งวิตก

[๒๖๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุอาศัยนิมิตใดแล้ว มนสิการนิมิตใดอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ย่อมเกิดขึ้น เมื่อเธอมนสิการนิมิตอื่นจากนิมิตนั้น อันประกอบด้วยกุศล วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันเธอยอมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรมเอกมุคฺฉิโน ตังมั่น ในภายในนั้นแล. เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันเธอยอมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรมเอกมุคฺฉิโน ตังมั่น ในภายในนั้นแล. เมื่อภิกษุนั้นถึงความไม่นึก ไม่ใส่ใจวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันเธอยอมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรมเอกมุคฺฉิโน ตังมั่น ในภายในนั้นแล. เมื่อภิกษุนั้นมนสิการสังขารแห่งวิตก สังขารของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันเธอยอมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรมเอกมุคฺฉิโน ตังมั่น ในภายในนั้นแล. เมื่อภิกษุนั้นกัณฺฐิณด้วยพิน คุนเพดานด้วยลิ้น

ข่ม บีบคั้น บังคับจิตด้วยจิตอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะ บ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันเธอยอมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรม เอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ในภายในนั้นแล. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า เป็นผู้ชำนาญในทางเดินของวิตก เธอจักงานงวิตกใด ก็จักตรีกวิตกนั้นได้ จักไม่งานงวิตกใด ก็จักไม่ตรีกวิตกนั้นได้ ตัดค้นหาได้แล้ว คลี่คลายสังโยชน์ ได้แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะตรัสรู้ได้โดยชอบ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจ ชื่นชมยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วแล.

จบ วิตกกถัสถฐานสูตร ที่ ๑๐

จบ สีนทาวรรค ที่ ๒

อรรถกถาวิตักกสัณฐานสูตร

วิตักกสัณฐานสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทเหล่านั้น บทว่า อธิจิตฺตมฺนุญฺจฺเตน ความว่า จิตที่เกิดขึ้น ด้วยกุศลกรรมมถ ๑๐ อย่าง เป็นจิตเท่านั้น จิตในสมาบัติ ๘ มี วิปัสสนาเป็นบาท เป็นจิตยิ่งกว่าจิตนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเรียกจิตนั้นว่า อธิจิต.

บทว่า อนุญฺจฺเตน ได้แก่ หมั่นประกอบอธิจิตนั้น อธิบายว่า ประกอบแล้ว ขวนขวายแล้วในอธิจิต. ในข้อนั้นภิกษุเที่ยวไปบิณฑบาตในเวลาปุเรกัต กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉิมกัต แล้วถือเอาผ้าสีทนะออกไปด้วยคิดว่า เราจักทำสมณธรรมที่โคนต้นไม้โน้น หรือที่ไพรสณฑ์ หรือว่าที่เชิงเขา หรือว่าที่เงื้อมเขา ดังนี้ แล้วก็นำหญ้าใบไม้ออกจากที่สำหรับประกอบอธิจิต ก็กรั่นเชอล้างมือและเท้าแล้วก็มานั่งคู้บัลลังก์ ถือเอามูลกรรมฐาน ประกอบเนื่อง ๆ อยู่ซึ่งอธิจิตนั้นแหละ.

คำว่า นิमित ได้แก่ การณะ (คือ เหตุ).

คำว่า ตามกาลเวลาอันสมควร ได้แก่ ตามสมัยอันสมควร.

ถามว่า ก็ธรรมดาว่า กรรมฐานนั้นพระโยคีมิได้ทอดทิ้งแม้สักครู่หนึ่ง คือ มนสิการติดต่อกัน ไป มิใช่หรือ เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำว่า ตามกาลเวลาอันสมควร ดังนี้.

ตอบว่า ก็เพราะพระบาลีจำแนกกรรมฐานไว้ ๓๘ ในกรรมฐานเหล่านั้น ภิกษุผู้นั่งปฏิบัติกรรมฐาน จำเดิมแต่อุปกิเลสอะไร ๆ ยังมีได้เกิดขึ้น กิจที่จะต้องมนสิการด้วยนิमितอื่น ๆ ยังมีได้มีก่อน แต่เมื่อใดกิเลสเกิดขึ้น เธอ

ก็พึงถือเอานิมิตทั้งหลาย นักิเลสที่เกิดขึ้นในจิตออกไป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นเหตุ นั้น จึงตรัสอย่างนี้.

ว่าด้วยเขตแดน และอารมณ์ของอกุศลวิตก

พึงทราบเขตแดน และ อารมณ์ของวิตกเหล่านี้ คือ :-

วิตกที่ประกอบด้วย ฉันทะ

วิตกที่สหระคด้วย ฉันทะ

วิตกที่สัมปยุตด้วย ราคะ

ในสามอย่างนั้น จิตอันสหระคด้วยโลภะ ๘ ดวง เป็นเขตแดนของ วิตกที่ประกอบด้วยฉันทะ จิตที่สหระคด้วยโทสะ ๒ ดวง เป็นเขตแดนของ วิตกที่ประกอบด้วยโทสะ อกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นเขตแดนของวิตกที่ประกอบด้วย โมหะ. แต่ว่าจิตที่สัมปยุตด้วยวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ เป็นเขตแดนเฉพาะ บุคคลผู้มีวิตกอันสัมปยุตด้วยวิจิกิจฉาและอุทธัจจะเท่านั้น. สัตว์ทั้งหลายและ สัตว์ทั้งหลาย แม้ทั้งหมด ก็เป็นอารมณ์ของวิตกได้ทั้งนั้น เพราะว่า เมื่อ ภิกษุไม่พึงดูอารมณ์ที่ชอบและไม่ชอบแล้ว วิตกในสัตว์และสัตว์เหล่านั้น ก็ไม่เกิดขึ้น.

ว่าด้วยมนสิการนิมิตอื่น ๆ

คำว่า ภิกษุ นั้น ควรมนสิการนิมิตอื่นอันประกอบด้วยกุศล ได้แก่ ควรมนสิการนิมิตอันอาศัยกุศลอื่น โดยเว้นจากอกุศลนิมิตนั้น.

ในข้อนั้น ชื่อว่า นิมิตอื่น คือเมื่อวิตกประกอบด้วยฉันทะเกิดขึ้นใน สัตว์ทั้งหลาย การเจริญอสุภะ (อสุภสังขยา) ชื่อว่า นิมิตอื่น เมื่อวิตกเกิด ขึ้นพอใจในสังขารทั้งหลาย (มีจิวรเป็นต้น) มนสิการถึงความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจจังสังขยา) ชื่อว่า นิมิตอื่น. ก็เมื่อวิตกประกอบด้วยโทสะในสัตว์ทั้งหลาย เกิดขึ้น การเจริญเมตตา ชื่อว่า นิมิตอื่น. เมื่อวิตกในสังขารทั้งหลายเกิดขึ้น

การมนสิการถึงธาตุ ชื่อว่า นิमितอื่น. เมื่อวิตกประกอบด้วยโมหะเกิดขึ้นใน
ธรรมใด ภิกษุอาศัยธรรม ๕ อย่าง ชื่อว่า นิमितอื่น.

อธิบายว่า เมื่อโลภะเกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลายโดยนัย มีคำว่า มือ หรือ
เท้าของผู้นี้งาม ดังเป็นต้น เธอก็นำมาพิจารณาด้วยอสุภะ คือสิ่งที่ไม่งามว่า
ท่านยินดีกำหนดในอะไร ในผมทั้งหลายหรือ หรือว่าในขนทั้งหลาย ฯลฯ
หรือว่าในน้ำมูตร ธรรมดาว่า อัตตภาพนี้ประกอบขึ้นด้วยกระดูก ๓๐๐ ท่อน
ยกขึ้นผูกไว้ด้วยเอ็น ๕๐๐ เส้น ฉาบทาด้วยไขมันเนื้อ ๕๐๐ ชิ้น หุ้มห่อด้วย
หนังสด อันความยินดีพอใจในผิวปกปิดไว้แล้ว อนึ่งเล่า ของไม่สะอาดทั้ง
หลาย ย่อมไหลออกจากปากแผลทั้ง ๘ (ทวาร ๘) และจากขุมขนประมาณ
๕๕,๐๐๐ ขุม มีกลิ่นเหม็นเต็มไปด้วยซากศพ เป็นสิ่งน่ารังเกียจ เป็นของปฏิกูล
อันสะสมไว้ซึ่งสิ่งปฏิกูล ๓๒ ประการ จะหาสิ่งที่เป็นแก่นสาร หรือสิ่งที่ประ-
เสริฐในกายนี้มิได้มี เมื่อพระโยคีนำความงามออกด้วยอสุภะอย่างนี้ ด้วย
ประการฉะนี้แล้ว ย่อมละความโลภที่เกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลายได้ เพราะเหตุนั้น
การนำความงามออกได้ด้วยอสุภะนี้ จึงชื่อว่า นิमितอื่น. เมื่อความโลภเกิดขึ้น
ในบริวารทั้งหลายมีบาตรและจีวรเป็นต้น ก็มนสิการด้วยสามารถแห่งการ
พิจารณาถึงความเป็นสิ่งที่ไม่ใช่เจ้าของ และเป็นของชั่วคราว โดยนัยที่กล่าว
ไว้ในสติปัฏฐานวรรณานาว่า ภิกษุย่อมวางเฉยในสังขารทั้งหลายมีบาตรและจีวร
เป็นต้น ด้วยอาการ ๒ อย่าง คือโดยความเป็นสิ่งที่ไม่ใช่เจ้าของโดยแท้จริง
และเป็นของชั่วคราว เธอก็ย่อมละความโลภนั้นได้. เพราะเหตุนี้ การ
มนสิการโดยอาการ ๒ อย่างในสังขารนั้น จึงชื่อว่า นิमितอื่น.

เมื่อโทสะเกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลาย พระโยคีพึงเจริญเมตตาด้วยสามารถ
แห่งสูตรทั้งหลายที่นำความอาฆาตออกมีกโกปมสูตรเป็นต้น เมื่อเจริญเมตตา
อยู่ ก็ย่อมละโทสะนั้นได้ ด้วยเหตุนี้ การเจริญเมตตานี้ จึงชื่อว่า นิमितอื่น.

เมื่อโทสะเกิดขึ้นในเพราะวัตถุทั้งหลายมีการกระทบกับตอ หนาม ใบไม้ที่แหลมคมเป็นต้น เธอก็พึงมนสิการถึงธาตุโดยนัยเป็นต้นว่า ท่านย่อมโกรธใคร ย่อมโกรธปฏิวิธธาตุหรือ หรือว่าอาโปธาตุเป็นต้น เมื่อมนสิการธาตุอยู่อย่างนี้ เธอย่อมละโทสะได้ เพราะเหตุนั้น การมนสิการถึงธาตุอยู่ จึงชื่อว่านิมิตอื่น.

เมื่อโมหะเกิดขึ้นในธรรมใด เธออาศัยธรรม ๕ เหล่านี้ คือ

๑. การอยู่ร่วมกับครู
๒. การเรียนธรรม (อุทเทศ)
๓. การสอบถามธรรม
๔. การฟังธรรมตามกาลอันควร
๕. การวินิจฉัยธรรมที่เป็นฐานะและอฐานะ

ก็ย่อมละโมหะได้ เพราะฉะนั้น ภิกษุควรอาศัยธรรม ๕ เหล่านี้. เพราะว่า เมื่อเธออาศัยอาจารย์ผู้ควรแก่การเคารพ อาจารย์ย่อมลงทัณฑ์กรรมแก่เธอมีการให้ตักน้ำสักร้อยหม้อ เพราะไม่ถามถึงการเข้าสู่บ้าน หรือไม่ทำวัตรในกาลอันควรเป็นต้น ภิกษุนั้น ชื่อว่าเป็นผู้อันอาจารย์พยายามตักแต่งแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอก็ย่อมละโมหะในธรรมนั้นได้.

แม้เมื่อเรียนธรรม (อุทเทศ) อาจารย์ย่อมลงทัณฑ์กรรมแก่เธอผู้ไม่เรียนในเวลาอันสมควร หรือสาธยายไม่ดี หรือไม่สาธยาย เป็นต้น เธอย่อมเป็นผู้อันอาจารย์พยายามตักแต่งแล้ว แม้เช่นนี้ เธอก็ย่อมละโมหะธรรมนั้นได้.

ภิกษุเข้าไปหาภิกษุผู้ควรเคารพแล้ว สอบถามว่า ท่านขอรับ ข้อนี้เป็นอย่างไร อรรถของธรรมนี้เป็นอย่างไร เป็นต้น เธอย่อมกำจัดความสงสัยได้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้ เธอก็ย่อมละโมหะในธรรมนั้นได้.

แม่เมื่อภิกษุไปสู่ที่เป็นที่พึงธรรมตามกาลเวลาอันควร พึงอยู่โดยเคารพ
อรรถธรรมในที่นั้น ๆ ย่อมจะแจ่มแจ้งแก่เธอ แม้ด้วยอาการอย่างนี้ เธอก็
ย่อมละโมหะในธรรมนั้นได้.

บุคคลผู้ฉลาดในการวินิจฉัยในสิ่งที่เป็พื้นฐาน คือสิ่งที่เป็นไปได้ และ
อฐานะ คือสิ่งที่เป็นไปได้ว่า นี่เป็นเหตุของสิ่งนี้ นี่ไม่ใช่เหตุของสิ่งนี้
ดังนี้เป็นต้น แม้ด้วยอาการอย่างนี้ เธอก็ย่อมละโมหะในธรรมนั้นได้. เพราะ
เหตุ นั้น การอาศัยกรรม ๕ ของเธอนั้น จึงชื่อว่า เป็นนิมิตอื่น.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อภิกษุเจริญกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓๘ เธอ
ย่อมละอกุศลวิตกเหล่านี้ได้ เพราะนิมิต ๕ ที่มีลักษณะอย่างนี้ เป็นข้าศึกและ
ปฏิปักษ์โดยตรงต่อกิเลสทั้งหลายนิระาคะเป็นต้น กิเลสที่มีระาคะเป็นต้นที่ละได้
ด้วยนิมิต ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมเป็นการละอย่างดี. เหมือนอย่างว่า บุคคลผู้ดับไฟ
โดยใช้ไม้สโคบยบข้าง ฟุ่นข้าง กิ่งไม้อื่น ๆ ข้าง ย่อมทำให้ดับ แต่น้ำซึ่ง
เป็นข้าศึกโดยตรงของไฟ เมื่อเขาดับไฟด้วยน้ำซึ่งเป็นข้าศึกโดยตรง ย่อมเป็น
การดับดีแล้ว ฉนั้นใด กิเลสทั้งหลายมีระาคะเป็นต้นที่ละได้ด้วยนิมิต ๕ เหล่านี้
ชื่อว่า เป็นการละอย่างดี ฉนั้นนั้น. เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบคำเหล่านี้
ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว.

บทว่า **กุสลุปลสฺสหิตํ** คือว่า อาศัยกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล.

บทว่า **อชฺฌตฺตเมว** คือว่า เป็นอารมณ์ภายนั่นแล.

บทว่า **ปลคฺฌโท** แปลว่า นายช่างไม้.

บทว่า **สุขุมา ย อาณิยา** ความว่า นายช่างไม้ หรือลูกมือของ
นายช่างไม้ผู้ฉลาดต้องการจะนำลิ้มอันใดออก ก็ตอกด้วยลิ้มไม้อันแข็งกว่าลิ้ม
อันนั้นเข้าไป.

บทว่า **โอพาริกิ อานิ** ได้แก่ ลืมที่ไม่เสมอกันที่นายช่างตอกเข้าไปในแผ่นกระดานไม้จันทร์ หรือกระดานไม้เนื้อแข็ง.

บทว่า **อภิหเนยฺย** คือว่า เมื่อตอกด้วยไม้ค้อนแล้วก็นำออกมา.

บทว่า **อภินิหเนยฺย** คือว่า เมื่อโยกอยู่อย่างนั้น ก็พืงนำลิ่มออกจากแผ่นกระดานได้.

บทว่า **อภินิวฏฺเญยฺย** ความว่า บัดนี้ เมื่อนายช่างรู้ว่าลิ่มเป็นอันมากเหล่านี้เขยื้อนออกแล้ว จึงเอามือจับคลอนไปมาแล้วดึงออก.

บัณฑิตพึงทราบความในที่นี้ว่า จิตเหมือนแผ่นกระดาน. อกุศลวิตกเปรียบเหมือนลิ่มที่ทำให้แผ่นกระดานไม่เสมอกัน. กุศลนิมิตมีการเจริญสุภะคือความไม่งามเป็นต้นเปรียบเหมือนลิ่มเล็ก. การนำอกุศลวิตกเหล่านั้นออกด้วยกุศลนิมิตทั้งหลายมีการเจริญสุภะเป็นต้น เปรียบเหมือน การตอก โยกลอนลิ่มใหญ่ออกได้ด้วยลิ่มอันเล็กที่แข็งกว่าจะนั้น.

บทว่า **อหิถุณฺเปน** เป็นอาทิ แปลว่า ชากงูเป็นต้นนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อแสดงถึงชากศพทั้งหลายว่าล้วนเป็นของปฏิกูล นำรังเกียจอย่างยิ่ง.

บทว่า **กณฺเฐ อาลคฺเคน** คือว่า นำเอาชากศพ ที่ใดที่หนึ่งซึ่งหาประโยชน์มิได้มาผูก ก็มาสวมใส่ไว้ที่คอ.

บทว่า **อฏฺฐิเยยฺย** ได้แก่ ความละเอียด.

บทว่า **ชิจฺจุเจยฺย** คือว่า พืงรังเกียจอันเกิดขึ้นเอง.

บทว่า **ปหิยนฺติ** ความว่า เมื่อเธอรังเกียจด้วยเหตุนี้แล้ว ใครครวญด้วยกำลังปัญญาของตนว่า อกุศลธรรมเหล่านี้มีโทษ มีทุกข์เป็นวิบากก็จะละเสียได้ เปรียบเหมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่ม รังเกียจชากงูเป็นต้น

ฉะนั้น. ก็เมื่อภิกษุใด ไม่อาจเพื่อจะใคร่ครวญด้วยกำลังปัญญาของตนได้ เธอพึงเข้าไปหาอาจารย์หรืออุปัชฌาย์ หรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ควรแก่การเคารพ หรือพระสังฆเถระ รูปใดรูปหนึ่ง แล้วตีระฆังให้ภิกษุมาประชุมกันบอกให้ทราบถึงเหตุ นั้น เพราะว่ามีมนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตคนหนึ่งจักมีในที่ประชุม นั้น ก็บัณฑิตนี้จักบอกว่า ท่านพึงเห็นโทษในอกุศลวิตกอย่างนี้ ๆ หรือว่า จักข่มอกุศลวิตกเหล่านั้น ด้วยกถาทั้งหลาย มีกายวิจฉินทนิยกถา เป็นต้น.

บทว่า อสติมนธิกาโร อาปชฺชิตพุโ ได้แก่ ภิกษุนั้นไม่พึงนึก ไม่พึงใส่ใจถึงอกุศลวิตกเหล่านั้น พึงเป็นผู้สนใจไปในอารมณ์อื่น ๆ เหมือนบุคคลผู้ไม่ประสงค์จะเห็นรูป พึงหลับตาทั้งสอง ฉันใด ภิกษุผู้ถือมุลกรรมฐานมานั่งแล้ว เมื่อวิตกเกิดขึ้นในจิต ก็พึงเป็นผู้สนใจไปในอารมณ์อื่นนั้นนั้น. ภิกษุนั้น ข่อมละอกุศลวิตกได้ด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อเธอประสงค์จะละก็พึงถือเอากรรมฐานมาแล้วนั่งลงเถิด. ก็ถ้าเธอยังละไม่ได้ ก็ควรสาธยายพระบาลีธรรมกถาที่เรียนมาด้วยเสียงอันดัง. ถ้าเธอใส่ใจไปในอารมณ์อื่นอย่างนี้ยังละไม่ได้ ก็จงหีบสมุคเปล้าออกจากข่ามเขียนพรรณนาความดีของพระพุทธเจ้าข้อใดข้อหนึ่ง เธอพึงเป็นผู้นำอกุศลวิตกนั้นออกด้วยการสนใจไปในอารมณ์อื่น อย่างนี้.

ถ้าแม้ด้วยอาการอย่างนี้แล้วก็ยังละอกุศลวิตกนั้นไม่ได้ ก็พึงหีบไม้สีไฟออกมาจากข่ามแล้วพิจารณา หรือสนใจไปในอารมณ์อื่นว่า นี้ไม้สีไฟอันบนนี้ไม้สีไฟอันล่าง ดังนี้. ถ้าอย่างนี้แล้วก็ยังละอกุศลวิตกไม่ได้ ก็พึงเอากล่องเล็กออกมารวมบริวารไว้ หรือสนใจไปในอารมณ์อื่นว่า อันนี้ ชื่อว่า กล่องเข็ม อันนี้ ชื่อว่า มีดเล็ก อันนี้ ชื่อว่า เครื่องตัดเล็บ อันนี้ ชื่อว่า เข็ม เป็นต้น เธอก็จะพึงละอกุศลวิตกนั้นได้. ถ้าอย่างนี้แล้วก็ยังละอกุศลวิตกนั้นไม่ได้พึงหีบเอาเข็มมาเย็บจีวรที่ขาด เพื่อสนใจไปในอารมณ์อื่น トラบาคีเธอยังละอกุศล

วิตกไม่ได้ ก็พึงส่งใจไปในอารมณ์อื่น โดยการทำกุศลกรรมนั้น ๆ ก็เมื่อเธอ ละอกุศลวิตกได้แล้ว ก็พึงถือเอามูลกรรมฐานมานั่งลง ไม่พึงเป็นผู้เริ่มนวักรรม (การก่อสร้าง).

ถามว่า เพราะเหตุไร

ตอบว่า เพราะว่า เธอทำลายอกุศลวิตกยังไม่ได้ ก็ไม่มีโอกาสสมาธิการกรรมฐานได้. แม้บัณฑิตในกาลก่อนจะทำนวักรรม ก็ต้องทำลายอกุศลจิตก่อน. ในข้อนี้ มีเรื่องเป็นอุทาหรณ์ ดังต่อไปนี้.-

เรื่องติสสสามเณร

ได้ยินว่า พระอุปัชฌาย์ของสามเณรอาศัยอยู่ในมหาวิหารชื่อว่า ติสสสามเณรกล่าวกับท่านอุปัชฌาย์ว่า ท่านขอรับ กระผมกระวนกระวาย (อยากลาสิกขาบท). ครั้งนั้น พระเถระได้กล่าวกะสามเณรว่า ในวิหารนี้หาน้ำอาบได้ยาก เธอจงพาเราไปที่จิตตลดาบรรพต. สามเณรได้กระทำเหมือนอย่างนั้น. พระเถระกล่าวกะสามเณรในที่นั้นว่า วิหารนี้เป็นของเฉพาะสงฆ์ เธอจงทำ (สร้างที่อยู่ใหม่) ให้เป็นที่อาศัยอยู่เฉพาะบุคคลคนหนึ่ง. สามเณรรับคำว่า ดีแล้วขอรับ แล้วสามเณรก็เริ่มสิ่งทั้งสามพร้อม ๆ กัน คือ การเรียนคัมภีร์สังยุตตนิกายตั้งแต่ต้น การชำระพื้นที่ที่เงื่อมเขา และการบริการมเตโชกสิณและได้ยังกรรมฐานนั้นให้ถึงอัปปนา ยังการเรียนสังยุตตนิกายให้จบลงแล้วเริ่มนวักรรมในถ้ำ เธอได้ทำกิจนวักรรมทั้งปวงสำเร็จแล้ว จึงได้แจ้งให้พระอุปัชฌาย์ทราบ. พระอุปัชฌาย์กล่าวว่า สามเณร ที่อยู่เฉพาะบุคคลคนหนึ่งเธอทำสำเร็จในวันนี้ได้โดยลำบาก เธอนั้นแหละจงอยู่ ดังนี้.

สามเณรนั้น เมื่ออยู่ในถ้ำตลอดราตรี ได้อุตุสัปปายะ จึงยังวิปัสสนาให้เจริญแล้วบรรลุพระอรหัตต์ ปรินิพพานแล้วในถ้ำนั้นนั่นแหละ. ชนทั้ง

หลายถือเอาธาตุของสามแฉกรก่อสร้างพระเจดีย์ไว้. เจดีย์ของพระตีสสะเถระได้ปรากฏมาจนทุกวันนี้แล.

บัพพะ (ข้อที่ควรกำหนด) นี้ ชื่อว่า อสติบัพพะ (แปลว่าข้อกำหนดว่าด้วยการระลึกไม่ได้).

ว่าด้วยข้อทำลายมูลราก

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะแสดงการทำลายมูลรากของอกุศลวิตกว่า เมื่อภิกษุตั้งอยู่ในข้อนี้ (คืออสติบัพพะ) แล้วยังไม่อาจข่มอกุศลวิตกได้ ก็ต้องตั้งอยู่ในข้อที่ทำลายมูลรากของอกุศลวิตกนี้ ดังนี้ แล้วตรัสคำว่า **ตสฺส เจ ภิกฺขเว** เป็นต้น แปลว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่า เมื่อภิกษุนั้นถึงความไม่นึก ไม่ใส่ใจวิตกเหล่านั้นอยู่ เป็นต้น.

ในข้อนี้ พึงทราบวิเคราะห์คำว่า สังขาร ในคำว่า พึงมนสิการ สันฐานสังขารของตน นั้นว่า สภาวะใด ย่อมปรุ่งแต่ง เหตุนั้น สภาวะนั้น จึงชื่อว่า สังขาร. อธิบายว่า เป็นปัจจัย (คือเป็นเหตุเครื่องอาศัย) เป็นภาระ (คือเป็นเหตุกระทำ) เป็นมูล (คือเป็นราก).

ชื่อว่า สันฐาน เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่ตั้งอยู่ดี. สันฐานของวิตกสังขาร ชื่อว่า วิตกสังขารสันฐาน. ภิกษุพึงมนสิการสันฐานอันนั้น. คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอธิบายไว้ว่า ภิกษุพึงมนสิการถึงเหตุและมีไช้เหตุของวิตกทั้งหลายว่า วิตกนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นปัจจัย เพราะเหตุไร จึงเกิดขึ้น ดังนี้.

บทว่า **ก็ นฺุ โข อหิ สิมฺ คจฺฉามิ** ความว่า บุรุษผู้เดินเร็วนั้นย่อมคิดว่า ประโยชน์อะไรด้วยการเดินเร็วของเรานี้ เราจักค่อย ๆ ไปด้วย ดังนี้.

บทว่า โส สนิกั กจฺเจยฺย คือว่า ครั้นเขาคิดอย่างนั้นแล้ว จึงค่อย ๆ เดิน. ในคำทั้งปวงก็เช่นนี้แหละ.

บัณฑิตพึงทราบความในข้อนี้ว่า เวลาเกิดขึ้นแห่งวิตกของภิกษุนี้ เปรียบเหมือนการเดินทางของบุรุษ. เวลากำหนดการเที่ยวไปแห่งวิตกของภิกษุนี้ เปรียบเหมือน การค่อย ๆ เดินไปในที่นั้น. กาลที่ภิกษุนี้กำหนดการเที่ยวไปของวิตกได้แล้ว นำวิตกมาสู่มูลกรรมฐาน เปรียบเหมือนการตรีกของบุรุษนั้น. กาลที่ภิกษุนี้ ยังวิปัสสนาให้เจริญแล้วบรรลุพระอรหัตต์ เปรียบเหมือน กาลที่บุรุษนั้นนั่งลงแล้ว. กาลที่ภิกษุนี้ให้เวลาผ่านไปตลอดวันด้วยผลสมาบัติ ซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เปรียบเหมือน กาลที่บุรุษนั้นนอนแล้ว.

ในข้อว่า วิตกเหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นปัจจัย ความว่า การเที่ยวไปของวิตก ย่อมเป็นของเบาบางแล้วแก่ผู้ถึงเหตุและมีใจเหตุของวิตกทั้งหลาย เมื่อวิตกนั้นเป็นของเบาบางถึงที่สุดแล้ว ก็ย่อมดับไปโดยประการทั้งปวง. บัณฑิตพึงแสดงข้อความนี้ด้วยทุทุกษาดก (คือเรื่องกระต่ายตื่นตูม).

เรื่องกระต่ายตื่นตูม

ได้ยินว่า กระต่ายตัวหนึ่งนอนหลับอยู่ที่ใกล้ต้นมะตูม ลูกมะตูมสุก หลุดจากขั้วหล่นลงมาใกล้หูของกระต่าย. กระต่ายนั้นก็ผลุดลุกขึ้นหนีไปโดยเร็วด้วยสำคัญว่า แผ่นดินถล่ม เพราะเสียงดังของลูกมะตูมนั้น. สัตว์จัตุบาท (๔ เท้า) ทั้งหมดแม้อื่น ๆ ข้างหน้าเห็นกระต่ายวิ่งมาโดยเร็ว ก็พากันวิ่งหนีไปด้วย. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ของเราเกิดเป็นราชสีห์. ราชสีห์นั้นคิดว่า ชรรณดาว่าแผ่นดินนี้จะถล่มพินาศไปก็เพราะกบปพินาศ ชื่อว่าการที่แผ่นดินนี้จะแตกทำลายไปในระหว่างมิได้มี เราจะต้องไปสืบดูต้นเหตุให้ได้ ดังนี้. ราชสีห์ จึงเริ่มถามสัตว์ทั้งหลายตั้งแต่ข้างใหญ่ไปจนถึงกระต่ายตัวนั้น

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 250

ว่า เจ้าเห็นแผ่นดินถล่มหรือ ดังนี้ กระจ่ายกล่าวว่า ข้าแต่นายผู้เป็นใหญ่ ข้าพเจ้าเห็น. ราชสีห์จึงกล่าวว่า เจ้าจงพาเราไปดู. กระจ่ายกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่อาจ. ราชสีห์จึงทวาดว่า เฮ้ยเจ้ากระจ่าย จงพาเราไปเจ้าอย่ากลัว แล้วก็ปลอบใจกระจ่ายด้วยคำสุภาพเรียบร้อยแล้วก็พากระจ่ายไป. กระจ่ายยืนอยู่ในที่ไม่ไกลของต้นมะตูมแล้วได้กล่าว เป็นคาถาว่า

ข้าแต่ท่านผู้สง่างาม ข้าพเจ้าอยู่
ในทีนั้น ได้ยินเสียงถล่ม ข้าพเจ้าไม่รู้จัก
สิ่งนั้นว่าเป็นเสียงอะไร.

พระโพธิสัตว์กล่าวกะกระจ่ายว่า เจ้าจงยืนอยู่ในทีนี้แหละ แล้วก็ไปที่โคนต้นมะตูม ได้เห็นที่เป็นที่นอนของกระจ่าย และได้เห็นลูกมะตูมสุก จึงแลดูข้างบนได้เห็นหัวของมะตูม ครั้นเห็นแล้ว ก็รู้ว่า กระจ่ายตัวนี้นอนทีนี้กำลังหลับ เมื่อลูกมะตูมสุกนี้หล่นลงมาใกล้หู จึงมีความสำคัญว่า เสียงแผ่นดินถล่ม จึงรีบหนีไปโดยเร็ว ดังนี้ แล้วจึงถามถึงเหตุนั้น. กระจ่ายรับคำว่า ถูกแล้วท่านผู้เป็นนาย. พระโพธิสัตว์ จึงกล่าวคำเป็นคาถาว่า

เวลุ่ ปติตฺ สุตฺวา ทูทุทฺทณฺติ สฺโส ชฺวี
สสฺสฺส วจฺนํ สุตฺวา สนฺตตฺตา มิคฺวาหฺนึ
แปลว่า กระจ่ายฟังเสียงลูกมะตูม
หล่นลง สำคัญว่าเสียงแผ่นดินถล่ม จึง
วิ่งไปโดยเร็ว พวกมฤคทั้งหลาย ปานดัง
กองทัพเป็นผู้นำรื้อแล้ว เพราะฟังถ้อย
คำของกระจ่าย.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ จึงปลอบใจพวกมฤคทั้งหลายว่า พวกท่านอย่ากลัวเลย ดังนี้.

เมื่อภิกษุค้นหาต้นเหตุของอกุศลวิตกทั้งหลายด้วยอาการอย่างนี้ ก็ย่อม
ละได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะแสดงการณะ (เหตุ) แม้นี้ว่า อันภิกษุผู้ดำรง
อยู่ในข้อทำลายมูลเหตุของอกุศลวิตกนี้แล้ว ก็ยังไม่อาจเพื่อข่มวิตกนั้นได้ ก็พึง
ข่มอย่างนี้ แล้วตรัสคำว่า **ตสฺส เจ ภิกฺขเว** เป็นอาทิ แปลว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย หากว่า เมื่อภิกษุนั้นมนสิการถึงสังฆฐานของวิตกดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **ทนฺตฺเทภิ ทนฺตฺมาธาย** ได้แก่ พึงกดฟันบนลงที่ฟันข้างล่าง.

บทว่า **เจตฺสา จิตฺตํ** ได้แก่ พึงป้องกันอกุศลจิต ด้วยกุศลจิต.

บทว่า **พลฺวา ปุริโส** เป็นต้น ความว่า เปรียบเหมือนบุรุษผู้
สมบูรณ์ด้วยเรี่ยวแรง มีกำลังมากจับบุรุษผู้มีกำลังน้อยกว่าแล้วบีบ กด เค้น
ที่ศีรษะ หรือที่ก้านคอไว้ให้แน่น พึงกระทำบุรุษนั้นให้เร่าร้อน ให้ลำบาก
ให้สยบ มีความตายเป็นที่สุด ฉันทใด ภิกษุ ก็ฉันทนั้นนั่นแหละ พึงเป็น
นักมวยปล้ำซึ่งเป็นคู่ต่อสู้กับอกุศลวิตกทั้งหลายว่า พวกเจ้าเป็นอะไร เราเป็น
อะไร ดังนี้ ครั้นครอบงำแล้ว พึงระบอความเพียรใหญ่อย่างนี้ว่า

กามํ ตโจ นหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสุตฺตตุ

อวสุตฺตตุ เม สรีเร สพฺพพฺนตํ มํสโลหิตํ

แปลว่า เนื้อและเลือดทั้งหมดใน

ร่างกายของเรานี้จะเหือดแห้งไป เหลือแต่

หนังเอ็นกระดูก ก็ตามที.

เธอก็พึงข่มอกุศลวิตกทั้งหลายได้. เมื่อจะแสดงอย่างนี้ จึงตรัสคำอุปมาอัน
แสดงอรรถะนี้ว่า **ยโต จ โข ภิกฺขเว** เป็นต้น แปลว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุอาศัยนิมิตใด แล้วมนสิการนิมิตใดอยู่เป็นต้น. ข้อนี้ ชื่อว่ามรียาทาขณีย์

(คือคำจำแนกเขตแดน). คำนั้น มีเนื้อความตื้นทั้งนั้น. ฟังทราบคำอุปมาต่อไปนี้.

เหมือนอย่างว่า อาจารย์ผู้ให้คำแนะนำสั่งสอนพระราชกุมารซึ่งมาจากแคว้นแคว้นภายนอก ให้เรียนเอาซึ่งศิลปะว่าด้วยอาวุธ ๕ แล้วแสดงสิ่งที่ควรกระทำด้วยอาวุธแม่ทั้ง ๕ อย่างนี้ว่า ท่านจงกลับไปครองราชสมบัติในแคว้นของคุณ ถ้าพวกโจรปรากฏในระหว่างทางแก่ท่าน ท่านจงใช้ธนูนี้ แล้วก็จงไปถ้ำธนูของท่านหายหรือหัก จงใช้หอก หอกหัก จงใช้ดาบดังนี้เป็นต้นแล้วให้กลับไป. พระราชกุมารนั้น ได้กระทำเหมือนอย่างนั้น ครั้นไปถึงแคว้นของคุณแล้ว ได้ครองสิริราชสมบัติ ฉันทใด ข้อนี้ก็ ฉันทนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงส่งภิกษุผู้หมั่นประกอบอริจิต เพื่อถือเอาซึ่งพระอรหัตและทรงแสดงบัพพะ (ข้อที่ควรกำหนด) ๕ เหล่านี้ว่า

ถ้าว่า อกุศลจิตเกิดขึ้นแก่เธอในระหว่าง ก็ควรตั้งอยู่ในข้อว่าด้วยนิमितอื่น (เรียกว่า อัญญนิमितบัพพะ) ครั้นเธอข่มอกุศลวิตกทั้งหลายได้แล้ว ก็จักยังวิปัสสนาให้เจริญ แล้วจักบรรลुพระอรหัต เมื่อไม่อาจในข้อนั้น (คือในอัญญนิमितบัพพะ) ก็จะตั้งอยู่ในข้อว่าด้วยอาทินพ เมื่อไม่อาจในข้อนั้น ก็จะตั้งอยู่ในข้อด้วยอสติบัพพะ เมื่อไม่อาจในข้อนี้ ก็ควรตั้งอยู่ในข้อว่าด้วยการทำลายมูลเหตุของอกุศลวิตก เมื่อไม่อาจแม้ในข้อนี้ ก็จะตั้งอยู่ในข้อว่าด้วยการข่ม ครั้นข่มวิตกทั้งหลายเหล่านั้นได้แล้ว จักยังวิปัสสนาให้เจริญแล้วจักบรรลุพระอรหัต ดังนี้.

บทว่า วสี วิตกกปริยายปเลสุ แปลว่า ผู้ชำนาญในทางเดินของวิตก ได้แก่ ผู้ชำนาญตามที่ตนสั่งสมไว้แล้ว คือ เป็นผู้ชำนาญคล่องแคล่วในทางเป็นไปของการตรีก.

บทว่า ยัม วิตถกัม อากงฺขิสฺสตี แปลว่า เธอจักงานงวิตกใดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อแสดงถึงลักษณะของความเป็นผู้ชำนาญ. เพราะว่าบุคคลนี้ ครั้งก่อน อยากจะตรีกวิตกใด ย่อมตรีกวิตกนั้นไม่ได้ ไม่ประสงค์จะตรีกวิตกใด ย่อมตรีกวิตกนั้นได้ แต่บัดนี้ เพราะความเป็นผู้ชำนาญแล้ว เธอเป็นผู้ใคร่เพื่อจะตรีกถึงวิตกใด ย่อมตรีกถึงวิตกนั้นได้ ไม่ต้องการตรีกวิตกใด ก็ไม่ต้องตรีกวิตกนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เธอจักงานงวิตกใดก็จักตรีกวิตกนั้นได้ จักไม่งานงวิตกใดก็จักไม่ตรีกวิตกนั้นได้ ดังนี้.

บทว่า อจฺเจชฺชชิตถนฺหํ แปลว่า ตัดค้นหาได้แล้วเป็นต้นนี้ ได้กล่าวไว้ในสัพพาสวสูตรแล้ว แล.

จบอรรถกถาวิตกกัณฐฐานสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรในเล่มนี้

๑. จุฬสีหนาทสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๒. มหาสีหนาทสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๓. มหาทุกขกัณฑ์สูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๔. จุฬทุกขกัณฑ์สูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๕. อนุमानสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๖. เจโตขิลสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๗. วณปีตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๘. มรุปีณทิกสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๙. เทวธาวิตกกสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๑๐. วิตกกัณฐฐานสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา

โอปัมมวรรค

๑. กกจูปมสูตร

[๒๖๓] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี สมัยนั้นท่านพระโมลิตยัคคฺชนะ อยู่คลุกคลีกับภิกษุณีทั้งหลายเกินขอบเขต ท่านพระโมลิตยัคคฺชนะอยู่คลุกคลีกับภิกษุณีทั้งหลายอย่างนี้ ถ้าภิกษุรูปใดติเตียนภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าท่านพระโมลิตยัคคฺชนะ ท่านก็โกรธขัดใจ ถึงกระทำให้เป็นอธิกรณ์ก็มี. อนึ่ง ถ้าภิกษุรูปใดติเตียนท่านพระโมลิตยัคคฺชนะต่อหน้าภิกษุณีเหล่านั้น พวกภิกษุณีก็พากันโกรธขัดใจ ถึงกระทำให้เป็นอธิกรณ์ก็มี ท่านพระโมลิตยัคคฺชนะอยู่คลุกคลีกับภิกษุณีทั้งหลายอย่างนี้ ครั้งนั้นภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระโมลิตยัคคฺชนะอยู่คลุกคลีกับพวกภิกษุณีเกินขอบเขต ท่านพระโมลิตยัคคฺชนะอยู่คลุกคลีกับพวกภิกษุณีเช่นนี้ ถ้าภิกษุรูปใดติเตียนภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าท่านพระโมลิตยัคคฺชนะ ท่านก็โกรธ ขัดใจ ถึงกระทำให้เป็นอธิกรณ์ก็มี อนึ่ง ถ้าภิกษุรูปใดติเตียนท่านพระโมลิตยัคคฺชนะต่อหน้าภิกษุณีเหล่านั้น ภิกษุณีเหล่านั้นก็โกรธ ขัดใจ ถึงกระทำให้เป็นอธิกรณ์ก็มี ท่านพระโมลิตยัคคฺชนะอยู่คลุกคลีกับพวกภิกษุณีเช่นนี้.

[๒๖๔] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่ง มา ตรัสสั่งว่า มานีภิกษุ เธอจงบอกโมลิตยัคคฺชนะภิกษุ ตามคำของเราว่า พระ

ศาสดารับสั่งให้หาท่าน. ภิกษุรูปนั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปหาท่านพระโมลียฝักคฺณะถึงที่อยู่ แล้วกล่าวว่า ท่านโมลียฝักคฺณะ พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน. ท่านพระโมลียฝักคฺณะ รับคำภิกษุรูปนั้นแล้วก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระโมลียฝักคฺณะว่า คุณก่อนฝักคฺณะ ได้ทราบว่าคุณอยู่คลุกคลีกับพวกภิกษุณีจนเกินขอบเขต คุณก่อนฝักคฺณะ. เธออยู่คลุกคลีกับพวกภิกษุณีเช่นนั้น ถ้าภิกษุรูปไรติเตียนภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าเธอ เธอก็โกรธ ขัดใจ ถึงกระทำให้เป็นอธิการณ์ก็มี อนึ่ง ถ้าภิกษุรูปไรติเตียนเธอต่อหน้าภิกษุณีทั้งหลาย ภิกษุณีเหล่านั้นก็โกรธ ขัดใจ ถึงกระทำให้เป็นอธิการณ์ก็มี ฝักคฺณะ เธออยู่คลุกคลีกับภิกษุณีทั้งหลายเช่นนี้จริงหรือ พระโมลียฝักคฺณะทูลรับว่า จริงพระเจ้าข้า จึงตรัสถามต่อไปว่า ฝักคฺณะ เธอเป็นกุลบุตรออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธามิใช่หรือ

โม. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ฝักคฺณะ การที่เธออยู่คลุกคลีกับพวกภิกษุณีจนเกินขอบเขต ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธาเลย ฝักคฺณะ เพราะฉะนั้น ถ้าแม้ภิกษุรูปไรติเตียนภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าเธอ แม้ในข้อนั้น เธอพึงละความพอใจ และวิตกอันอาศัยเรือนเสียบ แม้ในข้อนั้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน และเราจักไม่เปล่งวาจาที่ชั่ว จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์อยู่ แลจักเป็นผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะภายใน เธอพึงศึกษาอย่างนี้แล ฝักคฺณะ เพราะฉะนั้น ถ้าใคร ๆ ประหารภิกษุณีเหล่านั้นด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศาสตราต่อหน้าเธอ แม้ในข้อนั้น เธอพึงละความพอใจและวิตกอันอาศัยเรือนเสียบ แม้ในข้อนั้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน และเราจักไม่เปล่งวาจาที่ชั่วจักอนุ-

เคราะห์ด้วยประโยชน์อยู่ แลจักเป็นผู้มีเมตตาจิตไม่มีโทสะภายใน เธอพึงศึกษาอย่างนี้แล ผักคูนะ เพราะฉะนั้น ถ้าใคร ๆ ตีเตียนตัวเธอเอง ต่อหน้าเธอ แม้ในข้อนั้น เธอพึงละความพอใจ และวิตกอันอาศัยเรือนเสี้ย ผักคูนะ แม้ในข้อนั้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน และเราจักไม่เปล่งวาจาที่ชั่ว จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์อยู่ แลจักเป็นผู้มีเมตตาจิตไม่มีโทสะภายใน เธอพึงศึกษาอย่างนี้แล ผักคูนะ เพราะฉะนั้น ถ้าใคร ๆ ประหารเธอด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศาสตรา ผักคูนะ แม้ในข้อนั้น เธอพึงละความพอใจ และวิตกอันอาศัยเรือนเสี้ย แม้ในข้อนั้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน และเราจักไม่เปล่งวาจาที่ชั่ว จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ แลจักเป็นผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะภายใน ผักคูนะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ดังนี้แล.

[๒๖๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง พวกภิกษุได้ทำจิตของเราให้ยินดีเป็นอันมาก เราขอเตือนภิกษุทั้งหลายไว้ในที่นี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราน้ำอาหารหนเดียว เมื่อเราน้ำอาหารหนเดียวอยู่แล รู้สึกว่ามีอาหารน้อย ลำบากกายน้อย เบากาย มีกำลัง และอยู่อย่างผาสุก ภิกษุทั้งหลาย ถึงพวกเธอก็จงฉันอาหารหนเดียวเถิด แม้พวกเธอน้ำอาหารหนเดียว ก็จะรู้สึกว่ามีอาหารน้อย ลำบากกายน้อย เบากาย มีกำลัง และอยู่อย่างผาสุก ภิกษุทั้งหลาย เราไม่ต้องพร่ำสอนภิกษุเหล่านั้น มีกิจแต่จะทำสติให้เกิดในภิกษุเหล่านั้นเท่านั้น ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนรถที่เทียมด้วยม้าอาชาไนย ม้าที่ได้รับการฝึกมาดีแล้ว ก็เดินไปตามพื้นที่เรียบ หรือเดินไปตามหนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ไม่ต้องใช้เส้เพียง แต่นายสารก็ผู้ฝึกหัดที่ฉลาดขึ้นรถ แล้วจับสายบังเหียนด้วยมือซ้าย จับเส้ด้วย

มือขวาแล้วก็เตือนให้ม้าวิ่งตรงไปข้าง ทั้งเลี้ยวกลับไปตามความปรารถนาข้าง
ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เราไม่ต้องพร่ำสอนภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ ฉะนั้นเหมือนกัน
มีแต่กิจที่จะการทำสติให้เกิดในภิกษุเหล่านั้นเท่านั้น ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
แม้พวกเธอก็จงละอกุศลธรรมเสีย จงทำความ پاکเพียรแต่ในกุศลธรรมทั้งหลาย
เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้พวกเธอก็จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้
ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนป่าไม้สาละป่าใหญ่ ใกล้เคียงบ้านหรือนิคม และป่านั้น
ปกคลุมไปด้วยเหล่าต้นละหุ่ง ชายไร ๆ พึ่งหวังดีหวังประโยชน์และหวังความ
ปลอดภัยของต้นสาละนั้น เขาจึงตัดต้นรังเล็ก ๆ ที่คดที่ต้นละหุ่ง คอยแย่ง
โอชารอกออกไปทิ้งเสียภายนอก แล้ววางภายในป่าให้สะอาดเรียบร้อยแล้ว คอย
บำรุงรักษาต้นรังเล็ก ๆ ที่ต้นตรงขึ้นแรงดีไว้ได้โดยชอบ ภิกษุทั้งหลาย ด้วย
การกระทำดังที่กล่าวมานี้ สมัยต่อมา ป่าไม้รังนั้นก็เจริญงอกงามไพบูลย์ขึ้น
โดยลำดับ ฉนั้นใด ภิกษุทั้งหลาย แม้พวกเธอก็จงละอกุศลธรรมเสีย จงทำ
ความ پاکเพียรอยู่แต่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ฉนั้นใดเกิด เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้
พวกเธอ ก็จักเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้ถ่ายเดียว.

[๒๖๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ที่กรุงสาวัตถินี้แหละ
มีแม่บ้านคนหนึ่งชื่อว่าเวเทหิกา เกียรติศัพท์อันงามของแม่บ้านเวเทหิกาขจร
ไปแล้วอย่างนี้ว่า แม่บ้านเวเทหิกา เป็นคนเสงี่ยม เข้มตม เขือกเขิน
ภิกษุทั้งหลาย ก็แม่บ้านเวเทหิกา มีทาสีชื่อกาลิ เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้าน
จัดการงานดี ต่อมานางกาลิได้คิดอย่างนี้ว่า เกียรติศัพท์อันงามของนายหญิง
ของเราขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม่บ้านเวเทหิกา เป็นคนเสงี่ยม เข้มตม
เขือกเขิน ดังนี้ นายหญิงของเราไม่ทำความโกรธที่มีอยู่ภายในให้ปรากฏ หรือ
ไม่มีความโกรธอยู่เลย หรือว่านายหญิงของเราไม่ทำความโกรธที่มีอยู่ในภายใน
ให้ปรากฏ ก็เพราะเราจัดการงานทั้งหลายเรียบร้อยดี ไม่ใช่ไม่มีความโกรธ

อย่างกระนั้นเลย จำเราจะต้องทดลองนายหญิงดู วันรุ่งขึ้นนางกาฬิทาสี ก็แสวง
ลูกขึ้นสาย ภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายแม่บ้านเวเทหิกา ก็ได้ตวาดนางกาฬิทาสีขึ้นว่า
เฮ้ย อีคนใช้กาฬิ นางกาฬิจึงขานรับว่า อะไรเจ้าข้า.

เว. เฮ้ย ทำไมเองจึงลูกจนสาย.

กา. ไม่เป็นอะไรดอก เจ้าคะแม่นาย

นางจึงกล่าวอีกว่า อีคนชั่วร้าย ก็เมื่อไม่เป็นอะไร ทำไมเองจึงลูกขึ้น
จนสาย ดังนี้แล้ว โกรธ ขัดใจ ก็หน้านี้วักขมวด.

ภิกษุทั้งหลาย ที่นั่นนางกาฬิทาสีจึงคิดว่า นายหญิงของเราไม่ทำ
ความโกรธที่มีอยู่ในภายในให้ปรากฏเท่านั้น ไม่ใช่ไม่มีความโกรธ ที่ไม่ทำ
ความโกรธที่มีอยู่ในภายในให้ปรากฏ ก็เพราะเราจัดการงานทั้งหลายเรียบร้อยดี
ไม่ใช่ไม่มีความโกรธ อย่างกระนั้นเลย เราจะต้องทดลองนายหญิงให้ยิ่งขึ้นไป
ภิกษุทั้งหลาย ถัดจากวันนั้นมา นางกาฬิทาสี จึงลูกขึ้นสายกว่านั้นอีก ครั้งนั้น
แม่บ้านเวเทหิกา ก็ตวาดนางกาฬิทาสีอีกว่า เฮ้ย อีกาฬิ.

กา. อะไร เจ้าขาแม่นาย.

เว. เช้ ทำไมเองจึงนอนตื่นสาย.

กา. ไม่เป็นอะไรดอก เจ้าคะ.

นางจึงกล่าวอีกว่า เฮ้ย อีตัวร้าย ก็เมื่อไม่เป็นอะไร ทำไมเองจึง
นอนตื่นสายเล่า ดังนี้แล้ว โกรธ ขัดใจ ก็แผดเสียงวาจาที่ขัดใจ ภิกษุทั้งหลาย
ที่นั่น นางกาฬิทาสีจึงคิดว่า นายหญิงของเรา ไม่ทำความโกรธที่มีอยู่ในภายใน
ให้ปรากฏเท่านั้น ไม่ใช่ไม่มีความโกรธ ที่ไม่ทำความโกรธที่มีอยู่ในภายใน
ให้ปรากฏ ก็เพราะเราจัดการงานทั้งหลายให้เรียบร้อยดี ไม่ใช่ไม่มีความโกรธ
อย่างกระนั้นเลย เราจะต้องทดลองให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีก ดังนี้ แต่นั้นมา
นางกาฬิทาสีก็ลูกขึ้นสายกว่าทุกวัน ครั้งนั้น แม่บ้านเวเทหิกาผู้นาย ก็ร้อง

ค่ากราด โกรธจัด จึงคว่ำลิ่มประตูปาศรีระ ด้วยหมายจะทำศรีระทาสีให้แตก
ภิกษุทั้งหลาย คราวนั้น นางกาฬิตาสีศรีระแตก โลหิตไหลโซม จึงเที่ยว
โพนทนา แก่คนบ้านใกล้เคียงว่า แม่พ่อทั้งหลาย เชิญดูการกระทำของ
คนเสี้ยม เจียมตัว เยือกเย็นเอาเถิด ทำไมจึงทำแก่ทาสีคนเดียวอย่างนี้เล่า
เพราะโกรธว่านอนตื่นสหาย จึงคว่ำลิ่มประตูปาเอาศรีระ ด้วยหมายจะทำลาย
หัวข้า ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย แต่บัดนั้นมา เกียรติศัพท์อันชั่วของแม่บ้านเวเทหิกา
ก็จจรไปอย่างนี้ว่า แม่เรือนเวเทหิกา เป็นคนดูร้าย ไม่เจียมตัว ไม่เยือกเย็น
แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้น เป็นคน
สงบเสงี่ยมจัด เป็นคนเจียมตัวจัด เป็นคนเยือกเย็นจัด ได้ก็เพียงชั่วเวลาที่ยัง
ไม่ได้กระทบถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอใจเท่านั้น ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใดเธอ
กระทบถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอใจเข้า ก็ยังเป็นคนสงบเสงี่ยม เจียมตัว เยือกเย็น
อยู่ได้ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้นแหละควรทราบว่ เธอเป็นคนสงบเสงี่ยม
เป็นคนเจียมตัว เป็นคนเยือกเย็นจริง ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เรียกภิกษุรูปที่
เป็นคนว่าง่าย ถึงความเป็นคนว่าง่าย เพราะเหตุได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ
แลคิลานปัจจยเภสัชบริขารว่า เป็นคนว่าง่ายเลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะ
ภิกษุรูปนั้น เมื่อไม่ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัช
บริขารนั้น ก็จะไม่เป็นคนว่าง่าย จะไม่ถึงความเป็นคนว่าง่ายได้ ภิกษุทั้งหลาย
อนึ่ง ภิกษุรูปใดแล มาสักการะเคารพ นอบน้อมพระธรรมอยู่ เป็นคนว่าง่าย
ถึงความเป็นคนว่าง่าย เราเรียกภิกษุรูปนั้นว่า เป็นคนว่าง่าย ดังนี้ เพราะ
ฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้สักการะ
เคารพ นอบน้อมพระธรรม จักเป็นผู้ว่าง่าย จักถึงความเป็นคนว่าง่าย ดังนี้.

[๒๖๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางแห่งถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะพึงกล่าว
กะท่านมีอยู่ ๕ ประการ คือ กล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควร ๑ กล่าว

ด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริง ๑ กล่าวด้วยคำอ่อนหวานหรือคำหยาบคาย ๑ กล่าวด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ มีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในกล่าว ๑ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลอื่นจะกล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควรก็ตาม จะกล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริงก็ตาม จะกล่าวถ้อยคำอ่อนหวานหรือหยาบคายก็ตาม จะกล่าวถ้อยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ก็ตาม จะมีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในกล่าวก็ตาม แม้ในข้อนั้น พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่ว เราจักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ เราจักมีจิตเมตตา ไม่มีโทสะในภายใน เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคลนั้น และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบูรณ์ใหญ่ยิ่ง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปตลอดโลกทุกทิศทุกทาง ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตนั้น ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงศึกษาด้วยอาการดังที่กล่าวมานี้แล.

[๒๖๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า เราจักกระทำแผ่นดินอันใหญ่นี้ไม่ให้แผ่นดิน ดังนี้ เขาขุดลงตรงที่นั่น ๆ โขยขี้ดินทิ้งในที่นั้น ๆ บ้วนน้ำลายลงในที่นั้น ๆ แล้วส่ำทับว่าเองอย่าเป็นแผ่นดิน ๆ ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจักทำแผ่นดินอันใหญ่นี้ไม่ให้แผ่นดินได้หรือไม่. ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ได้ พระเจ้าข้า. ข้อนั้น เพราะเหตุไร. เพราะเหตุว่าแผ่นดินอันใหญ่นี้ ลึกหาประมาณมิได้ เขาจะทำแผ่นดินอันใหญ่นี้ไม่ให้แผ่นดินไม่ได้ง่ายเลย ก็แลบุรุษนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเสียเปล่าเป็นแน่แท้ ดังนี้ แม้ฉันทใด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางแห่งถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะพึงกล่าวกะท่านมีอยู่ ๕ ประการ คือ กล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควร ๑ กล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริง ๑ กล่าวด้วยคำอ่อนหวานหรือคำ

หยาบคาย ๑ กล่าวด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ มีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในกล่าว ๑ ก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน เมื่อบุคคลอื่นจะกล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควรก็ตาม จะกล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริงก็ตาม จะกล่าวด้วยถ้อยคำอ่อนหวานหรือหยาบคายก็ตาม จะกล่าวด้วยถ้อยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ก็ตาม จะมีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในกล่าวก็ตาม แม้ในข้อนี้ พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวนเราจักไม่เปล่งวาจาที่ชั่ว เราจักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ เราจักมีจิตเมตตา ไม่มีโทสะภายใน เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคลนั้น และเราจักแผ่เมตตาจิตอันเสมอด้วยแผ่นดิน ไพบูลย์ ใหญ่ยิ่ง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทไปตลอดโลก ทุกทิศทุกทาง ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตนั้น ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาด้วยอาการดังที่กล่าวมานี้แล.

[๒๖๕] คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบบุรุษถือเอาครั้งที่ตาม สีเหลือง สีเขียว หรือสีแดงอ่อนก็ตาม มาแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า เราจักเขียนรูปต่าง ๆ ในอากาศนี้ กระทำให้รูปปรากฏชัด ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจะเขียนรูปต่างๆ ในอากาศนี้ กระทำให้รูปปรากฏชัดได้หรือไม่. ไม่ได้พระเจ้าข้า. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร. เพราะธรรมชาติอากาศนี้ยอมเป็นของไม่มีรูปร่าง จึงให้เห็นไม่ได้ เขาจะเขียนรูปในอากาศนั้น ทำให้รูปเด่นปรากฏชัดไม่ได้ง่ายเลย ก็แหละบุรุษนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบาก เสียเปล่าเป็นแน่แท้ ดังนี้ แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ทางแห่งถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะพึงกล่าวกะท่าน มีอยู่ ๕ ประการ คือ กล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควร ๑ กล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริง กล่าวด้วยคำอ่อนหวานหรือคำหยาบคาย ๑ กล่าวด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ มีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในกล่าว ๑ ก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย เมื่อ

บุคคลอื่นจะกล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควรก็ตาม จะกล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริงก็ตาม จะกล่าวถ้อยคำอ่อนหวานหรือหยาบคายก็ตาม จะกล่าวถ้อยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ก็ตาม จะมีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในกล่าวก็ตาม แม้ในข้อนั้น พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่ว เราจักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ เราจักมีจิตเมตตา ไม่มีโทสะในภายใน เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคลนั้น และเราจะแผ่เมตตาจิตอันไพบุลย์ ใหญ่ยิ่ง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปตลอดโลก ทุกทิศทุกทาง ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตนั้น ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาด้วยอาการดังกล่าวมานี้แล.

[๒๗๐] คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษ ถือเอาคบหญาที่จุดไฟมาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักทำแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด ให้เดือดเป็นควันพลุ่ง ด้วยคบหญาที่จุดไฟแล้วนี้ ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจักทำแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด ให้เดือดเป็นควันพลุ่ง ด้วยคบหญาที่จุดไฟแล้วได้หรือไม่. ไม่ได้พระเจ้าข้า. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะแม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำที่ลึก สุดที่จะประมาณ เขาจะทำแม่คงคานั้นให้ร้อนจัด ให้เดือดเป็นควันพลุ่ง ด้วยคบหญาที่จุดไฟแล้วไม่ได้ง่ายเลย ก็แล บุรุษนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเสียเปล่าเป็นแน่แท้ ดังนี้ แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย ทางแห่งถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะพึงกล่าวกะท่านมีอยู่ ๕ ประการ คือ กล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควร ๑ กล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริง ๑ กล่าวด้วยคำอ่อนหวานหรือหยาบคาย กล่าวด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ มีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในกล่าว ๑ ก็ฉนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลอื่นจะกล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควรก็ตาม เขาจะกล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริงก็ตาม จะกล่าวถ้อยคำ

อ่อนหวานหรือหยาบคายก็ตาม จะกล่าวถ้อยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ ประกอบด้วยประโยชน์ก็ตาม จะมีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในกล่าวก็ตาม แม้ในข้อนั้น พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาที่ชั่ว เราจักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ เราจักมีเมตตาจิต ไม่มีโทสะในภายใน เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคลนั้น และเราจักแผ่เมตตาจิตอันเสมอด้วยแม่น้ำคงคาไพบูลย์ ใหญ่ยิ่ง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปตลอดโลกทุกทิศทุกทาง ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตนั้น ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาด้วยอาการดังที่กล่าวมานี้แล.

[๒๗๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนกระสอบหนังแมวที่นายช่างหนังฟอกดีเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่นและสำลี เป็นกระสอบที่ดีได้ไม่ดังก้อง ถ้ามีบุรุษถือเอาไม้หรือกระบือมาพุดขึ้นอย่างนี้ว่า เราจักทำกระสอบหนังแมว ที่เขาฟอกไว้ดีเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่นและสำลี ที่ดีได้ไม่ดังก้องนี้ให้เป็นของมีเสียงดังก้อง ด้วยไม้หรือกระบือดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจะทำกระสอบหนังแมวที่เขาฟอกไว้ดีเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่นและสำลี ที่ดีได้ไม่ดังก้องนี้ ให้กลับมีเสียงดังก้องขึ้น ด้วยไม้หรือกระบือได้หรือไม่. ไม่ได้ พระเจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะเหตุว่า กระสอบหนังแมวนั้น เขาฟอกดีเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่นและสำลี ซึ่งเป็นของที่ดีได้ไม่ดังก้อง เขาจะทำกระสอบหนังแมวนั้น ให้กลับเป็นของมีเสียงดังก้องขึ้นด้วยไม้หรือกระบือไม่ได้ง่ายเลย บุรุษคนนั้น จะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบาก เสียเปล่าเป็นแน่แท้ ดังนี้ แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย ทางแห่งถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะพึงกล่าวกะท่านมีอยู่ ๕ ประการคือ กล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควร ๑ กล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริง ๑ กล่าวด้วยคำอ่อนหวานหรือหยาบคาย ๑ กล่าวด้วยคำมีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ ๑ มีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายใน

กล่าว ๑ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย เมื่อคนอื่นจะกล่าวโดยกาลอันสมควร หรือไม่สมควรก็ตาม จะกล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริงก็ตาม จะกล่าวด้วยถ้อยคำอ่อนหวานหรือหยาบคายก็ตาม จะกล่าวด้วยถ้อยคำมีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ก็ตาม จะมีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในกล่าวก็ตาม แม้ในข้อนั้น พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่าจิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาที่ชั่ว เราจักอนุเคราะห์ผู้อื่นด้วยประโยชน์ เราจักมีเมตตาจิต ไม่มีโทสะในภายใน เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคลนั้น และเราจักแผ่เมตตาจิตอันเสมอด้วยกระสอบหนังแมว ไพบูลย์ ใหญ่ยิ่ง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปตลอดโลก ทุกทิศทุกทาง ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตนั้น ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาด้วยอาการดังที่กล่าวมานี้แล.

[๒๗๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย หากจะมีพวกโจรผู้มีความประพฤติต่ำช้า เอาเลื่อยที่มีด้ามสองข้าง เลื่อยอวัยวะใหญ่ย่อยของพวกเธอ แม้ในเหตุนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดมีใจคิดร้ายต่อโจรเหล่านั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นไม่เชื่อว่าเป็นผู้ทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะเหตุที่อดกลั้นไม่ได้นั้น ภิกษุทั้งหลาย แม้ในข้อนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาที่ชั่ว เราจักอนุเคราะห์ผู้อื่นด้วยประโยชน์ เราจักมีเมตตาจิตไม่มีโทสะในภายใน เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคลนั้น และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ ใหญ่ยิ่ง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปตลอดโลก ทุกทิศทุกทาง ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตนั้น ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาด้วยอาการดังที่กล่าวมานี้แล.

[๒๗๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พวกเธอควรใส่ใจถึงโอวาทอันเปรียบด้วยเลื่อยนี้เนื่องนิตย์เถิด พวกเธอจะไม่มองเห็นทางแห่งถ้อยคำที่มีโทษน้อยหรือโทษมาก ที่พวกเธอจะอดกลั้นไม่ได้ หรือยังจะมีอยู่บ้าง. ไม่มีพระเจ้าข้า.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นดาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 265
เพราะเหตุที่นั่นแหละ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงใส่ใจถึงโอวาทอันเปรียบได้ ด้วย
เลื่อยนี้เนื่องนิศย์เกิด ชื่อนั้นจักเป็นประโยชน์และความสุขแก่พวกเธอสิ้นกาล
นาน ดังนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจ
ชื่นชมยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบ กกจูฬมสูตรที่ ๑

โอปัมมวรรค

อรรถกถากกจูปมสูตร

กกจูปมสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยใน กกจูปมสูตรนั้น ดังต่อไปนี้. คำว่า โมลีย-
ฝัคคุณะ นี้ มวยम्म ท่านเรียกว่า โมลี. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เจตฺวาน โมลี วรรณุชฺวาตีตํ

เวหาสยํ อุกุขิปิ สากฺยปฺปฺกโว

รตนจฺโกฏฺฐวเรน วาสโว

สทฺสฺสเนตฺโต สิรสา ปฏิกฺคหิ.

จอมศากยะผู้ประเสริฐสุด ทรงตัดพระเมาลี

(คือมวยผม) อันอบด้วยของหอมอย่างดีแล้ว

โยนขึ้นไปในอากาศ ท้าววาสวะสหัสสเนตรทรง

เอาพอบแก้ว อันประเสริฐ ทูนพระเศียร รับไว้

ดังนี้.

ในเวลาที่ท่านเป็นคฤหัสถ์มีมวยผมใหญ่ เพราะเหตุนั้น เขาจึงเรียกท่านว่า
โมลียฝัคคุณะ. แม้บวชแล้วชนทั้งหลายก็ยังจำชื่อนั้นได้.

บทว่า อตีเวลํ แปลว่า เกินขอบเขต. ในบทว่า อตฺเวลํ นั้น
เวลามี ๓ คือ

๑. กาลเวลา ขอบเขตคือเวลา

๒. สีมเวลา ขอบเขตคือเขตแดน

๓. สीलเวลา ขอบเขตคือศีล

จริงอยู่ ในคำว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้น ดังนี้ เวลานี้ชื่อว่า กาลเวลา. ในคำว่า ภิกษุผู้มีธรรมอันตั้งอยู่แล้วจะไม่ก้าวล่วงแดน ดังนี้ เวลานี้ ชื่อว่า สิมเวลา. ในคำว่า การไม่ล่วงละเมิดเวลา คือที่ชื่อเสตุฆาต-วิริติ อริยมรรคผู้มา ซึ่งบาปกรรมอันเป็นนับเนื่องแล้วในพระอริยมรรค ชื่อว่า เสตุ และในคำว่า ชื่อว่า เวลา เพราะอรรถว่าการไม่ล่วงละเมิดนี้ ดังนี้ เวลานี้ชื่อว่า สีสเวลา.

พระโมลลียพคฺคฺขุนะนั้นย่อมก้าวล่วงขอบเขตตามที่กล่าวแล้วนั้นทั้ง ๓ ที่เดียว. จริงอยู่ กาลเวลาสำหรับการให้โอวาทภิกษุณีทั้งหลาย มีอยู่. เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตกแล้ว พระโมลลียพคฺคฺขุนะนั้นก็ยังคงกล่าวสอนอยู่ จึงชื่อว่า เกินกาลเวลาเมื่อนั้น. ชื่อว่า ประมาณ (การกำหนด) ในการกล่าวสอนภิกษุณีทั้งหลาย มีอยู่ ชื่อว่า สิมมริยาทา แปลว่า เขตแดน พระโมลลียพคฺคฺขุนะนั้น กล่าวสอนเกินกว่าห้าหกคำขึ้นไป จึงชื่อว่า เกินสิมเวลาเมื่อนั้น. ก็พระโมลลียพคฺคฺขุนะเมื่อก้าวธรรมอยู่. ก็กระทำเป็นเล่น (มีการพูดตลกเป็นต้น) ย่อมกล่าวคำมากเพียงพอที่จะเป็นอาบัติหยาบได้. ด้วยอาการอย่างนี้ ชื่อว่า เกินแม่ซึ่งสีลเวลา.

บทว่า **อัสสุโร** คือว่าเป็นผู้ปะปนกัน ร่วมสุขทุกข์กัน. บทว่า สมมุขาคือ ข้างหน้า. บทว่า **อวณฺณ ภาสติ** ความว่า ภิกษุรูปใด ๆ เห็นพวกภิกษุณีเหล่านั้นทำกิจ มีการดำข้าวเป็นต้น ก็จะกล่าวสิ่งที่ไม่เป็นเป็นคุณว่าภิกษุณีพวกนี้พระพฤติไม่ดี ว่ายาก เป็นผู้คะนอง คงไม่ต้องอาบัติ ดังนี้. บทว่า **อธิกรณฺปิ กโรติ** ความว่า พระโมลลียพคฺคฺขุนะ ย่อมชดอธิกรณฺ (เรื่องราว) แก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ว่า จำเดิมแต่เห็นภิกษุณีทั้งหลายเหล่านี้แล้ว ชดถูกลตา การบูชาด้วยดอกไม้ในวิหารนี้ หรือว่า การกระต่าง ๆ มีการชำระล้างอาสนะ. และการประพรมเป็นต้น ย่อมดำเนินโดยภิกษุณีเหล่านี้ ภิกษุณีเหล่านี้เป็นกุลธิดา เป็นผู้มีความละเอียด พวกท่านกล่าวอย่างนี้ ๆ แก่ภิกษุณีเหล่านั้น

พวกท่านเป็นอาบัติชื่อนี้ พวกท่านจงมาสำนักพระวินัยธร แล้วให้วินิจัย
แก่เรา. บทว่า โมลิตยผคฺคฺคุณฺสฺ อวณฺณํ ภาสติ ความว่า ภิกษุใด ๆ
ย่อมกล่าวถึงอันมิใช่คุณว่า ชื่อว่า อาบัติ ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนี้ ที่บริเวณของ
พระโมลิตยผคฺคฺคุณฺสฺ นี้ ไม่ว่าจะภิกษุณีตลอดกาลเป็นนิตย์ ดังนี้. บทว่า อธิกรณฺปิ
ภโรนฺตฺติ ความว่า ย่อมชกอธิกรณ์แก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ว่า จำเดิมแก่เรา
เห็นพระโมลิตยผคฺคฺคุณฺสฺ เสร็จแล้ว ย่อมชกคลุกตา ใคร ๆ ไม่อาจแม้แต่จะแลดูที่อยู่
ของพวกภิกษุอื่นในวิหารนี้ได้ พวกภิกษุณีที่มาสู่วิหารนี้ ได้อาศัยพระเถระ
(พระโมลิตยผคฺคฺคุณฺสฺ) รูปเดียวแท้ ๆ จึงได้โอวาทบ้าง การต้อนรับบ้าง
บทอุทเทสฺบ้าง ท่านเป็นบุตรของผู้มีตระกูล มีความละเอียด มีความรำคาญ
พวกท่านจงกล่าวถ้อยคำอย่างนี้ ๆ เห็นปานนี้ พวกท่านจงมา ให้พระวินัยธร
วินิจัยแก่เรา ดังนี้. ชื่อว่า โส ภิกษุ ภควนฺตํ เอตทวโจ ความว่า ได้
กราบทูลเพื่อต้องการจะให้เป็นที่รักก็หาไม่ หรือด้วยประสงค์เพื่อให้เขาแตกกัน
ก็หาไม่ ที่แท้เพื่อมุ่งประโยชน์เท่านั้น.

ได้ยินว่า ภิกษุนี้คิดว่า เมื่อภิกษุ (โมลิตยผคฺคฺคุณฺสฺ) นี้คลุกคลีอยู่
อย่างนี้ ความเสื่อมยศ จักเกิดขึ้น สิ่งที่มีโทษนั้นเป็นโทษแม้แก่พระศาสนา
ก็พระโมลิตยผคฺคฺคุณฺสฺ นี้ถูกภิกษุอื่นตักเตือนแล้วก็จักไม่ยอมงดเว้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงแสดงธรรมให้โอวาทแล้วก็จักงดเว้น ดังนี้. เพราะภิกษุนี้เป็น
ผู้มุ่งประโยชน์ จึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อายสฺมา ภนฺเต
เป็นต้น แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระโมลิตยผคฺคฺคุณฺสฺ คลุกคลีอยู่
กับพวกภิกษุณีเกินขอบเขต เป็นต้น. บทว่า อามนฺตฺติ คือว่า จงให้ทราบ.
บทว่า อามนฺตฺติ แปลว่า ตรัสเรียก. บทว่า สทฺธา แปลว่า ด้วยศรัทธา
บทว่า ตสฺมา ความว่า ก็เพราะเหตุที่เธอเป็นบุตรผู้มีตระกูล เป็นผู้บวช
ด้วยศรัทธา หรือเหตุที่เธอคลุกคลีอยู่กับภิกษุณีทั้งหลายอย่างนั้น คนพวกใด

ค่าภิกษุณีหรือประหารภิกษุณี เกิดความโทมนัสจิตใจในคนพวกนั้น เมื่อเธอ
ละความคลุกคลีได้แล้ว ความโทมนัสก็จักไม่เกิด ดังนี้. บทว่า **ตตฺร** คือว่า
ในการติเตียนนั้น. บทว่า **เคหสิตา** คือว่า อาศัยเบญจกามคุณ. บทว่า **จนฺทา**
คือว่า พอใจด้วยคันทหาบ้าง พอใจด้วยปฏิมะบ้าง. บทว่า **วิปริณตํ** ความว่า
จิตกำหนดด้วยอำนาจคันทหาที่แปรปรวน ทั้งจิตที่โกรธ ทั้งจิตที่หลง ก็แปร-
ปรวนเป็นอื่น. แต่ในที่นี้ จิตที่กำหนดด้วยความพอใจด้วยอำนาจคันทหา ก็ควร
แม้จิตที่โกรธด้วยความพอใจ ด้วยอำนาจปฏิมะก็ควร. บทว่า **หิตานุกมฺปิ**
ได้แก่อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล คือว่าแผ่ออกไปด้วยประโยชน์เกื้อกูล.
บทว่า **น โทสนฺตโร** คือว่า เราจักไม่เป็นผู้มีโทสจิต.

เพราะเหตุไร ท่านจึงเริ่มคำว่า **อถ โข ภควา** เป็นต้น. ได้ยินว่า
แม้ความคิดว่า เราให้อิวาทเพียงนี้แล้ว จักงดเว้นจากการคลุกคลีกับภิกษุณี
ทั้งหลาย ดังนี้ ของพระโมลลยฝักคณะมิได้เกิด. ก็พระโมลลยฝักคณะนั้นเป็นผู้
ขัดแย้งกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ราวจะว่าเป็นลิ้มสลัก ฝ้ายสะดึง. ในครั้งนั้น
เพราะทรงเห็นภิกษุผู้ว่ายากรูปนี้ ภาพเหล่าภิกษุผู้ว่าง่าย ครั้นปฐมโพธิกาลก็มา
ปราถนากับพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนบุคคลผู้หิว ปรารณาอาหาร ผู้กระหาย
น้ำปรารณาน้ำดื่ม ผู้กระทบความหนาว ปรารณาความอุ่น ผู้ประสบทุกข์
ปรารณาสุขขณะนั้น. ลำดับนั้น ทรงประสงค์จะสรรเสริญพวกภิกษุผู้ว่าง่าย
เหล่านั้น จึงเริ่มเทศนานี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาราธยีสฺส** แปลว่า
ให้ยินดีคือให้ถือเอา. บทว่า **เอกํ สมฺมยํ** แปลว่า สมัยหนึ่ง. บทว่า **เอกา**
สนฺโภชนํ ได้แก่ การฉันอาหารในเวลาปุเรภัตครั้งเดียว. จริงอยู่ ตั้งแต่
พระอาทิตย์ขึ้นจนถึงเวลาเที่ยงวัน แม้ภิกษุจะฉันอาหาร ๑๐ ครั้ง ท่านก็
ประสงค์เอาในข้อว่า ฉันอาหารหนเดียวนี้. บทว่า **อปฺปาพาทตํ** คือ ปราศ-
จากอาพาธ. บทว่า **อปฺปาตงฺกตํ** คือปราศจากทุกข์. บทว่า **ลหฺภูจฺจํ**

ได้แก่ มีร่างกายคล่องแคล่ว. บทว่า พลฺ แปลว่า มีกำลังกาย. บทว่า ฆาสฺวหาริ คือ ร่างกายอยู่เป็นสุข.

ถามว่า ทำไม พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ด้วยสูตรนี้.

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงกาลให้ละการฉันอาหารในเวลา วิกาลในเวลากลางวันในสูตรนี้ แต่ในภิกขุสัทธิสฺสตรัสถึงกาลให้ละการฉันอาหาร ในเวลาวิกาลในเวลากลางคืน. พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงให้ภิกษุละการฉัน อาหารในเวลาวิกาลทั้งสองนี้พร้อมกัน.

ถามว่า เพราะเหตุไร.

ตอบว่า ก็เพราะอาหารในเวลาวิกาลทั้งสองนี้ สัตว์ทั้งหลายประพฤติ มาจนชินในวิภวแล้ว กุลบุตรผู้สุขุมล (ผู้ละเอียดอ่อน) มีอยู่ กุลบุตรเหล่านั้น ถ้าละอาหารในเวลาวิกาลทั้งสองพร้อมกัน ย่อมลำบาก เพราะฉะนั้น จึงไม่ทรง ให้ละพร้อมกัน คือให้ละการฉันอาหารนั้นคนละคราว คือให้ละอาหารในเวลา วิกาลในเวลากลางวันคราวหนึ่ง และให้ละอาหารในเวลาวิกาลในเวลากลางคืน คราวหนึ่ง.

ในสองคราวนั้น ในสูตรนี้ ตรัสให้ละการฉันอาหารในเวลาวิกาล ในเวลากลางวัน. พระพุทธเจ้าทั้งหลายมิใช่ทรงชี้ภัย ให้ละการฉันอาหารใน เวลาวิกาลเท่านั้น แต่ทรงแสดงอานิสงส์แล้วจึงให้ละ ด้วยเหตุนี้แหละ สัตว์ ทั้งหลาย จึงละได้โดยง่าย เพราะฉะนั้น เมื่อจะแสดงอานิสงส์ จึงตรัสคุณ ประโยชน์ ๕ เหล่านี้ (คือ มีอาพาธน้อย มีความลำบากน้อยเป็นต้น).

บทว่า อนุสาสนิ กรณียา ความว่า ต้องปราถนาบอ่ยๆ ว่า พวกเธอ จงทำสิ่งนี้ อย่าทำสิ่งนี้ คือ มีแต่กิจทำให้เกิดสติเท่านั้น และตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งปฐมโพธิกาล ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ภิกษุเหล่านั้น ได้ทำสิ่งที่ควรทำ ได้ละสิ่งที่ควรละ ภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้ว่าง่าย เชื่อฟัง รับสนองโอวาท.

บัดนี้ เมื่อจะทรงนำอุปมาอันสอนถึงความที่ภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้ว่าง่าย จึงตรัสคำว่า **เสยฺยถาปี** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุญฺมีย** ได้แก่ พื้นที่ดีเรียบ เหมือนในประโยคที่ว่า บุคคลพึงหว่านพืชในพื้นที่ดี ในนาดีอันปราศจากตอไม้ เป็นต้น และคำที่มาในประโยคว่า พื้นที่สะอาด เป็นพื้นที่ดี เป็นต้น. บทว่า **จตุมหาลเ** ได้แก่ ในที่ทางใหญ่สองสาย ตัดผ่านกันไป. บทว่า **อาชณฺนโร** ได้แก่ รถที่เทียมด้วยม้าที่ฝึกดีแล้ว. บทว่า **โธสุตฺตปโตโท** ความว่า นายสารถิผู้ฉลาดก้าวขึ้นบนรถแล้ว. สามารถเพื่อจะถือแซ่ที่วางไว้ทางขวางแล้วห้อยลง. บทว่า **โยคฺคาจริโย** ได้แก่ นายสารถิ. ผู้ใดยอมฝึกม้า ผู้นั้น ชื่อว่า **อสุตฺตมฺมสารถิ**. บทว่า **เยนิจฺจกั** คือ ย่อมปรารถนาไปทางใด. บทว่า **ยทิจฺจกั** คือ ย่อมต้องการออกไปที่ใด. บทว่า **สาเรยฺย** คือ พึ่งไปทางทรงข้างหน้า. บทว่า **ปจฺจฺจา** **สาเรยฺย** คือ ให้กลับ. บทว่า **เอวมฺว โข** ความว่า เหมือนอย่างว่า นายสารถินั้น ย่อมปรารถนาจะไปทางใด ๆ ม้าก็จะขึ้นทางนั้น ๆ ย่อมปรารถนา โดยคติใด ๆ ก็ถือเอาคตินั้น ๆ นั้นแหละไป ม้าลากรถไป ก็ไม่ห้ามไม่เฉียน แต่ม้าวางกีบไปในพื้นอันเรียบอย่างดีเท่านั้น. คำที่เราพึงกล่าวซ้ำซากในภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นมิได้มีแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ ว่าจงทำการนี้ อย่าทำการนี้ มีกิจที่ควรกระทำก็เพียงเดือนสติเท่านั้น ดังนี้ กิจที่ควรทำก็เป็นอันภิกษุแม้เหล่านั้น ทำมาก่อนแล้วทั้งนั้น กิจไม่ควรทำเธอก็ละเสียแล้ว. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เหล่าภิกษุผู้ว่าง่าย เปรียบเทียบด้วยยานที่เทียมด้วยม้าอาชาไนย ก็ละอกุศลธรรมได้ด้วยเพียงให้เกิดสติเท่านั้น เพราะฉะนั้น แม้พวกเขาจงละอกุศลธรรมเสีย. บทว่า **เอลฺลฺลฺลเภาหิ** ได้ยินว่า ต้นละหุ่งทั้งหลายย่อมประทุษร้ายต้นสาละ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแล้วอย่างนั้น. บทว่า **วิโสธเยยฺย** คือ พึงตัดต้นละหุ่งทั้งหลาย และเถาวัลย์อื่นเสีย แล้วก็ทำความ

สะอาดโดยนำไปทิ้งภายนอก. บทว่า สุชาติ ได้แก่ ตั้งอยู่ด้วยดี. บทว่า สมมา परिหเรยฺย คือว่า พึงกันเขตทำให้เจริญ เลี้ยงดูให้ถูกต้อง โดยการรดน้ำบ้าง พรวนดินที่ไถไครตามเวลาอันควรบ้าง ตัดเครื่องเกาวัลย์และกอไม้เป็นต้นบ้าง นำรังมดค้ำออกไปบ้าง เอาใบแมลงมุมและท่อนไม้แห้งออกไปบ้าง. ความเจริญ เป็นต้น มีเนื้อความกล่าวไว้แล้วทั้งนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงโทษแห่งความไม่อดทน จึงตรัสคำว่า ภูตปุพฺพํ เป็นอาทิ. บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า เวเทหิกา นี้ เป็นชื่อ กุลธิดา ผู้อาศัยอยู่ในเวเทหรัฐ. อีกอย่างหนึ่ง ท่านเรียกปัญญาว่า เวทะ. ผู้ใดยอมไป ย่อมดำเนินไปด้วยปัญญา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า เวเทหิกา อธิบายว่า บัณฑิต. บทว่า คหปตานิ คือ หญิงเจ้าเรือน. บทว่า กิตฺติ สทฺโท คือ เกียรติก้อง. บทว่า โสรตา ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความสงบเสงี่ยม. บทว่า นิวาตา คือ ประพฤติถ่อมตน. บทว่า อุปสนฺตา คือ เป็นผู้เยือกเย็น. บทว่า ทกฺขา ได้แก่ เป็นผู้ฉลาดในกิจการงานทั้งหลาย มีการหุงข้าวปูกินนอนและตามไฟ เป็นต้น. บทว่า อนลฺลา คือ เป็นผู้ลุกขึ้น (ขยัน). บทว่า สุตฺตวิหิตกมฺมฺนฺตา คือ มีกิจการงานอันจัดไว้แล้วอย่างดี. ท่านแสดงว่า ทาสีคนหนึ่งไม่เกียจคร้าน แต่จับภาชนะใด ๆ ก็ทำให้ภาชนะนั้น ๆ แฉกหรือบิ่น ทาสีผู้นี้ไม่เป็นเช่นนั้น. บทว่า ทิวา อฏฺฐาติ ความว่า ลุกขึ้นในเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นโດงแล้ว ไม่กระทำการงานแม้การรีดนมโค เป็นต้น ที่ควรกระทำแต่เช้าตรู่. บทว่า เห เซ กาฬิ ความว่า เฮ้ออีกาลี เพราะเหตุไร เจ้าจึงลุกขึ้นสาย เจ้าไม่สบายเป็นอะไรหรือ. บทว่า โน วต เร กิณฺณิ ความว่า ความไม่ผาสุกอะไร ๆ มีการปวดหัวปวดหลัง เป็นต้น มิได้มี เมื่อเป็นเช่นนั้น นางนั้น จึงได้กล่าวว่ เนะอิชาติชฺว เพราะเหตุไร เจ้าจึงลุกขึ้นสาย ดังนี้ แล้วโอรธ ขัดใจ หน้านิ้วก็ขมวด. บทว่า ทิวาตรํ อฏฺฐาติ

คือ ในวันรุ่งขึ้น ก็ลุกขึ้นสายกว่า. บทว่า **อนตุตมน์ วาจ** ความว่า แม่บ้านนั้นกล่าวว่า เฮียอีคนชาติชั่ว เจ้าไม่รู้จักประมาณของตนเอง สำคัญว่าหนาวจัดหรือ บัดนี้ เมื่อจักให้นางกาตี ทาสีนั้นสำนึกตน จึงเปล่งเสียงถ้อยคำของคนทีโกรธ. บทว่า **ปฏิวิสสุกาน** แปลว่า ผู้อยู่บ้านใกล้เคียง. บทว่า **อุชฺฌาเปติ** คือว่า เทียวโพนทะนาให้เขาคูหมิ่น บทว่า **จณฺท** คือ ไม่สงบเสงี่ยมเป็นคนชั่ว. อธิบายว่า คุณทั้งหลายมีเพียงเท่านี้ด้วยอาการอย่างนี้ แต่โทษเกิดขึ้นเป็นทวีคูณ มากกว่าคุณนั้น. ธรรมดาว่าคุณทั้งหลายย่อมค่อย ๆ มา. แต่โทษนั้นเพียงวันเดียวก็แผ่ขยายไป. บทว่า **โสทรโสทรโต** แปลว่า เป็นคนสงบเสงี่ยมอย่างยิ่ง. ถึงกับเขากล่าวว่าเป็นพระโสดาบันหรือหนอ พระสกทาคามิ พระอนาคามิ พระอรหันต์หรือหนอ. บทว่า **มุสฺสนฺติ** ได้แก่ แห้งถ้อยคำที่ปรากฏมาถูก กระทบ ที่นั่น จึงรู้ได้ว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้สงบเสงี่ยม. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษผู้ตั้งอยู่ในอิริยาสนชันติ พึงทราบว่าเป็นภิกษผู้สงบเสงี่ยม. บทว่า **โยจิวร ๆ เป ๆ ปริกฺขารเหตุ** ความว่า ภิกษุรูปใด เมื่อได้ปัจจัยทั้งหลายมีจิวร เป็นต้น ที่ประณีต ๆ เหล่านี้ ย่อมทำการนวดเท่านั้นนวดหลัง เป็นต้น โดยพูดคำเดียวเท่านั้น. บทว่า **อลภฺมาน** คือว่า เมื่อไม่ได้อย่างที่เคยได้มาก่อน. บทว่า **ธมฺมเยว สกฺกโรนฺโต** คือว่า เมื่อกระทำสักการะ คือการที่กระทำให้ดีต่อธรรมนั้นนั่นแหละ. บทว่า **ครุฑโรนฺโต** คือว่า กระทำเคารพ คือให้เป็นภาระ. บทว่า **มานนฺโต** คือว่า กระทำให้เป็นที่รักด้วยความนอบน้อม. บทว่า **ปฺปูเชนฺโต** ได้แก่ บูชาด้วยปัจจัย. บทว่า **อปจายฺมาน** ได้แก่ นอบน้อม แสดงความยำเกรง ถ่อมตน ต่อธรรมนั้นแล.

ทางแห่งถ้อยคำ ๕ ประการ

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงโทษแห่งความไม่อดทนอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงทางแห่งถ้อยคำ ๕ ประการ ด้วยพระดำรัสว่า เหล่าชน ย่อมอดทนอย่างนี้แล้ว ตรัสคำว่า **ปลุจิเม ภิกฺขเว** เป็นต้น บรรดาบท เหล่านั้น บทว่า กาลเน แปลว่า โดยถึงกาลเวลาอันสมควร. บทว่า **ภูเตน** แปลว่า ด้วยคำอันเป็นจริง. บทว่า **สณฺเฬน** คือว่า ด้วยถ้อยคำที่สุภาพ. บทว่า **อตุลฺลสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส** ด้วยถ้อยคำอันอาศัยประโยชน์ อาศัยเหตุการณ์ะ. บทว่า **อกาเลน** เป็นอาทิ แปลว่า โดยกาลอันไม่สมควรเป็นต้น บัณฑิต พึงทราบด้วยสามารถแห่งธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมเหล่านั้นนั่นแหละ. บทว่า **เมตฺตจิตฺตา** คือ เกิดเมตตาคจิต. บทว่า **โทสนฺตฺตรา** คือ จิตอันโทสะ ประทุษร้ายแล้ว คือ เกิดโทสะขึ้นแล้วในภายใน. บทว่า **ตตฺตฺราปี** คือ ใน ทางแห่งถ้อยคำเหล่านั้น. บทว่า **ผริตฺวา** คือ น้อมไป. บทว่า **ตตฺตฺรามุณฺณจ** คือ กระทำถ้อยคำให้เป็นอารมณ์ของจิตนั้นไปทั่วโลก ภิกษุกระทำบุคคลผู้ถือเอาทางแห่งถ้อยคำ ๕ มาแล้วให้เป็นอารมณ์ของเมตตาคจิต เมื่อกระทำสัตว์ที่เหลือให้เป็นอารมณ์ของเมตตาคจิต นั้นนั่นแหละอีก จึงชื่อว่า กระทำให้เป็นอารมณ์ของจิตนั้นไปทั่วโลก. ในข้อนั้น พึงทราบความหมายแห่งถ้อยคำดังนี้ บทว่า **ตตฺตฺรามุณฺณจ** ว่า ได้แก่ กระทำให้เป็นอารมณ์แห่งเมตตาคจิตนั้น นั่นแหละ. บทว่า **สพฺพาวนฺตุ** ได้แก่ มีสัตว์ทั้งหมด. บทว่า **โลก** ได้แก่ สัตว์โลก. บทว่า **วิปฺุเลน** ได้แก่ มีสัตว์มิใช่น้อยเป็นอารมณ์. บทว่า **มหกฺุเตน** คือ ประกอบด้วยจิตมหัคคตภูมิ. บทว่า **อปฺุปฺมาเณน** คือ เจริญดีแล้ว. บทว่า **อเวเรน** คือ ไม่มีโทษ. บทว่า **อပ္ุยาปฺุชฺเณน** คือ ไม่มีทุกข์. บทว่า **ผริตฺวา วิหริสฺสาม** ความว่า พวกเราน้อมนึกถึงบุคคล

นั้นและสัตว์โลกทั้งหมด กระทำให้เป็นอารมณ์ของจิตนั้น ด้วยจิตอันสหรรค ด้วยเมตตาเห็นปานนี้แล้วอยู่.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงนำอุปมาอันชี้แจงถึงอรรถนั้น จึงตรัสคำว่า **เสวยยาปี** เป็นอาทิ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปจวี** ได้แก่ จักกระทำไม่ให้มีแผ่นดิน อธิบายว่าจักให้ถึงความไม่มีแผ่นดิน. บทว่า **ตตฺร ตตฺร** แปลว่า ที่นั้น ๆ. บทว่า **วิกิเรยฺย** คือเอากระเช้ายกดินขึ้น ไพรย ดูกพืชทั้งหลาย. บทว่า **โอรุญฺเญยฺย** คือ ถ่มน้ำลาย. บทว่า **อปจวี** **กเรยฺย** ความว่า ใครถึงแม้จะทำความเพียรด้วยกายและวาจาอยู่อย่างนี้ ก็ไม่อาจกระทำแผ่นดินใหญ่ไม่ให้เป็นแผ่นดินเลย.

แผ่นดินหนาลึก ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์

บทว่า **คมฺภีรา** แปลว่า ลึก คือว่าโดยส่วนที่หนาลึก สองแสนสี่หมื่นโยชน์. บทว่า **อปฺปเมยฺย** แปลว่า หาประมาณมิได้ คือว่า กำหนดไม่ได้ในทางขวาง. บทว่า **เอวเมว โข** นี้เป็นการเทียบเคียงด้วยข้ออุปมาในที่นี้ เมตตาคิด ฟังเห็นเหมือนแผ่นดิน. บุคคลผู้ถือเอาทางแห่งถ้อยคำ ๕ อย่างมาแล้ว เหมือนบุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้ว. บุรุษนั้นย่อมไม่อาจเพื่อทำแผ่นดินใหญ่ไม่ให้เป็นแผ่นดินได้ ด้วยจอบและตะกร้า ฉนใด บุคคลผู้ถือเอาทางแห่งถ้อยคำ ๕ อย่างมาแล้ว ก็จักไม่อาจเพื่อกระทำเมตตาคิดของท่านทั้งหลายให้แปรปรวนได้ฉน นั้น.

๑. แผ่นดินนี้แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ ตอนบนครึ่งหนึ่ง เรียกว่า บังสุปฐวี ตอนล่างครึ่งหนึ่ง เรียกว่า ศิลาปฐวี. ในอังคุตตนิกาย พระบาลีว่า อัม โข อานนฺท มหาปถวี อุตเท ปตฺติจฺจิตา อุตถัม วาเต ปตฺติจฺจิตัม วาโต อากาสมฺภูโจ โหติ แปลว่า ดูก่อนอานนท มหาปฐวีนี้แล ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ

ฟังทราบวินิจฉัยในอุปมาที่สองดังต่อไปนี้. บทว่า **หลิทฺถิ** ได้แก่ สีเหลืองอย่างใด อย่างหนึ่ง. บทว่า **นิล** ได้แก่ สีเขียว ดำริด หรือสีเขียว ใบไม้. บทว่า **อรุปี** แปลว่า ไม่มีรูป.

ถามว่า ก็ปริจินนากาส* ในระหว่างแห่งหมู่ไม้ทั้งสอง หรือต้นไม้ หรือที่นอน หรือศิลา ก็ปรากฏว่า รูป มิใช่หรือ เพราะเหตุไร ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อากาศเป็นของไม่มีรูปร่าง ดังนี้.

ตอบว่า เพราะปฏิเสธการเห็นรูป. ด้วยเหตุนี้แหละ จึงตรัส คำว่า **อนิทฺตฺสน** แปลว่า ชี้ให้เห็นไม่ได้. จริงอยู่ ใคร ๆ ไม่อาจเขียน รูป แสดงรูปให้ปรากฏในอากาศนั้นได้ ฉะนั้น จึงตรัสว่า **อรุปี** แปลว่า ไม่มีรูป ดังนี้. บทว่า **อนิทฺตฺสน** คือ ไม่ใช่วิถีของจักษุวิญญาณที่ทำหน้าที่เห็น. ก็ในการเปรียบเทียบอุปมาในข้อที่สองนี้ เมตตาคจิต เปรียบเหมือน อากาศ ทางแห่งถ้อยคำ ๕ อย่างเปรียบเหมือนเครื่องเขียนสี ๔ อย่าง มีปุยฝ้าย เป็นที่ ๕. บุคคลผู้ถือเอาทางแห่งถ้อยคำ ๕ อย่างมาแล้ว เปรียบเหมือนบุรุษ ผู้ถือเอาเครื่องเขียนสีทั้งหลาย มีปุยฝ้ายเป็นที่ ๕ มาแล้ว. บุรุษนั้น ย่อมไม่ อาจทำรูปภาพให้ปรากฏในอากาศได้ด้วยเครื่องเขียนสีทั้งหลาย ซึ่งมีปุยฝ้ายเป็นที่ ๕ นั้นใด บุคคลผู้ถือเอาทางแห่งถ้อยคำทั้ง ๕ มาแล้ว ก็จักไม่อาจกระทำ เมตตาคจิตของท่านทั้งหลายให้แปรปรวน คือให้เป็นโทษะเกิดขึ้นได้ฉนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในอุปมาที่สามดังต่อไปนี้. บทว่า **อาทิตฺต** คือว่า ไฟลุกขึ้นโพลงแล้ว. บทว่า **คมฺภีรา อปฺปเมยฺยา** ความว่า ส่วน ที่ลึกแห่งแม่น้ำคงคานี้มีคาวุตหนึ่ง (หนึ่งร้อยเส้น) ก็มี กิ่งโยชน์ก็มี หนึ่ง

๑. อากาสมิ ๔ ประเภท คือ อัชฎากาส ได้แก่ อากาศในท้องฟ้า ปริจินนากาส ได้แก่ อากาศ ที่กำหนดได้ในระหว่างแห่งวัตถุ กสิณฺคฆาปฏิมากาส ได้แก่ อากาศที่ได้มาเนื่องจากเพิกกสิณ ๕ ปริจเลทากาส ได้แก่ อากาศที่ขึ้นระหว่างรูปกับรูป.

โยชน์ก็มี ส่วนกว้างของแม่น้ำคงคานี้ ก็อย่างนั้นเหมือนกัน. แต่โดยส่วนยาว ประมาณ ๕๐๐ โยชน์.

ถามว่า ส่วนลึกนั้น ประมาณไม่ได้ เพราะเหตุไร.

ตอบว่า เพราะเปลี่ยนแปลงด้วยความพยายามนั้น ไม่อาจทำแม่น้ำนั้น ให้ร้อนได้ เหมือนอย่างน้ำเอาตั้งเตาไฟ. ก็น้ำประมาณ หนึ่งองคุลี หรือ ๘ องคุลี ใครก็อาจทำมันให้ร้อนได้ด้วยอุบายบางอย่าง แต่แม่น้ำคงคานี้ ใคร ๆ ไม่อาจทำให้ร้อนได้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนั้น. ก็ในการเทียบเคียงอุปมาในข้อนี้มีดังนี้ เมตตาคิจตเปรียบเหมือน แม่น้ำคงคา. บุคคลผู้ถือเอาทางแห่งวจา ๕ อย่างมาแล้ว เปรียบเหมือนบุรุษผู้ถือคบหญามาแล้ว. บุรุษนั้นไม่อาจทำแม่น้ำคงคาให้ร้อนด้วยคบหญา ฉนใด บุคคลผู้ถือเอาทางแห่งวจา ๕ อย่างมาแล้ว ก็จักไม่อาจกระทำเมตตาคิจตให้แปรปรวน (คือเป็น โทสะ) ได้ฉนนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยอุปมาที่ ๔ ดังต่อไปนี้ บทว่า วิพารภสุตา แปลว่า กระทบหนึ่งแฉว. บทว่า สุมทุทิตา แปลว่า ขยำดีแล้ว. บทว่า สุปริม-
ทุทิตา คือ ขยำเรียบร้อยแล้วโดยรอบ ทั้งภายในและภายนอก. บทว่า ตูลินี
คือว่า เป็นของเสมอกับปุยจิว ปุยเถาวัลย์. บทว่า นิหุนสสุตรา แปลว่า ขาด
ส้อมเสียง. บทว่า นิหุนปพุทธา แปลว่า ขาดเสียงกังวาน. ก็ในการเปรียบเทียบ
อุปมาในข้อนี้มีดังนี้ เมตตาคิจตเปรียบเหมือนกระทบหนึ่งแฉว. บุคคลผู้ถือเอา
ทางแห่งถ้อยคำ ๕ อย่างมาแล้ว เปรียบเหมือนบุรุษผู้ถือเอาไม้ หรือกระเบื้อง
มาแล้ว. บุรุษนั้นยอมไม่อาจเอาไม้หรือกระเบื้องตีกระทบหนึ่งแฉวให้มีเสียงดัง
ก้องฉนใด บุคคลผู้ถือเอาทางของถ้อยคำ ๕ อย่างมาแล้วก็จักไม่อาจกระทำ
เมตตาคิจตให้แปรปรวน คือให้เป็นไปตามโทสะได้ฉนนั้น ดังนี้. บทว่า โอจรา
คือ ประพฤติต่ำ อธิบายว่า ผู้ทำกรรมอันต่ำ. บทว่า โย มโน ปโทเสยฺย

ความว่าผู้ใดไม่ว่าภิกษุ หรือ ภิกษุณี เคืองใจ ออกคั่นการเลื้อย ด้วยเลื้อยนั้นไม่ได้.
บพว่า น เม โส เตน สาสนกรโ ความว่า ผู้นั้น ไม่เชื่อว่า เป็นผู้กระทำ
ตามคำสอนของเรา เหตุออกคั่นไม่ได้นั้น ก็แต่ว่า อาบัตย้อมไม่มีแก่เธอใน
เพราะออกคั่นไม่ได้นั้น. บพว่า อญฺ วา ฐลฺ วา แปลว่า มีโทษน้อย หรือว่า
มีโทษมาก. บพว่า ยํ ตุมฺเห นาธิวาเสยฺยาถ ความว่า บุคคลใดที่พึงเป็น
ผู้ที่พวกเธอออกคั่นไม่ได้. บพว่า โน เหนฺต ฆนฺเต อธิบายว่า พวกข้าพระองค์
ไม่เห็นทางแห่งถ้อยคำที่ข้าพระองค์ออกคั่นไม่ได้หาไม่ได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาขอดด้วยพระอรหัต จึงให้เทศนาจบลง
ตามลำดับอนุสนธิว่าข้อนั้น จักเป็นประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่พวกเธอ
สิ้นกาลนาน ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถากฎปมสูตรที่ ๑

๒. อลคัททูปมสูตร

[๒๗๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล ทิฏฐิอันชั่วเห็นปานนี้ บังเกิดขึ้นแก่อริฏฐภิกษุ ผู้เป็นเหล่ากอกของคนมาแรงว่า ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่าเป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง ภิกษุมากหลายได้ฟังแล้วว่า ได้ยินว่า ทิฏฐิอันชั่วเห็นปานนี้ บังเกิดขึ้นแก่อริฏฐภิกษุผู้เป็นเหล่ากอกของคนมาแรงว่า ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่าเป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง ครั้นนั้น ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปหาอริฏฐภิกษุผู้เป็นเหล่ากอกของคนมาแรง แล้วได้กล่าวกะเธอว่า ท่านอริฏฐะ ได้ยินว่า ทิฏฐิอันชั่วเห็นปานนี้ บังเกิดขึ้นแก่ท่านว่า ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระภาคเจ้าตรัสแล้วว่าเป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง ดังนี้จริงหรือ อริฏฐภิกษุผู้เป็นเหล่ากอกของคนมาแรงรับว่า จริง ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่าเป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง ครั้นนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นปรารถนาจะปลดเปลื้องอริฏฐภิกษุผู้เป็นเหล่ากอกของคนมาแรง จากทิฏฐิอันชั่วเห็นปานนั้น จึงชักไป

ไล่เสียง สอบสวนด้วยกล่าวว่า ท่านอริกฐะ ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย อย่า
กล่าวคู่พระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวคู่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ดีดอก เพราะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสอย่างนี้ ท่านอริกฐะ ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสแล้วว่า เป็นกรรมกระทำซึ่งอันตรายโดยอนЕКปริยาย ก็แหละธรรม
เหล่านั้นสามารถทำอันตรายแก่ผู้ต้องเสพได้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้ง
หลายซึ่งมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้น
มีอยู่อย่างยิ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้งหลายมีอุปมาด้วยรังกระดุกมีทุกข์
มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่อย่างยิ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสถามทั้งหลาย มีอุปมาด้วยขี้เนื้อ... พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้งหลาย
มีอุปมาด้วยคบหญ้า... พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้งหลายมีอุปมาด้วยหลุม
ถ่านเพลิง...พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้งหลายมีอุปมาด้วยความฝัน...พระผู้
มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้งหลายมีอุปมาด้วยของขอยืม... พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ถามทั้งหลายมีอุปมาด้วยผลไม้...พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้งหลายมีอุปมาด้วย
เขียงหั่นเนื้อ... พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้งหลายมีอุปมาด้วยหอกและหลาว...
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้งหลายมีอุปมาด้วยศิรชะงูพิษ มีทุกข์มาก มีความ
คับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่อย่างยิ่ง อริกฐะภิกษุผู้เป็นเหล่ากอของ
คนฆ่าเร้ง ถูกภิกษุเหล่านั้นชักไซ้ไล่เสียง สอบสวนอยู่แม้อย่างนี้แล ก็ยัง
กล่าวยึดมั่นทิฐิอันชั่วนั้นเองด้วยกำลังทิฐิว่า ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรม
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสแล้วว่า เป็นกรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำ
อันตรายแก่ผู้ต้องเสพได้จริง.

[๒๑๕] กาลใดแล ภิกษุเหล่านั้น ไม่สามารถจะปลดเปลื้องอริกฐะ
ภิกษุผู้เป็นเหล่ากอของคนฆ่าเร้งจากทิฐิอันชั่วนั้น กาลนั้น ภิกษุเหล่านั้น

เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทิฏฐิอันชั่วเห็นปานนี้บังเกิดขึ้นแก่อริฏฐิกิษผู้เป็นเหล่ากอของคนฆ่าเรื้องว่า ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า เป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้ฟังแล้วว่า ได้ยินว่า ทิฏฐิอันชั่วเห็นปานนี้บังเกิดขึ้นแก่อริฏฐิกิษ ที่นั่นแล ข้าพระองค์ทั้งหลาย เข้าไปหาอริฏฐิกิษแล้ว ได้กล่าวว่า ท่านอริฏฐะ ได้ยินว่า ทิฏฐิอันชั่วเห็นปานนี้บังเกิดขึ้นแก่ท่านว่า ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า เป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง ดังนี้ จริงหรือ เมื่อข้าพระองค์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้แล้ว อริฏฐิกิษ ได้กล่าวกะข้าพระองค์ทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า เป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง ที่นั่น ข้าพระองค์ทั้งหลายปรารถนาจะปลดเปลื้องอริฏฐิกิษจากทิฏฐิอันชั่วนั้น จึงชักใช้ไล่เลียง สอบสวน ด้วยกล่าวว่า ท่านอริฏฐะ ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย อย่างกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวต่อพระภาคเจ้าไม่ดีดอก เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสอย่างนี้ ท่านอริฏฐะ ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า เป็นธรรมกระทำอันตรายโดยอนเอกปริยาย ก็แหละธรรมเหล่านั้นสามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้งหลายซึ่งมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่อย่างยิ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสถามทั้งหลายมี

อุปมาด้วยร่างกระดูก ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามทั้งหลาย มีอุปมาด้วย ศีรษะงูพิษ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่อย่างยิ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อริฏฐภิกษุถูกข้าพระองค์ทั้งหลายชักใช้ ไล่เลียง สอบสวนอยู่แม้อย่างนี้แล ก็ยังกล่าวยึดมั่นทักขิอันชั่วนั้นเอง ด้วยกำลังทักขิที่ว่า ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า เป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กาลใดแล ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่สามารถจะปลดเปลื้อง อริฏฐภิกษุจากทักขิอันชั่วนั้น กาลนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลาย จึงกราบทูลเนื้อความนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๒๗๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมาว่า มานีภิกษุ เธอจงเรียกอริฏฐภิกษุผู้เป็นเหล่ากของคนฆ่าแสร้งมาตามคำของเราว่า พระศาสดาเรียกท่าน. ภิกษุนั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงเข้าไปหา อริฏฐภิกษุผู้เป็นเหล่ากของคนฆ่าแสร้งถึงที่อยู่ แล้วกล่าวว่า ท่านอริฏฐะ พระศาสดาเรียกท่าน อริฏฐภิกษุรับคำภิกษุนั้น แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะอริฏฐภิกษุผู้เป็นเหล่ากของคนฆ่าแสร้งว่า อริฏฐะ ได้ยินว่า ทักขิอันลามกเห็นปานนี้ บังเกิดขึ้นแก่เธอว่า ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า เป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง ดังนี้ จริงหรือ. อริฏฐภิกษุกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า เป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำ

อันตรายแก่ผู้ต้องเสพได้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณอนโมฆบุรุษ เธอรู้ถึง
ธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ แก่ใครเล่า ธรรมทั้งหลายเรากล่าวว่าเป็นธรรม
กระทำซึ่งอันตรายโดยอเนกปริยายมิใช่หรือ ก็แหละ ธรรมเหล่านั้นสามารถ
ทำอันตรายแก่ผู้ต้องเสพได้จริง เรากล่าวกามทั้งหลายซึ่งมีความยินดีน้อย
มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่อย่างยิ่ง เรากล่าวกาม
ทั้งหลายมีอุปมาด้วยร่างกระดูก...มีอุปมาด้วยชิ้นเนื้อ... มีอุปมาด้วยคบกหญ้า...
มีอุปมาด้วยหลุมถ่านเพลิง... มีอุปมาด้วยความฝัน... มีอุปมาด้วยของขอยืม...
มีอุปมาด้วยผลไม้... มีอุปมาด้วยเจียงหั่นเนื้อ... มีอุปมาด้วยหอกและหลาว... มี
อุปมาด้วยศิระชะงูพิษ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่
อย่างยิ่ง โมฆบุรุษ เธอกล่าวต่อเรา ขุดตนเองและประสบบาปมิใช่บุญเป็นอันมาก
ด้วยทิฏฐิอันชั่ว อันตนถือเอาชั่วแล้ว กรรมนั้นแลจักมีแก่เธอเพื่อสิ่งไม่เป็น
ประโยชน์เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุ
ทั้งหลายมาว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความขื่นนั้นเป็นไฉน เออ
ก็อริกษุภิกษุผู้เป็นเหล่ากอของคนฆ่าเรงนี้ แม้จะกระทำญาณให้สูงขึ้นในพระ-
ธรรมวินัยนี้ได้หรือ. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความสูง
ขึ้นแห่งญาณอะไรเล่า จะพึงมิได้ ก็ความสูงขึ้นแห่งญาณนั้นจักมิไม่ได้เลย.
เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลอย่างนี้แล้ว อริกษุภิกษุเป็นผู้หนึ่งถือเงินนั่งคอดกัม
หน้าชบเขา หมคปฎิภาณ.

[๒๗๗] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า อริกษุภิกษุ
เป็นผู้หนึ่งถือเงินคอดกัมหน้าชบเขาหมคปฎิภาณ จึงได้ตรัสกะอริกษุภิกษุว่า
คุณอนโมฆบุรุษ เธอจักปรากฏด้วยทิฏฐิอันชั่วของตนนั้นเองแล เราจักสอบ
ถามภิกษุทั้งหลายในที่นี้ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย
มาว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้เธอทั้งหลายรู้ถึงธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ โดย

ประการที่อริกฐิกิษผู้เป็นเหล่ากอของคนฆ่าเรงนี้ กล่าวคู่เรา บุคตนเองและ
ประสบบาปมิใช่บุญเป็นอันมาก ด้วยทิวฐิอันชั่ว อันตนถือเอาชั่วแล้วดังนี้ หรือ
ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้อนั้นไม่เป็นเช่นนั้นพระเจ้าข้า ด้วยว่าธรรม
ทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย โดยอเนกปริยาย
ว่าเป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ก็แหละ ธรรมเหล่านั้น สามารถทำอันตราย
แก่ผู้ส้องเสพได้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกามทั้งหลาย มีความยินดีน้อย
มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่อย่างยิ่ง พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสกามทั้งหลาย มีอุปมาด้วยร่างกระดูก มีทุกข์มาก มีความคับ
แค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่อย่างยิ่ง ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกาม
ทั้งหลายมีอุปมาด้วยศิระะงูพิษ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกาม
เหล่านั้นมีอยู่อย่างยิ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เธอ
ทั้งหลายรู้ถึงธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่เรากล่าว
แล้วว่า เป็นธรรมกระทำซึ่งอันตรายแก่ท่านทั้งหลายโดยอเนกปริยาย ก็แหละ
ธรรมเหล่านั้นสามารถทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง เรากล่าวกามทั้งหลายมี
ความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่
โดยยิ่ง เรากล่าวกามทั้งหลายมีอุปมาด้วยร่างกระดูก มีทุกข์มาก มีความคับ
แค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่อย่างยิ่ง ฯลฯ เรากล่าวกามทั้งหลายมีอุปมา
ด้วยศิระะงูพิษ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่
อย่างยิ่ง เออ ก็แล อริกฐิกิษผู้เป็นเหล่ากอของคนฆ่าเรงนี้ กล่าวคู่เรา
บุคตนเอง และประสบบาปมิใช่บุญเป็นอันมาก ด้วยทิวฐิอันชั่ว อันตนถือ
เอาชั่วแล้ว กรรมนั้นแลจักมีแก่เธอผู้เป็นโมฆบุรุษ เพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์
เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน ภิกษุทั้งหลาย เธอจักเสพกามทั้งหลาย นอกจากกาม
นอกจากกามสัตถุญา นอกจากกามวิตก ข้อนั้นไม่เป็นฐานะจะมีได้.

[๒๗๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โมฆบุรุษ บางพวกในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวชยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัပ္พุตตรธรรม เวทลละ โมฆบุรุษเหล่านั้น เล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไม่ไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ควรซึ่งการเพ่งแห่งโมฆบุรุษเหล่านั้น ผู้ไม่ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา โมฆบุรุษเหล่านั้น ช่มผู้อื่นเป็นอนิสงส์ หมายถึงเปลื้องคำกล่าวร้ายของผู้อื่นเป็นอนิสงส์ จึงเล่าเรียนธรรม ก็กุลบุตรทั้งหลาย ย่อมเล่าเรียนธรรมเพื่อประโยชน์อันใด โมฆบุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่ได้เสวยประโยชน์นั้นแห่งธรรมนั้น ธรรมเหล่านั้น อันโมฆบุรุษเหล่านั้นเรียนไม่ดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน ชื่อนั้นเป็นเพราะอะไร เพราะธรรมทั้งหลายอันตนเรียนไม่ดีแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการด้วยงูพิษ เสาะหางูพิษ เที้ยวแสวงหางูพิษ เขาพึงพบงูพิษตัวใหญ่ พึงจับงูพิษนั้นที่ขมดหรือที่หาง งูพิษนั้นพึงแว้งกัดเขาที่มือ ที่แขน หรือที่อวัยวะใหญ่น้อยแห่งใดแห่งหนึ่ง เขาพึงถึงความตายหรือความทุกข์ปางตาย มีการกีดกันเป็นเหตุ ชื่อนั้นเป็นเหตุเพราะอะไร เพราะงูพิษตนจับไม่ดีแล้ว แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย พวกโมฆบุรุษ บางพวกในพระธรรมวินัยนี้ ก็ฉันนั้นนั้นแล ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ...อัပ္พุตตรธรรม อวทลละ โมฆบุรุษเหล่านั้น เล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไม่ไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้น ด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นย่อมไม่ควรซึ่งการเพ่งแห่งโมฆบุรุษเหล่านั้น ผู้ไม่ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา โมฆบุรุษเหล่านั้น หมายถึงช่มผู้อื่นเป็นอนิสงส์ หมายถึงเปลื้องคำกล่าวร้ายผู้อื่นเป็นอนิสงส์ จึงเล่าเรียนธรรมก็กุลบุตรทั้งหลาย ย่อมเล่าเรียนธรรมเพื่อประโยชน์อันใด โมฆบุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่ได้เสวยประโยชน์นั้นแห่งธรรมนั้น ธรรมเหล่านั้น อันโมฆบุรุษเล่า

นั้นเรียนดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน
ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร เพราะกรรมทั้งหลายอันตนเรียนไม่ดีแล้ว.

[๒๗๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางพวกในพระธรรมวินัยนี้
ย่อมเล่าเรียนกรรม คือ สุตตะ เคยยะ... อัปภูตกรรม เวทัลละ กุลบุตร
เหล่านั้น เล่าเรียนกรรมนั้นแล้ว ย่อมไต่ตรงเรื่องความแห่งกรรมเหล่านั้น
ด้วยปัญญา กรรมเหล่านั้น ย่อมควรซึ่งการเพ่งแห่งกุลบุตรเหล่านั้น ผู้ไต่-
ตรงซึ่งเรื่องความด้วยปัญญา กุลบุตรเหล่านั้นไม่มุ่งข่มผู้อื่นเป็นอานิสงส์
และไม่มุ่งเปลื้องคำกล่าวร้ายผู้อื่นเป็นอานิสงส์ ย่อมเล่าเรียนกรรม และกุลบุตร
เหล่านั้น ย่อมเล่าเรียนกรรมเพื่อประโยชน์ใด ย่อมได้เสวยประโยชน์นั้นแห่ง
กรรมนั้น กรรมเหล่านั้นอันกุลบุตรเหล่านั้นเรียนดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์ เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน ข้อนี้เป็นเพราะเหตุอะไร เพราะกรรม
ทั้งหลายอันตนเรียนดีแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการ
งูพิษ เสาะหางูพิษ เที้ยวแสวงหางูพิษ เขาพึงพบงูพิษตัวใหญ่ พึงคงงูพิษนั้น
ไว้มั่นด้วยไม้มีสัญญาณเหมือนเท้าแพะ ครั้นกดไว้มั่นด้วยไม้มีสัญญาณเหมือน
เท้าแพะแล้วจับที่คอไว้มั่น ถึงแม้งูพิษนั้นพึงรัดมือ แขน หรืออวัยวะใหญ่
น้อยแห่งใดแห่งหนึ่ง ของบุรุษนั้นด้วยขณคก็จริง ถึงอย่างนั้น เขาไม่พึงถึง
ความตายหรือความทุกข์ปางตาย ซึ่งมีการพันนั้นเป็นเหตุ ข้อนี้เป็นเพราะ
เหตุอะไร เพราะงูพิษอันตนจับไว้มั่นแล้ว แม้นั้นใด กุลบุตรบางพวกใน
ธรรมวินัยนี้ ก็ฉนั้นนั้นนั่นแล ย่อมเล่าเรียนกรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวชยา-
ภรรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัปภูตกรรม เวทัลละ กุลบุตร
เหล่านั้นเล่าเรียนกรรมนั้นแล้ว ย่อมไต่ตรงเรื่องความแห่งกรรมเหล่านั้นด้วย
ปัญญา กรรมเหล่านั้น ย่อมควรซึ่งการเพ่งแห่งกุลบุตรเหล่านั้น ผู้ไต่ตรง
ซึ่งเรื่องความด้วยปัญญา กุลบุตรเหล่านั้น ไม่มุ่งข่มผู้อื่นเป็นอานิสงส์ และ

ไม่มุ่งเปลื้องคำกล่าวร้ายของผู้อื่นเป็นอันสงส์ จึงเล่าเรียนธรรม และกุลบุตรเหล่านั้นยอมเล่าเรียนธรรมเพื่อประโยชน์ใด ย่อมได้เสวยประโยชน์นั้นแห่งธรรมนั้น ธรรมเหล่านั้น อันกุลบุตรเหล่านั้นเรียนดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน ชื่อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร เพราะธรรมทั้งหลายอันตนเรียนดีแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงรู้ถึงเนื้อความแห่งภายิตของเราอย่างใด พึงทรงจำไว้อย่างนั้นเถิด ก็แล ท่านทั้งหลาย ไม่พึงรู้ถึงเนื้อความแห่งภายิตของเรา พึงสอบถามเราหรือถามภิกษุผู้ฉลาดก็ได้ เราจักแสดงธรรมมีอุปมาด้วยท่อนแก้วท่านทั้งหลาย เพื่อต้องการสลัดออก ไม่ใช่เพื่อต้องการจะยึดถือ ท่านทั้งหลายจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจไว้ให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๒๘๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้เดินทางไกล พบทิวน้ำใหญ่ฝั่งข้างนี้ น่ารังเกียจ มีภัยตั้งอยู่เฉพาะหน้า ฝั่งข้างโน้นเกษม ไม่มีภัย ก็แหละ เรือหรือสะพานสำหรับข้ามเพื่อจะไปสู่ฝั่งโน้นไม่มี ฝั่งนั้นฝั่งนี้ พึงดำริอย่างนี้ว่า ห้วงน้ำนี้ใหญ่แล ฝั่งข้างนี้น่ารังเกียจ มีภัยตั้งอยู่เฉพาะหน้า ฝั่งข้างโน้นเกษม ไม่มีภัย ก็แหละเรือหรือสะพานสำหรับข้ามเพื่อจะไปสู่ฝั่งโน้นย่อมไม่มี ถ้ากระไร เราพึงรวบรวมหญ้าไม้ กิ่งไม้ และใบไม้มาผูกเป็นท่อน แล้วอาศัยท่อนนั้น พยายามด้วยมือและเท้า พึงข้ามถึงฝั่งได้โดยความสวัสดิ ที่นั่นแล บุรุษนั้นรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้มาผูกเป็นท่อน อาศัยท่อนนั้น พยายามด้วยมือและเท้า พึงข้ามถึงฝั่งได้โดยความสวัสดิ บุรุษนั้นข้ามไปสู่ฝั่งได้แล้ว พึงดำริอย่างนี้ว่า ท่อนนี้มีอุปการะแก่เรามากแล เราอาศัยท่อนนี้ พยายามอยู่ด้วยมือและเท้า ข้ามถึงฝั่งได้โดยความสวัสดิ ถ้ากระไร เรายกท่อนนี้ขึ้นบนศีรษะ หรือแบกที่บ่า แล้วพึงหลีกไปตามความปรารถนา ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน

บุรุษนั้นผู้กระทำอย่างนี้ จะชื่อว่าถูกหน้ำที่ในทูนนั้นบ้างหรือหนอ. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้อนั้นชื่อว่าทำไม่ถูก พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็บุรุษนั้นกระทำอย่างไรจึงจะชื่อว่าทำถูกหน้ำที่ในทูนนั้น. ในข้อนี้ บุรุษนั้นข้ามไปสู่ฝั่งแล้ว ฟังคำรืออย่างนี้ว่า ทูนนี้มีอุปการะแก่เรามากแล เราอาศัยทูนนี้ พยายามอยู่ด้วยมือและเท้า จึงข้ามถึงฝั่งได้โดยความสวัสดิ ถ้ากระไร เราเพียงยกทูนนี้ขึ้นวางไว้บนบก หรือให้ลอยอยู่ในน้ำแล้วเพียงลิกไป ตามความปรารถนา ภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้นกระทำอย่างนี้แล จึงจะชื่อว่ากระทำถูกหน้ำที่ในทูนนั้น แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรมมีอุปมาด้วยทูน เพื่อต้องการสลัดออก ไม่ใช่เพื่อต้องการยึดถือฉันนั้นแล เธอทั้งหลายรู้ถึงธรรมมีอุปมาด้วยทูนที่เราแสดงแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ฟังละแม้ซึ่งธรรมทั้งหลาย จะป่วยการกล่าวไปไยถึงอธรรมเล่า.

[๒๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งทิจิ ๖ ประการเหล่านั้น ๖ ประการเป็นไฉน ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ไม่ได้สดับ ไม่เห็นพระอรិยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำแล้วในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมพิจารณาเห็นรูปว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา ย่อมพิจารณาเห็นสัญญาว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา ย่อมพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา ย่อมพิจารณาเห็นรูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ฟังแล้ว กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบแล้ว อารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา ย่อมพิจารณาเห็นเหตุแห่งทิจิว่า นั่นโลก นั่นอตตาในปรโลก เรานั้นจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เสมอด้วยความเที่ยงอย่างนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น

อัตตาของเรา ภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยาสาวกผู้สดับแล้ว ผู้เห็นพระอริยะทั้งหลาย
ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับแนะนำดีแล้วในธรรมของพระอริยะ เห็น
สัจธรรมฉลาดในธรรมของสัจธรรม ได้รับแนะนำดีแล้วในธรรมของสัจธรรม
ย่อมพิจารณาเห็นรูปว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของ
เรา ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่
อัตตาของเรา ย่อมพิจารณาเห็นสัญญาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ย่อมพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายว่า นั่นไม่ใช่ของเรา
เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ย่อมพิจารณาเห็นรูปที่เห็นแล้ว เสียง
ที่ฟังแล้ว กลิ่น รส โสฬัพะพะที่ทราบแล้ว อารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว
แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่น
ไม่ใช่อัตตาของเรา ย่อมพิจารณาเห็นเหตุแห่งทิวาว่า นั่นโลก นั่นตน ใน
ปรโลก เรานั้นจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
จักตั้งอยู่เสมอด้วยความเที่ยงอย่างนั้นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่น
ไม่ใช่อัตตาของเรา พระอริยสาวกนั้นพิจารณาอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่สะดุ้ง ใน
เพราะสิ่งที่ไม่มียู่.

[๒๘๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งกราบ
ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อความพินาศแห่งบริวาร
ในภายนอก ไม่มี ความสะดุ้งพึงมิได้หรือหนอแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
พึงมิได้สิ ภิกษุ บางคนในโลกนี้มีความเห็นอย่างนี้ว่า สิ่งนั้นได้มีแล้วแก่เราหนอ
สิ่งนั้นย่อมไม่มีแก่เราหนอ สิ่งนั้นพึงมีแก่เราหนอ เราไม่ได้สิ่งนั้นหนอ บุคคล
นั้นย่อมเสรำไสก ลำบาก รำไร คร่ำครวญ ตีอก ถึงความลุ่มหลง ภิกษุ
เมื่อความพินาศแห่งบริวารในภายนอกไม่มี ความสะดุ้งย่อมมิได้ด้วยอาการอย่าง
นี้แล ภิกษุนั้นทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เมื่อความพินาศแห่งบริวาร

ในภายนอกไม่มี ความไม่สะดุ้งพึงมีหรือ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พึงมีสติภิกษุ
บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่มีความเห็นอย่างนี้ว่า สิ่งนั้นได้มีแล้วแก่เราหนอ
สิ่งนั้นย่อมไม่มีแก่เราหนอ สิ่งนั้นพึงมีแก่เราหนอ เราจะได้สิ่งนั้นหนอ
บุคคลนั้นย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่รำไร ไม่คร่ำครวญ ตีอก ไม่ถึง
ความลุ่มหลง คุกก่อนภิกษุ เมื่อความพินาศแห่งบริวารในภายนอกไม่มี ความ
ไม่สะดุ้งย่อมมิได้ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุนั้นทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
เมื่อความพินาศแห่งบริวารในภายในไม่มี ความสะดุ้งพึงมีหรือ. พระภาคเจ้าตรัส
ว่าพึงมีสติภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า นั้นโลก นั้นอัตตา
ในปรโลก เรานั้นจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
จักตั้งอยู่ เสมอด้วยความเที่ยงอย่างนั้น บุคคลนั้นย่อมฟังต่อตถาคต หรือ
สาวกของตถาคตผู้แสดงธรรมอยู่ เพื่อถอนขึ้นซึ่งทิฐิ เหตุแห่งทิฐิ ความตั้ง
มั่นแห่งทิฐิ ความก่อกวนด้วยทิฐิ และเชื้อแห่งความยึดมั่นทั้งหมด เพื่อระงับ
สังขารทั้งหมด เพื่อสละคืนอุปธิทั้งหมด เพื่อความสิ้นแห่งตัณหา เพื่อความ
สำรอก เพื่อความดับ เพื่อนิพพาน บุคคลนั้นมีความเห็นอย่างนี้ว่า เราจักขาด
สูญแน่แท้ จักฉิบหายแน่แท้ จักไม่มีแน่แท้ บุคคลนั้นย่อมเศร้าโศก ลำบาก
รำไร คร่ำครวญ ตีอก ถึงความลุ่มหลง ภิกษุ เมื่อความพินาศแห่งบริวารใน
ภายในไม่มี ความสะดุ้งย่อมมิได้ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุนั้นทูลถามว่า ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อความพินาศแห่งบริวารในภายในไม่มี ความไม่สะดุ้ง
พึงมิได้หรือ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พึงมีสติภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้
ไม่มีความเห็นอย่างนี้ว่า นั้นโลก นั้นอัตตา ในปรโลก เรานั้นจักเป็นผู้เที่ยง
ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เสมอด้วยความเที่ยง
อย่างนั้น บุคคลนั้นย่อมฟังต่อตถาคต หรือต่อสาวกต่อตถาคตผู้แสดงธรรมอยู่
เพื่อถอนขึ้นซึ่งทิฐิ เหตุแห่งทิฐิ ความตั้งมั่นแห่งทิฐิ ความก่อกวนด้วยทิฐิ และ

เชื้อแห่งความยึดมั่นทั้งหมด เพื่อระงับสังขารทั้งหมด เพื่อสละคืนอุปธิทั้งหมด เพื่อความสิ้นแห่งตัณหา เพื่อความสำรอก เพื่อความดับ เพื่อนิพพาน บุคคลนั้น ไม่มีความเห็นอย่างนี้ว่า เราจักขาดสูญแน่แท้ จักฉิบหายแน่แท้ จักไม่มีแน่แท้ บุคคลนั้นย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่รำไร ไม่คร่ำครวญตื้ออก ไม่ถึงความลุ่มหลง เมื่อความพินาศแห่งบริวารในภายในไม่มี ความไม่สะดุ้งย้อมมิได้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

[๒๘๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงกำหนดถือเอาบริวารที่หวงแหน ซึ่งเป็นของเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ตั้งอยู่เสมอด้วยความเที่ยงอย่างนั้น เธอทั้งหลายเห็นบริวารที่หวงแหน ซึ่งเป็นของเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ตั้งอยู่เสมอด้วยความเที่ยงอย่างนั้นหรือไม่. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดิละ ภิกษุทั้งหลาย เราก็ไม่พิจารณาเห็นบริวารที่หวงแหน ซึ่งเป็นของเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ตั้งอยู่เสมอด้วยความเที่ยงอย่างนั้น. เธอทั้งหลายพึงเข้าไปยึดถืออิตตาทุปาทาน ซึ่งเมื่อเธอยึดถืออยู่ จะพึง โสกะปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส เธอทั้งหลายเห็นอิตตาทุปาทาน ซึ่งเมื่อเธอยึดถืออยู่จะพึงไม่บังเกิด โสกะปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส หรือไม่.

ไม่เป็นอย่างนั้นพระเจ้าข้า.

ดิละ. ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็ไม่พิจารณาเห็นอิตตาทุปาทาน ซึ่งเมื่อบุคคลยึดถืออยู่จะไม่บังเกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส เธอทั้งหลายพึงอาศัยทฐินิสัย ซึ่งเมื่อเธออาศัยยึดถืออยู่จะพึงไม่บังเกิดควมโสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส เธอทั้งหลายเห็นทฐินิสัย ซึ่งเมื่อเธอ

อาศัยยึดถือจะพึงไม่บังเกิดโศกะ ปรีทเวะ ทุกกะ โทมนัส และอุปายาส หรือ
ไม่.

ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ดีละ ภิกษุทั้งหลาย แม้เราจะไม่พิจารณาเห็นทฐินิสัย ซึ่งเมื่อบุคคล
อาศัยยึดถืออยู่จะพึงไม่บังเกิดโศกะ ปรีทเวะ ทุกกะ โทมนัส และอุปายาส.

[๒๘๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง เมื่อ
อิตตามืออยู่ บริหารที่เนื่องด้วยอิตตามือก็พึงมีว่าของเราหรือ.

ทูลว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ตรัสว่า อนึ่ง เมื่อบริหารเนื่องด้วยอิตตามืออยู่ อิตตาทิงมีว่าของเรา
หรือ.

ทูลว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ตรัสว่า เมื่ออิตตาและบริหารเนื่องด้วยอิตตาคือเอาไม่ได้ โดย
ความเป็นของจริง โดยความเป็นของแท้ คือเหตุแห่งทฐินิสัยว่า นั้นโลก นั้น
อิตตา แม้ตายไปแล้ว เรานั้นจักเป็นผู้เที่ยงยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรปรวน
เป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เสมอด้วยความเที่ยงอย่างนั้น. นี้เป็นธรรมของคนเปล่า
บริบูรณ์สิ้นเชิงมิใช่หรือ.

ทูลว่า ซ่อนี่ ไฉนจะไม่พึงเป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า เป็นธรรมของ
คนเปล่าบริบูรณ์สิ้นเชิงทีเดียว.

ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็น
ไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือ
ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา.

ข้อนั้นไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นไฉน เวทนา...
สัญญา... สังขารทั้งหลาย... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือ
ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา.

ข้อนั้น ไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีต
อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือ
ประณีต อยู่ในที่ใกล้หรือในที่ไกล รูปทั้งปวง เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่
อิตตาของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขาร
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง... วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตอนาคต และปัจจุบัน
เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ใกล้
หรือในที่ไกล วิญญาณทั้งปวง เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตาม
ความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อิตตาของ
เรา.

[๒๘๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรียสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในรูป ทั้งในเวทนา ทั้งในสัญญา ทั้งในสังขารทั้งหลาย

ทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื้อหน้าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด ย่อม
หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ชาติ
สิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ผู้มีลิมคือ
อวิชาอันยกขึ้นแล้วคั่งนี้บ้าง ว่าผู้มีเครื่องแวดล้อมคือกัมมาภิสังขารอันรื้อเสีย
แล้วคั่งนี้บ้าง ว่าผู้มีเสาระเนียดคือตัณหาอันถอนขึ้นแล้วคั่งนี้บ้าง ว่าผู้ไม่มี
สลักประตูกคือสังโยชน์คั่งนี้บ้าง ว่าอริยะผู้ประเสริฐ มีฆคือมานะอันตกแล้ว
มีภระอันตกแล้ว ไม่มีมานะแล้วคั่งนี้บ้าง คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มี
ลิมคืออวิชาอันยกขึ้นแล้วอย่างไรเล่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ละอวิชา
ที่มีรากขาดแล้ว เป็นจุตตาลยอดค้วน ไม่มีแล้วเป็นธรรมดา ไม่บังเกิดขึ้น
ต่อไป ภิกษุเป็นผู้มีลิมคืออวิชาอันยกขึ้นแล้วด้วยอาการอย่างนี้แล คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีเครื่องแวดล้อมคือกัมมาภิสังขารอันรื้อเสียแล้วอย่าง
ไรเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ละสังขารเครื่องปรุง
แต่งชาติ อันให้เกิดในภพใหม่ ที่มีรากขาดแล้วเป็นจุตตาลยอดค้วน ไม่มีแล้ว
เป็นธรรมดาอันไม่บังเกิดขึ้นต่อไป ภิกษุเป็นผู้มีเครื่องแวดล้อมคือกัมมาภิ-
สังขารอันรื้อเสียแล้วด้วยอาการอย่างนี้แล คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระ
ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีเสาระเนียดคือตัณหาอันถอนขึ้นแล้วอย่างไรเล่า ภิกษุใน
พระธรรมวินัยนี้ละตัณหา ที่มีรากขาดแล้ว เป็นจุตตาลยอดค้วน ไม่มีแล้ว
เป็นธรรมดาอันไม่บังเกิดขึ้นต่อไป ภิกษุเป็นผู้มีเสาระเนียดคือตัณหาอันถอนขึ้น
แล้วด้วยอาการอย่างนี้แล คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ไม่มีสลักประตูกคือ
สังโยชน์อย่างไรเล่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ที่มี
รากขาดแล้วเป็นจุตตาลยอดค้วน ไม่มีแล้ว เป็นธรรมดาอันไม่บังเกิดขึ้นต่อไป
ภิกษุเป็นผู้ไม่มีสลักประตูกคือสังโยชน์ด้วยอาการอย่างนี้แล คุก่อนภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุเป็นอริยะผู้ประเสริฐมีชงคือมานะอันตกแล้ว มีภาระอันตกแล้ว ไม่มีมานะแล้วอย่างไรเล่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ละอัสมีมานะ ที่มีรากขาดแล้ว เป็นจุดตาลยอดด้วน ไม่มีแล้ว เป็นธรรมดาอันไม่บังเกิดขึ้นต่อไป ภิกษุเป็นอริยะผู้ประเสริฐ มีชงคือมานะอันตกแล้ว มีภาระอันตกแล้ว ไม่มีมานะแล้วด้วยอาการอย่างนี้แล.

[๒๙๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวดาทั้งหลายทั้งพระอินทร์ ทั้งพรหม ทั้งปชาบดี แสวงหาภิกษุผู้มีจิตอันหลุดพ้นแล้วอย่างนี้แล ย่อนไม่พบว่า วิญญาณของตถาคตอาศัยแล้วซึ่งที่นี้. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เรียกว่าตถาคต [บุคคลเช่นนั้น] ในปัจจุบันว่า อันใคร ๆ ไม่พบคือไม่มี สมณพราหมณ์ พวกหนึ่งกล่าวต่อเราผู้กล่าวอย่างนี้แล ผู้บอกอย่างนี้ ด้วยมุสาวาทเปล่า ๆ อันไม่มีจริง อันไม่เป็นจริงว่า พระสมณโคดมผู้ให้สัตว์พินาศ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีภพแห่งสัตว์ผู้มีอยู่ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่ทำให้สัตว์พินาศด้วยเหตุใด และไม่บัญญัติความขาดสูญแห่งสัตว์ ท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้น ก็ยังกล่าวต่อเราด้วยมุสาวาทเปล่า ๆ อันไม่มีจริง อันไม่เป็นจริงว่า พระสมณโคดมเป็นผู้ให้สัตว์พินาศ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีภพแห่งสัตว์ผู้มีอยู่ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมบัญญัติทุกข์ และความดับทุกข์ ทั้งในกาลก่อนและในกาลบัดนี้ ถ้าว่าบุคคล เหล่าอื่นย่อมดำ บริภาส โกรธ เบียดเบียน กระทบกระเทียบตถาคต ในการประกาศัจจะ ๔ ประการนั้น ตถาคตก็ไม่มีความอาฆาต ไม่มีความโทมนัส ไม่มีจิตยินร้าย ถ้าว่าชนเหล่าอื่นย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคต ในการประกาศัจจะ ๔ ประการนั้น ตถาคตก็ไม่มีความยินดี ไม่มีความโสมนัส ไม่มีใจเย่อหยิ่งในปัจจุบันทั้งหลายมีสักการะเป็นต้นนั้น ถ้าว่าชนเหล่าอื่น ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคต ในการประกาศัจจะ ๔ ประการนั้น

ตถาคตมีความดำริ ในปัจฉัยทั้งหลายมีสักการะเป็นต้นนั้นอย่างนี้ว่า สักการะเห็นปานนี้ บุคคลกระทำแก่เราในชั้นปัญจกที่เรากำหนดรู้แล้วแต่กาลก่อน.

[๒๘๗] เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าว่า ชนเหล่าอื่นพึงดำบริภาษ โกรธ เบียดเบียน กระทบกระเทียบท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายไม่พึงกระทำความอาฆาต ไม่พึงกระทำความโทมนัส ไม่พึงกระทำความไม่ชอบใจ ในชนเหล่าอื่นนั้น เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าว่าชนเหล่าอื่นพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชาท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายไม่พึงกระทำความยินดี ความโสมนัส ไม่พึงกระทำความเย่อหยิ่งแห่งใจในปัจฉัยทั้งหลาย มีสักการะเป็นต้นนั้น เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าว่าชนเหล่าอื่นสักการะ นับถือ บูชาท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงดำริ ในปัจฉัยทั้งหลายมีสักการะเป็นต้นนั้นอย่างนี้ว่า สักการะเห็นปานนี้ บุคคลกระทำแก่เราทั้งหลายในชั้นปัญจกที่เราทันทีกำหนดรู้แล้วในกาลก่อนๆ เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นท่านทั้งหลายละได้แล้ว จักอำนาจประโยชน์ สุขสันกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งอะไรเล่า ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นท่านทั้งหลายละได้แล้ว จักอำนาจประโยชน์ สุขสันกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนาไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย สัญญาไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย สังขารทั้งหลายไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย วิญญาณไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นเสีย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นท่านทั้งหลายละได้แล้ว จักอำนาจประโยชน์ สุขสันกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ชนพึงนำไป พึงเผาหรือ พึงกระทำหญา ไม่ กิ่งไม้ และใบไม้ในพระ-

วิหารเชตวันนี้ ตามความปรารถนา ท่านทั้งหลายพึงดำริอย่างนี้บ้างหรือหนอว่า
ชนย่อมนำไป ย่อมเผา หรือย่อมกระทำเราทั้งหลาย ตามความปรารถนา.

ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะว่ามันไม่ใช่อัตตา หรือบริวารที่เนื่องด้วย
อัตตาของข้าพระองค์ทั้งหลาย.

อย่างนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
จงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นท่านทั้งหลายละได้แล้ว จักอำนาจประโยชน์ สุขสัน
กาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
จงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นท่านทั้งหลายละได้แล้ว จักอำนาจประโยชน์
สุขสันกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่ใช่
ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นเสีย
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นท่านทั้งหลายละได้แล้ว จักอำนาจประโยชน์
สุขสันกาลนาน.

[๒๘๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้
เป็นของตื่น เปิดเผย ปราภฏ แยกขยายแล้ว ภิกษุเหล่าใด เป็นพระอรหันต์
มีอัสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่จำต้องทำ ทำเสร็จแล้ว มีภาระ
ปลงลงแล้ว ลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว มีสัจฉญาณในภพหมดสิ้นแล้ว หลุดพ้น
แล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุเหล่านั้นย่อมไม่มีวิภวัญจะเพื่อจะบัญญัติต่อไป คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้ เป็นของตื่น เปิดเผย ปราภฏ
แยกขยายแล้ว ภิกษุเหล่าใดละโอรัมภาคียสัจฉญาณทั้ง ๕ ประการได้แล้ว
ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดเป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในโลกนั้น มีการไม่กลับจาก
โลกนั้นเป็นธรรมดา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้

เป็นของตื่น เปิดเผย ปราภฏ แยกขยายแล้ว ภิกษุเหล่าใดละสังฺกัณฺโณชน์ ๓ ประการได้แล้วก็มีราคะโทสะและโมหะบางเบา ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดเป็น พระสกทาคามี มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้น จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ คู่ก่อน ภิกษุทั้งหลาย ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้ เป็นของตื่น เปิดเผย ปราภฏ แยกขยายแล้ว ภิกษุเหล่าใดละสังฺกัณฺโณชน์ ๓ ประการได้แล้ว ภิกษุเหล่านั้น ทั้งหมดเป็นพระโศคาบัน ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีปัญญา เครื่องตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว อย่างนี้เป็นของตื่น เปิดเผย ปราภฏ แยกขยายแล้ว ภิกษุเหล่าใดผู้เป็น ชัมมานุสारी เป็นสัทธานุสारी ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดมีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ดี เป็นเบื้องหน้า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้ เป็น ของตื่น เปิดเผย ปราภฏ แยกขยายแล้ว บุคคลเหล่าใดมีเพียงความเชื่อ เพียงความรักในเรา บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีสววรรค์เป็นเบื้องหน้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น มีใจชื่นชม เพลิดเพลินภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้แล.

จบอภังคกัณฑ์ปมสูตรที่ ๒

อรรถกถาอิลักทูปมสูตร

อิลักทูปมสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในอิลักทูปมสูตรนั้นต่อไปนี้

ชนทั้งหลายเหล่าใด เบียดเบียนแรง เหตุนั้นชนเหล่านั้น ชื่อว่าผู้เบียดเบียนแรง บรรพบุรุษผู้เบียดเบียนแรงของผู้นั้นมีอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่ามีบรรพบุรุษผู้เบียดเบียนแรง. บุตรของสกุลผู้เคยฆ่าเรานั้น อธิบายว่า ผู้ฆวนขวยแห่งสกุลผู้ฆ่าเร้น. ชื่อว่าอันตรายิกกรรม เพราะทำอันตรายต่อสวรรค์และนิพพาน. อันตรายิกกรรมเหล่านั้นมี ๕ อย่าง คือ กรรม กิเลส วิบาก อริยุบาท และอาณาวีตกกมะ. ในอันตรายิกกรรมเหล่านั้น อนันตริยกรรม ๕ ชื่อว่า กัมมอันตรายิกกรรม. ภิกษุณีทุสกกรรมก็เหมือนกัน. แต่ภิกษุณีทุสกกรรมนั้น กระทำอันตรายต่อพระนิพพานอย่างเดียว หากกระทำอันตรายต่อสวรรค์ไม่. ธรรมคือ นิตยมิจฉาทิฎฐิ ชื่อว่า อันตรายิกกรรมคือกิเลส. ปฏิสนธิธรรมของบัณฑิต สัตว์เดรัจฉานและอุกโตพยัญชนก ชื่อว่า อันตรายิกกรรม คือ วิบาก. ธรรม คือ การเข้าไปว่าร้ายพระอริยเจ้า ชื่อว่า อันตรายิกกรรม คือ อุปวาทะ. แต่อุปวาทอันตรายิกกรรมเหล่านั้น ย่อมกระทำอันตรายตลอดเวลาที่ยังไม่ให้พระอริยเจ้าทั้งหลายอดโทษ เบื้องหน้าแต่นั้น ให้พระอริยเจ้าอดโทษแล้ว หากกระทำอันตรายไม่. อาบัติ ๗ กองที่ภิกษุจงใจล่วงละเมิดแล้ว ชื่อว่า อันตรายิกกรรมคือ อาณาวีตกกมะ. แม้อาณาวีตกกมมอันตรายิกกรรมเหล่านั้น ย่อมกระทำอันตรายตลอดเวลาที่ภิกษุต้องอาบัติแล้ว ยังปฏิญญาตนว่าเป็นภิกษุอยู่ก็ดี ไม่อยู่ปริวาสกรรมก็ดี ไม่แสดงอาบัติก็ดี เบื้องหน้าแต่นั้น หากกระทำอันตรายไม่.

ในเรื่อง อังตรายกัทธิกรรมนั้น ภิกษุนี้ เป็นพหูสูต เป็นพระธรรม-
กถึก ย่อมรู้อังตรายกัทธิกรรมที่เหลือ แต่เพราะคนไม่ฉลาดในพระวินัย จึงไม่รู้
อังตรายกัทธิกรรม คือการล่วงละเมิดพระบัญญัติ เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้อยู่ในที่
ลับจึงคิดอย่างนี้ว่า คฤหัสถ์เหล่านั้น บริโภกกามคุณ ๕ เป็นพระโสดาบันก็มี
พระสกทาคามีก็มี พระอนาคามีก็มี ฝ่ายพวกภิกษุพิจารณาเห็นรูปที่น่าพอใจที่
พึงรู้สึกด้วยจักขุ ถูกต้องโณฏฐัพพารมณฺ์ ที่พึงรู้สึกด้วยกาย ย่อมใช้สอย
เครื่องลาดและเครื่องนุ่งห่มที่อ่อนนุ่ม ซ้อนั้นทั้งหมด ควร เพราะเหตุไร
รูปเสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะของหญิงเท่านั้น ไม่ควร ฝ่ายรูปเป็นต้น
เหล่านี้จึงควร อริกฺขุภิกษุเทียบเคียงรสกับรสอย่างนี้แล้ว รวมการบริโภกด้วย
อานาจราคะที่มีฉันทะ กับการบริโภกด้วยอานาจราคะที่ไม่มีฉันทะแล้วเกิดทิฏฐิ
ลามก เหมือนเทียบด้วยผ้าที่ละเอียดอย่างยิ่งกับปอหยาบ ประหนึ่งเทียบเขา
ลิเนรุกับเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ขัดแย้งกับพระสัพพัญญุตญาณว่า ทำไมพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงบัญญัติปฐมปาราชิกด้วยพระอุสาหะอย่างใหญ่ ประหนึ่งกัณฺหมหา-
สมุทฺร โทษในพระบัญญัตินั้นไม่มี ถัดค้ำนพระเวสสาร์ชชญาณ ใส่ต่อและ
หนามเป็นต้น ลงในอริยมรรค ประหารอาณาจักรของพระชินเจ้าว่า โทษใน
เมถุนกรรมไม่มี ด้วยเหตุนี้ อริกฺขุภิกษุนั้นจึงกล่าวว่า ตถาหิ ภควตา ฆมฺมํ
เทสิตฺถ อชานามิ เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงแล้วอย่างนั้น
เป็นต้น. บทว่า เอวํ พุยาโข เท่ากับ เอวํ วิยโข. ในคำว่า สมฺนุญฺจฺชนติ
เป็นต้น ภิกษุทั้งหลายถามว่า ท่านมีลัทธิอะไร จึงกล่าวลัทธิ ชื่อว่า สอบ
ถาม. ยกทิฏฐิขึ้นชื่อว่ายึดถือทิฏฐิ. สอบถามเหตุว่า เพราะเหตุไร ท่านจึง
กล่าวอย่างนี้ ชื่อว่า สมฺนุภาสนํ. ในคำว่า อฏฺฐจิกงฺขอุปมา เป็นต้น อุปมา
ด้วยร่างกระดูก เพราะอรรถว่า มีอัสสาทะน้อย อุปมาด้วยชิ้นเนื้อ เพราะ
อรรถว่า เป็นของทั่วไปแก่คนเป็นอันมาก อุปมาด้วยคบเพลิงหญ้า เพราะ

อรรถว่า ตามเผา อุปมาด้วยหลุมถ่านเพลิง เพราะอรรถว่า ทำให้เราร้อน
มาก อุปมาด้วยความฝัน เพราะอรรถว่า ปราภณินิดหน้อย อุปมาด้วยของที่
ขอยืมเขามา เพราะอรรถว่า เป็นไปชั่วคราว อุปมาด้วยผลต้นไม้มีพิษ เพราะ
อรรถว่า ทำลายทั่วสรรพางค์ อุปมาด้วยคมดาบ เพราะอรรถว่า ตัดรอน
อุปมาด้วยหอกและหลาว เพราะอรรถที่มแทง อุปมาด้วยห้วง เพราะอรรถว่า
น่ารังเกียจ และมีภัยเฉพาะหน้า. บทว่า **ถามสา** ได้แก่ด้วยกำลังแห่งทิวฐิ.
บทว่า **ปรามาสา** ได้แก่ ลูบคลำด้วยทิวฐิ. บทว่า **อภินิวิสฺส โวหริ**
ได้แก่มุ่งมั่นกล่าวหรือแสดง. บทว่า **ยโต โข เต ภิกฺขุ** ได้แก่ ครั้งใด
ภิกษุเหล่านั้น. อริฐฐภิกษุนี้แม้ใครจะกล่าวว่า ไม่มี ดังนี้ตามอัชยาศรัยของ
ตนก็ยอมรับคำนี้ว่า **เอวํ พุยา โข อหํ ภานุเต ภควตา** ด้วยอานุภาพของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า. ได้ยินว่า ชื่อว่า ผู้สามารถจะกล่าวคำ ๒ คำต่อพระ-
พักตร์ของพระพุทธทั้งหลายไม่มี. บทว่า **กสฺส โข นาม ตวํ โมฆปุริส**
ความว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ ท่านรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงอย่างนี้แก่ใคร กษัตริย์
หรือพราหมณ์ แพทย์ หรือ สุทร คฤหัตถ์ หรือ บรรพชิต เทวดา หรือ
มนุษย์.

บทว่า **อถ โข ภควา ภิกฺขุ อามนุเตตี** นี้เป็นอนุสนธิแผนกหนึ่ง
โดยเฉพาะ. ได้ยินว่า อริฐฐภิกษุคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกเราว่า
โมฆปุริส แต่เธอจะไม่มีกรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งมรรคและผล ด้วยเหตุเพียง
ตรัสว่า โมฆปุริส ห้ามได้แล จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกอุปเสนวัง
กัณตบุตรด้วยวาตะว่าโมฆปุริส ว่าคุณก่อนโมฆปุริส เธอเป็นผู้เวียนมาเพื่อความ
มักมากเร็วเกินไป ภายหลังพระเถระเพียรพยายามกระทำให้แจ้งซึ่งอภิญญา ๖
ด้วยคิดว่า แม้เราก็จักประคองความเพียรเห็นปานนั้นทำมรรคผลให้เกิด. ลำดับ
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรมที่อริฐฐภิกษุเป็นผู้ไม่ออกงาม

เหมือนใบไม้เหลืองที่หลุดจากขั้ว จึงเริ่มแสดงพระธรรมเทศานี้. บทว่า **อสุมีกโตปี** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นอย่างไร อริยภูมิภิกษุนี้มีลักษณะอย่างนี้ ขัดแย้งกับสัพพัญญุตญาณ ปฏิเสธเวสาร์ชชญาณ ประหารอาณาจักรพระตถาคต แม้เธอก็อบรมญาณในธรรมวินัยนี้ได้บ้าง เธออาศัยความอบรมญาณแม้มีประมาณน้อย พยายามอยู่ พึงทำมรรคผลให้เกิดขึ้นได้บ้าง เหมือนกองไฟใหญ่ที่จะพึงมีได้ เพราะอาศัยลูกไฟแม้มีประมาณเท่าหิ้งห้อยในกองไฟใหญ่แม่ที่ดับไปแล้วฉนั้น. บทว่า **โน เหตุ ภาหุเต** ความว่า ภิกษุทั้งหลายกล่าวคัดค้านความที่อริยภูมิภิกษุอบรมญาณ เพื่อประโยชน์แก่มรรคผลที่มีปัจจัยเสมอกันว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อริยภูมิภิกษุผู้มีลักษณะอย่างนี้ จะอบรมญาณเช่นนั้นได้แต่ที่ไหน. บทว่า **มงฺกุฏโต** ได้แก่เป็นผู้ไร้อำนาจ. บทว่า **ปตฺตทฺขนุโร** ได้แก่ คอตก. บทว่า **อปฺปฏิภาโณ** ได้แก่ ไม่เห็นอะไร ๆ แจ่มชัด คือขาดปฏิภาณ. อริยภูมิภิกษุพิจารณาความที่ตนเป็นอภัพบุคคลว่า ได้ยินว่า เราได้คำสอนที่นำออกจากทุกข์เห็นปานนี้แล้ว ยังไม่ออกงาม เรามีปัจจัยถูกถอนเสียแล้ว ดังนี้ นั่งเอาปลายนิ้วเท้าขูดดินอยู่.

แม้บทว่า **ปญฺญาธิสฺสตี โข** นี้ ก็เป็นอนุสนธิแผนกหนึ่งโดยเฉพาะ. ได้ยินว่า อริยภูมิภิกษุคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราเป็นผู้ขาดธรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งมรรคและผล ก็พระพุทธรเจ้าทั้งหลายมิใช่ทรงแสดงธรรมเฉพาะผู้มีอุปนิสัยเท่านั้น ทรงแสดงธรรมแก่ผู้ไม่มีอุปนิสัยด้วย เราได้สุคโตวาทจากสำนักพระศาสดาแล้ว จักกระทำกุศลอันจะเข้าถึงสมบัติของตน. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะระงับพระโอวาท จึงตรัสว่า **ปญฺญาธิสฺสตี** เป็นต้น. คำนั้นมีความว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ ท่านนั้นแล จักปรากฏในนรก เป็นต้น ด้วยทิวณฺธิอันชั่วช้านี้ ขึ้นชื่อว่าสุคโตวาทของท่านย่อมไม่มีจากสำนักของเรา ท่านไม่มีประโยชน์สำหรับเรา เราจักสอบถามภิกษุทั้งหลายในที่นี้.

ความว่า **อถ โข ภควา** นี่เป็นอนุสนธิแผนกหนึ่ง. **จริงอยู่** พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงชำระบริษัทในที่นี้ จึงทรงขับพระอริกฐะออกเสียจากหมู่มากก็ถ้าหากว่า บรรดาบริษัททั้งหลาย ภิกษุบางรูปจะพึงคิดอย่างนี้ว่า อริกฐะนี้หรือจักอาจกล่าวคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัส เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มกล่า ก็รีบตรัสในท่ามกลางสงฆ์เลยหรือ ก็คำที่ตรัสอย่างนี้ พระอริกฐะเท่านั้นไม่ฟัง แต่จักเป็นพระดำรัสที่ภิกษุแม่อื่นฟังกันแล้ว แม้เช่นนั้นภิกษุบางรูปนั้นพึงคิดว่า พระศาสดาทรงนิคคหะภิกษุอริกฐะนั้นใด พึงทรงนิคคหะแม่เรานั่นนั้น แม้ฟังแล้วก็ต้องนิ่ง จักไม่ทำการนั้นทั้งหมด คำที่แม่เราไม่กล่าว แม้คำที่คนอื่นฟังก็ไม่มี. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชำระลัทธิในบริษัทด้วยพระดำรัสว่า **ตุมฺเหปิ เม ภิกฺขเว** เป็นต้น พระอริกฐะชื่อว่าเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับไล่จากคณะ ด้วยการชำระลัทธิในบริษัทนั้นแหละ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศลัทธิของภิกษุอริกฐะจึงตรัสคำมีอาทิว่า **โส วต ภิกฺขเว** ดังนี้. พึงทราบวินิจฉัยในคำเป็นต้นว่า **อญฺจตเรว กามเหิ** ในบาลีนั้น ดังนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นใดมีลัทธิอย่างนี้ว่า ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้เสพได้จริง ภิกษุนั้นหนอนจักเสพวัตถุทั้งหลาย คือจักประพฤติเมถุนสมาจาร เว้นกิเลสตามและสัญญาวิตกที่ประกอบด้วยกิเลสตาม ละธรรมเหล่านั้น คือเว้นจากธรรมเหล่านั้น. บทว่า **เนตฺติ ฐานํ วิชฺชติ** ความว่า ชื่อว่า ชื่อเหตุนี้ไม่มี คือเหตุนี้มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส.

ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศลัทธิของพระอริกฐะว่า อริกฐะนี้เปรียบเหมือนช่างซ่อม ถือเอาผ้าที่หอมบ้าง เหม็นบ้าง เก่าบ้าง ใหม่บ้าง สะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง มาห่อรวมเป็นห่อเดียวกัน ฉนั้นใด เธอก็กระทำการบริโภคจีวรประณีตเป็นต้นที่ไม่มีฉันทราคะสำหรับภิกษุ กระทำ

การบริโภคน้ำที่มีฉันทราคะอันกระทำอันตราย สำหรับคฤหัสถ์ที่มีศีลไม่ประจำ และทำการบริโภคน้ำที่มีฉันทราคะอันกระทำป้องกัน สำหรับภิกษุมิที่มีศีลประจำ รวมเป็นอันเดียวกันทั้งหมด บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงโทษของปริยัติที่เรียนมาไม่ดี จึงตรัสว่า **อิธ ภิกขเว เอกจฺเจ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปริยาปฺลนฺหติ** แปลว่าเล่าเรียน. ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า **สุตฺ** เป็นต้น อุทฺโตวิภังคํ นิพเทส ขันธกะและบริวารมงคลสูตร รัตนสูตร นาฬกสูตร ตฺวัญญกสูตร ในสุดตนิบาต และตถาคตวจนะ แม้อื่นที่มีชื่อว่าสูตร ฟังทราบว่าเป็นสูตร. สูตรที่มีคาถาทั้งหมด ฟังทราบว่าเป็นเคยยะ. โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สกถาวรค ทั้งสิ้นในสังยุตตนิคาय ฟังทราบว่าเป็นเคยยะ. อภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น สูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์แม้อื่นที่สงเคราะห์ด้วยองค์ ๘ ฟังทราบว่าเป็นเวยาकरणะ. ธรรม บท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนที่ไม่ชื่อว่าสูตรในสุดตนิบาต ฟังทราบว่าเป็นคาถา. พระสูตร ๘๒ สูตร ที่เกี่ยวข้องกับคาถาที่สำเร็จมาแต่โสมนัสญาณ ฟังทราบว่าเป็นอุทาน. พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่เป็นไปโดยอาทิวา **วุดฺตมิตฺ** ภาตวตา ฟังทราบว่าเป็นอิติวุดตกะ. ชาตก ๕๕๐ เรื่อง มีอปนิชชาตกเป็นต้น ฟังทราบว่าเป็นชาตก. พระสูตรที่เกี่ยวข้องด้วยอัจฉริยอัพภูตธรรมแม้ทั้งหมด ที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิวา **จตุตาโรเม ภิกขเว อจฺฉริยา อพฺภูตธมฺมา อานนฺเต** ฟังทราบว่าเป็นอัพภูตธรรม. พระสูตรที่ตรัสถามแล้ว ได้ความรู้ ได้ความยินดีทั้งหมด มีจุลลเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร มหาปุณณสูตรเป็นต้น ฟังทราบว่าเป็นเวทลละ.

บทว่า **อตุถํ น อุปริภฺขนฺหติ** ได้แก่ ไม่เห็น และกำหนดไม่ได้ ซึ่งอรรถแห่งสูตร ซึ่งอรรถแห่งเหตุ. บทว่า **อนุปริภฺขตํ** ได้แก่ กำหนด

ไม่ได้. บทว่า น นิชฌานํ ขมฺมุติ ได้แก่ ไม่ปรากฏ คือไม่มาปรากฏ. อธิบายว่า ใคร ๆ ไม่อาจจะรู้อย่างนี้ว่า สีล สมาธิ ปัญญา มรรค ผล วัฏฏะ. หรือวิวัฏฏะ ตรัสไว้แล้วในที่นี้. บทว่า เต อูปารมฺภานิสฺสา เจว ความว่า กุลบุตรเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ยกโทษในวาทะของคนเหล่านี้เป็นอนิสงส์เล่าเรียน. บทว่า อิติวาทปฺปโมกฺขานิสฺสา จ ได้แก่ มีการปลดเปลื้องวาทะอย่างนี้เป็นอนิสงส์เล่าเรียน อธิบายว่า ไม่เล่าเรียนด้วยเหตุนี้ว่า เมื่อคนอื่นยกโทษวาทะของตน เราจักเปลื้องโทษนั้นอย่างนี้. บทว่า ตณฺจสฺส อตุลฺลํ นานุโณนฺติ ความว่า กุลบุตรทั้งหลาย เล่าเรียนธรรมเพื่อประโยชน์ มรรคหรือผลอันใด เรียนไม่ดี ย่อมไม่ได้รับประโยชน์นั้นของธรรมนั้น อนึ่ง แม้เมื่อไม่อาจจะยกโทษในวาทะของผู้อื่น และปลดเปลื้องวาทะของตน ย่อมไม่ได้รับประโยชน์นั้นเหมือนกัน. บทว่า อลฺลททฺทลฺลิกอ ได้แก่ ผู้ต้องการอสรพิษ. ก็คำว่า ททฺโท เป็นชื่อของพิษ. พิษนั้นของงูนั้น มีพอ คือบริบูรณ์ เหตุนั้น อสรพิษนั้น จึงชื่อว่าอลคัททะ มีพิษพอดัว. บทว่า โภเค ได้แก่ ตัว. ชื่อว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กุลบุตรบางพวกในโลกนี้ เล่าเรียนธรรม ได้แก่เล่าเรียนด้วยอำนาจนิตถรณปริยัติ.

จริงอยู่. ปริยัติมี ๓ คือ อลคัททปริยัติ นิตถรณปริยัติ ภัณฑาการิกปริยัติ. บรรดาปริยัติทั้ง ๓ นั้น ภิกษุใดเล่าเรียนพุทธวจนะ เหตุปรารถนาสักการะว่า เราจักได้จีวรเป็นต้นหรือคนทั้งหลายจักรู้จักเราในท่ามกลางบริษัท ๔ อย่างนี้ ปริยัตินั้นของภิกษุนั้น ชื่อว่า อลคัททปริยัติ. จริงอยู่ การไม่เล่าเรียนพุทธวจนะ แล้วนอนหลับเสีย ยังดีกว่าการเล่าเรียนอย่างนี้. ส่วนภิกษุใดเล่าเรียนด้วยคิดว่า เล่าเรียนพุทธวจนะ บำเพ็ญศีลในฐานะที่ศีลมาถึงเข้า ให้ถือเอาห้องสมาธิในฐานะที่สมาธิมาถึงเข้า เริ่มตั้งวิปัสสนาในฐานะที่วิปัสสนามาถึงเข้า ทำมรรคให้เกิด ทำให้แจ้งผล ในฐานะที่มรรคผลมาแล้ว

ปริยัตินั้นของภิกษุนั้นชื่อว่า นิตถรณปริยัติ. ปริยัติของพระชีณาสพ ชื่อว่า
ภักทาคาริกปริยัติ. จริงอยู่ ทุกขสัจที่ยังไม่กำหนดรู้ สมุทัยสัจที่ยังไม่ได้
มรรคสัจที่ยังไม่ได้เจริญ หรือนิโรธสัจที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ย่อมไม่มีแก่พระชีณาสพ
นั้น ด้วยว่า พระชีณาสพนั้น กำหนดรู้ขั้นแล้ว ละกิเลสได้แล้ว เจริญ
มรรคแล้ว ทำให้แจ้งผลแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านเล่าเรียนพุทธวจนะ จึงเล่าเรียน
เป็นผู้ทรงแบบแผน รักษาประเพณี อนุรักษวังศ์ ดังนั้น ปริยัตินั้นของท่าน
จึงชื่อว่า ภักทาคาริกปริยัติ. ถามว่า ก็เมื่อพวกคันถธุระ ไม่สามารถจะอยู่
ในที่แห่งหนึ่งในเพราะฉกตกภัยเป็นต้น ปุณฺชนใดเมื่อไม่ลำบากด้วยภิกษาจารเอง
เล่าเรียนด้วยคิดว่า ขอพระพุทธวจนะที่ไพเราะยิ่งอย่าสูญเสียไป เราจักดำรง
แบบแผน จักรักษาประเพณีไว้ ปริยัติของปุณฺชนนั้นเป็นภักทาคาริกปริยัติ หรือ
ไม่เป็น. ตอบว่า ไม่เป็น. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะความที่ตน
มิได้ตั้งอยู่ในฐานเล่าเรียน จริงอยู่ ชื่อว่า ปริยัติของปุณฺชน เป็นอลกัททะ
บ้าง เป็นนิตถรณะบ้าง. ปริยัติของพระเสขะทั้ง ๗ เป็นนิตถรณะอย่างเดียว
ปริยัติของพระชีณาสพ เป็นภักทาคาริกปริยัติเท่านั้น แต่ในที่นี้ท่านประสงค์เอา
นิตถรณปริยัติ.

บทว่า นิขุณฺณํ ขมนฺนุติ ความว่า ธรรมทั้งหลายย่อมมาปรากฏ
ในอากตสถานแห่งธรรมมีศีลเป็นต้นว่า ศีล ตรีสไว้ในที่นี้ สมาธิในที่นี้. วิปัส-
สนาในที่นี้ มรรคในที่นี้ ผลในที่นี้ วัฏฏะในที่นี้ วิวัฏฏะในที่นี้. บทว่า
ตถฺยจฺจสุตฺต อตฺถลํ อนุโณนฺนุติ ความว่า กุลบุตรทั้งหลายย่อมเล่าเรียนเพื่อ
มรรคผลอันใด กุลบุตรเหล่านั้นอาศัยปริยัติที่เล่าเรียนดีแล้ว ทำมรรคให้เกิด
ทำผลให้แจ้ง และเสวยประโยชน์นั้นของธรรมนั้น. แม้ไม่สามารถจะยกโทษ
ในวาทะของผู้อื่นก็ดีไม่สามารถจะถือเอาฐานะที่ตนปรารธนาแล้วปรารธนาอีก
เปลื้องโทษที่เขายกในวาทะของตนก็ดี ชื่อว่า เสวยประโยชน์เหมือนกัน. บทว่า
ทิมฺมรตฺตํ หิตาย สุขาย ลํวตฺตฺนุติ ความว่า เมื่อบำเพ็ญศีลเป็นต้นใน

ฐานะแห่งศีลเป็นต้นมาแล้วก็ดี ยกโทษในวาทะของผู้อื่น โดยชอบธรรมก็ดี เปลี่ยนโทษจากวาทะของตนก็ดี บรรลุอรหัตต์แล้วแสดงธรรม ในท่ามกลางบริษัท บริโศกปัจจัย ๔ ที่คนผู้เลื่อมใสในพระธรรมเทศนาน้อมเข้าไปถวายก็ดี ธรรมเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน.

ครั้งทรงแสดงอานิสงส์ในพระพุทธวจนะที่เรียนคืออย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงประกอบบริษัทไว้ในพุทธวจนะนั้นนั้นแล จึงตรัสคำอาทิว่า **ตสฺมา** **ติห ภิกฺขเว** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่ปริยัติที่เรียนมาไม่ดี ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน เหมือนงูพิษที่จับไม่ดีฉะนั้น ส่วนปริยัติที่เรียนมาดี ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน เหมือนงูพิษที่จับไว้ดีฉะนั้น. บทว่า **ตถา นฺ ฐาเรยฺยาถ** ความว่า พึงทรงปริยัตินั้นไว้อย่างนั้นนั้นแล คือทรงไว้โดยอรรถนั้นนั้นแล. บทว่า **เย วา ปนสฺสุ พฺยตฺตา ภิกฺขู** ความว่า ก็หรือว่าพึงสอบถามเหล่าภิกษุผู้ฉลาดผู้บัณฑิตมีพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ และพระมหากัจจानะเป็นต้น แต่ภิกษุไม่พึงเป็นเหมือนอริกฐภิกษุใส่เปลือกนมหรือหยากไย่ลงในศาสนาของเรา. บทว่า **กุกฺกุฏปมฺ** แปลว่า เหมือนทูน. บทว่า **นิคฺคฺตรณฺตุถาย** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่การข้ามโอชะ ๔. บทว่า **อุทกณฺณว** ความว่า ก็น้ำใดลึกแต่ไม่กว้าง หรือ กว้างแต่ไม่ลึก น้ำนั้นท่านไม่เรียกว่า อ้นณพ ส่วนน้ำใดทั้งลึกทั้งกว้าง น้ำนั้นท่านเรียกว่า อ้นณพ เพราะฉะนั้น อรรถในบทว่า **มหนฺตุ อุทกณฺณว** นี้จึงมีความดังนี้ว่า น้ำใหญ่คือกว้าง ลึก. ที่ใดมีโอกาศที่โจรอยู่ ยืน นั่ง นอน ปรากฏอยู่ ที่นั้น ชื่อว่า สาลังกะ น่าสงสัย. ที่ใดมีเหล่ามนุษย์ถูกพวกโจรมาปล้น ตีชิง ปรากฏอยู่ ที่นั้น ชื่อว่า สัปปฏิภยะมีภัยปรากฏเฉพาะหน้า. สะพานที่เขาผูกไว้เบื้องบนห้วงน้ำ ชื่อว่า อุตฺตรเสตุ แปลว่า สะพานข้าม. บทว่า

กุลล์ พนฺธิตฺวา ความว่า กอไม้เป็นต้น ที่เขามัดเป็นกำเพื่อประโยชน์แก่
ข้ามน้ำ ชื่อว่า กุ่่น ส่วนกอไม้เป็นต้นที่เขามัดแผ่ ๆ ท่านเรียกว่า แพ. บทว่า
อุสุตาเปตฺวา แปลว่า ตັงไว้. บทว่า กิจฺจกาโร ความว่า ทำกิจที่ถึงแล้ว
ทำกิจที่ควร ทำกิจที่เหมาะสม. ในคำว่า ธมฺมาปิ โว ปทาตพฺพานึ ธรรม
ทั้งหลาย ชื่อว่า สมถะ และวิปัสสนา. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้
ละฉันทราคะ ทั้งในสมถะ ทั้งในวิปัสสนา. ทรงให้ละฉันทราคะในสมถะไว้
ในที่ไหน. ทรงให้ละฉันทราคะไว้ในสมถะ ในที่นี้ว่า กุ่่นอกุทาปี
เพราะเหตุนี้แล เรากล่าวการละแม้เนวสัณฺญาณาสัณฺญาตนะ กุ่่นอกุทาปี
เธอไม่เห็นสังโยชน์ อันละเอียดหรือหยาบ ที่เรามีได้กล่าวการละไว้. ทรงให้ละ
ฉันทราคะไว้ในวิปัสสนา ในที่นี้ว่า กุ่่นอกุทาปีทั้งหลาย หากพวกเธอไม่เกาะ
ไม่ยึด ไม่ถือทักฺขินี ที่บริสุทฺธิศุคฺคองอย่างนี้. แต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อทรงให้ละฉันทราคะในสมถะ และวิปัสสนาทั้ง ๒ จึงตรัสว่า แม้ธรรม
ทั้งหลายพวกเธอพึงละ จะป่วยกล่าวไปใย ถึงอธรรมทั้งหลาย. ในข้อนั้นมีอริ-
บายคํานี้ว่า กุ่่นอกุทาปีทั้งหลาย เรากล่าวการละฉันทราคะในธรรมทั้งหลาย
อันสงบ และประณีตเห็นปานนี้ ก็จักป่วยกล่าวไปใยในอัสสัทฺถรรมนี้ ซึ่งเป็น
ของชาวบ้าน เป็นของถ้อย เป็นธรรมชั่วหยาบ เป็นธรรมเหลวไหล ซึ่ง
อริกฺขุระ โมฆบุรุษนี้ สำคัญว่าไม่มีโทษ กล่าวฉันทราคะในกามคุณทั้ง ๕ ว่า
เป็นธรรมไม่อาจทำอันตรายได้ พวกเธอไม่พึงเป็นเหมือนอริกฺขุระ กุ่่น
โคลนหรือหยากเยื่อลงในศาสนาของเรา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนิคฺคหะอริกฺขุระกุกุทาปีผู้เดียว ด้วยโอวาทแม้นี้ ด้วย
ประการฉะนี้ บัดนี้เมื่อทรงแสดงว่า ผู้ใดยึดว่าเรา ของเรา ด้วยอำนาจการยึดถือ
ตามอย่างในขันธ ๕ ผู้นั้นชื่อว่าใส่โคลนหรือหยากเยื่อ ลงในศาสนาของเรา
เหมือนอริกฺขุระกุกุทาปี จึงตรัสว่า ฉนิมมานิ กุกุทาเว เป็นต้น. บรรดาบท

เหล่านั้น บทว่า **ทิกฺขุณฺณานานิ** ความว่า แม้ทิกฺขุณฺณ ก็ชื่อว่า ที่ตั้งแห่งทิกฺขุณฺณ ทั้งอารมณ์ของทิกฺขุณฺณ ทั้งปัจจัยของทิกฺขุณฺณ ก็ชื่อว่า ที่ตั้งของทิกฺขุณฺณ ในบทว่า **รูปํ เอตํ มม** เป็นต้น การถือว่า นั่นของเรา เป็นตัณหาคาหะ การถือว่า เราเป็นนั่นเป็นมานคาหะ การถือว่า นั่นเป็นตัวของเราเป็นทิกฺขุณฺณคาหะ เป็นอันตรัส ตัณหา มานะ และทิกฺขุณฺณ ซึ่งมีรูปเป็นอารมณ์ด้วยประการฉะนี้ ส่วนรูปไม่ควรกล่าวว่าเป็นอัตต. แม้ในเวทนาเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. รูปายตนะ ชื่อว่า ทิกฺขุณฺณะ สัทททายตนะ ชื่อว่า สุตะ กันธายตนะ รสายตนะ และโสตฺถัพพายตนะ ชื่อว่า มุตะ กันธายตนะ รสายตนะ โสตฺถัพพายตนะ นั้น ท่านกล่าวว่า มุตะ เพราะพบแล้วยึดไว้. อายตนะ ๘ ที่เหลือชื่อว่า วิญญูตนะ. บทว่า **ปตฺตํ** ได้แก่ ที่แสวงหาก็คือ ไม่แสวงหาก็คือ พบแล้ว. บทว่า **ปริยเอตํ** ได้แก่ที่พบหรือไม่พบก็แสวงหาแล้ว. บทว่า **อนุวิจริตฺตมนสา** ได้แก่ ติดตามด้วยจิต. จริงอยู่ ในโลกของที่แสวงหาแล้วพบก็มี แสวงหาแล้วไม่พบก็มี ไม่แสวงหาแล้วพบก็มี ไม่แสวงหาแล้วไม่พบก็มี. ในที่ตั้งแห่งความเห็นนั้น ของที่แสวงหาแล้วพบ ชื่อว่า ปิตตะ ของที่แสวงหาแล้วไม่พบชื่อว่า ปริยเอตตะ ของที่ไม่แสวงหาแล้วพบ และของที่ไม่แสวงหาแล้วไม่พบ ชื่อว่า มนसानุจริต. อีกนัยหนึ่ง ของที่แสวงหาแล้วพบก็ดี ของที่ไม่แสวงหาไม่พบก็ดี ชื่อว่า ปิตตะ เพราะอรรถว่าพบแล้ว. ของที่แสวงหาไม่พบอย่างเดียว ชื่อว่า ปริยเอตตะ ของที่ไม่แสวงหาแล้วพบ และของที่ไม่แสวงหาแล้วไม่พบ ชื่อว่า มนसानุจริตตะ หรือว่า ของนั้นทั้งหมด ชื่อว่า มนसानุจริตตะ เพราะเป็นของติดตามด้วยใจ ตัณหา มานะ ทิกฺขุณฺณที่มีวิญญูณเป็นอารมณ์ ตรัสด้วยบทนี้ วิญญูณ ตรัสด้วยอำนาจทิกฺขุณฺณเป็นต้นเป็นอารมณ์ ในหนหลังด้วยอำนาจการ ยักย้ายแห่งเทศนา.

บทว่า **ยปี ตํ ทิกฺขุณฺณานํ** ได้แก่ ที่ตั้งแห่งทิกฺขุณฺณ ที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ยปี ตํ เอตํ โส โลโก. บทว่า **โส โลโก โส อตฺตา** ความว่า

ทิวฏฐิที่ไปโดยนัยเป็นต้นว่า ผู้ที่เห็นรูปโดยเป็นอตฺตา ย่อมยึดถือว่าเป็นโลก เป็นอตฺตา ท่านหมายเอาทิวฏฐินั้นจึงกล่าวไว้ดังนี้. บทว่า โส เปจฺจ ภวิสฺสามิ ความว่า เรานั้นไปปรโลกแล้ว จักอยู่เป็นนิจ ยั่งยืนเที่ยง มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เสมอด้วยความยั่งยืน คุจฺภูเขธาติเนรุมหาปฐฺพีและมหาสมุทรเป็นต้นฉันนั้นเหมือนกัน. บทว่า ตํปี เอตํ มม ความว่า ย่อมตามเห็นว่าทสฺสนะเมื่อนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นอตฺตาของเรา. ตัณหา มานะ ทิวฏฐิ ที่มีทิวฏฐิเป็นอารมณ์ ตรีสด้วยบทนี้. เวลาถือทิวฏฐิครั้งแรก มิได้ด้วยทิวฏฐิครั้งหลังอย่างนี้ เหมือนเวลากับเห็นแจ้งด้วยวิปัสสนา. ในสุกกปัคค์ ฝ่ายขาว ทรงกัศค่าน การยึดถือด้วยตัณหา มานะ และทิวฏฐิในรูปว่า นั่นไม่ใช่รูปของเราเป็นต้น. แม้ในเวทนาเป็นต้นก็นัยนี้เหมือนกัน. กับทนี้ว่า สมนุสฺสฺสติ ความว่า สมนุสฺสฺสนามี ๔ คือ ตัณหา สมนุสฺสฺสนา มานสมนุสฺสฺสนา ทิวฏฐิสมนุสฺสฺสนา ญาณสมนุสฺสฺสนา. เนื้อความแห่งสมนุสฺสฺสนาเหล่านั้น พิงฺทราบด้วยอำนาจ สมนุสฺสฺสนา ๓ อยู่ในกัณหปัคค์ ญาณสมนุสฺสฺสนา อยู่ในสุกกปัคค์. บทว่า อสฺติ น ปริตฺตฺสฺสติ ความว่า เมื่อความยึดถือไม่มี เธอย่อมไม่สะดุ้ง ด้วยความสะดุ้งด้วยภัย หรือด้วยความสะดุ้งด้วยตัณหา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงถึงพระฉิณาสพผู้ไม่สะดุ้ง เพราะความพินาศแห่งขันธภายใน จึงทรงจบเทศนาด้วยบทนี้.

บทว่า เอวํ วุคฺเต อลฺยฺยตโร ภิกฺขุ ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุผู้ฉลาดในอนุสนธิรูปหนึ่งคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงถึงพระฉิณาสพผู้ไม่สะดุ้ง เพราะความพินาศแห่งขันธภายใน ทรงจบเทศนาก็เมื่อพระฉิณาสพไม่สะดุ้งภายในอยู่ ภิกษุผู้สะดุ้งภายใน ภิกษุผู้สะดุ้งภายนอก ภิกษุผู้สะดุ้งเพราะความพินาศในบริวาร และแม้ผู้ไม่สะดุ้ง พึงมีเราจะถามปัญหานี้ ด้วยเหตุ ๔ ประการ ดังกล่าวมา แล้วจึงทำจีวรเฉียงบ่า

ประกอบอัญชฎีกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้. บทว่า พหิทฺฐา อสฺติ ได้แก่ ในภายนอก คือเพราะความพินาศแห่งบริวาร. บทว่า อหุ วต เม ความว่า สิ่งของ ยาน พาหนะ เงิน ทอง ของเรา ได้มีแล้วหนอ. บทว่า ตํ วต เม นตฺถิ ความว่า บัดนี้ สิ่งของนั้นหนอของเราไม่มี คือ ถูกพระราชาริบเอาเสียบ้าง พวกโจรลักไปบ้าง ไฟไหม้บ้าง ถูกน้ำพัดไปเสียบ้าง คร่ำคร่าเพราะใช้สอยบ้าง. บทว่า สฺยิวต เม ความว่า ยาน พาหนะ เงิน ทอง ข้าวสาทิ ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวละมานของเรามีหนอ. บทว่า ตํ วตาคํ น ลภามิ ความว่า เสรีาโสกว่า เราเมื่อไม่ได้ของนั้น บัดนี้เราก็ไม่ได้เพราะไม่ทำงานที่สมควรแก่ทรัพย์นั้นนั่นเอง นี้ชื่อว่า ความเสรีาโสของผู้ครองเรือน (ภฤหัสถ์). ความเสรีาโสของผู้ไม่ครองเรือน (บรรพชิต) พึงทราบด้วยอำนาจบาตรจิวรเป็นต้น.

พึงทราบในอปริตัสสนาวาร ดังต่อไปนี้ บทว่า น เอว โหติ ความว่า ความสะดุ้งพึงมีอย่างนี้ เพราะกิเลสเหล่าใด ย่อมไม่มีอย่างนี้ เพราะกิเลสเหล่านั้นได้ละแล้ว. บทว่า ทิฏฺฐิจฺจุจฺจานาธิฏฺฐานาปริยฺญานาภินเวศานุ-
สถานํ ความว่า ซึ่งทิฏฺฐิ ที่ตั้งทิฏฺฐิ ที่ตั้งมั่นแห่งทิฏฺฐิ ที่กลุ่มรวมแห่งทิฏฺฐิ และที่นอนเนื่องแห่งความถือมั่น. บทว่า สพฺพสงฺขารสมถาย ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่ความดับ. จริงอยู่ ความหวั่น ความไหว ความผันแปรแห่งสังขารทั้งปวง มาถึงพระนิพพานย่อมสงบระงับไป เพราะฉะนั้น พระนิพพานนั้นท่านจึงเรียกว่า เป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง. อนึ่ง อุปธิเหล่านี้ คือ อุปธิ คือ ชั้น อุปธิ คือ กิเลส อุปธิคืออกิสังขาร อุปธิคือกามคุณ ๕ มาถึงพระนิพพานนั้นนั้นแล ก็สลัดคืนไป ตัณหา ก็สิ้น ก็คลาย ก็ดับ เพราะฉะนั้น พระนิพพานนั้นท่านจึงเรียกว่า สัพพุปฺธิปฏินิสสัคคะ. เป็นที่สลัดคืนอุปธิทั้งปวง ตัณหักขยะ เป็นที่สิ้นตัณหา วิกฺขาระ คายระคคะ นิโรธคค. ศัพท์ว่า นิพฺพานาย นี้เป็น นิเทศสรูปแห่งพระนิพพานนั้น. ดังนั้น ท่านแสดงความนี้ว่า เมื่อทรงแสดง

ธรรมเพื่อประโยชน์แก่การกระทำให้แจ้งพระนิพพาน ด้วยบทเหล่านั้นทั้งหมด
ทีเดียว. บทว่า **ตสฺเสว โหติ** ความว่า ภิกษุผู้มีทิวฐินั้นย่อมมีความคิด
อย่างนี้ว่า เราจักขาดสูญ เราจักพินาศ เราจักไม่มี. จริงอยู่ ภิกษุผู้มีทิวฐิ
พึงธรรมที่ทรงยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์แสดงให้เกี่ยวข้องกับสูญญตาอยู่ เกิดความสะดุ้ง.
สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่สดับ
ย่อมมีความสะดุ้งอย่างนี้ว่า มีเราและไม่มีเรา.

ด้วยถ้อยคำมีประมาณเท่านี้ ตรัสสูญญตา มี ๔ เงื่อนด้วยสามารถ
แห่งภิกษุเหล่านี้คือภิกษุผู้สะดุ้ง และผู้ไม่สะดุ้งเพราะความพินาศแห่งปริขารภายนอก
นอก คู่ ๑ และภิกษุผู้สะดุ้งและผู้ไม่สะดุ้งเพราะความพินาศแห่งชั้นภายในคู่ ๑.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงสูญญตา ๓ เงื่อน คือ จัดปริขารภายนอก
ให้ชื่อว่า ทิวฐิปริคคะ จัดสักกายทิวฐิที่มีวัตถุ ๒๐ ให้ชื่อว่า อตตวาทุปาทาน
จัดทิวฐิ ๖๒ ซึ่งมีสักกายทิวฐิเป็นหัวหน้าให้ชื่อว่า ทิวฐินิสสยะ จึงตรัสว่า
ภิกฺขเว ปริคฺคหํ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริคฺคหํ** ได้แก่
ปริขารภายนอก. บทว่า **ปริคฺคณฺเหยฺย** ความว่า มนุษย์วิญญูชน พึง
กำหนดยึดถือ. ด้วยบทว่า **อหฺปิ โข ตํ ภิกฺขเว** ทรงแสดงว่า คุณก่อนภิกษุ
แม้พวกเธอก็ไม่เห็น แม้เราก็ไม่เห็น ดังนั้น ความกำหนดเห็นปานนั้น ก็ไม่มี.
พึงทราบความในบททั้งปวงด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสูญญตา ๓ เงื่อนอย่างนี้แล้ว บัดนี้
เมื่อจะทรงแสดง ๒ เงื่อน คือ อตตวา ในชั้นภายใน และที่เนื่องด้วยตนใน
ปริขารภายนอก จึงตรัสคำอาทิว่า **อตฺตนิ วา ภิกฺขเว สติ** เป็นต้น. ในคำ
นั้นมีความ संबังดังนี้ว่า เมื่อตนมีอยู่ บริหารของเรานี้ก็เนื่องในตนหรือว่า
เมื่อบริหารที่เนื่องกับตนมีอยู่ อตตวาของเรานี้ก็เป็นเจ้าของบริหารนี้ เราก็
เหมือนกัน พึงประกอบคำว่า เมื่อวัตถุมีอยู่ ของ ๆ เราก็มี เราก็มี ดังนี้.

ขบคว้า **สจฺจโต** แปลว่า โดยความเป็นจริง. บทว่า **เถตโต** แปลว่า โดยเป็นแท้ หรือมั่นคง.

บัดนี้ เมื่อไม่ทรงถือเบญจขันธ์ด้วยปริวัฏฏ ๓ อย่างนี้คือ **อนิจฺจํ** **ทุกขํ** **อนตฺตา** เมื่อจะทรงแสดงว่า ภิกษุนี้ก็เหมือนอริยบุคคลในสัปปะกัตตมหายาคโย ลงในศาสนาของเรา จึงตรัสว่า **ตํ** ก็ **มญฺญถ** **ภิกฺขเว** **รูปํ** **นิจฺจว** เป็นต้น. บทว่า **อนิจฺจํ** **ภนฺเต** ความว่า พระเจ้าข้า เพราะเหตุที่รูปมีแล้วไม่มี ฉะนั้นรูปจึงไม่เที่ยง ที่ชื่อว่าไม่เที่ยงเพราะเหตุ ๔ ประการ คือ เพราะเกิดแล้วก็เสื่อมไป หรือเพราะอรรถว่าแปรปรวน เป็นไปชั่วคราว และปฏิเสธความเที่ยง. บทว่า **ทุกขํ** **ภนฺเต** ความว่า พระเจ้าข้า รูปชื่อว่าทุกข์โดยอาการคือ เบียดเบียน ชื่อว่าเป็นทุกข์ด้วยเหตุ ๔ อย่างคือ เพราะอรรถว่าทำให้เร่าร้อนทนได้ยาก เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์และปฏิเสธความสุข. บทว่า **วิปริณามชฺชม** ความว่า มีอันก้าวลงและเข้าถึงภพเป็นสภาวะ คือมีอันละความเป็นปกติเป็นสภาวะ. บทว่า **กถํ** **นุ** **ตํ** **สมนุสฺสตีตุ** **เอตํ** **มม** **เอโสหฺมสฺสมิ** **เอโส** **เม** **อตฺตา** ความว่า สมควรหรือที่จะมายึดถือรูปนั้นอย่างนี้ว่า เรา ของเรา ด้วยอำนาจแห่งการ ยึดถือแห่งตัณหา มานะ และทิฏฐิ ทั้ง ๓ เหล่านี้. ด้วยบทนี้ว่า โน **เหตํ** **ภนฺเต** **ภิกฺขุ** เหล่านี้ย่อมปฏิญาณว่า รูปเป็นอนัตตา พระเจ้าข้า ด้วยอาการไม่เป็นไปในอำนาจ รูปชื่อว่าเป็นอนัตตา ด้วยเหตุ ๔ คือ ด้วยอรรถว่าเป็นของสูญ ไม่มีเจ้าของ ไม่เป็นใหญ่ และปฏิเสธอตฺตา. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความเป็นอนัตตาด้วยอำนาจเป็นของไม่เที่ยง ไว้ในที่ไหน ด้วยอำนาจความเป็นทุกข์ไว้ในที่ไหน ด้วยอำนาจความเป็นของไม่เที่ยง และความเป็นทุกข์ไว้ในที่ไหน. จริงอยู่ ทรงแสดงความเป็นอนัตตาด้วยอำนาจความไม่เที่ยงไว้ในฉกัฏฐสูตรนี้ว่า ผู้ใดพึงกล่าวว่า จักขุเป็นอตฺตา

จักขุของผู้นั้นย่อมไม่เกิด ทั้งความเกิดทั้งความเสื่อมของจักขุ ย่อมปรากฏ แต่ทั้งความเกิดทั้งความเสื่อมของจักขุใด ย่อมปรากฏ จักขุนั้น ย่อมมาอย่างนี้ว่า อตตาของเราเกิด และเสื่อม เพราะฉะนั้น จักขุนั้น จึงไม่เกิด. ผู้ใด พึงกล่าวว่า จักขุเป็นอนัตตา ดังนั้น จักขุจึงเป็นอนัตตา ดังนี้. ทรงแสดงความเป็นอนัตตา ด้วยอำนาจความเป็นทุกข์ไว้ ในอนัตตลักขณสูตรนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็รูปนี้เป็นอตตา รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ จะพึงได้ในรูปว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าเป็นอย่างนั้นเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งไม่ได้ในรูปว่า ขอรูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าเป็นอย่างนี้เลย ดังนี้. ทรงแสดงความเป็นอนัตตา ด้วยอำนาจความไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ทั้งสองไว้ ในอรหัตตสูตรนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง รูปใดไม่เที่ยง รูปนั้นก็เป็นที่ทุกข์ รูปใดเป็นที่ทุกข์ รูปนั้นก็เป็นที่อนัตตา รูปใดเป็นที่อนัตตา รูปนั้นก็ไม่ใช่ของเรา เราก็ไม่เป็นรูปนั้น รูปนั้นก็ไม่ใช่อตตาของเรา พึงเห็นรูปนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริง ดังกล่าวมานี้. เพราะเหตุไร. เพราะ อนิจจัง และ ทุกข์ ปรากฏแล้ว อนัตตายังไม่ปรากฏ. จริงอยู่ เมื่อภาชนะใส่ของบริโภคเป็นต้นแตกไป คนทั้งหลายก็กล่าวว่า อโห อนิจจัง โอ ไม่เที่ยงหนอ ไม่มีคนกล่าวว่า อนัตตา. หรือเมื่อต่อมฝีทั้งหลายเกิดขึ้นที่ร่างกาย หรือคนถูกหนามแทง ก็กล่าวกันว่า อโห ทุกข์ โอ ทุกข์หนอ แต่ไม่มีคนกล่าวว่า อโห อนัตตา โอ ไม่ใช่อตตาหนอ. เพราะเหตุไร. เพราะชื่อว่าอนัตตลักขณะนี้ ไม่ชัด เห็นยาก รู้กันยาก ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงความเป็นอนัตตานั้น ด้วยอำนาจไม่เที่ยงบ้าง ทุกข์บ้าง ทั้งไม่เที่ยง ทั้งทุกข์ทั้งสองบ้าง. รูปนี้นั้น ทรงแสดงด้วยอำนาจไม่เที่ยงเป็นทุกข์เท่านั้น ในปริวัฏ ๓ แม่นี่. แม้ในเวทนาเป็นต้น ถิ่นนี้เหมือนกัน.

บทว่า **ตสฺมา ติห ภิกฺขเว** ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะรูปไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ทั้งในบัดนี้ ทั้งในกาลอื่น ๆ. คำว่า **ยงฺกิลฺลิจิ รุปํ** เป็นต้น กล่าวไว้พิสดารแล้ว ในชั้นชนิทเทศ วิสฺสุทฺธิ-มรรค. บทว่า **นิพฺพินฺนุทฺติ** แปลว่า เบื่อหน่าย. ก็ในคำว่า **นิพฺพินฺนุทฺติ** ในบาลีนี้ ท่านประสงคฺเอาวฺภูฏานคามินิวิปัสสนา (วิปัสสนาอันให้ถึงความออกจากความยึดถือตัณหา). แท้จริง วฺภูฏานคามินิวิปัสสนามีมากชื่อ บางแห่งเรียกว่า สัณฺญคฺคะ บางแห่งว่า ธรรมฐิติญาณ บางแห่งว่า ปาริสฺสุทฺธิปธานิยังฺคะ บางแห่งว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสฺสุทฺธิ บางแห่งว่า ตัมมยปรียาทาน บางแห่งก็มี ๓ ชื่อ บางแห่งก็ ๒ ชื่อ. บรรดาอากาศสถานเหล่านั้น ในไปฏฐปาทสูตร ก่อน ตรัสเรียกว่า สัณฺญคฺคะ อย่างนี้ว่า คุณก่อนไปฏฐปาทะ สัณฺญาเกิดขึ้น ก่อน. ภายหลัง ญาณจึงเกิดขึ้น ดังนี้. ในสุตฺติมสูตร ตรัสเรียกว่า ธรรม-ฐิติญาณ อย่างนี้ว่า คุณก่อนสุตฺติมะ ธรรมฐิติญาณมีก่อน ภายหลังญาณในนิพพาน จึงมี ดังนี้. ในทศุตฺตรสูตร ตรัสเรียกว่า ปาริสฺสุทฺธิปธานิยังฺคะ ว่า ปฏิปทา-ญาณทัสสนวิสฺสุทฺธิปธานิยังฺคะ ดังนี้. ในรถวินิตฺตสูตร ท่านเรียกว่า ปฏิปทา-ญาณทัสสนวิสฺสุทฺธิ อย่างนี้ว่า ผู้มีอายุ ท่านประพลิตฺพรหมจรรยฺในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อปฏิปทาญาณทัสสนวิสฺสุทฺธิ หรือหนอ ดังนี้. ในสพายตนวิภังคสูตร ท่านเรียกว่า ตัมมยปรียาทาน อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุเบกขานี้ใด พึงพาความไม่มีตัณหา อาศัยความไม่มีตัณหา มีอารมณ์อันเดียว อาศัยอารมณ์อันเดียว พวกเธอจงละอุเบกขานั้นเสีย จงก้าวล่วงอุเบกขานั้นเสีย การละอุเบกขานี้มีอย่างนี้ การก้าวล่วงอุเบกขานี้มีอย่างนี้ดังนี้. ในปฏิสัสมภิทา-มรรค ท่านระบุไว้ ๓ ชื่ออย่างนี้ว่า ธรรมเหล่านี้ คือ มุญฺจิตฺกัมมตา ปฏิสังขา-นุปีสสนา และสังขารุเปกขา มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างแต่พยัญชนะเท่านั้น. ในคัมภีร์ปฏฺฐาน ท่านระบุไว้ ๒ ชื่ออย่างนี้ คือ อนุโลมญาณ เป็นปัจฉัยแห่ง

โคตรภูญาณ โดยเป็นอนันตรปัจจัย อนุโลมญาณเป็นปัจจัยแห่งโวกาน (มรรคจิต-ผลจิต) โดยเป็นอนันตรปัจจัย. ส่วนในอลคัททูปรสุตระนี้ ภูฐานคามินีวิปัสสนา มาโดยชื่อว่า นิพพิทา ในบทว่า นิพพิทิตติ. มรรคชื่อว่า วิจารณ์ว่า นิพพิทิตติ วิรชชติ. ในบทว่า วิจารณ์ วิรชชติ วิมูจติ นี้ท่านกล่าวผลว่า ย่อมหลุดพ้น เพราะวิจารณ์ คือ มรรค. ในที่นี้ ท่านกล่าวปัจจเวกขณญาณไว้ว่า เมื่อหลุดพ้น ก็มีญาณรู้ว่า เราหลุดพ้นแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้ง ทรงแสดงพระมหาจินาสพ ผู้มีจิตหลุดพ้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงระบุชื่อของพระมหาจินาสพนั้นโดยเหตุ ๕ ประการตามเป็นจริง จึงตรัสว่า อัย วิมูจติ ภิกขเว เป็นต้น. บทว่า อวิชชา ได้แก่ อวิชชาที่มีวิภูษะเป็นมูล. จริงอยู่ อวิชชาที่ท่านเรียกว่า ปลิงเพราะอรรถว่า ยกขึ้นได้ยาก. ด้วยเหตุนี้ ภิกษุนี้ ท่านจึงเรียกว่า อุกขิตตปลิงเพราะอวิชชานั้นถูกยกขึ้น. บทว่า ตาลาตุถุกตา ได้แก่ กระทำให้เป็นเหมือนหนึ่งตาลยอดด้วน อธิบายว่า หรือถอนตาลพร้อมทั้งราก ทำให้เหมือนที่ตั้งแห่งตาล คือนำไปให้ถึงความไม่มีบัญญัติอีก เหมือนต้นตาลนั้นไม่ปรากฏพื้นที่ตั้ง. บทว่า โปโนพุกวิโก ได้แก่ ให้ภพใหม่. บทว่า ชาตีสสาริ ได้แก่ อภิสังขารคือกรรม อันเป็นปัจจัยแห่งขั้นในภพใหม่ ที่ได้ชื่ออย่างนี้ โดยการเกิดและท่องเที่ยวไปในชาติทั้งหลาย. จริงอยู่ อภิสังขารคือกรรมนั้นท่านเรียกว่า ปริกขา เพราะตั้งแวดล้อมไว้โดยการกระทำให้เกิดบ่อย ๆ ด้วยเหตุนี้ ภิกษุนี้ เรียกว่า สังกิลณปริกขะ เพราะอวิชชานั้นเคลื่อนกล่นไป. บทว่า ตณฺหา ได้แก่ ตัณหาที่มีวิภูษะเป็นมูล. จริงอยู่ ตัณหาที่ท่านเรียกว่า เอลิกาเพราะอรรถว่า ตามไปโดยลึกลง. ด้วยเหตุนี้ ภิกษุนี้ท่านเรียกว่า

อภัพพเหตุลิกะ เพราะตัณหานัน้เขายกทิ้ง คือ เพราะเขาตัดทิ้ง. บทว่า **โอร-**
มฺภาคิยานิ ได้แก่ ให้เกิดต่ำลง คือเป็นปัจจัยให้เกิดในกามภพ. จริงอยู่
สังโยชน์เหล่านี้ ท่านเรียกว่า อัคคพะ เพราะตั้งปิดจิต เหมือนบานประตูปิด
ประตูเมือง. ด้วยเหตุนี้ กิษุณันั้น ท่านเรียกว่า นิรัคคพะ เพราะสังโยชน์
เหล่านั้น อันเธอกระทำให้มี คือ ทำลายไป. บทว่า **อริโย** ได้แก่ ผู้
ไม่มีกิเลส คือ หมจจด. บทว่า **ปนฺนทฺชโซ** ได้แก่ มีชงคือมานะอันตก
ไปแล้ว. บทว่า **ปนฺนภาโร** วิเคราะห์ว่า ชื่อว่าปนนภาระ. เพราะกิษุณันั้น
มีภาระ คือ ชนฺธ กิเลส อภิสังขาร และกามคุณห้า ตกแล้ว คือยกกลงแล้ว.
อีกนัยหนึ่ง ในที่นี้ท่านประสงค์ว่าปนนภาระ เพราะปลงภาระคือมานะเท่านั้น.
บทว่า **วิสฺยุตฺโต** ได้แก่ พรากเสียแล้วจากโยคะสี่และกิเลสทั้งหมด. แต่ใน
ที่นี้ ท่านประสงค์ว่า วิสฺยุตตะ เพราะพรากจากสังโยชน์คือมานะอย่างเดียว.
บทว่า **อสุมิมาโน** ได้แก่ มีมานะว่า เรามีในรูป มีมานะว่า เรามีในเวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกาลของพระชินาสพ ผู้ทำกิเลสให้สิ้นไป
ด้วยมรรค ผู้อยู่บนที่นอนคือนิโรธอันประเสริฐ ผู้เข้าผลสมาบัติที่มีนิพพาน
เป็นอารมณ์อยู่. เปรียบเหมือนนกร ๒ นกร นกรโจร ๑ นกรเกษม ๑ เมื่อเป็น
ดังนั้น นกรบใหญ่ผู้หนึ่งพึงคิดอย่างนี้ว่า นกรโจรนี้ตั้งอยู่ตราบใด นกรเกษม
ก็ไม่ปลอดภัยอยู่ตราบนั้น เราจักทำนกรโจรไม่ให้ป็นนกรแล้ว จึงสวมเกราะคือ
พระขรรค์เข้าไปยังนกรโจร เอาพระขรรค์ตัดเสาระเนียดที่ยกขึ้นใกล้ประตูนคร
ทำลายบานประตูพร้อมกับกรอบประตู แล้วยกสลักขึ้นทำลายกำแพง รื้อค้ำย
คู่มงที่ยกขึ้นเพื่อความงามของนคร เอาไฟเผาจนครแล้วเข้านครเกษม ขึ้น
ปราสาท แวดล้อมด้วยหมู่ญาติ บริโภคโภชนะมีรสอร่อย ฉันใด ข้อนี้อีก
ก็ฉันนั้น สักกายะเหมือนนกรโจร นิพพานเหมือนนกรเกษม พระโยคาวจร

เหมือนนักรบใหญ่ พระโยคาวจรนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ความหมุนเวียนแห่ง
สักกายะยังเป็นไปอยู่ตราบไค ความหลุดพ้นจากกรรมกรรม ๓๒ โจร ๕๘ มหาภัย
๒๕ ก็มีไม่ได้ตราบนั้น พระโยคาวจรเปรียบเหมือนนักรบใหญ่ นั้น สวมเกราะ
คือเกราะศีล จับพระขรรค์คือปัญญา เอาพระอรหัตตมรรคตัดเสาระเนียดคือ
ตัณหา คุณเอาพระขรรค์ตัดเสาระเนียด พระโยคาวจรนั้นยกสลักคือ สังกโยชน์
เบื้องต่ำ ๕ คุณนักรบยกบานประตูนครพร้อมทั้งกรอบประตู พระโยคาวจร
นั้นยกสลักคือ อวิชาคุณนักรบยกสลัก พระโยคาวจรทำลายอกิสังขารคือกรรม
รื้อค่ายคูคือชาติสงสาร คุณนักรบทำลายกำแพงรื้อค่ายคู พระโยคาวจรล้มธงคือ
มานะ. เผานครคือ สักกายะ. คุณนักรบล้มธงที่ยกขึ้นเพื่อทำนกรให้สวยงาม
พระโยคาวจรเข้านครคือกิเลสนิพพาน เสวยสุขเกิดแต่ผลสมาบัติ อันมีอมต-
นิโรธเป็นอารมณ์ ยังกาลให้ล่วงไป เหมือนนักรบบริโกทโกษนะมีรสดีใน
ปราสาทชั้นบนในนครเกษม.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงความที่พระชีนาสพผู้มีจิตหลุด
พ้นอย่างนี้ เป็นผู้มีวิญญูณอันผู้อื่นพบไม่ได้ จึงตรัสว่า เอว วิมุตตจิตฺตํ โข
เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุเวสนฺตฺวา ได้แก่ เสาะแสวงหา.
บทว่า อิทํ นิสฺสิตํ ได้แก่ อาศัยชื่อสิ่งนี้. แม้สัตว์ ท่านก็ประสงค์เอาว่า
ตถาคตในคำว่า ตถาคตสฺส นี้. แม้พระชีนาสพก็เป็นบุคคลสูงสุด. บทว่า
อนนฺวชฺโช แปลว่า ผู้ไม่มี หรือผู้ที่ใครไม่พบ. จริงอยู่ เมื่อถือว่า สัตว์
เป็นตถาคต ก็ควรจะมีความว่า ไม่มี. เมื่อถือว่าชีนาสพ ก็ควรจะมีความว่า
ใครพบไม่ได้. ในนัยทั้งสองนั้น นัยแรกมีอธิบายดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราไม่บัญญัติพระชีนาสพที่ยังดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบันเท่านั้นว่า ตถาคต สัตว์
บุคคล แต่เราบัญญัติพระชีนาสพผู้ปรินิพพานแล้ว ไม่มีปฏิสนธิว่า สัตว์
หรือบุคคลได้อย่างไร อธิบายว่า ตถาคตไม่มีอยู่ จริงอยู่ ว่าโดยปรมัตถ์

ชื่อว่า สัตว์ใด ๆ ไม่มี เมื่อสัตว์นั้นไม่มีอยู่ เทวดาทั้งหลายแม้เสาะแสวงว่า
วิญญูณอาศัยอะไร ดังนี้ จักประสบได้อย่างไร คือ จักพบได้อย่างไร. ใน
นัยที่สอง อธิบายดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าพระชีนาสพผู้ยัง
ดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบันนี้เท่านั้น อันเทวดาทั้งหลายมีพระอินทร์เป็นต้นพบไม่
ได้โดยวิญญูณ จริงอยู่ เทวดาทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์ พร้อมทั้งพระ-
พรหม พร้อมทั้งปชาบดี แม้เสาะแสวงอยู่ ก็ไม่อาจจะรู้วิปัสสนาจิต มรรคจิต
หรือผลจิต ของพระชีนาสพ ว่าอาศัยอารมณ์ชื่อนี้เป็นไป เทวดาเหล่านั้น จัก
รู้อะไรของพระชีนาสพผู้ปรินิพพานแล้ว ไม่มีปฏิสนธิ. บทว่า อสตา แปล
ว่าไม่มีอยู่. บทว่า ตัจจนา แปลว่า วางเปล่า. บทว่า มุตา แปลว่า พุด
เท็จ. บทว่า อญฺเฏน แปลว่า ด้วยเรื่องที่ไม่มี. บทว่า อพฺภาจิกขนฺติ
ได้แก่ ไล่ความ กล่าวคู่. บทว่า เวณฺยโก ความว่า ชื่อว่า วินัย เพราะกำจัด
ทำให้พินาศ วินัยนั้นแหละชื่อเวณยิกะ อธิบายว่า ผู้ทำสัตว์ให้พินาศ. บทว่า
ยถา จาหิ ภิกฺขเว เน ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เป็นผู้ทำสัตว์ให้
พินาศด้วยเหตุใด. บทว่า ยถา จาหิ น วทามิ ความว่า หรือเราไม่
บัญญัติการทำสัตว์ให้พินาศด้วยเหตุใด. ท่านอธิบายไว้ว่า เราไม่ทำสัตว์ให้
พินาศโดยประการใด และไม่บัญญัติการทำสัตว์ให้พินาศโดยประการใด สมณ-
พราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นกล่าวหาเราว่า พระสมณโคดมเป็นผู้กำจัด และกล่าว
หาว่า พระสมณะโคดมทำสัตว์ให้พินาศ ว่าเราบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ
ความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่ ทั้งกล่าวคู่ด้วยเรื่องที่ไม่มี วางเปล่า เท็จ และไม่
เป็นจริงว่า ตถาคตบัญญัติความพินาศแห่งสัตว์. บทว่า ปุพฺเพ จ ได้แก่
ในกาลก่อน คือครั้งตรัสรู้ ณ มหาโพธิมณฑลสถาน. บทว่า เอตฺรหิ จ
ได้แก่ ในบัดนี้ คือ ในเวลาแสดงธรรม. บทว่า ทุกฺโข เจว ปญฺณเปมิ
ทุกฺขสฺส นิโรธํ ความว่า ตถาคตอยู่ที่โพธิมณฑลสถาน ยังไม่ประกาศ

พระธรรมจักรก็ดี แสดงธรรมตั้งแต่ประกาศพระธรรมจักรก็ดี ย่อมบัญญัติ
สังขะ ๔ เท่านั้น. จริงอยู่ ในสังขะ ๔ นั้น สมุทัยอันเป็นมูลแห่งทุกข์นั้น
พึงทราบที่ ทรงถือเอาด้วยทุกขศัพท์ ส่วนมรรค*ที่ให้ถึงนิโรธนั้น พึงทราบ
ว่าทรงถือเอาด้วยนิโรธศัพท์. บทว่า ตตฺร เจ ได้แก่ ในการประกาศสังขะ
๔ นั้น. บทว่า ปเร ได้แก่ บุคคลผู้ไม่สามารถรู้แจ้งแทงตลอดสังขะทั้งหลาย.
บทว่า อุกุโสนฺติ ได้แก่ ค่าด้วยอังกโกสวัตถุ ๑๐. บทว่า ปริภาสนฺติ
ได้แก่ ปริภายด้วยวาจา. บทว่า โรเสนฺติ วิเหเสนฺติ ได้แก่ ประสงค์ว่า
เราจักโกรธขึ้น จักเบียดเบียน. บทว่า ฆญฺเณฺนฺติ ได้แก่ ให้ประสบทุกข์.
บทว่า ตตฺร ได้แก่ ในการค่าเป็นต้นเหล่านั้น หรือในบุคคลอื่นเหล่านั้น.
บทว่า อาฆาโต ได้แก่ ความโกรธ. บทว่า อปฺปจฺจโย ได้แก่ ความ
เสียใจ. บทว่า อนภินฺนุติ ได้แก่ ความไม่ยินดี. บทว่า ตตฺร เจ ได้
แก่ ในการประกาศสังขะ ๔ นั้นแหละ. บทว่า ปเร ได้แก่ บุคคลผู้รู้แจ้ง
แทงตลอดการประกาศสังขะ ๔. บทว่า อานนฺโท ได้แก่ ความคิ่มค้ำด้วย
ความยินดี. บทว่า อุกุพิลาวิตตฺตํ ได้แก่ ความคิ่มค้ำด้วยอำนาจความปลาบ
ปลื้ม. บทว่า ตตฺร เจ ได้แก่ ในการประกาศสังขะ ๔ นั้นแหละ. บทว่า ตตฺร
ได้แก่ ในสักการะเป็นต้น. บทว่า ยํ โข อิํ ปุพฺเพ ปริณฺญาตํ ความว่า
ชั้นปัญจกนี้ใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดรู้แล้วด้วยปริญา ๓ ที่โพธิมณฑ
สถานก่อน. บทว่า ตตฺถ เม แปลว่า สักการะเหล่านี้ อันเขากระทำในชั้นปัญจก
นั้น. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายไว้ว่า ความคิดว่าสักการะเหล่านี้
จักมีในเรา หรือว่า เราจะเสวยสักการะเหล่านี้ไม่มีแก่พระตถาคตในชั้น
ปัญจกเมื่อนั้น และมีความดำริเท่านั้นว่า ตถาคตย่อมเสวยสักการะของชั้นปัญจก
ที่กำหนดรู้แล้วแต่ก่อนนั้น และชั้นปัญจกยอมเสวยสักการะเหล่านี้. บทว่า
ตสฺมา ความว่า ก็เพราะเหตุที่สมณพราหมณ์เหล่านี้ ผู้ไม่สามารถแทงตลอด

สัจจะทั้งหลาย จึงพากันดำซึ่งพระตถาคตจะนั้น. คำที่เหลือฟังทราบโดยนัยที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.

บทว่า **ตสุมา ติห ภิกขเว ยํ น ตุมุหํ** ความว่า การละนันทราคะ แม้ในสิ่งที่ไม่เนื่องกับตน เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น พวกเราจงละสิ่งที่ไม่ใช่ของพวกเราเสีย. บทว่า **ยถาปัจจุยํ วา กรเยย** ความว่า เธอปรารถนาโดยประการใด ๆ ฟังกระทำโดยประการนั้น ๆ. บทว่า **น หิ โน เจติ ภนุเต อตุตา วา** ความว่า พระเจ้าข้า สมณพราหมณ์ทั้งหลายกล่าวหว่าไม้ กิ่งไม้ และใบไม้นั้นว่า ไม่ใช่ตัวของเรา ไม่ใช่รูปของเรา ไม่ใช่วิญญูณของเรา. บทว่า **อตุตนิยํ วา** ความว่า แม้บริขารมีจิวรเป็นต้นไม่ใช่ของเรา. บทว่า **เอวเมว โข ภิกขเว ยํ น ตุมุหํ** **ตํ ปชหล** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงชันชัญญะนั้นแล้วว่า ไม่ใช่ของท่าน จึงทรงให้ละเสีย แต่ก็มีให้เพิกถอนหรือตัดชันชัญญะ แต่ให้ละมันเสียด้วยการกำจัดนันทราคะ. ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า **เอวํ สุวากุขาโต** นี้ดังนี้ แม้จะนำมาแต่ปริวัฏฏ ๓ รอบ จึงถึงฐานะนี้ก็ควรโดยปฏิโลม จะย้อนกลับมา ตั้งแต่เปรมมัตตตักคปรายณะ จนถึงฐานะนี้ก็ควร. บทว่า **สุวากุขาโต** ความว่า ตรัสไว้ดีแล้ว ก็อง่าย เปิดเผย ประกาศแล้ว เพราะเป็นธรรมที่ตรัสไว้ดีแล้ว. ผ้าจิก ผ้าขาด ที่เขาเย็บทำเป็นปมไว้ในที่นั้น ๆ ผ้าคร่ำคร่า ท่านเรียกว่าผ้าเก่า ในคำว่า **ฉินฺนปิโลติโก** ผู้ใดไม่มีผ้าเก่า นั้นผู้นั้นนุ่งผ้าใหม่ ๘ สอกบ้าง ๕ สอกบ้าง ชื่อว่า ผู้ขาดผ้าเก่า. ธรรมแม้นี้ก็เป็นอย่างนั้น ก็ในคำนี้ ไม่มีภาวะ อย่างผ้าที่ขาดที่จิกที่เย็บที่ทำเป็นปม โดยการล่อลวงเป็นต้น. อนึ่ง หยากไย่ ท่านก็เรียก ปิโลติกะ แต่ขึ้นชื่อว่า สมณะหยากไย่ จะอยู่ในศาสนานี้ไม่ได้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พวกเธอ จงจัดสมณะหยากไย่ จง

กวาดสมณะกองขยะ จงลอยสมณะแกลบ

ผู้มีใช้สมณะ แต่สำคัญตัวว่าเป็นสมณะ

เสียดจากพระศาสนานั้น ครั้นกำจัดสมณะผู้

มีความปรารถนาลามก ผู้มีอาจารย์และ

โคจรลามก จงเป็นอยู่บริสุทธหรืออยู่ร่วมกับผู้

บริสุทธิ มีสติจำเพาะหน้า แต่นั้นมีความ

พร้อมเพรียงกัน มีปัญญารักษาตัว จะทำ

ที่สุดแห่งทุกขได้.

ธรรมนี้ ย่อมชื่อว่า ขาดฟ้าเก่า เพราะขาดสมณะหยากไย่ ด้วยประการฉะนี้

บทว่า ฆฎฎนุเตตฺถ นตฺถิ ปญฺญาปนาย ความว่า วิชาญะของภิกษุ
เหล่านั้นถึงความไม่มีบัญญัติหาบัญญัติไม่ได้. พระมหาจินาสพเห็นปานนั้น
ย่อมเกิดขึ้นในศาสนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้วอย่างนี้เท่านั้น. ก็พระ-
จินาสพเป็นจันใด พระอริยบุคคลมีพระอนาคามีเป็นต้นก็เป็นจันนั้น. บรรดา
พระอริยบุคคลเหล่านั้น พระอริยบุคคล ๒ นี้ คือ ฆมมานุสารี สัทธานุสารี ย่อม
เป็นผู้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติมรรค. เหมือนที่ท่านกล่าวไว้ว่า ฆมมานุสารีบุคคลเป็น
โจน ปัญฺญินทรีย์ของบุคคลใด ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโศคาปัตติผลมีประมาณ
ยิ่ง. ย่อมเจริญอริยมรรคมีปัญญาเป็นเครื่องนำ มีปัญญาเป็นประธาน บุคคลผู้
ท่านเรียกว่า ฆมมานุสารี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโศคาปัตติผล เป็น
ฆมมานุสารี ผู้ตั้งอยู่ในผล ชื่อว่าทิกฺขุปัตตะ ก็สัทธานุสารีบุคคล
เป็นโจน สัทธินทรีย์ของบุคคลใด ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโศคาปัตติผลมี

ประมาณยิ่ง เจริญอริยมรรค มีศรัทธาเป็นหัวหน้า มีศรัทธาเป็นประธาน
บุคคลนี้ ท่านเรียกว่า สัทธานุสารี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโศดาปัตติผล
เป็นสัทธานุสารีบุคคลผู้ตั้งอยู่ในผล ผู้น้อมไปด้วยศรัทธา. ด้วยคำว่า เยต์
มยิ สทุชามตฺตํ เปมมตฺตํ นี้ท่านประสงค์เอาเหล่าบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาที่
ไม่มีอริยธรรมอย่างอื่น แต่มีเพียงความเชื่อ เพียงความรักในพระตถาคต
เท่านั้น. จริงอยู่ เหล่าภิกษุผู้เริ่มวิปัสสนาเกิดความเชื่ออย่างหนึ่ง ความรัก
อย่างหนึ่งในพระทศพล เธอก็เป็นเสมือนความเชื่อนั้น ความรักนั้น จับมือไป
วางไว้ในสวรรค์. นัยว่า ภิกษุเหล่านั้น มีคติที่แน่นอน. ส่วนเหล่าพระเถระ
เก่า ๆ เรียกภิกษุเหล่านั้นว่า พระจุลลโศดาบัน. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งข้างทั้ง
นั้นแล.

จบอรรถกถาอลคัททูปสูตรที่ ๒

๓. วัมมิกสูตร

[๒๘๕] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้น ท่านพระกุมารกัสสปะพักอยู่ที่ป่าอันธวัน. ครั้งนั้นเทวดาคองค์หนึ่ง มีวรรณงามยิ่ง เมื่อราตรีล่วงปฐมยามแล้ว ยังป่าอันธวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปหาท่านพระกุมารกัสสปะได้ขึ้น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กล่าวกะท่านพระกุมารกัสสปะว่า คุณ่อนภิกษุ จอมปลวกนี้พ่นควันในกลางคืน ลูกโพลงในกลางวัน พราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงเอาศาสตราไปขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นลิ่มสลัก จึงเรียนว่า ลิ่มสลักขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงยกลิ่มสลักขึ้น เอาศาสตราขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นอึ่ง จึงเรียนว่าอึ่งขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงยกอึ่งขึ้น เอาศาสตราขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นทาง ๒ แพร่ง จึงเรียนว่าทาง ๒ แพร่งขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงก่นทาง ๒ แพร่งเสียดเอาศาสตราขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นหม้อกรองน้ำค้าง จึงเรียนว่า หม้อกรองน้ำค้าง ขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงยกหม้อกรองน้ำค้างขึ้น เอาศาสตราขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นเต่า จึงเรียนว่า เต่าขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงยกเต่าขึ้น เอาศาสตราขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดดูไปได้เห็นเขียงหั่นเนื้อ จึงเรียนว่า เขียงหั่นเนื้อ ขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงยกเขียงหั่นเนื้อขึ้น เอาศาสตราขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นชินเนื้อ จึงเรียนว่าชินเนื้อขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้

ว่า พ่อสุเมระ เจ้าจยกขึ้นเนื้อขึ้น เอาศาสตราขุดดู. สุเมระเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นนาค จึงเรียนว่า นาคขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า นาคจงอยู่ เจ้าอย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมต่อนาค. คู่ก่อนภิกษุ ท่านพึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลถามปัญหา ๑๕ ข้อเหล่านี้แล ท่านพึงจำทรงปัญหาเหล่านั้น ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์. คู่ก่อนภิกษุ ข้าพเจ้าย่อมไม่เห็นบุคคลในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตให้ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ นอกจากพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต หรือเพราะฟังจากสำนักนี้. เทวดานั้นครั้งกล่าวคำนี้แล้ว ได้หายไปในที่นั้นแล.

ทูลถามปัญหา ๑๕ ข้อ

[๒๕๐] ครั้งนั้นแล ท่านพระกুমารกัสสปะ เมื่อราตรีนั้นล่วงไปแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระเจ้า ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อคืนนี้เทวดาองค์หนึ่ง มีวรรณงามยิ่ง ราตรีล่วงปฐมยามไปแล้ว ยังป่าอันธวันทั้งคืนให้สว่างแล้วเข้าไปหาข้าพระองค์ ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กล่าวกะข้าพระองค์ว่า คู่ก่อนภิกษุ จอมปลวกนี้พันควัน ในเวลากลางคืน ลูกโพลงในกลางวัน พราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมระ เจ้าจงเอาศาสตราขุดดู. สุเมระเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นลิมสลัก จึงเรียนว่า ลิมสลักขอรับ. พราหมณ์ กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมระ เจ้าจยกลิมสลักขึ้น เอาศาสตราขุดดู. สุเมระเอาศาสตราขุดลงไปเห็นอึ่ง จึงเรียนว่า อึ่งขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมระ เจ้าจยกอึ่งขึ้น เอาศาสตราขุดดู สุเมระเอาศาสตราขุดลงไปเห็นทาง ๒ แห่ง จึงเรียนว่า ทาง ๒ แพร่งขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมระ. เจ้าจงก่นทาง ๒ แพร่งเสีย เอาศาสตราขุดดู สุเมระเอาศาสตราขุดลงไปเห็นหม้อกรองน้ำค้าง จึงเรียนว่า หม้อกรองน้ำค้างขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมระ

เจ้าจงยกหม้อกรองน้ำค้างขึ้นเอาศาสตราขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็น
เต่า จึงเรียนว่า เต่าขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงยก
เต่าขึ้น เอาศาสตราขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นเขียงหั่นเนื้อจึงเรียน
ว่า เขียงหั่นเนื้อขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงยกเขียง
หั่นเนื้อขึ้นเอาศาสตราขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นชิ้นเนื้อ จึงเรียน
ว่า ชิ้นเนื้อขอรับ. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ. เจ้าจงยกชิ้นเนื้อขึ้น
เอาศาสตราขุดดู. สุเมธะเอาศาสตราขุดลงไปได้เห็นนาค จึงเรียนว่า นาคขอรับ.
พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า นาคจงอยู่เถิด เจ้าจงอย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำ
ความนอบน้อมต่อนาค. คู่ก่อนภิกษุ ท่านพึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูล
ถาม ปัญหา ๑๕ ข้อเหล่านี้แล ท่านพึงจำทรงปัญหาเหล่านั้นตามที่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงพยากรณ์. คู่ก่อนภิกษุ ข้าพเจ้าย่อมไม่เห็นบุคคลในโลกพร้อมทั้ง
เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและ
มนุษย์ ที่ยังจิตให้ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ นอกจากพระตถาคต
หรือสาวกของพระตถาคต หรือเพราะฟังจากสำนักนี้. เทวดานั้นครั้ง กล่าวคำนี้
แล้วได้หายไปในที่นั้นแล.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแลชื่อว่าจอมปลวก อย่างไรชื่อว่า
พ่นควันในกลางคืน อย่างไรชื่อว่าลูกโพลงในกลางวัน อะไรชื่อว่าพราหมณ์
อะไรชื่อว่าสุเมธะ อะไรชื่อว่าศาสตรา อย่างไรชื่อว่าการขุด อะไรชื่อว่าลิ้มสลัก
อะไรชื่อว่าอึ่ง อะไรชื่อว่าทาง ๒ แพร่ง อะไรชื่อว่าหม้อกรองน้ำค้าง อะไร
ชื่อว่าเต่า อะไรชื่อว่าเขียงหั่นเนื้อ อะไรชื่อว่าชิ้นเนื้อ อะไรชื่อนาค ดังนี้.

ทรงพยากรณ์ปัญหา ๑๕ ข้อ

[๒๕๑] ผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า คู่ก่อนภิกษุ คำว่าจอม
ปลวกนั้นเป็นชื่อของกายนี้ อันประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ ซึ่งมีมารดาบิดา
เป็นแดนเกิด เจริญด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยง ต้องอบรม ต้องนวด

พื้น มีอันทำลายและกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา. ปัญหาข้อว่า อย่างไรชื่อว่า
พ่นควันในกลางคืนนั้น คุณก่อนภิกษุ ได้แก่การที่บุคคลขมกัขเม้นการงานใน
กลางวัน แล้วตริกถึงตรงถึงในกลางคืน นี้ชื่อว่าพ่นควันในกลางคืน. ปัญหา
ข้อว่า อย่างไรชื่อว่าลูกโพลงในกลางวันนั้น คุณก่อนภิกษุ ได้แก่การที่บุคคลตริก
ถึงตรงถึง (การงาน) ในกลางคืน แล้วยอมประกอบการทำงานในกลางวัน
ด้วยกาย ด้วยวาจา นี้ชื่อว่าลูกโพลงในกลางวัน. คุณก่อนภิกษุ คำว่าพราหมณ์
นั้น เป็นชื่อของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. คำว่าสุเมธะนั้น เป็น
ชื่อของเสขภิกษุ. คำว่าศาตรานั้นเป็นชื่อของปัญญาอันประเสริฐ. คำว่าจงขุดนั้น
เป็นชื่อของการปรารถนาความเพียร. คำว่าลิมสลักนั้น เป็นชื่อของอวิชา. คำนั้นม
ืออธิบายดังนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกลิมสลักขึ้น คือ
จงละอวิชาเสีย จงขุดมันขึ้นเสีย. คำว่าอิ่งนั้นเป็นชื่อแห่งความคับแค้น ด้วย
อำนาจความโกรธ. คำนั้นมืออธิบายดังนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่ง
ศาตรา ยกอิ่งขึ้นเสีย คือจงละความคับแค้นด้วยอำนาจความโกรธเสีย จงขุด
มันเสีย. คำว่าทาง ๒ แพร่งนั้น เป็นชื่อแห่งวิจิกิจฉนา. คำนั้นมืออธิบายดังนี้ว่า
พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ก่นทาง ๒ แพร่งเสีย คือจงละวิจิกิจฉ
นเสีย จงขุดมันเสีย. คำว่าหม้อกรองน้ำด่างนั้น เป็นชื่อของนิวรรณ์ ๕ คือ กามฉันท
นิวรรณ์ พยาบาทนิวรรณ์ ถินมิทรนิวรรณ์ อุทัจจกุกกุจนิวรรณ์ วิจิกิจฉนนิวรรณ์.
คำนั้นมืออธิบายดังนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกหม้อ
กรองน้ำด่างขึ้นเสีย คือจงละนิวรรณ์ ๕ เสีย จงขุดขึ้นเสีย. คำว่าเต้านั้น เป็น
ชื่อของอุปาทานฉันธ์ ๕ คือ รูปปาทานฉันธ์ เวทณูปาทานฉันธ์ สัญญูปาทานฉันธ์
สังขารูปาทานฉันธ์ วิญญาณูปาทานฉันธ์. คำนั้นมืออธิบายดังนี้ว่า พ่อสุเมธะ
เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกเต้าขึ้นเสียคือ จงละอุปาทานฉันธ์ ๕ เสีย
จงขุดขึ้นเสีย. คำว่าเขียงหั่นเนื้อนั้น เป็นชื่อของกามคุณ ๕ คือ รูปอันจะพึงรู้

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นดาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 328

แจ้งด้วยจักขุ นำปรารธนา นำไคร่ นำพอใจ เป็นรูปที่น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงอันจะพึงรู้แจ้งด้วยโสต... กลิ่นอันจะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ... รสอันจะพึงรู้แจ้งด้วยชีวา... โผฏฐัพพะอันจะพึงรู้แจ้งด้วยกาย นำปรารธนา นำไคร่ นำพอใจ เป็นรูปที่น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. คำนั้น มีอธิบายดังนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดัง ศาสตรา ยกเฉียงหันเนื้อเสีย คือ จงละกามคุณ ๕ เสีย จงขุดขึ้นเสีย. คำว่า ขึ้นเนื้อนั้น เป็นชื่อของนันทิราคะ. คำนั้นมีอธิบายดังนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจง ใช้ปัญญาเพียงดัง ศาสตรา ยกขึ้นเนื้อขึ้นเสีย คือ จงละนันทิราคะ จงขุดขึ้นเสีย. คำว่า นาคนั้น เป็นชื่อของภิกษุผู้วิเศษ. คำนั้นมีอธิบายดังนี้ว่า นาคจงหยุด อยู่เถิด เจ้าอย่าเบียดเบียนนาค จงทำความนอบน้อมต่อนาคดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระกุมารกัสสปะ มีใจชื่นชม เพลิดเพลินภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้แล.

จบ วัมมิกสูตร ที่ ๓

อรรถกถาวัมมิกสูตร

วัมมิกสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

ฟังทราบวินิจฉัยในวัมมิกสูตรนั้น คำว่า **อายุสุมา** นี้เป็นคำกล่าว แสดงถึงความน่ารัก. คำว่า **กุมารกัสสป** เป็นชื่อของท่าน. แต่เพราะท่าน บวชในเวลายังเด็ก เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า จงเรียกกัสสปมา จงให้ ผลไม้ หรือของเคี้ยวนี้แก่กัสสป เพราะภิกษุทั้งหลายสงสัยว่า กัสสป องค์กรไหน จึงขนานนามท่านอย่างนี้ว่า กุมารกัสสป ตั้งแต่นั้นมา ในเวลาที่ท่านแก่เฒ่า ก็ยังเรียกว่า กุมารกัสสปอยู่นั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง คนทั้งหลายจําหมายท่านว่า กุมารกัสสป เพราะเป็นบุตรเลี้ยงของพระราชา. จะกล่าวให้แจ่มแจ้งตั้งแต่ บุปผประโยชน์ของท่าน ดังต่อไปนี้.

ดังได้สดับมา พระเถระเป็นบุตรเศรษฐี ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ. ต่อมาวันหนึ่ง พระเถระเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสถาปนาสาวก ของพระองค์รูปหนึ่ง ผู้กล่าวธรรมได้วิจิตรไว้ในฐานันดร ถวายทาน ๗ วัน แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ข้า- พระองค์ ก็พึงเป็นสาวกผู้กล่าวธรรมได้วิจิตรเหมือนพระเถระรูปนี้ ของ พระพุทธเจ้า พระองค์หนึ่งในอนาคตกาล ดังนี้แล้ว กระทำบุญทั้งหลาย บวชในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสป ไม่อาจทำคุณวิเศษ ให้บังเกิดได้. ได้ยินว่า ครั้งนั้นเมื่อพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ ปรีณิพพานแล้วเสื่อมลง ภิกษุ ๕ รูปผูกบันไดขึ้นภูเขา กระทำสมณธรรม. พระสังฆเถระบรรลुพระอรหัตต์วันที่ ๓. พระอนุเถระเป็นพระอนาคามี วันที่ ๔. ฝ่ายพระเถระอีก ๓ รูปไม่อาจทำคุณวิเศษให้บังเกิด ก็ไปบังเกิด ในเทวโลก. เมื่อเทพเหล่านั้นเสวยสมบัติในเทวดาและมนุษย์ตลอดพุทธันดร

หนึ่ง องค์หนึ่งก็ไปเกิดในราชตระกูล กรุงตักกสิลา เป็นพระราช
พระนามว่า ปุกกุสาดิ บวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า มาสู่กรุงราชคฤห์ ฟัง
พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่โรงช่างหม้อ บรรลุอนาคามีผล.
องค์หนึ่ง บังเกิดในเรือนสกุลใกล้ท่าเรือแห่งสุปารกะแห่งหนึ่ง ขึ้นเรือ เรือ
อัปปาง นุ่งท่อนไม้แทนผ้า ถึงลาภสมบัติเกิดความคิดขึ้นว่า ข้าเป็นพระอรหันต์
ถูกเวทดาผู้หวังดีตักเตือนว่า ท่านไม่ใช่พระอรหันต์ดอก ไปทูลถามปัญหาจะ
พระศาสดาเถิด ได้กระทำเหมือนอย่างนั้น บรรลุอรหัตตผล. องค์หนึ่งเกิดในท้อง
ของหญิงผู้มีสกุลคนหนึ่ง ในกรุงราชคฤห์. นางได้อ่อนวอนมารดาบิดา เมื่อ
ไม่ได้บรรพชาก็แต่งงาน ไม่รู้ตัวว่าตั้งครรภ์ อ่อนวอนสามี สามีอนุญาติก็บวช
ในสำนักภิกษุณี. ภิกษุณีทั้งหลายเห็นนางตั้งครรภ์จึงถามพระเทวทัต. พระ-
เทวทัตตอบว่า นางไม่เป็นสมณะแล้ว. เหล่าภิกษุณีจึงไปทูลถามพระทศพล.
พระศาสดาโปรดให้พระอุบาลีรับเรื่องไว้พิจารณา พระเถระให้เชิญสกุลชาว
พระนครสาวัดดีและนางวิสาขาอุบาสิกา ให้ช่วยกันชำระ (ได้ข้อเท็จจริงแล้ว)
จึงกล่าวว่า นางมีครรภ์มาก่อน บรรพชาจึงไม่เสีย. พระศาสดาประทานสาธุการ
แก่พระเถระว่า อุบาลีวินิจฉัยขจรกรรมชอบแล้ว. ภิกษุณีนั่นคลอดบุตรมีประพิม
ประพาดังแห่งทอง. พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงรับเด็กนั้นมาชุบเลี้ยง. ประทาน
นามเด็กนั้นว่า กัสสป ต่อมาทรงเลี้ยงเจริญวัยแล้ว นำไปยังสำนักพระศาสดา
ให้บรรพชา. ดังนั้น คนทั้งหลายจึงหมายชื่อเด็กนั้นว่า กุมารกัสสป เพราะ
เป็นบุตรเลี้ยงของพระราชฯ แล.

บทว่า **อนุชเว** ได้แก่ ปามีชื่ออย่างนี้. เขาว่า ปานั้น มีชื่อ
อย่างนี้ในครั้งพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ ปรากฏชื่อว่า อันธวัน นั้นแล. ในป่า
อันธวันนั้นจะกระทำเรื่องราวให้แจ่มแจ้งดังต่อไปนี้.

จริงอยู่ สรีระธาตุของพระพุทธเจ้าผู้มีชนมายุน้อย ไม่เป็นแห่งเดียวกัน ย่อมกระจัดกระจายไปด้วยอานุภาพแห่งการอธิษฐาน. ด้วยเหตุที่นั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายทรงอธิษฐานว่า เราดำรงอยู่ได้ไม่ยั่งยืน เหล่าสัตว์เป็นจำนวนน้อยเห็นเรา ที่ไม่เห็นเราจำนวนมากว่า สัตว์เหล่านั้นถือเอาธาตุของเราบูชาอยู่ในที่นั้น จักมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น คราวปรินิพพาน ขอสรีระธาตุของเราจงกระจัดกระจายไป. ส่วนพระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุยืน พระสรีระธาตุตั้งอยู่เป็นแห่งเดียวกัน เหมือนแห่งทองคำ. พระสรีระธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้พระนามว่ากัสสปะ ก็ตั้งอยู่อย่างนั้นเหมือนกัน. แต่ฉัน มหาชนก็ประชุมปรึกษากันว่า เราไม่อาจจะแยกพระธาตุที่เป็นแห่งเดียวกันได้ พวกเราจะทำอย่างไร จึงตกลงกันว่า เราจักทำพระธาตุแห่งเดียวนั้นแหละ ให้เป็นพระเจดีย์ จะมีขนาดเท่าไร. พวกหนึ่งบอกว่า เอา ๗ โยชน์ แต่ตกลงกันว่า นั่นใหญ่เกินไป ใคร ๆ ไม่อาจจะบำรุงได้ในอนาคตกาล เอา ๖ โยชน์ ๕ โยชน์ ๔ โยชน์ ๓ โยชน์ ๒ โยชน์ ๑ โยชน์ ปรึกษากันว่า จะใช้อิฐเช่นไร ตกกลงกันว่า ภายนอกเป็นอิฐแห่งเดียวทำด้วยทองสีแดงมีค่า ๑๐๐๐๐๐, ภายใน มีค่า ๕๐,๐๐๐ ฉาบด้วยหรรดาล และมโนศิลาแทนดิน ชะโลมด้วยน้ำมันแทนน้ำ แยก मुखทั้ง ๔ ออกด้านละ ๔. พระราชาทรงรับ मुखหนึ่ง ปฐวินธรรกุมานราชบุตรรับ मुखหนึ่ง เสนาบดีหัวหน้าอำมาตย์รับ मुखหนึ่ง เศรษฐีหัวหน้าชาวชนบทรับ मुखหนึ่ง. บรรดาชนเหล่านั้น เพราะเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยทรัพย์ แม้พระราชาให้ขนทองมา ทรงเริ่มงานที่ मुखที่พระองค์รับไว้ ทั้งอุปราชทั้งเสนาบดีก็เหมือนกัน. ส่วนงานที่ मुखที่เศรษฐีรับไว้หยุดไป. ครั้นนั้นอุบาสกคนหนึ่ง ชื่อโยสธร เป็นอริยสาวกชั้นอนาคามีทรงพระไตรปิฎก รู้ว่า เศรษฐีนั้นทำงานหยุดไป จึงให้เทียมเกวียน ๕๐๐ เล่มไปในชนบทชักชวนคนทั้งหลายว่า พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระชนม์ ๒๐,๐๐๐ ปี ปรินิพพานนานแล้ว พวกเราจักทำ

รัตนเจดีย์โยชน์หนึ่งของพระองค์ ผู้ใดจะสามารถจะให้สิ่งใด จะเป็นทองหรือเงิน แก้ว ๗ ประการ หรดาล หรือมโนศิลา ก็ตามที ผู้นั้นจงให้สิ่งนั้น. ชนทั้งหลายได้ให้เงินและทองเป็นต้น ตามกำลังของตน ๆ เมื่อไม่สามารถจะให้ ก็ให้น้ำมันและข้าวสารเป็นต้นเท่านั้น. อุบาสกส่งน้ำมันและข้าวสารเป็นต้น เพื่อเป็นอาหารประจำวัน แก่กรรมกรทั้งหลาย ที่เหลือจงใจจะให้ทองส่งไปได้ป่าวร้องไปทั่วชมพูทวีปด้วยอาการอย่างนี้. งานที่พระเจดีย์เสร็จแล้ว เพราะฉะนั้น พวกเขาส่งหนังสือไปจากเจดีย์สถานว่า การงานเสร็จแล้ว ขออาจารย์จงมาไหว้พระเจดีย์. แม้อาจารย์ก็ส่งหนังสือไปว่า เราชักชวนชมพูทวีปทั่วแล้ว สิ่งใดที่มีอยู่ จงถือเอาสิ่งนั้นทำการงานให้สำเร็จ. หนังสือ ๒ ฉบับมาประจวบกันระหว่างทาง แต่หนังสือจากเจดีย์สถานมาถึงมือของอาจารย์ก่อนหนังสือของอาจารย์. อาจารย์นั้นอ่านหนังสือแล้วก็คิดว่า จักไหว้พระเจดีย์ ก็ออกไปตามลำพัง. ระหว่างทางโจร ๕๐๐ ก็ปรากฏขึ้นที่ดง. บรรดาโจรเหล่านั้นบางพวกเห็นอาจารย์นั้น คิดว่า คนผู้นี้รวบรวมเงินและทองจากชมพูทวีปทั้งสิ้น คนทั้งหลาย ผู้รักษาขุมทรัพย์คงมากันแล้ว จึงบอกแก่โจรที่เหลือแล้ว จับอาจารย์นั้น. อาจารย์ถามว่า พ่อเอ๋ย เหตุไรพวกเจ้าจึงจับเรา. พวกโจรตอบว่า ท่านรวบรวมเงินและทองทั้งหมดจากชมพูทวีป ท่านจงให้ทรัพย์เล็ก ๆ น้อย ๆ แก่พวกเราเถอะ. อาจารย์ถามว่า พวกเจ้าไม่รู้หรือว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสป ปรีนิพพานแล้ว พวกเรากำลังสร้างพระรัตนเจดีย์โยชน์หนึ่งสำหรับพระองค์ ก็ชักชวนเขาเพื่อประโยชน์นั้น ไม่ใช่เพื่อประโยชน์ ของตน ฉะนั้น จำส่งของที่เก็บไว้ๆ แล้วไปในที่นั้นแหละ ส่วนฝ่านอกจากที่นุ่งมา ก็ไม่มีอะไรอย่างอื่นแม้แต่กากฉีกหนึ่ง. โจรพวกหนึ่งกล่าวว่า ข้อนั้นจริงอย่างนั้น ก็จึงปล่อยอาจารย์ไปเสีย. โจรพวกหนึ่งกล่าวว่า อาจารย์ผู้นี้ พระราชาก็บูชา อำมาตย์ก็บูชา เห็นบางคนในพวกเราที่ถนนพระนคร ฟังบอกพระราชา

และมหาอำมาตย์ของพระราชาราชเป็นต้น จะทำให้พวกเราถึงความย่อยยับได้. อุบาสกกล่าวว่า พ่อเอ๋ย ข้าจักไม่ทำอย่างนั้นแน่ ก็ชื่อนั้นแล มีด้วยความกรุณา ในโจรเหล่านั้น ไม่ใช่มีด้วยความรักในชีวิตของตน. เมื่อเป็นเช่นนั้น บรรดาโจรเหล่านั้นซึ่งกำลังทู่เมียงกันว่า ควรจับไว้ ควรปล่อยไป พวกโจรเหล่าที่มีความเห็นว่าควรจับ มีจำนวนมากกว่า ก็ฆ่าอาจารย์นั้นเสีย. ดวงตาของโจรเหล่านั้น ก็อันตรายไปเหมือนประทีปด้ามที่ดับ เพราะผิดในพระอริยสาวกผู้มีพลังคุณ. โจรเหล่านั้นรำพันว่า ดวงตาอยู่ไหน ดวงตาอยู่ไหน บางพวกญาติก็นำกลับบ้าน บางพวกไม่มีญาติ ก็กลายเป็นเป็นคนอนาถา เพราะฉะนั้นจึงอาศัยอยู่ที่บรรณศาลาที่โคนไม้ในดงนั่นเอง. เหล่ามนุษย์ที่มาในดง ก็ให้ข่าวสารบ้าง ห่อข้าวบ้าง เสบียงบ้าง แก่โจรเหล่านั้นด้วยความกรุณา. เหล่ามนุษย์ที่ไปแสวงหาไม้และใบไม้เป็นต้นกลับมาแล้ว เมื่อถูกถามว่า พวกท่านไปไหนกัน ตอบว่าพวกเราไปป่าคนตาบอด. ป่านั้นปรากฏชื่อว่า อันวัน ครั้งพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ด้วยประการฉะนี้.

ที่ป่านั้นครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสป ได้กลายเป็นคนง ในชนบทที่ร้างไป. แต่ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา ได้กลายเป็นเรือนสำหรับทำความเพียร เป็นสถานที่อยู่ของเหล่ากุลบุตรผู้ต้องการความสงบ อยู่หลังพระเชตะวันไม้ไกลกรุงสาวัตถี. สมัยนั้นท่านกุมารกัสสปก็บำเพ็ญเสกขปฏิบัติอยู่ที่อันวันนั้น. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อนุชวเน วิหริติ.**

บทว่า **อณฺฺยตรา เทวตา** ความว่า เทวดาองค์หนึ่งไม่ปรากฏนามและโคตร. แม้ท้าวสักกเทวราชที่รู้จักกันชัดเจน ท่านก็ยังเรียกว่า **อณฺฺยตโร** ในบาลีนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบหรือไม่ว่าพระองค์ได้ตรัส ตัณหาสังขยวิมุตติ โดยสังเขปแก่ยักษ์ผู้มีศักดิ์ใหญ่องค์หนึ่ง. แม้คำว่า เทวตา นี้เป็นคำเรียกทั่วไป แม้สำหรับเทวดาทั้งหลาย. แต่ในที่

นี่ท่านประสงค์เอาเทพในคำว่า เทวดา นั้น. อภิกกัณตศัพท ในคำว่า อภิกกนุทาย รตติยา ปราภฏในอรรถทั้งหลายมี สิ้นไป งาม สวย และความ ยินดียิ่งยวดเป็นต้น. ในอรรถเหล่านั้น อภิกกัณตศัพทปราภฏในอรรถว่าสิ้นไป ได้ในคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า ราตรีสิ้นไปแล้ว ปฐมยามล่วงไปแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่ง คอยนานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย เกิด พระเจ้าข้า. ปราภฏในอรรถว่า งาม ได้ในคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า ผู้นี้งาม กว่า ประณีตกว่า บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้. ปราภฏในอรรถว่า สวย ได้ในคำ เป็นต้นอย่างนี้ว่า

ใครรุ่งเรื่องด้วยฤทธิ์ ยศ มีวรรณ

สวยงาม ทำทิศทั้งปวงให้สว่างมาไหว้เท้า

ทั้ง ๒ ของเรา.

ปราภฏในอรรถว่า ยินดีอย่างยิ่งยวด ได้ในคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า พระโคดมผู้เจริญ นำยินดีจริงๆ. แต่ในที่นี้ อภิกกัณตศัพทปราภฏในอรรถว่า สิ้นไป. เพราะเหตุ นั้น บทว่า อภิกกนุทาย รตติยา ท่านจึงอธิบายว่า เมื่อราตรีสิ้นไปแล้ว. ในข้อนั้นพึงทราบว่าเป็น เทพบุตรนี้มาในระหว่างมัชฌิมยาน.

อภิกกัณตศัพท ในบทว่า อภิกกนุทายณฺณา นี้ปราภฏในอรรถว่า สวย ส่วนวัณตศัพทปราภฏในอรรถมีอาทิว่า ผิว น่าชมเชย พวกตระกูล เหตุ ทรวด ทรง ประมาณและรูปร่างตนะ. ในอรรถเหล่านั้น อภิกกัณตศัพทปราภฏในอรรถ ว่า ผิว ได้ในคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์มีวรรณ ดังทองคำ. ปราภฏในอรรถว่า น่าชมเชย ได้ในคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า คุณก่อน คฤหบดี ในกาลไหนวรรณะของพระสมณโคดมอันท่านควรชมเชย. ปราภฏใน อรรถว่า พวกตระกูล ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ตระกูล ๔ เหล่านี้. ปราภฏในอรรถว่า เหตุ ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุอะไรหนอ ท่านจึงกล่าวว่าจะโมยกลั่น. ปราภฏในอรรถว่า ทรวด ทรง ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า นิรมิตทรวดทรงพญาช้างใหญ่. ปราภฏในอรรถ

ว่าประมาณ ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า บาตร ๓ ขนาด. ปราภฏในรูปลายตะนะ ได้
ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า รูปลายตะนะ คันชายตะนะ รสายตะนะ และโผฏฐัพพายตะนะ.
อภิกกัณตศัพทนั้น พึงเห็นว่า ลงในอรรถว่า ผิวในที่นี้. ด้วยเหตุ นั้น บทว่า
อภิกกณฺหวณฺณา ท่านอธิบายไว้ว่า มีผิวสวย มีผิวน่าปรารณาน่าชอบใจ.
จริงอยู่ เทวดาทั้งหลาย เมื่อมาสู่มนุษย์โลกละผิวอย่างปกติฤทธิปกติ ทำ
อศภาพให้หายบ เนรมิตผิวเกินปกติ ฤทธิเกินปกติ มาด้วยกายที่ปรุงแต่ง
แล้ว เหมือนมนุษย์ไปสู่ที่ชุมนุมเพื่อนรำเป็นต้น. เทพบุตรแม่นี้ ก็มาโดย
อาการอย่างนั้นนั่นแล. เหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่ อภิกกณฺหวณฺณา.

เกวลศัพท ในคำว่ เกวลกปฺปี นี้ มีอรรถเป็นอนเก เช่นไม่มี
ส่วนเหลือ โดยมาก ไม่ผสม ไม่เกิน แน่นหนา ไม่ประกอบเป็นต้น. จริงอย่างนั้น
เกวลศัพทนั้น มีอรรถว่าไม่เหลือ ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่ พรหมจรรย์บริสุทธี
บริบูรณ์ โดยไม่เหลือ. มีอรรถว่า โดยมาก ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่ โดย
มาก ชาวอังคะ และมคธ ถือของเคี้ยว ของกินเป็นอันมาก เข้าไปเฝ้า.
มีอรรถว่าไม่ผสม ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่ กองทุกข์ล้วน ๆ ย่อมเกิดขึ้น. มี
อรรถว่าไม่เกิน ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่ มีศรัทธาเพียงอย่างเดียวแน่แท้ ท่าน
ผู้นี้. มีอรรถว่า แน่นหนา ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่ สัททวิหาริกของท่านพระ
อนรุทท ชื่อว่ พาหิกะ ตั้งอยู่ในสังฆมณฑลตลอดวันแน่แท้. มีอรรถว่า ไม่
ประกอบ ได้ในคำมีอาทิว่ ผู้อยู่ อยู่จบพรหมจรรย์เสร็จแล้ว ท่านเรียกว่
บุรุษสูงสุด. แต่ในที่นี้ท่านประสงค์เอาว่ มีอรรถว่า ไม่เหลือ. ส่วน กปฺปะ
ศัพทนี้ มีอรรถเป็นอนเก เช่น เชื้ออย่างย้ง-โวหาร-กาล-บัญญัติ-ตัด-วิ-
กัปปี-เลสโดยรอบ. จริงอย่างนั้น กปฺปะศัพทนั้น มีอรรถว่าน่าเชื้ออย่างย้ง
ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่ คำนี้ของท่านพระโคตมผู้เป็นเสมือนพระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธ น่าเชื่อจริง. มีอรรถว่า โวหาร ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่ คู่ก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย เรานุญาตให้ฉันผลไม้ โดยสมณโวรหาร ๕ อย่าง. มีอรรธว่า กาละ
ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า ด้วยเหตุที่เราอยู่ตลอดกาลเป็นนิจ. มีอรรธว่า
บัญญัติได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านบัญญัติดังนี้. มีอรรธว่า ตัดได้ในคำมี
อาทิอย่างนี้ แต่งตัว ตัดผม และหนวด. มีอรรธว่า วิกัปปี ได้ในคำมีอาทิ
อย่างนี้ว่า วิกัปปี ๒ องคฺลิตฺว. มีอรรธเลิศ ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า มีเลิศ
เพื่อจะนอน. มีอรรธว่า โดยรอบ ได้ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า ทำให้สว่างโดย
รอบพระเชตะวัน. แต่ในที่นี้ ท่านประสงคฺ์เอากัปปสัพพทํนั้นว่า มีอรรธว่า
โดยรอบ. เพราะฉะนั้น ในคำว่า เกวลกปฺปิ อนุชฺฉนํ นี้ พึงเห็นเนื้อความ
อย่างนี้ว่า โดยรอบอันชวัน ไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า โอลาสฺตฺวา ความว่า
แผ่ไปด้วยรัศมีที่เกิดขึ้นจากสรีระอันประดับด้วยผ้าทำให้มีโอภาสเป็นอันเดียวกัน
เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์. บทว่า เอกมนฺตุ อฏฺฐาติ ได้แก่ ยิน
ณ ส่วนข้างหนึ่ง คือในโอกาสหนึ่ง. บทว่า เอตทโวจ ได้แก่ ตรีสกะภิกษุ
นั้นว่า ภิกษุ ภิกษุ ดังนี้ เป็นต้น.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร เทวดานี้ไม่ไหว้ กล่าวโดยสมณโวรหารอย่างเดียว.
ตอบว่า โดยการร้องเรียกด้วยสมณสัจฺญฺญา. ได้ยินว่า เทพบุตร ได้มีความคิด
อย่างนี้ว่า ผู้นี้ อยู่ในระหว่างกามาจรภูมि ส่วนเราเป็นพรหมจารี ตั้งแต่
กาลนั้นในเวลานั้น. แม้สมณสัจฺญฺญาของเทพบุตรนั้น ยังปรากฏอยู่ เพราะฉะนั้น
เทพบุตรนั้นจึงไม่ไหว้ กล่าวโดยสมณโวรหารอย่างเดียว. ถามว่า ได้ยินว่า
เทพบุตรนั้น เป็นบุรพสหายของพระเถระ ตั้งแต่ครั้งไหน. ตอบว่า ตั้งแต่
กาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามกัศสปะ. จริงอยู่ บรรดาสหายทั้ง ๕ ที่
มาในครั้งก่อน สหายนั้นใด ที่ท่านกล่าวว่า พระอนุเถระ ได้เป็นพระอนาคา
มิ ในวันที่ ๔ สหายนั้นก็คือ ผู้นี้. ได้ยินว่า ครั้งนั้นบรรดาพระเถระเหล่านั้น
อภิญฺญา กับพระอรหัตตํนั้นแลมาถึงแก่สังฆเถระ. พระสังฆเถระนั้นคิดว่า

กิจของเราถึงที่สุดแล้ว จึงเหาะสู่ณภากาศ บ้วนปากที่สระอโนดาต รับบิณฑ-
บาตจากอตุตตรกุรุทวีป กลับมาแล้วกล่าวว่า ผู้มีอายุ จงฉันบิณฑบาตนี้
อย่าประมาท กระทำสมณธรรม. เหล่าภิกษุณอนีกกล่าวว่า ผู้มีอายุ พวกเราไม่มี
กติกาย่างนี้ว่า ผู้ใดบังเกิดคุณวิเศษก่อนก็นำบิณฑบาตมา พวกที่เหลือ จัน-
บิณฑบาตที่ผู้้นนำมากระทำสมณธรรม พวกท่านบรรลุที่สุดกิจด้วยอุปนิสัย
ของตน ถ้าว่าพวกเราจักมีอุปนิสัยก็จักบรรลุที่สุดกิจ นั่นเป็นความซักซ้าของ
พวกเราเอง พวกท่านจงไปเถิด. สังฆเถระนั้นไปตามความผาสุก ปรีนิพพาน
เมื่อสิ้นอายุ. วันรุ่งขึ้น พระอนุเถระกระทำให้แจ้งพระอนาคามีผล อภิญญา
ทั้งหลายก็มาถึงท่าน. แม้ท่านก็นำบิณฑบาตมาเหมือนอย่างนั้นเหมือนกัน
ถูกภิกษุเหล่านั้นปฏิเสธ ก็ไปตามความผาสุก เมื่อสิ้นอายุก็บังเกิดในชั้นสุทธาวาส.
พระอนุเถระนั้นครั้งดำรงอยู่ในชั้นสุทธาวาสแล้ว ตรวจดูสหายนเหล่านั้น ก็เห็นว่า
สหยาผู้หนึ่งปรีนิพพานในครั้งนั้นแล ผู้หนึ่งบรรลอรียภูมิในสำนักของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า โดยไม่นาน ผู้หนึ่งอาศัยลาภสักการะเกิดความคิดขึ้นว่า เราเป็น
พระอรหันต์ อยู่ที่ท่าเรือชื่อสุปปราระนั้นแล แล้วเข้าไปหาเขา สั่งเขาไปด้วย
กล่าวว่า ท่านไม่ใช่เป็นพระอรหันต์ ยังปฏิบัติไม่ถึงพระอรหัตตมรรค จงไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าฟังธรรมเสีย. แม้สหยาผู้้นทูลขอโอวาทกะพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าในละแวกบ้าน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโอวาทโดยสังเขปว่า พาหิยะ
เพราะฉะนั้นแล เธอพึงศึกษาในสิ่งที่ท่านเห็นแล้ว จงเป็นสักแต่ว่าเห็นก็บรรลุ
อรียภูมิ. สหยาผู้้นนอกจากนั้นมิอยู่ เขาตรวจดูว่า อยู่ที่ไหน ก็เห็นว่ากำลัง
บำเพ็ญเสกขปฏิบัติอยู่ในอันธวัน จึงคิดว่า เราจักไปยังสำนักของสหยา แต่เมื่อ
ไปไม่ไปมือเปล่า ควรจะถือเครื่องบรรณาการบางอย่างไปด้วย แต่สหยาของเรา
ไม่มีอามิสอยู่บนยอดเขา แต่สหยาผู้้นจักไม่ฉันแม้บิณฑบาต ที่เรายืนอยู่บน
อากาศถวายเป็นได้กระทำสมณธรรม บัดนี้ท่านจักรับอามิสบรรณาการหรือจำเรา

จักถือธรรมบรรณาการไป แล้วดำรงในพรหมโลกนั้นแล จำแนกปัญหา ๑๕ ข้อ เหมือนร้อยรัตนวิฬงแก้วถือธรรมบรรณาการนั้นมา ยืนอยู่ในที่ไม่ไกลสหาย ไม่อภิวาทพระเถระนั้น โดยกล่าวด้วยสมณสัญญาเรียกว่า ภิกขุ ภิกขุ จึงกล่าวว่า **อัย วมุมิโก** เป็นต้น. ในคำนั้นพึงทราบคำที่ท่านกล่าวซ้ำว่า ภิกขุ ภิกขุ โดยเรียกเร็ว ๆ. หน้าผากย่อมไม่งามด้วยการเจิมจุดเดียวเท่านั้น ต่อเมื่อเจิมจุดอื่น ๆ ล้อมจุดนั้น จึงจะงามเหมือนประดับด้วยดอกไม้ที่บ้านฉนไค ถ้อยคำจะไม่งามด้วยบท ๆ เดียวเท่านั้น ต่อประกอบด้วยบทแวดล้อมจึงจะงามเหมือน ตกแต่งด้วยดอกไม้ที่บ้านฉนนั้น เพราะฉะนั้น เทพบุตรผู้นั้น กระทำถ้อยคำ โดยบทแวดล้อมนั้นกระทำให้เหมือนตกแต่งดอกไม้ที่บ้านจึงกล่าวอย่างนี้.

ขึ้นชื่อว่า จอมปลวก ที่ตั้งอยู่ตรงหน้าไม่มี แต่เทพบุตรเหมือนจะ แสดงจอมปลวกที่ตั้งอยู่ตรงหน้า ด้วยอำนาจเทศนาวิธี จึงกล่าวว่า **อัย** ในบทว่า **อัย วมุมิโก**. บทว่า **ลฺงฺคิ** ความว่า ถือศัสตราขุดพบกลอนเหล็ก. บทว่า **อุกฺขิปล ลฺงฺคิ อภิกฺขน สฺเมธ** ได้แก่ พ่อบัณฑิต ชื่อว่า กลอนเหล็ก กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นไฟ เมื่อยกกลอนเหล็กขึ้นขุดต่อ พึงเห็นความ ในบททั้งปวงอย่างทีกล่าวมานี้. บทว่า **อุทฺธุมายิกิ** ได้แก่ อั้ง. บทว่า **ปงฺกวาริ** ได้แก่ หม้อกรองน้ำค้าง. บทว่า **กุมมํ** ได้แก่ เต่า. บทว่า **อติสฺสุนํ** ได้แก่ เชียงहनเนื้อ. บทว่า **มฺสเปติ** ได้แก่ ขึ้นเนื้อสดขนาดลูกหินบด. บทว่า **นาคิ** ได้แก่ ได้เห็นพญานาคแวดล้อมด้วยดอกจันทร์ ๓ ดอก มีพังพานใหญ่ เช่นกับกำดอกระมะลิ. บทว่า **มา นาคิ มฺญฺญฺเอติ** ได้แก่ อย่าใช้ปลายไม้ ปลายเถาวัลย์ หรือโปรยฝุ่นลงไปกระทบกระทั่งนาค. บทว่า **นโม กรโหิ นาคสฺส** ความว่า จงหลีกไปเหนือลม นุ่งผ้าสะอาดกระทำการนอบน้อม พญานาค ขึ้นชื่อว่า ทรัพย์ที่พญานาคปกครอง กิน ๘ ชั่วโมงก็อิ่มหมด พญานาคจักให้ทรัพย์ที่ตนปกครองแก่เธอ เพราะฉะนั้น เธอจงกระทำความ

นอบน้อมแก่พญานาค. บทว่า **อิโต วา ปน สุตฺวา** ความว่า หมดความ
สงสัยในกองทุกข์จากสำนักเรานี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หมดความสงสัยใน
ศาสนาอย่างใด ในที่นี้หาเป็นอย่างนั้นไม่ แต่ในที่นี้หมดความสงสัยในเพราะ
เทพบุตร เพราะฉะนั้นในข้อนี้ จึงมีใจความดังนี้ว่า บทว่า **อิโต วา ปน**
ได้แก่ ก็หรือว่า เพราะฟังจากสำนักของเรา.

บทว่า **จาตุมฺมหาภูมิกสุตฺต** ได้แก่ สำเร็จด้วยมหาภูตทั้ง ๔. บทว่า
กายสุตฺต อธิวณฺโณ แปลว่า เป็นชื่อของสรีระ. เหมือนอย่างว่า กายภายนอก
ท่านเรียกว่า วัมมิกะ เพราะเหตุ ๔ อย่าง คือ จอมปลวกย่อมคาย ๑ ผู้คาย
๑ ผู้คายร่างที่ประชุมธาตุ ๔ ๑ ผู้คายความสัมพันธด้วยเสนาหา ๑ จริงอยู่
สภาพนั้นย่อมคายสัตว์เล็ก ๆ มีประการต่าง ๆ เช่นงู พังพอน หนู งูเหลือม
เป็นต้น เพราะฉะนั้น กายนั้น ชื่อว่า วัมมิกะ กายอันตัวปลวกคายแล้ว เหตุนั้น
จึงชื่อว่า วัมมิกะ กายอันตัวปลวกก่อกำขึ้นด้วยผงฝุ่น ที่ตัวคายยกขึ้นด้วยจะงอย
ปากประมาณเพียงสะเอวบ้าง ชั่วบุรุษบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วัมมิกะ กาย
เมื่อฝนตก ๗ สัปดาห์ อันตัวปลวกเกลี้ย เพราะเนื่องด้วยยางน้ำลายที่คายออก
แม้ในฤดูแล้งมันก็คายเอาฝุ่นจากที่นั้น บีบที่นั้นให้เป็นกอง ยางเหนียวก็ออก
แล้วก็ติดกันด้วยยางเหนียวที่คาย เหตุนี้จึงชื่อว่า วัมมิกะ ฉะนั้นแล แม้
กายนี้ก็ฉนั้น ชื่อว่า วัมมิกะ เพราะคายของไม่สะอาด ของมีโทษและมลทิน
มีประการต่าง ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า จี้ออกจากลูกตา เป็นต้น และชื่อว่า
วัมมิกะ เพราะอันพระอริยเจ้าคายแล้ว เหตุพระพุทฺธเจ้าพระปัจเจกพุทฺธะ
และพระชีนาสพ ทั้งอรรถภาพไป เพราะหมดความเยื่อใยในอรรถภาพนี้ ชื่อว่า
วัมมิกะ เพราะคายหมดทั้งร่างที่ประชุมธาตุ ๔ เหตุที่พระอริยเจ้าคายร่างทั้งหมด
ที่ระดูก ๓๐๐ ท่อน ยกขึ้นรัดด้วยเอ็น ฉาบด้วยเนื้อ ห่อด้วยหนังสด
ย่อมผิว ลวงสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า วัมมิกะ เพราะผูกด้วยเสนาหา ที่คาย

เสียแล้ว เหตุการณ์นี้ผู้กล่าวด้วยไยปางคือค้นหา ที่พระอรียทั้งหลายตายแล้ว เพราะค้นหาก่อให้เกิดตามพระบาลีอย่างนี้ว่า ค้นหาทำคนให้เกิด จิตของคน นั้น ย่อมเล่นไป. อนึ่ง สัตว์เล็ก ๆ มีประการต่าง ๆ ภายในจอมปลวก ย่อม เกิด ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ. นอนป่วย ย่อมตายตกไปในจอมปลวกนั้นนั่นเอง ดังนั้นจอมปลวกนั้น จึงเป็นเรือนเกิด เป็นส้วม เป็นโรงพยาบาล และเป็น สุสานของสัตว์เล็ก ๆ เหล่านั้นฉันใด กายแม้ของกษัตริย์มหาศาล เป็นต้น ก็ฉัน นั้น เหล่าสัตว์ที่อาศัยผิว หนึ่ง เนื้อ เอ็น กระดูก เขี้ยวในกระดูก มิได้คิด ว่า กายนี้ถูกคุ้มครองรักษาแล้ว ประดับตกแต่งแล้ว เป็นกายของผู้มีอำนาจ ใหญ่ รวมความว่า หมู่หนอนโดยการนับตระกูลมีประมาณ ๘๐,๐๐๐ ตระกูล ย่อมเกิด ย่อมถ่ายอุจจาระปัสสาวะ นอนกระสับกระส่าย เพราะความป่วยไข้ ตายตกคลักอยู่ในกายนี้เอง เหตุนั้น จึงนับได้ว่าเป็นจอมปลวก เพราะ เป็นเรือนตลอด เป็นส้วม เป็นโรงพยาบาล และเป็นสุสานของสัตว์เหล่านั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ คำว่า วมมิกะนี้เป็น ชื่อของกายนี้ ที่เกิดจากมหาภูตทั้ง ๔.

บทว่า มาตาเปตีสมภูตส ความว่า ที่เกิดจากการรวมตัวของ สุกกา ซึ่งเกิดจากมารดาบิดาที่ชื่อว่า มาตาเปตีกะ. บทว่า โอทน กมฺมาสุปฺยสฺส ความว่า ก่อเติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมกมฺมาส. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า อนิจฺจุจฺฉาปนปริมฺทฺทณภทฺทวิทฺฐสนธมฺมสฺส ดังต่อไปนี้ กายนี้ชื่อว่า มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา เพราะธรรมดาว่า มีแล้วกลับไม่มี ชื่อว่ามีการฉาบ ทาเป็นธรรมดา เพราะฉาบทาด้วยหนังบางเพื่อประโยชน์แก่การกำจัดกลิ่นเหม็น ชื่อว่า มีการนวดพื้นเป็นธรรมดา เพราะมีการนวดพื้นเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อประ- โยชน์แก่การบันเทิง ความเจ็บป่วยทางอวัยวะน้อยใหญ่ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มีการประคบประหงมเป็นธรรมดา โดยการหยอดยาตาและบีบเป็นต้น เพื่อความ

สมบุรณ์แห่งทรวคทรง แห่งอวัยวะเหล่านั้ ที่ตั้งอยู่ไม่ดี โดยให้นอนอยู่บน
ขาให้นอนแต่ในห้องในเวลาเป็นเด็ก อธิบายว่า แม้ถึงจะถูกประคบประหงมอยู่
อย่างนี้ ก็ยังมีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา กายมีสภาพอย่างนี้. ท่าน
กล่าวกายที่ตั้งขึ้นด้วย บทคือ มาตาเปตักสัมภวะ โอทนะ กุมมาสูปีจยะ
อุจฉาทนะ และปริมัททนะ ในค่านั้. ท่านกล่าวการดับด้วยบทคือ อนิจจะ
อุจฉาทนะ เกทนะ วิทังสนะ ภาวะที่สูงต่ำ ความเจริญ ความเสื่อม ความเกิด
และความดับ แห่งกายอันเกิดแต่มหากุตทั้ง ๔ พึงทราบวาท่านกล่าวไว้ด้วย
บททั้ง ๗ อย่างด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ทิวา กมฺมุเต ได้แก่ การงานที่จะพึงทำในกลางวัน.
ฐมศัพท์นี้ในบทว่า ฐมายนา นี้เป็นไปในอรรถเหล่านั้ คือ ความโกรธคัณห
วิตก กามคุณ ๕ ธรรมเทศนา ควันตามปกติ. จริงอยู่ ฐมศัพท์เป็นไปใน
ความโกรธ ในค่านั้ว่า ความโกรธเป็นดังควันไฟ โทษของโจรกรรมเป็น
ดังเถ้า. เป็นไปในคัณห ในค่านั้ว่า สัตว์ทั้งหลายมีคัณหดังควันไฟ.
เป็นไปในวิตก ได้ในค่านั้ว่า สมัยนั้ ภิกษุรูปหนึ่งนั่งตริคังควันไฟในที่ไม
ไกล พระผู้มีพระภาคเจ้า. เป็นไปในกามคุณ ๕ ได้ในค่านั้ว่า

กามเป็นดังเปือกตม กามเป็นดังทาง

อ้อมและเป็นภัย ภัยนั้ เรากล่าวว่ามีมูล

๓ เราประกาศกิเลสเป็นดังฐลี และเป็นดัง

ควันไฟ ดูก่อนท่านท้าวพรหมทัต ขอ

พระองค์โปรดละมันเสียวแล้วทรงผนวช.

เป็นไปในธรรมเทศนา ได้ในค่านั้ว่า เป็นผู้กระทำธรรมเป็นดังควัน. เป็นไป
ในควันตามปกติได้ในค่านั้ว่า ธงเป็นเครื่องหมายของรถ ควันเป็นเครื่องหมาย
ของไฟ. แต่ในที่นี้ ฐมศัพท์นี้ ท่านประสงค์เอาว่าเป็นไปในวิตก ด้วยเหตุนั้
พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสวว่า นั้การหวนควันในกลางคัณ. บทว่า ตถาคตสุ-

เสด็จ อธิวจนั ความว่า แท้จริง พระตถาคตชื่อว่า พราหมณ์ เพราะทรงลอย
ธรรมทั้ง ๗ ได้แล้ว. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุชื่อว่า พราหมณ์
เพราะลอยธรรมทั้ง ๗ ได้แล้ว ธรรมทั้ง ๗ คืออะไร คือ รากะ โทสะ โมหะ
มานะ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีสัพตปรมาส ที่ภิกษุชื่อว่า พราหมณ์
เพราะลอยธรรมทั้ง ๗ เหล่านี้ได้แล้ว. บทว่า สุเมโธ แปลว่า ผู้มีปัญญาดี.
ในบทว่า เสกขสุตส นี้ชื่อว่าเสกขะ เพราะยังต้องศึกษา. เหมือนที่ท่านกล่าว
ไว้ว่า ลูกก่อนภิกษุ ภิกษุยังต้องศึกษาๆ อยู่เพราะเหตุฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า
เสกขะ ศึกษาอะไรเล่า ศึกษาอริสัจบ้าง ศึกษาอริสัจจิตบ้าง ศึกษาอริปัญญา
บ้าง. บทว่า ปญญาเขตต์ คือ คำนี้เป็นชื่อของปัญญา ที่เป็นโลกิยะ และ โลกุตตระ
ไม่ใช่เป็นชื่อของอาวุธและศาสตรา. บทว่า วิริยารมภสุตส ได้แก่ ความ
เพียรทางกายและทางใจ. ความเพียรนั้น ย่อมเป็นคติแห่งปัญญาที่เดียว ความ
เพียรที่เป็นคติแห่งโลกิยะปัญญา จัดเป็นโลกิยะ เป็นคติแห่งโลกุตตระปัญญา
จัดเป็นโลกุตตระ. ในข้อนี้ ขอชี้แจงความดังนี้.

เล่ากันมาว่า พราหมณ์ชาวชนบทคนหนึ่ง ออกจากบ้านแต่เช้าตรู่
พร้อมด้วยเหล่ามาณพ ตอนกลางวันสอนมนต์ในป่า ตอนเย็นก็กลับบ้าน.
ระหว่างทางมีจอมปลวกจอมหนึ่ง จอมปลวกนั้น กลางคืนเป็นคว้น กลางวัน
เป็นไฟ พราหมณ์จึงพูดกะสุเมธมาณพศิษย์ว่า พ่อเอ๋ย จอมปลวกนี้ กลางคืน
เป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ เราจักเห็นความผิดปกติของจอมปลวกนั้น เจ้าจง
ทำลายมันแบ่งเป็น ๔ ส่วน ทิ้งไป. ศิษย์นั้นก็รับคำ จับจอบใช้ ๒ เฑ้าเหยียบ
เสมอกันยื่นหยัดที่พื้นดินแล้วได้กระทำอย่างนั้น. ใน ๒ อาจารย์และศิษย์นั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าเปรียบเหมือนพราหมณ์ผู้อาจารย์ เสกขภิกษุเปรียบเหมือน
สุเมธมาณพศิษย์ กายเปรียบเหมือนจอมปลวก เวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ว่า ลูกก่อนภิกษุ เธอจงแบ่งกายที่เกิดแต่มหาภูตรูปทั้ง ๔ ส่วน กำหนดถือเอา

เป็นอารมณ์ ก็เปรียบเหมือนเวลาที่พราหมณ์ผู้อาจารย์กล่าวว่า พ่อเอ๋ย จอมปลวกนี้กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ เราจักเห็นความผิดปกติของจอมปลวกนั้น เจ้าจงทำลายมันแบ่งเป็น ๔ ส่วน แล้วทิ้งไป. พึงทราบกำหนดกายสำหรับเสกขภิกษุโดยกำหนดธาตุ ๔ เป็นอารมณ์ อย่างนี้ คือ ความที่กายเป็นของแข็ง ๒๐ ส่วนจัดเป็นปฐวีธาตุ ความที่กายเอิบอาบ ๑๒ ส่วน จัดเป็นอาโปธาตุ ความที่กายอบอุ่น ๔ ส่วน จัดเป็นเตโชธาตุ ความที่กายเคลื่อนไหว ๖ ส่วน จัดเป็นวาโยธาตุ เปรียบเหมือนสุเมธมาณพศิษย์ รับคำแล้วจับจอบแล้วกระทำอย่างนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงอวิชาชื่อว่า กลอนเหล็กในคำว่า **ลฺกฺกิตฺติ โข ภิกฺขุ**. ตอบว่า เหมือนอย่างว่า เมื่อปิดประตูพระนคร ไล่ลิ้มสลัก มหาชนก็ขาดการไป เหล่าชนที่อยู่ภายในพระนครก็คงอยู่ภายในนั่นเอง พวกที่อยู่ภายนอกพระนครก็อยู่ภายนอกฉันใด กลอนเหล็กคือ อวิชาดกไปในปากคือ ญาณ ของผู้ใด การไปคือญาณที่ให้ถึงพระนิพพานของผู้นั้นก็ขาด. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอวิชาให้เป็นอย่างกลอนเหล็ก ในคำว่า **ปชฺชล อวิชา** นี้ท่านกล่าวการละอวิชาด้วยอำนาจการเรียนและการสอบถามกัมมัฏฐานะ ในบทว่า **อุทฺธุมายิกาติ โข ภิกฺขุ** นี้ขึ้นชื่อสิ่งที่พองขึ้นไม่ใหญ่ประมาณเท่าหลังเล็บอยู่ในระหว่างใบไม้เก่า ๆ ในระหว่างกอไม้หรือระหว่างเถาวัลย์ มันถูกปลายไม้ปลายเถาวัลย์หรือละอองฝุ่นเสียดสีขยายออกมีปริมาตรใหญ่ ขนาดเท่าแวนมะตูม ๔ เท่าขวกไขว้ในอากาศขาดการไป (เดินไม่ได้) ตกอยู่ไม่อำนาจของศัตรู เป็นเหยื่อของกาและนกเค้า เป็นต้นฉันใด ความโกรธนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเกิดขึ้นคราวแรก ก็เป็นเพียงความขุ่นมัวแห่งจิตเท่านั้น ไม่ถูกข่มเสียในขณะนั้นก็ขยายให้ถึงการหนำนิ้วนิ้วขมวด ไม่ถูกข่มเสียในเวลานั้นก็ให้ถึงคางสั้น ไม่ถูกข่มเสียในเวลานั้นก็ให้ถึง

การเปล่งวาจาหยาบ ไม่ถูกข่มเสียในเวลานั้น ก็ให้ถึงการมองไม่เห็นทิศ ไม่ถูกข่มเสียในเวลานั้น ให้ถึงการชื้อกันมาชื้อกันไป ไม่ถูกข่มเสียในเวลานั้นก็ให้ถึงการจับมือ ก้อนดิน ท่อนไม้และศาสตรา ไม่ถูกข่มเสียในเวลานั้น ให้ถึงการประหารด้วยท่อนไม้ และศาสตรา ไม่ถูกข่มเสียในเวลานั้น ให้ถึงการฆ่าผู้อื่นบ้าง ฆ่าตัวเองบ้าง. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ความโกรธนี้ ฆ่าผู้อื่นแล้ว ฆ่าตนเพียงใด ความโกรธเพียงนี้ ก็จะหนาแน่นยิ่งขึ้น กำริบเสิบสานอย่างยิ่ง. ในข้อนั้น เมื่อทำทั้ง ๔ ของตัวอึ่ง ขวักไขว้ในอากาศ ก็ขาดการไป (เดินไม่ได้) ตัวอึ่งก็ตกอยู่ในอำนาจของศัตรู เป็นเหยื่อของสัตว์มีกาเป็นต้น ฉนั้นใด บุคคลผู้ตกอยู่ในอำนาจของความโกรธก็ฉนั้นเหมือนกัน ไม่สามารถจะกำหนดกัมมัญฐานให้ขยายไปได้ ตกอยู่ในอำนาจของศัตรู เป็นผู้อันปวงมารพึงทำได้ตามความปรารถนา. ด้วยเหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ คำว่า **อุทฺธมมายิกา** นี้เป็นชื่อของความโกรธและความคับแค้นใจ. ในข้อนั้นความโกรธจัด ชื่อว่าเส้นด้วยอำนาจความโกรธ ท่านกล่าวการละด้วยการพิจารณา ในคำว่า **ปชห โกรธูปายาส์**.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **เทวธาปโธ** ดังต่อไปนี้ บุรุษผู้มีทรัพย์- โภคะ เดินทางไกลอันกันดาร ถึงทาง ๒ แพร่ง ไม่อาจตัดสินใจว่า ควรไปทางนี้ หรือไม่ควรไปทางนี้ หยุดอยู่ที่นั่นนั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนั้น เหล่าโจรปรากฏตัวขึ้นมาจะทำผู้ฉนั้นให้ถึงความย่อยยับฉนั้นใด ภิกษุผู้ฉนั้นกำหนดกัมมัญฐานเบื้องต้น ก็ฉนั้นฉนั้นนั่นแล เมื่อเกิดความสงสัยในพระพุทฺธเจ้าเป็นต้น ก็ไม่อาจเจริญกัมมัญฐานได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ปวงมารมีกิเลสสามารถเป็นต้น ย่อมทำภิกษุฉนั้นให้ถึงความย่อยยับ วิจิกิจฉา จึงเสมอด้วยทาง ๒ แพร่ง ด้วยประการฉะฉนั้น. เพราะเหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ คำว่า ทาง ๒ แพร่งนี้ เป็นชื่อของวิจิกิจฉา. ในคำว่า **ปชห วิจิกิจฉ** นี้ ท่านกล่าวการละวิจิกิจฉา

ด้วยการเรียนและการสอบถามกัมมัฏฐาน. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **ปงฺกวาริ** ดังต่อไปนี้ เมื่อช่างซ่อมใต้น้ำลงในหม้อกรองน้ำต่าง หม้อน้ำ ๑ หม้อ ๒ หม้อ บ้าง ๑๐ หม้อบ้าง ๒๐ หม้อบ้าง ๑๐๐ หม้อบ้าง ก็ไหลออก น้ำแม่ฟายมือเดียว ก็ไม่ขังอยู่ฉันใด กุศลธรรมภายในของบุคคลผู้ประกอบด้วยนิเวศน์ ย่อมไม่ ตั้งอยู่ฉันนั้นเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คุณก่อน กิษุ คำว่า หม้อกรองน้ำต่างนี้ เป็นชื่อของนิเวศน์ทั้ง ๕. ในคำว่า **ปชห** **ปฺลจ** **นิเวธ** นี้ ตรัสการละนิเวศน์ด้วยวิกขัมภนปทานและตทังคปทาน. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **กมุโฆ** ดังต่อไปนี้ เตามีอวัยวะ ๕ คือ เท้า ๔ ศีรษะ ๑ ฉันใด สังขตธรรมทั้งหมด เมื่อรวบรัดก็มีขั้น ๕ เท่านั้น ฉันนั้น เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนกิษุ คำว่า เตานี้เป็นชื่อของอุปาทานขั้น ๕. ในคำว่า **ปชห** **ปฺลจ** **ปาทานกฺขนุเช** นี้ ตรัสการละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในขั้น ๕. พึงทราบวินิจฉัย ใน คำว่า **อสิสุนา** ดังต่อไปนี้ เาเนื้อวางบนเชิง เอามีดลับ ฉันใด สัตว์ เหล่านี้ เมื่อถูกกามกิเลสกระทบ เพื่อประโยชน์แก่ทำไว้บนวัตถุกาม ถูกกิเลส กาม ตัด ลับ ก็ฉันนั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนกิษุ คำว่าเชิงมิด นี้เป็นชื่อของกามคุณทั้ง ๕. ในคำว่า **ปชห** **ปฺลจ** **กามคฺเช** นี้ตรัสการละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในกามคุณ ๕ พึงทราบวินิจฉัย ในคำว่า **มสเปสฺสิติ โข** **ภิกฺขุ** ดังต่อไปนี้ ขึ้นชื่อว่าขึ้นเนื้อนี้ คนเป็น อันมากปรารถนาแล้ว ทั้งเหล่ามนุษย์ มิกษัตริย์เป็นต้น ทั้งสัตว์ดิรัจฉาน มิกาเป็นต้น ต่างปรารถนามัน สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยอวิชา อาศัยความ กำหนดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ต่างก็ปรารถนาวิภูฏะ ขึ้นเนื้อย่อมติดอยู่ในที่วางไว้ๆ ฉันใด สัตว์เหล่านี้ ถูกความกำนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ผูกไว้ ก็ติดอยู่ในวิภูฏะ แม้ประสบทุกข์ ก็ไม่เบื่อฉันนั้น ความกำหนดด้วย

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นดาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 346

อำนาจความเพลิดเพลินย่อมเสมอนชินเนื้อด้วยประการฉะนี้. ด้วยเหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ คำว่าชินเนื้อนี้ เป็นชื่อของความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน. ในคำว่า ปชห นนุทราคัม นี้ ตรัสการละความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ด้วยมรรคที่ ๔.

ในคำว่า คุณก่อนภิกษุ คำว่า นาคนี้ เป็นชื่อของพระชินาสพนี้ พระชินาสพท่านเรียกว่านาค ด้วยอรรถใด อรรถนั้นท่านประกาศไว้แล้วในอนังคณสูตร. ในคำว่า นโม กโรหิ นาคสุต นี้มีเนื้อความดังนี้คือ ท่านจงกระทำการนอบน้อมพระพุทธานาคผู้พระชินาสพว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ตรัสรู้แล้ว ย่อมแสดงธรรมเพื่อความรู้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงฝึกแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อฝึก พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นสงบแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสงบ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงข้ามแล้ว แสดงธรรมเพื่อข้าม พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นดับสนิทแล้ว แสดงธรรมเพื่อดับสนิท. พระสูตรนี้ได้เป็นกัมมัฏฐานของพระเถระด้วยประการฉะนี้ ฝ่ายพระเถระ ทำพระสูตรนี้แล ให้เป็นกัมมัฏฐาน เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตต์. บทว่า อยเมว ตสุต อตุโธ ความว่า นี้เป็นใจความของปัญหานี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนทรงถือเอายอดมณีในกองรัตนะ ทรงจบเทศนาตามลำดับ अनुสนธิด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาวัมมิกสูตรที่ ๓

๔. รตวินีตสูตร

[๒๕๒] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นภิกษุชาวชาติภูมิจำนวนมาก จำพรรษาแล้วในชาติภูมิ พวกเขากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ในชาติภูมิ ภิกษุรูปใดหนนอ ที่พวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ชาวชาติภูมิยกย่องอย่างนี้ว่า ตนเองเป็นผู้มีกนน้อย สันโดษ สงัดเงียบ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารภความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะแล้ว ยังกล่าวความมีกนน้อย ความสันโดษ ความสงัดเงียบ ความไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ความปรารภความเพียร ความสมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ แก่ภิกษุทั้งหลายอีกด้วย เป็นผู้สอน แนะนำให้เข้าใจชี้ชวนพวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ใ้ร่าเริง.

ภิกษุชาวชาติภูมิเหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในชาติภูมิ ท่านพระปุลณมันตานินบุตร เป็นผู้ทีพวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ชาวชาติภูมิประเทศยกย่องว่า ตนเองเป็นผู้มีกนน้อย สันโดษ สงัดเงียบ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารภความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล. สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะแล้ว ยังกล่าวเรื่องความมีกนน้อย ความสันโดษ ความสงัดเงียบ ความไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ความปรารภความเพียร ความสมบูรณ์ด้วยศีล

สมาธิ ปัญญา วิมุติ และวิมุตติญาณทัสสนะ แก่ภิกษุทั้งหลายอีกด้วย เป็นผู้
ผู้สอน แนะนำให้เข้าใจ ชีวชนพวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ ให้เห็นแจ้ง ให้
สมาทาน ให้อาจหาญ ใ้ร่าเริง.

[๒๕๓] สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรนั่งเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ ณ
ที่ใกล้จึงดำริว่า เป็นลาภของท่านปุณณมันตานีบุตร ความเป็นมนุษย์อันท่าน
ปุณณมันตานีบุตรได้ดีแล้ว ที่พวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญูชน กล่าว
ยกย่องพรรณนาคุณเฉพาะพระพักตร์พระศาสดา และพระศาสดาก็ทรงอนุ-
โมทนาการกระทำนั้น บางทีเราคงได้พบกับท่านปุณณมันตานีบุตรแล้ว สนทนา
ปราศรัยกันสักครั้งหนึ่ง.

[๒๕๔] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่สำราญพระอรัญญ์
ณ กรุงราชคฤห์ เสด็จจาริกไปโดยลำดับ ถึงกรุงสาวัตถี ประทับอยู่ในพระวิหาร-
เชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรได้ข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุง
สาวัตถี ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี
กรุงสาวัตถี ท่านจึงเก็บงาเสนาสนะ ถือบาตรและจีวร จาริกไปโดยลำดับตาม
ทางที่จะไปยังกรุงสาวัตถี ถึงพระวิหารเชตวันแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าถึงที่ประทับแล้ว ถวายอภิวาทนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นนั่ง
เรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงยังพระปุณณมันตานีบุตรให้เห็นแจ้ง
ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ใ้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา.

ครั้งนั้น ท่านพระปุณณมันตานีบุตร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้
เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ใ้ร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ชื่นชม อนุ-
โมทนาภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะถวายอภิวาท ทำประทักษิณ
แล้วเข้าไปสู่ป่าอันธวัน เพื่อพักกลางวัน

[๒๕๕] ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรแล้วแจ้ง
ข่าวว่า ข้าแต่ท่านสารีบุตร ท่านพระปุลณมันตานีบุตร ที่ท่านได้สรรเสริญ
อยู่เนื่องๆนั้น บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้ท่านเห็นแจ้ง ให้สมาทาน
ให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ท่านก็ชื่นชม อนุโมทนาภายิตของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะถวายนอกวิหาทพระผู้มีพระภาคเจ้าทำประทักษิณ
หลีกไปสู่ป่าอันธวัน เพื่อพักในกลางวัน.

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรรีบถือผ้าสีทันนะ แล้วติดตามท่าน
พระปุลณมันตานีบุตร ไปข้างหลัง ๆ พอเห็นศิรชะกัน. ครั้งนั้นท่านพระปุลณ-
มันตานีบุตรเข้าไปในป่าอันธวันแล้ว นั่งพักกลางวันอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง แม้
ท่านพระสารีบุตรเข้าไปสู่ป่าอันธวันแล้ว ก็นั่งพักกลางวัน อยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง
เหมือนกัน.

ปัญหาว่าด้วยการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์

[๒๕๖] เวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักผ่อนแล้ว เข้าไปหา
ท่านพระปุลณมันตานีบุตร ให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้งนั้นเรียบร้อยแล้ว จึงถามท่านพระปุลณมันตานีบุตรว่า ผู้มีอายุ ท่าน
ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราหรือ.

ท่านพระปุลณมันตานีบุตรตอบว่า อย่างนั้นสิผู้มีอายุ.

สา. ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อสลวิสุทธิ
หรือ.

ป. ไม่ใช่.

สา. ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจิตตวิสุทธิ
หรือ.

ป. ไม่ใช่.

สา. ถ้าเช่นนั้น ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อ
ทิสฺสูทหรือ.

ป. ไม่ใช่.

สา. ถ้าเช่นนั้น ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อ
กัณฑวทรณวิสุทหรือ.

ป. ไม่ใช่.

สา. ถ้าเช่นนั้น ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อ
มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทหรือ.

ป. ไม่ใช่.

สา. ถ้าเช่นนั้น ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อ
ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทหรือ.

ป. ไม่ใช่.

สา. ถ้าเช่นนั้น ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า
เพื่อญาณทัสสนวิสุทหรือ.

ป. ไม่ใช่.

สา. ท่านผู้มีอายุ ผมถามท่านว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้
มีพระภาคเจ้า เพื่อศีลวิสุทหรือ ท่านตอบว่า ไม่ใช่ เมื่อผมถามว่า ท่าน
ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจิตตวิสุทหรือ เพื่อทิสฺสูทวิ-
สุทหรือ เพื่อกัณฑวทรณวิสุทหรือ เพื่อมัคคญาณทัสสนวิสุทหรือ เพื่อ
ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทหรือ เพื่อญาณทัสสนวิสุทหรือ ท่านก็ตอบว่า ไม่ใช่
ทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่ออะไร
เล่า.

ปุ. ผู้มีอายุ ผมประพศติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อ
อนุปาทาปรินิพพาน.

สา. สีสวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน.

ปุ. ไม่ใช่.

สา. จิตตวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน.

ปุ. ไม่ใช่.

สา. ทิฏฐวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน.

ปุ. ไม่ใช่.

สา. กังขาวิตรณวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน.

ป. ไม่ใช่.

สา. มัคคัมคคณฺณทสฺสนวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน.

ปุ. ไม่ใช่.

สา. ปฎิปทาณฺณทสฺสนวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน.

ปุ. ไม่ใช่.

สา. ท่านผู้มีอายุ ญาณทสฺสนวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน.

ปุ. ไม่ใช่.

สา. ที่นอกรไปจากธรรมเหล่านี้หรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน.

ปุ. ไม่ใช่.

สา. ผู้มีอายุ ผมถามว่า สีสวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน จิตต-
วิสฺส หรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ทิฏฐวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน
กังขาวิตรณวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน มัคคัมคคณฺณทสฺสนวิสฺสหรือ
เป็นอนุปาทาปรินิพพาน ปฎิปทาณฺณทสฺสนวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน
ญาณทสฺสนวิสฺสหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ที่นอกรไปจากธรรมเหล่านี้หรือ

เป็นอนุปาทาปรินิพพาน ท่านก็ตอบว่า ไม่ใช่ทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จะพึงเห็นเนื้อความของถ้อยคำที่ท่านกล่าวนี้อย่างไรเล่า.

[๒๕๗] ปุ. ผู้มีอายุ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงบัญญัติสี่วิสุทธิตว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้ว ก็ชื่อว่าทรงบัญญัติธรรมที่ยังมีอุปาทานนี้ เป็นอนุปาทาปรินิพพาน ถ้าจักทรงบัญญัติจิตตวิสุทธิต ทิฐิวินิสุทธิต กังขาวิตรณวิสุทธิต มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิต ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิต ญาณทัสสนวิสุทธิตว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้ว ก็ชื่อว่าทรงบัญญัติธรรมที่ยังมีอุปาทานว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ถ้าหากว่าธรรมนอกจากธรรมเหล่านี้ จักเป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้ว ปุถุชนจะชื่อว่าปรินิพพาน เพราะว่าปุถุชนไม่มีธรรมเหล่านี้ ผู้มีอายุ ผมจะอุปมาให้ท่านฟัง บุรุษผู้เป็นวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมรู้เนื้อความแห่งคำที่กล่าวแล้วด้วยอุปมา.

อุปมาด้วยรถ ๗ ผลัด

[๒๕๘] ผู้มีอายุ เปรียบเหมือนพระเจ้าปเสนทิโกศล กำลังประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี มีพระราชกรณียะควนบางอย่างเกิดขึ้นในเมืองสาเกต และในระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกตนั้น จะต้องใช้รถถึง ๗ ผลัด ลำดับนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จออกจากกรุงสาวัตถี ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่หนึ่งที ประคองพระราชวัง ไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่สองด้วยรถพระที่นั่งผลัดที่หนึ่ง จึงปล่อยรถพระที่นั่งผลัดที่หนึ่ง ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่สอง เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่สาม ด้วยรถพระที่นั่งผลัดที่สอง ทรงปล่อยรถพระที่นั่งผลัดที่สอง ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่สาม เสด็จถึงรถพระที่นั่งผลัดที่สี่ ด้วยรถพระที่นั่งผลัดที่สาม ปล่อยรถพระที่นั่งผลัดที่สาม ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่สี่ เสด็จที่รถพระที่นั่งผลัดที่ห้า ด้วยรถพระที่นั่งผลัดที่สี่ ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่ห้า เสด็จ

ไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่หก ด้วยรถพระที่นั่งผลัดที่ห้า ปล่อยรถพระที่นั่งผลัดที่ห้า ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่หก เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่เจ็ด ด้วยรถพระที่นั่งผลัดที่หก ปล่อยรถพระที่นั่งผลัดที่หก ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่เจ็ด เสด็จไปถึงเมืองสาเกตที่ประตูพระราชวัง ด้วยรถพระที่นั่งผลัดที่เจ็ด ถ้าพวกมิตรอำมาตย์หรือพระญาติสาโลหิตจะพึงทูลถามพระองค์ว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์เสด็จมาจากกรุงสาวัตถีถึงเมืองสาเกตที่ประตูพระราชวัง ด้วยรถพระที่นั่งผลัดนี้ผลัดเดียวหรือ ผู้มีอายุ พระเจ้าปเสนทิโกศลจะตรัสตอบอย่างไร จึงจะเป็นอันตรัสตอบถูกต้อง.

สา. ผู้มีอายุ พระเจ้าปเสนทิโกศลจะต้องตรัสตอบอย่างนี้ จึงจะเป็นอันตรัสตอบถูกต้อง คือ เมื่อเรากำลังอยู่ในกรุงสาวัตถีนั้น มีกรณียะควนบางอย่างเกิดขึ้นในเมืองสาเกต ก็ในระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกตนั้น จะต้องใช้รถถึง ๗ ผลัด เมื่อเช่นนั้นเราจึงออกจากกรุงสาวัตถีขึ้นรถผลัดที่หนึ่งซึ่งที่ประตูวังไปถึงรถผลัดที่สอง ด้วยรถผลัดที่หนึ่ง ปล่อยรถผลัดที่หนึ่ง ขึ้นรถผลัดที่สอง ไปถึงรถผลัดที่สามด้วยรถผลัดที่สอง ปล่อยรถผลัดที่สอง ขึ้นรถผลัดที่สาม ไปถึงรถผลัดที่สี่ด้วยรถผลัดที่สาม ปล่อยรถผลัดที่สาม ขึ้นรถผลัดที่สี่ ไปถึงรถผลัดที่ห้าด้วยรถผลัดที่สี่ ปล่อยรถผลัดที่สี่ ขึ้นรถผลัดที่ห้า ไปถึงรถผลัดที่หกด้วยรถผลัดที่ห้า ปล่อยรถผลัดที่ห้า ขึ้นรถผลัดที่หก ไปถึงรถผลัดที่เจ็ดด้วยรถผลัดที่หก ปล่อยรถผลัดที่หก ขึ้นรถผลัดที่เจ็ด ไปถึงเมืองสาเกตที่ประตูวังด้วยรถผลัดที่เจ็ด ผู้มีอายุ พระเจ้าปเสนทิโกศล จะต้องตรัสตอบอย่างนี้จึงจะเป็นอันตรัสตอบถูกต้อง.

ป. ผู้มีอายุ ข้อนี้อันนั้น สิวสุทธินั้นเป็นประโยชน์แก่จิตตวิสุทธิ จิตตวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ทัญญวิสุทธิ ทัญญวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่กัณหาวิตรณวิสุทธิ กัณหาวิตรณวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ มัคคา-

มักคญาณทัสสนวิสุทธิตีเป็นประโยชน์แก่ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิตี ปฏิบัติทาญาณ-
ทัสสนวิสุทธิตีเป็นประโยชน์แก่ญาณทัสสนวิสุทธิตี ญาณทัสสนวิสุทธิตีเป็นประโยชน์
แก่อนุปาทาปรินิพพาน ผู้มีอายุ ผมประพุดิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า
เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน.

[๒๕๕] เมื่อท่านพระปุลณมันตานีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระ-
สารีบุตรจึงถามว่า ผู้มีอายุ ท่านชื่ออะไร และพวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์
รู้จักท่านว่าอย่างไร.

ท่านพระปุลณมันตานีบุตรตอบว่า ผู้มีอายุ ผมชื่อปุลณะ แต่พวก
ภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์รู้จักผมว่ามันตานีบุตร ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ผู้มี
อายุ น่าอัศจรรย์นัก ไม่เคยมีมาแล้ว ธรรมอันลึกซึ้ง อันท่านพระปุลณมัน-
ตานีบุตร เลือกเฟิ่นมากแล้วแก้ด้วยปัญญาอันลึกซึ้ง ตามเยี่ยงพระสาวกผู้ได้สดับ
แล้ว รู้ทั่วถึงคำสอนของพระศาสดาโดยถ่องแท้ จะฟังกล่าวแก้ ฉะนั้น เป็น
ลาภมากของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ความเป็นมนุษย์อันเพื่อนพรหมจรรย์
ได้ดีแล้ว ที่ได้พบเห็นนั่งใกล้ท่านพระปุลณมันตานีบุตร แม้หากว่าเพื่อน
พรหมจรรย์ทั้งหลาย จะเทิดท่านพระปุลณมันตานีบุตรไว้บนสิริษะด้วยเช็ดผ้า
จึงจะได้พบเห็นนั่งใกล้ แม้ชื่อนั้นก็นับว่าเป็นลาภมากของเธอเหล่านั้น ความเป็น
มนุษย์อันเธอเหล่านั้นได้ดีแล้ว อนึ่ง นับว่าเป็นลาภมากของผมด้วย เป็น
การได้ดีของผมด้วย ที่ได้พบเห็นนั่งใกล้ท่านพระปุลณมันตานีบุตร.

[๓๐๐] เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระปุลณมัน-
ตานีบุตรจึงถามว่า ผู้มีอายุ ท่านชื่ออะไร และเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายรู้จัก
ท่านว่าอย่างไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผู้มีอายุ ผมชื่ออุปติสสะ แต่พวก
เพื่อนพรหมจรรย์รู้จักผมว่าสารีบุตร ท่านพระปุลณมันตานีบุตรกล่าวว่า ท่าน
ผู้เจริญ ผมกำลังพูดอยู่กับท่านผู้เป็นสาวกทรงคุณคล้ายกับพระศาสดา มิได้ทราบ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นณาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 355
เลยว่ ท่านชื่อสารีบุตรแล้ว คำที่พูดไปเพียงเท่านี้ คงไม่แจ่มแจ้งแก่ผมได้
เป็นการนำอศจรรยัจริง ไม่เคยมีมาแล้ว ธรรมอันลึกซึ่งอันท่านพระสารีบุตร
เลือกเฟ้นมาถามแล้วด้วยปัญญอันลึกซึ่ง ตามเยี่ยงพระสาวกผู้ได้สดับแล้ว
รู้ทั่วถึงคำสอนของพระศาสดาโดยถ่องแท้ จะฟังถาม ฉะนั้น เป็นลาภมากของ
เพื่อนพรหมจรรยั ความเป็นมนุษย์นับว่าเพื่อนพรหมจรรยัได้ดีแล้ว ที่ได้
พบเห็นนั่งใกล้ท่านพระสารีบุตร แม้หากว่าเพื่อนพรหมจรรยัจะเกิดท่านพระ-
สารีบุตรไว้บนศีรษะด้วยเช็ดผ้า จึงจะได้พบเห็นนั่งใกล้ แม้ข้อนั้นก็เป็นลาภ
มากของเธอเหล่านั้น ความเป็นมนุษย์นับว่าอันเธอเหล่านั้นได้ดีแล้ว อนึ่ง
นับว่าเป็นลาภมากของผมด้วย เป็นการได้ดีของผมด้วย ที่ได้พบเห็นนั่งใกล้
ท่านพระสารีบุตร.

พระมหานครทั้งสองนั้น ต่างชื่นชมสุภายิตของกันและกันด้วยประการ
ฉะนี้แล

จบ รถวินิตสูตรที่ ๔

อรรถกถารถวินีสสูตร

รถวินีสสูตรเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

ฟังทราบวินิจฉัยในรถวินีสสูตรนั้น บทว่า ราชคเ ได้แก่นครมีชื่อ
อย่างนี้. จริอยู่ นครนั้น ท่านเรียกว่า ราชคฤห์ เพราะพระเจ้ามณฑาตุราช
และมหาโควินทศาสดาเป็นต้น คุ่มครองรักษาไว้. แต่ท่านอาจารย์พวกอื่น
พรรณนาไว้หลายประการในคำนี้. ท่านพรรณนาไว้อย่างไร ท่านพรรณนาไว้ว่า
คำนี้เป็นชื่อของนครนั้น ก็กรุงราชคฤห์นั้น เป็นนครทั้งในกาลแห่งพระ-
พุทธเจ้า ทั้งในกาลแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ในเวลานอกนั้น ก็เป็นนครร้าง
มีแต่ผีเฝ้าแห่นไว้ กลายเป็นป่าที่อยู่ของผีพวกนั้นไป. คำว่า เวพวัน ในคำว่า
เวพวัน กลันทกนิวาเป เป็นชื่อของอุทยานนั้น. นัยว่า อุทยานนั้น มี
ไม้ไผ่ล้อมไว้รอบ มีกำแพงสูง ๑๘ ศอก ประกอบด้วยซุ้มประตูและป้อม มี
สีเขียวสดใสนารัณรมย์ ท่านจึงเรียกว่า เวพวัน. อนึ่ง คนทั้งหลายได้ให้ชื่อ
แก่เหล่ากระแตในเวพวันนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า กลันทกนิวาเป
เป็นที่ให้ชื่อแก่กระแต.

เล่ากันว่า แต่ก่อน พระราชาพระองค์หนึ่ง เสร็จมาเพื่อทรงกีฬาใน
พระราชอุทยานนั้น แต่ทรงเมาน้ำจันท์ ก็บรรทมหลับไปเวลากลางวัน.
แม้ชนที่อยู่ข้างเคียงท้าวเธอ รู้ว่าพระราชบรรทมหลับแล้ว ก็หิบบนยอดดอกไม้
ผลไม้เป็นต้น ต่างแยกย้ายกันไป. ครานั้น งูเห่าตัวหนึ่ง ได้กลืนสุรา ก็เลื้อย
ออกมาจากโพรงไม้ต้นหนึ่ง บ่ายหน้ามาทางพระราช. รุกขเทวดาเห็นงูเห่า
นั้นแล้ว ก็แปลงเพศเป็นกระแต หมายจะช่วยชีวิตพระราช มากระทำเสียงที่

ใกล้พระกรรม. พระราชาที่ทรงต้นบรรทม. งูเห่าก็เลื้อยกลับไป. ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นกระแตนั้น ก็ทรงทราบว่า กระแตนี้ช่วยชีวิตเราไว้ ก็ทรงวางเหยื่อไว้ในพระราชอุทยานนั้น เพื่อกระแตทั้งหลาย และโปรดให้ประกาศประทานอภัยแก่กระแตทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ตั้งแต่นั้นมา พระราชอุทยานนั้นจึงนับได้ว่า กลั่นทกนิวาปะ. เป็นที่ประทานเหยื่อแก่กระแต. ด้วยว่า คำว่ากลั่นทก เป็นชื่อของกระแตทั้งหลาย.

บทว่า **ชาติภูมิ ๓** ได้แก่ ชาวชาติภูมิ. ในคำว่า ชาติภูมิ ๓ นั้น บทว่า **ชาติภูมิ** แปลว่าที่เกิด. ก็ที่เกิดนั้น ไม่ใช่ที่เกิดของพระเจ้าโกศลมหาราช เป็นต้น ไม่ใช่ที่เกิดของจังกิพราหมณ์ เป็นต้น ไม่ใช่ที่เกิดของท้าวสักกะ ท้าวสุยาม และท้าวสันคูลิต เป็นต้น ไม่ใช่ที่เกิดของพระอสีติมหาสาวก เป็นต้น ไม่ใช่ที่เกิดของสัตว์เหล่าอื่น ที่เรียกว่า ชาติภูมิ. แต่ในวันที่พระสัพพัญญู-โพธิสัตว์เจ้าพระองค์ใดเกิดแล้ว หมื่นโลกธาตุ เคลื่อนกล่นด้วยธง และควงไม้เป็นอันเดียวกัน หอมระลอบด้วยกลิ่นดอกไม้และจุนอบ รุ่งเรืองดังนั้นทวันที่มีดอกไม้บานสะพรั่งไปทั่ว ได้ไหว้บูชาหยาดน้ำบนใบบัว ปาฏิหาริย์เป็นอันมาก เช่นคนตาบอดเห็นรูปเป็นต้น เป็นไปแล้ว ที่เกิดแห่งพระสัพพัญญู พระโพธิสัตว์เจ้าพระองค์นั้น คือกรุงกบิลพัสดุ์ สักกชนบทนั้นแล เรียกว่า ชาติภูมิ. บทว่า **วสุธั วสุธธา** ได้แก่ อยู่จำพรรษา ๓ เดือน ปวารณาแล้ว. บทว่า **ภควา เอตทโว จ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระพุทฺธพจน์ว่า **โก นุ โข ภิกฺขเว** ดังนี้ เป็นต้นนั้น ทรงกระทำปฏิสันถารต้อนรับอัครคันตุกะด้วยพระคำรัสเป็นต้นว่า **ภิกฺขเว ภิกฺขเว ขมนิย**. ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้นถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามโดยการปฏิสันถารว่า ภิกษุทั้งหลาย พอนทนได้ไหม พอเป็นไปได้ไหม พวกเธอมาไกลไม่ลำบากหรือ ไม่ลำบากด้วยบิณฑบาต หรือ พวกเธอมาแต่ไหน จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

พวกข้าพระองค์มาจากชาติภูมิ คือ กบิลพัสดุ์สักกชนบท. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามีตรัสถามถึงความไม่มีโรค ของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ของเจ้าสุกโกทนะ ของเจ้าสักโกทนะ ของเจ้าโธโตทนะ ของเจ้าอนิโตทนะ ของพระนางอมิตาเทวี ของพระนางมหาปชาบดี ของวงศ์เจ้าศากยะทั้งสิ้นเลย ที่แท้เมื่อตรัสถามภิกษุผู้ใดกล่าววัตถุ ๑๐ ด้วยตนเอง และผู้อื่นผู้ชักชวนในข้อปฏิบัติ นั้น ผู้สมบุรณ์ด้วยข้อปฏิบัติ จึงตรัสพระพุทธรพจน์นี้ว่า โก นุ โข ภิกขเว เป็นต้น.

ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ตรัสถามความไม่มีโรค ของพระเจ้าสุทโธทนะ เป็นต้น ตรัสถามเฉพาะภิกษุเห็นปานนั้นเท่านั้น. เพราะเป็นที่รัก. จริงอยู่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาผู้ปฏิบัติ ย่อมเป็นที่รัก ที่ชอบพอพระทัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. เพราะเหตุไร. เพราะทรงเป็นผู้หนักในธรรม. จริงอยู่ พระตถาคตทั้งหลายเป็นผู้หนักในธรรม. ก็ภาวะที่พระตถาคตทั้งหลายเหล่านั้น เป็นผู้หนักในธรรมนั้น พึงทราบ โดยอหยา- ศัยที่เกิด ณ โคนแห่งต้นอชปาลนิโครธนี้ว่า ผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงอยู่เป็นทุกข์. จริงอยู่ เพราะความเป็นผู้หนักในธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกระทำการต้อนรับในวันออกบวชของพระมหากัสสปเถระได้เสด็จไปตลอดหนทางประมาณ ๓ คาวุต. เสด็จเดินทางเกิน ๓๐๐ โยชน์ แสดงธรรมที่ฝั่งแม่น้ำคงคา สถาปนาพระเจ้านาคกปิณะ พร้อมบริษัทไว้ในพระอรหัต. ภายหลังภัตครั้งหนึ่ง เสร็จเดินทาง ๔๕ โยชน์ ตรัสธรรมตลอด ๓ ยาม ณ ที่อยู่ของช่างหม้อ ทรงสถาปนา ปุกกุสาดิกลบุตร ไว้ในอนาคามีผล. เสด็จไปตลอดทาง ๒,๐๐๐ โยชน์ ทรงอนุเคราะห์สามเณรที่อยู่ป่า. เสด็จไปตลอดทาง ๖๐ โยชน์ แสดงธรรมโปรดพระขทิวรนิยเถระ. ทรงทราบว่า พระอนรุทธเถระนั่งอยู่ ที่ป่าจันทาสทหายวัน ตรึงถึงมหาปฐิสวิตก แล้วเหาะไปในที่นั้น และเสด็จลงข้างหน้าของพระเถระประธานสาธุการ. ให้ปูเสนาสนะที่คันธกุฎีเดียวกัน

สำหรับพระภิกษุภัณฑโศณเถระ ในเวลาใกล้รุ่ง เชื้อเชิญแสดงธรรม ในเวลาจบ
สรภัญญะได้ประทานสาธุการ. เสด็จเดินทาง ๓ คาวุต ตรัสอานิสงส์สามัคคีรส
ณ โคสิงคสถานที่อยู่ของกุลบุตร ๓ คน. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
กัสสปะ เกิดความสนิทสนมว่าพระอริยสาวกผู้นี้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล เสด็จไปที่
อยู่ของนายช่างหม้อ ชื่อว่า ฃฎิการะ รับอามิสด้วยพระหัตถ์ของพระองค์
เสวย. พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย เมื่อจวนเข้าพรรษา ภิกษุสงฆ์แคว-
ล้อมเสด็จออกจาริกจากพระเชตวัน. พระเจ้าโกศลมหाराช และอนาถบิณฑิก
เศรษฐีเป็นต้น ไม่อาจจะทำให้เสด็จกลับได้. ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กลับ
มาบ้าน แล้วก็นั่งเสียใจ. ทาสีชื่อว่า ปุณณา กล่าวกะอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า
นายเสียใจหรือ. อนาถบิณฑิกเศรษฐีตอบว่า เออว่า ข้าไม่อาจจะทำให้พระ-
ศาสดาเสด็จกลับได้ เมื่อเป็นอย่างนั้น ข้าก็คิดว่า ข้าก็คงไม่ได้ฟังธรรม
ถวายทานตามประสงค์ ตลอด ๓ เดือนนี้. นางปุณณาทาสี กล่าวว่า นาย
นั้นจะนำพระศาสดากลับมาเอง. เศรษฐีพูดว่า ถ้าเจ้าสามารถนำพระศาสดากลับ
มาได้ เจ้าก็จะเป็นไทแก่ตัว. นางไปหมอบแทบเบื้องพระยุคลบาทของพระ-
ทศพล ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์โปรดเสด็จกลับเถิด.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ปุณณา เจ้าเป็นคนอาศัยเขาเลี้ยงชีพ จักทำ
อะไรแก่เราได้. นางกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ไม่มี
ไทยธรรมดอก แม้พระองค์ก็ทรงทราบ แต่เพราะพระองค์เสด็จกลับเป็นเหตุ
ข้าพระองค์จักตั้งอยู่ในสภาวะ ๓ ศีล ๕. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสาธุการว่า
ดีละ ปุณณา แล้วเสด็จกลับเข้าสู่พระเชตวันนั้นแล. เรื่องนี้ปรากฏจริงขึ้นแล้ว.
เศรษฐีฟังแล้วคิดว่า เขาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จกลับเพราะนางปุณณา
แล้วให้นางปุณณาเป็นไทแล้วตั้งไว้ในฐานะเป็นธิดา. นางขอบวชแล้วก็บวช
ครั้นแล้วกะเริ่มวิปัสสนา. ลำดับนั้น พระศาสดาทรงทราบว่า นางเริ่มวิปัสสนา
แล้ว ทรงเปล่งโอภาสและตรัสคาถานี้ว่า

ปุลฺลณฺเ ปุเรติ สทฺทมฺมํ จนฺโท ปณฺณโรโส ยถา
ปริปฺลฺลณาย ปณฺณาย ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสตี
ตุกฺกอนฺปณฺณา เจ้าบ้ำเพ็ญพระสัท-
ธรรมให้เต็ม เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ
จักรกระทำที่สุดทุกข์ด้วยปัญญาที่บริบูรณ์
ได้.

เมื่อจบคาถา นางก็บรรลुพระอรหัตได้เป็นพระสาวิกา ผู้มีชื่อเสียง. พระ-
ตถาคตทั้งหลายเป็นผู้หนักในธรรมด้วยประการฉะนี้.

เมื่อพระนันทเถระ แสดงธรรมอยู่ในโรงฉัน พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่
นำอะไรไป ประทับยืนฟังธรรมกถาตลอด ๓ ยาม เมื่อจบเทศนา ได้ประทาน
สาธุการ. พระเถระ มาถวายบังคม ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระองค์มาเวลาไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เมื่อเธอพอเริ่มสูตร. ทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงทำกิจที่ทำได้ยาก ทรงเป็นพระพุทเจ้า
สุขุมาลชาติ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นันทะ ถ้าเธอพึงอาจแสดงอยู่ได้ถึง
กัปปี้ เราก็จะยืนฟังอยู่ตลอดกัปปี้. พระตถาคตทั้งหลายหนักในธรรม
อย่างนี้ ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย ย่อมเป็นที่รักของพระตถาคตเหล่านั้น เพราะเป็นผู้
หนักในธรรม เพราะฉะนั้น จึงตรัสถามผู้ปฏิบัติทั้งหลาย.

จึงชื่อว่า ผู้ปฏิบัติ มี ๔ ประเภท คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน
ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ๑ ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์ตน ๑ ผู้ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ๑ ไม่
ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตนทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ๑. บรรดาผู้ปฏิบัติ
เหล่านั้น ผู้ใดได้กถาวัตถุ ๑๐ เอง ไม่กล่าวไม่สอนผู้อื่นในกถาวัตถุ ๑๐ นั้น
เหมือนอย่างท่านพากุละ ผู้นี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อ

ประโยชน์ผู้อื่น. พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ถามภิกษุเช่นนี้. เพราะเหตุไร. เพราะภิกษุนั้นไม่ตั้งอยู่ในฝ่ายเจริญแห่งศาสนาของเรา. ส่วนผู้ไม่ได้กถาวัตร ๑๐ สอนภิกษุอื่นด้วยกถาวัตร ๑๐ นั้น เพื่อยินดีข้อวัตรที่ภิกษุนั้นการทำแล้ว เหมือนท่านอุปนันทสักยบุตร ผู้นี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน. พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสถามแม้ภิกษุเช่นนั้น. เพราะเหตุไร. เพราะภิกษุนั้นละตัณหาไม่ได้ เหมือนกระเช้าใหญ่. ผู้ใดไม่ได้กถาวัตร ๑๐ แม้ด้วยตนเอง ไม่ชักชวน ไม่สอนผู้อื่นด้วยกถาวัตร ๑๐ นั้น เหมือนพระโลพูทายีผู้นี้ชื่อว่า ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น. ไม่ตรัสถามภิกษุเห็นปานนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะกิเลสทั้งหลายในภายในของเขามีมาก เหมือนจะต้องตัดทิ้งด้วยขวาน. ส่วนภิกษุใด ตนเองได้กถาวัตร ๑๐ ทั้งสอนผู้อื่นด้วยกถาวัตร ๑๐ นั้น ภิกษุนี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นเหมือนพระอสีติมหาเถระ มีพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ และพระมหากัสสปะเป็นต้น. ตรัสถามภิกษุเห็นปานนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะภิกษุนั้นตั้งอยู่ในฝ่ายเจริญแห่งศาสนาของเรา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสถามเฉพาะภิกษุเห็นปานนั้น แม้ในที่นี้ จึงตรัสว่า โภ กุ โข ภิกขเว เป็นต้น.

ก็เมื่อภิกษุเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุผู้ได้กถาวัตร ๑๐ ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ทั้งสองฝ่ายในชาติภูมิของตน. ได้มีความคิดหรือปรึกษากันและกันว่า ในภิกษุเหล่านั้นรูปไหนจะเป็นเช่นนั้น. เพราะเหตุไร. เพราะท่านมันตานีบุตรปรากฏมีชื่อเสียงในชนบทนั้น เหมือนพระจันทร์ และพระอาทิตย์ลอยเด่นอยู่ในท่ามกลางอากาศ. เพราะฉะนั้น ภิกษุเหล่านั้นเป็นประจวบฝูงนกยูง ได้ฟังเสียงเมฆก็เกาะกลุ่มประชุมกัน และเป็นคู่ภิกษุผู้เริ่มทำคณะสาธยาย เมื่อจะกราบทูลถึง

พระปุลณเถระผู้เป็นอาจารย์ของตนแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงจะมีปากก็ไม่พอที่จะกล่าวสรรเสริญคุณของพระเถระ จึงได้กล่าวเป็นเสียงเดียวกัน ว่า **ปุลโณ** นาม ภนฺเต อายสฺมา เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **ปุลโณ** เป็นชื่อของพระเถระนั้น ก็เพราะท่านเป็นบุตรของมันตานีพราหมณ์ ฉะนั้นจึงเรียกกันว่า มันตานีบุตร. บทว่า **สมฺภาวโิต** ได้แก่ยกย่องโดยกล่าวสรรเสริญคุณ. บทว่า **อปฺปิจฺโ** ได้แก่ปราศจากความปรารถนา หมดความอยาก หมดคตฺตหา. ก็ในคำนี้เหมือนจะเหลือแต่พยัญชนะ ส่วนเนื้อความไม่มีเหลือเลย. ก็ท่านปุลณมันตานีบุตรนั้นไม่มีปรารถนาเหลืออยู่เลยแม้เล็กน้อย เพราะท่านเป็นพระชีณาสพ ละคตฺตหาได้โดยประการทั้งปวง.

อีกอย่างหนึ่ง ในคำว่า **อปฺปิจฺโ** นี้ พึงทราบความแตกต่างกัน ดังนี้ว่า ความเป็นผู้ปรารถนาไม่มีขอบเขต ความเป็นผู้ปรารถนาลามก ความเป็นผู้มักมาก ความเป็นผู้มักน้อย. ใน ๔ ประเภทนั้น ผู้ไม่อิมฺในลาภของตน มุ่งลาภของผู้อื่น ชื่อว่า ความเป็นผู้ปรารถนาไม่มีขอบเขต. ผู้ที่ประกอบด้วยความปรารถนาไม่มีขอบเขต ย่อมมองเห็นขมที่สุกแล้วในภาชนะเดียวกัน ที่ตกลงในบาตรของตนว่าเป็นเหมือนยังไม่สุกและเป็นของเล็กน้อย ของอย่างเดียวกันนั้นแหละ ที่เขาใส่ลงในบาตรของผู้อื่น ย่อมมองเห็นว่าเป็นเหมือนของสุกดี และเป็นของมาก. อนึ่ง ความอวดอ้างคุณที่ไม่มีอยู่ และความไม่รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่า ความเป็นผู้มีความปรารถนาลามก. ชื่อนั้นมาแล้วในพระอภิธรรมโดยนัยเป็นต้นว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้ว่าเรามีศรัทธา. บุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ปรารถนาลามกนั้น ย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นคนล่อลวง. ส่วนการกล่าวสรรเสริญคุณที่มีอยู่ก็ดี และการไม่รู้จักประมาณในการรับก็ดี ชื่อว่า ความเป็นผู้มักมาก. แม้ความเป็นผู้มักมากนั้นก็มาแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธา ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้ว่าเรามีศรัทธา เป็นผู้มีศีล ย่อมปรารถนา

ว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มึสติล. บุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มึกมากนั้น
ย่อมเป็นที่รักของคนชั่ว. แม้มารดาผู้บังเกิดเกล้าก็ไม่สามารถจะเอาใจเขาได้.
ด้วยเหตุนี้ท่านจงกล่าวคำนี้ไว้ว่า

อคฺคิกฺขนุโธ สมฺมุตฺโต จ มหิจฺฉโธ จาปิ ปุคฺคโธ

สกฺเกฺน ปจฺจยํ เหตุ ตโย เจเต อตฺตปิยา

กองไฟ ๑ ทะเล ๑ คนมึกมาก ๑

ทั้ง ๓ ประเภทนี้ ถึงจะให้ของจนเต็ม

เล่มเกวียนก็ไม่ทำให้อิ่มได้.

ส่วนการปกปิดคุณที่มีอยู่ และความเป็นผู้รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่า
ความเป็นผู้มึกน้อย. บุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มึกน้อยนั้น เพราะ
ประสงค์จะปกปิดคุณ แม้ที่มีอยู่ในตน ถึงจะสมบูรณ์ด้วยศรัทธา ก็ไม่ปรารถนา
จะให้คนรู้ว่าเรามีศรัทธา เป็นผู้มึสติล เป็นผู้สงัด เป็นพหูสูต เป็นผู้ปรารถน
ความเพียร สมบูรณ์ด้วยสมาธิ มีปัญญา เป็นพระชีณาสพ ก็ไม่ปรารถนาจะ
ให้คนรู้ว่าเราเป็นพระชีณาสพ เหมือนอย่างพระมัชฌันติกเถระฉะนั้น.

เล่ากันว่า พระเถระเป็นพระมหาชีณาสพ. ก็บาตรจีวรของท่านมีราคา
เพียงบาทเดียวเท่านั้น. ท่านได้เป็นประธานสงฆ์ในวันฉลองวิหารของพระเจ้า
ธรรมมาโสกราช. ครั้งนั้น มนุษย์ทั้งหลายเห็นท่านมีจีวรเศร้าหมองเกินไป จึง
กล่าวว่า ขอท่านจงรออยู่ข้างนอกสักหน่อยเถิดเจ้าข้า. พระเถระคิดว่า เมื่อ
พระชีณาสพเช่นเราไม่สงเคราะห์พระราช ผู้อื่นใดใครเล่าจักสงเคราะห์ได้ จึง
ด่าลงไปในแผ่นดิน รับอาหารที่เขาจัดไว้สำหรับพระเถระผู้เป็นประธานสงฆ์
แล้วโผล่ขึ้น. ขนาดท่านเป็นพระชีณาสพอย่างนี้ ยังไม่ปรารถนาว่า ขอประ
ชาชนจงรู้จักเราว่าเป็นพระชีณาสพ. ส่วนภิกษุผู้มึกน้อย ย่อมยังลาภที่ยังไม่
เกิดให้เกิดขึ้น ย่อมทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้มั่นคง ทำจิตของเหล่าทายกให้
ยินดีด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ ภิกษุผู้มีความมึกน้อยนั้น ย่อมรับเอาแต่น้อย

เพราะตนเป็นผู้มีก้น้อย โดยประการใดๆ เหล่ามนุษย์ผู้เลื่อมใสในวัตรของท่าน ย่อมถวายมากโดยประการนั้น ๆ.

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุผู้มีก้น้อย มี ๔ ประเภท คือ ภิกษุผู้มีก้น้อยใน ปัจจัย ๑ ผู้มีก้น้อยในชุกดงค์ ๑ ผู้มีก้น้อยในปริยัติ ๑ ผู้มีก้น้อยในอิทธิม ๑. ใน ๔ ประเภทนั้น ภิกษุผู้มีก้น้อยในปัจจัย ๔ ชื่อว่า ผู้มีก้น้อยในปัจจัย. ภิกษุผู้มีก้น้อยในปัจจัยนั้น ย่อมรู้ความสามารถของทายก ย่อมรู้ความสามารถของไทยธรรม ย่อมรู้กำลังของตน. ก็คิดว่า ไทยธรรมมีมาก แต่ทายกต้องการถวายน้อย ก็รับเอาแต่น้อยตามความสามารถของทายก ไทยธรรมมีน้อย ทายกต้องการจะถวายมาก ก็รับเอาแต่น้อย ตามความสามารถของไทยธรรม ทั้งไทยธรรมก็มีมาก ทั้งทายกก็ต้องการจะถวายมาก ก็รู้กำลังของตน รับเอาแต่พอประมาณ. ภิกษุผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่ต้องการจะให้เขารู้ความที่ชุกดงค์สมาทานมีอยู่ในตน ชื่อว่าผู้มีก้น้อยในชุกดงค์. เพื่อจะทำความในข้อนั้นให้แจ่มแจ้ง มีเรื่องเหล่านี้เป็นตัวอย่าง.

เล่ากันมาว่า พระมหาสุเมธระ ผู้ถือโศสานิกังคชุกดงค์อยู่ป่าช้ามา ๖๐ ปี แม้แต่ภิกษุสักรูปหนึ่งอื่น ๆ ก็ไม่รู้. ด้วยเหตุนั้นแล ท่านจึงกล่าวว่

สุสานเน สกฺขจิวสุสานิ อพฺโพภิกฺขุโณ วสามหํ

ทฺตุติโย มํ น ชานนฺยฺย อโห โสสานิกฺขุตฺตโม

เราอยู่ลำพังคนเดียว ในป่าช้ามา

๖๐ ปี เพื่อนก็ไม่รู้เรา โอ ยอดของผู้รักษา

โศสานิกังคชุกดงค์.

พระเถระ ๒ พี่น้อง อยู่ในเจติยบรรพต. พระเถระองค์น้องรับท่อนอ้อยที่อุปฐาก เขาส่งมา ได้ไปยังสำนักของพระเถระผู้พี่พูดว่า หลวงพี่ฉันเสียซิ. เป็นเวลาที่พระเถระฉันแล้วบ้วนปาก. พระเถระผู้พี่กล่าวว่า พอละเธอ. พระผู้น้องชายถามว่า หลวงพี่ถือโอกาสนิกังคชุกดงค์หรือ. พระเถระผู้พี่กล่าวว่า เชนำท่อน

อ้อยมา แม้เป็นผู้ถือโอกาสนิกังครุดงค์มาถึง ๕๐ ปี ก็ปกปิดรุดงค์ไว้ จันแล้ว บ้วนปาก อธิษฐานรุดงค์ใหม่แล้วไป. ส่วนภิกษุผู้มกน้อยรูปใด ไม่ประสงค์ จะให้เขารู้ ความที่ตนเป็นพหูสูต เหมือนพระสาเกตกตติสเถระ ภิกษุนี้ชื่อว่าผู้มกน้อยในพระปริยัติ. เล่ากันมาว่า พระเถระ ไม่ทำโอกาสในอุเทศ และปริจฉาว่า ไม่มีเวลา ถูกเตือนว่า ท่านคงจะมีแต่เวลาตาย ละหมูแล้ว ไปวิหารใกล้สมุทรที่มีทรายดังดอกกัณณิกา เป็นผู้อุปการะเหล่าภิกษุชั้นเถระ นวกะ และมัชฌิมะ ตลอดจนพรญา ยังชุมชนให้เสที่อนด้วยธรรมกถาใน วันมหาปวารณา วันอุโบสถแล้วไป. ส่วนภิกษุผู้มกน้อยรูปใด เป็นพระอริย บุคคลองค์หนึ่ง ในบรรดาพระอริยบุคคลผู้โสดาบันเป็นต้น ย่อมไม่ปรารธนา ให้รู้ความเป็นพระโสดาบันเป็นต้น ภิกษุผู้มกน้อยรูปนี้ ชื่อว่าผู้มกน้อยในอริคม เหมือนกฤษบุตร ๓ คน และเหมือนช่างหม้อ ชื่อว่า ฆฎิการ. ส่วนท่านปุณณะ ละความปรารธนาเกินขอบเขต ความปรารธนาลามกและความมกมาก ได้ชื่อว่า เป็นผู้มกน้อย เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยความมกน้อยอันบริสุทธิ์ กล่าวคือ ความไม่โลภอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความปรารธนาโดยประการทั้งปวง. ท่านปุณณะ แสดงโทษในธรรมเหล่านั้นว่า ผู้มีอายุ ธรรมเหล่านี้คือ ความปรารธนาเกิน ขอบเขต ความปรารธนาลามก ความเป็นผู้มกมาก อันภิกษุควรละ ดังนี้แล้ว จึงกล่าวอุปปีจฉกถาแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุควรสมาทาน ประพฤติ ความ เป็นผู้มกน้อย เห็นปานนี้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุ ผู้มกน้อยด้วยตนเอง และสอนเรื่องเป็นผู้มกน้อย แก่ภิกษุทั้งหลาย.

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักแสดงอรรถอันพิเศษในคำว่า **อตตนาว สหตุฏฺโง** เป็นต้น. แต่พึงทราบการประกอบความโดยนัยดังกล่าวมาแล้ว. บทว่า **สหตุฏฺโง** ได้แก่ผู้ประกอบด้วยความสันโดษในปัจจุบันตามมีตามได้. ก็สันโดษนี้นั้นมี ๑๒ อย่าง คืออะไรบ้าง อันดับแรกในชีวิต มี ๓ อย่าง คือ ยถาลาภสันโดษ

ยถาพลสันโดษ ยถาสารูปสันโดษ. ในบิณฑบาตเป็นต้น ก็เหมือนกัน. การพรรณนาประเภทปัจจัย คือจิวรนั้นดังนี้ ภิกษุในศาสนานี้ได้จิวร ไม่ว่าจะดี หรือไม่ดี ก็ยังอรรถภาพให้เป็นไปด้วยจิวรนั้นเท่านั้น ไม่ปรารณาจิวรอื่น ถึงได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ ในจิวรของภิกษุนั้น. อนึ่ง ภิกษุใด ทุพลาภโดยปกติหรือถูกความเจ็บป่วยและชราครอบงำ ครอบจิวรหนักก็ ลำบาก ภิกษุนั้น เปลี่ยนนิเวรกับภิกษุผู้ชอบพอกัน แม้ยังอรรถภาพให้เป็นไป ด้วยจิวรเบา ก็เป็นผู้สันโดษเหมือนกัน นี่ชื่อ ยถาพลสันโดษในจิวรของภิกษุ นั้น. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง เป็นผู้ได้ปัจจัยอันประณีต เธอได้จิวรมีค่ามากผืนหนึ่ง บรรดาจิวรแพรเป็นต้น ก็หรือว่าได้จิวรเป็นอันมาก คิดว่า จิวรนี้เหมาะแก่ พระเถระผู้บวชนาน ผืนนี้เหมาะแก่ภิกษุผู้พหูสูต ผืนนี้เหมาะแก่ภิกษุผู้เป็นไข้ ผืนนี้เหมาะแก่ภิกษุผู้มีลาภน้อย ถวายแล้วเลือกจิวรเก่า ๆ บรรดาผ้าเหล่านั้น หรือชิ้นผ้าจากกองขยะเป็นต้น กระทำสังฆาฏิด้วยผ้าเหล่านั้น แม้ครอบ อยู่ก็เป็นผู้สันโดษอยู่นั้นแล นี่ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษ ในจิวรของภิกษุ นั้น.

อนึ่ง ภิกษุในพระศาสนานี้ ได้บิณฑบาตไม่ว่าปอนหรือประณีต เธอ ยังอรรถภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารณาบิณฑบาตอื่น ถึง ได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น. แต่ภิกษุใด ได้บิณฑบาตที่แสดงแก่ปกติของตนหรือแสดงแก่โรค ซึ่งเธอฉันทแล้วไม่ผาสุก ภิกษุนั้นถวายบิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุที่ชอบกัน ฉันทโภชนะที่สบายจากมือของ ภิกษุนั้น แม้กระทำสมณธรรมอยู่ ก็ยังชื่อว่า ผู้สันโดษ นี่ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้บิณฑบาตประณีตเป็น อันมาก เธอถวายบิณฑบาตนั้นแก่เหล่าภิกษุผู้บวชนาน ผู้เป็นพหูสูต ผู้มี ลาภน้อย แล้วภิกษุไข้เหมือนจิวร แม้ฉันทบิณฑบาตที่เหลือของภิกษุเหล่านั้น

หรือเที่ยววิณฑาทแล้วฉันอาหารคละกัน ก็ยังชื่อว่า ผู้สันโดษ นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในวิณฑาทของภิกษุนั้น.

อนึ่ง ภิกษุในพระศาสนานี้ ได้เสนาสนะไม่ว่าน่าพอใจ หรือไม่น่าพอใจ เธอไม่เกิดโสมนัส ไม่เกิดปฏิฆะ ด้วยเสนาสนะนั้น ยินดีด้วยเสนาสนะตามที่ได้โดยที่สุดแม้เครื่องปูลาดทำด้วยหญ้า นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในเสนาสนะของภิกษุนั้น. อนึ่ง ภิกษุใดได้เสนาสนะที่แสดงแก่ปกติของตนหรือแสดงแก่โรค เมื่ออยู่ที่ไม่มีความผาสุก ภิกษุนั้นถวายนเสนาสนะนั้นแก่ภิกษุที่ชอบกัน แม้อยู่ในเสนาสนะอันเป็นสัปายะอันเป็นส่วนของเธอ ก็ยังชื่อว่า ผู้สันโดษ นี้ชื่อว่า ยถาผลสันโดษในเสนาสนะของภิกษุนั้น. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง มีบุญมาก ได้เสนาสนะมาก มีที่เร้น มณฑป และเรือนยอดเป็นต้น เธอถวายนเสนาสนะเหล่านั้นแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มีลาภน้อย และภิกษุใช้เหมือนจิวรเป็นต้น แม้อยู่ที่ใดที่หนึ่ง ก็ยังชื่อว่า ผู้สันโดษ นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะของภิกษุนั้น. แม้ภิกษุใด พิจารณาว่า เสนาสนะอันอุดมเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เมื่อนั่งในที่นั้น ย่อมม่วงเหงาหาวนอน เมื่อหลับแล้วตื่นขึ้น ความวิตกอันลามกก็ปรากฏ แล้วไม่รับเสนาสนะเช่นนั้นแม้มาถึงแล้ว เธอปฏิเสธแล้วแม้อยู่กลางแจ้งโคนไม้เป็นต้น ก็ยังชื่อว่า ผู้สันโดษ นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะ.

อนึ่ง ภิกษุในพระศาสนานี้ได้เกสัชไม่ว่าปอนหรือประณีต เธอยินดีด้วยเกสัชที่ได้ ไม่ปรารถนาเกสัชแม้อย่างอื่น ถึงได้ก็ไม่รับ นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในคิลานปัจจัยของเธอ. อนึ่ง ภิกษุใดต้องการน้ำมัน แต่ได้น้ำอ้อย เธอถวายน้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบกัน ถือเอาน้ำมันจากมือของภิกษุนั้น หรือแสวงหาอย่างอื่น แม้กระทำเกสัชด้วยปัจจัยเหล่านั้น ก็ยังชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ นี้ชื่อว่า ยถาผลสันโดษในคิลานปัจจัยของเธอ. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง มีบุญมาก ได้เกสัชประณีต มีน้ำมันน้ำผึ้งน้ำอ้อย

เป็นต้น เป็นอันมาก เธอถวายเกศนั้นแก่ภิกษุบวชนาน พหูสูต มีลาภน้อย และภิกษุไข้เหมือนจิวร แม้ยังอศภาพให้เป็นไปด้วยเกศอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ได้มาจากคิลานปัจฉัยเหล่านั้น ก็ยังชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ. อนึ่ง ภิกษุใดอัน ภิกษุทั้งหลายวางสมอดองไว้ในภาชนะหนึ่ง วางของมีรสอร่อย ๔ อย่างไว้ใน ภาชนะหนึ่ง แล้วกล่าวว่า นิมนต์ถือเอาสิ่งที่ต้องการเถิดขอรับ ถ้าว่าโรคของ เธอจะระงับไปด้วยของอย่างใดอย่างหนึ่งในของเหล่านั้น เมื่อเป็นดังนั้น เธอก็ห้ามว่า จินชื้อสมอดองอันพระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงสรรเสริญแล้ว กระทำ เกศด้วยสมอดองเท่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษอย่างยิ่ง นี้ชื่อว่า ยถาสารูป- สันโดษในคิลานปัจฉัย. ก็ยถาสารูปสันโดษเป็นยอดของสันโดษแต่ละสาม ๆ ในปัจฉัยแต่ละอย่าง ๆ เหล่านี้ ท่านพระปุณณะได้เป็นผู้สันโดษด้วยสันโดษ แม้ทั้งสามเหล่านี้ ในปัจฉัยแต่ละอย่าง.

บทว่า **สนตุฏฺฐจิกถณฺจ** ได้แก่ สั่งสอนเรื่องสันโดษนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย. บทว่า **ปวิวิคฺโต** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยวิเวก ๓ เหล่านี้ คือ กายวิเวก จิตตวิเวก อุปธิวิเวก. ในวิเวก ๓ นั้น ภิกษุเดินรูปเดียว ยืนรูปเดียวนั่งรูปเดียว นอนรูปเดียว บิณฑบาตรูปเดียว กลับรูปเดียว จงกรมรูปเดียว เที้ยรูปเดียว อยู่รูปเดียว นี้ชื่อว่า กายวิเวก. ส่วนสมาบัติ ๘ ชื่อว่า จิตตวิเวก. นิพพานชื่อว่า อุปธิวิเวก. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า กายวิเวกสำหรับบุคคลผู้ปลีกกายยินดีในเนกขัมมะ จิตตวิเวกสำหรับบุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ มีจิตผ่องแผ้วอย่างยิ่ง และอุปธิวิเวกสำหรับบุคคลผู้ปราศจากอุปธิผู้ถึงวิสังขาร. บทว่า **ปวิเวกถ** ได้แก่ สั่งสอนเรื่องวิเวกนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย. บทว่า **อัสสุจฺโ** ได้แก่ เว้นการคลุกคลี ๕ อย่าง.

การคลุกกลี ๕ อย่าง คือ

๑. สวนสังสัคคะ

๒. ทัสสนสังสัคคะ

๓. สมุลลาปสังสัคคะ

๔. สัมภอกสังสัคคะ

๕. กายสังสัคคะ.

ในการคลุกกลี ๕ อย่างนั้น ภิกษุในธรรมวินัยนี้ฟังว่า ผู้หญิงหรือหญิงสาวในบ้านหรือตำบลนั้นงาม น่าชม สดใส มีผิวพรรณงามอย่างยิ่ง ฟังเรื่องนั้นแล้ว สยบซึมซาบ ไม่อาจสืบพรหมจรรย์ต่อไปได้ ไม่ลาสิกขา สีกเลย เมื่อเธอฟังคนอื่นเขาพูดถึงรูปสมบัติเป็นต้น หรือเสียงหัวเราะด้วยตน เกิดระคะด้วยโสทวิญญาณวิถิ ชื่อว่าสวนสังสัคคะ. สวนสังสัคคะนั้น ฟังทราบโดยอำนาจพระโพธิสัตว์ผู้ไม่เคยได้กลิ่นหญิง และพระตีสสะหนุ่มผู้อยู่ในถ้ำปัญจคคพะ. เขาว่า ภิกษุหนุ่มหะไปได้ยินเสียงลูกสาวช่างทองชาวบ้านศิริคาม ไปสระปทุมกับหญิงสาว ๕ คน อาบน้ำประดับดอกปทุม ขับร้องด้วยเสียงอันไพเราะ ถูกกามระคะเสียบเอา เสื่อมฉานถึงความพินาศ.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่ได้ยินเสียงเลย แต่ตนเองเห็นผู้หญิงหรือหญิงสาวที่สวยงาม น่าชม สดใส มีผิวพรรณงามอย่างยิ่ง เธอเห็นแล้ว สยบซึมซาบ ไม่อาจสืบพรหมจรรย์ต่อไปได้ ไม่ลาสิกขา สีกเลย เมื่อเธอแลดูรูปที่เป็นขาศีก็อย่างนี้ เกิดระคะด้วยจักขุวิญญาณวิถิ ชื่อว่า ทัสสนสังสัคคะ. ทัสสนสังสัคคะนั้นฟังทราบดังนี้.

เขาว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งไปยังทิววิหารใกล้บึงกาลทีฆะ เพื่อเรียนอุทเทศ. อาจารย์เห็นอันตรายของท่าน ก็ไม่ให้โอกาส. เธอก็พยายามติดตาม

ไป. อาจารย์กล่าวว่า ถ้าเธอไม่เที่ยวไปในบ้าน เราก็จักสอนอุทเทสแก่เธอ. เธอรับคำแล้ว เมื่อเรียนอุทเทสจบ ก็ไหว้อาจารย์ไป คิดว่า อาจารย์ไม่ให้เราเที่ยวไปในบ้านนี้ ทำไมหนอ ห่มจีวรเข้าบ้าน. กุสธิดาคคนหนึ่งนุ่งผ้าสีเหลืองยืนที่เรือนเห็นภิกษุหนุ่มก็เกิดระคะ เอากระบวยนำยาकुมาใส่ลงในบาตรแล้วกลับไปนอนเตียง. ครั้งนั้น มารดาบิดาจึงถามว่า อะไรกันลูก. กุสธิดานั้นตอบว่า เมื่อฉันได้ภิกษุหนุ่มที่ไปทางประตู จึงจักมีชีวิตอยู่ได้ เมื่อไม่ได้ ฉันจักตาย. มารดาบิดารับไปพบภิกษุหนุ่มที่ประตูบ้าน ไหว้แล้วบอกว่า กลับมาเถิดท่าน โปรครับภิกษา. ภิกษุหนุ่มบอกว่า พอละโยม จะไปละ. มารดาบิดาอ่อนวอนว่า เรื่องมันเป็นอย่างนี้ท่าน ในเรือนของเรามีทรัพย์อยู่เท่านี้ เรามีลูกสาวอยู่คนเดียวเท่านั้น ท่านมาเป็นลูกชายคนโตของเราเถิด สามารถอยู่ได้อย่างสบาย. ภิกษุหนุ่มตอบว่า ฉันไม่ต้องการกังวลอย่างนี้ ไม่โยคิแล้วผละไป. มารดาบิดาไปบอกลูกสาวว่า ลูก พ่อแม่ไม่อาจจะนำภิกษุหนุ่มกลับมาได้ เลือกสามีอื่นที่เจ้าต้องการเถิด จงลุกขึ้นมากินข้าวกินน้ำเถิด. กุสธิดานั้นก็ไม่ปรารถนานางอดข้าว ๗ วัน ตาย. มารดาบิดาทำการฌาปนกิจนางแล้ว ถวายผ้าสีเหลืองผืนนั้นแก่ภิกษุสงฆ์ในทวารวิหาร. ภิกษุทั้งหลายก็ฉีกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยแบ่งกัน. ภิกษุแก่รูปหนึ่งรับส่วนของตนไป มายังกัลยาณวิหาร. ภิกษุหนุ่มเมื่อนั้นคิดจะไปไหว้พระเจดีย์ ก็ไปที่กัลยาณวิหารนั้น นั่งในที่พักกลางวัน. ภิกษุแก่หิบบิณฑิวนั้นมาแล้วบอกภิกษุหนุ่มว่า ท่านขอรับ โปรคใช้ผ้าผืนนี้ของผมเป็นผ้ากรองน้ำ. ภิกษุหนุ่มเรียนว่า ท่านมหาเถระได้มาแต่ไหนขอรับ. ภิกษุแก่ก็เล่าเรื่องนั้นทั้งหมด. ภิกษุหนุ่มฟังเรื่องนั้นแล้ว คิดว่า เราไม่ได้อยู่ร่วมกับหญิงคนนี้ ถูกไฟราคะเผา มรณภาพในที่นั้นเอง.

ส่วนโรคที่เกิดโดยการสนทนาปราศรัยกะกันและกัน ชื่อสมุลลาป
สังสัคคะ. โรคที่เกิดโดยภิกษุรับของของภิกษุณี หรือภิกษุณีรับของของภิกษุ
แล้วบริโภค ชื่อสัมโภคสังสัคคะ. สัมโภคสังสัคคะนั้นพึงทราบดังนี้.

เล่าว่า ครั้งฉลองมริจิวัตติยวิหาร มีภิกษุแสนรูป ภิกษุณีเก้าหมื่นรูป.
สามเณรรูปหนึ่งรับ ข้าวยาคุรื้อนไปพักไว้ที่ชายจิวรครั้งหนึ่ง ที่พื้นดินครั้งหนึ่ง.
สามเณรรูปหนึ่งเห็น ถวายถลกบาตร ด้วยกล่าวว่า วางบาตรไว้ในนี้แล้ว
ค่อยไป. ภายหลังต่อมา เมื่อเกิดภัยขึ้น ทั้งสองก็ไปยังปรสมุททวิหาร. ทั้ง
สองรูปนั้น ภิกษุณีไปก่อน. ภิกษุณีนั้นได้ยินว่า ภิกษุชาวสิงหลรูปหนึ่งมา
ก็ไปยังสำนักพระเถระกระทำปฏิสันถารแล้วนั่งถามว่า ท่านเจ้าข้า เมื่อครั้ง
ฉลองมริจิวัตติยวิหาร ท่านพรรษาเท่าไร. พระเถระตอบว่า ครั้งนั้น ฉันเป็น
สามเณรอายุ ๗ ขวบ ท่านเล่า พรรษาเท่าไร. ภิกษุณีตอบว่า ครั้งนั้น ดิฉันก็
เป็นสามเณรอายุ ๗ ขวบเหมือนกัน ดิฉันได้ถวายถลกบาตรแก่สามเณรรูปหนึ่ง
ซึ่งรับข้าวยาคุรื้อนไปเพื่อพักบาตร. พระเถระบอกว่า สามเณรองค์นั้นคือ
ฉัน นำถลกบาตรออกมาแสดง. ด้วยสังสัคคะอันนี้เอง แม้ทั้งสองท่านก็ไม่อาจ
จะสืบพรหมจรรย์ต่อไปได้ สึกในเวลามีอายุ ๖๐.

ก็โรคที่เกิดขึ้นโดยการจับมือเป็นต้น ชื่อว่ากายสังสัคคะ. ในข้อนี้
มีเรื่องนี้เป็นตัวอย่าง. เขาว่า ที่มหาเจติยัคณะ. พวกภิกษุหนุ่มทำการสาธยาย
พวกภิกษุณีสาวพึงธรรมอยู่ข้างหลังของพวกภิกษุหนุ่มเหล่านั้น. ในภิกษุหนุ่ม
เหล่านั้น ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งเหยียดแขนออกไปถูกกายภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง.
ภิกษุณีสาวจับมือมาทาบบไว้ที่อกของตน. ด้วยสังสัคคะอันนั้น แม้ทั้งสองก็สึก
เป็นคฤหัสถ์.

ก็ในสังสัคคะ ๕ อย่างเหล่านี้ การฟัง การเห็น การเจรจา การร่วม
การถูกต้องกายของภิกษุกับภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีเป็นนิจทีเดียว เว้นกาย

สังสัคคะ สังสัคคะที่เหลือกับภิกษุณีทั้งหลาย ย่อมมิได้เป็นครั้งคราว. สังสัคคะ
แม้ทั้งหมดกับอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ก็มีได้เป็นครั้งคราวเหมือนกัน. ก็พึง
รักษาจิตจากการเกิดกิเลสในสังสัคคะเหล่านั้น. ภิกษุรูปหนึ่งเป็นคาคาหกะ
รูปหนึ่งเป็นคาคามุตตกะ รูปหนึ่งเป็นมุตตคาคาหกะ รูปหนึ่งเป็นมุตตมุตตกะ.
ในภิกษุเหล่านั้น พวกมนุษย์เข้าไปหาภิกษุด้วยการเอาเหยื่อล่อจับไว้ก็ดี ภิกษุ
เข้าไปหามนุษย์ด้วยการเอาดอกไม้ผลไม้เป็นต้น ล่อจับไว้ก็ดี นี้ชื่อว่าคาคาหกะ
ต่างคนต่างจับ. ส่วนมนุษย์เข้าไปหาภิกษุโดยนัยที่กล่าวแล้ว ภิกษุเข้าไปหา
โดยเป็นทักษิณียบุคคล นี้ชื่อว่า คาคามุตตกะ พ้นจากผู้จับ. มนุษย์ทั้งหลาย
ถวายเป็นจักษุโดยเป็นทักษิณียบุคคล ฝ่ายภิกษุเข้าไปหาโดยเอาดอกไม้ผลไม้
เป็นต้นล่อจับไว้ นี้ชื่อว่า มุตตคาคาหกะจับผู้ปล่อย. มนุษย์ทั้งหลายถวายเป็นจักษุ
โดยเป็นทักษิณียบุคคลก็ดี ภิกษุบริโภคโดยเป็นทักษิณียบุคคลเหมือนพระ-
จุลปิณฑปาตยติสสเถระก็ดี นี้ชื่อว่า มุตตมุตตกะ ต่างคนต่างปล่อย. เขาว่า
อุบาสิกคนหนึ่ง อุปัฏฐากพระเถระมา ๑๒ ปี. วันหนึ่งไฟไหม้เรือนที่หมู่บ้าน
นั้น. ภิกษุประจำตระกูลของคนอื่น ๆ ก็มาถามว่า อุบาสิกา ไฟสามารถทำสิ่ง
ของอะไร ๆ ให้ไม่เสียหายมีบ้างหรือ. คนทั้งหลายกล่าวว่า พระเถระประจำ
ตระกูลมารดาของเราจักมาเวลานั้นเท่านั้น. วันรุ่งขึ้นแม้พระเถระกำหนดเวลา
ภิกษาจารแล้วก็มา. อุบาสิกานิมนต์ให้นั่งที่ร่มยุง จัดภิกษาถวาย. เมื่อพระ-
เถระฉันเสร็จแล้วไป คนทั้งหลายก็พูดว่า พระเถระประจำตระกูลมารดาของ
เรามาเวลานั้นเท่านั้น. อุบาสิกกล่าวว่า พระประจำตระกูลของพวกท่านก็
เหมาะแก่พวกท่านเท่านั้น พระเถระของเราเหมาะแก่เราเท่านั้น. ก็ท่านพระ-
มันตานีบุตรไม่คลุกคลีกับบริษัทสี่ ด้วยสังสัคคะ ๕ เหล่านี้ จึงเป็นทั้งคาคามุตตกะ
ทั้งมุตตมุตตกะ ท่านไม่คลุกคลีเองฉันใด ก็ได้สั่งสอนเรื่องการไม่คลุกคลีนั้น
แม้แก่ภิกษุทั้งหลายฉันนั้น.

บทว่า **อาทรุทวิริโย** ได้แก่ ประคองความเพียร อธิบายว่า มีความเพียรทางกายและทางใจ บริบูรณ์. จริงอยู่ ภิกษุใด กิเลสเกิดขึ้นในขณะเดิน ก็ไม่ยอมยืน (หยุด) กิเลสเกิดขึ้นในขณะที่ยืน ก็ไม่ยอมนั่ง กิเลสเกิดขึ้นในขณะที่นั่ง ก็ไม่ยอมนอน ย่อมเที่ยวไป เหมือนรำยมนต์บังคับงูเห่าจับไว้ และเหมือนเหยียบคอศัตรู ภิกษุนี้ชื่อว่า ผู้ปรารภความเพียร. พระเถระก็เป็นเช่นนั้น สอนเรื่องปรารภความเพียรแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนั้นเหมือนกัน.

จตุปาริสุทธิศีล ชื่อว่า ศีล ในคำว่า **ศีลสมบุณฺโณ** เป็นต้น. สมาบัติ ๘ เป็นบาทของวิปัสสนา ชื่อว่าสมาธิ. ญาณที่เป็นโลกียะ และโลกุตระชื่อว่า ปัญญา. วิมุตติที่เป็นอริยผล ชื่อว่า วิมุตติ. ปัจจเวกขณญาณ ๑๕ ชื่อว่า ญาณทัสสนะ. พระเถระสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นต้น สอนเรื่องศีลเป็นต้นแม้แก่ภิกษุทั้งหลาย. พระมันตานินฺบุตรนี้นั้น ชื่อว่า โอวาทกะ เพราะโอวาทด้วยถกาวตถุ ๑๐ ภิกษุรูปหนึ่งยอมสอนตนได้อย่างเดียว ไม่สามารถจะยกข้อความที่ละเอียดให้คนอื่นรู้ได้อย่างใด พระเถระไม่เป็นเช่นนั้น. แต่พระเถระชื่อว่า วิญญาปกะ เพราะทำผู้อื่นให้รู้ถกาวตถุ ๑๐ เหล่านั้นด้วย. ภิกษุรูปหนึ่งสามารถทำผู้อื่นให้รู้ ไม่สามารถจะแสดงเหตุได้. พระเถระชื่อว่า สันทัสสกะ เพราะแสดงเหตุได้ด้วย. ภิกษุรูปหนึ่งแสดงเหตุที่มีอยู่ แต่ไม่สามารถจะให้เขาเชื่อถือได้. พระเถระชื่อว่า สมาทปกะ เพราะสามารถให้เขาเชื่อถือได้. ก็พระเถระชื่อว่า สมุตเตชกะ เพราะครั้งชวนเขาอย่างนั้นแล้ว ทำภิกษุทั้งหลายให้อาจหาญ โดยทำให้เกิดอุตสาหะในถกาวตถุเหล่านั้น. ชื่อว่า สัมปหังสกะ เพราะสรรเสริญภิกษุที่เกิดอุตสาหะแล้วทำให้ร่าเริง. บทว่า **สุลทุทธาภา** ได้แก่ ย่อมชื่อว่าได้คุณมีอัธยาเป็นมนุษย์และบรรพชาเป็นต้น ของภิกษุแม่เหล่าอื่น อธิบายว่า คุณธรรมเหล่านี้เป็นลาภอย่างดีของท่านปุณณะผู้ซึ่งมีชื่อเสียงจรไปอย่างนี้ ต่อพระพักตร์ของพระศาสดา. อนึ่ง การกล่าวสรรเสริญโดยผู้มีใจบัณฑิต

ไม่เป็นลาภอย่างนั้น ส่วนการสรรเสริญโดยบังเอิญ เป็นลาภ อีกอย่างหนึ่ง การสรรเสริญโดยศฤงคารก็ไม่ใช่เป็นลาภอย่างนั้น. ก็ศฤงคารคิดว่า เราจักสรรเสริญ กำลังกล่าวว่า พระผู้เป็นเจ้าของเราเป็นผู้มีวาจาละเอียดอ่อน มีวาจนาคบเป็น สหาย มีวาจาไพเราะ สงเคราะห์ผู้ที่มาวิหารด้วยข้าวต้มข้าวสวย และน้ำอ้อย เป็นต้น เท่ากับพุดติเตียนนั่นเอง. ศฤงคารคิดว่าเราจักติเตียน พุดว่า พระเถระนี้เป็นเหมือนคนปัญญาอ่อน เป็นเหมือนคนไม่มีเรี่ยวแรง เป็นเหมือนคนหน้านิ้ว คิ้วขมวด ไม่มีความคุ้นเคยกับพระเถระนี้ เท่ากับสรรเสริญนั่นเอง. แม้เพื่อน พรหมจารีพุดสรรเสริญลับหลังพระศาสดา ก็ไม่เป็นลาภอย่างนั้น ส่วนผู้ สรรเสริญเฉพาะพระพักตร์พระศาสดา เป็นลาภอย่างยิ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยอำนาจประโยชน์แม้อันนี้จึงตรัสว่า **สุตฺตฺถลาภ** ดังนี้. บทว่า **อนุมฺมสุตฺต** **อนุมฺมสุตฺต** ได้แก่ กำหนดเจาะจงกถาวัตถุ ๑๐. บทว่า **ตถุจ** **สตฺถา** **อพฺภูมฺโมทติ** ความว่า พระศาสดาทรงอนุโมทนาคุณของภิกษุ นั้นนั้น คือ คุณนั้นอย่างนี้ว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้มักน้อย และเป็นผู้สันโดษ. ท่านหมายเอาลาภ ๕ อย่างนี้ คือ การที่ผู้รู้สรรเสริญเป็นลาภอย่างหนึ่ง การที่ เพื่อนพรหมจารีสรรเสริญ เป็นลาภอย่างหนึ่ง การที่เพื่อนพรหมจารีสรรเสริญ เฉพาะพระพักตร์พระศาสดาเป็นลาภอย่างหนึ่ง การกำหนดเจาะจงกถาวัตถุ ๑๐ เป็นลาภอย่างหนึ่ง การที่พระศาสดาทรงอนุโมทนาอย่างยิ่ง เป็นลาภอันหนึ่ง จึงกล่าวว่า **สุตฺตฺถลาภ** ดังนี้ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **กทาจิ** คือในกาล บางคราว. บทว่า **กรหจิ** เป็นไวพจน์ของบทว่า **กทาจิ** นั่นเอง. บทว่า **อปฺเปว** **นาม** **ลียา** **โกจิเทว** **กถาสฺสลาโป** ได้แก่โฉนหนอ แม้การเจรจา อวดอ้างบางอย่างจะพึงมี. เขาว่า พระเถระไม่เคยเห็นท่านพระปุณณะมาเลย ไม่เคยสดับธรรมกถาของท่าน ดังนั้น ท่านจึงปรารภจะเห็นท่านพระปุณณะ บ้าง การกล่าวธรรมของท่านบ้าง จึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า ยถาภिरนุตฺตํ ได้แก่ประทับอยู่ตามพระอชยาศัย. จริงอยู่ พระพุทธะทั้งหลาย เมื่อประทับอยู่ในที่แห่งหนึ่ง ชื่อว่า ไม่มีคามไมยินดี เพราะอาศัยความวิบัติแห่งร่มเงาและน้ำเป็นต้น เสนาสนะอันไม่ผาสุก หรือ ความไม่ศรัทธาเป็นต้นของเหล่าผู้คน ไม่มีแม้ความยินดีว่า เราจะอยู่เป็นผาสุก ในที่นี้แล้วอยู่นาน ๆ เหตุสิ่งเหล่านั้นมีพร้อม. แต่เมื่อตถาคตประทับ อยู่ในที่ใด สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในสภาวะ สมาทานศีล หรือบรรพชา ก็หรือว่าแต่นั้น สัตว์เหล่านั้น มีอุปนิสัยแห่งโศดาปัตติมรรคเป็นต้น. พระพุทธะทั้งหลาย ย่อมประทับอยู่ในที่นั้น ตามอชยาศัยที่จะทรงสถาปนาสัตว์เหล่านั้นไว้ในสมบัติเหล่านั้น เพราะไม่มีสัตว์เหล่านั้นจึงเสด็จหลีกไป. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ ยถาอชฺญาสยฺ วิหริตฺวา.

บทว่า จาริกญฺจรมานโ ความว่า เสด็จพุทธดำเนินทางไกล. ก็ชื่อว่าการจาริกของพระผู้มีพระภาคเจ้า นี้มี ๒ อย่าง คือ ธิบจาริก ๑ ไม่ธิบจาริก ๑. บรรดาจาริกทั้ง ๒ นั้น การที่ทรงเห็นบุคคลผู้ควรตรัสรู้แม่ในที่ไกล แล้วรีบเสด็จไปเพื่อโปรดให้เขาตรัสรู้ ชื่อว่าธิบจาริก. การธิบจาริกนั้น พึงเห็นเช่นเสด็จออกต้อนรับท่านมหากัสสปะเป็นต้น. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จอันรับพระมหากัสสปะ เสด็จไปตลอดหนทาง ๓ คาจูด โดยครู่เดียว. เสด็จไป ๓๐ โยชน์ เพื่อโปรดอาพวกยัณท์ โปรดองคฺลิมาลก็เหมือนกัน แต่โปรดปุกกุสาติ ๔๕ โยชน์ โปรดพระเจ้ามหากัปปิน ๒,๐๐๐ โยชน์ โปรดขทิวณียเถระ ๑๐๐ โยชน์ โปรดวณวาสีตีสสสามณฺเร สัททวิหาริกของพระธรรมเสนาบดี ๒,๐๐๐ โยชน์ ๓ คาจูด. ได้ยินว่า วันหนึ่งพระเถระทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จะไปสำนักตีสสสามณฺเร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถึงเราก็จักไป แล้วตรัสตั้งท่านพระอนนทว่า อนนทฺ เธอจงบอกภิกษุผู้ได้อภิญญาหก ๒๐,๐๐๐ รูป ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จไปสำนักของวณวาสีตีสสสามณฺเร.

รุ่งขึ้นจากวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจีณาสพ ๒๐,๐๐๐ รูปแวดล้อมหะ
ไปทางอากาศ เสด็จลงใกล้ประตูโคจรคามของตีสสามเณรนั้นสุดทาง ๒,๐๐๐
โยชน์ ทรงห่มจีวร. พวกผู้คนไปทำงานเห็นเข้าก็กล่าวกันว่า ท่านผู้เจริญ
พระศาสดาเสด็จมา พวกท่านมาทำงานกันแล้วช่วยกันปูอาสนะ. ถวายข้าว
ยาคุ ทำทานวัตร แล้วถามภิกษุหนุ่มทั้งหลายว่า ท่านขอรับ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจะเสด็จไปไหน. อุบาสกทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จ
ในที่อื่นดอก เสด็จมาเยี่ยมตีสสามเณรในที่นี้แน่ละ. ผู้คนเหล่านั้นเกิดโสม-
มันส์ว่า ได้ยินว่า พระศาสดาเสด็จมาเยี่ยมพระเถระประจำตระกูลของพวกเรา
พระเถระของพวกเรา ไม่ใช่ต่ำต้อยเลยหนอ. ลำดับนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงทำภักตกิจเสร็จ สามเณรก็เข้าบ้านบิณฑบาต ถามว่า มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่
หรือ. ครั้งหนึ่ง อุบาสกเหล่านั้นบอกแก่สามเณรว่า ท่านเจ้าข้า พระศาสดา
เสด็จมาแล้ว. สามเณรนั้นเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เอื้อเฟื้อด้วยอาหาร
บิณฑบาต. พระศาสดาเอาพระหัตถ์จับบาตรของสามเณร แล้วตรัสว่า พอละ
สามเณร เราเสร็จภักตกิจแล้ว. แต่นั้น สามเณรก็กราบเรียนพระอุปัชฌายะ
นั่งเหนืออาสนะที่ถึงแก่ตน แล้วกระทำภักตกิจ. ครั้นสามเณรเสร็จภักตกิจแล้ว
พระศาสดาตรัสมงคลแล้ว เสด็จออกไปประทับยืนใกล้ประตูบ้าน ตรัสถามว่า
ตีสสะ ทางไปที่อยู่ของเธอทางไหน. สามเณรกราบทูลว่า ทางนี้พระเจ้าข้า.
ตรัสว่า ตีสสะ เธอจงชี้ทางเดินไปข้างหน้า. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
เป็นผู้แสดงทางแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก แต่ทรงกระทำสามเณรนั้นให้เป็นมค-
คุเทศก์ ด้วยพุทธประสงค์ว่า จักได้เห็นสามเณรตลอดทางสิ้น ๓ คาจุด. สามเณร
ไปยังที่อยู่ของตนได้กระทำวัตรแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ครั้งนั้น พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสถามสามเณรนั้นว่า ตีสสะ ที่จงกรมตรงไหน แล้วเสด็จไปที่จงกรม
นั้น ประทับนั่งบนหินสำหรับนั่งของสามเณรแล้วตรัสถามว่า ตีสสะ เธออยู่

เป็นสุขในที่นี้หรือ. สามเณรนั้นทูลว่า พระเจ้าข้าขอรับ ข้าพระองค์อยู่ใน
ที่นี้ ได้ยินเสียงราชสีห์ เสือ ช้าง เนื้อ และนกยูงเป็นต้นก็เกิดอริยัญญัตตัญญา
ว่าเราจะอยู่เป็นสุขด้วยสัตตัญญานั้น. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งสามเณร
นั้นว่า ติสสะ เธอจงให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกัน เราจะให้ตำแหน่งพุทธานุชาตแก่
เธอ ทรงให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกันถึงโยชน์ ให้สามเณรอุปสมบทแล้วได้เสด็จไป
ยังที่อยู่ของพระองค์นั้นแล เหตุนี้ จาริกนี้จึงชื่อว่าริบจาริก.

ส่วนการเสด็จของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงอนุเคราะห์โลก ด้วยการ
เสด็จบิณฑบาตเป็นต้น โดยทางโยชน์หนึ่ง และถึงโยชน์ ทุก ๆ วัน ตามลำดับ
คามนิคม ชื่อว่า ไม่ริบจาริก. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกอย่างนี้ ย่อม
เสด็จจาริกไปในมณฑล ๓ มณฑลใดมณฑลหนึ่งอย่างนี้ คือ มหามณฑล มัชฌิม-
มณฑล อันติมณฑล. ในมณฑลทั้ง ๓ นั้น ที่ ๕๐๐ โยชน์ จัดเป็นมหา
มณฑล ที่ ๖๐๐ โยชน์ จัดเป็นมัชฌิมมณฑล ที่ ๗๐๐ โยชน์ จัดเป็นอันติม-
มณฑล. ครั้งใดมีพระพุทธรูปประสงฆ์จะเสด็จจาริกไปในมหามณฑล ทรงปวารณา
ในวันมหาปวารณาแล้ว ในวันปาฏิบพ มีภิกษุหมู่ใหญ่เป็นบริวารเสด็จออกไป
ได้เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกัน ตลอดเนื้อที่ ๑๐๐ โยชน์ โดยรอบ. พวกที่มา
ก่อน ๆ ได้นิมนต์ให้กลับ. ในมณฑล ๒ นอกนี้ สักการะย่อมรวมลงในมหา
มณฑล. ถ้าในที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่วันสองวันในคามนิคมนั้นๆ
ทรงอนุเคราะห์มหาชนด้วยการทรงรับอามิสทาน และทรงเจริญกุศลส่วนที่อาศัย
วิวัฏฐะ ด้วยการประทานธรรมแก่มหาชนนั้น ๕ เดือน จึงเสด็จจาริก.
ก็ถ้าภายในพรรษาภิกษุทั้งหลายมีสมณวิปัสสนายังอ่อน ก็ไม่ทรงปวารณาใน
วันมหาปวารณา แต่จะทรงเลื่อนปวารณาออกไปปวารณา ในวันปวารณากลาง
เดือนกัตติกา (เดือน ๑๒) วันแรกของเดือนมิดสิระ (เดือน ๑) มีภิกษุหมู่
ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จออกเที่ยวไปตลอดมัชฌิมมณฑล. เมื่อทรงมีพระพุท

ประสงค์จะเสด็จจาริกในมัชฌิมมณฑล ด้วยเหตุแม้อย่างอื่น ก็ประทับอยู่ ๔ เดือน แล้วจึงเสด็จออกไป. ในมณฑลทั้งสองนอกนี้ ลากสักการะย่อรวมลงในมัชฌิมมณฑล โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุเคราะห์โลกด้วยนัยข้างต้น ๘ เดือน จึงเสร็จการจาริก. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ประจำ ๔ เดือนแล้ว เหล่าเวไนยสัตว์มีอินทรีย์ยังไม่แก่กล้า ก็จะทรงคอยอินทรีย์ของเวไนยสัตว์เหล่านั้นแก่กล้า จะประทับอยู่ในที่นั้นนั้นแหละ เดือน ๑ บ้าง ๒-๓ เดือนบ้าง แล้วทรงมีภิกษุหมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จออกไป ในมณฑลสองนอกนี้ ลากสักการะย่อรวมลงในอันติมมณฑล โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงอนุเคราะห์โลก โดยนัยข้างต้น ๗ เดือนบ้าง ๖ เดือนบ้าง ๕ เดือนบ้าง ๔ เดือนบ้าง จึงเสร็จการจาริก. ดังนั้นเมื่อทรงจาริกไปในมณฑล ๓ มณฑลใดมณฑลหนึ่ง จึงไม่ใช่จาริกไปเพราะเหตุแห่งปัจจัยมีจิวรเป็นต้น. โดยที่แท้ เสด็จจาริกไปเพื่อทรงอนุเคราะห์ ด้วยพระพุทธรูปพระองค์อย่างนี้ว่า คนเหล่าใด เป็นทูลกระหม่อม เป็นพาล เป็นคนแก่ เป็นคนเจ็บป่วย ครั้งไร คนเหล่านั้น จักมาเห็นตถาคต ก็เมื่อเราจาริกไป มหาชนก็จักได้เห็นตถาคต ในที่นั้น คนบางพวกก็จักทำจิตให้เลื่อมใส บางพวกก็จักบูชาด้วยดอกไม้เป็นต้น บางพวกจักถวายภิกษา สักทัพพีหนึ่ง บางพวกก็จักสะความเห็นผิดเป็นสัมมาทิฐิ ข้อนั้นก็จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ตนเหล่านั้นตลอดกาลนาน.

อนึ่ง พระพุทธะผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ย่อมเสด็จจาริกด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ เพื่อประโยชน์แก่ความสุขของสรีระ โดยการยึดพักแข่งขา ๑ เพื่อประโยชน์คือคอยการเกิดอัฐุปปีตติ (เกิดเรื่องเป็นเหตุให้ตรัสธรรมเทศนา) ๑ เพื่อประโยชน์แก่การทรงบัญญัติสิกขาบทสำหรับภิกษุทั้งหลาย ๑ เพื่อประโยชน์โปรดสัตว์ที่ควรตรัสรู้ ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าแล้วในที่นั้น ๆ ให้ตรัสรู้ ๑.

พระพุทธผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ย่อมเสด็จจาริกด้วยเหตุ ๔ ประการ อย่างอื่น อีกคือ สัตว์ทั้งหลายจักถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะบ้าง จักถึงพระธรรมเป็น สรณะบ้าง จักถึงพระสงฆ์เป็นสรณะบ้าง เราจักทำบริษัท ๔ ให้เอบอ้อมด้วย การฟังธรรมครั้งใหญ่บ้าง. พระพุทธะผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ย่อมเสด็จจาริก ด้วยเหตุ ๕ ประการ อย่างอื่น คือ เหล่าสัตว์จักเว้นจากปาณาติบาตบ้าง จาก อทินนาทาน จากกาเมศูมิจฉาจาร จากมุสาวาท จากสุราเมรัยมีชชปมาทัญฐาน บ้าง. พระพุทธะผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ย่อมเสด็จจาริกไปด้วยเหตุ ๘ ประการ อย่างอื่น คือ เขาจักได้ปฐมฌานบ้าง ทุติยฌานบ้าง ฯลฯ เนวสัจญญานาลัญญายตนสมาบัติบ้าง. พระพุทธะผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ย่อมเสด็จจาริกไปด้วย เหตุ ๘ ประการอย่างอื่นอีก คือ เขาจักบรรลุนิโศดาปัตติมรรคบ้าง โสดาปัตติผล บ้าง ฯลฯ จักกระทำให้แจ้งพระอรหัตตผลบ้าง. นี้ชื่อว่า อตุริตจาริก ไม่รับจาริก ท่านประสงค์ในที่นี้. จาริกนั้นมี ๒ อย่าง คือ นิพันธจาริก การจาริกโดยมี ข้อผูกพัน ๑ อนิพันธจาริก การจาริกโดยไม่มีข้อผูกพัน ๑. ในจาริก ๒ อย่างนี้ การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปโปรดสัตว์ผู้ควรตรัสรู้ ผู้เดียวเท่านั้น ชื่อว่า นิพันธจาริก. การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไป ตามลำดับคามนิคมนคร ชื่อว่า อนิพันธจาริก. อนิพันธจาริกนี้ท่านประสงค์เอาในที่นี้.

บทว่า เสนาสนํ ลัสมาคฺควา แปลว่า เก็บงำเสนาสนะ. พระ เถระเมื่อเก็บเสนาสนะนั้น ก็เอาบาตรเล็กบาตรใหญ่ ถลกเล็กถลกใหญ่ จีวรแพร และจีวรผ้าเปลือกไม้เป็นต้นทำเป็นห่อ บรรจุเนยใสและน้ำมันเป็นต้น เต็มหม้อ เก็บไว้ในห้อง ปิดประตู ให้ประกอบกุญแจ (ลูกคาล) ตีตรา เก็บงำโดยเพียง อาปุจจา บอกกล่าวภิกษุเจ้าถิ่น ตามพระบาลีว่า ถ้าไม่มี ภิกษุหรือสามเณร คนวัด หรือเจ้าของวิหาร ก็เอาเตียงซ้อนเตียง เอาตั่งซ้อนตั่ง วางไว้บนหิน ๔

แผ่น กองสายระเคียงจีวร หรือเชือกห้อยจีวรวางไว้ข้างบน ปิดประตูหน้าต่าง
แล้ว ฟังหลีกไป.

บทว่า เยน สาวตุถิ เตน จาริกิ ปกุกามิ ความว่า ท่านพระ-
ปุณณมันตานินบุตร ประสงค์จะเฝ้าพระศาสดา จึงหลีกไปโดยทิศทางที่กรุง
สาวัตถี ตั้งอยู่. ก็เมื่อหลีกไป ท่านก็ให้กราบทูลแด่พระเจ้าสุทโธทนมหาราช
ให้ทรงรับเนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย เป็นต้นไปแล้ว เมื่อหลีกไป
ก็นำเพียงบาตร จีวร หลีกไปตำฟังผู้เดียว เหมือนช้างตกมันละโขลงหลีกไป
เหมือนราชสีห์ ไม่มีกิจด้วยเพื่อน. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ท่านมากรุงราชคฤห์
พร้อมด้วยอันเตวาลิกของตน ๕๐๐ รูป แต่บัดนี้ หลีกไปผู้เดียว. ตอบว่า
กรุงราชคฤห์ไกลจากกรุงกบิลพัสดุ์ ๖๐ โยชน์ ส่วนกรุงสาวัตถีไกล ๕๐ โยชน์
พระศาสดาเสด็จมาจากกรุงราชคฤห์ ๔๕ โยชน์ ประทับอยู่กรุงสาวัตถี ท่าน
ฟังมาว่า บัดนี้ใกล้เข้ามาแล้ว เราจักหลีกไปผู้เดียว ดังนั้น ข้อนีจึงไม่เป็น
เหตุ. แท้จริงท่านเมื่อไปยังสำนักพระพุทธรูททั้งหลาย ฟังไปสิ้นทางแม่ ๑,๐๐๐
โยชน์ แต่ในครั้งนั้น ท่านไม่อาจได้กายวิเวก ฉะนั้น เพราะต้องการจะไป
กับคนมาก เมื่อกล่าวว่าจะจะไปคนเดียว ก็กล่าวเสียว่า เราจะอยู่ในที่นี้ตำฟัง
คนเดียว เมื่อพูดว่า เราจะอยู่คนเดียว ก็พูดเสียว่า เราจะไปคนเดียว เพราะ
ฉะนั้น ท่านไม่อาจจะนั่งเข้าสมาบัติ ในขณะที่ปรารธนาแล้วปรารธนาเล่า
หรือได้กายวิเวก ในเสนาสนะที่ผาสุก แต่เมื่ออยู่ตำฟังผู้เดียว ก็จะได้สิ่งนั้น
ทั้งหมดโดยง่าย ดังนั้น ท่านจึงไม่ไปในครั้งนั้นหลีกไป ณ บัดนี้.

ในคำว่า จาริกิ จรมาโน นี้ ชื่อว่า จาริกินี้ยอมได้แก่พระพุทธรเจ้า
ทั้งหลายเท่านั้น เพื่อสงเคราะห์มหาชนก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ได้แม่แก่สาวก
ทั้งหลายด้วย ศัพท์ขยายกินความถึงพระพุทธรูททั้งหลาย เหมือนพัดใบตาลที่เขา
ทำด้วยเสื่อลำแพน เป็นต้น. บทว่า เยน ภควา ความว่า พระปุณณมันตานี-

บุตร เทียวบิดาพาไปในบ้านแห่งหนึ่ง ไม่ไกลกรุงสาวัตถีทำกิจแล้ว เข้า
ไปสู่พระเชตวันไปยังที่อยู่ของพระสารีบุตรเถระ หรือของพระมหาโมคคัลลาน
เถระล้างเท้าแล้วทาน้ำมัน ถังน้ำดื่มหรือน้ำปานะ พักเหนื่อยหนึ่ง ไม่เกิด
จิตคิดว่าจะเฝ้าพระศาสดา แล้วเดินตรงแนวไปยังบริเวณพระคันธกุฎี. ด้วยว่า
พระเถระประสงค์จะเฝ้าพระศาสดา แต่ไม่มีกิจกับภิกษุอื่น เพราะฉะนั้นท่านจึง
ไม่เกิดจิตคิดเมื่อนี้ว่า เราจักพาพระราหูหรือพระอานนท์ให้ทำโอกาสเฝ้า
พระศาสดา. จริงอยู่ เเถระเป็นผู้สนิทสนมในพระพุทธศาสนาเองทีเดียว เหมือน
นักรบใหญ่ผู้มีชัยชนะในสงครามของพระราชา. เหมือนอย่างว่า นักรบเช่นนั้น
ประสงค์จะเฝ้าพระราชา ชื่อว่า ไม่มีกิจที่จะคบคนอื่น เฝ้าพระราชายอมเฝ้า
ได้เอาทีเดียว เพราะเป็นผู้สนิทสนมฉันทใด แม้พระเถระก็ฉันทนั้น เป็นผู้คุ้นเคย
ในพระพุทธศาสนา ท่านก็ไม่มีกิจที่จะคบภิกษุอื่นแล้ว เฝ้าพระศาสดา เพราะ
ฉะนั้น ท่านล้างเท้าแล้วก็เช็ดที่เช็ดเท้าเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. แม้พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นว่าเวลารุ่งเช้า มันทานิบุตร จักมา เพราะฉะนั้น จึง
เสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎีไม่ไต่กลอน ระวังความกระวนกระวาย ลูกขึ้น
ประทับนั่ง. พระเถระผลัดบานประตูเข้าไปยังพระคันธกุฎี ถวายบังคมพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. บทว่า **ธมฺมฺมฺยา กถาย** ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสธรรมมีกถา ตรัสอานิสงส์สามัคคีตแก่กุลบุตร ๓ คน
ในจุลลโคสังคสูตร ตรัสอานิสงส์ถวายที่พักในเสขสูตร ตรัสกถาที่เกี่ยวกับ
บุพเพนิวาสานุสติญาณ อันทำให้ได้สติในฉฬภิกการสูตร ตรัสธัมมทเทศ ๔ ใน
รัฐฐपालสูตร ตรัสเรื่องอานิสงส์ถวายน้ำดื่มในเสลสูตร เมื่อตรัสธรรมกถา
ตรัสอานิสงส์ในความเป็นผู้อยู่ผู้เดียว แก่พระภคฺเถระในสัทธิเลสิยสูตร. แต่ใน
รถวินิตสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ท่านพระปุลณฺ ทรงแสดงเรื่องกถา
ชื่อนั้นตนนัย อันเป็นที่อาศัยกถาวัตถุ ๑๐ ว่า คุณก่อนปุลณะ แม่นี่ก็ชื่อว่า

อัปปัจจกตา สันโตสกตาเหมือนกัน ประหนึ่งประทับยืนอยู่ที่สุกเหยียด พระหัตถ์ไปในมหาสมุทรแก่พระสาวกผู้บรรลุปฎิบัติสัมภทา. บทว่า เยนนุชว์ ความว่า ได้ยินว่า ครั้งนั้น เวลาหลังอาหาร พระเชตวันพลุกพล่าน คนเป็นอันมากมีกษัตริย์ พราหมณ์ เป็นต้น หลังไหลมาสู่พระเชตวัน เหมือนสถาน ค่ายของพระเจ้าจักรพรรดิ ภิกษุไม่อาจเพื่อได้ความสงบ ส่วนอันธวัน สงัด เสมือนเรือนทำความเพียร เพราะฉะนั้น ท่านปุณณมันตานีบุตร จึงเข้าไปยัง อันธวัน. ก็เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่เห็นเหล่าพระมหาเถระ. เขาว่าเพราะท่าน คิดอย่างนี้ว่า เรามาเวลาเย็นจักเห็นเหล่าพระมหาเถระ แล้วจักเฝ้าพระทศพลอีก การปรนนิบัติพระมหาเถระอย่างนี้ก็จะมามีครั้งเดียว สำหรับพระศาสดาจักมี ๒ ครั้ง แต่ฉันเราถวายบังคมพระศาสดาแล้วก็จักกลับที่อยู่ของเราเลย.

บทว่า อภินุหิ กิตฺตยมาโน อโหสิ ได้แก่ สรรเสริญบ่อย ๆ อยู่. ได้ยินว่า พระเถระคิดว่า เขาว่า บุตรนางมันตานี ชื่อปุณณะ ไม่คลุกคลีกับ บริษัท ๔ ท่านจักมาเฝ้าพระทศพล ท่านไม่ทันพบเราก็จักไปแล้วหรือหนอ แล้วสรรเสริญท่านพระปุณณะท่ามกลางสงฆ์ ทุก ๆ วันตั้งแต่นั้นมา เพื่อ เตือนสติแก่เหล่าพระเถระ พระนวกและพระมัชฌิมะ. ได้ยินว่า ท่านมีความ คิดอย่างนี้ว่า ธรรมดาว่า ภิกษุแก่ๆ ไม่อยู่ภายในวิหารตลอดเวลา แม้เมื่อเรา กล่าวคุณของท่าน ก็ผู้ใดจักเห็นภิกษุนั้น ผู้นั้นก็จักมาบอก. ครั้งนั้น สัทธ วิหาริก ของพระเถระผู้นั้น ได้เห็นท่านพระปุณณมันตานีบุตร กำลังถือบาตร จีวรเข้าไปยังพระคันธกุฎี. ถามว่า ก็ท่านได้รู้จักท่านพระปุณณมันตานีบุตรนั้น อย่างไร. ตอบว่า ภิกษุรูปนั้นได้รู้ทั่วถึงพระธรรมกถาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้ ชื่อ ปุณณะ ปุณณะว่า พระเถระ ที่พระอุปัชฌาย์ ของเราสรรเสริญ อยู่บ่อย ๆ รูปนี้เอง ดังนั้น ภิกษุรูปนั้นจึงมาบอกแก่พระเถระ. บทว่า นิสิตฺทํ อาทาย ได้แก่ ท่อผ้าที่มีชาย ท่านเรียก ชื่อว่า นิสิตนะ. ก็พระ

เถระถือท่อนหนึ่งไป. บทว่า ปิฎฺฐจฺโถ ปิฎฺฐจฺโถ แปลว่า ข้างหลัง ๆ. บทว่า
ถีนานุโลภิ ความว่า ภิกษุใดเดินไปเห็นหลังในที่ค่อน เห็นศีรษะในที่ลุ่ม
ภิกษุนั้นเรียกว่า มองเห็นศีรษะ คือ ภิกษุเป็นเช่นนั้นติดตามไป. ก็พระ
เถระแม้เดินไปใกล้ชิดเพราะมีเสียงฝีเท้าที่ข้างไปก็ไม่ลำบากเพราะเสียงเท้า
แต่ท่านรู้ว่า นี่ไม่ใช่เวลาที่จะแสดงความบันเทิงกัน จึงไม่ไปใกล้ชิด
ธรรมดอันชวนเป็นป่าใหญ่ คนที่มองไม่เห็นคนที่นั่งอยู่ในที่แห่งหนึ่ง ต้อง
กระทำเสียงอันไม่ผาสุก (ตะโกน) ว่าผู้มีอายุ ปุณณะ ปุณณะ เพราะฉะนั้น
พระเถระ จึงอยู่ไม่ไกลนัก เพื่อจะรู้สถานที่ท่านนั่ง จึงเดินไปพอมองเห็น
ศีรษะ. บทว่า ทิวาวิหารํ นิสิตฺติ ได้แก่ นั่งเพื่อประโยชน์แก่การพักกลางวัน.
ทั้ง ๒ ท่านนั้น ทั้งท่านปุณณะ ทั้งพระสารีบุตรเถระก็เป็นชาติแห่งอุทิจจ-
พราหมณ์ ทั้งพระปุณณะเถระ ทั้งพระสารีบุตรเถระ ก็มีวรรณะเหมือนทอง
ทั้งพระปุณณะเถระ ทั้งพระสารีบุตร ก็ถึงพร้อมด้วยสมบัติ สัมปยุตด้วย
พระอรหัตตผล ทั้งพระปุณณะเถระ ก็ถึงพร้อมด้วยยอกินิหารแสนกัปปี
ทั้งพระสารีบุตรเถระ. ก็ถึงพร้อมด้วยยอกินิหารหนึ่งอสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัปปี
ทั้งพระปุณณะเถระทั้งพระสารีบุตรเถระ ก็เป็นพระมหาจินาสพผู้บรรลุ
ปฎิสัมภิตา. ดังนั้น จึงเป็นเหมือนราชสีห์สองตัวเข้าไปยังถ้ำทองถ้ำ
เดียวกัน เหมือนเสือโคร่งสองตัวลงสู่ที่สะบัดแข้ง สะบัดขาแห่งเดียวกัน เหมือน
พญาช้างฉัททันต์สองเชือกเข้าสู่ศาลวันที่มีดอกบานดีแล้วแห่งเดียวกัน เหมือน
พญาสุบรรณสองตัวเข้าสู่ฉิมพลีวันแห่งเดียวกัน เหมือนท้าวเวสสวัณ สององค์
ประทับยานนรพาหนอันเดียวกัน เหมือนท้าวสักกะสององค์ ประทับร่วม
บัณทุกัมพลแทนเดียวกัน เหมือนท้าวหาริตมहाพรหมสององค์ ประทับอยู่
ภายในวิมานเดียวกัน พระมหาเถระนั้นเป็นชาติพราหมณ์ทั้งสองรูป มีวรรณะ
เหมือนทองทั้งสองรูป ได้สมบัติทั้งสองรูป ถึงพร้อมด้วยยอกินิหารทั้งสอง

รูป เป็นพระมหาจีณาสพ ผู้บรรลุปฏิสัมภิตาทั้งสองรูป เข้าไปโปรดสัตว์
แห่งเดียวกัน ทำโปรดสัตว์นั้นให้สง่างาม.

บทว่า ภควติ โน อาวุโส พุทฺทมุจฺจิริยํ วุสฺสติ ความว่า ท่าน
พระสารีบุตรทั้งที่รู้ชื่อว่า ท่านพระปุลณณะมันตานีบุตรนั้น อยู่ประพตติ
พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ถามเพื่อตั้งเรื่องขึ้นดังนี้ว่า ผู้มีอายุ ท่าน
อยู่ประพตติพรหมจรรย์ ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเราหรือ.
จริงอยู่ เมื่อกถาแรกยังไม่ตั้งขึ้น กถาหลังก็เกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระเถระ
จึงถามอย่างนี้. พระเถระก็กล่าวคล้อยตามว่า อย่างนั้นซิ ผู้มีอายุ. ครั้งนั้น
ท่านพระสารีบุตรใคร่จะฟังคำตอบปัญหาของท่านพระปุลณณะมันตานีบุตรนั้น จึง
ถามวิสุทฺธิ ๗ ตามลำดับว่า ผู้มีอายุ ท่านอยู่ประพตติพรหมจรรย์ในพระผู้มี
พระภาคเจ้า เพื่อสืลวิสุทฺธิ หรือหนอ. เรื่องพิสดารของวิสุทฺธิ ๗ นั้น กล่าว
ไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค. ก็เพราะเหตุที่การอยู่ประพตติพรหมจรรย์ของผู้ที่
แม้ตั้งอยู่ในจตุปาริสุทฺธิศีลเป็นต้น ยังไม่ถึงที่สุด ฉะนั้น ท่านพระปุลณณะจึง
ปฏิเสธทั้งหมดว่าไม่ใช่อย่างนี้คอกผู้มีอายุ. บทว่า กิเมตฺถํ จรหาวุโส ความว่า
ท่านพระสารีบุตรถามว่า ฝ่าเท้า ท่านไม่อยู่ประพตติพรหมจรรย์ เพื่อประโยชน์
แก่สืลวิสุทฺธิเป็นต้น เมื่อเป็นดังนั้น ท่านอยู่ประพตติพรหมจรรย์เพื่ออันใดเล่า.
ปรินิพพานที่หาปัจจัยมิได้ ชื่อว่า อนุปาทาปรินิพพาน ในคำว่า อนุปาทา-
ปรินิพพานตฺถํ โข อาวุโส อุปาทานมี ๒ ส่วน คือ คหณุปาทาน ๑
ปัจจุปาทาน ๑. อุปาทาน ๔ อย่าง มีกามุปาทานเป็นต้น ชื่อว่า คหณุปาทาน.
ปัจจัยที่กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า สัตว์ขารเกิดมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ชื่อว่า ปัจจุ
ปาทาน. บรรดาอุปาทานเหล่านั้น อาจารย์ทั้งหลายผู้ถือคหณุปาทาน เรียก
อรหัตผลที่ไม่ยึดถือธรรมอะไร ๆ แม้ด้วยอุปาทาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็น
ไปว่า อนุปาทาปรินิพพาน ในคำนี้ ว่า อนุปาทาปรินิพพาน. จริงอยู่

พระอรหันต์ผลนั้น หาประกอบด้วยอุปาทาน ยึดธรรมอะไรไม่ และท่าน
กล่าวว่าปรินิพพาน เพราะเกิดในที่สุดแห่งกิเลสปรินิพพาน. ส่วนอาจารย์ผู้ถือ
ปัจจยอุปาทาน เรียกปรินิพพานที่หาปัจจยมิได้ ที่ไม่เกิดขึ้นโดยปัจจย ที่ปัจจย
ไม่ปรุงแต่ง ได้แก่มตธาตุนั้นเอง ว่าอนุปาทาปรินิพพาน ในคำว่า
อนุปาทาปรินิพพาน. นี่เป็นที่สุด นี่เป็นเงื่อนไขปลาย นี่เป็นที่จบ ด้วยว่า การอยู่
จบพรหมจรรย์ ของผู้ถือปัจจยปรินิพพานยอมชื่อว่า ถึงที่สุด เพราะฉะนั้น
พระเถระจึงกล่าวว่า อนุปาทาปรินิพพาน.

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอนุปาทาปรินิพพาน
นั้น เริ่มถามอีกว่า ผู้มีอายุ สิวาสุตถิ หรือชื่อว่า อนุปาทาปรินิพพาน. ฝ่าย
พระเถระปฏิเสธคำนั้นทั้งหมดในปริวัฏ ก็รอบทั้งหลายอย่างนั้นเหมือนกัน
เมื่อแสดงโทษในที่สุด จึงกล่าวคำมีอาทิว่า สิวาสุตถิณเจ อาวุโส. บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า **ปลฺลยเปยฺย** แปลว่า ถ้าพึงบัญญัติไฉริ. บทว่า **สอุปาทานํ**
เยว สมานํ อนุปาทาปรินิพพานํ ปลฺลยเปยฺย ความว่า พึงบัญญัติเฉพาะ
สคคณธรรมว่า นิคคคณธรรม พึงบัญญัติ เฉพาะสปัจจยธรรม ว่าปัจจยธรรม
พึงบัญญัติ เฉพาะสังขตธรรมว่า อสังขตธรรม. ก็พึงถือเนื้อความในญาณ
ทัสสนวิสุทธินี้ว่า พึงบัญญัติเฉพาะสปัจจยธรรมว่า อปัจจยธรรม พึง
บัญญัติเฉพาะสังขตธรรมว่า อสังขตธรรม. พึงเห็นโลกียพาลปุณฺชน ผู้เดิน
ไปตามวัฏฏะ ในคำว่า **ปุณฺชนโน** **หาวุโส** นี้. จริงอยู่ ปุณฺชนนั้นเว้นธรรม
เหล่านี้โดยประการทั้งปวง เพราะแม้เพียง จตุปาริสุทธิศีลก็ไม่มี. บทว่า **เตนหิ**
ความว่า บัณฑิตบางพวกยอมรู้ทั่วถึงอรรธได้โดยอุปมา ด้วยเหตุใด ด้วยเหตุนี้
เราจึงอุปมาแก่ท่าน. บทว่า **สตฺต** **รถวินิตานิ** ได้แก่ รถ ๗ ผลัด ที่เทียม
ด้วยม้าอาชาไนย ที่ฝึกแล้ว. บทว่า **ยาวเทว จิตฺตวิสุทฺตฤตา** ความว่า
ท่านผู้มีอายุ ชื่อว่า สิวาสุตถินี้ยอมมีเพียงเพื่อประโยชน์แห่งจิตตวิสุทธิต. บทว่า
จิตฺตวิสุทฺตฤตา นี้เป็นปัญจมีวิภคตติ. ถิ่นข้อนี้ มีใจความดังต่อไปนี้

ประโยชน์กล่าวคือจิตตวิสุทธิ มีอยู่เพียงใด ชื่อว่า สิลวิสุทธินี้ ก็พึงปรารถนา
เพียงนั้น ก็จิตตวิสุทธินี้ นั่น เป็นประโยชน์ของสิลวิสุทธิ นี้เป็นที่สุด นี้เป็น
เบื้องปลาย จริงอยู่ ผู้ตั้งอยู่ในจิตตวิสุทธีย่อมชื่อว่า ทำกิจแห่งสิลวิสุทธิ.
ในบททั้งปวงดังนี้.

ในข้อนี้มีการเทียบเคียงด้วยข้ออุปมาดังต่อไปนี้ พระโยคาวจรผู้
ฉลาดกลัวต่อชรา และมรณะ พึงเห็นเหมือนพระเจ้าปเสนทิโกศล สักกายนคร
พึงเห็นเหมือนสาวัดถินกร นครคือพระนิพพาน พึงเห็นเหมือนนครสาเกต
เวลาที่พระโยคีเกิด คือการตรัสรู้หรือริยัสัจจ ๔ ที่ยังไม่รู้ พึงเห็นเหมือนเวลา
พระราชานำความเจริญ กิจรีบด่วนที่จะพึงรีบไปถึงเมืองสาเกต วิสุทธิ ๗
พึงเห็น เหมือนรถ ๗ ผลัด เวลาที่ตั้งอยู่ในสิลวิสุทธิ พึงเห็นเหมือนเวลาขึ้น
รถผลัดที่หนึ่ง เวลาที่ตั้งอยู่ในจิตตวิสุทธิเป็นต้น โดยสิลวิสุทธิเป็นต้น พึงเห็น
เหมือนเวลาที่ขึ้นสู่รถผลัดที่ ๒ โดยรถผลัดที่ ๑ เป็นต้น เวลาที่พระโยคาวจร
ทำกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยญาณทัสสนวิสุทธิ แล้วขึ้นไปบนปราสาท คือธรรม
ประเสริฐ ผู้มีกุศลธรรม ๕๐ เป็นเบื้องหน้าเป็นบริวาร เข้าผลสมาบัติอันมี
พระนิพพานเป็นอารมณ์ แล้วนั่งในที่นอนคือ นิโรธ พึงเห็นเหมือนเวลาที่
เสวยโภชนะมีรสดีของพระราชานำเสด็จลงที่ภายในประตูเมืองสาเกตด้วยรถผลัด
ที่ ๗ แล้วแควดล้อมไปด้วยหมู่ญาติมิตร ณ เบื้องบนปราสาท.

พระธรรมเสนาบดี สารีบุตร ถ้ามถึงวิสุทธิ ๗ กะท่านพระปุลณณะ
ผู้ได้กถาวัตถุ ๑๐ ประการ ด้วยประการฉะนี้ ท่านพระปุลณณะก็วิสัยชนากถา
วัตถุ ๑๐ ประการ.

ก็พระธรรมเสนาบดีเมื่อถามอย่างนี้ รู้หรือไม่รู้จึงถาม ก็หรือว่า
ท่านเป็นผู้ฉลาดในลัทธิตี จึงถามในวิสัย หรือไม่ฉลาดในลัทธิตี จึงถามในอวิสัย
ฝ่ายพระปุลณณะเถระ รู้หรือไม่รู้จึงวิสัยชนา ก็หรือว่า ท่านเป็นผู้ฉลาดในลัทธิตี
จึงวิสัยชนาในวิสัย หรือไม่ฉลาดในลัทธิตี จึงวิสัยชนาในอวิสัย. ก็ท่านพระธรรม

เสนาบดีสารีบุตรรู้เป็นผู้ฉลาดในลัทธิ จึงถามในวิสัย เพราะฉะนั้น ท่านพระ-
ปุณณะเมื่อกล่าวจึงกล่าวกะพระธรรมเสนาบดีเท่านั้น ท่านพระปุณณะรู้ เป็น
ผู้ฉลาดในลัทธิจึงแก้ในวิสัย เพราะฉะนั้น พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร
เมื่อกล่าว ฟังกล่าวกะท่านพระปุณณะเท่านั้น. ก็ข้อที่ท่านย่อไว้ในวิสุทธิทั้งหลาย
ท่านก็ให้พิสดารแล้วในกถาวัตถุทั้งหลาย ข้อที่ท่านย่อไว้ในกถาวัตถุทั้งหลาย
ท่านก็ให้พิสดารแล้วในวิสุทธิทั้งหลาย ข้อนั้นพึงทราบโดยนัยนี้. จริงอยู่
ในวิสุทธิทั้งหลาย สีลวิสุทธิอย่างเดียวก็น่าเป็นกถาวัตถุ ๔ คือ อับปิจกถา
ตันตฎฐิกถา อสังสัคคกถา สีลกถา. จิตตวิสุทธิอย่างเดียวก็น่าเป็นกถาวัตถุ ๓
คือ ปวิเวกกถา วิริยารัมภกถา สมาธิกถา. อันดับแรกข้อที่ท่านย่อไว้ใน
วิสุทธิทั้งหลาย ท่านก็ให้พิสดารแล้วในกถาวัตถุทั้งหลายด้วยประการฉะนี้. ส่วน
บรรดากถาวัตถุทั้งหลาย ปัญญาภาดาอย่างเดียวน่าเป็นวิสุทธิ ๕ คือ ทิฏฐิวิสุทธิ
กัณฑาวิตรณวิสุทธิ มัคคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ
ญาณทัสสนวิสุทธิ. ข้อที่ท่านย่อไว้ในกถาวัตถุ ท่านให้พิสดารแล้วในวิสุทธิ
ทั้งหลายด้วยประการฉะนี้. เพราะฉะนั้น พระสารีบุตรเถระ เมื่อถามวิสุทธิ ๗
ไม่ถามอย่างอื่น ถามเฉพาะกถาวัตถุ ๑๐ เท่านั้น. ฝ่ายพระปุณณะเถระ เมื่อจะ
วิสัยชนาวิสุทธิ ๗ ก็ไม่วิสัยชนาอย่างอื่น วิสัยชนาเฉพาะกถาวัตถุ ๑๐ เท่านั้น.
แม้ท่านทั้ง ๒ นั้น รู้แล้วเป็นผู้ฉลาดในลัทธิ พึงทราบว่า ถามและวิสัยชนา
ปัญหาในวิสัย เท่านั้น.

บทว่า โโก นาม आयสุมา ความว่า พระเถระไม่รู้ชื่อของท่าน ก็ห้ามมิได้
แต่เมื่อรู้ก็ถาม ด้วยหมายจะได้ความบรรเทิง. ก็พระเถระเมื่อจะบรรเทิงจึงกล่าว
คำนี้ว่า กถญจ ปน आयสุมนุต. บทว่า มนุทานิปุตุโต ได้แก่ เป็น
บุตรของนางพรหมณี ชื่อว่า มันทานี. บทว่า ตึ ในคำว่า ยถาตึ นี้ เป็น
เพียงนิบาต. ความสังเขปในข้อนี้มีดังนี้ว่า ท่านพยากรณ์แล้ว เหมือนอย่าง
พระสาวกผู้สดับพยากรณ์. บทว่า อหุมสฺส อหุมสฺส ก็ยังกำหนดกถาวัตถุ ๑๐.

ผ้าโพกคือ เทริด เรียกว่า เวละ ในคำว่า เวลญฺฑุเกน ถ้าหากเพื่อน
พรหมจารีทั้งหลายให้ท่านนั่งในที่นั้น บริหารผ้าโพกอยู่บนศีรษะ ก็จะฟังได้
เห็น แม้การเห็นที่ได้แต่อย่างนี้ก็เป็ลลาภของเพื่อนพรหมจารีทีเดียว เพราะ
เหตุ นั้น ท่านจึงแสดงอุบายแห่งการเห็นเนื่อง ๆ ด้วยการกำหนดที่อันไม่ใช่ฐานะ.
ก็พระเถระเมื่อไม่บริหารอย่างนี้ ต้องการจะถามปัญหา หรือต้องการจะฟังธรรม
แสวงหาอยู่ว่า พระเถระอื่นที่ไหน นั่งที่ไหน จะฟังประพฤติ. แต่เมื่อบริหาร
อย่างนี้ ก็มิศีรษะลงในขณะที่ต้องการให้พระเถระนั่งบนอาสนะ ที่สมควรอย่าง
ใหญ่ จึงอาจถามปัญหา หรือฟังธรรมได้. ท่านจึงแสดงอุบายแห่งการเห็นเนื่อง ๆ
ด้วยการกำหนดสิ่งซึ่งมิใช่ฐานะด้วยประการฉะนี้. บทว่า สาริปุตุโศติ จ ปน มํ
ความว่า ก็แลเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายรู้จักเราอย่างนี้ว่า เป็นบุตรของนาง
พรหมณี ชื่อว่าสารี. บทว่า สตถุกปฺเปน ได้แก่ เสมือนพระศาสดา.
ท่านพระปุลณะยกพระสารีบุตรเถระ. ประคุดตั้งไว้จรจันทรมณฑลด้วยบทเดียว
เท่านั้น ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ ความที่พระเถระเป็นพระธรรมกถึก โดย
ส่วนเดียวปรากฏแล้วในที่นี้ ก็เมื่อเรียกมาดัยว่าผู้ใหญ่ ฟังเรียกว่า เสมือน
พระราชา เรียกโค ว่าขนาดเท่าช้าง เรียกว่าบึงขนาดเท่ามหาสมุทร เรียก
แสงสว่างว่าขนาดเท่าแสงสว่างของดวงจันทร์ดวงอาทิตย์. ต่อแต่นั้น ก็ไม่มี
การเรียกเพื่อนพรหมจารีเหล่านั้นว่าใหญ่. เมื่อจะเรียกแม้พระสาวกว่าใหญ่
ก็ฟังเรียกว่าเทียบเท่าพระพุทธเจ้า. ต่อแต่นั้น ก็ไม่มีพระเถระนั้นเป็นใหญ่.
ท่านพระปุลณะ ยกพระเถระเหมือนตั้งไว้จรจันทรมณฑล ด้วยบทเดียวเท่า
นั้น ด้วยประการฉะนี้.

ในคำว่า **เอตตักปิ โน นปฺปฎฺฐิภาเสยฺย** นี้มีอธิบายอย่างนี้ว่า ไม่
มีความไม่มีไหวพริบสำหรับพระเถระ ผู้ไม่ประมาท ซึ่งบรรลุปฎิสัมภิตา ก็
ข้ออุปมานี้อันใด ท่านนำมาแล้ว ไม่ควรนำข้ออุปมานั้นมา ควรกล่าวแต่ใจ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นดาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 389

ความเท่านั้น แต่จะนำข้ออุปมามาได้ ก็สำหรับผู้ไม่รู้ด้วยอุปมาทั้งหลายแต่
ในอรรถกถา ท่านปฏิเสธข้อนี้กล่าวว่า ขึ้นชื่อว่า ข้ออุปมา นำมาได้แม้ใน
สำนักของพระพุทธะทั้งหลาย ก็ท่านยำเกรงพระเถระ จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า
อนุมตฺส อนุมตฺส ปุจฺฉิตา ได้แก่กำหนดไว้ถนัดถนี้ ตามกถาวัตถุ ๑๐.

ถามว่า ก็การปุจฉาหรือวิสัยชฌนาปัญหา เป็นของหนัก. ตอบว่า การเล่าเรียน
แล้วปุจฉา ไม่หนัก ส่วนการวิสัยชฌนาหนัก ทั้งปุจฉา ทั้งวิสัยชฌนา มีเหตุหรือ
มีการณ์ ก็หนักทั้งนั้น. บทว่า สมฺโมทิสฺสุ ได้แก่มีจิตเสมอกัน บันเทิง.

เทศนาจบลงตามลำดับ อนุสนธิ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาวินิตฺสูตรที่ ๔

๕. นิวาปสูตร

[๓๐๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า พวกท่านทั้งหลาย พราณเนื้อมิได้ปลุกหญ้าไว้สำหรับฝูงเนื้อด้วยคิดว่า เมื่อฝูงเนื้อกินหญ้าที่เราปลุกไว้ นี้ จะมีอายุยั่งยืน มีผิวพรรณมีชีวิตอยู่ยืนนาน โดยที่แท้ พราณเนื้อปลุกหญ้าไว้สำหรับฝูงเนื้อ ด้วยมีความประสงค์ว่า ฝูงเนื้อเข้ามาสู่ป่าหญ้าที่เราปลุกไว้แล้ว จักลืมหินหญ้า เมื่อเข้ามาแล้วลืมหินหญ้าก็จักมัวเมา เมื่อมัวเมา ก็จักประมาท เมื่อประมาท ก็จักถูกรเราทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหญ้านี้.

[๓๐๒] พวกท่านทั้งหลาย บรรดาฝูงเนื้อเหล่านั้น ฝูงเนื้อฝูงแรกเข้าไปสู่ป่าหญ้าที่ปลุกไว้ของพราณเนื้อ ลืมหินหญ้าอยู่ เมื่อเข้าไปแล้วลืมหินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพราณเนื้อทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ฝูงเนื้อฝูงแรกนั้นก็ไม่วอดพ้นอำนาจของพราณเนื้อได้.

[๓๐๓] พวกท่านทั้งหลาย ฝูงเนื้อฝูงที่สอง คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า ฝูงเนื้อฝูงแรกเข้าไปสู่ป่าหญ้าที่ปลุกไว้ของพราณเนื้อ ลืมหินหญ้าอยู่ เมื่อเข้าไปแล้วลืมหินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพราณเนื้อทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ฝูงเนื้อฝูงแรกก็ไม่รอดพ้นอำนาจของพราณเนื้อไปได้ ถ้ากระไร เราต้องเว้นจากการกินหญ้าเสียทั้งสิ้น เมื่อเว้นจากการกินหญ้าที่เป็นภัยแล้ว ต้องเข้าไปอยู่ตามราวป่า

ครั้นคิดดังนี้แล้วจึงเว้นจากการกินหญ้าเสียทั้งสิ้น เมื่อเว้นจากการกินหญ้าที่เป็นภัยแล้ว ก็เข้าไปอยู่ตามราวป่า. ครั้นถึงเดือนท้ายฤดูคิมหันต์ เป็นเวลาที่สิ้นหญ้าและน้ำ ผุงเนื้อเหล่านั้นก็มีร่างกายชুবพอม เมื่อมีร่างกายชুবพอม กำลังเรียวแรงก็หมดไป เมื่อกำลังเรียวแรงหมดไป จึงพากันกลับมาสู่ป่าหญ้าที่ปลูกไว้ของพรานเนื้อนั้นอีก ผุงเนื้อเหล่านั้นพากันเข้าไปในป่าหญ้านั้น ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อเข้าไปแล้วลืมตัวกินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพรานเนื้อทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้ผุงเนื้อผุงที่สองนั้น ก็ไม่รอดพ้นอำนาจของพรานเนื้อได้.

อุปมาผุงเนื้อผุงที่สาม

[๓๐๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ผุงเนื้อผุงที่สาม คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า ผุงเนื้อผุงแรกเข้าไปสู่ป่าหญ้าที่ปลูกไว้ของพรานเนื้อ ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อเข้าไปแล้วลืมตัวกินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพรานเนื้อทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เนื้อผุงแรกนั้นก็รอดพ้นอำนาจของพรานเนื้อไปได้ อนึ่ง ผุงเนื้อผุงที่สองก็คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า ผุงเนื้อผุงแรกเข้าไปสู่ป่าหญ้าที่ปลูกไว้ของพรานเนื้อ ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อเข้าไปแล้วลืมตัวกินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพรานเนื้อ ทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เนื้อผุงแรกนั้นก็รอดพ้นอำนาจของพรานเนื้อไปได้. ถ้ากระไร เราต้องเว้นจากการกินหญ้าเสียทั้งสิ้น เมื่อเว้นจากการกินหญ้าที่เป็นภัยแล้ว ต้องเข้าไปอยู่ตามราวป่า ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงเว้นจากการกินหญ้าเสียทั้งสิ้น เมื่อเว้นจากการกินหญ้าที่เป็นภัยแล้ว ก็เข้าไปอยู่ตามราวป่า ครั้นถึงเดือนท้ายฤดูคิมหันต์ เป็นเวลาที่สิ้นหญ้าและน้ำ ผุงเนื้อเหล่านั้นก็มีร่างกายชুবพอม เมื่อมีร่างกายชুবพอม กำลังเรียวแรงก็หมดไป เมื่อกำลังเรียวแรงหมดไปจึงพากันกลับมาสู่ป่าหญ้าที่ปลูกไว้ของพรานเนื้อนั้นอีก ผุงเนื้อ

เหล่านั้นพากันเข้าไปในป่าหุญ้านั้น ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อเข้าไปแล้วลืม
ตัวกินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพรานเนื้อ
ทำเอาได้ตามใจในป่าหุญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ผุ่งเนื้อผุ่งที่สองนั้น ก็ไม่รอดพ้น
อำนาจของพรานเนื้อไปได้ ถ้ากระไร เราต้องชุ่มอาศัยอยู่ใกล้ ๆ ป่าหุญ้าที่ปลูก
ไว้ของพรานเนื้อนั้น ครั้นชุ่มอาศัยอยู่ใกล้ ๆ ป่าหุญ้านั้นแล้ว เราจะไม่เข้าไป
สู่ป่าหุญ้าที่ปลูกไว้ของพรานเนื้อนั้น จักไม่ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อไม่เข้าไปแล้ว
ไม่ลืมตัวกินหญ้าอยู่ ก็จักไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมา ก็จักไม่ประมาท เมื่อไม่
ประมาท ก็จักไม่ถูกพรานเนื้อทำตามชอบใจในป่าหุญ้านั้น. ครั้นคิดดังนี้แล้ว
ผุ่งเนื้อเหล่านั้น ก็เข้าไปชุ่มอาศัยอยู่ใกล้ ๆ ป่าหุญ้าที่ปลูกไว้ของพรานเนื้อนั้น
ครั้นเข้าไปชุ่มอาศัยอยู่ใกล้ ๆ ป่าหุญ้านั้นแล้ว ก็ไม่เข้าไปสู่ป่าหุญ้าที่ปลูกไว้
ของพรานเนื้อนั้น ไม่ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อไม่เข้าไปในป่าหุญ้านั้น ไม่ลืม
ตัวกินหญ้าอยู่ ก็ไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมา ก็ไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท
ก็ไม่ถูกพรานเนื้อทำตามชอบใจในป่าหุญ้านั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่นั้น
พรานเนื้อกับบริวารได้คิดว่า ผุ่งเนื้อผุ่งที่สามนี้คงเป็นสัตว์เกมโกงคล้ายกับมิ
ฤทธิ ไม่ใช่สัตว์ธรรมดา จึงกินหญ้าที่ปลูกไว้นี้ได้ เราไม่ทราบทางมาทางไป
ของพวกมัน อย่างกระนั้นเลย เราต้องเอาตาข่ายขัดไม้หลาย ๆ อัน ล้อม
ป่าหุญ้าที่ปลูกไว้ให้รอบไปทั้งป่า บางทีเราจะพบที่อยู่ของผุ่งเนื้อผุ่งที่สามใน
ที่ซึ่งเราจะไปจับเอาได้. ครั้นคิดดังนี้แล้ว พวกเขาก็ช่วยกันเอาตาข่ายขัดไม้
เป็นอันมาก ล้อมป่าหุญ้าที่ปลูกไว้รอบไปทั้งป่า. พรานเนื้อกับบริวารก็ได้
พบที่อยู่ของผุ่งเนื้อผุ่งที่สามในที่ซึ่งเขาไปจับเอาได้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้ผุ่ง
เนื้อผุ่งที่สามนั้นก็รอดพ้นอำนาจของพรานเนื้อไปได้.

อุปมาผุ่งเนื้อผุ่งที่สี่

[๓๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผุ่งเนื้อผุ่งที่สี่ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า
ผุ่งเนื้อผุ่งแรกเข้าไปสู่ป่าหุญ้าที่ปลูกไว้ของพรานเนื้อ ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อ

ลิมตัวกินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพราน
เนื้อทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เนื้อฝูงแรกก็ไม่รอดพ้น
อำนาจของพรานเนื้อได้ อนึ่ง ฝูงเนื้อฝูงที่สอง ก็คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า
ฝูงเนื้อฝูงแรกเข้าไปสู่ป่าหญ้าที่ปลูกไวกของพรานเนื้อ ลิมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อ
เข้าไปแล้วลิมตัวกินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท
ก็ถูกพรานเนื้อทำเอาตามชอบใจในป่าหญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เนื้อฝูงแรกนั้น
ก็ไม่รอดพ้นอำนาจของพรานเนื้อไปได้ ถ้ากระไร เราต้องเว้นจากการกินหญ้า
เสียทั้งสิ้น เมื่อเว้นจากการกินหญ้าที่เป็นภัยแล้ว ต้องเข้าไปอยู่ตามราวป่า
ครั้งคิดดังนี้แล้ว จึงเว้นจากการกินหญ้าเสียทั้งสิ้น เมื่อเว้นจากการกินหญ้าที่
เป็นภัยแล้ว ก็เข้าไปอยู่ตามราวป่า ครั้นถึงเดือนทำยฤดูกิมหันต์ เป็นเวลา
สิ้นหญ้าและน้ำ ฝูงเนื้อเหล่านั้นก็มีร่างกายซูบผอม เมื่อมีร่างกายซูบผอม
กำลังเรียวแรงก็หมดไป เมื่อกำลังเรียวแรงหมดไป จึงพากันกลับมาสู่ป่าหญ้า
ที่ปลูกไวกของพรานเนื้อนั้นอีก ฝูงเนื้อเหล่านั้นพากันเข้าไปในป่าหญ้านั้น ลิม
ตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อเข้าไปแล้วลิมตัวกินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประ-
มาท เมื่อประมาท ก็ถูกพรานเนื้อทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหญ้านั้น เมื่อเป็น
เช่นนี้ ฝูงเนื้อฝูงที่สองนั้น ก็ไม่รอดพ้นอำนาจของพรานเนื้อไปได้ อนึ่ง
ฝูงเนื้อฝูงที่สาม ก็คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า ฝูงเนื้อฝูงแรกเข้าไปสู่ป่าหญ้าที่
ปลูกไวกของพรานเนื้อ ลิมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อเข้าไปแล้วลิมตัวกินหญ้าอยู่
ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพรานเนื้อทำเอาได้ตาม
ชอบใจในป่าหญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เนื้อฝูงแรกนั้นก็รอดพ้นอำนาจของ
พรานเนื้อไปได้ อนึ่ง ฝูงเนื้อฝูงที่สอง ก็คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า เนื้อฝูง
แรกเข้าไปสู่ป่าหญ้าที่ปลูกไวกของพรานเนื้อลิมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อเข้าไปแล้วลิม
ตัวกินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพรานเนื้อ

ทำเอาตามชอบใจในป่าหุญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ผุ่งเนื้อผุ่งแรกไม่รอดพ้นอำนาจของพรานเนื้อไปได้ อนึ่ง ผุ่งเนื้อผุ่งที่สอง ก็คิดร่วมกันอย่างนี้ว่า ผุ่งเนื้อผุ่งแรกเข้าไปสู่ป่าหุญ้าที่ปลุกไว้ของพรานเนื้อ ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อลืมตัวกินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพรานเนื้อทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหุญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ผุ่งเนื้อผุ่งแรกก็ไม่รอดพ้นอำนาจของพรานเนื้อไปได้ ถ้ากระไร เราต้องเว้นจากการกินหญ้าเสียทั้งสิ้น เมื่อเว้นจากการกินหญ้าที่เป็นภัยแล้ว ต้องเข้าไปอยู่ตามราวป่า ครั้นคิดดังนี้แล้วจึงเว้นจากการกินหญ้าเสียทั้งสิ้น เมื่อเว้นจากการกินหญ้าที่เป็นภัยแล้ว ก็เข้าไปอยู่ตามราวป่า ครั้นถึงเดือนท้ายฤดูคิมหันต์ เป็นเวลาที่สิ้นหญ้าและน้ำ ผุ่งเนื้อเหล่านั้น ก็มีร่างกายซูบผอม เมื่อมีร่างกายซูบผอม กำลังเรี่ยวแรงก็หมดไป เมื่อกำลังเรี่ยวแรงหมดไป จึงพากันกลับมาสู่ป่าหุญ้าที่ปลุกไว้ของพรานเนื้อนั้นอีก ผุ่งเนื้อเหล่านั้นพากันเข้าไปสู่ป่าหุญ้านั้น ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อเข้าไปแล้วลืมตัวกินหญ้าอยู่ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกพรานเนื้อทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหุญ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ผุ่งเนื้อผุ่งที่สองนั้น ก็ไม่รอดพ้นอำนาจของพรานเนื้อไปได้ ถ้ากระไร เราต้องซุ่มอาศัยอยู่ใกล้ ๆ ป่าหุญ้าที่ปลุกไว้ของพรานเนื้อนั้น ครั้นซุ่มอาศัยอยู่ใกล้ ๆ ป่าหุญ้านั้นแล้ว เราจะไม่เข้าไปสู่ป่าหุญ้าที่ปลุกไว้ของพรานเนื้อนั้น จะไม่ลืมตัวกินหญ้า เมื่อไม่เข้าไปแล้ว ไม่ลืมตัวกินหญ้าอยู่ ก็จักไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมา ก็จักไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท ก็จักไม่ถูกพรานเนื้อทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหุญ้านั้น ครั้นคิดดังนี้แล้ว ผุ่งเนื้อเหล่านั้น ก็เข้าไปซุ่มอาศัยอยู่ใกล้ ๆ ป่าหุญ้านั้นแล้ว ก็ไม่เข้าไปสู่ป่าหุญ้าที่ปลุกไว้ของพรานเนื้อนั้น ไม่ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อไม่เข้าไปในป่านั้น ไม่ลืมตัวกินหญ้าอยู่ ก็ไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมา ก็ไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท ก็ไม่ถูกพรานเนื้อทำเอา

ได้ตามชอบใจในป่าหุญ้านั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่นั่น พรานเนื้อและบริวาร ได้คิดว่า ฟุ้งเนื้อฟุ้งที่สามนี้คงเป็นสัตว์เกมโกง คล้ายกับมีฤทธิ์ ไม่ใช่สัตว์ธรรมดา จึงกินหญ้าที่ปลูกไว้นี้ได้ เราไม่ทราบทางมาทางไปของพวกมัน อย่างกระนั้นเลย เราต้องเอาตาข่ายขัดไม้หลาย ๆ อันล้อมป่าหุญ้าที่ปลูกไว้ให้รอบไปทั้งป่า บางทีเราจะพบที่อยู่ของฟุ้งเนื้อฟุ้งที่สามในที่ซึ่งเราจะไปจับเอาได้ ครั้นคิดดังนี้แล้ว พวกเขาก็ช่วยกันเอาตาข่ายขัดไม้เป็นอันมากล้อมป่าหุญ้าที่ปลูกไว้รอบไปทั้งป่า พรานเนื้อกับบริวารก็ได้พบที่อยู่ของฟุ้งเนื้อฟุ้งที่สาม ในที่ซึ่งเขาจะไปจับเอาได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้ฟุ้งเนื้อฟุ้งที่สามนั้นก็ไม่สามารถพ้นอำนาจของพรานเนื้อไปได้ ถ้ากระไร เราต้องอาศัยอยู่ในที่ซึ่งพรานเนื้อกับบริวารไปไม่ถึง ครั้นอาศัยอยู่ในที่นั้นแล้ว ต้องไม่เข้าไปสู่ป่าหุญ้าที่ปลูกไว้ของพรานเนื้อนั้น เมื่อไม่ลืมหิวกินหญ้า ก็จะไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมาก็จะไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท ก็จะไม่ถูกพรานเนื้อทำเอาได้ตามชอบใจในป่าหุญ้านั้น. ครั้นคิดดังนี้แล้ว ฟุ้งเนื้อเหล่านั้น ก็พากันอาศัยอยู่ในที่ซึ่งพรานเนื้อกับบริวารไปไม่ถึง ครั้นอาศัยอยู่ในที่นั้นแล้ว ก็ไม่เข้าไปสู่ป่าหุญ้าที่ปลูกไว้ของพรานเนื้อนั้น ไม่ลืมหิวกินหญ้าอยู่ เมื่อไม่เข้าไปในป่าหุญ้านั้น ไม่ลืมหิวกินหญ้าอยู่ ก็ไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมาก็ไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท ก็ไม่ถูกพรานเนื้อทำเอาตามชอบใจในป่าหุญ้านั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่นั่น พรานเนื้อกับบริวารคิดเห็นว่า ฟุ้งเนื้อฟุ้งที่สี่นี้คงจะเป็นสัตว์เกมโกง คล้ายกับมีฤทธิ์ ไม่ใช่สัตว์ธรรมดา จึงกินหญ้าที่ปลูกไว้ได้ อนึ่ง เราก็ไม่ทราบทางมาทางไปของพวกมัน อย่างกระนั้นเลย เราต้องเอาตาข่ายขัดไม้หลาย ๆ อันล้อมป่าหุญ้าที่ปลูกไว้ให้รอบไปทั้งป่า บางทีเราจะพบที่อยู่ของฟุ้งเนื้อฟุ้งที่สี่ในที่ซึ่งเราจะไปจับเอาได้ ครั้นคิดดังนี้แล้ว พวกเขาก็จึงเอาตาข่ายขัดไม้เป็นอันมาก ล้อมป่าหุญ้าที่ปลูกไว้รอบไปทั้งป่า แต่ก็หาได้พบที่อยู่ของฟุ้งเนื้อ

ฝูงที่สี่ในที่ซึ่งคนจะไปจับเอาได้ไม่ ที่นั่น พรานเนื้อกับบริวารจึงคิดตกลงใจว่า ถ้าเราขึ้นรบกวนฝูงเนื้อฝูงที่สี่ให้ตกใจแล้ว ก็จะพลอยทำให้ฝูงเนื้ออื่น ๆ ตกใจไปด้วย ฝูงเนื้อทั้งหลายคงไปจากป่าหยาป่าลูกไวนี่หมดสิ้น อย่างกระนั้นเลย เราเพิกเฉยฝูงเนื้อฝูงที่สี่เสียเถิด ครั้นคิดดังนี้แล้ว พรานเนื้อกับบริวารก็เพิกเฉยฝูงเนื้อฝูงที่สี่เสีย เมื่อเป็นเช่นนี้ ฝูงเนื้อฝูงที่สี่ก็รอดพ้นอำนาจของพรานเนื้อไปได้.

[๓๐๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอุปมาให้ฟัง เพื่อให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดเจน. ในคำอุปมานั้น มีอธิบายดังนี้. คำว่าป่าหยาป่าเป็นชื่อของปัญจกามคุณ. คำว่าพรานเนื้อเป็นชื่อของมารผู้มีบาปกรรม. คำว่าบริวารของพรานเนื้อ เป็นชื่อของบริวารของมาร. คำว่าฝูงเนื้อเป็นชื่อของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย.

[๓๐๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่ง เข้าไปสู่ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสแล้ว ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ เมื่อเธอเหล่านั้นเข้าไปในปัญจกามคุณนั้น ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณก็มัวเมา เมื่อมัวเมาก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกมารทำเอาได้ตามใจชอบในปัญจกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนั้นก็ไม่มีพ้นอำนาจของมารไปได้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนี้ว่า เปรียบเหมือนเนื้อฝูงที่หนึ่งนั้น.

สมณพราหมณ์พวกที่สอง

[๓๐๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกที่สองคิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งเข้าไปสู่ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสแล้ว ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ เมื่อเธอเหล่านั้นเข้าไปในปัญจกามคุณนั้นลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกมารทำเอาได้ตามความชอบใจในปัญจกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนั้น ก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้

ถ้ากระไร เราต้องดเว้นจากการบริโภคน้ำปัญจามคุณอันเป็นโลกามิสเสียทั้งสิ้น
เมื่อดเว้นจากการบริโภคน้ำปัญจามคุณอันเป็นโลกามิสเสียทั้งสิ้น
คิดดังนี้แล้ว จึงดเว้นจากการบริโภคน้ำปัญจามคุณอันเป็นโลกามิสเสียทั้งสิ้น
เมื่อดเว้นจากการบริโภคน้ำปัญจามคุณอันเป็นโลกามิสเสียทั้งสิ้น งดเว้นจาก
การบริโภคน้ำปัญจามคุณอันเป็นโลกามิสเสียทั้งสิ้น ก็เข้าไปอาศัยอยู่ตามราวป่า เธอเหล่านั้นมีฝักทอง
เป็นรักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นรักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นรักษาบ้าง มีกากข้าว
เป็นรักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นรักษาบ้าง มีรำเป็นรักษาบ้าง มีข้าวตังเป็น
รักษาบ้าง มีกำยานเป็นรักษาบ้าง มีหญ้าเป็นรักษาบ้าง มีโคมัยเป็นรักษา
บ้าง มีเงาะไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้เหล่านั้น เยียวยาอดตภาพ
อยู่ในราวป่านั้น ครั้นถึงเดือนท้ายฤดูทิมหันต์ เป็นเวลาที่สิ้นหญ้าและน้ำ เธอ
เหล่านั้นก็มีร่างกายซูบผอม เมื่อมีร่างกายซูบผอม กำลังเรี่ยวแรงก็หมดไป
เมื่อกำลังเรี่ยวแรงหมดไป เจโตวิมุตติก็เสื่อม เมื่อเจโตวิมุตติเสื่อมแล้ว พวก
เธอก็หันกลับเข้าสู่ปัญจามคุณของมารอันเป็นโลกามิสนั้นอีก เมื่อเข้าไปแล้ว
ลืมหิว บริโภคน้ำปัญจามคุณก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็
ถูกมารทำเอาได้ตามชอบใจในปัญจามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้สมณ-
พราหมณ์พวกที่สองนั้นก็ไม่สามารถพ้นอำนาจของมารไปได้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่สองนี้ว่าเปรียบเหมือนฝูงเนื้อฝูงที่สองนั้น.

สมณพราหมณ์พวกที่สาม

[๓๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกที่สามคิดเห็นร่วม
กันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งเข้าไปสู่ปัญจามคุณของมารอันเป็น
โลกามิสแล้ว ลืมหิว บริโภคน้ำปัญจามคุณ เมื่อเธอเหล่านั้นเข้าไปในปัญจ-
ามคุณนั้นลืมหิว บริโภคน้ำปัญจามคุณ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท
เมื่อประมาท ก็ถูกมารทำเอาตามความชอบใจในปัญจามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่น
นี้ สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนั้น ก็ไม่สามารถพ้นอำนาจของมารไปได้ ส่วน

สมณพราหมณ์พวกที่สองคิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งเข้าไปสู่ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสแล้ว ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ เมื่อเธอเหล่านั้นเข้าไปในปัญจกามคุณนั้น ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ กัมวมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกรุมทำเอาได้ตามความชอบใจ ในปัญจกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนั้น ก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้ ถ้ากระไร เราต้องงดเว้นจากการบริโภคปัญจกามคุณอันเป็นโลกามิสเสียทั้งสิ้น เมื่องดเว้นจากการบริโภคที่เป็นภัยแล้วต้องเข้าไปอาศัยอยู่ตามราวป่า ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงงดเว้นจากการบริโภคปัญจกามคุณอันเป็นโลกามิสเสียทั้งสิ้น เมื่องดเว้นจากการบริโภคที่เป็นภัยแล้วก็เข้าไปอยู่ตามราวป่า เธอเหล่านั้นมีฝักดองเป็นรักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นรักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นรักษาบ้าง มีกากข้าวเป็นรักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นรักษาบ้าง มีรำเป็นรักษาบ้าง มีข้าวตังเป็นรักษาบ้าง มีกำยานเป็นรักษาบ้าง มีหญ้าเป็นรักษาบ้าง มีโคลมัยเป็นรักษาบ้าง มีเงาะไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหารบ้าง บริโภคผลไม้เหล่านั้น เยียวยาอัทธภาพอยู่ในราวป่านั้น ครั้นถึงเดือนท้ายฤดูอุกิมหันต์ เป็นเวลาที่สิ้นหญ้าและน้ำ เธอเหล่านั้นก็มีร่างกายซูบผอม กำลังเรี่ยวแรงก็หมดไป เมื่อเรี่ยวแรงหมดไป เจโตวิมุตติก็เสื่อม เมื่อเจโตวิมุตติเสื่อมแล้ว พวกเธอก็กลับหันเข้าสู่ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสนั้นอีก เมื่อเข้าไปแล้ว ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกรุมทำเอาได้ตามชอบใจในปัญจกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้สมณพราหมณ์พวกที่สองนั้น ก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้ ถ้ากระไร เราจะต้องอาศัยอยู่ใกล้ ๆ ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสนั้น ครั้นอาศัยอยู่ที่นั่นแล้ว ก็ไม่เข้าไปหาปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิส เมื่อไม่ลืมตัวบริโภคปัญจกามคุณ ก็จะไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมา ก็จะไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท ก็จะไม่ถูกรุมทำเอาได้ตามชอบใจ ในปัญจกามคุณนั้น

ครั้นคิดจะหนีแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น ก็อาศัยอยู่ใกล้ๆ ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสนั้น. ครั้นอาศัยอยู่ในที่นั้นแล้ว ก็ไม่เข้าไปหาปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิส เมื่อไม่ลืมหัดบริโภคปัญจกามคุณ ก็ไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมา ก็ไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท ก็ไม่ถูกมารทำเอาได้ตามชอบใจในปัญจกามคุณนั้น. แต่ว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีความเห็นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุดชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง สัตว์ตายแล้วเกิด สัตว์ตายแล้วไม่เกิด สัตว์ตายแล้วเกิดก็มี ไม่เกิดก็มี สัตว์ตายแล้ว เกิดก็มีไซ้ ไม่เกิดก็มีไซ้ เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่สามนั้น ก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวพวกสมณพราหมณ์พวกที่สามนี้ว่า เปรียบเหมือนฝูงเนื้อฝูงที่สามนั้น.

สมณพราหมณ์พวกที่สี่

[๓๑๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกที่สี่คิดเห็นรวมกัน อย่างนี้ว่าสมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งเข้าไปสู่ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสแล้ว ลืมหัดบริโภคปัญจกามคุณ เมื่อเธอเหล่านั้นเข้าไปในปัญจกามคุณนั้น ลืมหัด บริโภคปัญจกามคุณ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกมารทำเอาได้ตามชอบใจในปัญจกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนั้นก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้ ส่วนสมณพราหมณ์พวกที่สองคิดเห็นรวมกันอย่างนี้ว่าสมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งเข้าไปสู่ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสแล้ว ลืมหัด บริโภคปัญจกามคุณ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกมารทำเอาได้ตามชอบใจในปัญจกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนั้น ก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้ ถ้ากระไร เราต้องงดเว้นจากการบริโภคปัญจกามคุณอันเป็นโลกามิสเสียทั้งสิ้น เมื่องดเว้นจากการบริโภคที่เป็นภัยแล้ว ต้องเข้าไปอาศัยอยู่ตาม

ราวป่า ฯลฯ เธอเหล่านั้นมีฝักคองเป็นภักขาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นภักขาบ้าง มีลูกเดือยเป็นภักขาบ้าง มีกากข้าวเป็นภักขาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภักขาบ้าง มีรำเป็นภักขาบ้าง มีข้าวตังเป็นภักขาบ้าง มีกำยานเป็นภักขาบ้าง มีหญ้าเป็นภักขาบ้าง มีโคมัยเป็นภักขาบ้าง มีเงาะไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้เหล่านั้นเยียวยอตัดทอนอยู่ในราวป่านั้น ครั้นถึงเดือนทำยถุคิมหันต์ เป็นเวลาที่สิ้นหญ้าและน้ำ เธอเหล่านั้นก็มีร่างกายชুবพอม เมื่อมีร่างกายชুবพอม กำลังเรียวแรงก็หมดไป เมื่อกำลังเรียวแรงหมดไป เจโตวิมุตติก็เสื่อม เมื่อเจโตวิมุตติเสื่อมแล้วพวกเธอกลับหันเข้าสู่ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสนั้นอีก เมื่อเข้าไปแล้ว ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกมารทำเอาได้ตามชอบใจในปัญจกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้สมณพราหมณ์พวกที่สองนั้น ก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้ ส่วนสมณพราหมณ์พวกที่สามคิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งเข้าไปสู่ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสแล้ว ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ เมื่อเธอเหล่านั้นเข้าไปในปัญจกามคุณนั้น ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท เมื่อประมาทก็ถูกมารทำเอาได้ตามชอบใจในกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนั้น ก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้ ส่วนพราหมณ์พวกที่สองคิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเข้าไปสู่ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสแล้ว ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ เมื่อเธอเหล่านั้นเข้าไปในปัญจกามคุณนั้น ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมาก็ประมาท เมื่อประมาท ก็ถูกมารทำเอาได้ตามชอบใจในปัญจกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนั้นก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้ ถ้ากระไร เราต้องงดเว้นจากการบริโภคปัญจกามคุณอันเป็นโลกามิสเสียทั้งสิ้น เมื่องดเว้นจากการบริโภคที่เป็นภัก

แล้ว ต้องเข้าไปอาศัยอยู่ตามราวป่า ฯลฯ เธอเหล่านั้นมีฝักคองเป็นรักษา
บ้าง มีข้าวฟ่างเป็นรักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นรักษาบ้าง มีกากข้าวเป็นรักษา
บ้าง มีสาหร่ายเป็นรักษาบ้าง มีรำเป็นรักษาบ้าง มีข้าวตังเป็นรักษาบ้าง
มีกายนเป็นรักษาบ้าง มีหญ้าเป็นรักษาบ้าง มีโคมัยเป็นรักษาบ้าง
มีเงาะไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่น เยียวยาอัณฑภาพ
อยู่ในราวป่านั้น ครั้นถึงเดือนท้ายฤดูคิมหันต์ เป็นเวลาที่สิ้นหญ้าและ
น้ำ เธอเหล่านั้นก็มีร่างกายซูบผอม เมื่อมีร่างกายซูบผอม กำลังเรี่ยวแรงก็
หมดไป เมื่อกำลังเรี่ยวแรงหมดไป เจโตวิมุตติก็เสื่อม เมื่อเจโตวิมุตติเสื่อม
แล้ว พวกเธอก็กลับหันเข้าสู่ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสนั่นอีก เมื่อ
เข้าไปแล้ว ลืมตัว บริโภคปัญจกามคุณ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมา ก็ประมาท
เมื่อประมาท ก็ถูกมารทำเอาได้ตามชอบใจในปัญจกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น
แม้สมณพราหมณ์พวกที่สองนั้น ก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้ ถ้ากระไร
เราจะต้องอาศัยอยู่ใกล้ ๆ ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสนั่น ครั้นอาศัย
อยู่ที่นั่นแล้ว ก็ไม่เข้าไปหาปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิส เมื่อไม่
ลืมตัวบริโภคปัญจกามคุณ ก็จะไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมา ก็จะไม่ประมาท
เมื่อไม่ประมาท ก็จะไม่ถูกมารทำเอาได้ตามชอบใจในปัญจกามคุณนั้น ครั้นคิด
ดังนี้แล้วสมณพราหมณ์เหล่านั้น ก็อาศัยอยู่ใกล้ ๆ ปัญจกามคุณของมารอันเป็น
โลกามิสนั่น ครั้นอาศัยอยู่ที่นั่นแล้ว ก็ไม่เข้าไปหาปัญจกามคุณของมารอัน
เป็นโลกามิส เมื่อไม่ลืมตัวบริโภคปัญจกามคุณ ก็ไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมา ก็ไม่
ประมาท เมื่อไม่ประมาท ก็ไม่ถูกมารทำเอาได้ตามใจชอบในปัญจกามคุณนั้น.
แต่ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นมีความเห็นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง
โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีพอย่างหนึ่ง สรีระ
อย่างหนึ่ง สัตว์ตายแล้วเกิด สัตว์ตายแล้วไม่เกิด สัตว์ตายแล้วเกิดก็มี ไม่เกิด

ก็มี สัตว์ตายแล้ว เกิดก็มีไซ้ ไม่เกิดก็มีไซ้ เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์ พวกที่สามนั้น ก็ไม่หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้ อย่างกระนั้นเลยเราต้องอาศัย อยู่ในที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง ครันอาศัยอยู่ในที่นั้นแล้ว ก็ไม่ เข้าไปหาปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสันั้น จะไม่ลืมหัดตัววิโรคปัญจกามคุณ เมื่อไม่เข้าไปหา ไม่ลืมหัดตัววิโรคปัญจกามคุณ ก็จะไม่มัวเมา เมื่อ ไม่มัวเมา ก็จะไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท ก็จะไม่ถูกมารทำเอาได้ตามชอบใจ ในปัญจกามคุณนั้น ครันคิดดังนี้แล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น ก็อาศัยอยู่ใน ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง เมื่ออาศัยอยู่ในที่นั้นแล้ว ก็ไม่เข้าไปหา ปัญจกามคุณของมารอันเป็นโลกามิสันั้น ไม่ลืมหัดตัววิโรคปัญจกามคุณ ก็ไม่ มัวเมา เมื่อไม่มัวเมา ก็ไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท ก็ไม่ถูกมารทำเอาได้ ตามชอบใจในปัญจกามคุณนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่สี่นั้น ก็หลุดพ้นอำนาจของมารไปได้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสมณพราหมณ์ พวกที่สี่นี้ว่า เปรียบเหมือนฝูงเนื้อฝูงที่สี่นั้น.

มารและบริวารของมารไปไม่ถึง

[๓๑๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง เป็นอย่างไร.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจาก อกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนี้เรากล่าวว่า ภิกษุได้ทำให้ตาบอด คือทำลายจักขุของ มารให้ไม่เห็นร่องรอยถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปกรรม.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีความ ผ่องใสแห่งจิตภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า

ภิกษุได้ทำให้ตาบอด คือทำลายจักขุของมารให้ไม่เห็นร่องรอย ถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปกรรม.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุมือเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุดุติยฌานที่พระอรียะทั้งหลาย สรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีมือเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า ภิกษุได้ทำให้ตาบอด คือทำลายจักขุของมารให้ไม่เห็นร่องรอยถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปกรรม.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มือเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า ภิกษุได้ทำให้ตาบอด คือทำลายจักขุของมารให้ไม่เห็นร่องรอย ถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปกรรม.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุได้บรรลุอากาศาณัญ-
จายตนฌานซึ่งมีบริกรรมว่า อากาศหาที่สุดมิได้ อยู่ เพราะเพิก รูปสัญญาเสีย
ทั้งสิ้น เพราะปฏิขสัญญาไม่ตั้งอยู่ เพราะไม่มีมนสิการนาคตสัญญาอยู่
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า ภิกษุได้ทำให้ตาบอด คือทำลายจักขุ
ของมารให้ไม่เห็นร่องรอยถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปกรรม.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุล่วงอากาศาณัญจาย-
ตนฌานโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว ได้บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน ซึ่งมี
บริกรรมว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ อยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า ภิกษุ
ได้ทำให้ตาบอด คือ ทำลายจักขุของมารให้ไม่เห็นร่องรอย ถึงความไม่
เห็นร่องรอย ถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปกรรม.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นมาสส์ เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 404

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือภิกษุล่วงวิญญาณ์ัญญาตณณาน โดยประการทั้งปวงเสียแล้ว ได้บรรลุอาภิกขัญญาตณณาน ซึ่งมีบริกรรมว่า อะไร ๆ ไม่มีอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า ภิกษุได้ทำให้ตาบอด คือทำลายจักขุของมารให้ไม่เห็นร่องรอย ถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปกรรม.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุล่วงอกภิกขัญญาตณณานโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว ได้บรรลุเนวสัณญานาสัณญญาตณณานอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า ภิกษุได้ทำให้ตาบอด คือทำลายจักขุของมารให้ไม่เห็นร่องรอย ถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปกรรม.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุล่วงเนวสัณญานาสัณญญาตณณานโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว ได้บรรลุสัณญาเวทิตนโรธอยู่ ก็และเพราะเห็นด้วยปัญญา เธอย่อมมีอาสวะสิ้นไป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า ภิกษุได้ทำให้ตาบอด คือทำลายจักขุของมารให้ไม่เห็นร่องรอย ถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปกรรม เป็นผู้ข้ามพ้นคณหาอันข้องอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกเสียได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระพุทธพจน์นี้จบลงแล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีความยินดีชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล.

จบ นีวาปสูตรที่ ๕

อรรถกถานิวาปสูตร

นิวาปสูตรเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

ฟังทราบวินิจฉัยในนิวาปสูตรนั้น ดังต่อไปนี้ ผู้ใดยอมปลูกพืชคือ
หญ้าไว้ในป่าเพื่อต้องการจะจับเนื้อด้วยตั้งใจว่า เราจะจับพวกเนื้อที่มากินหญ้า
นี้ได้สะดวก ผู้นั้น ชื่อว่า เนวาปีกะ. บทว่า นิวาปี ได้แก่ พืชที่พึงปลูก.
บทว่า นิวุตฺตํ ได้แก่ ปลูก. บทว่า มิคชาตา ได้แก่ ชุมเนื้อ. บทว่า
อนุปชฺช แปลว่า ไม่เข้าไปเบียดเบียน. บทว่า มุจฺจिता ได้แก่ สยบด้วย
อำนาจคัมภีระ อธิบายว่า หยั่งเข้าไปสู่หทัยด้วยคัมภีระแล้วให้ถึงอาการสยบ.
บทว่า มํทํ อापชฺชิสฺสนุติ ได้แก่ จักถึงความมัวเมาด้วยอำนาจมานะ.
บทว่า ปมาทํ ได้แก่ภาวะ คือความเป็นผู้มีสติหลงลืม. บทว่า ยถากาม-
กรณียา ภวิสฺสนุติ ความว่า เราปรารถนาโดยประการใด จักต้องกระทำ
โดยประการนั้น. บทว่า อิมสฺมि นิวาเป ได้แก่ ในที่เป็นที่เพาะปลูกนี้.
ได้ยินว่า จีนชื่อว่าหญ้าที่เพาะปลูกไว้ นี้ มีความงอกงามในฤดูแล้งก็มี. ฤดูแล้ง
ย่อมมีโดยประการใด ๆ หญ้านั้นย่อมเป็นกลุ่มที่บั่นเดียวกันเหมือนหญ้าละมาน
และเหมือนกลุ่มเมฆโดยประการนั้นๆ. พวกพรานใดในที่สำคัญด้วยน้ำแห่งหนึ่ง
แล้วปลูกหญ้านั้น ก็นำรวประกอบประตุรักษาไว้. ครั้นเมื่อใดในเวลาแล้งจัด
หญ้าทุกชนิดย่อมขาว น้ำเพียงชุ่มลิ้นก็หาได้ยาก ในเวลานั้นเนื้อทั้งหลาย
พากันกินหญ้าขาวและใบไม้เก่าๆ เทียวไปอย่างหวาดกลัวอยู่ คมกลืนหญ้าที่
เพาะปลูกไว้ ไม่คำนึงถึงการฆ่าและการจับเป็นต้น ชำมรื้อเข้าไป. จริงอยู่
หญ้าที่เพาะปลูกไว้ย่อมเป็นที่รัก ที่ชอบใจอย่างยิ่งของพวกเนื้อเหล่านั้น. เจ้าของ
หญ้าเห็นพวกเนื้อเหล่านั้น ทำเป็นเหมือนผลออกไป ๒-๓ วัน เปิดประตูไว้ใน

ภายในที่เพาะปลูก แม้บ่อน้ำก็มีในที่นั้น ๆ พวกเนื้อเข้าไปทางประตูที่เปิดไว้ กินและดื่มเท่านั้นก็หลีกไป. ในวันรุ่งขึ้นก็ไม่มีใครทำอะไร ๆ เพราะฉะนั้น จึงกระดิกหูกินดื่มแล้วไม่รีบไป. วันรุ่งขึ้นก็ไม่มีใครทำอะไร กิน ดื่มตามพอใจ เข้าไปนอนยังสุขุมทุมพุ่มไม้. พวกพรานรู้ว่าเนื้อเปลอ ก็ปิดประตูล้อมไว้ทุกตี ตั้งแต่ชายป่าไป. เนื้อเหล่านั้นถูกเจ้าของหญ้ากระทำได้ตามชอบใจในป่าหญ้านั้นด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ตตฺร ภิกฺขเว ได้แก่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เนื้อเหล่านั้น. บทว่า ปฐฺมา มิคฺชาตา ได้แก่ ขึ้นชื่อว่าหมู่เนื้อที่หนึ่งและที่สอง ย่อมไม่มี. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดตามลำดับหมู่เนื้อที่มาถึง แสดงระบุชื่อว่า เนื้อที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่. บทว่า อิฑฺธานุภาวา ได้แก่ เพราะจะต้องกระทำตามประสงค์. จริงอยู่ ความเป็นผู้เชี่ยวชาญนั้นแล ท่านประสงค์เอาว่าฤทธิ และว่าอำนาจในที่นี้. บทว่า ภยโภคา ได้แก่ จากการบริโภคด้วยความกลัว. บทว่า พลวิริยฺย ได้แก่ วาโยธาตุที่พัดไปมา อธิบายว่า วาโยธาตุ นั้นหายไป. บทว่า อุปนิสฺสาย อาสยฺย กปฺเปยฺยยาม ความว่า เมื่อพวกเนื้อนอนกินในภายในก็ดี มาแต่ภายนอกก็เที่ยวกินก็ดี ย่อมมีแต่ความกลัวเท่านั้น เนื้อเหล่านั้นคิดว่า ก็พวกเราอาศัยที่เพาะปลูกโน้น จึงอยู่อาศัย ณ ที่แห่งหนึ่ง. บทว่า อุปนิสฺสาย อาสยฺย กปฺปยีสฺส ความว่า ขึ้นชื่อว่า พวกพรานย่อมไม่มีความพลั้งเผลอทุก ๆ เวลา พวกเนื้ออาศัยที่เพาะปลูก (ไร่ ผักหญ้า) ด้วยตั้งใจว่า พวกเรานอนในสุขุมทุมพุ่มไม้ และเชิงรั้วในที่นั้น ๆ เมื่อพรานเหล่านั้นหลีกไปล้างหน้า หรือไปกินอาหาร จึงเข้าไปสู่ที่เพาะปลูก พอกิน ดื่มเสร็จแล้วก็เข้าไปสู่ที่อยู่ของตน แล้วอาศัยอยู่ในที่รกชัฏมีพุ่มไม้และเชิงรั้วเป็นต้น. บทว่า ญฺญชฺชิสฺส ได้แก่ รู้เวลาที่พวกพรานพลั้งเผลอโดยนัยดังกล่าวแล้ว ตะลี้ตะลานเข้าไปกิน. บทว่า เกญฺญภินฺโน ได้แก่ เกราฎีกศาสตร์

ที่ศึกษามา. บทว่า อิทธิมนฺตา แปลว่า เหมือนผู้มีฤทธิ์. บทว่า พรชนา ได้แก่ ยักษ์ ยักษ์เหล่านี้ไม่ใช่เนื้อ. บทว่า อาคตฺติ วา คตฺติ วา ได้แก่ พวกเราไม่รู้ความคิดของพรานเหล่านั้นดังนั้นว่า พวกเนื้อเหล่านี้ย่อมมาทางที่ชื่อนี้ ไปในที่โน้น. บทว่า ทณฺฑทวารุราหิ ได้แก่ ข่าย คือท่อนไม้และไม้ค้อน. บทว่า สมฺนุตาสฺสปลฺเลทสมฺนุปริวาเรสุ ความว่า คนปลุกไฟมีมายามาก คิดว่า เนื้อเหล่านี้ จักไม่ไปไกล จักนอนอยู่ในที่ใกล้นี้แหละ จึงล้อมถิ่นที่ของตนคือโอกาสที่ใหญ่รอบไร่ผัก บทว่า อทฺทสาสุ ความว่า ล้อมอย่างนี้แล้วก็เข่าข่ายโดยรอบจ้องดู. บทว่า ยตุถ เต ได้แก่ พวกพรานเหล่านั้นได้ไปจับในที่ใด ได้เห็นที่นั่น. บทว่า ยนฺนุน มยฺ ยตุถ อคฺติ ความว่า ได้ยินว่า พรานเหล่านั้นคิดอย่างนี้ว่า พวกเนื้อที่นอนกินอยู่ภายในก็ดี มาจากภายนอกกินอยู่ก็ดี อยู่ในที่ใกล้กินอยู่ก็ดี ย่อมมีความกลัวทั้งนั้นจริงอยู่ แม้เนื้อเหล่านั้นถูกล้อมจับด้วยข่าย เพราะฉะนั้น เนื้อเหล่านั้นจึงคิดดังนั้นว่า ถ้ากระไร เราจะพึงนอนในที่ที่พวกเขาทำไรและคนของพวกเขาทำไรไม่ไปไม่อยู่ บทว่า อญฺเณ ฆญฺเณตฺตสฺส นฺติ ได้แก่ เบียดเนื้ออื่น ๆ ที่อยู่ไกลแต่ที่นั่น ๆ. บทว่า เต ฆญฺเณตฺตสฺส นฺติ ได้แก่ เนื้อที่ถูกเบียดเหล่านั้นก็จะถูกเบียดตัวอื่น ๆ ที่อยู่ไกลกว่านั้น. บทว่า เอวํ อิมํ นิวาปี นิวุตฺตํ สพฺพโส มิคชาตา ริณฺณจิสฺส นฺติ ได้แก่ ชุมเนื้อหมู่เนื้อทั้งหมดจักละทิ้งไร่ผักที่พวกเราปลุกไว้. บทว่า อชฺชุนฺนเปกฺขเยยาม ได้แก่ พึ่งชวนขวยจับเนื้อเหล่านั้น. ก็เมื่อเนื้อทั้งหลายพากันมาด้วยอาการอย่างไรรู้ก็ตาม พวกเราก็จะได้ลูกเนื้อบ้าง เนื้อแก่บ้าง เนื้อกำลังน้อยบ้าง เนื้อปลัดฟุ้งบ้าง เมื่อไม่มาย่อมไม่ได้อะไร ๆ. บทว่า อชฺชุนฺนเปกฺขจิสฺส โข ภิกฺขเว ได้แก่ คิดอย่างนี้แล้วจึงได้ชวนขวย.

ในคำว่า **อมุ นิวาปี นิวุตต์ มารุตฺต อมุณี จ โลกามิสานิ** นี้
คำว่า นิวาปะกัถิ คำว่า โลกามิสานิกัถิ เป็นชื่อของกามคุณ ๕ ที่เป็นเหยื่อ
ของวิภูษะ. ก็มารวมได้เที่ยวหว่านกามคุณเหมือนพีช แต่แผ่อำนาจคลุมผู้ที่ยินดี
ในกามคุณ. ฉะนั้น กามคุณจึงชื่อว่า เป็นเหยื่อล่อของมาร. เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า **อมุ นิวาปี นิวุตต์ มารุตฺต** ดังนี้. บทว่า **น ปริมุจฺจิสฺสุ**
มารุตฺต อิทฺธานุภาวา ได้แก่ เป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจของมาร ถูกมารกระทำได้
ตามชอบใจ. นี้เป็นการเปรียบเทียบด้วยการบรรพชาพร้อมด้วยบุตรและภรรยา.
ชื่อว่า เจโตวิมุตติ ในคำว่า **เจโตวิมุตติ ปริหายิ** นั้น ได้แก่ อชยาศัย
ที่เกิดขึ้นว่า พวกเราจักอยู่ในป่า อธิบายว่า อชยาศัยนั้นเสื่อมแล้ว. ชื่อว่า
ตถูปเม อหิ ภิกฺขเว อิมะ ทุตฺติเย นี้เป็นการเปรียบเทียบด้วยการบรรพชา
ประกอบด้วยธรรมของพรหมณ์. จริงอยู่ พรหมณ์ทั้งหลายประพฤติกโमार
พรหมจรรย์ ๔๘ ปี คิดว่าจักสืบประเพณี เพราะกลัววิภูษะขาด แสงหาทรัพย์
ได้ภรรยา ครองเรือน เมื่อเกิดบุตรคนหนึ่ง คิดว่า เรามีบุตรแล้ว วิภูษะ
ไม่ขาดแล้ว สืบประเพณีแล้ว จึงออกบวชอีกหรือมีเมียตามเดิม. บทว่า **เอว**
หิ เต ภิกฺขเว ตติยา สมณพฺรหฺมณา น ปริมุจฺจิสฺสุ ความว่า สมณ-
พรหมณ์แม้เหล่านั้นไม่พ้นจากฤทธิ์ และอำนาจของมารเหมือนก่อน ได้เป็น
ผู้ถูกมารกระทำตามชอบใจ. ถามว่า ก็สมณพรหมณ์เหล่านั้นทำอย่างไร.
ตอบว่า สมณพรหมณ์เหล่านั้นไปยังบ้านนิคมและราชธานี ให้สร้างอาศรม
อยู่ในอารามและสวนนั้น ๆ ให้เด็กในตระกูลทั้งหลายศึกษาศิลปะมีประการต่างๆ
เช่น ศิลปะช่าง ม้า และรถเป็นต้น. ดังนั้น สมณพรหมณ์เหล่านั้น ถูกข้าย
คือทัญญูของมารผู้มีบาปรวบรัด ถูกมารกระทำได้ตามชอบใจ เหมือนฝูงเนื้อ
ที่สามที่ถูกล้อมด้วยตาข่าย.

ชื่อว่า **ตลุปเม** **อหัง** **ภิกขเว** **อิเม** **จตุตเถ** นี้ เป็นเครื่องนำมาเปรียบเทียบ
ศาสนานี้. บทว่า **อนุชฌมาลี** **มาริ** ความว่า ไม่ทำลายนัยน์ตาของมาร
แต่จิตของภิกษุผู้เข้ามาซึ่งเป็นบาทของวิปัสสนา ย่อมอาศัยอารมณ์นี้เป็นไป
ฉะนั้น มารจึงไม่สามารถจะเห็นได้ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **อนุชฌมาลี**
มาริ ดังนี้. บทว่า **อปทัง** **วชิตุวา** **มารจกขุ** ความว่า โดยปริยายนี้เอง
เธอจึงฆ่าโดยประการที่จักขุของมารไม่มีทางหมดหนทาง ไม่มีที่พึ่ง ปราศจาก
อารมณ์. บทว่า **อทสุสนัน** **ตโต** **ปาปิโมโต** ได้แก่ โดยปริยายนี้เอง มาร
ผู้มีบาปจึงมองไม่เห็น. จริงอยู่ มารนั้นไม่สามารถจะมองเห็นร่าง คือญาณ
ของภิกษุผู้เข้ามาซึ่งเป็นบาทของวิปัสสนานั้น ด้วยมังสจักขุของตนได้. บท
ว่า **ปญญา** **จสุส** **ทิสฺวา** **อาสวา** **ปริกฺขิมา** **โหนติ** ความว่า เพราะเห็น
อริยสัจ ๔ ด้วยมรรคปัญญา อาสวะ ๔ จึงสิ้นไป. บทว่า **ติณฺโณ** **โลเก**
วิสตฺติกํ ได้แก่ ถึงการนั้นบอแบบนี้ว่า **วิสตฺติกา** เพราะซึ้งอยู่และซ่านไป
ในโลก. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **วิสตฺติกา** ความว่า ที่ชื่อว่า **วิสตฺติกา**
เพราะอรรถว่าอะไร ชื่อว่า **วิสตฺติกา** เพราะอรรถว่า ซ่านไป แผ่ไป ขยาย
ไป ไพบูลย์ กว้างขวาง ปราศจากความสามารถ นำสิ่งที่เป็นพิษมา มีวาทะ
เป็นพิษ มีรากเป็นพิษ มีผลเป็นพิษ มีเครื่องบริโภคนั้นเป็นพิษ ก็หรือว่า
ตัณหานั้นกว้างขวาง ในรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า **วิสตฺติกา**. ผู้ข้าม ข้ามออก ข้ามขึ้นซึ่งตัณหา ซึ่งนับว่า
วิสตฺติกา ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **ติณฺโณ**
โลเก **วิสตฺติกํ** ดังนี้.

จบอรรถกถานิวาปสูตรที่ ๕

๖. ปาสาธาติสูตร

[๓๑๒] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งสงบถือบาตรจีวร เสด็จเข้าไปยังกรุงสาวัตถีเพื่อบิณฑบาต. ครั้งนั้น ภิกษุหลายรูปเข้าไปหาท่านพระอานนทก์กล่าวว่า ท่านอานนทก์ พวกข้าพเจ้าได้ฟังธรรมิกถา เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเวลานานมาแล้ว ขอให้พวกข้าพเจ้าได้ฟังธรรมิกถาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด.

ท่านพระอานนทก์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ขอพวกท่านจงไปสู่อาศรมของพราหมณ์ชื่อรัมมกะ จึงจะได้ฟังธรรมิกถาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า. ภิกษุเหล่านั้น ได้รับคำท่านพระอานนทก์แล้ว.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่กรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจจุณากันนี้แล้ว ตรัสเรียกท่านพระอานนทก์มาตรัสว่า อานนทก์ เราจะไปพักผ่อนกลางวันที่พักผ่อนกลางวันที่ปราสาทแห่งมิกคารมารดา (นางวิสาขา) ที่บุพพาราม. ท่านพระอานนทก์ได้ทูลรับพระคำรัสแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้ากับท่านพระอานนทก์ได้เสด็จไปพักผ่อนกลางวันที่พักผ่อนกลางวันที่ปราสาทแห่งมิกคารมารดาที่บุพพาราม เวลาเย็นเสด็จออกจากที่พักผ่อนแล้วตรัสเรียกท่านพระอานนทก์มาตรัสว่า อานนทก์ เรามาไปสร่งน้ำที่ทำบุพพโกฏฐกะ* ท่านพระอานนทก์ได้ทูลรับพระคำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้ากับท่านพระอานนทก์ได้เสด็จไปสร่งน้ำที่ทำบุพพโกฏฐกะ. สรงเสร็จแล้วจึงกลับขึ้นมาทรงจีวรผืนเดียวประทับยืนฝั่งพระองค์อยู่. ท่านพระอานนทก์กราบทูลว่า พระเจ้าข้าอาศรมของพราหมณ์ชื่อรัมมกะอยู่ ๑. ทำอาบน้ำตั้งอยู่ด้านปราจีน มีหาดทรายขาวสะอาดเป็นที่อาบน้ำ ๔ ที่ สำหรับกษัตริย์ ชาวเมือง พวกภิกษุ และพระพุทธรเจ้า ไม่อาบรวมกัน.

ไม่ไกล เป็นที่รื่นรมย์ น่าเลื่อมใส ขอโปรดเสด็จไปที่นั่นเพื่อทรงอนุเคราะห์
เกิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับโดยคุณิภาพ แล้วจึงเสด็จไปที่อาศรมของ
พราหมณ์ชื่อรัมมะ. สมัยนั้น ภิกษุหลายรูปนั่งสนทนาธรรมิกถากันอยู่ที่นั่น.
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนอยู่ที่ซุ้มประตูข้างนอก คอยให้ภิกษุเหล่านั้น
สนทนากันจบ.

ว่าด้วยการแสวงหา ๒ อย่าง

[๓๑๓] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า ภิกษุเหล่านั้น
สนทนากันจบแล้ว จึงทรงกระแอมแล้วเคาะบานประตู ภิกษุเหล่านั้นได้เปิด
ประตูรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปที่อาศรมของพราหมณ์ชื่อรัมมะ
ประทับนั่งบนอาสนะที่ได้จัดไว้ แล้วจึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนาเรื่องอะไรกัน และเรื่องอะไรที่พวกเธอ
สนทนากันค้างไว้. ภิกษุเหล่านั้นทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมิกถาปรารภ
ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล พวกข้าพระองค์พูดกันค้างอยู่ ก็พอดีพระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จมาถึง. จึงตรัสว่า ดีละ. ภิกษุทั้งหลาย การที่พวกเธอผู้เป็น
กุลบุตร ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธา นั่งสนทนาธรรมิกถากัน
เป็นการสมควร พวกเธอเมื่อนั่งประชุมกัน ควรทำกิจสองอย่าง คือสนทนา
ธรรมกันหรือนั่งนิ่งตามแบบพระอริยะ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา
สองอย่าง คือ การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐอย่างหนึ่ง การแสวงหาที่ประเสริฐ
อย่างหนึ่ง.

ว่าด้วยการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ

[๓๑๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐเป็นไฉน. คน
บางคนในโลกนี้ ตนเองเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งมีชาติ
เป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ เป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งมี
ชราความแก่เป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ เป็นผู้มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา

ก็ยังแสวงหาสิ่งนี้พยาธิความเจ็บไข้เป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ เป็นผู้ที่มีมรณะความตายเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งที่มีมรณะความตายเป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ เป็นผู้ที่มีโศกเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งมีโศกเศร้าเป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ เป็นผู้ที่มีสังกิเลสความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งมีสังกิเลสความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ. เธอบอกได้ไหมว่าอะไรคือสิ่งมีชาติเป็นธรรมดา. บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน เรียกว่าสิ่งนี้ชาติเป็นธรรมดา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งมีชาติเป็นธรรมดาเหล่านั้นเป็นอุปธิ ผู้ที่ติดพัน ลุ่มหลง เกี่ยวข้องในสิ่งมีชาติเป็นธรรมดาเหล่านั้น ชื่อว่าตนเองเป็นผู้มีชาติเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งมีชาติเป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ. เธอบอกได้ไหมว่าอะไรคือ สิ่งมีขราเป็นธรรมดา. บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน เรียกว่าสิ่งมีขราเป็นธรรมดา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งมีขราเป็นธรรมดาเหล่านั้นเป็นอุปธิ ผู้ที่ติดพัน ลุ่มหลง เกี่ยวข้อง ในสิ่งมีขราเป็นธรรมดาเหล่านั้นชื่อว่าตนเองเป็นผู้มีขราเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งนี้ขราเป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ. เธอบอกได้ไหมว่า อะไรเล่า คือ สิ่งมีพยาธิเป็นธรรมดา. บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน เรียกว่า สิ่งมีพยาธิเป็นธรรมดา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งมีพยาธิเป็นธรรมดาเหล่านั้นเป็นอุปธิ ผู้ที่ติดพันลุ่มหลงเกี่ยวข้อง ในสิ่งมีพยาธิเป็นธรรมดาเหล่านั้น ชื่อว่าตนเองเป็นผู้มีพยาธิเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งมีพยาธิเป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ. เธอบอกได้ไหมว่า อะไรเล่า คือสิ่งมีมรณะเป็นธรรมดา. บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน เรียกว่าสิ่งมีมรณะเป็นธรรมดา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งมีมรณะเป็นธรรมดาเหล่านั้นเป็นอุปธิ ผู้ที่ติดพัน ลุ่มหลง เกี่ยวข้อง ในสิ่งมีนรกเป็นธรรมดาเหล่านั้น ชื่อว่าตนเองเป็นผู้มีมรณะ

เป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งมีมรรณะเป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ. เธอบอกได้ไหม ว่าอะไรคือสิ่งมีความโสภเป็นธรรมดา. บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน เรียกว่าสิ่งมีความโสภเป็นธรรมดา. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งมีความโสภเป็นธรรมดาเหล่านั้นเป็นอุปธิ ผู้ที่คิดพัน ลุ่มหลง เกี่ยวข้อง ในสิ่งมีความโสภเป็นธรรมดาเหล่านั้น เชื่อว่าตนเองเป็นผู้มีความโสภเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งมีความโสภเป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ. เธอบอกได้ไหมว่าอะไรคือสิ่งมีกิเลสเป็นธรรมดา. บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน เรียกว่าสิ่งมีสังกิเลสเป็นธรรมดา. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งมีสังกิเลสเป็นธรรมดาเหล่านั้นเป็นอุปธิ ผู้ที่คิดพัน ลุ่มหลง เกี่ยวข้อง ในสิ่งมีสังกิเลสเป็นธรรมดาเหล่านั้น เชื่อว่าตนเองเป็นผู้มีสังกิเลสเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งมีสังกิเลสเป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่คือการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ.

ว่าด้วยการแสวงหาสิ่งประเสริฐ

[๓๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหาที่ประเสริฐเป็นไฉน. คนบางคนในโลกนี้ ตนเองเป็นผู้มีชาติเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีชาติเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหาพระนิพพาน ที่ไม่เกิด หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ ตนเองเป็นผู้มีชราเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีชราเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหาพระนิพพาน ที่ไม่แก่ หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ ตนเองเป็นผู้มีพยาธิเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีพยาธิเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหาพระนิพพาน หารพยาธิมิได้ หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะตนเอง มีมรรณะเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีมรรณะเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหาพระนิพพาน ที่ไม่ตาย หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ ตนเองเป็นผู้มีโสภเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีโสภเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหาพระนิพพาน ที่หาโสภมิได้ เกษมจากโยคะ ตนเองเป็นผู้มีสังกิเลสเป็นธรรมดา

ทราบชัดโทษในสิ่งมีสังกิเลสเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหาพระนิพพาน ที่ไม่
เศร้าหมอง หากรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้เกษมจากโยคะ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายนี้แล
คือการแสวงที่ประเสริฐ.

[๓๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เราก่อนแต่ตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้
เป็นโพธิสัตว์อยู่ ตนเองเป็นผู้มีชาติเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งมีชาติเป็น
ธรรมดานั้นแล เป็นผู้มิชราเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งมิชราเป็นธรรมดา
นั้นแล เป็นผู้มิพยาธิเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งมิพยาธิเป็นธรรมดานั้นแล
เป็นผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งมีมรณะเป็นธรรมดานั้นแล เป็นผู้
มิโสภเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งมีความโสภเป็นธรรมดานั้นแล เป็นผู้
มีสังกิเลสเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งมีสังกิเลสเป็นธรรมดานั้นแล เราจึงคิด
ดังนั้นว่า เราเป็นผู้มีชาติเป็นธรรมดา ทำไมจึงยังแสวงหาสิ่งมีชาติเป็นธรรมดา
อยู่เล่า เรามีชราเป็นธรรมดา ทำไมจึงแสวงหาสิ่งมิชราเป็นธรรมดาอยู่เล่า
เราเป็นผู้มิพยาธิเป็นธรรมดาทำไมจึงยังแสวงหาสิ่งมิพยาธิเป็นธรรมดาอยู่เล่า
เป็นผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ทำไมจึงยังแสวงหาสิ่งมีมรณะเป็นธรรมดาอยู่เล่า
เป็นผู้มิโสภเป็นธรรมดา ทำไมจึงยังแสวงหาสิ่งมิโสภเป็นธรรมดาอยู่เล่า
เป็นผู้มีสังกิเลสเป็นธรรมดา ทำไมจึงยังแสวงหาสิ่งมีสังกิเลสเป็นธรรมดาอยู่เล่า
ถ้ากระไร เราเมื่อเป็นผู้มีชาติเป็นธรรมดา ก็ควรทราบชัดโทษในสิ่งมีชาติ
เป็นธรรมดา แล้วแสวงหาพระนิพพาน ที่ไม่เกิด หากรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้
เกษมจากโยคะ เมื่อเป็นผู้มิชราเป็นธรรมดา ก็ควรทราบชัด โทษในสิ่งมิชรา
เป็นธรรมดา แล้วแสวงหาพระนิพพาน ที่ไม่แก่ หากรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้
เกษมจากโยคะ เมื่อเป็นผู้มิพยาธิเป็นธรรมดา ก็ควรทราบชัดโทษในสิ่ง
มิพยาธิเป็นธรรมดา แล้วแสวงหาพระนิพพาน ที่หาพยาธิมิได้ หากรรมอื่น
ยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ เมื่อเป็นผู้มีมรณะเป็นธรรมาก็ควรทราบชัด
โทษในสิ่งมีมรณะเป็นธรรม แล้วแสวงหาพระนิพพานที่ไม่ตาย หากรรมอื่น

ยิ่งกว่ามิได้เกษมจากโยคะ เมื่อเป็นผู้มีโสภเป็นธรรมดา ก็ควรทราบชัดโทษในสิ่งมีโสภเป็นธรรมดา แล้วแสวงหาพระนิพพาน ที่หาโสภมิได้ หาธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ เมื่อเป็นผู้มีสังกิเลสเป็นธรรมดา ก็ควรทราบชัดโทษในสิ่งมีสังกิเลสเป็นธรรมดา แล้วแสวงหาพระนิพพาน ที่ไม่เศร้าหมองหาธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้เกษมจากโยคะ.

เสด็จเข้าไปหาอาหารดาบส

[๓๑๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยต่อมา เรากำลังรุ่มนุ่น มีเกศา ค่ำสนิท ยังอยู่ในปฐมวัย เมื่อพระมารดาและพระบิดาไม่ทรงปรารถนาจะให้บวช มีพระพักตร์อาบด้วยน้ำพระเนตร ทรงกันแสงอยู่ จึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวช เมื่อบวชแล้ว ก็เสาะหาว่ากุศลเป็นอย่างไร ขณะที่แสวงหาทางสงบระงับอันประเสริฐซึ่งหาทางอื่นยิ่งกว่ามิได้ ได้เข้าไปหาอาหารดาบส กาลามโคตรแล้ว กล่าวว่ ท่านกาลามะ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพาศพรหมจรรย์ ในธรรมวินัยนี้. เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ อาหารดาบส กาลามโคตร จึงกล่าวกะเราว่า เชิญอยู่เถิดท่าน ธรรมนี้ก็เป็น ธรรมเช่นเดียวกับที่วิญชนทำให้แจ้งลัทธิของอาจารย์ตนด้วยความรู้ยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ไม่ช้าเลย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเรียนธรรมนั้นได้โดยรวดเร็ว ไม่นานเราเพียงเปิดปากเจรจาปราศรัยเท่านั้น เราก็กล่าวญาณวาทและเถรวาท ได้ และทั้งเราทั้งผู้อื่นก็ทราบชัดว่า เรารู้ เราเห็น. เราจึงคิดว่า อาหารดาบส กาลามโคตร ย่อมบอกธรรมนี้มีใช้โดยเหตุเพียงความเชื่ออย่างเดียวว่า เรากระทำให้แจ้งด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเองเข้าถึงอยู่ โดยที่แท้ อาหารดาบส กาลพโคตร ก็รู้เห็นธรรมนี้อยู่. ต่อนั้นเราจึงเข้าไปหาอาหารดาบส กาลามโคตร แล้วถามว่า ท่านกาลามะ ท่านกระทำให้แจ้งซึ่งธรรมนี้ ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึง บอกโดย ด้วยเหตุเพียงเท่าใด. เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ อาหารดาบส กาลามโคตร จึงบอกอากิญจัญญายตนสมาบัติแก่เรา. เราจึงคิดว่า มีใช้แต่

อาฬารดาบส กาลามโคตรเท่านั้นที่มีศรัทธาวิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แม้เราก็มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เหมือนกันผิฉะนั้น เราต้องเริ่มบำเพ็ญเพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่อาฬารดาบส กาลามโคตรบอกว่ากระทำให้ง่าย ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึงอยู่ได้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ต่อมาไม่นานนักเราก็ก่อกระทำให้ง่ายซึ่งธรรมนั้น ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึงอยู่ได้ ต่อนั้นเราจึงเข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตร แล้วถามว่า ท่านกาลามะ ท่านกระทำให้ง่ายซึ่งธรรมนี้ ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึง บอกได้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หรือ.

อา. ผู้มีอายุ แม้ข้าพเจ้ากระทำให้ง่ายซึ่งธรรมนี้ ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึง บอกได้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แหละ.

พ. ท่านกาลามะ แม้ข้าพเจ้าก็กระทำให้ง่ายซึ่งธรรมนี้ ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึงอยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้เหมือนกัน.

อา. เป็นลาภของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้เห็นสพรหมจารีเช่นท่าน เพราะข้าพเจ้ากระทำให้ง่ายซึ่งธรรมดา ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึง บอกได้ ท่านก็กระทำให้ง่ายซึ่งธรรมนั้น ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึงอยู่ได้ ท่านกระทำให้ง่ายซึ่งธรรมใด เข้าถึงอยู่ได้ ข้าพเจ้าก็กระทำให้ง่ายซึ่งธรรมนั้น ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึง บอกได้ ข้าพเจ้าทราบธรรมใด ท่านก็ทราบธรรมนั้น ท่านทราบธรรมใด ข้าพเจ้าก็ทราบธรรมนั้น เป็นอันว่า ข้าพเจ้าเป็นเช่นใด ท่านก็เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใด ข้าพเจ้าก็เป็นเช่นนั้น มาเถิด บัดนี้ เราทั้งสองจะอยู่ร่วมกันบริหารคณะนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อาฬารดาบส กาลามโคตร ทั้งที่เป็นอาจารย์ของเราก็อยกย่องเราผู้เป็นศิษย์ให้สม่าเสมอกับตน และบูชาเราอย่างโอฬาร ด้วยประการฉะนี้. แต่เราคิดว่า ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทา วิราคะ นิโรธะ อุปสมะ อภิญญา

สัมโพธิ และนิพพาน ย่อมเป็นไปเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติเท่านั้น. เราไม่พอใจ เบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป.

เสด็จเข้าไปหาอุททกดาบส

[๓๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นเป็นผู้เสาะหาว่ากุศลเป็นอย่างไร ขณะที่แสวงหาทางสงบระงับอันประเสริฐ ซึ่งหาทางอื่นยิ่งกว่ามิได้ ได้เข้าไปหาอุททกดาบส รามบุตร แล้วกล่าวว่า ท่านรามะ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้. เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ อุททกดาบส รามบุตร จึงกล่าวกะเราว่า เชิญอยู่เถิดท่าน ธรรมนี้เป็นเช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนทำให้แจ้งลัทธิของอาจารย์ตนด้วยความรู้ยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ไม่ช้าเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเรียนธรรมนั้นได้โดยรวดเร็ว ไม่ช้าเลยเพียงเปิดปากเจรจาปราศรัยเท่านั้น เราก็กล่าวญาณวาท และเถรวาทได้ และทั้งเราทั้งผู้อื่นก็ทราบชัดว่า เรารู้เราเห็น. เราจึงคิดว่า รามบุตรย่อมบอกธรรมนี้ มิใช่โดยเหตุเพียงความเชื่ออย่างเดียวว่า เรากระทำให้แจ้ง ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึงอยู่ได้ โดยที่แท้ รามบุตรก็รู้เห็นธรรมนี้อยู่. ต่อนั้นเราจึงเข้าไปหาอุททกดาบส รามบุตร แล้วถามว่า ท่านรามะ ท่านกระทำให้แจ้งซึ่งธรรมนี้ ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึง บอกได้ ด้วยเหตุเพียงเท่าใด. เมื่อเราถามอย่างนี้ อุททกดาบส รามบุตร จึงบอกเนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติแก่เรา. เราจึงคิดว่า มิใช่แต่เพียงอุททกดาบส รามบุตรเท่านั้นที่มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แม้เราก็มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เหมือนกัน ฉะนั้น เราต้องเริ่มบำเพ็ญเพียรเพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่อุททกดาบส รามบุตร บอกว่า การทำให้แจ้ง ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึงอยู่ได้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราก็ได้กระทำให้แจ้งซึ่งธรรมนั้น ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึงอยู่ ต่อนั้นเราจึงเข้าไปหาอุททกดาบส รามบุตร แล้วถาม

ว่า ท่านรามะ ท่านกระทำให้แจ้งซึ่งธรรมนี้ ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึงบอกได้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หรือ.

อุ. ผู้มีอายุ แม้ข้าพเจ้าก็กระทำให้แจ้งซึ่งธรรมนั้น ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึง บอกได้ โดยเหตุเพียงเท่านี้แหละ.

พ. ท่านรามะ แม้ข้าพเจ้าก็กระทำให้แจ้งซึ่งธรรมนี้ ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเอง ด้วยเหตุเท่านี้เหมือนกัน.

อุ. เป็นลาภของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้เห็นสพรหมจारीเช่นท่าน เพราะท่านรามะกระทำให้แจ้งซึ่งธรรมใด ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึง บอกได้ ท่านก็กระทำให้แจ้งซึ่งธรรมนั้น ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึง บอกได้ ท่านรามะทำให้แจ้งซึ่งธรรมใด ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึงอยู่ได้ ท่านรามะก็กระทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมนั้น ด้วยความรู้ยิ่งโดยตนเอง เข้าถึง บอกได้ ท่านรามะได้ทราบธรรมใด ท่านก็ทราบธรรมนั้น ท่านทราบธรรมใด ท่านรามะก็ได้ทราบธรรมนั้น เป็นอันว่าท่านรามะเป็นเช่นใด ท่านก็ได้เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใด ท่านรามะก็ได้เป็นเช่นนั้น มาเถิด บัดนี้ เราทั้งสองจะอยู่ร่วมกัน บริหารคณะนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุทกดาบส รามบุตร ทั้งที่เป็นสพรหมจारीของเรา ก็ยกย่องเราไว้ในฐานอาจารย์ และบูชาเราอย่างโอรพารด้วยประการฉะนี้. แต่เราคิดว่าธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทา วิกาละ นิโรธะ อุปสมะ อภิญญา สัมโพธะ และนิพพาน ย่อมเป็นไปเพื่อเข้าถึงเนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติเท่านั้น เราไม่พอใจ เบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป.

[๓๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นเป็นผู้ชอบเสาะหาว่ากุศลเป็นอย่างไร ขณะที่แสวงหาทางสงบระงับอันประเสริฐ ซึ่งหาทางอื่นยิ่งกว่ามิได้ เมื่อเที่ยวจาริกไปในมคธชนบทโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอรุเวลาเสนาณิกม

ได้เห็นภูมิภาคที่นารีนรมย์ มีราวป่าเป็นที่เพลินใจ มีแม่น้ำไหลเอื่อย มีทำน้ำสะอาดดี นารีนรมย์ มีโคจรคามตั้งอยู่โดยรอบ. เราจึงคิดว่า ภูมิภาคเป็นที่นารีนรมย์หนอ มีราวป่าเป็นที่เพลินใจ มีแม่น้ำไหลเอื่อย มีทำน้ำสะอาดดี นารีนรมย์ มีโคจรคามตั้งอยู่โดยรอบ เป็นที่สมควรเริ่มบำเพ็ญเพียรของกุลบุตร ผู้ต้องการจะบำเพ็ญเพียร เราจึงนั่ง ณ ที่นั้น ด้วยคิดว่า ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร.

[๓๒๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราโดยตนเอง เป็นผู้มิชาติเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมิชาติเป็นธรรมดา แสวงหาจนได้บรรลุนิพพาน ที่ไม่เกิดหากรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ. เป็นผู้มิชราเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมิชราเป็นธรรมดา แสวงหาจนได้บรรลุนิพพาน ที่ไม่แก่ หากรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ. เป็นผู้มิพยาธิเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมิพยาธิเป็นธรรมดา แสวงหาจนได้บรรลุนิพพาน ที่หาพยาธิมิได้ หากรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ. เป็นผู้มิภระเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมิภระเป็นธรรมดา แสวงหาจนได้บรรลุนิพพาน ที่ไม่ตาย หากรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ. เป็นผู้มิโสภเป็นธรรมดา แสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่หาโสภมิได้ หากรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ. เป็นผู้มิสังกิเลสเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมิสังกิเลสเป็นธรรมดา แสวงหาจนได้บรรลุนิพพาน ที่ไม่เศร้าหมอง หากรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ. และญาณทัสสนะได้เกิดแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด ไม่มีภพใหม่ต่อไป.

ทรงระลึกถึงธรรม

[๓๒๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความดำริว่า ธรรมที่เราได้บรรลุนีลิก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต หยั่งไม่ได้ ด้วยความตรึก ละเอียด รู้ได้แต่บังคิต ส่วนหมู่สัตว์นี้เป็นผู้ยินดีเพลิดเพลิน

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นมาสก์ เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 420

ใจในอาลัย ยากที่จะเห็นปฏิจสมุปบาทที่เป็นปัจจัยแห่งกรรมเหล่านี้ได้ และยากที่จะเห็นกรรมที่สงบสังขารทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นค้นหาเป็นที่สำรอก เป็นที่ดับ เป็นที่ออกจากค้นหา ก็ถ้าเราพึงแสดงกรรม และคนอื่นไม่รู้ทั่วถึงกรรมของเรา เราก็จะลำบากเหน็ดเหนื่อยเปล่า. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทั้งกาลาอันอัศจรรย์น้อย ที่เราไม่เคยได้สดับมาแต่ก่อน ก็ได้แจ่มแจ้งแก่เรา ดังนี้ว่า

บัดนี้ ไม่ควรประกาศกรรมที่เรา

บรรลุได้โดยยาก กรรมนี้ชนผู้มีราคะโทสะ

หนาแน่น ตรัสรู้ไม่ได้โดยง่ายตนผู้กำหนด

ด้วยอำนาจราคะ ถูกต้องวิชาความมืด

หุ้มห่อไว้ ย่อมไม่เห็นกรรมที่ทวนกระแส

โลก อันละเอียดเป็นอนุลิกซึ่ง เห็น

ได้ยาก.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราคิดเห็นเช่นนี้ ก็มีจิตน้อมไปเพื่อชวนขายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อแสดงกรรม.

สหัมบดีพรหมทูลให้ทรงแสดงกรรม

[๓๒๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น สหัมบดีพรหมทราบความดำริของเรา จึงได้มีความปริวิตกว่า โอ โลกจะฉิบหายهلكลาญเสียแล้วหนอ เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระทัยน้อมไปเพื่อชวนขายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อทรงแสดงกรรม. สหัมบดีพรหมจึงอันตรธานจากพรหมโลกมาปรากฏตัวตรงหน้าเรา คล้ายกับบุรุษผู้มีกำลัง เขยียดแขนทึงอเข้า หรืออแขนที่เขยียดออก ฉะนั้น. แล้วจึงเลวียงฝ่าห่มประคองอัญชลีมาทางเรา กล่าวว่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงกรรม ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงกรรม สัตว์ผู้มีกิเลสจตุลิตี่ดวงตาน้อยเป็นปกติมีอยู่ เพราะ

ไม่ได้สดับธรรม สัตว์เหล่านั้นจึงเสื่อม ผู้ที่รู้ธรรมจักมีอยู่. ครั้นสหัมบดีพรหม
กล่าวดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาประพันธ์ต่อไปดังนี้ว่า

แต่ก่อนในแคว้นมคธ ได้ปรากฏมี
ธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ ซึ่งชนพวกที่มีมลทิน
คิดกันไว้ ขอพระองค์โปรดทรงเปิดประตู
อมฤตนครเถิด ขอสัตว์ทั้งหลาย จงสดับ
ธรรมที่พระองค์ผู้ทรงหมดมลทินตรัสรู้
ชนผู้ยวบยอดเขาศิลาพึงเห็นประมุขชน
ได้โดยรอบ ฉันทใด ข้าแต่พระองค์ผู้มี
พระปรีชา มีพระเนตรคือปัญญาโดยรอบ
ขอพระองค์ผู้ปราศจากโทษ โปรดเสด็จ
ขึ้นปราสาทที่สำเร็จด้วยธรรม ซึ่งมีอุปมา
ฉันทนั้น ทรงตรวจดูประมุขชนผู้ระงมด้วย
โทษ ถูกชาติชราครอบงำ ข้าแต่พระองค์
ผู้ทรงความเพียร ทรงพิชิตสงคราม ผู้นำ
หมู่สัตว์ ผู้หากิเลสมิได้ โปรดเสด็จลุกขึ้น
จาริกโปรดสัตว์ในโลก ขอพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมเถิด ผู้รู้ทั่วถึง
จักมีอยู่.

[๓๒๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรารู้การอาราธนาของสหัมบดีพรหม
และอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงได้ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ก็ได้เห็น
เหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสจตุลฺลีในดวงตาน้อยก็มี ผู้มีกิเลสจตุลฺลีในดวงตามากก็มี ผู้มี
อินทรีย์กล้าก็มี ผู้มีอินทรีย์อ่อนก็มี ผู้มีอาการดีก็มี ผู้มีอาการชั่วก็มี ผู้พอจะ

ฟังสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ผู้จะฟังสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกมีปกติเห็นโทษและภัยในปรโลก เปรียบเหมือนในกอบอุบล ในกอบปทุม หรือในกอบนุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกนุณฑริก บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่กับน้ำจมนอยู่ภายในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงไว้ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่กับน้ำ ตั้งอยู่เสมอกับน้ำ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่พ้นน้ำขึ้นมาแล้วตั้งอยู่ นำซึมเข้าไปไม่ได้ ฉนั้นใด เราขณะที่ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ก็ได้เห็นเหล่าสัตว์ ฉนั้นนั้น บางพวกมีกิเลสจุกฐลีในดวงตาน้อย บางพวกมีกิเลสจุกฐลีในดวงตามาก บางพวกมีอินทรีย์กล้า บางพวกมีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอาการดี บางพวกมีอาการชั่ว บางพวกพอจะสอนให้รู้ได้ง่าย บางพวกสอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมีปกติเห็นโทษและภัยในปรโลก. เราจึงได้กล่าวกล่าวคาถาตอบสหัมบดีพรหมว่า

เราได้เปิดประตูมฤตธรรมแล้ว ขอ

เหล่าชนผู้สดับจงปล่อยศรัทธาออกรับ

คู่อ่อนพรหม เราสำคัญว่าจะลำบาก

จึงไม่กล่าวธรรมที่ประณีตซึ่งเราคล่อง-

แคล้วในหมู่มนุษย์.

เมื่อสหัมบดีพรหมทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานโอกาส เพื่อแสดงธรรมแล้ว จึงอภิวัต กระทำประทักษิณ อันตรธานไปในที่นั้น.

ทรงระลึกถึงการแสดงธรรมครั้งแรก

[๓๒๔] คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย เราดำริว่า เราจะแสดงธรรมครั้งแรก แก่ใครหนอ ใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้เร็ว. เราจึงคิดว่า อาพารดาบสกาลามโคตร นี้แล เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา มีกิเลสจุกฐลีในดวงตาน้อยมานาน ถ้า กระไร ฟังแสดงธรรมครั้งแรกแก่เธอ เธอจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้เร็ว. ครั้งนั้น

เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาเราแล้วบอกว่า พระองค์ผู้เจริญ อาพารดาบส กาลาม-
โคตร มรณภาพไปแล้วได้ ๗ วัน. อนึ่ง เราก็เกิดญาณทัสสนะรู้เห็นว่า อาพาร-
ดาบส กาลามโคตร เป็นผู้เสื่อมใหญ่เสียแล้วหนอ เพราะถ้าเธอฟังได้ระดับ
ธรรมนี้ไซ้รู้ ก็จะฟังรู้ทั่วถึงได้เร็ว. เราจึงคิดว่า เราจะแสดงธรรมครั้งแรกแก่
ใครหนอ ใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้เร็ว. เราจึงคิดว่า อุททกดาบส รามบุตร
นี้แล เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา มีกิเลสจุกฐลีในดวงตาน้อยมานาน ถ้า
กระไร เราพึงแสดงธรรมครั้งแรกแก่เธอ เธอจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้เร็ว ครั้งนั้น
เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาเราแล้วบอกว่า พระองค์ผู้เจริญ อุททกดาบส รามบุตร
ได้มรณภาพไปเสียแล้วเมื่อเย็นวานนี้. อนึ่ง เราก็เกิดญาณทัสสนะรู้เห็นว่า
อุททกดาบส รามบุตร ได้มรณภาพไปเสียแล้วเมื่อเย็นวานนี้ เราจึงคิดว่า
อุททกดาบส รามบุตร เป็นผู้เสื่อมใหญ่เสียแล้วหนอ เพราะถ้าเธอฟังได้ระดับ
ธรรมนี้ไซ้รู้ ก็จะฟังรู้ทั่วถึงได้โดยเร็ว. เราจึงคิดว่าเราจะแสดงธรรมครั้งแรก
แก่ใครหนอ ใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้เร็ว. เราจึงคิดว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์
ได้อุปัฏฐากเรา ผู้กำลังบำเพ็ญเพียรอยู่ เป็นผู้มึอุปการะแก่เรามาก ถ้ากระไร
เราพึงแสดงธรรมครั้งแรกแก่พวกเธอ เราจึงคิดว่า บัดนี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่
ไหนหนอ เราก็รู้ได้ว่าภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี
ด้วยทิพยจักขุที่บริสุทธี ล่วงจักขุของมนุษย์ ครั้นเราอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาพอ
สมควรแล้ว จึงได้ออกจาริกไปกรุงพาราณสี.

[๓๒๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อาชีวกชื่ออุปกะ ได้พบเราผู้กำลังเดิน
ทางไกลที่ระหว่างตำบลคยาและต้นมหาโพธิ์ จึงถามเราว่า ผู้มีอายุ อินทรีย์
ของท่านผ่องใสนัก จวีรธรรมของท่านบริสุทธีผู้ค่อง ท่านบวชเฉพาะใคร
ใครเป็นศาสดาของท่านหรือท่านชอบใจธรรมของใคร. เมื่ออุปกะชีวกถามอย่าง
นี้ เราจึงได้กล่าวคาถาตอบว่า

เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง รู้
ธรรมทั้งปวง ได้ติดข้องในธรรมทั้งปวง ละ
เว้นธรรมทั้งปวงไปในธรรมเป็นสันตตัณห
เพราะรู้ยิ่งด้วยตนเอง เราจะพึงแสดงใครเล่า
ว่าเป็นอาจารย์ อาจารย์ของเราไม่มี ผู้ที่
เหมือนเราไม่มี ผู้ที่เทียบเสมอเราไม่มี ใน
โลกทั้งเทวโลก ความจริงเราเป็นพระอร-
หันต์เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยมเป็นเอกเป็นสัม-
มาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เย็น ดับกิเลสแล้ว
เราจะไปราชนาธิของชาวกาฬีเพื่อประกาศ
ธรรมจักร โดยหมายจะย่ออมฤตเกริกลอง
ธรรม ในโลกที่มีดমন.

อุปกอาชีวถามเราว่า เหตุใดท่านจึงปฏิญาณว่าเป็นอรหันตอนันต
ชินะ เราจึงกล่าวคาถาตอบว่า

ผู้ที่ถึงอัสวัคชัยเช่นเรา ย่อมเป็น
ผู้มีนามว่าชินะ เพราะเราชนะบาปธรรมทั้ง
หลายแล้ว ฉะนั้น เราจึงมีนามว่า ชินะ.
เมื่อเรากล่าวตอบอย่างนี้ อุปกอาชีวคนนั้นได้กล่าวว่า เป็นเช่นนั้น
หรือ ท่าน แล้วสิ้นศิระยะ แยกทางไป.

โปรดปัญจวัคคีย์

[๓๒๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจาริกไปโดยลำดับ ถึงป่าอิสิ
ปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี เข้าไปหาพวกภิกษุปัญจวัคคีย์. พวกภิกษุ
ปัญจวัคคีย์เห็นเราเดินทางมาแต่ไกล จึงได้นัดหมายกันว่า ท่านพระสมณโคดม
พระองค์นี้เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมาก

กำลังเสด็จมา พวกเราไม่ต้องไหว้ ไม่ต้องลุกขึ้นยืนรับ ไม่ต้องรับบาตรจีวร แต่จะต้องปูอาสนะไว้ ถ้าทรงปรารธนา ก็จักประทับนั่ง. เมื่อเราเข้าไปใกล้ พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ไม่สามารถดำรงอยู่ในชื่อนัดหมายกัน บางรูปลุกขึ้นรับบาตรจีวร บางรูปปูอาสนะ บางรูปตั้งน้ำล้างเท้า แต่พูดกับเราโดยระบุนาม และใช้คำพูดว่า "อาวุโส". เราจึงบอกภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าได้พูดกับตถาคตโดยระบุนาม และใช้คำพูดว่า "อาวุโส" ตถาคตได้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ พวกเธอจงเจียโศตลงสดับ เราจะสอนอมฤตธรรมที่เราได้บรรลุ เราจะแสดงธรรม เมื่อพวกเธอปฏิบัติตามที่เราสอน ไม่นานนัก ก็จักกระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์ อันเป็นคุณยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชโดยชอบ มุ่งหมาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ เมื่อเรากล่าวอย่างนี้แล้ว พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ได้กล่าวกะเราว่า อาวุโส โคดม แม้เพราะการประพุดตอย่างนั้น เพราะการปฏิบัติอย่างนั้น เพราะการบำเพ็ญทุกกรกิริยาอย่างนั้น ท่านก็ไม่ได้บรรลุอุตตริมนุสสรธรรมที่พอจะเป็นอริยญาณทัสสนะชั้นพิเศษ ก็บัดนี้ไฉนเล่า ท่านผู้เป็นคนมักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก จักบรรลุอุตตริมนุสสรธรรมที่พอจะเป็นอริยญาณทัสสนะชั้นพิเศษได้. เมื่อพวกภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนี้แล้ว เราจึงได้กล่าวว่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมิได้เป็นคนมักมาก มิได้คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมาก ตถาคตได้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ พวกเธอจงเจียโศตลงสดับ เราจะสอนอมฤตธรรมที่เราได้บรรลุ เราจะแสดงธรรม เมื่อพวกเธอปฏิบัติตามที่เราสอน ไม่นานนัก ก็จักกระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์ อันเป็นคุณยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชโดยชอบ มุ่งหมาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่. พวกภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวคัดค้านอยู่อย่างนี้ เราจึงได้กล่าวว่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

เธอทั้งหลายจำได้หรือไม่ว่า คำอย่างนี้ เราได้เคยพูดมาแล้วแต่ก่อน พวกภิกษุ
ปัจฉิมศรัยกล่าวว่า พระองค์ผู้เจริญ คำอย่างนี้พระองค์มิได้เคยตรัสเลย. เรา
จึงกล่าวว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมิได้เป็นคนมักมาก มิได้คลายความ
เพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ตถาคตได้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ
พวกเธอจงเงี้ยวโศตลงสดับ เราจะสอนอมฤตธรรมที่เราได้บรรลุ เราจะแสดง
ธรรม เมื่อพวกเธอปฏิบัติตามที่เราสอน ไม่นานนัก ก็จักกระทำให้แจ้งซึ่งที่
สุดพรหมจรรย์อันเป็นคุณยอดเยี่ยมที่กุลบุตร ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชโดย
ชอบ มุ่งหมาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. เราจึงสามารถให้
พวกภิกษุปัจฉิมศรัยยอมเข้าใจ. เรากล่าวสอนภิกษุทั้งสองรูป ภิกษุสามรูปก็เที่ยว
ไปบิณฑบาต เราทั้งหกรูปฉันบิณฑบาตที่ภิกษุสามรูปนำมา เรากล่าวสอนภิกษุ
สามรูป ภิกษุสองรูปก็เที่ยวไปบิณฑบาต เราทั้งหกรูปฉันบิณฑบาตที่ภิกษุ
สองรูปนำมา. ครั้งนั้น พวกภิกษุปัจฉิมศรัยซึ่งเราโอวาทอนุศาสน์อยู่อย่างนี้ โดย
ตนเองเป็นผู้มีชาติเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีชาติเป็นธรรมดา แสวงหาจน
ได้บรรลุนิพพาน ที่ไม่เกิด หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ,
เป็นผู้มีชราเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีชราเป็นธรรมดา แสวงหาจนได้
บรรลุนิพพาน ที่ไม่แก่ หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ, เป็นผู้
มีพยาธิเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีพยาธิเป็นธรรมดา แสวงหาจนได้
บรรลุนิพพาน ที่หาพยาธิมิได้ หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ, เป็น
ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีมรณะเป็นธรรมดา แสวงหาจน
ได้บรรลุนิพพานที่ไม่ตาย หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ, เป็นผู้
มีโสภเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีโสภเป็นธรรมดา แสวงหาจนได้บรรลุ
นิพพาน ที่หาโสภมิได้ หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ, เป็นผู้มั่ง
กิเลสเป็นธรรมดา ทราบชัดโทษในสิ่งมีสังกิเลสเป็นธรรมดา แสวงหาจนได้

บรรลุนิพพาน ที่ไม่เศร้าหมอง หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ. และพวกภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นได้เกิดญาณทัสสนะขึ้นมาว่า วิมุตติของพวกเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด ไม่มีภพใหม่ต่อไป.

[๓๒๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้านคุณเหล่านั้นมี ๕ กามคุณ ๕ เป็นไฉน คือ รูปที่พึงรู้ได้ด้วยจักขุ ซึ่งเป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงที่พึงทราบชัดได้ด้วยโสต...กลิ่นที่พึงรู้สึกได้ด้วยฆานะ... รสที่พึงรู้ได้ด้วยชีวหา... โผฏฐัพพะที่พึงรู้ได้ด้วยกาย ซึ่งเป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ เหล่านี้แล สมณพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งใฝ่ฝัน ลุ่มหลง คิดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่จะคิดนำตนออก ย่อมบริโภคนกามคุณ ๕ เหล่านี้ สมณพราหมณ์พวกนั้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นผู้ถึงความเสื่อมความพินาศ ถูกมารผู้ใจบาปกระทำได้ตามต้องการ.

อุปมาด้วยเนื้อ ๓ อย่าง

[๓๒๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า เนื้อป่าที่ติดบ่วงนอนทับกองบ่วง พึงทราบว่าเป็นสัตว์ถึงความเสื่อมความพินาศ ถูกพรานกระทำได้ตามต้องการ เมื่อพรานเดินเข้ามา ก็หนีไปไม่ได้ ตามปรารถนา จันใด สมณพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งใฝ่ฝัน ลุ่มหลง คิดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่จะคิดนำตนออก ย่อมบริโภคนกามคุณ ๕ เหล่านี้ สมณพราหมณ์พวกนั้นบัณฑิตพึงทราบว่าเป็นผู้ถึงความเสื่อมความพินาศ ถูกมารผู้ใจบาปกระทำได้ตามต้องการ จันนั้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งไม่ใฝ่ฝัน ไม่ลุ่มหลง ไม่คิดพัน เห็นโทษ มีปัญญาที่จะคิดนำตนออก ย่อมบริโภคนกามคุณ ๕ เหล่านี้ สมณพราหมณ์พวกนั้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นผู้ไม่ถึงความเสื่อมความพินาศ ไม่ถูกมารผู้ใจบาปกระทำได้ตาม

ต้องการ. เหมือนอย่างว่า เนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วง นอนทับกองบ่วง ฟิงทราบ ว่า เป็นสัตว์ไม่ถึงความเสื่อมความพินาศ ไม่ถูกพรานกระทำได้ตามต้องการ เมื่อพรานเดินเข้ามา ก็หนีไปตามปรารถนา ฉันทไค สมณพราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งไม่ไผ่ฝืนไม่ลุ่มหลง ไม่คิดพัน เห็นโทษ มีปัญญาที่จะคิดนำตน ออก ย่อมบริโศกคามคุณ ๕ เหล่านี้ สมณพราหมณ์พวกนั้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นผู้ไม่ถึงความเสื่อมความพินาศ ไม่ถูกมารผู้ใจบาปกระทำได้ตามต้องการ ฉะนั้น.

อนึ่ง เหมือนอย่างว่า เนื้อป่า เมื่อเที่ยวไปในป่าใหญ่ ย่อมเดิน ขึ้น นั่ง นอน เบาใจ เพราะพรานป่าไม่พบ ฉันทไค ภิกษุก็ฉันทไค สงัด จากคาม จากอกุศลธรรม ย่อมบรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและ สุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ภิกษุนี้เรียกว่า ได้ทำมารให้มิด ไม่มีร่องรอย ทำลายจักขุ ของมาร ไม่ให้มารมองเห็น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุบรรลุทุติยฌานมีความ ผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป ไม่มี วิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ ภิกษุนี้เรียกว่า ได้ทำมารให้มิด ไม่มีร่องรอย ทำลายจักขุของมาร ไม่ให้มารมองเห็นรอย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ สัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอริยะ ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มิดอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ภิกษุนี้ เรียกว่า ได้ทำมารให้มิด ไม่มีร่องรอยทำลายจักขุของมาร ไม่ให้มารมองเห็นรอย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ไม่มี ทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มี

อุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธฺิอยู่ ภิกษุนี้เรียกว่า ได้ทำมารให้มืด ไม่มีร่องรอย ทำลายจักขุของมาร ไม่ให้มารมองเห็นรอย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุเข้าถึงอากาสนัญจาย-
ตณฺณานวํ อากาสนาที่สุคฺมิได้ เพราะก้าวล่วงรูปสัณฺญา ดับปฏิมสัณฺญา ไม่
มนสิการนาถตตสัณฺญาโดยประการทั้งปวงอยู่ ภิกษุนี้เรียกว่า ได้ทำมารให้มืด
ไม่มีร่องรอย ทำลายจักขุของมาร ไม่ให้มารมองเห็นรอย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุล่วงอากาสนัญจาย
ตณฺณาน เสียบโดยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณัญจายตณฺณาน วิญญาณ
นาที่สุคฺมิได้อยู่ ภิกษุนี้เรียกว่า ได้ทำมารให้มืด ไม่มีร่องรอย ทำลายจักขุของ
มารไม่ให้มารมองเห็นรอย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุล่วงวิญญาณัญจาย
ตณฺณานเสียบโดยประการทั้งปวง เข้าถึงอาภิกฺขุจัญญาตณฺณานวํ อะไรหน้อยหนึ่ง
ไม่มีอยู่ ภิกษุนี้เรียกว่า ได้ทำมารให้มืด ไม่มีร่องรอย ทำลายจักขุของมาร
ไม่ให้มารมองเห็นรอย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุล่วงอาภิกฺขุจัญญาตณฺณาน
เสียบโดยประการทั้งปวง เข้าถึงเนวสัณฺญานาสัณฺญาตณฺณานอยู่ ภิกษุนี้เรียกว่า
ได้ทำมารให้มืด ไม่มีร่องรอย ทำลายจักขุของมาร ไม่ให้มารมองเห็นรอย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ภิกษุล่วงเนวสัณฺญานาสัณฺญา
ตณฺณานเสียบโดยประการทั้งปวง เข้าถึงสัณฺญาเวทิตนโรธอยู่ ก็แลเพราะเห็น
แม้ด้วยปัญญา เธอยอมสิ้นอาสวะ ภิกษุนี้เรียกว่า ได้ทำมารให้มืด ไม่มีร่องรอย

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นดาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 430

ทำลายจักขุของมาร ไม่ให้มารมองเห็น. เป็นผู้ข้ามพ้นค้นหาเครื่องข้องในโลก
เสียได้ ย่อมเดิน ยืน นั่ง นอน อย่างเบาใจ เพราะมารมองไม่เห็น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้จบลงแล้ว ภิกษุเหล่านั้น
ชื่นชมยินดี พระภิกษุของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบ ปาสาณาสีสูตร ที่ ๖

อรรถกถาปาสราติสูตร

ปาสราติสูตรเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

ฟังทราบวินิจฉัยในปาสราติสูตรนั้น บทว่า **สาธุ มยฺ อวฺโส** ได้แก่ กล่าวขอร้อง. เล่ากันมาว่า ภิกษุชาวชนบทประมาณ ๕๐๐ เหล่านั้น คิดจะเฝ้าพระทศพล จึงไปถึงเมืองสาวัตถี. ก็ภิกษุเหล่านั้นได้เฝ้าพระศาสดาแล้ว ยังมีได้ฟังธรรมีกถาก่อน. ด้วยความเคารพในพระศาสดา ภิกษุเหล่านั้นจึงไม่สามารถจะกราบทูลว่า พระเจ้าข้าขอพระองค์โปรดแสดงธรรมีกถาแก่พวกข้าพระองค์เถิด. เพราะพระพุทธรเจ้าทั้งหลายเป็นครู ยากที่จะเข้าพบ เหมือนพญาราชสีห์ ตัวเที่ยวไปตามลำพัง เหมือนกัญชรที่ตกมัน เหมือนอสรพิษที่แผ่พังพาน เหมือนกองไฟใหญ่. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย เข้าถึงได้ยาก

เหมือนงูพิษ เหมือนไกรสรราชสีห์

เหมือนพญาช้าง.

ภิกษุเหล่านั้นไม่อาจจะวิงวอนพระศาสดาผู้ที่เข้าพบได้ยาก อย่างนี้ด้วยตนเอง จึงขอร้องท่านพระอานนท์ว่า **สาธุ มยฺ อวฺโส** ดังนี้. บทว่า **อปฺเปว นาม** ได้แก่ โฉนหนอ พวกเราจะฟังได้.

ก็เพราะเหตุไร พระเถระจึงกล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า พวกเขาฟังเข้าไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์. เพราะมีกิริยาปรากฏ. เพราะกิริยาของพระทศพลย่อมปรากฏแก่พระเถระ. พระเถระทราบว่า วันนี้พระศาสดาประทับอยู่ที่พระเชตวัน ทรงพักผ่อนกลางวันในบุพพาราม วันนี้เสด็จเข้าบิณฑบาต

ลำพังพระองค์ วันนี้แควดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์ เวลานี้เสด็จจาริกไปในชนบท. ถามว่า ก็เจโตปริยญาณ ย่อมมีเพื่อให้ท่านรู้อย่างนี้ได้อย่างไร. ตอบว่าไม่มี. ท่านรู้โดยถือนัยตามกิริยาที่ทำไว้โดยรู้ตามคาดคะเน. จริงอยู่ วันนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน มีพระพุทธรูปประสงคฺจะทรงพักผ่อนกลางวันในปุพพาราม ในเวลาใด ในเวลานั้น ทรงแสดงอาการ คือการเก็บงำเสนาสนะและเครื่องบริวาร. พระเถระเก็บงำไม้กวาดและสักการะที่เขาทิ้งไว้เป็นต้น. แม้ในเวลาประทับอยู่ในปุพพารามแล้วเสด็จมาพระเชตวัน พักกลางวันก็เช่นนี้เหมือนกัน. ก็คราวใดมีพระพุทธรูปประสงคฺจะเสด็จเที่ยวไป บิณฑบาตตามลำพัง คราวนั้นก็จะทรงปฏิบัติสรีริกิจแต่เช้า เข้าพระคันธกุฎี ปิดพระทวารเข้าผลสมาบัติ. พระเถระทราบด้วยสัตตญาณั้นว่า วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งตรวจเหล่าสัตว์ที่ควรตรัสรู้ แล้วจึงให้สัตตญาณแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อวฺโสทั้งหลาย วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประสงคฺจะเข้าไปตามลำพัง พวกท่านจงเตรียมภิกษาจาร. ก็คราวใดมีพระประสงคฺจะมีภิกษุเป็นบริวารเสด็จเข้าไป คราวนั้นจะทรงแฉ่มทวารพระคันธกุฎี ประทับนั่งเข้าผลสมาบัติ. พระเถระทราบด้วยสัตตญาณั้น จึงให้สัตตญาณแก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อรับบาตรจีวร. แต่คราวใด มีพระพุทธรูปประสงคฺจะเสด็จจาริกไปในชนบท คราวนั้นจะเสวยเกินคำสองคำ และเสด็จจงกรมไป ๆ มา ๆ ทุกเวลา. พระเถระทราบด้วยสัตตญาณั้น จึงให้สัตตญาณแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธรูปประสงคฺจะเสด็จจาริกไปในชนบท พวกท่านจงทำกิจที่ควรทำของท่านเสีย. พระผู้มีพระภาคเจ้าในปฐมโพธิกาลประทับอยู่ไม่ประจำ ๒๐ พรรษา ภายหลังประทับประจำกรุงสาวัตถี ๒๕ พรรษาเลียด วันหนึ่ง ๆ ทรงใช้สองสถาน. กลางคืนประทับอยู่ในพระเชตวัน รุ่งขึ้นแควดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าบิณฑบาตกรุงสาวัตถีทางประตูทิศใต้ เสด็จออกทางประตู

ทิศตะวันออก ทรงพักผ่อนกลางวันในปุพพาราม. กลางคืนประทับอยู่ใน
ปุพพาราม รุ่งขึ้นเสด็จเที่ยวบิณฑบาตยังเมืองสาวัตถี ทางประตูด้านทิศ
ตะวันออก แล้วเสด็จออกทางประตูด้านทิศใต้ ทรงพักผ่อนกลางวันในพระ-
เชตวัน. เพราะเหตุไร. เพราะจะทรงอนุเคราะห์แก่ ๒ ตระกูล. จริงอยู่ ชรรมดา
ว่า คนใดคนหนึ่งผู้ตั้งอยู่ในความเป็นมนุษย์ เหมือนท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี
และหญิงคนอื่นผู้ตั้งอยู่ในความเป็นมาตุคาม เหมือนนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่
จะทำบริจาคทรัพย์อุทิศพระตถาคตย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงใช้ฐานะ ๒ เหล่านี้ ในวันเดียวกัน เพราะอนุเคราะห์แก่ตระกูลนั้น.
ก็ในวันนั้น พระองค์ประทับอยู่ในพระเชตวัน. เพราะฉะนั้น เถระจึงคิดว่า วันนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี ในเวลาเย็น จักเสด็จ
ไปยังชும்ประตูด้านทิศตะวันออก เพื่อจะทรงสรณานพระองค์ เมื่อเป็นเช่นนี้
เราจึงทูลวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับยืนสรณานพระองค์แล้วไปยึด
อาศรมของรัมมกพราหมณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุเหล่านี้จึงจักได้ฟังธรรมิกถา
เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล้ว จึงได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้น
อย่างนี้.

บทว่า **มิการมาตุปาสาท** ได้แก่ ปราสาท ของนางวิสาขามหาอุบาสิกา.
จริงอยู่ นางวิสาขานั้น ท่านเรียกว่า มิการมาตา เพราะมิการเศรษฐี สถาปนาไว้
ในฐานะเป็นมารดา. บทว่า **ปฏิสสุตถานา รุกฺขจิต** ความว่า เขาว่า ใน
ปราสาทนั้น ได้มีห้องอันทรงศิริสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรงกลางห้องอัน
ทรงศิริสำหรับพระมหาสาวกทั้ง ๒. พระเถระเปิดทวาร กวาดภายในห้อง
นำชากมาลาออก จัดเตียงและตั้งแล้วได้ถวายสัตตัญญาแด่พระศาสดา. พระศาสดา
เสด็จเข้าสู่ห้องอันทรงศิริ มีสติสัมปชัญญะทรงบรรทมสี่หุสยาสน์โดยประปรศรี
เบื้องขวา ทรงระงับความกระวนกระวาย ลุกขึ้นประทับ นั่งเข้าผลสมาบัติ

ออกจากผลสมาบัติในเวลาเย็น. ท่านหมายเอาคำนั้นจึงกล่าวว่า ปฏิสสุตนา
วุฏฺฐิโต. บทว่า ปริสฺสยจิตฺตํ ความว่า ผู้ใดขัดศีลด้วยผงดินเป็นต้น หรือ
ขัดศีลด้วยหินขัดเป็นต้น จึงอาบ ผู้นั้น ท่านเรียกว่า ย่อมอาบ. ผู้ใดไม่กระทำ
อย่างนั้น. อาบตามปกตินั่นเอง ผู้นั้นท่านเรียกว่า ย่อมรด. ขึ้นชื่อว่าน้ำอันเจือ
ด้วยธุลีที่จะพียงนำไปเช่นนั้น ไม่ติดอยู่ในพระสรีระแม่ของพระตถาคต แต่เพื่อ
จะถือตามฤดูกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมลงสรงน้ำอย่างเดียว. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า คตฺตานิ ปริสฺสยจิตฺตํ ทรงรดพระกาย. บทว่า ปุพฺพโกฏฺฐโก
แปลว่า ชุ่มประตูด้านทิศตะวันออก.

เล่าว่า ในกรุงสาวัตถี บางคราววิหารก็ใหญ่ บางคราวก็เล็ก. ครั้ง
นั้นแล วิหารนั้น ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสี มีขนาดโยชน์
๑ ครั้งพระสีปัพุทธเจ้า ขนาด ๓ คาวุต ครั้งพระเวสสภูพุทธเจ้า ขนาดถึงโยชน์
ครั้งพระกกุสันธพุทธเจ้า ขนาด ๑ คาวุต ครั้งพระโกนาคมนพุทธเจ้าขนาดครึ่ง
คาวุต ครั้งพระกัสสปพุทธเจ้า ขนาด ๒๐ อสุภะ. ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าของ
เราทั้งหลาย มีขนาด ๘ กรีส. แม้นครั้น บางครั้งก็อยู่ทิศตะวันออกของ
วิหารนั้น บางครั้งก็ทิศใต้ บางครั้งก็ทิศตะวันตก บางครั้งก็ทิศเหนือ. ก็ใน
พระคันธกุฎีเขตวันวิหาร สถานที่ประดิษฐ์ทำพระแท่นสี่เท้าแน่นสนิท. จจริงอยู่
ขึ้นชื่อว่า เจตียสถานอันติดแน่น ๔ แห่ง คือ สถานที่ตั้งมหาโพธิบัลลังก์ ๑
สถานที่ประกาศพระธรรมจักรในป่าอิสิปตนะ ๑ สถานที่เป็นที่ประดิษฐานบันได
ครั้งเสด็จลงจากเทวโลก ๓ สังกัสสนคร ๑ สถานที่ตั้งพระแท่น (ปรินิพพาน)
๑. ก็ชุ่มประตูด้านหน้านี้เป็นชุ่มประตูด้านทิศตะวันออก ครั้งพระวิหาร ๒๐
อสุภะของพระกัสสปทศพล. แม้นบัดนี้วิหารนั้นก็ยังปรากฏว่า ชุ่มประตูด้านหน้า
อยู่นั่นเอง. ครั้งพระกัสสปทศพล แม่น้ำอจิรวดี ไหลล้อมนคร ถึงชุ่มประตู่
ด้านหน้า ถูกน้ำเซาะทำให้เกิดสระน้ำใหญ่มีท่าเรือลัดไปตามลำดัด. ณ ที่นั้น

มีทำน่าน้ำร้อนรมย์ มีทรายเสมือนแผ่นเงินหล่นเกลื่อนแยกกันเป็นส่วน ๆ
อย่างนี้คือ ทำน่าน้ำสำหรับพระราชาท่า ๑ สำหรับชาวพระนครท่า ๑ สำหรับ
ภิกษุสงฆ์ท่า ๑ สำหรับ พระพุทธเจ้าทั้งหลายท่า ๑. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
กับท่านพระอานนท์ จึงเสด็จเข้าไปยังที่ชุ่มประตูด่านหน้าอันนี้ตั้งอยู่ เพื่อ
ทรงสนาน พระองค์. ครั้งนั้นท่านพระอานนท์น้อมผ้าสร่งน้ำเข้าไปถวาย.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปลื้องผ้าแดง ๒ ชั้น ทรงนุ่งผ้าอาบน้ำ. พระเถระ
รับจีวรผืนใหญ่กับผ้า ๒ ชั้น ไว้ในมือของตน. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลง
สร่งน้ำ. ผุ่งปลาและเต่าในน้ำก็มีสีเหมือนทองไปหมด พร้อมกับที่พระองค์
เสด็จลงสร่งน้ำ. กาลนั้นได้เป็นเหมือนเวลาเอาทะนายนนตร์รดสายน้ำทอง และ
เหมือนเวลาแผ่แผ่นทอง. ครั้งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมเนียม
การสร่งน้ำ ทรงสร่งน้ำเสด็จขึ้นแล้ว พระเถระก็น้อมผ้าผืนแดง ๒ ชั้นถวาย.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งผ้านั้น ทรงคาดประคดเอวเสมือนสายฟ้า ทรงจับ
จีวรผืนใหญ่ที่ชายทั้งสองรวบขายน้อมเข้ามาทำให้เป็นเหมือนกลีบปทุมประทับ
ยืนอยู่. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสร่งพระองค์ที่
ชุ่มประตูด่านหน้า เสด็จขึ้นประทับยืนมีจีวรผืนเดียว. ก็พระสรีระของพระผู้มี
พระภาคเจ้าผู้ประทับยืนอย่างนี้ รุ่งโรจน์เหมือนสระที่เต็มไปด้วยดอกบัว และ
อุบลกำลังแย้ม เหมือนต้นปาริฉัตตกะที่มีดอกบานสะพรั่ง และเหมือนท้องฟ้า
ที่ระยิบระยับไปด้วยดาวและพยับแดด เหมือนจะเรียกร่องเอามิ่งขวัญ แลกกลุ่ม
ลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ของพระองค์ ซึ่งงดงามแวดล้อมด้วยพระรัศมีวาหนึ่ง
ไพโรจน์อย่างยิ่งเหมือนดวงจันทร์ ๓๒ ดวง ดวงอาทิตย์ ๓๒ ดวงที่ร้อยวางไว้
เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๒ องค์ เทวราช ๓๒ องค์ และมหาพรหม ๓๒ องค์
ที่สถิตอยู่ตามลำดับ. นี้ชื่อว่าวรรณภูมิ พึงทราบกำลังของพระธรรมกถึกใน
ฐานะเห็นปานนี้ว่า พระธรรมกถึกผู้สามารถควรจะนำเนื้อความอุปมาและเหตุ

มากล่าวสรรเสริญพระสรีระและพระคุณของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในฐานะเห็นปานนี้ ด้วยจุนฉิมยบท หรือ คาถาทั้งหลายให้บริบูรณ์.

บทว่า **คตฺตานิ ปุพฺพปายมาโน** ความว่า รอคอยความเป็นปกติ กระทำให้พระกายหมดน้ำ อธิบายว่า ทำให้แห้ง. จริงอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ามี พระวรกายชุ่มด้วยน้ำ ทรงห่มจีวรก็เกิดเป็นดอก. เครื่องบริขารก็เสีย. แต่น้ำที่เจือรุธย่อมไม่ติดในพระสรีระของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย น้ำก็กลิ้งกลับไปเหมือนหยาดน้ำที่ไต่บนใบบัว. แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะความเคารพในลึกลับ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงจับจีวรผืนใหญ่ทั้งสองมุม ด้วยทรงพระดำริว่า นี้ ชื่อว่าธรรมเนียมของบรรพชิตประทับยืนปิดพระกายเบื้องหน้า. ขณะนั้น พระเถระคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห่มจีวรใหญ่ จักกลับพระองค์ลำบาก ตั้งแต่เริ่มเสด็จสู่มีการมาตุปราสาท ชื่อว่าเปลี่ยนพุทธประสงค์ย่อมนัก เหมือนเหยียดมือจับราชสีห์ ที่เที่ยวตัวเดียว เหมือนจับวงช้างตกมันและเหมือนจับคอสูรพิชที่กำลังแผ่แม่เบี้ย จึงพรรณนาคุณอาศรมของรัम्मกพราหมณ์ ทูลวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อเสด็จไป ณ ที่นั้น. พระเถระได้กระทำอย่างนั้น. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อลโฆ อายสุมา อานนุโท ฯเปฯ อนุกรมฺปิ อุปาทาย** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุกรมฺปิ อุปาทาย** ได้แก่อาศัยความอนุเคราะห์ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้ไปสู่อาศรมนั้นด้วยตั้งใจจักฟังธรรมิกถาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า อธิบายว่า กระทำความกรุณาในภิกษุทั้งหลาย. บทว่า **ธมฺมึยา ถาย** ความว่า นั่งประชุมกันชมพระบารมี ๑๐ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง และมหาภิเนษกรรมณ์. บทว่า **आค्यमानो** ได้แก่ชะเง้อดู อธิบายว่า ไม่ผลุนพลันเสด็จเข้าไปด้วยถือพระองค์ว่า เราเป็นพระพุทธเจ้าประทับยืนอยู่จนกว่าเขาจะพูดกันจบ บทว่า **อคุคฺหํ อาโกภฺหิติ** ได้แก่ เคาะประตุ. บทว่า **วิวรึสุ** ความว่า ทนไคนั้นนั่นเอง ภิกษุทั้งหลายก็มา

เปิดประตู. เพราะนั่งคอยเงี่ยหูฟังอยู่แล้ว. บพว่า **ปญฺญตฺเต อาสเน** ความว่า ได้ยินว่า ครั้งพุทธกาล ภิกษุถึงอยู่รูปเดียวในที่ใด ๆ ก็จัดพุทธอาสนะไว้ในที่นั้นๆ ทั้งนั้น.

เพราะเหตุใด. เขาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงใส่พระทัยถึงภิกษุที่เรียนกรรมฐานในสำนักของพระองค์แล้วอยู่ในที่ผาสุกว่า ภิกษุรูปโน้น รับประทานในสำนักของเราไปแล้ว สามารถทำคุณวิเศษให้บังเกิดขึ้นหรือไม่หนอ. ลำดับนั้น ทรงเห็นภิกษุนั้นละเลยกรรมฐาน กำลังตริกอกุศลวิตก แต่นั้นก็ทรงพระดำริว่า อย่างไรเล่า อกุศลวิตกทั้งหลายจึงครอบงำกุลบุตรผู้นี้ซึ่งเรียนกรรมฐานในสำนักของศาสดาเช่นเรา ให้จมลงในวัฏฏทุกข์ ซึ่งติดตามไปรู้ไม่ได้ จึงทรงแสดงพระองค์ในที่นั้นนั้นแหละ เพื่ออนุเคราะห์กุลบุตรนั้น ทรงโอวาทกุลบุตรนั้นแล้ว เสด็จเหาะกลับไปประทับของพระองค์. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายได้รับโอวาทอย่างนั้น จึงคิดว่า พระศาสดาทรงทราบใจของพวกเรา จึงเสด็จมาแสดงพระองค์ประทับยืนอยู่ใกล้ ๆ พวกเรา ในขณะนั้น ชื่อว่าการแสวงหาอาสนะเป็นภาระด้วยกราบทูลว่า พระเจ้าข้า โปรดประทับนั่งในที่นี้ โปรดประทับนั่งที่นี่ จึงจัดอาสนะไว้อยู่. ภิกษุใดมีตั้ง ภิกษุนั้นก็จัดตั้ง ภิกษุใดไม่มี ภิกษุนั้นก็จัดเตียง หรือแผ่นกระดาน ไม้หินหรือกองทราย. เมื่อไม่ได้ก็ดึงเอาใบไม้เก่า ๆ มาลาดตั้งเป็นกองไว้ในที่นั้น. แต่ในเรื่องนี้มีอาสนะที่จัดไว้ตามปกติทั้งนั้น. ท่านหมายเอาอาสนะนั้น จึงกล่าวว่า **ปญฺญตฺเต อาสเน นิสิติ** ดังนี้.

บพว่า **กายนฺตุถ** ความว่า ท่านทั้งหลายนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ. บาลีว่า **กายเนตฺถ** ดังนี้ ก็มี. แม้บาลีนั้นก็มีความว่า พวกเขอนั่งประชุมกันในที่นี้ด้วยเรื่องอะไรหนอ. บาลีว่า **กายโนตฺถ** ได้แก่ เรื่องอื่นอย่างหนึ่ง เนื้อความอย่างข้อนี้เหมือนกัน. บพว่า **อนฺตรากถา** ได้แก่ เรื่องอื่นอย่างหนึ่ง ระหว่างการใส่ใจการเรียน การสอบถามกรรมฐานเป็นต้น. บพว่า **วิปฺปกตา**

ได้แก่ ยังไม่จบ คือยังไม่ถึงที่สุดเพราะการมาของเราเป็นปัจจัย. บทว่า
อถ ภควา อนุปฺปตฺโต ความว่า ครั้งนั้น คือกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จมา. บทว่า ธมฺมิ กถา วา ได้แก่ หรือธรรมิกถาที่อิงถาวัตถุ ๑๐.
ก็ในคำว่า อริโย วา ตฺถุหิภาโว นี้ ทั้งทุกขนิทาน ทั้งมูลกรรมฐาน พึง
ทราบว่ อริยคุณนิภาพ เพราะฉะนั้น ภิกษุหนึ่งเข้าฌานนั้นก็ดี นั่งกำหนด
มูลกรรมฐานเป็นอารมณ์ก็ดี พึงทราบว่ นั่งโดยอริยคุณนิภาพ. คำว่า เทวมา
ภิกฺขเว ปรีเยสนา มีอนุสนธิเป็นอันเดียวกัน. ภิกษุเหล่านั้นได้กระทำให้
เป็นภาระของพระเถระด้วยตั้งใจจักฟังธรรมิกถาเฉพาะพระพักตร์. พระเถระได้
กระทำที่ไปอาศรมของภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุเหล่านั้นนั่งในที่นั้น มิใช่สนทนา
กันด้วยเรื่องดิรัจฉานถก หากนั่งสนทนากันด้วยเรื่องธรรมะ. ครั้งนั้น พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มเทศนาขึ้น เพื่อแสดงว่ การแสวงหาของพวกเธอนี้ ชื่อว่
อริยปรีเยสนา.

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า กตมา จ ภิกฺขเว อนริยปรีเยสนา
นี้ ความว่ บุรุษผู้ฉลาดในหนทาง เมื่อแสดงทางอุบายที่ควรเว้นก่อน จึงกล่าว
ว่ จงละทางซ้าย ถือเอาทางขวา ฉันทใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันทนั้น เพราะ
ความที่ทรงเป็นผู้ฉลาดเทศนา จึงทรงบอกการแสวงหาอันมิใช่อริยะที่พึงละเว้น
เสียก่อน ตอนหลังจึงทรงแยกลำดับอุทเทสกก่อนว่ เราจักบอกการแสวงหา
นอกนี้ ดังนี้แล้วจึงตรัสอย่างนี้.

บทว่า ชาติธมฺโม แปลว่ มีการเกิดเป็นสภาวะ.

บทว่า ชราธมฺโม แปลว่ มีความแก่เป็นสภาวะ.

บทว่า พฺยาธิธมฺโม แปลว่ มีความเจ็บไข้เป็นสภาวะ.

บทว่า มรณธมฺโม แปลว่ มีความตายเป็นสภาวะ.

บทว่า โสภธมฺโม แปลว่ มีความโสภเป็นสภาวะ.

บทว่า **สังกิลธมฺโม** แปลว่า มีความเศร้าหมองเป็นสภาวะ. บทว่า **ปุตฺตกริย** ได้แก่ บุตรและภรรยา. ในบททั้งปวงก็เช่นนี้. ก็ในคำว่า **ชาตฺร-
ปฺรชฺฌ** นี้ ชาตฺรูปี้ ได้แก่ ทอง. **รชฺฌ** ได้แก่ มาสกโลหะเป็นต้นอย่างใด
อย่างหนึ่งที่เขาสมมติกัน. ด้วยบทว่า **ชาติธมฺมา** เหตุ **ภิกฺขเว** **อุปฺชโย**
ทรงแสดงว่า กามคุณ ๕ เหล่านั้น ชื่อ อุปธิ อุปธิทั้งหมดนั้นมีความเกิดเป็น
ธรรม. ทองและเงินท่านไม่ถือเอาใน **พฺยาธิธมฺมวาระ** เป็นต้น เพราะทอง
และเงินนั้นไม่มีพฺยาธิมีโรคศิรชะเป็นต้น ไม่มีมรณะกล่าวคือจุดเหมือนสัตว์
ทั้งหลาย ไม่เกิดความโศก แต่ยอมเศร้าหมองด้วยสังกิลธมฺมิชราเป็นต้น เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงถือเอาในสังกิลธมฺมิชราวาระ ทั้งถือเอาในชาติธรรมวาระ
ด้วย เพราะมีฤดูเป็นสมุฏฐาน ทั้งถือเอาในชราธรรมวาระด้วย เพราะสนิมจับ
จึงคร่ำคร่า. บทว่า **อฺย** **ภิกฺขเว** **อริยปริยเสนา** ความว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย การแสวงหานี้ พึงทราบว่าการแสวงหาของพระอริยะ เพราะไม่มี
โทษในตัวเองบ้าง เพราะพระอริยะพึงแสวงหาบ้าง.

ถามว่าเพราะเหตุไร จึงเริ่มคำว่า **อหฺปิ** **สุทฺ** **ภิกฺขเว**. แก้วว่า เพื่อ
แสดงการเสด็จออกมหาภิเนษกรรมตั้งแต่เดิม. ได้ยินว่า พระองค์มีพระดำริ
อย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็เสาะแสวงหาสิ่งที่ไม่ใช่อริยะมาแต่ก่อน เรานั้นละ
การแสวงหาอันไม่ใช่อริยะนั้นแล้วแสวงหาสิ่งที่เป็นอริยะจึงบรรลุสัพพัญญุตญาณ
แม้พระปัญจวัคคีย์ก็แสวงหาสิ่งที่ไม่ใช่อริยะพวกเธอก็ละสิ่งที่ไม่ใช่อริยะนั้นแสวง
หาสิ่งที่เป็นอริยะ บรรลุฉิณาสวภูมิ แม้พวกท่าน ก็ดำเนินตามทางเราและของ
พระปัญจวัคคีย์ การแสวงหาอันเป็นอริยะจึงจัดเป็นการแสวงหาของพวกท่าน
เพราะฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดงการออกมหาภิเนษกรรมของพระองค์ตั้งแต่
เดิมา. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทฺทโรว** **สมาโน** แปลว่า กำลังรุ่มร้อน.
บทว่า **สุสุภาพโกโส** ได้แก่ ผมดำสนิท อธิบายว่ามีผมสีดำดกอ้วน.

บทว่า ภทฺเธน แปลว่างาม. บทว่า ปจฺเมน วยสา ได้แก่อั้งอยู่โดยปฐมวัย
บรรดาวัยทั้ง ๓. บทว่า อกามกานํ ได้แก่อั้งเมื่อไม่ปรารถนา. บทว่า อกาม-
กานํ นี้เป็น นัฏฐีวิภักติ ลงในอรรถแห่ง อนาทร. ชื่อว่า อัสดมุขา
เพราะมีน้ำเนตรนองพระพักตร์แห่งพระมารดาและบิดา ผู้มีพระพักตร์นองด้วย
น้ำพระเนตร อธิบายว่า ผู้มีพระพักตร์ชุ่มด้วยน้ำพระเนตร. บทว่า รุทฺหนฺตํ
ได้แก่อั้งให้คร่ำครวญอยู่. บทว่า กิฏฺฐลํ คเวสิ ได้แก่อั้งแสวงหากุศลอะไร.
บทว่า อนุตฺตรํ สนฺตฺวิรปํ ความว่า แสวงหาบทอันประเสริฐ กล่าวคือ
ความสงบอันสูงสุด ได้แก่พระนิพพาน. บทว่า อาพาโร ในคำว่า เยน
อาพาโร นี้เป็นชื่อของคาบสนั่น. ได้ยินว่า คาบสนั่น ชื่อว่า ทิมปิณฑะ.
ด้วยเหตุนี้เขาจึงมีนามว่า อาพาระ. บทว่า กาลาโม เป็นโคตร. บทว่า
วิหารตฺยสฺมา แปลว่าของท่านผู้มีอายุเจริญอยู่ก่อน. บทว่า ยตฺถ วิญฺญูปริโส
ได้แก่ บุรุษผู้เป็นบัณฑิตในธรรมใด. บทว่า สกํ อจฺริยํ ได้แก่ ลัทธิ-
อาจารย์ของตน. บทว่า อุปสฺมปฺพชฺ วิหเรยฺย ได้แก่อั้งเข้าถึงอยู่ ด้วยเหตุ
เท่านั้นเป็นอันเขาได้ทำโอกาสแล้ว. บทว่า ตํ ฐมฺมํ ได้แก่แบบแผนลัทธิของ
เขาเหล่านั้น. บทว่า ปรียาปฺถึ ได้แก่อั้งพอได้ฟังเรียนเอา. บทว่า โย-
จฺปทฺมตฺเตน ความว่า ด้วยเหตุเพียงหุบปาก เพื่อรับคำที่เขากล่าว อธิบาย
ว่าเพียงเจรจาปราศรัยกลับ ไปกลับมา. บทว่า ลปิตฺลาปฺนตฺเตน ได้แก่อั้ง
ด้วยเหตุเพียงถือเอาถ้อยคำที่เขาบ่นเพื่อ. บทว่า ฃาณวาทํ ได้ว่าท้าวเราจะ
รู้ชัด. บทว่า เธรวาทํ ได้แก่อั้งว่าท้าวมันคง. คำนี้หมายความว่าข้าพเจ้า
เป็นผู้มันคงในข้อนี้. บทว่า อหฺนฺเจว อญฺเณ จ ความว่า ไม่ใช่แต่เราจะ
กล่าวเพียงคนเดียวเท่านั้น แม้อันอื่นเป็นอันมากก็กล่าวอย่างนี้. บทว่า เภวลํ
สทฺฐามตฺเตน ความว่า ด้วยเหตุเพียงศรัทธา อันบริสุทธิ์เท่านั้น มิใช่
กระทำให้แจ้งด้วยปัญญา. ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์ เรียนธรรมด้วยวาจาเท่านั้น

ได้รู้ว่า ท่านกาลามะได้เพียงปริยัติ ด้วยวาจาเพียงอย่างเดียวในธรรมนี้ก็หาไม่ ท่านยังได้สมาบัติ ๙ อย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้ท่านจึงมีความคิดอย่างนี้. บทว่า **อากิญจัญญายตน ปเวเทสิ** ความว่า ได้ให้เราบรรลุสมาบัติ ๙ อันมีอากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นที่สุด. บทว่า **สทฺธา** ได้แก่ ศรัทธาเพื่อให้เกิดสมาบัติ ๙ เหล่านี้. แม้ในความเพียรเป็นต้นกันนี้เหมือนกัน. บทว่า **ปทเหยยฺย** ได้แก่ พึงการทำความพยายาม. บทว่า **น จิรสฺเสว ตํ ฌมฺมํ สยฺ อภิญญา** **สจฺจิกตฺวา อุตฺตมฺปฺชฺช วิหาสี** ได้แก่ ย่อมว่าพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญความเพียรทำสมาบัติ ๙ ให้เกิดขึ้นเพียงเวลา ๒-๓ วันเท่านั้น เหมือนคลี่ม่านทอง ๗ ชั้น เพราะฉะนั้น จึงกล่าวอย่างนั้น.

บทว่า **ลาภา โน อาวุโส** ความว่า ได้ยินว่า ท่านกาลามะนี้เป็นคนไม่ริษยา เพราะฉะนั้น ท่านคิดว่าผู้นี้เพิ่งมาทำอะไรทำกรรมนี้ให้บังเกิดได้ดังนี้แล้ว ก็ไม่ริษยา กลับเลื่อมใส เมื่อจะประกาศความเลื่อมใสจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **อุโภ วสฺนฺตา อิมํ คณฺ์ ปรีหฺราม** ความว่า ท่านกล่าวว่า ขณะนี้เป็นคณะใหญ่ เราสองคนมาช่วยกันบริหารเถิด แล้วได้ให้สัญญาแก่คณะท่านกล่าวว่า แม้เราก็ได้สมาบัติ ๙ พระมหาบุรุษก็ได้สมาบัติ ๙ เหมือนกัน คนจำนวนเท่านี้เรียนบริกรรมในสำนักของพระมหาบุรุษ จำนวนเท่านี้เรียนในสำนักของเรา ดังนี้แล้วได้แบ่งให้ครั้งหนึ่ง. บทว่า **อุพาราย** แปลว่า สูงสุด. บทว่า **ปฺชฺชาย** ได้แก่ เขาว่า ทั้งหญิงทั้งชายที่เป็นอุปัฏฐากของท่านกาลามะถือของหอมและดอกไม้เป็นต้นมา. ท่านกาลามะบอกว่า ท่านทั้งหลายจงไปบูชาพระมหาบุรุษเถิด. คนเหล่านั้นบูชาพระมหาบุรุษแล้วบูชาท่านกาลามะด้วยของที่เหลือ. คนทั้งหลายนำเตียงตั้งเป็นต้นที่มีค่ามากมาให้แม่ของเหล่านั้นแก่พระมหาบุรุษ ถ้ามีเหลือ ตนเองจึงรับ. ในที่ที่ไปด้วยกัน ท่านกาลามะสั่งให้จัดเสนาสนะอย่างดีแก่พระโพธิสัตว์ ตนเองรับส่วนที่เหลือ. ในคำว่า **นาย ฌมฺโมนิพฺพิทาย** เป็นต้น ความว่า ธรรมคือสมาบัติ ๙ นี้ ไม่เป็นไปเพื่อ

เมื่อหน่ายในวัฏฏะ ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อดับราคะ
เป็นต้น ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อรู้อย่างธรรมที่ควรรู้อย่าง
ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้สัจจะ ๔ ไม่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งพระนิพพาน. บทว่า
ยาวเทว อากิญจัญญายตनुปรปตฺติยา ความว่า เป็นไปเพียงเกิดในอากิญ-
จัญญายตนภพ ซึ่งมีอายุประมาณ ๖๐,๐๐๐ กัปปี ไม่สูงไปกว่านั้น ธรรมนี้
เป็นธรรมเวียนมาอีก ทั้งให้ถึงฐานะอันใด ฐานะอันนั้น ก็ไม่พ้นจากชาติชรา-
มรณะไปได้เลย ถูกล้อมไว้ด้วยบ่วงมฤตยูทั้งนั้น. ก็แลบุรุษผู้หิวโหยได้โภชนะ
ที่น่าพอใจ บริโภคอิมหน้าสำราญแล้วทั้งด้วยอำนาจน้ำดีบ้าง เสดลบ้าง โดยหลง
ลืมเสียบ้าง ไม่เกิดความรู้ว่า เราจักบริโภคข้าวก้อนเดียวกันอีก เปรียบฉันใด
ตั้งแต่นั้นมา พระมหาสัตว์ ก็เปรียบฉันนั้นเหมือนกัน แม้ทำสมาบัติ ๗ ให้
บังเกิดด้วยอุตสาหะอย่างมาก เห็นโทษต่างโดยการเวียนมาอีกเป็นต้นนี้ ใน
สมาบัติเหล่านั้น มิได้เกิดจิตคิดว่ เราจักค้ำนึ่ง หรือจักเข้า จักตั้ง จักออก
หรือ จักพิจารณาธรรมนี้้อีก. บทว่า อนลงกริตฺวา ได้แก่ ไม่พึงพอใจ
บ่อยๆ ว่า จะพออะไรด้วยสิ่งนี้ จะพอใจอะไรด้วยสิ่งนี้. บทว่า นิพพิซฺซ
แปลว่าระอา. บทว่า อปกกมฺิ แปลว่าได้ไปแล้ว. บทว่า น โข ราโม
อิมํ ฆมฺมํ ความว่า พระโพธิสัตว์เรียนธรรมแม้ในที่นี้ รู้ทั่วแล้วว่า ธรรม
คือสมาบัติ ๘ นี้ เป็นธรรมอันอุททกดาบสธรรมบุตรตั้งไว้เพียงเรียนด้วยวาจา
เท่านั้น แต่ที่แท้ อุททกดาบสธรรมบุตร ผู้นี้เป็นผู้ได้สมาบัติ ๘ ด้วยเหตุนี้
พระโพธิสัตว์ จึงคิดอย่างนี้ว่า น โข ราโม ๗เปฯ ชานํ ปสฺสํ วิหาลิ.
คำที่เหลือในข้อนี้พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในวาระต้นนั้นแล. เขตใหญ่
อธิบายว่ากองทรายใหญ่ ชื่อว่า อรุเวลา ในคำว่า เยน อรุเวลา เสนา-
นิคโม นี้. อีกนัยหนึ่ง ทรายท่านเรียกว่า อรุ เขตแดนเรียกว่า เวลา.
พึงทราบในคำนี้เป็นอย่างนี้ว่า ทรายที่ท่านนำมา เหตุล่วงขอบเขตชื่อว่า อรุเวลา.

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล ครั้งพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ กุลบุตรประมาณ ๑๐,๐๐๐ บวชเป็นคาส อยู่ในประเทศนั้น วันหนึ่งประชุมกัน ตั้งกติกากันไว้ว่า ขึ้นชื่อว่า กายกรรมและวจีกรรมปรากฏแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่น ส่วนมโนกรรมไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้น ผู้ใด ตริภิกขุวิตก พยาบาทวิตก หรือ วิหิงสาวิตก คนอื่นที่จะเตือนผิมนั้นไม่มี ผู้นั้นจึงเตือนตนด้วยตนเอง จงเอาภาชนะใส่ทรายให้เต็มมาเกลี่ยไว้ในที่นี้ อันนี้เป็นการลงโทษผิมนี่. ตั้งแต่นั้นมา ผู้ใดตริภิกขุวิตกเช่นนั้น ผู้นั้นก็ต้องเอาภาชนะใส่ทรายมาเกลี่ยลงในที่นั้น กองทรายใหญ่เกิดขึ้นโดยลำดับในที่นั้นด้วยประการฉะนี้ ต่อแต่นั้นคนที่เกิดมาในภายหลัง จึงล้อมกองทรายใหญ่นั้นไว้ทำเป็นเจดีย์สถาน ท่านหมายเอากองทรายใหญ่นั้น จึงกล่าวว่า อรุณเวลาติ ฯเปฯ อดุโธ ทฎฐพุโผ.

บทว่า เสนานิคม แปลว่า นิคมของเสนา. เล่าว่า เหล่าชนครั้งปฐมกัปได้มีการพักกองทัพ อยู่ในที่นั้น เพราะฉะนั้น ที่นั้นเขาจึงเรียกว่า เสนานิคม ก็มี. ปาฐะว่า เสนานิลานิ ก็มี. อธิบายว่า บิดาของนางสุชาดา ชื่อว่าเสนานิ บ้านของนายเสนานีนั้น. บทว่า ตทวสรี แปลว่า รวมลงในที่นั้น. บทว่า รุมณณิย ภูมิภาค์ ได้แก่ ภูมิภาคที่นารีนรมย์ ที่ตั้งงามด้วยดอกไม้มน้ำและบก มีประการต่างๆ ที่บานสะพรั่ง. บทว่า ปาสาทิกิ วณสณฺฑํ ความว่า ได้เห็นไพโรสณฺฑที่ให้เกิดความเลื่อมใสเช่นกับกำหางนกยูง. บทว่า นทิลฺลจ สนฺททฺตี ความว่า ได้เห็นแม่น้ำเนรัญชรา มีน้ำใสสีเขียวเย็น เช่นกับกองแก้วมณีกำลังไหลเอื่อย. บทว่า เสตกั ได้แก่ สะอาดปราศจากเปือกตม. บทว่า สุปติตฺถํ ได้แก่ ประกอบด้วยทำอันดีที่ลุ่มลึกโดยลำดับ. บทว่า รุมณณิย ได้แก่ มีทิวทัศน์นารีนรมย์ มีทรายที่เกลี่ยไว้เสมือนแผ่นดิน มีปลาและเต่ามาก. บทว่า สมฺนฺตา จ โคจรรคามิ ความว่า ได้เห็นโคจรคามที่หาภิกษาได้ง่าย สำหรับบรรพชิตผู้มาถึงแล้วสมบูรณไปด้วยคมนาคมในที่นี้

ไกลโดยรอบประเทศนั้น. บทว่า **อลั วต** แปลว่า สามารถหนอ บทว่า **ตตุเถว นิสีตี** ท่านกล่าวหมายเอาประทับนั่ง ณ โโพธิบัลลังก์. จริงอยู่
บทว่า **ตตุเถว** ในพระสูตรก่อนท่านประสงค์เอาสถานที่ทรงบำเพ็ญทุกกร-
กิริยา ส่วนในพระสูตรนี้ ท่านประสงค์เอาโพธิบัลลังก์ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า **ตตุเถว นิสีตี** ดังนี้. บทว่า **อลมิตํ ปชานาย** ความว่า ประ-
ทับนั่ง ทรงดำริอย่างนี้ว่า ที่นี่สามารถทำความเพียรได้. บทว่า **อชฺฌมคฺมิ**
ได้แก่บรรลุคือได้เฉพาะแล้ว. บทว่า **ฌาณญจ ปน เม ทสฺสนํ** ความว่า
ก็แลพระสัพพัญญุตญาณ ที่สามารถเห็นธรรมทั้งปวง เกิดขึ้นแก่เรา. บทว่า
อกุปฺปา เม วิมุตฺติ ความว่า วิมุตติอันประกอบด้วยพระอรหัตผลของเรา
ชื่อว่า อกุปปะ เพราะไม่กำเริบและเพราะมีอกุปปธรรมเป็นอารมณ์ วิมุตตินั้น
ไม่กำเริบด้วยราคะเป็นต้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอกุปปะ แม้เพราะไม่
กำเริบ เป็นอกุปปธรรมที่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
อกุปปะ แม้เพราะมีอกุปปธรรมเป็นอารมณ์. บทว่า **อยมนฺตฺติมา ชาติ**
แปลว่า นี่เป็นชาติสุดท้ายทั้งหมด. ด้วยบทว่า **นตฺถิทานิ ปฺนพฺภโว**
ท่านแสดงว่า แม้ปัจเจกขณญาณก็เกิดขึ้นแก่เราอย่างนี้ว่า บัดนี้ เราไม่มี
ปฏิสนธิอีก. บทว่า **อชฺชโศ** แปลว่า แทงตลอดแล้ว. บทว่า **ชฺมุโม** ได้
แก่ธรรมคือสัจจะ ๔. คำว่า **คมฺภโร** นี้ เป็นคำปฏิเสธความคืน. บทว่า
ทฺทฺทโส ได้แก่ชื่อว่าเห็นยาก ฟังเห็นได้โดยลำบาก ไม่อาจเห็นได้โดยง่าย
เพราะเป็นธรรมอันลึก ชื่อว่า รู้ตามได้ยาก รู้ได้โดยลำบาก ไม่อาจรู้ได้โดยง่าย
เพราะเป็นธรรมที่เห็นได้ยาก. บทว่า **สนฺโศ** ได้แก่ดับ. บทว่า **ปณฺโศ** ได้แก่
ไม่เร้าร้อน. คำทั้งสองนี้ ท่านกล่าวหมายเอาโลกุตตรธรรมเท่านั้น. บทว่า
อตฺตกาจโร ได้แก่ เป็นธรรมที่ไม่พึงสอส่งหยั่งลงด้วยความตริก คือ
พิจารณาด้วยญาณเท่านั้น.

บทว่า นิปุโณ แปลว่าละเอียด. บทว่า ปณฺฑิตเวทนีโย ได้แก่
อันเหล่าบัณฑิตผู้ปฏิบัติสัมมาปฏิบัติพึงรู้.

บทว่า อาลยรามา ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมข้องกามคุณ ๕ เพราะ
ฉะนั้นกามคุณ ๕ นั้น เรียกว่าอาลัย. สัตว์ทั้งหลายย่อมข้องตัณหาวิปริต ๑๐๘
เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอาลัย. สัตว์ทั้งหลายชื่อว่าอาลยรามา เพราะยินดีด้วย
กามคุณอันเป็นที่อาลัยนั้น. ชื่อว่า อาลยรตา เพราะยินดีในกามคุณอันเป็น
ที่อาลัย. ชื่อว่า อาลยสมมุติตา เพราะยินดีด้วยดีในกามคุณอันเป็นที่อาลัย.
เหมือนอย่างว่า พระราชาเสด็จเข้าไปยังพระราชอุทยานที่สมบูรณ์ด้วยต้นไม้อัน
เต็มไปด้วยดอกและผลเป็นต้นที่ตกแต่งไว้เป็นอย่างดี ทรงยินดีด้วยสมบัตินั้น ๆ.
ย่อมทรงบันเทิงรื่นเริงเบิกบานไม่เบื่อ แม้เย็นแล้วก็ไม่ปรารถนาจะออกไปไหนใด
สัตว์ทั้งหลายย่อมยินดีด้วยอาลัย คือกามและอาลัยคือตัณหาเหล่านี้ก็ฉนั้น
ย่อมเบิกบานไม่เบื่ออยู่ในสังสารวัฏ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ
จะทรงแสดงอาลัย ๒ อย่างแก่สัตว์เหล่านั้น ให้เหมือนอุทยานภูมิ จึงตรัสคำ
มีอาทิว่า อาลยรามา ดังนี้. บทว่า ยทิทํ เป็นนิบาต. หมายเอาฐานะ
แห่งอาลัยนั้น พึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า ยํ อิทํ หมายเอาปัจจุจสมุปปาท
พึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า โย อัยํ ดังนี้. บทว่า อิทปฺปจฺจยตาปฺปฺจฺจ-
สมุปปาโท ความว่า ปัจจยแห่งธรรมเหล่านี้ชื่อว่า อิทปฺปจฺจยา. อิทป-
ปจฺจยา นั้นแล ชื่อว่า อิทปฺปจฺจยตา อิทปฺปจฺจยตา นั้นด้วย ปฏฺจฺจ-
สมุปปาทด้วย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อิทปฺปจฺจยตาปฏฺจฺจสมุปปาท. คำว่า
อิทปฺปจฺจยตาปฏฺจฺจสมุปปาโท นี้เป็นชื่อของปัจจยมีสังขารเป็นต้น. บทว่า
สพฺพสฺขารสมโถ เป็นต้นทุกบทเป็นไวพจน์ของพระนิพพาน ทั้งนี้
ก็เพราะเหตุที่ความดิ้นรนแห่งสังขารทั้งหมด อาศัยพระนิพพานนั้น ย่อมสงบ
ระงับฉะนั้นนิพพานนั้นท่านจึงเรียกว่า สพฺพสฺขารสมโถ เป็นที่สงบสังขาร

ทั้งปวง. อนึ่ง เพราะอุปธิทั้งหมดอาศัยพระนิพพานนั้น ย่อมสละคืน ตัณหา ทั้งปวงย่อมสิ้นไป ราคะคือกิเลสทั้งปวงย่อมคลายไป ทุกข์ทั้งปวงย่อมดับไป. ฉะนั้น นิพพานนั้นท่านจึงเรียกว่า **สพฺพอุปธิปฺปญฺญินิสฺสคฺโค** สละคืนอุปธิทั้งปวง **ตณฺหุขโย** เป็นที่สิ้นตัณหา **วิราโค** ธรรมเป็นที่ตำรอกกิเลส. **นิโรโธ** ความดับ. ก็ตัณหาท่านเรียกวานะเพราะร้อยรัดเย็บภพกับภพ หรือกรรมกับผล. ชื่อว่า นิพพานเพราะออกจากตัณหา คือ วานะนั้น. บทว่า **โสมมสุตฺต** **กิลมโธ** ความว่า ชื่อว่า การแสดงธรรมแก่ผู้ไม่รู้เป็นความลำบากแก่เรา ความลำบากอันใดพึงมีแก่เรา ความลำบากอันนั้นพึงเป็นความเบียดเบียนแก่เรา. ท่านอธิบายว่า พึงเป็นความลำบากกายและเป็นการเบียดเบียนกาย ดังนี้. แต่ทั้ง ๒ อย่างนั้น ไม่มีในจิตของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า **อปีสุตฺต** เป็นนิบาตลงในอรรถว่าเพิ่มพูน. พระเถระนั้นย่อมแสดงว่า มิได้มีค่านั้นเท่านั้น แม้กาลาเหล่านั้น ก็ปรากฏแล้ว. บทว่า **มํ** แปลว่า แก่เรา. บทว่า **อนจฺจกรียา** เป็น **อนุจฺจกรียา** เป็นอัศจรรย์เล็กน้อย. บทว่า **ปฏิกฺกิสฺส** ได้แก่ เป็นทางเดินของญาณกล่าวคือปฏิบัติภาณ คือถึงความ เป็นข้อที่จะพึงปรวิตถ.

บทว่า **กิจฺจเณ** ได้แก่ ไม่ใช่เป็นทุกขาปฏิบัติภา. จริงอยู่ มรรค ๔ ย่อมเป็นสุขาปฏิบัติภาสำหรับพระพุทธเจ้าทั้งหลายเทียว. คำนี้ท่านกล่าวหมายเอา อากมณียปฏิบัติภา แห่งพระองค์ผู้ยังมีราคะยังมีโทสะและยังมีโมหะอยู่ที่เดียว ในกาลทรงบำเพ็ญพระบารมี ทรงตัดศิระอันประดับแล้วตกแต่งแล้ว นำเลือด ในลำพระศอกออกควักนัยน์ตาอันหยอดคยาตาคีแล้ว ให้ทานวัตถุอย่างอื่นมีอย่างนี้ เป็นต้น คือบุตรผู้เป็นประทีปแห่งตระกูลวงศ์ ภริยาผู้มีจรรยาที่น่าพอใจแก่ยาก ผู้มาแล้วมาเล่า และถึงความตัดถูกทำลายเป็นต้นในอรรถภาพทั้งหลายเช่นกับ ขันติวาทีดาบส. **ห** อักษรในคำว่า **หล** นี้เป็นเพียงนิบาต ความว่าอย่าเลย.

บทว่า **ปกาสิตุ** แปลว่า เพื่อแสดง คือ อย่าจำแนก อย่าแสดงสอนธรรม
ที่เราบรรลุแล้วโดยยากอย่างนี้เลย อธิบายว่าธรรมที่เราแสดงแล้ว จะมี
ประโยชน์อะไร. บทว่า **ราคะโทสะ** ได้แก่ ผู้อันราคะและโทสะ
ถูกต้องแล้ว หรืออันราคะและโทสะครอบงำแล้ว. บทว่า **ปฏิโสดคามิ**
ได้แก่สังฆธรรม ๔ ที่ไปแล้วอย่างนี้ว่า **อนิจจัง ทุกขัง อนตตา อสุภัง**
(ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่งาม) อันทวนกระแสแห่งธรรมมี
ความเที่ยงเป็นต้น. บทว่า **ราครตา** ได้แก่ผู้ยินดีแล้วด้วยกามราคะ ภวราคะ
และทิฏฐิราคะ. บทว่า **น ทกฺขนฺติ** ความว่า ย่อมไม่เห็นโดยสภาวะนี้
ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่งาม ดังนี้. โครแล จักอาจ
เพื่อทำบุคคลผู้ไม่เห็นเหล่านั้นให้ถือเอาอย่างนี้ได้. บทว่า **ตโมกฺขนุเชน**
อาวตา ความว่า ผู้อันกองอวิชชาท่วมทับแล้ว. บทว่า **อโปปฺสฺสุก**
ตายน ได้แก่เพื่อไม่มีความขวนขวาย อธิบายว่า เพื่อไม่ประสงค์จะเทศนา.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร จิตของพระองค์จึงโน้มไปอย่างนี้ว่า เรานี้พ้น
แล้วจักทำผู้อื่นให้พ้น ข้ามแล้วก็จักทำผู้อื่นให้ข้ามมิใช่หรือ พระองค์ตั้ง
ความปรารถนาไว้ว่า

เราผู้มีเพศที่ไม่มีใครรู้จัก กระทำให้
แจ้งธรรมในโลกนี้ยังจะต้องการอะไร เรา
บรรลุสัมพัญญุตญาณแล้ว จักทำโลก
พร้อมทั้งเทวโลกให้ข้าม

ดังนี้แล้วบำเพ็ญบารมีทั้งหลาย ก็บรรลุสัมพัญญุตญาณ. ตอบว่า
ข้อนี้เป็นความจริง จิตของพระองค์โน้มไปอย่างนี้ด้วยอนุภาพแห่ง
ปัจเจกขณญาณ ก็พระองค์บรรลุสัมพัญญุตญาณ พิจารณาถึงความที่สัตว์ยัง
ยึดกิเลส และความที่ธรรมเป็นสภาพลิกซึ่ง จึงปรากฏว่าสัตว์ยังยึดกิเลสและ
ธรรมเป็นสภาพลิกซึ่ง โดยอาการทั้งปวง เมื่อเป็นอย่างนั้น ก็ทรงพระดำริ

ว่า สัตว์เหล่านั้นเปรียบไปด้วยกิเลสเศร้าหมองเหลือเกิน กำหนดเพราะระคะ โกรธเพราะโทสะ หลงเพราะโมหะ เหมือนน้ำเต้าเต็มด้วยน้ำข้าว เหมือน ตุ่มเต็มด้วยเปรียง เหมือนผ้าเก่าชุ่มด้วยมันข้น และเหมือนมือเปื้อนยาหยอด ตา สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจักรู้ได้อย่างไรเล่า จึงทรงน้อมจิตไปอย่างนั้น แม้ด้วยอนุภาพแห่งการพิจารณาถึงการยึดกิเลส ก็ธรรมนี้พึงทราบ ว่า ลึกเหมือนลำน้ำที่รองแผ่นดิน เห็นได้ยาก เหมือนเมล็ดพันธุ์ฝักกาดที่เอา ภูเขามาวางปิด รู้ตามได้แสนยากเหมือนปลายแห่งขนทรายที่แบ่งออกเป็น ๗ ส่วน ชื่อว่า ทานที่เราพยายามเพื่อแทงตลอดธรรมนี้ไม่ให้แล้วไม่มี ชื่อว่า ศีลที่เราไม่ได้รักษาแล้วก็ไม่มี. ชื่อว่าบารมีไร ๆ ที่เรามีได้บำเพ็ญ ก็ไม่มี เมื่อนั้น กำจัดกำลังของมารที่เหมือนไร้อุตสาหะ แผ่นดิน ก็ไม่ไหว เมื่อ ระลึกถึงบุพเพนิวาสญาณ ในปฐมยาม ก็ไม่ไหว เมื่อชำระทิพยจักขุในมัชฌิมยาม ก็ไม่ไหว แต่เมื่อแทงตลอดปฏิจจสมุปบาท ในปัจฉิมยาม หมั่นโลกธาตุ จึงไหว ดังนั้น ผู้ที่มีญาณกล้าแม่เช่นเรายังแทงตลอดธรรมนี้ได้โดยยากทีเดียว โลกิยมหาชนจักแทงตลอดธรรมนั้นได้อย่างไร พึงทราบว่า ทรงน้อมจิตไป อย่างนี้ แม้ด้วยอนุภาพแห่งการพิจารณาความลึกซึ่งแห่งพระธรรมด้วยประการ ดังนี้.

อนึ่ง เมื่อสหัมบดีพรหมทูลอาราธนา พระองค์ก็ทรงน้อมจิตไปอย่างนี้ เพราะมีพุทธประสงค์จะทรงแสดงธรรม. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า เมื่อเราน้อมจิตไปเพื่อความเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย ทำวามหาพรหมก็ จักอาราธนาเราแสดงธรรม. ด้วยว่า สัตว์เหล่านี้เคารพพรหม สัตว์เหล่านั้น สำคัญอยู่ว่า พระศาสดาไม่ประสงค์จะทรงแสดงธรรม แต่ทำวามหาพรหม อาราธนาให้เราแสดงธรรม ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ธรรมนี้สงบประณีตหนอ จักตั้งใจฟังด้วยดี อาศัยเหตุนี้พึงทราบว่า พระองค์น้อมจิตไปเพื่อความเป็น ผู้ขวนขวายน้อยมิได้น้อมไปเพื่อแสดงธรรม.

บทว่า **สหมุปติสฺส** ความว่า ได้ยินว่า ท้าวสหัมบดีพรหมนั้น ครั้นศาสนาพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสป เป็นพระเถระชื่อสหกะ ทำปฐมฌานให้บังเกิดแล้วไปเกิดเป็นพรหมอายุกับหนึ่งในกมุทแห่งปฐมฌาน. ชนทั้งหลายย่อมหมายถึงท้าวมหาพรหมนั้นว่า สหัมบดีพรหมในค่านั้น. ท่านหมายเอาสหัมบดีพรหมนั้น จึงกล่าวว่า **พฺรหฺมุนฺ สหฺมฺปติสฺส**. บทว่า **นสฺสตีวต โภ** ความว่า ได้ยินว่า สหัมบดีพรหมนั้น เปล่งเสียงนี้ออกโดยที่พรหมในหมื่นโลกธาตุ ได้ยินแล้วประชุมกันทั้งหมด. บทว่า **ยตุร หิ นาม** แปลว่า ในโลกใด. บทว่า **ปุโรโต ปาตุรโหสิ** ปราภพพร้อมกับพรหมพันหนึ่งนั้น. บทว่า **อปฺปรชฺกฺขชาติกา** ได้แก่ **ฐลึ** คือ รากะโทสะและโมหะในนัยน์ตา อันสำเร็จด้วยปัญญาที่มีประมาณเล็กน้อยของสัตว์เหล่านี้ มีสภาวะอย่างนี้ เพราะฉะนั้นสัตว์เหล่านี้ จึงชื่อว่า **อปฺปรชฺกฺขชาติกา** มีฐลึ คือกิเลสในนัยน์ตาน้อย. บทว่า **อสุสฺวนตา** แปลว่า เพราะไม่ได้สดับ. ด้วยบทว่า **ภวิสฺสนฺตติ** ท่านแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้กระทำบุญโดยบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ หวังการแสดงธรรมประหนึ่งดอกปทุมที่แกต้องแสงอาทิตย์ ควรจะหยั่งลงในอริยภูมิเมื่อจบคาถา ๔ บท ไม่ใช่คนเดียว ไม่ใช่สองคน แต่หลายแสน ที่จักตรัสรู้ธรรม.

บทว่า **ปาตุรโหสิ** แปลว่า ปราภพ. บทว่า **สมเลหิ จินฺตฺติโต** ได้แก่ ที่พวกศาสดาทั้ง ๖ ผู้มีมลทินคิด. จริงอยู่ ศาสดาเหล่านั้น เกิดขึ้นก่อน พวกกันแสดงธรรมคือมีจลาทิกฺขณฺฐิที่มีมลทินเหมือนลาดหนามไว้ และเหมือนราดยาพิษไว้ทั่วชมพูทวีป. บทว่า **อปฺปาปุเรตฺ** ได้แก่เปิดประตูมตะนั้น. บทว่า **อมตสฺส ทฺวาริ** ได้แก่อริยมรรคอันเป็นประตูมตนิพพาน. บทว่า **สุณฺนตฺถ ฐมฺมํ วิมเลนาหฺนุพฺพุทฺ** ความว่า ทูลวอนว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ก่อนอื่นขอสัตว์เหล่านี้จึงสดับธรรมคืออริยสัจจ ๔ ที่พระสัมมา-

สัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีมลทิน เพราะไม่มีมลทินมีรากะเป็นต้น ตรัสรู้แล้ว. บทว่า
เสถ ยถา ปพฺพตมฺหุทฺธนิฏฺฐิโต ความว่า อุปมาเหมือนบุคคลผู้ยืนอยู่บน
ภูเขาอันเป็นแท่งที่บส่วนศิลา ไม่จำเป็นที่จะต้องชูเหยียดคอ เพื่อจะดูคนที่ยืน
อยู่บนยอดภูเขา ที่เป็นแท่งที่บส่วนศิลา. บทว่า ตถูปมํ เทียบอย่างนั้น หรือ
อุปมาด้วยภูเขาหิน.

ก็ความย่อในข้อนี้มีดังนี้ บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนยอดเขาหินพึงเห็นหมู่
ชนได้โดยรอบฉันใด คู่ก่อนสุเมธผู้มีปัญญาดี พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีสมันตจักขุ
ด้วยสัพพัญญุตญาณ แม้พระองค์ โปรดขึ้นปราสาทธรรมคือปัญญาไม่เสรำโศก
ด้วยพระองค์เอง โปรดใคร่ครวญพิจารณาตรวจตราหมู่ชนผู้ระงมด้วยความโศก
และถูกชาติชราครอบงำ ก็ฉันนั้น. ในข้อนี้มีอธิบายว่า เหมือนอย่างว่า ชน
ทั้งหลายทำนามากรอบเชิงเขา ปลุกกะท่อมไว้ที่เขตคันทนา ในที่นั้น กลางคืน
ตามไฟไว้ ก็ความมืดมืดที่ประกอบด้วยองค์ ๔ พิงมี เมื่อเป็นดั่งนั้น บุรุษผู้มี
จักขุ ยืนบนยอดเขานั้น มองดูพื้นดิน ไร่นาก็ไม่ปรากฏ เขตคันทนาก็ไม่ปรากฏ
กะท่อมก็ไม่ปรากฏ ผู้คนที่นอนอยู่ในที่นั้นก็ไม่ปรากฏ ปรากฏก็แต่เพียงแสง
ไฟที่กะท่อมเท่านั้นฉันใด เมื่อพระตถาคตขึ้นธรรมปราสาทตรวจดูหมู่สัตว์ หมู่
สัตว์ผู้ไม่ได้ทำกรรมดีแม้จะนั่งอยู่ใกล้พระชาลุเบื้องขวาในวิหารเดียวกัน ก็ไม่
ปรากฏแก่พระพุทธจักขุ เหมือนยิงธนู ในเวลากลางคืน ส่วนเวไนยบุคคล
ผู้กระทำความดีแม้จะอยู่ในที่ไกล ก็มาปรากฏแก่พระองค์เปรียบเหมือนไฟ และ
เหมือนหิมวันตบรรพตฉันนั้น. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ทฺฐเร สนฺโตะ ปกาเสนฺติ หิมวณฺโตะว ปพฺพโต

อสนฺเตตฺถ น ทิสฺสนฺติ

รตฺตี จิตฺตา ยถา สรา.

**สัตว์บุรุษย่อมปรากฏในที่ไกล เหมือน
หิมวันตบรรพต อสัตว์บุรุษอยู่ในที่นั่นเอง ก็
ไม่ปรากฏ เหมือนลูกธนูที่ยิงไปในเวลา
กลางคืนฉะนั้น.**

บทว่า อัญเจहि พรหมทูลวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เสด็จจาริกแสดงธรรม. ในคำว่า วิรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าวิระ เพราะทรงมีความเพียร. ชื่อว่า ผู้ชนะสงคราม เพราะทรงชำนะเทวบุตรมาร มัจจุมาร และกิเลสमार ผู้เป็นคังนายกองเกี่ยวพัน เพราะเป็นผู้สามารถในอันนำหมู่เวไนยสัตว์ ให้ข้ามชาติกัณการเป็นต้น พึงทราบว่า ผู้ไม่เป็นหนี้ เพราะไม่มีหนี้ คือกามฉันท.

บทว่า อชฺเณสนํ แปลว่า ทูลวอน. บทว่า พุทฺธจกฺขุณา ได้แก่ รู้อินทรีย์ของสัตว์อ่อนแก่ และรู้ธรรมาศัยและกิเลส ก็คำว่าพุทฺธจกฺขุเป็นชื่อของญาณ ๒ เหล่านี้ สมันตจกฺขุ เป็นชื่อของ สัพพัญญุตญาณ ธรรมจกฺขุเป็นชื่อของมรรคญาณ ๓. ในคำว่า อปฺปรชฺกฺเข เป็นต้น กิเลสฐลิมิราคะเป็นต้น ในปัญญาจกฺขุของสัตว์เหล่าใด มีน้อย โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า อปฺปรชฺกฺเข สัตว์เหล่าใดมีกิเลสฐลิมิราคะมาก สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า มหารชฺกฺเข สัตว์เหล่าใดมีอินทรีย์ต่อศรัทธาเป็นต้นกล้า สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า คิกจिनทรียะะ สัตว์เหล่าใดมีอินทรีย์เหล่านั้นอ่อน สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า มุทินทรียะะ สัตว์เหล่าใดมีอาการคือศรัทธา เป็นต้นเหล่านั้น ดี สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า สวาการะ สัตว์เหล่าใด กำหนดรู้เหตุที่ตรัส สามารถรู้ได้ง่าย สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า สุวิญญาปยะ สัตว์เหล่าใดเห็นปรโลกและโทษโดยเป็นภัย สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นภัย.

ก็ในที่นั้นมีบาลีดังต่อไปนี้ บุคคลผู้มีศรัทธา ชื่อว่า มีกิเลสฐลิมิราคะในปัญญาจกฺขุ น้อย บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ชื่อว่า ผู้มีกิเลสฐลิมิราคะในปัญญาจกฺขุมาก ผู้ปรารถนาความเพียรชื่อว่า อปฺปรชฺกฺเข ผู้เกียจคร้าน ชื่อว่า มหารชฺกฺเข

ผู้มีสติมั่นคง ชื่อว่า อัปพรชกขะ ผู้มีสติหลงลืม ชื่อว่ามหารชกขะ ผู้มีจิตตั้งมั่นชื่อว่า อัปพรชกขะ ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ชื่อว่ามหารชกขะ ผู้มีปัญญา ชื่อว่า อัปพรชกขะ ผู้มีปัญญาทราวมชื่อว่า มหารชกขะ บุคคลผู้มีศรัทธาอย่างนั้น ชื่อว่ามีอินทรีย์กล้า ฯลฯ บุคคลผู้ปัญญาชื่อว่า ผู้เห็น ปรโลกและโทษว่าเป็นภัย บุคคลผู้มีปัญญาทราวม ชื่อว่า ไม่เห็นปรโลกและโทษว่าเป็นภัย. บทว่า โลก ได้แก่โลก คือชั้น ๓ โลกคือธาตุ โลกคืออายตนะ โลกคือสัมปตติภพ โลกคือสัมปตติสมภพ โลกคือวิปตติภพ โลกคือวิปตติสมภพ. โลก ๑ คือสัตว์ทั้งปวง ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร. โลก ๒ คือ นามและรูป. โลก ๓ คือเวทนา ๓ โลก ๔ คืออาหาร ๔ โลก ๕ คืออุปาทานชั้น ๕ โลก ๖ คืออายตนะภายใน ๖ โลก ๗ คือวิญญาณฐิติ ๗ โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘ โลก ๙ คือ สัตตवास ๙ โลก ๑๐ คือ อายตนะ ๑๐ โลก ๑๒ คือ อายตนะ ๑๒ โลก ๑๘ คือ ธาตุ ๑๘. บทว่า วชฺห ความว่า กิเลสทั้งปวงจัดเป็นโทษ ทุจริตทั้งปวงจัดเป็นโทษ อภิสังขารทั้งปวง จัดเป็นโทษ กรรมอันเป็นเหตุ นำสัตว์ไปสู่ภพทั้งปวงจัดเป็นโทษ ความสำคัญในโลกนี้ และในโทษนี้ว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้าปรากฏแล้ว เหมือนเพชรฆาตเงี้ยวดาบ พระตถาคต ย่อมรู้เห็น รู้ตัว รู้ตลอดอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ด้วยอาการ ๕๐ เหล่านี้ ชื่อว่า อินทรีย์ปโรปริยัตติญาณของพระตถาคต.

บทว่า อุปฺปลฺยิ แปลว่า ในป่าอุบล. แม้ในค่านอกนี้ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า อนฺุโต นิมุคฺคโปตี ได้แก่ ดอกอุบลที่อยู่ใต้น้ำที่ธรรมชาติเลี้ยงไว้. บทว่า อุทกํ อจฺจุคฺคम्म ติฏฺฐนฺติ ได้แก่ โผล่น้ำตั้งอยู่. ในดอกอุบลเหล่านี้ เหล่าใดขึ้นพ้นน้ำรออยู่ เหล่านั้น คอยรับสัมผัสแสงอาทิตย์จะบานในวันนี้ เหล่าใดตั้งอยู่เสมอน้ำ เหล่านั้นก็จะบานในวันพรุ่งนี้ เหล่าใดจมอยู่ใต้น้ำ จมอยู่ในน้ำธรรมชาติเลี้ยงไว้ เหล่านั้นก็จะบาน ในวันที่ ๓. ส่วนดอกอุบลที่อยู่ในสระเป็นต้น แม้เหล่าอื่นอยู่ใต้น้ำยังมีอยู่ เหล่าใดจักไม่บาน

เหล่านั้นก็จักเป็นภักษาของปลาและเต่าอย่างเดียว ดอกบัวเหล่านั้นท่านแสดงไว้
ยังไม่ขึ้นสู่บาติ ก็พึงแสดง. เหมือนอย่างว่า ดอกไม้ ๔ อย่างเหล่านั้นนั้นใด
บุคคล ๔ จำพวก คือ อุกมภูติตัณญ วิปีจิตตัณญ เนยยะ ปทปรมะ ก็ฉันนั้น
เหมือนกัน. ในบุคคล ๔ เหล่านั้น บุคคลใดตรัสรู้ธรรมพร้อมกับเวลายกหัวข้อ
ธรรม บุคคลนี้ท่านเรียกว่า อุกมภูติตัณญ. บุคคลใดตรัสรู้ธรรมเมื่อท่านแจก
อรรถแห่งภายิตสังเขปไปได้โดยพิสดาร บุคคลนี้ท่านเรียกว่า วิปีจิตตัณญ. บุคคล
ใดใส่ใจโดยแยบคายทั้งโดยอุเทศทั้งโดยปริปุจฉา ช้องเสพคบหาเข้าใกล้กัลยาณ-
มิตรจึงตรัสรู้ธรรมบุคคลนี้ท่านเรียกว่า เนยยะ. บุคคลใด พังมากก็ดี กล่าว
มากก็ดี ทรงจำมากก็ดี สอนมากก็ดี ก็ยังไม่ตรัสรู้ธรรมในชาตินั้น บุคคลนี้ท่าน
เรียกว่า ปทปรมะ. บรรดาบุคคลเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดู
หมื่นโลกธาตุ ซึ่งเป็นเสมือนดอกบัวเป็นต้น ก็ได้ทรงเห็นว่าอุกมภูติตัณญ เปรียบ
เหมือนดอกไม้บานในวันนี้ วิปีจิตตัณญ เปรียบดอกไม้บานในวันพรุ่งนี้ เนยยะ
เปรียบเหมือนดอกไม้บานในวันที่ ๓ ปทปรมะ เปรียบเหมือนดอกไม้ที่เป็นภักษา
ของปลาและเต่า. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงเห็น ก็ทรงเห็นโดยอาการทุกอย่าง
อย่างนี้ว่า สัตว์มีประมาณเท่านี้ มีกิเลสขุติในปัญญาจักขุน้อย เหล่านี้มีกิเลสขุติ
ในปัญญาจักขุมาก บรรดาสัตว์เหล่านั้น เหล่านี้เป็นอุกมภูติตัณญ ดังนี้เป็นต้น.
พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ายอมให้สำเร็จประโยชน์ในอัทธานี้
เท่านั้น แก่บุคคล ๓ ประเภท ในจำนวนบุคคลเหล่านั้น ปทปรมะ มีวาสนา
เพื่อประโยชน์ในอนาคตกาล. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบวา พระ-
ธรรมเทศนาจะนำประโยชน์มาให้แก่บุคคล ๔ ประเภทจึงทรงทำให้เกิดพระพุท
ประสงค์ที่จะทรงแสดงธรรม จึงทรงจำแนกเหล่าสัตว์ใน ๓ ภพ ทั้งหมด อีก
สองคือ ภัพพบุคคลและอภัพพบุคคล. ท่านหมายเอาสัตว์เหล่าใด จึงกล่าวคำ
นี้ไว้ว่าเหล่าสัตว์ผู้ประกอบด้วยการห้ามกรรมห้ามวิบาก ห้ามกิเลส ไม่มีศรัทธา

ตัดไม้ขาด ไม่มีปัญญา ไม่ควรก้าวลงสู่ความชอบในกุศลธรรมแน่นอน สัตว์เหล่านี้จัดเป็นอภัพพะ. เหล่าสัตว์ผู้เป็นภัพพะเหล่านั้นเป็นโฉน คือเหล่าสัตว์ผู้ไม่ประกอบด้วยการห้ามกรรมห้ามวิบาก ห้ามกิเลส ฯลฯ สัตว์เหล่านี้จัดเป็นภัพพะ. ในสัตว์สองประเภทนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงละอภัพพบุคคลทั้งหมด ทรงกำหนดถือเอาด้วยพระญาณ เฉพาะภัพพบุคคลเท่านั้น ทรงจำแนกออกเป็น ๖ ส่วน คือ เหล่านี้มีราคะจริต โทสะจริต โมหะจริต วิตกจริต ศรัทธา-จริต และพุทธิจริต. ครั้นจำแนกอย่างนี้แล้ว ก็ทรงพระดำริจักทรงแสดงธรรมโปรด.

บทว่า **ปจฺจภาสี** แปลว่า ตรัสเฉพาะ. บทว่า **อปารุตา** แปลว่า เปิด. บทว่า **อมตสฺส ทฺวารา** ได้แก่ อริยมรรค. จริงอยู่ อริยมรรคนั้น เป็นประตูแห่งพระนิพพาน กล่าวคืออมตชะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า อริยมรรคนั้นเราเปิดตั้งไว้แล้ว. บทว่า **ปมฺมุจฺจนฺตุ สทฺธิ** ได้แก่ ขอสรรพสัตว์ จงปล่อย จงหลังศรัทธาของตน. ในสองบทหลังมีความดังนี้ว่า แม้เราเข้าใจว่าจะลำบากทางกายและวาจา จึงไม่กล่าวธรรมสูงสุดอันประณีตนี้ ที่คล่องแคล่ว แม้ที่เป็นไปด้วยดีของตน แต่มาบัดนี้ ขอชนทั้งปวง จงน้อมนำภษณะคือศรัทธาเข้ามา เราจะทำความดำริของสัตว์เหล่านั้นให้เต็ม. บทว่า **ตสฺสมยฺหิ ภิกฺขเว เอตทโหติ** ความว่า เราได้มีความดำริอย่างนี้ว่า เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ความวิตกอันเกี่ยวกับการแสดงธรรมนี้เกิดขึ้นแล้ว. ถ้ามว่าก็ความวิตกนี้เกิดขึ้นเมื่อไร. ตอบว่า เมื่อเป็นพระพุทธรเจ้า สัปดาหที่ ๘. ในข้อนั้นจะกล่าวลำดับความดังนี้

ดังได้สดับมา ในวันมหาภิเนษกรรมนี้ พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็น เรือนสนมกำนัลเปิดก็สลดพระทัย จึงตรัสเรียกนายฉันทะมาสั่งว่า นำม้ากัณฐกะมาซิ มีนายฉันทะเป็นสหาย เสด็จขึ้นทรงหลังพญาม้า ออกจากพระนคร

ทรงแสดงเจตนิสถานที่ทำให้มีกัณฐกะกลับ ทรงละราชสมบัติ ทรงผนวชใกล้ฝั่งแม่น้ำโนมานที เสด็จจาริกไปตามลำดับเที่ยวแสวงหาอาหารในกรุงราชคฤห์ ประทับนั่ง ณ ปิณฑวบรรพต ถูกพระเจ้าพิมพิสารตรัสถามถึงนามและโคตร ตรัสขอให้ทรงรับราชสมบัติ แต่ทูลว่าอย่าเลยมหาบพิตร อาตมภาพไม่ต้องการราชสมบัติ อาตมภาพละราชสมบัติ มาประกอบความเพียร เพื่อต้องการแก้แค้นแก่โลก ออกบวชด้วยหมายจักเป็นพระพุทธเจ้าตัดความหมุนเวียนในโลก ทรงรับปฏิญาณของพระเจ้าพิมพิสารที่ว่า ถ้าอย่างนั้น พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว โปรดเสด็จมาแคว้นหม่อมฉันก่อนดังนี้ แล้วเสด็จเข้าไปหาอาหารดาบสกาลามโคตร และอุททกดาบสรามบุตร เมื่อไม่พบสาระแห่งธรรมเทศนาของดาบสทั้ง ๒ นั้น จึงหลีกออกไปบำเพ็ญทุกกรกิริยาถึง ๖ ปีที่อุรุเวลา เมื่อไม่อาจแทงตลอดคอมตรธรรม ทำพระกายให้เิบอิมด้วยการเสวยอาหารหยาบ ๆ ครั้งนั้น ธิดากุณุมพี ชื่อว่า สุชาดาในอุรุเวลคาม ตั้งความปรารถนา ณ ต้นนิโครธต้นหนึ่งว่า ถ้าเราแต่งงานกับคนมีชาติเสมอกัน ได้บุตรชายท้องแรก จักกระทำการบวสรวร. นางสำเร็จความปรารถนานั้นแล้ว. วันวิสาขปุณณมี นางเตรียมข้าวมธุปายาสอย่างดีเวลาใกล้รุ่งราตรี ด้วยหมายจะทำการบวสรวรแต่เช้าตรู่. เมื่อกำลังหุงข้าวมธุปายาสอยู่นั้น ฟองข้าวมธุปายาสฟองใหญ่ ๆ ผุดขึ้นวนเวียนไปทางขวา. แม้ส่วนที่ถูกสัมผัสอย่างหนึ่ง ก็ไม่กระเด็นออกไปข้างนอก. ท้าวมหาพรหมกัณฉัตร. ท้าวโลกบาลทั้ง ๔ ถือพระขรรค์อารักขา. ท้าวสักกะ รวบรวมไม้แห้ง (พิน) มาติดไฟ. เทวดาใน ๔ ทวีป ก็รวบรวมโอชะมาใส่ลงในมธุปายาสนั้น. พระโพธิสัตว์ คอยเวลาภิกษาจารเสด็จไปแต่เช้าตรู่ ประทับนั่ง ณ โคนไม้. แม่นมมาเพื่อแผ้วถางโคนไม้ บอกแก่นางสุชาดาว่า เทวดามานั่งอยู่โคนไม้แล้ว. นางสุชาดาประดับเครื่องประดับทั้งปวงแล้ว บรรจงจัดข้าวมธุปายาสใส่ลงในถาดทองคำ ๑๐๐,๐๐๐ ปัดด้วยถาดทอง

อีกถาดหนึ่ง แล้วยกขึ้นเดินไป เห็นพระมหามงกุฏ จึงวางไว้ในมือพร้อมกับ ถาดนั้นแหละ ไขว้แล้วกล่าวว่า มโนรถของดิฉัน สำเร็จแล้วฉันใด ขอ มโนรถแม้ของท่านก็จงสำเร็จ ฉันนั้นเทอญ แล้วก็กลับไป.

พระโพธิสัตว์เสด็จไปยังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แล้ววางถาดทองไว้ ริมฝั่งลงสร้งน้ำเสด็จขึ้นแล้ว ทรงปั้นข้าวมธุปายาส จำนวน ๔๕ ก้อน เสวย ข้าวมธุปายาสแล้ว ทรงเสียดายว่า ถ้าเราจะเป็นพระพุทธเจ้าวันนี้ ขอถาด จงลอยทวนกระแสน้ำ ดังนี้แล้ว ทรงเหวี่ยงถาดไป. ถาดก็ลอยทวนกระแสน้ำ แล้วหยุดหน่อหนึ่ง เข้าไปสู่ภพของท้าวกาฬนาคราช วางทับถาดของพระ- พุทธเจ้า ๓ พระองค์. พระมหาสัตว์ประทับพักกลางวัน ณ แควป่า ตกเวลา เย็น ทรงรับหญ้า ๘ กำที่โสดถียพราหมณ์ถวาย แล้วเสด็จขึ้นสู่โพธิมณฑลสถาน ประทับยืน ณ ส่วนทิศใต้. ประเทศนั้น ใต้ไหว เหมือนหยาดน้ำในใบปทุม. พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า ทรงนี้ไม่อาจทรงคุณของเราได้ ก็เสด็จไปส่วนทิศ ตะวันตก. แม้ที่นั่นก็ไหวเหมือนอย่างนั้น. ใต้เสด็จไปส่วนทิศเหนือ. แม้ที่นั่น ก็ไหวเหมือนกัน จึงเสด็จไปส่วนทิศตะวันออก ณ ที่นั่นฐานที่ทำเป็นบัลลังก์ ไม่ไหวเลยเหมือนเสาหลักที่ปักไว้ดีแล้ว. พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า ที่นี่เป็น สถานที่รื้อบัญชีกิเลส ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทรงจับยอดหญ้าเหล่านั้น เขย่า ยอดหญ้าเหล่านั้น ก็ได้เป็นเหมือนช่างจิตรกรรม วาดด้วยปลายนิ้ว. พระโพธิสัตว์ทรงเข้าประชิดต้นโพธิ ทรงอธิษฐานความเพียรมีองค์ ๔ ว่าจัก ไม่ทรงทำลายบัลลังก์นี้ แล้วประทับนั่งขัดสมาธิ.

ทันใดนั้นเอง มารเนรมิตแขน ๑,๐๐๐ ขึ้น ช้างชื่อคิริเมขละสูง ๑๕๐ โยชน์ พาพลมาร ๕ โยชน์ มองดูครึ่งดวงตา เข้าประชิด ประหนึ่งภูเขา. พระมหาสัตว์ทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า เรากำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ ไม่มีสมณะ พราหมณ์เทวดามารหรือพรหมเป็นพยาน แต่ในอรรถภาพที่เป็นพระเวสสันดร

มหาปฐพีได้เป็นพยานของเรา ใน ๗ ฐานะ แม้บัดนี้ มหาปฐพีที่ไม่มีหัวใจ และอุปมาด้วยท่อนไม้ ก็เป็นสักขีพยาน. ทันทีนั่นเอง มหาปฐพีก็เปล่งเสียง ร้อง ร้อยครั้งพันครั้ง เหมือนกัณธดาฬที่ถูกตีด้วยท่อนเหล็ก แล้วกลิ้งม้วน เอาพลมารไปกองไว้ที่ขอบปากจักรวาล. เมื่อดวงอาทิตย์ดำรงอยู่นั้นแล พระมหาสัตว์ ก็ทรงกำจัดพลมารได้ ทรงชำระปุพพนิवासญาณ ในปฐมยาม ทิพย์จักขุญาณในมัชฌิมยาม ทรงหยั่งญาณลงในปฏิจจสมุปบาทในปัจฉิมยาม ทรงพิจารณาวิภูฏและวิวิภูฏะ เวลารุ่งอรุณ ก็เป็นพระพุทธรเจ้า ทรงดำริว่า เราทำความพยายาม เพื่อบัลลังก์นี้มาตลอดหลายแสนโกฏิกัลป์ ดังนี้แล้ว ประทับนั่งขัดสมาธิทำเดียวตลอดสี่ปดาห์.

ต่อมาเทวดาบางเหล่าเกิดสงสัยว่า ยังมีธรรมที่ทำความเป็นพระพุทธรเจ้าอยู่อีกหรือ. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงออกจากสมาบัติในวันที่ ๘ ทรงทราบความสงสัยของเหล่าเทวดา จึงเสด็จเหาะแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อกำจัดความสงสัย ครั้นทรงกำจัดความสงสัย ของเทวดาเหล่านั้นแล้ว ประทับยืนที่ส่วนทิศเหนือเบื้องทิศตะวันออกจากบัลลังก์น้อยหนึ่ง ทรงสำรวจสถานทีบรรลุผลแห่งพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมาตลอด ๔ อสงไขยกำไรแสนกัปปี พระบัลลังก์และโพธิพฤกษ์ ด้วยดวงพระเนตรที่ไม่กระพริบ ล่วงไปสี่ปดาห์หนึ่ง. สถานที่นั้น ชื่อว่า อนิมมิสเจดีย์. ต่อมาเสด็จจงกรม ณ รัตนจงกรมที่ต่อจากทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ในระหว่างพระบัลลังก์และสถานที่ประทับยืน ล่วงไปสี่ปดาห์หนึ่ง. สถานที่นั้น ชื่อว่า รัตนจงกรมเจดีย์. ต่อมา เหล่าเทวดาในส่วนทิศตะวันตก เนมิตเรือนทำได้ด้วยแก้วไว้. ประทับนั่งขัดสมาธิ ณ เรือนนั้น ทรงเพ็งอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมันตปิฎฐานอนันตนิย ในอภิธรรมนั้น ล่วงไปสี่ปดาห์หนึ่ง. สถานที่นั้น ชื่อว่า รัตนจรเจดีย์. ณ ที่ใกล้โพธิมณฑลสถานนั่นเอง ล่วงไป ๔ สี่ปดาห์ ด้วยอาการอย่างนี้ ในสี่ปดาห์

ที่ ๕ เสด็จออกจากโคนโพธิพฤกษ์ เสด็จเข้าไปยัง อชปาลนิโครธ. ทรงเฟ้น
ธรรมแม้ในที่นั้น ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่. เมื่อทรงเฟ้นธรรม ก็ทรง
พิจารณาเพียงนัยแห่งอภิธรรมในธรรมนั้นคือ คัมภีร์แรก ชื่อธัมมสังคณีปกรณ์
ต่อนั้น ก็วิภังคปกรณ์ ธาตุกถาปกรณ์ บุคคลบัญญัติปกรณ์ กถาวัตถุปกรณ์
ยมกปกรณ์ ต่อนั้น มหาปกรณ์ ชื่อปฎิฐาน.

เมื่อจิตของพระองค์หยั่งลงในปฎิฐานอันละเอียดสุขุม ในพระอภิธรรม
นั้น ปิติก็เกิดขึ้น. เมื่อปิติเกิดขึ้นพระโลหิตก็ใส เมื่อพระโลหิตใส พระฉวี
ก็สดใส เมื่อพระฉวีสดใส พระรัศมีขนาดเท่าเรือนยอดเป็นต้นก็ผุดขึ้นจาก
พระกายส่วนหน้า แล่นไปตลอดอนันตจักรวาล ทางทิศตะวันออก เหมือน
โขลงพญาลัทททันต์แล่นไปในอากาศ. พระรัศมีผุดขึ้นจากพระกายส่วนพระ-
ปฤษฎางค์ ก็แล่นไปทางทิศตะวันตก ผุดขึ้นจากปลายพระอังสาเบื้องขวา ก็
แล่นไปทางทิศใต้ ผุดขึ้นจากปลายพระอังสาเบื้องซ้าย แล่นไปตลอดอนันต-
จักรวาลทางทิศเหนือ. พระรัศมีมีวรัณณะดังหน่อแก้วประพาฬก็ออกจากพื้น
พระบาททะเลลุมหาปฐพี แหวกน้ำเป็นสองส่วน ทำลายกองลม แล่นไปตลอด
อชฎากาส เกลียวพระรัศมีสีเขียว เหมือนพวงแก้วมณีหมุนเป็นเกลียวผุด
ขึ้นจากพระเศียร ทะลุเทวโลก ๖ ชั้น เลยพรหมโลก ๕ ชั้น แล่นไปตลอด
อชฎากาส วันนั้น เหล่าสัตว์ไม่มี ประมาณในจักรวาลที่หาประมาณมิได้ ก็
พากันมีวรัณณะดังทองไปหมด. ก็แลวันนั้น พระรัศมีเหล่านั้นที่สร้างออก
จากพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ยังดำเนินไปอยู่ตลอดอนันตโลกธาตุ
แม้กระทั่งทุกวันนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นประทับนั่ง ณ อชปาลนิโครธ ล่วงไป
สัปดาห์หนึ่ง ด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ต่อแต่นั้น ก็ประทับนั่ง ณ มุจลินท์
อีกสัปดาห์หนึ่ง. พอพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นประทับนั่งเท่านั้น มหาเมฆซึ่ง

มิใช่ฤดูกาล ก็เกิดตกทำให้ห้องสกุลจักรวาลเต็มเปี่ยมไป. เล่าว่า มหาเมฆเช่นนั้น ตกในกาลทั้งสองเท่านั้น คือเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิ หรือพระพุทธเจ้าอุบัติ มหาเมฆนั้นเกิดในพุทธกาลนี้. ก็เมื่อมหาเมฆนั้นเกิดขึ้นแล้ว พญานาค ชื่อ มุจจลินท์ ก็ดำริว่า เมฆนี้เกิดขึ้นเมื่อพระศาสดาเสด็จเข้ามายังภพเรา พระองค์ ควรจะได้อาคารบังฝน. พญานาคนั้นยังดำริว่า ถึงจะสามารถเนรมิตปราสาท เป็นรัตนะ ๗ ประการ เมื่อทำอย่างนั้นแล้ว ก็จักไม่มีผลใหญ่ จำเราจัก ทำความขวนขวาย ด้วยการถวายแด่พระทศพล แล้วจึงขยายอรรถภาพให้ใหญ่ เอาขนาดล้อมรอบพระศาสดาไว้ ๗ ชั้น กั้นพังกานไว้ข้างบน. โอกาสภายในชนิด เบื้องล่างมีขนาดเท่าโลหะปราสาท. พญานาคมีอหยาศรัย น้อมไปว่า พระ- ศาสดาจักประทับอยู่ตามอิริยาบถที่ทรงต้องการ. เพราะฉะนั้นจึงล้อมโอกาสที่ ใหญ่ไว้แบบนี้. ตกแต่งรัตนบัลลังก์ไว้ตรงกลาง มีเพดานผ้ามีพวงของหอม พวงดอกไม้พริ้งพริ้ว วิจิตรด้วยดาวทอง อยู่เบื้องบน. ประทีปน้ำมันหอม สว่างทั้ง ๔ มุม ตั้งกล่อจันทน์เปิดไว้ ๔ ทิศ. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ มุจจลินท์นั้น ล่วงไปสัปดาห์หนึ่งด้วยอาการอย่างนั้น ต่อแต่นั้น ประทับนั่ง ณ ราชายตนพฤกษ์อีกสัปดาห์หนึ่ง. สัปดาห์ที่ ๘ ต่อจากราชายตนพฤกษ์ ทรงเกี่ยวไม้สีฟันและสมอยาที่ท้าวสักกะจอมเทพนำมาถวาย ทรงบ้วนพระโอษฐ์ แล้ว เมื่อท้าวจตุโลกบาลน้อมบาตรศีลามีค่าพิเศษถวาย ก็เสวยบิณฑบาตของ ตปุสสะและภัลลิกะสองพาณิขแล้วเสด็จกลับมาประทับนั่ง ณ อชปาลนิโครธอีก ทรงเกิดปริวิตกนี้ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็ทรงเคยปริวิตกกันมาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺฑิโต** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความ เป็นบัณฑิต. บทว่า **พยตุโต** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความฉลาด. บทว่า **เมธาวิ** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยปัญญาชั้นมูลฐาน. บทว่า **อปฺปรชฺกฺขชาติโก** คือสัตว์บริสุทธ์หมดกิเลส เหตุข่มไว้ได้ด้วยสมาบัติ. บทว่า **อาชานิสฺสฺสตี**

คือ กำหนดรู้ เหวงตลอด. บทว่า **ถาณญจ ปน เม** ได้แก่ พระสัพพัญญู-
ญตญาณเกิดขึ้นแก่เรา. นัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ตกลงพระทัยตาม
ถ้อยคำที่เทวดาทูลเท่านั้น ทรงตรวจดูด้วยพระองค์เอง ด้วยพระสัพพัญญูญาณ
ก็ทรงทราบว่า ออาหารดาบสกาลามโคตร ทำกาละ (มรณภาพ) ได้ ๗ วัน นับ
แต่วันนี้ บังเกิดในอากิญจัญญายตนภพแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึง
ข้อนั้น จึงตรัสว่า **ถาณญจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาติ** ดังนี้. บทว่า
มหาขานิโย คือ ชื่อว่ามหาขานิยะ เพราะมีความเสื่อมใหญ่ เหตุเป็นผู้เสื่อม
จากมรรคผล ที่พึงบรรลุละหว่าง ๗ วัน. ออาหารดาบส กาลามโคตรนั้น ก็
ไม่มีโสตรประสาทที่จะพึงธรรมแม้ที่พระองค์เสด็จไปแสดงโปรด เพราะท่านบังเกิด
ในขณะ (อสัมภเวสี เวลาที่ยังไม่ควรจะตรัสรู้) แม้บทที่จะชักมาเป็นฐานแห่ง
พระธรรมเทศนานี้ก็ไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงทรงแสดงว่า **มหาขานิโย ชาโต**
เกิดเสื่อมใหญ่ ดังนี้. บทว่า **อภิโทสกาลกโต** คือกระทำกาละ เสียแล้ว
เมื่อเที่ยงคืน. บทว่า **ถาณญจ ปน เม** ได้แก่ พระสัพพัญญูญาณ ก็เกิด
ขึ้นแล้วแก่เรา. นัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงตกลงพระทัยตามคำของ
เทวดา ทรงตรวจดูด้วยพระสัพพัญญูญาณ ก็ทรงเห็นว่า อุททกดาบส
รามบุตร กระทำกาละเสียเมื่อเที่ยงคืนวานนี้ บังเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตน
ภพ. เพราะฉะนั้น จึงตรัสอย่างนี้. คำที่เหลือก็เหมือนนัยแรกนั้นแหละ. บทว่า
พหุการา แปลว่า มีอุปการะมาก. บทว่า **ปธานปหิตคฺคตํ อุปฏฺฐรหิสุ**
ความว่า เหล่าภิกษุปัญจวัคคีย์บำรุงเราผู้ตั้งความมุ่งมาดเพื่อทำความเพียร ด้วย
การปิดกวาดบริเวณที่อยู่ ด้วยถือบาตรจีวรติดตามไป และด้วยการให้น้ำ
บ้วนปากไม้สีฟัน เป็นต้น.

ก็ใครที่ชื่อปัญจวัคคีย์นั้น. คือพราหมณ์ ๘ คน ผู้ทำนายพระสุบิน
และทำนายพระลักษณะในเวลาทีพระโพธิสัตว์เกิด ตามคาถาประพันธ์ว่า

ราโม ธโซ ลกุขโณ โขติมนุตติ

ยญโณ สุโโภสุ สุยาโม สุตตโต

เอเต ตทา อฏฐ อเหตุ พุราหุมน

ฉพงควา มนต วิยากรีสสุ

ครั้งนั้น ได้มีพราหมณ์ ๘ คนเหล่านี้

คือ รามะ ธชะ ลักษณะ โขติมันติ ยัญญะ

สุโภชะ สุยามะ สุตตตะ ไซ้ฉพงควมนต์

พยากรณ์ (พระลักษณะ).

บรรดาพราหมณ์ ๘ คนนั้น ๓ คน พยากรณ์เป็น ๒ คติว่า ผู้ประกอบด้วย
ลักษณะเหล่านี้ อยู่ครองเรือน ก็จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ออกบวชก็จะเป็น
พระพุทธเจ้า. พราหมณ์ ๕ คน พยากรณ์คติเดียวว่า ผู้ประกอบด้วยลักษณะ
เหล่านี้ จะไม่ครองเรือน จะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดียว. บรรดาพราหมณ์
เหล่านั้น ๓ คนแรก ถือตามบทมนต์. ส่วน ๕ คนนี้ ก้าวล่วงบทมนต์. พวก
เขาจึงสละของรางวัลเต็มภาชนะที่ตนได้มาแก่เหล่าญาติ หมดความสงสัยว่า
พระมหาบุรุษนี้ จักไม่อยู่ครองเรือน จักเป็นพระพุทธเจ้าโดยส่วนเดียว จึง
บวชเป็นสมณะอุทิสพระโพธิสัตว์. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พวกที่บวชเป็น
บุตรของพราหมณ์เหล่านี้ดังนี้มี. คำนั้นอรรถกถาคำนี้. เล่ากันว่า พราหมณ์ ๕
คนนั้น เวลายังหนุ่มร้อนใจมาก เพราะฉะนั้น พราหมณ์เหล่านั้นจึงอยู่ในฐานะ
อาจารย์. ภายหลัง พราหมณ์เหล่านั้น คิดกันว่า พวกเราไม่อาจตัดคนที่ เป็นบุตร
ภรรยาบวชได้ จึงบวชเสียในเวลาที่ยังเป็นหนุ่มทีเดียว ไซ้สอยเสนาสนะที่นำ
รื่นรมย์เที่ยวกันไป. แต่ต่อ ๆ มา ถามกันว่า ผู้เจริญ พระมหาบุรุษออกบวช
แล้วหรือ. ผู้คนทั้งหลายกล่าวว่า พวกท่านจักพบพระมหาบุรุษได้ที่ไหน ท่าน
เสวยสมบัติอย่างกะเทวดา ท่ามกลางนางรำ ๓ ประเภท บนปราสาท ๓ ถดู.

พราหมณ์ทั้ง ๕ คน คิดว่า ญาณของพระมหานุรุช ยังไม่แก่กล้า แล้วพากัน ขวนขวายน้อยอยู่.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ปัญจวัคคีย์มี อุปการะแก่เรามาก พระองค์จะทรงแสดงธรรมแก่เหล่าคนที่มีอุปการะเท่านั้น ไม่ทรงแสดงธรรมแก่พวกคนที่ไม่มียุโรปการะหรือ. ตอบว่า มิใช่ไม่ทรงแสดง ธรรม ความจริง พระองค์ทรงตรวจดูอาพาธดาบสกาลามโคตรและอุททก- ดาบสรามบุตร โดยการตั้งสมบารมี แต่เว้นท่านพระอัญญาโกณฑัญญะเสีย ก็ไม่มีผู้สามารถกระทำให้แจ้งธรรมได้ก่อน ในพุทธเจตน์. เพราะเหตุไร. เพราะท่านพระอัญญาโกณฑัญญะมีอุปนิสัย ๓ อย่าง. เล่ากันว่า ในชาติก่อน มีพี่น้องสองคน ในเวลาทำบุญ. ผู้พี่คิดจะถวายทานข้าวอย่างเลิศ ๕ ครั้ง ใน ฤดูข้าวฤดูหนึ่ง. เขาก็ถวายทานเมล็ดข้าวอย่างเลิศในเวลาหว่าน เวลาข้าวตั้งท้อง ก็ปรึกษากับผู้น้องว่า น้องเอ๋ย เวลาข้าวตั้งท้องพี่จะผ่าท้องข้าวถวายทาน. ผู้น้อง บอกว่า พี่ต้องการจะทำข้าวอ่อนให้เสียหรือ. ผู้พี่รู้ว่า น้องไม่ยินยอม ก็แบ่ง นากัน ผ่าท้องข้าวจากนาส่วนของตน คั้นน้ำนมปรุงกับเนยใสและน้ำอ้อย ถวายทาน. เวลาเป็นข้าวเม่า ก็ให้ทำข้าวเม่าอย่างเลิศถวายทาน เวลาเก็บเกี่ยว ก็ให้ทำข้าวที่เก็บเกี่ยวอย่างเลิศถวายทาน เวลาทำคะเน็ด ก็ให้ทำข้าวคะเน็ด อย่างเลิศถวายทาน เวลาทำกำเป็นต้นก็ให้ถวายทานอันเลิศเวลาทำกำ ทานอัน เลิศเวลาขนข้าวเข้าลาน ทานอันเลิศเวลานวด ทานอันเลิศ เวลาข้าวเข้ายุ้ง ถวายทานอันเลิศ ๕ ครั้ง ในฤดูข้าวฤดูหนึ่ง ดังกล่าวมานี้. ส่วนผู้น้องของเขา หมดฤดูข้าวแล้ว จึงถวายทาน. ทั้งสองคนนั้น ผู้พี่ก็คือท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ผู้น้องก็คือ สุภทัตตปริพาชก. เว้นพระเถระเสียก็ไม่มีคนอื่น ๆ ที่จะ สามารถทำให้แจ้งธรรมได้ก่อนเพราะท่านถวายทานอันเลิศ ๕ ครั้ง ในฤดูข้าว

ฤดูเดียว. ก็คำว่า พหุการา โข เม ปญจวคฺคิยา นี้ ตรีสโดยเพียงทรงระลึกถึงอุปการะเท่านั้น.

บทว่า อธิปตเน มิคทาย ความว่า นัยว่า ณ ประเทศที่นั่น เมื่อยังไม่เกิดพทุชุปบาทกาล พระปัจเจกสัมพุทเธเจ้าทั้งหลาย ยับยั้งอยู่ด้วยนิโรธสมาบัติตลอดสัปดาห์ ณ คันธมาทนบรรพต ออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ก็แว้ไม่ชำระฟันชื่อนาคลดา บ้วนปากที่สระอนาคาถือบาตรจิรวเหาะไปแล้ว ลงหม้จิรวในที่นั้นแล้วเที่ยวไปบิณฑบาตในพระนคร ฉันทเสร็จแล้วถึงเวลาที่เหาะจากที่นั่นไป. ดังนั้นฤทธิทั้งหลายลงและเข้าไปในที่นั่น เหตุุนั้น ที่นั่นจึงนับว่า อธิปตน ส่วนที่เรียกว่า มิคทายะ เพราะให้อภัยแก่เนื้อทั้งหลาย ด้วยเหตุุนั้น ท่านจึงเรียกว่า อธิปตเน มิคทาย. บทว่า อนุตรา จ คย อนุตรา จ โโพธิ ได้แก่ ในสถานระหว่าง ๓ คาจุด ในช่วงของตำบลคยา และโพธิพฤกษ. ตั้งแต่โพธิมณฑลสถานถึงตำบลคยา ๓ คาจุด กรุงพาราณสี ๑๘ โยชน์. อุปกาชีวก ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าระหว่างโพธิสถานและตำบลคยา. แต่เพราะประกอบด้วยอันตรายศัพท์ ท่านจึงทำเป็นทุดิยาวิกติ. แต่ในที่นี้นักอักษรศาสตร์ ประกอบอันตรายศัพท์อย่างเดีวเท่านั้นว่า อนุตรา คามญจ นทิลฺลจ ยาคติ ไประหว่างบ้านและแม่น้ำ อันตราศัพท์นั้นก็ประกอบแม่ด้วยบทที่ ๒ เมื่อไม่ประกอบ ก็ไม่ถึงทุดิยาวิกติ แต่ในที่นี้ ท่านประกอบแล้วจึงได้กล่าวอย่างนี้.

บทว่า อทุธานมคฺคปฺปฏิปนฺน ความว่า เดินทางที่นับว่าไกล อธิบายว่าเดินทางยาว. จริงอยู่ สมัยที่เดินทางไกลแม้ถึงโยชน ก็ชื่อว่า ทางไกล เพราะพระบาติในวิภังค์เป็นต้นว่า ฟังฉันทเสียดด้วยคิจะเดินทางถึงโยชน. ตั้งแต่โพธิมณฑลสถานถึงตำบลคยา ทาง ๓ คาจุด. บทว่า สพุพาภิญ ได้แก่ ครอบงำทางที่เป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมดตั้งอยู่. บทว่า สพุพวิฑู ความว่า ได้รู้ ได้แก่ ตรีสรู้ทั่วถึงธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๔ ทั้งหมด. บทว่า สพุเพสุ ฐมฺเมสุ

อนุปลิศุโต ได้แก่ ไม่ติดอยู่เพราะสิ้นกิเลสในธรรมอันไปในภูมิ ๓ ทั้งหมด.
บทว่า สพฺพฤษุโห ได้แก่ ละครรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมดตั้งอยู่. บทว่า
ตณฺหุขเย วิมุตฺโต ได้แก่ พ้นจากอารมณ์ในพระนิพพาน เป็นที่สิ้นตัณหา.
บทว่า สยํ อภิญฺญาเย ได้แก่ รู้ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๔ ทั้งหมดด้วยตนเอง.
บทว่า กมฺมุทฺติเสยฺยํ ความว่า เราจะพึงยกใครอื่นว่า ผู้นี้เป็นอาจารย์ของเรา.
บทว่า น เม อจฺริโย อตฺถิ ความว่า เราไม่มีอาจารย์ในโลกุตตรธรรม. บทว่า
นตฺถิ เม ปฏฺธิปฺปคฺคโธ ความว่า ไม่มีบุคคลที่จะเทียบเรา. บทว่า สมฺมา-
สมฺพุทฺโธ ได้แก่ ตรัสรู้เองซึ่งสัจจะ ๔ โดยชอบ โดยเหตุ โดยนัยทีเดียว.
บทว่า สติญฺโญโต ชื่อว่า เป็นผู้เย็นเพราะดับไฟคือกิเลสหมดสิ้น ชื่อว่า ดับ
เพราะกิเลสทั้งหลายดับไป. บทว่า กาสินฺ ปุริ ได้แก่ นครในแคว้นกาสิ.
บทว่า อาหฺลยฺณี อมตฺทณฺฑุทฺติ ความว่า เดินทางหมายจะต้อมตเกริ เพื่อให้
สัตว์ได้ดวงตาเห็นธรรม. บทว่า อรหฺลิ อนนฺตฺชิโน ได้แก่ ท่านควรจะเป็น
อนันตชินหรือ. บทว่า หุเวยฺยาธุโส ความว่า อุปกาชีวิตกล่าวว่ามี
อายุ จะพึงมีชื่อนั้นหรือ. บทว่า ปกฺกามิ ได้แก่ ได้ไปยังชนบทชื่อว่า
วังหาร.

เรื่องอุปกาชีวิต

ในชนบทนั้น อุปกาชีวิตอาศัยหมู่บ้านพรานล่าเนื้ออยู่. หัวหน้าพราน
บำรุงเขาไว้. ในชนบทนั้น มีชาวประมงครุร้าย ให้เขาอยู่ด้วยภษณะใบเดียว.
พรานล่าเนื้อ จะไปล่าเนื้อในที่ไกล จึงสังคิคาชื่อ นาวา ว่าอย่าประมาทใน
พระอรหันต์ของพวกเรา แล้วไปกับเหล่าบุตรผู้เป็นพี่ ๆ. กิธิดาของพรานนั้น
มีรูปโฉมน่าชม สมบูรณ์ด้วยส่วนสัด. วันรุ่งขึ้น อุปกะมาเรือรบพบหญิงรุ่นนั้น
เข้ามาเลี้ยงดูทำการปรนนิบัติทุกอย่าง เกิดรักอย่างแรง ไม่อาจแม้แต่จะกินถั่ว

ภานะอาหารไปที่อยู่ วางอาหารไว้ข้างหนึ่ง คิดว่า ถ้าเราได้แม่นาวา จึงจะมีชีวิต ถ้าไม่ได้ก็จะตายเสีย แล้วนอนอดอาหาร. วันที่ ๗ นายพรานกลับมาถามเรื่องอุปกะกับธิดา. ธิดาบอกว่า เขามาวันเดียวเท่านั้น แล้วไม่เคยมาอีกจะ. โดยขุดที่มาจากป่านั้นแหละ. นายพรานบอกธิดาว่า พ่อจักเข้าไปถามเขาเอง แล้วไปทันที จับเท้าถามว่า ท่านเจ้าข้า ไม่สบายเป็นอะไรไป. อุปกะถอนใจกลิ้งเกลือกก็ไป. นายพรานกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า บอกลี ข้าอาจทำได้ก็จักทำทุกอย่าง. อุปกะจึงบอกว่า ถ้าเราได้แม่นาวา ก็จะมีชีวิตอยู่ ถ้าไม่ได้ก็จะตายในที่นี้แหละประเสริฐกว่า. นายพรานถามว่า ท่านเจ้าข้า ท่านรู้ศีลปะอะไรบ้างละ. อุปกะตอบว่าเราไม่รู้เลย. นายพรานกล่าวว่า เมื่อไม่รู้ศีลปะอะไรๆ จะอยู่ครองเรือนได้หรือ. อุปกะนั้นจึงกล่าวว่า เราไม่รู้ศีลปะจริงๆ แต่เราจักเป็นคนแบกเนื้อของท่านมาขายได้นะ. นายพรานคิดว่า เขาชอบกิจการนี้ของเรา จึงให้ฝานู้งชิ้นหนึ่ง นำไปเรือนมอบธิดาให้. อาศัยการสมสู่ของคนทั้งสองนั้น ก็เกิดบุตรขึ้นมาคนหนึ่ง. ทั้งสองสามีภรรยาจึงตั้งชื่อบุตรว่า สุภัททะ. เวลาบุตรร้องนางจะพูดว่า เจ้าลูกคนแบกเนื้อ เจ้าลูกพรานเนื้อ อย่าร้องดังนี้เป็นต้น เย้ยหยันอุปกะ ด้วยเพลงกล่อมลูก. อุปกะกล่าวว่า แม่งาม จักเข้าใจว่าข้าไม่มีที่พึ่งอยู่หรือ ข้ามีสหายนคนหนึ่ง ชื่ออนันตชินะ ข้าจะไปยังสำนักเขา. นางนาวารู้ว่า สามีอึดอัดใจด้วยอาการอย่างนี้ จึงกล่าวบอ้อยๆ. วันหนึ่ง อุปกะนั้นไม่บอกกล่าวก็มุ่งหน้าไปยังมัชฌิมประเทศ.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี ทรงสั่งภิกษุทั้งหลายไว้ก่อนว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใด มาถามหาอนันตชินะ พวกท่านจงชี้แจงแก่เขา. แม้ชีวิตก็ถามเรื่อย ๆ ไปว่า อนันตชินะอยู่ไหนมาถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับ ยืนอยู่กลางพระวิหาร ถามว่า อนันตชินะอยู่ไหน. ภิกษุทั้งหลายก็พาเขาไปยังสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า. อุปกะนั้นเห็นพระผู้มี

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นดาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 466

พระภาคเจ้า ทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจำข้าได้ไหม. ตรัสว่า เออ อุปกะ
จำได้ซิ ก็ท่านอยู่ไหนละ. ทูลว่า วังทหารชนบท เจ้าข้า. ตรัสว่า อุปกะ. ท่าน
แก่แล้วนะ บวชได้หรือ. ทูลว่า พอจะบวชได้เจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าให้บวช
ประทานกรรมฐานแก่เขา. อุปกะนั้นกระทำกิจในกรรมฐาน ตั้งอยู่ในอนาคามีผล
กระทำกาลแล้ว บังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาแล้วบรรลुพระอรหัตในขณะที่เกิด
นั่นเอง. จริงอยู่ ชน ๗ คน พอเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหา ก็บรรลुพระอรหัต.
ในจำนวน ๗ คนนั้น อุปกะก็เป็นคนหนึ่ง. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า

ภิกษุ ๗ รูปพ้นแล้ว ลี้นระคะโทสะ

แล้ว ข้ามกิเลสที่ข่านไปในโลก เข้าถึง

สุทธาวาสพรหมชั้นอวิหา คือ คน ๗ คน

ได้แก่ อุปกะ ปลคัณทะ ปุกกุสาติ ๔

คนคือ ภัททียะ ชัณฑทเวะ พาหุทัตติ

และปิงคิยะ ทั้ง ๗ คนนั้น ละกายมมนุษย์

แล้ว เข้าถึงกายทิพย์.

บทว่า สณฺหเปถุ ได้แก่ กระทำกตिका. บทว่า พาหุลฺลโก ได้แก่
ปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ความมักมากในชีวิตเป็นต้น. บทว่า ปธานวิพฺภนฺโต
ได้แก่ พราศเสื่อมจากความเพียร. บทว่า อวตฺตโต พาหุลฺลยา ได้แก่
เวียนมาเพื่อต้องการชีวิตเป็นต้นมาก ๆ. บทว่า อปิจ โข อาสนํ รเปตพฺพ
ความว่า ปัญจวัคคีย์กล่าวว่า พึงวางเพียงอาสนะไว้สำหรับ ท่านผู้เกิดในตระกูล
สูง. บทว่า นาสกฺขิสฺสุ ความว่า ปัญจวัคคีย์ถูกอานุภาพอำนาจของพระพุท
เจ้าครอบงำไว้ จึงตั้งอยู่ในกตिकाของตนไม่ได้. บทว่า นามน จ อวฺโส

วาทน จ สมุทาจรหุติ ความว่า เรียกว่า โคตมะ เรียกว่า อาวุโส
อธิบายว่า กล่าวคำเห็นปานนี้ว่า อาวุโสโคตม เวลาที่ท่านบำเพ็ญเพียร ณ
อุรุเวลา พวกเราช่วยกันถือบาตรจีวรเที่ยวไป ถวายน้ำบัวนโษษฐ์และไม้ชำระ
ฟัน กวาดบริเวณที่อยู่ ภายหลังใครทำวัตรปฏิบัติแก่ท่าน ครั้นพวกเรา
หนีไปแล้ว ท่านไม่คิดบ้างหรือ. บทว่า อิริยาย ได้แก่ ด้วยการ
ดำเนินไปที่ทำไต่ยาก. บทว่า ปฏิปทาย ได้แก่ ด้วยการปฏิบัติที่ทำ
ไต่ยาก. บทว่า ทุกุกรการิกาย ได้แก่ ด้วยการกระทำที่ทำไต่ยาก มีทำ
อาหารด้วยนิ้วเขี้ยวด้วยพวยมือหนึ่ง หรือกิ่งพวยมือเป็นต้น. บทว่า อภิขานาด
เม โน ได้แก่ พวกท่านเคยรู้ถึงคำที่เรากล่าววน หรือ. บทว่า เอวรูปุ จ
ภาสิตเมต ความว่า การเปล่งถ้อยคำเห็นปานนี้. อธิบายว่า ผู้มีอายุ เรามา
กลางคืนหรือกลางวันเพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์ท่าน อย่าวิตกไปเลยในการ
บำเพ็ญเพียร ณ อุรุเวลา โอภาส หรือนิมิตปรากฏแก่เราอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงได้กล่าวคำบางคำเห็นปานนี้. พวกใครได้สติด้วยพระคำรัสบทเดียวเท่านั้น
เกิดความเคารพเชื่อว่า เอาเถิด ท่านผู้นี้เป็นพระพุทธรเจ้าแน่แล้ว แล้วกล่าวว่า
โน เหน็ด ฆนุต คำนั้นไม่เคยได้ฟังพระเจ้าข้า. บทว่า อสกุจี โข อห
ภิกขเว ปณฺจวคฺคิเย ภิกขุ สยฺยณเปตฺตุ ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา
สามารถทำให้ภิกษุปัจฉิมจักยี่รู้ว่าเราเป็นพระพุทธรเจ้าเป็นพระอรหันต์. ก็ครั้ง
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาในวันอุโบสถ ทรงทำให้ภิกษุปัจฉิมจักยี่ได้รู้
ความที่พระองค์เป็นพระพุทธรเจ้า ตรัสธรรมจักกัปปวัตตนสูตรทำพระโกณฑัญญะ
ให้เป็นกายสักขี. เวลาจบพระสูตร พระเถระตั้งอยู่ในโศคาปัตติผลพร้อมด้วย
พรหม ๑๘ โภกฺกิ. พระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงคตเทศนาจบลงแล้ว. พระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จเข้าจำพรรษาในป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั่นเอง. คำว่า เทวปี-
สุทฺถิ ภิกขเว ภิกขุ โอวทามิ เป็นต้น ตรัสเพื่อแสดงการไม่เสด็จเข้าบ้าน
แม่เพื่อบิณฑบาต ตั้งแต่วันปาฏิบพทแรกคำหนึ่ง. เพื่อจะทรงชำระมลทินที่เกิด

ขึ้นในพระกรรมฐานของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ประทับอยู่ภายในพระวิหารเท่านั้น. ภิกษุเหล่านั้นได้ไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลถามถึงมลทินของพระกรรมฐานที่เกิดขึ้น ๆ. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังที่ที่ภิกษุเหล่านั้นนั่ง ทรงบรรทมลทิน. ลำดับนั้น บรรดาภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำภัตรออกไปอย่างนี้ โอวาทอยู่ พระวัปปเถระได้เป็นพระโศดาบันในวันปาฏิบพ. แรม ๒ คำพระภัททิยะ แรม ๓ คำพระมหานามะ แรม ๔ คำพระอัสสชิ. ในวันแรม ๕ คำของปิกษุ พระผู้มีพระภาคเจ้าให้พระปัญจวัคคีย์เหล่านั้นทั้งหมดประชุมรวมกัน ตริสอเนตตลักขณสูตร. เวลาจบพระสูตร ภิกษุทั้งหมดตั้งอยู่ในพระอรหัตผล. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อดโข ภิกขเว ปรญจวคฺคิยา ภิกขู ๆเปฯ อนุตฺตร โยคฺกุเขมฺม นิพฺพานํ อหฺมคมฺสุ** ดังนี้. บทว่า **นคฺคิทานิ ปฺนพฺภโว** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามมรรคใดไว้ก่อน เมื่อทรงแสดงอนุสนธิเป็นอันเดียวกันดังนี้ว่า แม้พวกเธอก็ขึ้นสู่ทางของเราและของปัญจวัคคีย์ การแสวงหาของพวกเธอ ชื่อว่าอริยปริเยสนา ดังนี้ จึงทรงนำคำถามรรคเพียงเท่านั้น.

บัดนี้ ก็เพราะเหตุที่การแสวงหากามคุณ ๕ เป็นอนริยปริเยสนาของคฤหัสถ์ทั้งหลาย เป็นอนริยปริเยสนา แม้ของเหล่าบรรพชิตผู้ไม่พิจารณาบริโภคนปัจจัย ๔ ด้วยโดยอำนาจกามคุณ ๕ ฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดงข้อนี้ จึงตรัสว่า **ปรญฺจิเม ภิกขเว กามคฺcula** เป็นต้น. ในกามคุณ ๕ เหล่านี้ กามคุณ ๔ มีรูปที่พึงรู้ด้วยจักขุเป็นต้น ย่อมได้ในปัจจัย มีบาตรและจีวร เป็นต้นที่ได้มาใหม่. ส่วนรสในกามคุณนั้น ก็คือรสในการบริโภค กามคุณ แม้ทั้ง ๕ ย่อมได้ในบิณฑบาตและเกสัชที่พอใจ. กามคุณ ๔ ย่อมได้ในเสนาสนบริหารเหมือนในจีวร. ส่วนรสในเสนาสนบริหารเมื่อนั้น ก็คือรสในการ

บริโภคนั่นเอง. เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มว่า **เย หิ เกจิ ภิกขเว** ดังนี้. เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงกามคุณ ๕ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อต้องการจะปฏิเสธพวกที่กล่าวอย่างนี้ว่า ชื่อว่าอนริยปริยเสนา ตั้งแต่บวช จะเป็นอนริยปริยเสนาของบรรพชิตได้ที่ไหน จึงทรงเริ่มเทศนาขึ้นเพื่อแสดงว่า การบริโภกด้วยการไม่พิจารณาในปัจจัย ๔ เป็นอนริยปริยเสนาแม้ของบรรพชิต. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คธิตา** ได้แก่ กำหนดด้วยความกำหนดด้วยอำนาจตักขหา. บทว่า **มัจจุจिता** ได้แก่ สยบด้วยความสยบด้วยอำนาจตักขหา. บทว่า **อชฺฌมาปนฺนา** ได้แก่ ถูกตักขหาครอบงำแล้ว. บทว่า **อนาทินวทสฺสาวิโน** ได้แก่ ไม่เห็นโทษ. ปัจจเวกขณญาณ ท่านเรียกว่า นิสสรณะ ในคำว่า **อนิสฺสรณปฺปญฺญา** เว้นปัจจเวกขณญาณนั้น.

บัดนี้ เมื่อทรงแสดงอุปมาที่จะสาธกเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า **เสยฺยถาปิ ภิกขเว** เป็นอาทิ พึงทราบข้อเปรียบเทียบในคำนี้ดังนี้. ความว่า สมณพราหมณ์เหมือนเนื้อในป่า ปัจจัย ๔ เหมือนบ่วงที่พรานดักไว้ในป่า เวลาที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่พิจารณาบริโภกปัจจัย ๔ เหมือนเวลาที่พรานนั้นดักบ่วงแล้วนอน เวลาที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายถูกมารกระทำตามชอบใจตกไปสู่อำนาจมาร เหมือนเวลาที่เมื่อพรานมาเนื้อไปไม่ได้ตามชอบใจ. อนึ่ง การพิจารณาในปัจจัย ๔ แล้วบริโภก ของสมณพราหมณ์ พึงเห็นเหมือนเวลาที่เนื้อยังไม่คิดบ่วงนอนทับบ่วงเสีย การไม่ตกไปสู่อำนาจมารของสมณพราหมณ์ พึงทราบเหมือนเมื่อพรานมาเนื้อก็ไปได้ตามชอบใจ. บทว่า **วิสฺสุโจ** ได้แก่ ปลอดภัยกลัว ปลอดภัยความระแวง. บทที่เหลือในที่ทุกแห่งมีความง่ายทั้งนั้น .

จบอรรถกถาปาสราสีสูตร ที่ ๖

๗. จูพหัตถิปโทปมสูตร

[๓๒๕] ข้าพเจ้าได้ถึงมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้น ชาณุโสณีพราหมณ์ ออกจากกรุงสาวัตถีด้วยรถที่เทียมด้วยลา มีเครื่องประดับขาวทุกอย่าง ในเวลาเที่ยงวัน ได้เห็นปิโสดิกปริพาชกเดินมาแต่ไกล แล้วได้กล่าวกะปิโสดิกปริพาชก ดังนี้ว่า เออเนาะ ท่านวิจายนะมาจากไหนแต่เที่ยงวันเทียว. ปิโสดิกปริพาชกตอบว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ามาในที่นี้จากสำนักของพระสมณโคดมนั่นแล. ชาณุโสณีพราหมณ์ถามว่า ท่านผู้เจริญ บัณฑิตย่อมสำคัญความมีปัญญาและความฉลาดของพระสมณโคดมเป็นอย่างไร. ปิโสดิกปริพาชกตอบว่า ท่านผู้เจริญ ก็ไหนข้าพเจ้าจักรู้ความมีปัญญาและความฉลาดของพระสมณโคดมได้ แม้ผู้ที่จะพึงรู้ความมีปัญญาและความฉลาดของท่านพระสมณโคดมได้ ก็ต้องเป็นเช่นท่านพระสมณโคดมแน่แท้ทีเดียว. ชาณุโสณีพราหมณ์กล่าวว่า ท่านวิจายนะสรรเสริญท่านพระสมณโคดมด้วยการสรรเสริญอย่างยิ่ง. ปิโสดิกปริพาชกกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักสรรเสริญท่านพระสมณโคดมได้อย่างไรเล่า เพราะท่านพระสมณโคดมนั้น ใคร ๆ ก็สรรเสริญแล้วสรรเสริญเล่า ท่านเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ชาณุโสณีพราหมณ์ถามว่า ท่านวิจายนะเห็นอำนาจประโยชน์อะไรเล่า จึงเป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระสมณโคดมถึงเพียงนี้.

รอยเท้า ๔ อย่าง

[๓๓๐] ปิโสดิกปริพาชกตอบว่า ท่านผู้เจริญ ทำไมข้าพเจ้าจึงเป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในท่านพระสมณโคดมถึงอย่างนี้ ท่านผู้เจริญ เปรียบเหมือนคน

ต่อข้างผู้ฉลาดเข้าไปในป่าที่อยู่แห่งข้าง เห็นรอยเท้าข้างรอยใหญ่ แม้ว่าโดย ส่วนยาว ส่วนกว้าง ส่วนขวาง และที่เสียดสี ในป่าข้าง เขาก็สันนิษฐานได้ว่า ข้างขนาดใหญ่หนอ ดังนี้ แม้นั้นใด ข้าพเจ้าก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เมื่อใด ได้เห็นร่องรอยทั้ง ๔ ในพระสมณโคดมแล้ว เมื่อนั้น ข้าพเจ้าก็สันนิษฐาน ได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรม อัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้ ร่องรอย ๔ เป็นไฉน ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเห็นขัตติย บัณฑิตบางพวกในโลกนี้ ผู้ละเอียดละออ ผู้ปราบปรามปาวาตได้แล้ว ประหนึ่ง นายขมังธนูยิงขนทรายได้ ขัตติยบัณฑิตเหล่านั้นชรอยเที่ยวทำลายทิลูทั้งหลาย (ของผู้อื่น) ด้วยปัญญา (ของตน) ขัตติยบัณฑิตเหล่านั้นได้ฟังว่า ได้ยินว่า พระสมณโคดมจักเสด็จเที่ยวไปสู่บ้านหรือนิคมชื่อนั้น ขัตติยบัณฑิตเหล่านั้น พากันคิดผูกปัญหา ด้วยหมายใจว่า จักเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ หากว่าพระสมณโคดมนั้นถูกพวกเรถามแล้วอย่างนี้ จักพยากรณ์อย่างนี้ไซ้ร พวกเราจักยกวาตะอย่างนี้แก่พระองค์ แม้หากว่า พระสมณโคดมนั้นถูกพวกเรา ถถามแล้วอย่างนี้ จักพยากรณ์อย่างนี้ไซ้ร พวกเราจักยกวาตะแม้อย่างนี้แก่ พระองค์ ดังนี้ ขัตติยบัณฑิตเหล่านั้น ได้ฟังว่า ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า พระสมณโคดมได้เสด็จเที่ยวไปถึงบ้านหรือนิคมชื่อนั้นแล้ว ขัตติยบัณฑิต เหล่านั้น ก็พากันเข้าไปเฝ้า ณ ที่ซึ่งพระสมณโคดมประทับอยู่ พระสมณโคดม ก็ทรง ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา ขัตติยบัณฑิตเหล่านั้น ถูกพระสมณโคดมทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้ อาจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถาแล้ว ก็ไม่ถามปัญหาแก่พระสมณ- โคดมเลย แล้วจักยกวาตะแก่พระสมณโคดมที่ไหนได้ ย่อมกลายเป็นสาวก ของพระสมณโคดมไปโดยแท้ เมื่อใด ข้าพเจ้าได้เห็นร่องรอยที่หนึ่งนี้ ใน พระสมณโคดมแล้ว เมื่อนั้น ข้าพเจ้าก็สันนิษฐานได้ว่า พระผู้ว่าพระภาคเจ้า

เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้.

ท่านผู้เจริญ ยังอีกข้อหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นพราหมณบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ ผู้ละเอียดละออ ผู้ปราบปรึบปวาท ประหนึ่งนายขมังธูยงขนทรายได้ พราหมณบัณฑิตเหล่านั้นชรอยเที่ยวทำลายทิวาทั้งหลาย (ของผู้อื่น) ด้วยปัญญา (ของตน) พราหมณบัณฑิตเหล่านั้นได้ฟังว่า ได้ยินว่า พระสมณโคดมจักเสด็จเที่ยวไปสู่บ้านหรือนิคมชื่อนั้น พราหมณบัณฑิตเหล่านั้น พากันคิดผูกปัญหา ด้วยหมายใจว่า จักเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ หากว่าพระสมณโคดมนั้นถูกพวกเราถามแล้วอย่างนี้ จักพยากรณ์อย่างนี้ไซ้ พวกเราจักยกวาตะอย่างนี้แก่พระองค์ แม้หากว่า พระสมณโคดมนั้นถูกพวกเราถามแล้วอย่างนี้ จักพยากรณ์อย่างนี้ไซ้ พวกเราจักยกวาตะเมื่ออย่างนี้แก่พระองค์ ดังนี้ พราหมณบัณฑิตเหล่านั้นได้ฟังว่า ได้ยินว่า พระสมณโคดมได้เสด็จเที่ยวไปถึงบ้านหรือนิคมชื่อนั้นแล้ว พราหมณบัณฑิตเหล่านั้น ก็พากันเข้าไปเฝ้า ณ ที่ซึ่งพระสมณโคดมประทับอยู่ พระสมณโคดมก็ทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจอหาญ ให้อำนาจ ด้วยธรรมิกถา พราหมณบัณฑิตเหล่านั้น ถูกพระสมณโคดมทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจอหาญ ให้อำนาจ ด้วยธรรมิกถาแล้ว ก็ไม่ถามปัญหาแก่พระสมณโคดมเลย แล้วจักยกวาตะแก่พระสมณโคดมที่ไหนได้ ย่อมกลายเป็นสาวกของพระสมณโคดมไปโดยแท้ เมื่อใด ข้าพเจ้าได้เห็นร่องรอยที่สองนี้ในพระสมณโคดมแล้ว เมื่อนั้น ข้าพเจ้าก็สันนิษฐานได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้.

ท่านผู้เจริญ ยังอีกข้อหนึ่ง ข้าพเจ้าได้เห็นคฤหบดีบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ ผู้ละเอียดละออ ผู้ปราบปรึบปวาทได้แล้ว ผู้ประหนึ่งนายขมังธู

ยงชนทรายได้ คฤหบดีบัณฑิตเหล่านั้นชรอยเที่ยวทำลายทิวทิวทั้งหลาย (ของผู้อื่น) ด้วยปัญญา (ของตน) คฤหบดีบัณฑิตเหล่านั้นได้ฟังว่า ได้ยินว่า พระสมณโคดมจักเสด็จเที่ยวไปสู่บ้านหรือนิคมโน้น คฤหบดีบัณฑิตเหล่านั้นพากันคิดผูกปัญหา ด้วยหมายใจว่า จักเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ หากว่าพระสมณโคดมนั้นถูกพวกเราถามแล้วอย่างนี้ จักพยากรณ์อย่างนี้ไซ้ พวกเราจักยกวาตะอย่างนี้แก่พระองค์ แม้หากว่า พระสมณโคดม นั้นถูกพวกเราถามแล้วอย่างนี้ จักพยากรณ์อย่างนี้ไซ้ พวกเราจักยกวาตะแม่อย่างนี้แก่พระองค์ ดังนี้ คฤหบดีบัณฑิตเหล่านั้น ได้ฟังว่า ได้ยินว่า พระสมณโคดมได้เสด็จเที่ยวไปถึงบ้านหรือนิคมชื่อโน้นแล้ว คฤหบดีบัณฑิตเหล่านั้น ก็พากันเข้าไปเฝ้า ณ ที่ซึ่งพระสมณโคดมประทับอยู่ พระสมณโคดมก็ทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้อำนาจ ด้วยธรรมิกถา คฤหบดีบัณฑิตเหล่านั้น ถูกพระสมณโคดมทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้อำนาจ ด้วยธรรมิกถาแล้ว ก็ไม่ถามปัญหาจะ พระสมณโคดมเลย แล้วจักยกวาตะแก่พระสมณโคดมที่ไหนได้ ย่อมกลายเป็นสาวกของพระสมณโคดมไปโดยแท้ เมื่อใด ข้าพเจ้าได้เห็นร่องรองที่สามนี้ในพระสมณโคดมแล้ว เมื่อนั้น ข้าพเจ้าก็สันนิษฐานได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้

ท่านผู้เจริญ ยังอีกข้อหนึ่ง ข้าพเจ้าได้เห็นสมณบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ผู้ละเอียดละออ ผู้ปราบปรบปวาทได้แล้ว ผู้ประหนึ่งนายขมังธนูยงชนทรายได้ สมณบัณฑิตเหล่านั้น ชรอยเที่ยวทำลายทิวทิวทั้งหลาย (ของผู้อื่น) ด้วยปัญญา (ของตน) สมณบัณฑิตเหล่านั้นได้ฟังว่า ได้ยินว่า พระสมณโคดมจักเสด็จเที่ยวไปสู่บ้านหรือนิคมชื่อโน้น สมณบัณฑิตเหล่านั้น พากันคิดผูกปัญหา ด้วยหมายใจว่า จักเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ หากว่า

พระสมณโคดม^๑นั้นถูกพวกเรากลามแล้วอย่างนี้ จักพยากรณ์อย่างนี้^๒ไซ้^๓ พวกเรา
จักยกวา^๔ท^๕ะอย่างนี้^๖แก่พระองค์^๗ แม้หากว่า พระสมณโคดม^๑นั้นถูกพวกเรากลาม
แล้วอย่างนี้ จักพยากรณ์อย่างนี้^๒ไซ้^๓ พวกเราจักยกวา^๔ท^๕ะเมื่ออย่างนี้^๖แก่พระองค์^๗
ดังนี้ สมณบัณฑิตเหล่านี้ ได้ฟังว่า ได้ยินว่า พระสมณโคดมได้เสด็จเที่ยว
ไป^๘ถึงบ้านหรือนิคมชื้อ^๙โน้นแล้ว สมณบัณฑิตเหล่านั้น ก็พากันเข้าไปเฝ้า ณ
ที่ซึ่งพระสมณโคดมประทับอยู่ พระสมณโคดมก็ทรงให้^{๑๐}เห็นแจ้ง ให้^{๑๑}สมาทาน
ให้อา^{๑๒}หาญ ให้^{๑๓}ร่า^{๑๔}เริง ด้วย^{๑๕}ธรรมิก^{๑๖}ถา สมณบัณฑิตเหล่านั้นถูกพระสมณ
โคดม ทรงให้^{๑๐}เห็นแจ้ง ให้^{๑๑}สมาทาน ให้^{๑๒}อา^{๑๓}หาญ ให้^{๑๔}ร่า^{๑๕}เริง ด้วย^{๑๖}ธรรมิก^{๑๗}ถา
แล้ว ก็ไม่^{๑๘}ถามปัญหา^{๑๙}แก่พระสมณโคดม^๑เลย แล้วจักยกวา^{๒๐}ท^{๒๑}ะแก่^{๒๒}พระสมณโคดม^๑
นั้นที่^{๒๓}ไหนได้ ย่อม^{๒๔}พากัน^{๒๕}ทูลขอโอกาส^{๒๖}แก่พระสมณโคดม^๑นั้นแหละ ออกจาก
เรือนไม่มี^{๒๗}เรือน^{๒๘}บวช^{๒๙}โดย^{๓๐}แท้ พระสมณโคดมก็ยัง^{๓๑}สมณบัณฑิต^{๓๒}เหล่านั้นให้^{๓๓}บวช
สมณบัณฑิตเหล่านั้น บวช^{๓๔}ใน^{๓๕}ธรรมวินัย^{๓๖}นั้นแล้ว ปลีก^{๓๗}ตัว^{๓๘}ออก (จาก^{๓๙}หมู่) ไม่
ประ^{๔๐}มา^{๔๑}ท มิ^{๔๒}ความ^{๔๓}เพียร^{๔๔}มุ่งมั่น^{๔๕}ปฏิบัติ^{๔๖}อยู่ ไม่นาน^{๔๗}นัก ก็^{๔๘}ทำให้^{๔๙}แจ้ง^{๕๐}ซึ่ง^{๕๑}พระ^{๕๒}อร^{๕๓}หัต^{๕๔}ผล
เป็น^{๕๕}ธรรม^{๕๖}อัน^{๕๗}ยอดเยี่ยม เป็น^{๕๘}ที่^{๕๙}สุด^{๖๐}แห่ง^{๖๑}พร^{๖๒}หม^{๖๓}จ^{๖๔}ร^{๖๕}ร^{๖๖}ย์ ซึ่งเป็น^{๖๗}ประ^{๖๘}โย^{๖๙}ชน์^{๗๐}ที่^{๗๑}กุล^{๗๒}บุตร
ทั้งหลาย^{๗๓}ผู้^{๗๔}ออก^{๗๕}จาก^{๗๖}เรื่อ^{๗๗}นไม่มี^{๗๘}เรื่อ^{๗๙}น^{๘๐}บวช^{๘๑}โดย^{๘๒}ชอบ มุ่ง^{๘๓}หมาย^{๘๔}ด้วย^{๘๕}ปัญ^{๘๖}ญา^{๘๗}อัน^{๘๘}ยิ่ง^{๘๙}ด้วย
ตนเอง เข้า^{๙๐}ถึง^{๙๑}อยู่^{๙๒}ใน^{๙๓}ปัจ^{๙๔}จุ^{๙๕}บัน^{๙๖}เทีย^{๙๗}ว สมณบัณฑิต^{๙๘}เหล่านั้นจึง^{๙๙}พากัน^{๑๐๐}กล่าว^{๑๐๑}อย่าง^{๑๐๒}นี้
ว่า ท่าน^{๑๐๓}ผู้^{๑๐๔}เจ^{๑๐๕}ริ^{๑๐๖}ญ เรา^{๑๐๗}ทั้ง^{๑๐๘}หลาย^{๑๐๙}ไม่^{๑๑๐}เสี^{๑๑๑}ย^{๑๑๒}หาย^{๑๑๓}สัก^{๑๑๔}หน^{๑๑๕}่อ^{๑๑๖}ย^{๑๑๗}หน^{๑๑๘}อ เพราะ^{๑๑๙}ว่า^{๑๒๐}แต่^{๑๒๑}ก่อน
เรา^{๑๒๒}ทั้ง^{๑๒๓}หลาย^{๑๒๔}ไม่^{๑๒๕}เป็น^{๑๒๖}สม^{๑๒๗}ณะ^{๑๒๘}เลย ก็^{๑๒๙}ป^{๑๓๐}ญ^{๑๓๑}ญา^{๑๓๒}ณ^{๑๓๓}ว่า^{๑๓๔}เป็น^{๑๓๕}สม^{๑๓๖}ณะ^{๑๓๗} ไม่^{๑๓๘}เป็น^{๑๓๙}พ^{๑๔๐}รา^{๑๔๑}ห^{๑๔๒}ม^{๑๔๓}ณ^{๑๔๔}เลย
ก็^{๑๔๕}ป^{๑๔๖}ญ^{๑๔๗}ญา^{๑๔๘}ณ^{๑๔๙}ว่า^{๑๕๐}เป็น^{๑๕๑}พ^{๑๕๒}รา^{๑๕๓}ห^{๑๕๔}ม^{๑๕๕}ณ^{๑๕๖} ไม่^{๑๕๗}เป็น^{๑๕๘}พ^{๑๕๙}ระ^{๑๖๐}อร^{๑๖๑}ห^{๑๖๒}ัน^{๑๖๓}ต์^{๑๖๔}เลย ก็^{๑๖๕}ป^{๑๖๖}ญ^{๑๖๗}ญา^{๑๖๘}ณ^{๑๖๙}ว่า^{๑๗๐}เป็น^{๑๗๑}พ^{๑๗๒}ระ^{๑๗๓}-
อร^{๑๗๔}ห^{๑๗๕}ัน^{๑๗๖}ต์^{๑๗๗} บัด^{๑๗๘}นี้^{๑๗๙}แล^{๑๘๐} พวก^{๑๘๑}เรา^{๑๘๒}เป็น^{๑๘๓}สม^{๑๘๔}ณะ^{๑๘๕}แล้ว บัด^{๑๘๖}นี้^{๑๘๗}แล^{๑๘๘} พวก^{๑๘๙}เรา^{๑๙๐}เป็น^{๑๙๑}พ^{๑๙๒}รา^{๑๙๓}ห^{๑๙๔}ม^{๑๙๕}ณ^{๑๙๖}
แล้ว บัด^{๑๙๗}นี้^{๑๙๘}แล^{๑๙๙} พวก^{๒๐๐}เรา^{๒๐๑}เป็น^{๒๐๒}พ^{๒๐๓}ระ^{๒๐๔}อร^{๒๐๕}ห^{๒๐๖}ัน^{๒๐๗}ต์^{๒๐๘}แล้ว ดังนี้^{๒๐๙} ท่าน^{๒๑๐}ผู้^{๒๑๑}เจ^{๒๑๒}ริ^{๒๑๓}ญ เมื่อ^{๒๑๔}ใด
เข้า^{๒๑๕}พ^{๒๑๖}เจ้า^{๒๑๗}ได้^{๒๑๘}เห็น^{๒๑๙}ร^{๒๒๐}อง^{๒๒๑}ร^{๒๒๒}อย^{๒๒๓}ที่^{๒๒๔}สี่^{๒๒๕}นี้^{๒๒๖}ใน^{๒๒๗}สม^{๒๒๘}ณ^{๒๒๙}โค^{๒๓๐}ด^{๒๓๑}ม^{๒๓๒}แล้ว เมื่อนั้น^{๒๓๓} ข้า^{๒๓๔}พ^{๒๓๕}เจ้า^{๒๓๖}ก็^{๒๓๗}สัน^{๒๓๘}นิ^{๒๓๙}ษ^{๒๔๐}ฐ^{๒๔๑}า^{๒๔๒}น^{๒๔๓}ได้
ว่า พระ^{๒๔๔}ผู้^{๒๔๕}มี^{๒๔๖}พ^{๒๔๗}ระ^{๒๔๘}ภ^{๒๔๙}า^{๒๕๐}ค^{๒๕๑}เจ้า^{๒๕๒}เป็น^{๒๕๓}พ^{๒๕๔}ระ^{๒๕๕}อร^{๒๕๖}ห^{๒๕๗}ัน^{๒๕๘}ต^{๒๕๙}ส^{๒๖๐}ัม^{๒๖๑}มา^{๒๖๒}ส^{๒๖๓}ัม^{๒๖๔}พ^{๒๖๕}ุ^{๒๖๖}ท^{๒๖๗}เจ้า^{๒๖๘} พระ^{๒๖๙}ช^{๒๗๐}ร^{๒๗๑}ร^{๒๗๒}ม^{๒๗๓}อัน^{๒๗๔}พระ^{๒๗๕}ผู้^{๒๗๖}มี^{๒๗๗}
พ^{๒๗๘}ระ^{๒๗๙}ภ^{๒๘๐}า^{๒๘๑}ค^{๒๘๒}เจ้า^{๒๘๓}ตร^{๒๘๔}ัส^{๒๘๕}ตี^{๒๘๖}แล้ว พระ^{๒๘๗}สง^{๒๘๘}ฆ์^{๒๘๙}ส^{๒๙๐}า^{๒๙๑}ว^{๒๙๒}ก^{๒๙๓}ของ^{๒๙๔}พระ^{๒๙๕}ผู้^{๒๙๖}มี^{๒๙๗}พ^{๒๙๘}ระ^{๒๙๙}ภ^{๓๐๐}า^{๓๐๑}ค^{๓๐๒}เจ้า^{๓๐๓}เป็น^{๓๐๔}ผู้^{๓๐๕}ป^{๓๐๖}ฏิ^{๓๐๗}บัติ^{๓๐๘}ดี

แล้ว ดังนี้ ท่านผู้เจริญ เมื่อใด ข้าพเจ้าได้เห็นร่องรอยทั้ง ๔ เหล่านี้ในพระสมณโคดมแล้ว เมื่อนั้น ข้าพเจ้าก็สันนิษฐานได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้.

ชาณฺโสณฺีพราหมณฺ์เปล่งอุทาน

[๓๓๑] เมื่อปีโลติกปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว ชาณฺโสณฺีพราหมณฺ์ ได้ลงจากรถที่เทียมด้วยลา มีเครื่องประดับขาวทุกอย่างแล้ว ทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ประณมอัญชลีไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่แล้ว เปล่งอุทานวาจาสามครั้งว่า

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า

อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอ

นอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าอรหันต

สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอนอบน้อม

แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าอรหันตสัมมาสัม-

พุทธเจ้าพระองค์นั้น

ถ้ากระไร ในบางครั้งบางคราว เราพึงสมาคมกับพระสมณโคดมพระองค์นั้น ถ้ากระไร การสนทนาปราศรัยบางอย่างนั้นแหละจะพึงมี. ครั้งนั้นแล ชาณฺโสณฺีพราหมณฺ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า สนทนาปราศรัยกันตามธรรมเนียมไปแล้ว ได้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลเล่าถ้อยคำสนทนาปราศรัยกับปีโลติกปริพาชก ตามที่ได้มีแล้วทั้งหมดแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

เมื่อชาณฺโสณฺีพราหมณฺ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะชาณฺโสณฺีพราหมณฺ์ดังนี้ว่าคูก่อนพราหมณฺ์ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ ข้อความเปรียบด้วยรอยเท้าช้าง ยังมีได้บริบูรณ์โดยพิสดาร คูก่อนพราหมณฺ์ก็แลท่านจงฟังข้อความเปรียบด้วยรอยเท้าช้างโดยประการที่บริบูรณ์โดยพิสดาร

จงใส่ใจเป็นอันดีเถิด เราจักกล่าว บัดนี้ ชาณุโสณิพราหมณ์ถูกรับพระดำรัส
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

อุปมารอยเท้าช้าง ๔ อย่าง

[๓๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า พราหมณ์
เปรียบเหมือนคนต่อช้างเข้าไปสู่ป่าช้าง เขาเห็นรอยเท้าช้างที่ใหญ่ แม้ว่าโดยส่วน
ยาวส่วนกว้างส่วนขวางในป่าช้าง คนต่อช้างผู้ฉลาด ย่อมไม่ตกลงใจก่อนว่า
เป็นช้างใหญ่หนอ ดังนี้ ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร เพราะว่าช้างพังทั้งหลายชื่อ
ว่า วาณิกา (พังค่อม) มีรอยเท้าใหญ่มีอยู่ในป่าเป็นที่อยู่แห่งช้าง รอยเท้านี้
จะเป็นรอยเท้าช้างพังวาณิกาเหล่านั้นก็ได้ คนต่อช้างนั้นก็ตามรอยเท้าช้างนั้น
ไป เขากำลังตามรอยเท้าอยู่นั้น ก็พบรอยเท้าช้างใหญ่ ไม่ว่าจะโดยส่วนยาว
ส่วนกว้างและส่วนขวาง ที่ซึ่งถูกเสียดสีที่อยู่ประจำในที่สูงในป่าช้าง ซึ่งคนต่อ
ช้างผู้ฉลาด ก็ยังไม่ตกลงใจก่อนว่า เป็นช้างใหญ่หนอ ดังนี้ ข้อนี้เป็นเพราะ
เหตุไร คู่ก่อนพราหมณ์ เพราะว่าช้างพังทั้งหลายชื่อว่าออกจากพาริกา มีรอย
เท้าใหญ่มีอยู่ในป่าช้าง รอยเท้านี้จึงจะเป็นรอยเท้าช้างพังเหล่านั้นก็ได้ คนต่อ
ช้างนั้นก็เดินตามรอยเท้าช้างนั้นไป เขากำลังเดินตามรอยเท้าช้างนั้นอยู่ ก็จะพบ
รอยเท้าช้างใหญ่ ทั้งยาวทั้งกว้างทั้งส่วนขวางที่ซึ่งถูกเสียดสีในที่สูง และที่ซึ่ง
ขนายแหว่งไว้ในที่สูง คนต่อช้างผู้ฉลาด ก็ยังไม่ตกลงใจก่อนว่า ช้างใหญ่หนอ
ดังนี้ ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร คู่ก่อนพราหมณ์ เพราะว่าช้างพังทั้งหลายชื่อ
ออกจากณรุกา มีรอยเท้าใหญ่มีอยู่ในป่าที่อยู่แห่งช้าง รอยเท้านี้จะเป็นรอยเท้า
ช้างพังเหล่านั้นก็ได้ คนต่อช้างนั้นก็เดินตามรอยเท้าช้างนั้นไป เขากำลังเดิน
ตามรอยเท้าช้างนั้นอยู่ ก็จะพบรอยเท้าช้างใหญ่ ทั้งยาว ทั้งกว้าง ทั้งขวาง
ที่ซึ่งถูกเสียดสีในที่สูง ที่ซึ่งขนายแหว่งไว้ในที่สูง และกิ่งไม้หักในที่สูง และเห็น
ตัวช้างนั้นอยู่โคนต้นไม้ อยู่กลางแจ้ง เดินอยู่ ยืนอยู่ นั่งอยู่หรือนอน เขาย่อม
ตกลงใจว่า ช้างเชือกนี้เองคือช้างใหญ่เชือกนั้น ดังนี้ แม้นฉันใด คู่ก่อนพราหมณ์

ข้ออุปไมยก็ฉนั้นนั่นนั่นแล ตถาคตอุบัติในโลกนี้ เป็นอรหันต์ รู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชาและจรณะ ไปดีแล้ว เป็นผู้รู้โลก เป็นสารถิฝีกบรูษที่ควรฝึก ไม่มีมีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ต้นแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรมนั้น ตถาคตนั้น ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้พร้อมด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ซึ่งหมู่สัตว์พร้อมด้วยสมณพราหมณ์ทั้งเทวดาและมนุษย์ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้ตาม ตถาคตนั้นย่อมแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ สิ้นเชิง คฤหบดี คฤหบดีบุตร หรือผู้ที่เกิดมาภายหลังแล้วในสกุลใดสกุลหนึ่ง ย่อมฟังธรรมนั้น ครั้นได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งศรัทธาในตถาคต เขาประกอบด้วยการได้เฉพาะซึ่งศรัทธาเมื่อนั้น ย่อมพิจารณาเห็นแม้ดังนี้ว่า ฆราวาสเป็นที่คับแคบ เป็นทางมาแห่งกิเลสเพียงดังธูลี บรรพชาเป็นโอกาสอันปลอดโปร่ง การที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์ให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว คุณสังขที่ขัดแล้วนี้ หาเป็นกิจอันใคร ๆ กระทำได้โดยง่ายไม่ อย่ากระนั้นเลย เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชเถิด ต่อมา เขาละกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ และเครื่องนุ่งห่มน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาหวัดออกจากเรือนไม่มีเรือนบวช.

ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาชีพ

[๓๓๓] กุลบุตรนั้นบวชแล้วอย่างนี้ ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาชีพของภิกษุทั้งหลาย ละการฆ่าสัตว์ เว้นจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะไม่วางศาสตรา มีด มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย เป็นผู้สะอาดอยู่ ละกรรมที่เป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากเมถุนอันเป็นกิจของชาวบ้าน ละการพูด

เท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง พูดคำสัตย์ตลอดมีถ้อยคำเป็น
หลักฐาน ควรเชื่อถือได้ ไม่พูดคลาดเคลื่อนต่อโลก ละคำส่อเสียด เว้นขาด
จากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน
หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน สมาน
คนที่แตกร้าวกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้
พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียง
กัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ
กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะเหตุ ชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วน
มากรักใคร่พอใจ ละคำเพื่อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพื่อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่
เป็นจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐาน มีที่
อ้าง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร เว้นขาดจากการ
พราดพิชคามและกุตคาม ฉันทนเดียว เว้นการฉันทนในราตรี งดจากการฉันทน
ในเวลาวิกาล เว้นขาดจากการพ้อนรำขบรื่องประโคมดนตรี และดูการเล่น
อันเป็นข้าศึกแก่กุศล เว้นขาดจากการตัดทรงประดับและตกแต่งร่างกายด้วย
ดอกไม้ของหอมและเครื่องประเทืองผิว อันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว เธอ
เว้นขาดจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ เธอเว้นขาดจากการรับทอง
และเงิน เธอเว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ เธอเว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ
เธอเว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี เธอเว้นขาดจากการรับทาสีและทาส
เธอเว้นขาดจากการรับแพะและแกะ เธอเว้นขาดจากการรับไก่และสุกร เธอ
เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา เธอเว้นขาดจากการรับไร่นาและที่
ดิน เธอเว้นขาดจากการประกอบพฤติกรรมและการรับใช้ เธอเว้นขาดจากการ
ซื้อขาย เธอเว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม และการ
โกงด้วยเครื่องตวงวัด เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบ
ตะแลง เว้นขาดจากการตัดการฆ่า การจองจำ การตีชิง และปล้นและกรรโชก

ภิกษุ นั้นเป็นผู้สันโดษด้วยจิวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง เธอไปทางทิศภาคใด ๆ ก็ถือไปได้เอง นกมีปีกจะบินไปทางทิศภาคใด ๆ ก็มีแต่ปีกขอตัวเป็นภาระบินไปฉนั้นใด ภิกษุก็ฉนั้นนั่นแล เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง เธอจะไปทางทิศภาคใด ๆ ก็ถือไปได้เอง ภิกษุ นั้นประกอบด้วยศีลขันธ์อันหาโทษมิได้นี้แล้ว ย่อมได้เสวยสุขอันปราศจากโทษในภายใน ภิกษุ นั้นเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌา และโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษาจักขุนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ภิกษุ ฟังเสียงด้วยโสต คมกลืนด้วยฆมานะ ลิ้มรสด้วยชีวหา ถูกต้องโณภูมิจิตด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌา และโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษามโนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในมโนทรีย์ ภิกษุ ประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้ ย่อมได้เสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสในภายใน ภิกษุ นั้นย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการทรงสังฆาฎิ บาตร และจิวร ในการฉน การค่อม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง.

[๓๓๔] ภิกษุ นั้นเป็นผู้ประกอบด้วยศีลขันธ์นี้ อินทรีย์สังวรสติสัมปชัญญะ และสันโดษ อันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว ย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้ง ลอมฟาง ในเวลาภายหลังภัต เธอกลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ภิกษุ นั้นละความฟุ้งเล็งในโลก มีจิตปราศจากความฟุ้งเล็งอยู่

ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้ ละความประทุษร้ายคือพยาบาท ไม่คิดพยาบาท มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้ายคือความพยาบาทได้ ละถีนมิทระได้แล้วเป็นผู้ปราศจากถีนมิทระ มีความกำหนดหมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทระได้ ละอุทธัจจกุกกุจจะได้แล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะได้ ละวิจิกิจจาได้แล้ว เป็นผู้ขำมวิจิกิจจา ไม่มีความกลางแกลงในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจจาได้.

รูปฌาน ๔

[๓๓๕] ภิกษุหนึ่งละนิวรรณ์ ๕ เหล่านี้ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตอันเป็นเหตุทำปัญญาให้อ่อนกำลังลงได้แล้ว สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ คู่ก่อนพรหมณ์ ข้อนี้นี้เราเรียกว่า ตถาคตบพ (ร่องรอยคือญาณของตถาคต) ดังนี้บ้าง ว่าตถาคตนิเสวิตะ (ฐานะอันสี่ข้างคือญาณของตถาคตเสพแล้ว) ดังนี้บ้าง ว่าตถาคตารัญชิตะ (ฐานะอันขนายคือญาณของตถาคตแทงแล้ว) ดังนี้บ้าง อริยสาวกก็ยังไม่ได้ตกลงใจก่อนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้.

คู่ก่อนพรหมณ์ ยังอีกข้อหนึ่ง ภิกษุบรรลุ ทุคฺคิฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ ฯลฯ เธอมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไป บรรลุตุคฺคิฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มึอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ฯลฯ เธอบรรลุจตุตถฌานไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ

ได้ เป็นผู้มิอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธียู่ คู่ก่อนพราหมณ์ ข้อนี้เราเรียกว่าตถาคตบท้าง ตถาคตนิเสวิตะบ้าง ตถาคตารัญชิตะบ้าง ดังนี้ อริยสาวกก็ยังไม่ตกลงใจก่อนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้.

[๓๓๖] ภิกษุ นั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่ออุปเพณิวาสนานุสติญาณ ภิกษุ นั้นย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์ปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวัฏฏ์ปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์ปเป็นอันมากบ้างว่า ในภพนั้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพนั้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ภิกษุ นั้นย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ คู่ก่อนพราหมณ์ แม้ข้อนี้ เราเรียกตถาคตบท้าง ตถาคตนิเสวิตะบ้าง ตถาคตารัญชิตะบ้าง อริยสาวกก็ยังไม่ถึงความตกลงใจก่อนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้.

[๓๓๗] ภิกษุ นั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อม

โน้มน้อมจิตไปเพื่อรู้จุดและอุปบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย ภิกษุ นั้นย่อมเห็นหมู่สัตว์
ทั้งหลาย ภิกษุ นั้นย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุด กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มี
ผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วง
จักขุมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบ
ด้วยกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฐิ ยึด
ถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้า
ถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต
วิจิสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ ยึดถือการกระทำ
ด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลก
สวรรค์ ดังนี้ ภิกษุ นั้น ย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุด กำลังอุปบัติ เลว ประณีต
มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วง
จักขุมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้ คู่ก่อน
พราหมณ์ แม้ข้อนี้เราเรียกว่า ตถาคตบพ้าง ตถาคตนิเสวิตะบ้าง ถ้าคตา-
รัญชิตะบ้าง อริยสาวกก็ยังไม่ต้องตกลงใจก่อนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้ .

อาสาชกขยาณ

[๓๓๘] ภิกษุ นั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส
ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มน้อม
จิตไปเพื่ออาสาชกขยาณ ภิกษุ นั้นย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์
นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ย่อมรู้ชัดตามความเป็น
จริงว่า เหล่านี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา
คู่ก่อนพราหมณ์ แม้ข้อนี้เรากล่าวว่า ตถาคตบพ้าง ตถาคตนิเสวิตะบ้าง
ตถาคตารัญชิตะบ้าง อริยสาวกก็ยังไม่ต้องถึงความตกลงใจก่อน อริยสาวกนั้น

ย่อมจะถึงความตกลงใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้.

เมื่อภิกษุนั้นรู้เห็นอย่างนั้น จิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าพ้นแล้ว ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมณียุจบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี.

ดูก่อนพราหมณ์ แม้ข้อนี้ เราเรียกว่าตถาคตบถบ้าง ตถาคตนิเสวิตะบ้าง ตถาคตารัญชิตะบ้าง ดังนี้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล ดูก่อนพราหมณ์ อริยสาวก ย่อมตกลงใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล ดูก่อนพราหมณ์ ข้อความเปรียบเทียบด้วยรอยเท้าช้าง เป็นอันบริบูรณ์แล้วโดยพิสดาร ดังนี้.

[๓๓๕] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ชาณุโสณิพราหมณ์ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระธรรมเทศนาแจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ บุคคลพึงหายของที่คิดว่า พึงเปิดของที่ปกปิด พึงบอกทางแก่คนหลงทาง หรือพึงส่องประทีปในที่มืด ด้วยคิดว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปทั้งหลายได้ ฉันทิ พระโคตมผู้เจริญ ได้ทรงประกาศพระธรรมโดยอเนกปริยายฉันนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตม พระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมจงทรงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้น ไปเถิด

จบ จุฬหัตถิปโทปมสูตรที่ ๗

อรรถกถาจลหัตถิปโทปมสูตร

จลหัตถิปโทปมสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

ฟังทราบวินิจฉัยในจลหัตถิปโทปมสูตรนั้นดังต่อไปนี้ บทว่า **สพ-**
พเสเตน วพวาภิรเถน ความว่า รถที่เทียมด้วยลา ๔ จำพวก ขาวสีนที่
ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ได้ยินว่า ม้าขาว มีเครื่องประดับขาวที่เทียมแล้ว รถขาว
มีเครื่องประดับขาว มีบริวารขาว รัศมีขาว แส้ขาว ฉัตรขาว อุณหิสขาว
ผ้าขาว รองเท้าขาว พัดด้วยพัทวาลวิชนีขาว. ก็ธรรมดาว่ารถนี้มี ๒ อย่าง
คือ รถรบกับรถประดับ. บรรดารถทั้ง ๒ นั้น รถรบมีทรง ๔ เหลี่ยม ไม่
ใหญ่นัก สามารถจุคนได้ ๒-๓ คน รถประดับคันใหญ่ทั้งยาวทั้งกว้าง. ในรถ
ประดับ คน ๘ คน หรือ ๑๐ คน คือคนกัณฑ์ คนถือพัทวิชนี คนถือพัดใบตาล
สามารถจะขึ้น นั่ง หรือนอนได้ตามสะดวก แม้รถนี้ชื่อว่ารถประดับอย่างเดียว.
รถนั้นทั้งหมด พร้อมด้วยล้อ หน้าต่างและรูปรถ ขลิบด้วยเงิน. ลาตามปกติ
ก็สีขาว แม้เครื่องประดับลาเหล่านั้น ก็ทำด้วยเงิน แม้เชือกที่ชুবน้ำประสาน
เงิน แม้แส้ก็ขลิบด้วยเงิน แม้พราหมณ์ก็นุ่งผ้าขาวห่มผ้าขาว ถูบไล่เครื่อง
ไล่ขาวประดับมาลัยขาว สรวมแหวนทั้ง ๑๐ นิ้ว ติดตุ้มหูทั้ง ๒ ข้าง รวม
ความดังกล่าวมานี้เป็นต้น แม้เครื่องประดับของรถนั้น ก็เป็นเงินทั้งนั้น. แม้
พราหมณ์ผู้เป็นบริวารของพราหมณ์นั้น ก็ประดับด้วยผ้าเครื่องถูบไล่ของหอม
และมาลัยขาวอย่างนั้นเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **สพพเสเตน**
วพวาภิรเถน.

บทว่า **สาวตุติยา นิยุยาติ** ความว่า ได้ยินว่า ทุก ๖ เดือน
พราหมณ์นั้น จะทำประทักษิณพระนครครั้งหนึ่ง. จะมีการโฆษณาล่วงหน้าไว้ว่า

พราหมณ์จะทำประทักษิณ พระนครวันนี้นับจากวันนี้. คนทั้งหลายฟังเรื่องนั้นแล้ว พวกที่ไม่ไปจากพระนครก็ไม่ไป แม้พวกที่ไปแล้วก็กลับมาด้วยหมายจะชมสิริสมบัติของผู้มีบุญ. วันใด พราหมณ์ทำประทักษิณพระนคร วันนั้นแต่เช้าตรู่ ผู้คนก็จะกวาดถนนในพระนคร เกลี่ยทราย โปรงดอกไม้พร้อมข้าวตอก ตั้งหม้อน้ำที่มีน้ำเต็ม ยกต้นกล้วยและธง ทำพระนครทั้งสิ้นให้หอมตระหลบไปด้วยกลิ่นธูป. แต่เช้าตรู่ พราหมณ์ก็อาบน้ำดำเกล้า กินอาหารเบา ก่อนอาหารหนัก แต่งตัวด้วยผ้าขาวเป็นต้น โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแลลงจากปราสาทแล้วขึ้นรถ. ครั้งนั้นพราหมณ์เหล่านั้น ประดับด้วยผ้าเครื่องลูบไล้และมาลาขาวทั้งสิ้น ถึอร่วมขวาล้อมชานูโสณิพราหมณ์นั้น. ต่อแต่นั้นก็แจกผลไม้ไม่น้อยใหญ่แก่พวกเด็กกรุ่น ๆ ก่อนที่เที่ยง เพื่อให้มหาชนประชุมกัน ต่อแต่นั้นก็โปรงมาสก และกหาปณะ มหาชนก็ชุมนุมกัน ต่างก็ส่งเสียงโห่ร้องกึกก้องและยกผ้าโบกสะบัดไปทั่ว. ลำดับนั้น เมื่อมั่งคคลิกพราหมณ์และโสวัตติกพราหมณ์เป็นต้น ทำการมงคลและสวัสดิมงคล ทำประทักษิณพระนครด้วยสมบัติอันใหญ่. มนุษย์ผู้มีบุญทั้งหลายก็ขึ้นไปปราสาทชั้นเดียวเป็นต้น เปิดหน้าต่างและประตูเสมือนภาชนะขวามองดู. ฝ่ายพราหมณ์มุ่งหน้าไปทางประตูด้านทิศใต้ ประหนึ่งครอบพระนครไว้ด้วยสมบัติ คือ ยศและสิริของตน. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สาวตุลียา นิยุยาคี.**

บทว่า **ทิวาทิวสุส** แปลว่าวันของวัน อธิบายว่า เวลากลางวัน.
บทว่า **ปิโลติกั ปริพุพชกั** ได้แก่ ปริพชกผู้ได้ชื่อโดยเรียกเป็นเพศหญิงอย่างนี้ว่า ปิโลติกา. ได้ยินว่า ปริพชกนั้นเป็นหนุ่มอยู่ในปฐมวัย มีวรรณะดังทองคำเป็นพุทธอุปฐาก กระทำอุปัฏฐากพระตถาคต และพระมหาเถระแต่เช้าตรู่ ถึอเอาไม้ ๓ อันและเครื่องบริขารมีคณโฑน้ำเป็นต้น ออกจากพระเชตวัน เดินมุ่งหน้าไปทางพระนคร. ชาณูโสณิพราหมณ์นั้นเห็นปิโลติกปริ-

พากันนั้นเดินมาแต่ไกล. บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ชาณุโสณิพราหมณ์
จำได้ว่า ปีโลติกปริพาชก เคยมาสำนักโดยลำดับ จึงกล่าวคำระบุมุโคตร
ตระกูลว่า เชิญซิ ท่านวิจฉายนะไปไหนมา. ในบทว่า **ปญฺหิตโต มณฺยติ**
นี้ มีความอย่างนี้ว่า ท่านวิจฉายนะยังสำคัญพระสมณโคดมว่าเป็นบัณฑิตอยู่
หรือไม่เล่า. บทว่า **โก จาหํ โภ** ความว่า ข้าพเจ้าจะรู้ความมีปัญญาและ
ความฉลาด ของพระสมณโคดม ได้แต่ไหนเล่า. ด้วยคำว่า **โก จ สมณสุต**
โคตมสุต ปญฺญาเวยฺยเหตุยํ **ชานิสฺสามิ** นี้ ปีโลติกปริพาชกแสดงว่า
คนไม่รู้ แม้ทุกประการอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าจักรู้ความมีปัญญาและความฉลาด
ของพระสมณโคดมได้แต่ที่ไหน จักรู้ด้วยเหตุไร. ด้วยบทว่า **โสปี ฆุนฺนสุต**
ตาทิสฺส จ นี้ ปีโลติกปริพาชก แสดงว่า ผู้ใดจะพึงรู้ความมีปัญญาและ
ความฉลาดของพระสมณโคดม แม้ผู้นั้น ก็ต้องบำเพ็ญบารมี ๑๐ บรรลุพระ
สัมพัชฌัตตญาณเป็นพระพุทธเจ้าเช่นนั้น ผู้ต้องการจะวัดภูเขาสีเนรุ ภูเขา
หิมวันต์ แผ่นดิน หรืออากาศควรจะได้ไม้หรือเชือกประมาณเท่านั้น แม้ผู้จะรู้
พระปัญญา ของพระสมณโคดม ก็ควรจะได้พระสัมพัชฌัตตญาณเสมือนพระญาณ
ของพระองค์นั้นเทียว. ท่านกระทำการกล่าวร้ายไว้ในที่นี้ โดยความเอื้อเฟื้อ.
บทว่า **อุพาราย** แปลว่า สูงสุด ประเสริฐสุด. บทว่า **โก จาหํ โภ**
ความว่า เราจะพึงสรรเสริญพระสมณะโคดม ได้แต่ไหน. บทว่า **โก จ**
สมณํ โคตมํ ปัสสิสฺสามิ ความว่า ข้าพเจ้าจักสรรเสริญด้วยเหตุไร. บทว่า
ปสฺสฺสุปฺปสฺสุโร ความว่า เป็นผู้ประเสริฐ โดยคุณของตนเหนือคนอื่น โดย
คุณทั้งปวงที่ชาวโลกเขาสรรเสริญแล้ว

พระองค์ไม่มีกิจคือสรรเสริญด้วยคุณอย่างอื่น เปรียบเหมือน
ดอกจัมปา ดอกอุบล ดอกปทุม หรือจันทน์แดง ย่อมสดใสและมี
กลิ่นหอมโดยสิริแห่งสีและกลิ่นของมัน มันไม่มีกิจที่จะชมเชยโดยสีและกลิ่นที่

จรมมา และเปรียบเหมือนแก้วมณีหรือดวงจันทร์ ย่อมโอภาสโดยแสงสว่าง
ของตันท่านนั้น มันหามีกิจด้วยแสงสว่างด้วยอย่างอื่นไม่ ฉันทิ พระสมณ
โคดม ก็ฉันทันนั้น เป็นผู้อันบัณฑิตสรรเสริญ ชมเชยโดยคุณของตน
ที่โลกทั้งปวงเขาสรรเสริญแล้ว คือให้ถึงความประเสริฐสุดแห่งโลกทั้งปวง
พระองค์หามีกิจคือการสรรเสริญด้วยการสรรเสริญอย่างอื่นไม่ อีกนัยหนึ่ง
เป็นผู้ประเสริฐ กว่าผู้ประเสริฐทั้งหลาย แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ปัสสัฏฐุป-
ปัสสัฏฐะ ผู้ประเสริฐสุดกว่าผู้ประเสริฐสุดทั้งหลาย. ก็คนอื่น ๆ เหล่าไรเล่า
ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด. พระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นผู้ประเสริฐกว่าชาวกาฬี
และโกศลทั้งหลาย พระเจ้าพิมพิสาร เป็นผู้ประเสริฐกว่าชาวอังคะและชาว
มคธะ เจ้าลิจฉวี กรุงเวสาลี ประเสริฐกว่าชาวแคว้นวัชชี เจ้ามัลละกรุงปาวา
เจ้ามัลละกรุงโกสินารา แม้เจ้านั้น ๆ องค์กรอื่น ประเสริฐกว่าชาวชนบทนั้น ๆ
พราหมณ์มีจึงกิพราหมณ์เป็นต้น ประเสริฐกว่าหมู่พราหมณ์ทั้งหลาย อุบาสก
มีท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นต้น ประเสริฐกว่าหมู่อุบาสก อุบาสิกา มีนาง
วิสาขาอุบาสิกาเป็นต้น ประเสริฐกว่าอุบาสิกาหลายร้อย ปริพาชก มีสกุลทายิ
เป็นต้น ประเสริฐกว่า ปริพาชกหลายร้อย. มหาสาวิกา มีอุบลวรรณาเถรี
เป็นต้น ประเสริฐกว่าภิกษุณีหลายร้อย พระมหาสาวก มีพระสารีบุตรเถระ
เป็นต้น ประเสริฐกว่าภิกษุหลายร้อย เทพทั้งหลาย มีท้าวสักกะเป็นต้น
ประเสริฐกว่าเทพทั้งหลาย พรหมทั้งหลาย มีมหาพรหมเป็นต้น ประเสริฐ
กว่าพรหมหลายพัน ท่านเหล่านั้น ย่อมชมเชย ยกย่อง สรรเสริญ พระทศพล
หมดทุกคน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าท่านจึงเรียกว่า ปัสสัฏฐุป-
ปัสสัฏฐะ ประเสริฐกว่าผู้ประเสริฐ. บทว่า อตุลลัตถิ แปลว่า อานิสงส์ประโยชน์.

ครั้งนั้น ปริพาชก เมื่อบอกเหตุแห่งความเลื่อมใสของตนแก่
ชาณูโสณิพราหมณ์นั้น จึงกล่าวว่า เสยฺยถาปี โภ กุสโล นาควนิโก

เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาควนิโก** ได้แก่บุรุษ ผู้เรียนศิลปะชวานาควัน. ก็บุรุษผู้เรียนศิลปะจากผู้อื่น เรียกว่า **นาควนิกะ**. บทว่า **จตุตถาริ ปทานิ** ได้แก่บทคือญาณ คือรอยคือญาณ ๔ อธิบายว่า ฐานที่ญาณเหยียบ. บทว่า **ปณฺหิต** ในคำว่า **ขตฺตियปณฺหิต** เป็นต้น ได้แก่ผู้ประกอบด้วยความเป็นบัณฑิต. บทว่า **นิปุณ** แปลว่า ผู้ละเอียดคือผู้รู้สรรพอันละเอียด ได้แก่ผู้สามารถแทงตลอดสรรพอันละเอียดอื่น ๆ. บทว่า **กตปรปฺปวาท** ได้แก่ รู้ปรปฺปวาท และทำการย้ายปรปฺปวาทะ. บทว่า **วาลเวฐิรุเป** แปลว่า เสมือน นายขมังธนูผู้ยิงชนทราย. บทว่า **เต ภินฺทนฺต** **มญฺเฒ** **จรนฺติ** ความว่า เทียวไปประหนึ่งทำลายทิวทัศน์ของผู้อื่น แม้อย่างละเอียดด้วยปัญญาของตนเหมือนนายขมังธนูผู้ยิงชนทราย. บทว่า **ปญฺหํ อภิสงฺขโรนฺติ** ได้แก่ ตั้งปัญหา ๒ บทบ้าง ๓ บทบ้าง ๔ บทบ้าง. บทว่า **วาทํ อโรเปสุตฺตม** ได้แก่ยกโทษขึ้น. บทว่า **น เจว สมณํ โคตมํ ปญฺหํ ปุจฺจนฺติ** ความว่า เพราะเหตุไรจึงไม่ถาม.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงธรรมท่ามกลางบริษัท จึงทรงตรวจดูอหยาศัยของบริษัท แต่นั่นก็ทรงเห็นว่า ขัดตติยบัณฑิตเหล่านั้น มาแต่งปัญหาที่ลึกลับ ชื่อว่า โอวภัฏิกสารูปัญหาทวน พระองค์มิได้ถูกขัดตติยบัณฑิตถามเลย เมื่อตรัสถามปัญหาเหล่านี้ว่า ในการถามปัญหา มีโทษเพียงเท่านี้ ในการตอบปัญหา มีโทษเพียงเท่านี้ ในอรรถ บท อักขระ มีโทษเพียงเท่านี้ ฟังตรัสถามอย่างนี้ เมื่อจะทรงตอบ ฟังตอบอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงใส่ไว้ในระหว่างธรรมกถา แล้วทรงกำจัดปัญหาที่ขัดตติยบัณฑิตนำมาแต่งเป็นโอวภัฏิกปัญหาเสียด้วยประการฉะนี้. เหล่าขัดตติยบัณฑิตย่อมจะดีใจว่า เป็นการดีสำหรับเราหนอ ที่พวกเราไม่ต้องถามปัญหานี้ ก็ถ้าฟังถามไซ้ พระสมณโคตมพึงทอดทิ้งพวกเราให้หมดที่ฟัง.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายเมื่อแสดงธรรมย่อมแผ่เมตตาไปยังบริษัท มหาชนย่อมมีจิตเลื่อมใสในพระทศพล ด้วยการแผ่เมตตา. ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระรูปพระโฉมเลอเลิศ น่าชม มีพระสุรเสียงไพเราะ มีพระชีวหาอ่อนนุ่ม มีไรพระทนต์เรียบสนิท ตรีศธรรมเหมือนโสรจสรงหทัยด้วยน้ำอมฤต. ณ ที่นั้น คนเหล่านั้นที่มีจิตเลื่อมใสเพราะทรงแผ่เมตตา ก็มีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราไม่อาจทำตัวเป็นข้าศึกกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสพระวาจาไม่เป็นสอง พระวาจาไม่เป็นโมฆะ พระวาจาที่น่าสัสถ์ออกจากทุกข์ เห็นปานฉะนี้ จึงไม่ทูลถาม เพราะตนเลื่อมใสเสียแล้ว. บทว่า **อญฺญตฺถุ** แปลว่า โดยส่วนเดียว. บทว่า **สาวกา สมฺปชฺชนฺติ** ได้แก่ เป็นสาวกโดยการถึงสรณะ. บทว่า **ตทฺนฺตุตฺถิ** ตัดบทเป็น **ตํ อนุตฺถิ**. บทว่า **พฺรหฺมจฺริยปริโยสานํ** ได้แก่ พระอรหัตผลอันเป็นที่สุดแห่งมรรคพรหมจรรย์. จริงอยู่ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมบวชเพื่ออรหัตผลนั้น. บทว่า **มนํ วต โภ อนุสฺสาม** ความว่า ท่านผู้เจริญ ถ้าเราไม่พึงเข้าไปเฝ้าไชรั เราจะพึงเสียหาย เพราะเพียงไม่ได้เข้าไปใกล้เล็กน้อยเท่านั้น แต่พวกเราไม่ได้เสียหายเลย ด้วยเหตุเพียงเข้าเฝ้า. บทที่ ๒ ก็เป็นไวพจน์ของบทต้นนั้นแหละ ในคำว่า **อสุสมณาว สมานา** เป็นต้น ความว่า ชื่อว่า ไม่เป็นสมณะเพราะไม่สงบบาป ชื่อว่า ไม่เป็นพราหมณ์เพราะไม่ลอยบาป และไม่ได้เป็นอรหันต์ เพราะไม่กำจัดข้าศึก คือกิเลส. บทว่า **อุทานํ อุทานฺติ** ได้แก่ น้ำขึ้นซึ่งสังควรน้ำขึ้น. เหมือนอย่างว่า น้ำมันใดไม่สามารถจะจับเครื่องตวงอยู่ได้ ไหลเลยไป น้ำมันนั้นท่านเรียกว่า อวเสกะ ชิมไปเอง และน้ำใดไม่อาจจะติดสระอยู่ได้ล้นไปเอง น้ำมันนั้นเรียกว่า โอะฆะน้ำหลาก ฉันใด ถ้อยคำที่เกิดจากปิตินใจ ย่อมไม่สามารถจะยึดหทัยไว้ได้ก็ล้นออกไปข้างนอก ไม่อยู่ข้างใน คำนั้นก็เรียกว่า

อุทาน ฉะนั้น. อธิบายว่า เปล่งคำที่เกิดจากปิติ เห็นปานฉะนี้. บทว่า **หตุลปิโทปโม** วิเคราะห์ว่า ร้อยเท้าข้างเป็นอุปมาของธรรมะนั้น เหตุนั้น ธรรมะนั้นชื่อว่า มีร้อยเท้าข้างเป็นอุปมา. ท่านแสดงว่า ธรรมนั้นย่อมไม่ บริบูรณ์กว้างขวางอย่างนี้. บทว่า **นาควนิโก** ได้แก่ คนต่อข้างผู้ศึกษาศิลป ข้างแล้ว. ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร ในที่นี้จึงไม่กล่าวว่า ผู้ฉลาด. ตอบว่า เพราะจะแสดงแบ่งให้รู้ว่า คนใดฉลาดไว้ข้างหน้า. จริงอยู่ ผู้ที่จะเข้าไป ถ้าเป็นผู้ฉลาด เขาจะยังไม่ตกลงใจก่อน เพราะฉะนั้น ในที่นี้ ท่านจึงไม่ กล่าวว่า ผู้ฉลาด แต่กล่าวไว้ข้างหน้า.

บทว่า **วามนิกา** ได้แก่ ข้างพังท้อใหญ่ สั้น ไม่ยาวว่าโดยส่วนยาว. บทว่า **อุจจา จ นิเสวิต** ได้แก่ ที่ที่ข้างสี่ในทีลำต้นไทรเป็นต้น ซึ่งสูง ๘-๘ ศอก. บทว่า **อุจจา กพาริกา** ได้แก่ มีเท้าสูงเหมือนไม้เท้าและที่ชื่อว่า กพาริกา เพราะมีขนายดำแดง. เขาว่า ข้างพังเหล่านั้นมีขนายอันหนึ่งงอนขึ้น อันหนึ่งงอนลง และทั้งสองห่างกัน ไม่ใกล้กัน. บทว่า **อุจจา จ ทนุเตหิ อารณฺชิตานิ** ความว่า ที่ที่گرامตัดขาดเหมือนกับเอาขวานฟัน ในทีลำต้น ไทรเป็นต้น ซึ่งสูง ๘-๘ ศอก. บทว่า **อุจจา กเรณุกา นาม** ได้แก่ มีเท้า ยาวเหมือนไม้เท้า และที่ชื่อว่า กเรณุกา เพราะมีขนายดุม. ได้ยินว่า ข้างพัง เหล่านั้น มีงาดุม เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า กเรณุกา. บทว่า **โส ทิฏฺฐิ คจฺจติ** ความว่า คนต่อข้างนั้นยังไม่ตกลงใจว่า เรามาตามรอยเท้าข้างใด ข้างนั้น ก็ตัวนี้แหละ ไม่ใช่ตัวอื่น เราเห็นรอยเท้าแรกใด ยังไม่ตกลงใจว่า จักเป็นรอยเท้าของพังค่อม เราไปเห็นรอยเท้าใดในทีดำก็ยังไม่ตกลงใจว่า จักเป็น รอยเท้าของข้างพังพาริกา หรือของข้างพังกเรณุกา ครั้นเห็นข้างใหญ่เท่านั้น ก็ตกลงใจว่า รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมด เป็นรอยเท้าของข้างใหญ่ตัวนี้เอง. ในคำ ว่า **เอวเมว โข** นี้ เทียบข้ออุปมาดังนี้.

ฟังทราบพระธรรมเทศนาตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงระณีสวรรค์ว่า เหมือน
ดงช้าง. โยคาวจรเหมือนคนต่อช้างผู้ฉลาด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหมือน
พญาช้าง ฆานและอภิญญาเหมือนรอยเท้าช้างใหญ่ ข้อที่พระโยคาวจรไม่ตกลง
ใจว่า ธรรมดว่า ฆานและอภิญญาเหล่านี้ ย่อมมีแม่แก่ปริพาชกนอกพระศาสนา
เหมือนข้อที่คนต่อช้าง แม่เห็นรอยเท้าในที่นั้น ๆ ก็ไม่ตกลงใจว่า จักเป็นรอย
เท้าของช้างพังวามนิกา ของช้างพังกพริกาหรือของช้างพังเรณุกา ข้อที่
พระอริยสาวกบรรลุพระอรหัตต์แล้วตกลงใจ ก็เหมือนคนต่อช้าง เห็นช้างใหญ่
แล้วก็ตกลงใจว่า รอยเท้าที่เราเห็นในที่นั้น ๆ ต้องเป็นรอยเท้าของช้างใหญ่
เชือกนี้เท่านั้น ไม่ใช่เชือกอื่น ก็เลยทำการเทียบเคียงข้ออุปมานี้จนจนก็ควร.
แม้ในที่นี้ก็ควรเหมือนกัน. แต่ต้องยึดบทบาทที่ไปตามลำดับกระทำในที่นี้
อย่างเดียว.

ศัพท์ว่า อธิ ในคำนั้นเป็นนิบาต ใช้ในอรรถอ้างเทศะที่อยู่. อธิศัพท์
นี้ นั้น บางแห่งท่านกล่าวอ้างถึงโลก เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า พระตถาคต
ย่อมอุบัติในโลกนี้. บางแห่งท่านกล่าวอ้างถึงศาสนาเหมือนอย่างที่ท่านกล่าว
ไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายในศาสนานี้เท่านั้น มีสมณที่ ๑ สมณที่ ๒.
บางแห่งท่านกล่าวอ้างโอกาส เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เมื่อเราเป็นเทพอยู่ในโอกาสนี้นั้นแล

เราก็ได้อายุมาอีก ผู้บริหารท่านจงรู้อย่างนี้.

บางแห่ง ท่านกล่าวอ้างถึงเพียงทำบทให้เต็มเท่านั้น เหมือนอย่างที่ว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราฉันแล้วพึงห้ามภักตเสย. แต่ในที่นี้ฟังทราบว่า
ท่านกล่าวหมายเอาโลก. ท่านอธิบายไว้ว่า คุณก่อนพราหมณ์ ตถาคตอุบัติในโลกนี้
เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ เป็นผู้ตื่นแล้วเป็นผู้จำแนกธรรม. ในศัพท์เหล่านั้น
ศัพท์ว่าตถาคต ท่านกล่าวไว้พิสดารแล้วในมูลปริยายสูตร ศัพท์ว่าอรหันต์

เป็นต้น ท่านกล่าวไว้พิสดารแล้วในวิสุทธิมรรค. ก็ในคำว่า โลก ออุปชชติ นี้ บทว่า โลกมี ๓ คือ โอกาสโลก สัตว์โลก สังขารโลก. แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาสัตว์โลก.

พระตถาคตเมื่อเกิดในสัตว์โลกย่อมไม่เกิดในเทวโลก ไม่เกิดในพรหมโลก ย่อมเกิดแต่ในมนุษย์โลกเท่านั้น แม้ในมนุษย์โลก ก็ไม่เกิดในจักรวาลอื่นเกิดในจักรวาลนี้เท่านั้น. แม้ในจักรวาลนั้นก็เกิดในที่ทุกแห่ง ย่อมเกิดในมัชฌิมประเทศ ซึ่งยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์ โคจรอบ ๕๐๐ โยชน์ ท่านกำหนดไว้ดังนี้คือ ทิศบูรพา มีนิคมชื่อว่า กชังคะ ต่อแต่นั้นเป็นมหาศาละ ต่อแต่นั้นเป็นปัจฉิมชนบท รวมในเป็นมัชฌิมชนบท ทิศอาคเนย์มีแม่น้ำ ชื่อว่า สัลลวดี ต่อแต่นั้นเป็นปัจฉิมชนบท รวมในเป็นมัชฌิมชนบท ในทิศทักษิณมีนิคม ชื่อว่า เสตกัณณิกะ ต่อแต่นั้นเป็นปัจฉิมชนบท รวมในเป็นมัชฌิมชนบท ในทิศปัจฉิม มีบ้านพราหมณ์ ชื่อว่า ฐณะ ต่อแต่นั้นเป็นปัจฉิมชนบท รวมในเป็นมัชฌิมชนบท ในทิศอุดรมีภูเข ชื่อว่า อุสิทธชะ. ต่อแต่นั้นเป็นปัจฉิมชนบท รวมในเป็นมัชฌิมชนบท. ไม่ใช่แต่พระตถาคตอย่างเดียวเท่านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระอสีติมหาเถระ พระพุทธมารดา พระพุทธบิดา พระเจ้าจักรพรรดิ และพราหมณ์มหาศาล คหบดีมหาศาลเหล่านี้ ย่อมเกิดในมัชฌิมประเทศนี้ทั้งนั้น. ในมัชฌิมประเทศนั้น พระตถาคต ชื่อว่า อุบัติ นับตั้งแต่เสวยข้ามธูปายาสที่นางสุชาดาถวายจนถึงพระอรหันตมรรค ชื่อว่า ผู้อุบัติ ในอรหันตผล ชื่อว่า ย่อมอุบัติตั้งแต่อกมहाภิเนษกรรมณ์ จนถึงพระอรหันต์ ตั้งแต่คูสิตภพ จนถึงอรหันตมรรค หรือตั้งแต่บาทมูลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ที่ปิงกรจนถึงพระอรหันตมรรค ชื่อว่า ผู้อุบัติในอรหันตผล ในที่นี้ท่านหมายเอาภาวะที่พระตถาคตอุบัติก่อนกว่าเขาทั้งหมด จึงกล่าวว่า ออุปชชติ. จริงอยู่

ในที่นี้^๑ได้ความว่า ตถาคต โลก อุปปยุโน โหติ พระตถาคต ย่อม
อุบัติในโลก.

บทว่า โส อิม โลกั ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดง
โลกนี้ว่า ควรกล่าว ณ บัดนี้. บทว่า สเทวกั แปลว่า พร้อมด้วยเทพ
ชื่อว่า สเทวกะ. พร้อมด้วยมารชื่อว่า สมารกะ พร้อมด้วยพรหมชื่อว่า สพรหมกะ
พร้อมด้วยสมณและพราหมณ์ ชื่อว่า สัสสมณพราหมณิ ชื่อว่า ปชา เพราะ
เกิดทั่วไป พร้อมด้วยเทพและมนุษย์ ชื่อว่า สเทวมนุสสะ. ในคำเหล่านั้น
พึงทราบ ศัพท์ว่ากามาวจรเทพ ๕ ด้วยคำว่า สเทวกะ. ศัพท์ว่า กามาวจรเทพ
ที่ ๖ ด้วยคำว่า สมารกะ ศัพท์ว่า พรหมกายิกะเป็นต้น ด้วยคำว่า สพรหมกะ
ศัพท์ว่า สมณและพราหมณ์ ผู้เป็นข้าศึกศัตรูของพระศาสนา และผู้สงบบาป
ผู้ลอยบาป ด้วยคำว่า สัสสมณพราหมณิ ศัพท์ว่า สัตตโลก ด้วยคำว่า ปชา
ศัพท์ว่า เทพโดยสัมมุติเทพและมนุษย์ที่เหลือด้วยคำว่า สเทวมนุสสะ. สัตว์โลก
กับโอกาสโลก พึงทราบว่าท่านถือเอาด้วย ๑ บท สัตว์โลกอย่างเดียวพึงทราบว่า
ท่านถือเอาด้วยอำนาจปชา ด้วยบททั้ง ๒ ในคำนี้ด้วยประการฉะนี้.

อีกนัยหนึ่ง. อรูปาวจรโลก ท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่า สเทวกะ จกามา-
วจรเทพโลก ด้วยศัพท์สมารกะ รูปิพรหมโลก ด้วยศัพท์สพรหมกะ มนุษยโลก
หรือสัตว์โลกที่เหลือกับเทวดาโดยสัมมุติ ท่านถือเอาด้วยอำนาจบริษัท ๔ ด้วย
ศัพท์ว่า สัสสมณพราหมณิเป็นต้น.

อีกอย่างหนึ่ง ในที่นี้ท่านกล่าวความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้
แจ้งโลกทั้งมวล โดยกำหนดอย่างสูง ด้วยคำว่าสเทวกะ. ลำดับนั้น เมื่อจะทรง
กำจัดความสงสัยของเหล่าชนผู้มีความคิดอย่างนี้ว่า วสวัตติมารผู้มีอำนาจมาก
ผู้เป็นใหญ่ในจกามาวจรเทพเหล่านั้น พระองค์ทรงกระทำให้แจ้งแล้วหรือ ดังนี้
จึงตรัสว่าสมารกั. อนึ่ง เมื่อจะทรงกำจัดความสงสัยของเหล่าชนผู้มีความคิดว่า

พรหมผู้มีอำนาจมากใช้ทองคำหนึ่ง แผลรัศมีไปใน ๑,๐๐๐ จักรวาล แผลรัศมี
ไปใน ๑๐,๐๐๐ จักรวาลด้วย ๒ องคุลี ฯลฯ ๑๐ องคุลี และเสวยสุขอันเกิด
แต่ฉนวนสมบัติอันยอดเยี่ยม พรหมเมื่อนั้นพระองค์ทรงกระทำให้แจ้งแล้วหรือ
ดังนี้ จึงตรัสว่า **สพฺรหฺมกัม**. แต่นั้นเมื่อจะทรงกำจัดความสงสัยของเหล่าชน
ผู้มีความคิดว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมากเป็นข้าศึกต่อพระศาสนาแม่เหล่านั้น
พระองค์ทรงกระทำให้แจ้งแล้วหรือดังนี้ จึงตรัสว่า **สฺสฺสมณฺพฺรหฺมณฺธิ ปชฺ**.
ก็แลครั้นพระองค์ทรงประกาศความที่พระองค์ทรงทำให้แจ้งมารและสมณ-
พราหมณ์เหล่านั้นอย่างสูงสุดอย่างนี้แล้ว ลำดับนั้นเมื่อจะทรงประกาศความที่
พระองค์ทรงทำให้แจ้งสัตว์โลกที่เหลือ โดยกำหนดอย่างสูง หมายถึงสมมติเทพ
และมนุษย์ที่เหลือ จึงตรัสว่า **สฺทฺเวมนุสฺสฺตัม**. ในคำนี้มีลำดับ ความแจ่มแจ้ง
ดังนี้. ก็พระโบราณจารย์กล่าววว่า บทว่า **สฺทฺเวกัม** ได้แก่ โลกที่เหลือยก
เหล่าเทวดา. บทว่า **สฺมารกัม** ได้แก่ โลกที่เหลือยกมาร. บทว่า **สฺพฺรหฺมกัม**
ได้แก่ โลกที่เหลือยกเหล่าพรหม. ท่านใส่เหล่าสัตว์ที่เข้าถึงไตรภพแม่ทั้งหมด
ลงในบททั้งสามด้วยอาการสามด้วยประการฉะนี้ เมื่อจะกำหนดถือเอาด้วยบท
ต้นทั้งสองอีก จึงกล่าววว่า **สฺสฺสมณฺพฺรหฺมณฺธิ ปชฺ สฺทฺเวมนุสฺสฺตัม** ดังนี้
เป็นอันว่า ท่านกำหนดถือเอาไตรชาตุนั้น ด้วยอาการนั้น ๆ ด้วยบททั้งห้า
ด้วยประการฉะนี้.

ในคำว่า **สยฺ อภิญญา สจฺจิกคฺวา ปเวเทติ** บทว่า **สยฺ** แปลว่า
เอง. บทว่า **อภิญญา** แปลว่า รู้ อธิบาย รู้ด้วยญาณยิ่งของ. บทว่า
สจฺจิกคฺวา ได้แก่ ทำให้ประจักษ์. เป็นอันท่านปฏิเสธการคาดคะเนเป็นต้น
ด้วยข้อนี้. บทว่า **ปเวเทติ** ได้แก่ ทำให้ตื่น ให้รู้ให้แจ้งประกาศ. บทว่า **โส**
ธมฺมํ เทเสติ **อาทิมชฺชฺมปริโยสถานกฺลฺยณฺ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้นทรงอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย ทรงแสดงธรรมมีสุขอันเกิดแต่วิเวก

อันยอดเยี่ยม เมื่อทรงแสดงธรรมนั้นไม่ว่าน้อยหรือมาก ก็ทรงแสดงประการ มีความงามในเบื้องต้นเป็นต้น. อธิบายว่า ทรงแสดงความงามความเจริญไม่มี โทษในเบื้องต้น ทรงแสดงความงามความเจริญไม่มีโทษทั้งในเบื้องกลาง ทั้ง ในเบื้องปลาย.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า โส ฐมฺมํ เทเสติ เป็นต้นนั้น ดังต่อไปนี้
เทศนา ก็มีเบื้องต้นเบื้องกลางเบื้องปลาย ศาสนาก็มีเหมือนกัน. ก่อนอื่น คาถา
แม่ ๔ บาท บาทแรกชื่อว่าเบื้องต้นของเทศนา ต่อจากนั้น ๒ บาท ชื่อว่า
เบื้องกลาง บาทสุดท้ายชื่อว่าเบื้องปลาย. พระสูตรที่มีอนุสนธิเดียว คำนิทาน
เป็นเบื้องต้น คำว่า อิทมโวจ เป็นเบื้องปลาย ระหว่างคำทั้งสอง ชื่อว่า
เบื้องกลาง. พระสูตรที่มากอนุสนธิ อนุสนธิแรกเป็นเบื้องต้น อนุสนธิท้าย
เป็นเบื้องปลาย ตรงกลางอนุสนธิเดียว สองอนุสนธิ หรือมากอนุสนธิเป็น
เบื้องกลาง. ส่วนศาสนา ศีลสมาธิวิปัสสนา ชื่อว่าเป็นเบื้องต้น. สมจริงดังคำที่
ท่านกล่าวไว้ว่า อะไรเป็นเบื้องต้นของกุศลธรรม ศีลที่บริสุทธิ์ดีและทักขณินที่ตรง.
อริยมรรคที่ท่านกล่าวไว้เช่นนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย มิมีชฌิมมาปฏิบัติที่ตถาคต
ตรัสรู้เองยิ่งแล้ว ชื่อว่าเบื้องกลาง ผลและนิพพานชื่อว่าเบื้องปลาย. จริงอยู่
ผลท่านเรียกว่าเบื้องปลายในคำนี้ว่า คุณก่อนพราหมณ์ พรหมจรรย์นี้มีประโยชน์
อย่างนี้ มีสาระอย่างนี้ มีเบื้องปลายอย่างนี้. นิพพานท่านเรียกว่าเบื้องปลาย
ในคำนี้ว่า ท่านวิสาขะ อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ที่ห้อยในพระนิพพาน มีนิพพาน
เป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นเบื้องปลาย. ในที่นี้ท่านประสงค์เอาเบื้องต้น
เบื้องกลางและเบื้องปลายของเทศนา. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรง
แสดงธรรม ทรงแสดงศีลเป็นเบื้องต้น แสดงมรรคเป็นเบื้องกลาง แสดง
นิพพานเป็นเบื้องปลาย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า โส ฐมฺมํ เทเสติ
อาทิกุลยาณํ มขุณฺณกกุลยาณํ ปรีโยสถานกุลยาณํ ดังนี้. เพราะฉะนั้น
พระธรรมกถึกแม่อื่นเมื่อกล่าวธรรม

ฟังแสดงศีลเป็นเบื้องต้น แสดง
มรรคเป็นเบื้องกลาง แสดงนิพพานเป็น
เบื้องหลาย นี่เป็นจุดยืน (หลัก) ของ
พระธรรมกถึก.

บทว่า สาทตุล สพฺพญฺชนํ ความว่า เทศนาของพระธรรมกถึกใด
อาศัยพรรณนาเรื่องข้าวต้มข้าวสวยผู้หญิงผู้ชายเป็นต้น พระธรรมกถึกนั้นชื่อว่า
ไม่แสดงธรรมเป็นสัตถะมีประโยชน์ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละเทศนา
เช่นนั้น ทรงแสดงเทศนาอาศัยสติปัญญา ๔ เป็นต้น เพราะฉะนั้นท่านจึง
กล่าวว่า ทรงแสดงธรรมเป็นสัตถะมีประโยชน์. อนึ่ง เทศนาของภิกษุใด
ประกอบด้วยพยัญชนะเดียว เป็นต้น หรือมีพยัญชนะบอคทั้งหมด หรือมี
พยัญชนะเปิดทั้งหมดคคทั้งหมด เทศนาของภิกษุนั้น ชื่อว่า อพยัญชนะ
เพราะไม่มีความบริบูรณ์ด้วยพยัญชนะ เหมือนภาษาของคนมีลักษณะเช่น เผ่า
ทมิฬเผ่าคนป่าและคนเหลวไหล เป็นต้น. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละเทศนา
เช่นนั้น ทรงไม่แต่ต้องพยัญชนะ ๑๐ อย่าง ที่กล่าวไว้ดังนี้ว่า

๑. ลิลิต ๒. ธนิต ๓. ทิมะ ๔. รัสสะ

๕. ลหุ ๖. กรุ ๗. นิคคหิต ๘. สัมพันธะ

๙. วัตถิตะ ๑๐. วิมุตตะ ซึ่งเป็นหลักการ

ขยายตัวพยัญชนะ ๑๐ ประการ

ทรงแสดงธรรมมีพยัญชนะบริบูรณ์ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ทรงแสดง
ธรรมเป็นสพฺพญฺชนํพร้อมพยัญชนะ. คำว่า เกวลํ ในคำว่า เกวลปริปฺพญฺณํ
นี้ แปลว่า สิ้นเชิง. บทว่า ปริปฺพญฺณํ แปลว่า ไม่ขาดไม่เกิน. ท่าน
อธิบายไว้ดังนี้ว่า ทรงแสดงธรรมบริบูรณ์สิ้นเชิงทีเดียว แม้เทศนาสักอย่างหนึ่ง
ที่ไม่บริบูรณ์ไม่มี. บทว่า ปริสุทฺธํ แปลว่า ปราศจากความหม่นหมอง.
จริงอยู่ พระธรรมกถึกใดอาศัยธรรมเทศนานี้ แสดงธรรมด้วยมุ่งจักได้ลาภหรือ

ลักการะ เทศนาของพระธรรมกถิกนั้นไม่บริสุทธิ์. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงมุ่งโลกมิสแสดงธรรม มีพระหทัยอ่อนโยนด้วยเมตตาภาวณา ด้วยการแผ่ประโยชน์เกื้อกูล ทรงแสดงด้วยจิตที่ตั้งอยู่ในสภาพที่จะยกให้สูงขึ้น เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า ทรงแสดงธรรมบริสุทธิ์. สกทศาสนาที่สงเคราะห์ศึกษา ๓ ท่านเรียกว่า พรหมจรรย์ ในคำนี้ว่า **พुरुหมจริย ปกาเสติ** ดังนี้ เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า ทรงประกาศพรหมจรรย์. ในคำว่า **โธ ทุมมึ เทเสติ** **อาทิกุลยาณั ๗เป๗ บริสุทฺธิ** นี้ ฟังเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงอย่างนี้ ชื่อว่าทรงประกาศพรหมจรรย์ คือสกทศาสนาที่สงเคราะห์ด้วยศึกษา ๓. ท่านอธิบายว่า ความประพฤติดังประเสริฐ หรือความประพฤติของพระอรียเจ้าทั้งหลายมีพระพุทฺธเจ้าเป็นต้นผู้ประเสริฐ เพราะอรรถว่าประเสริฐสุด ชื่อว่า พรหมจรรย์. บทว่า **คัม ทุมมึ** ได้แก่ ธรรมที่ถึงพร้อมด้วยประการดังกล่าวแล้วนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงชี้เอาคหบดีก่อนว่า **สุณาทิ คหปติ**. ตอบว่า เพราะคหบดีจักมานะเสียได้และมีจำนวนมาก. จริงอยู่ โดยมากคนที่บวชจากขัตติยตระกูลย่อมอาศัยชาติกระทำมานะ ที่บวชจากตระกูลพราหมณ์อาศัยมนต์กระทำมานะ ที่บวชจากตระกูลที่มีชาติต่ำก็ตั้งอยู่ไม่ได้เพราะตนมีชาติต่างออกไป. ส่วนเด็ก ๆ ตระกูลคหบดีมีเหงื่อไหลไคลย้อยหลังขึ้นส่าเกลือไถดิน กำจัดมานะและความกระด้างได้ เด็กเหล่านั้นบวชแล้วก็ไม่มีความหรือกระด้าง เรียนพระพุทฺธจะตามกำลัง กระทำกิจในวิปัสสนา ย่อมสามารถดำรงอยู่ในพระอรหัตต์ได้ ก็คนที่ชื่อว่าออกบวชจากตระกูล นอกจากนี้ มีไม่มาก พวกคหบดีเท่านั้น มีมาก ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงชี้คหบดีก่อน เพราะกำจัดมานะได้และมีมาก. บทว่า **อญฺญตรสุมึ** ภาได้แก่ หรือในตระกูลนอกนี้ ตระกูลใดตระกูลหนึ่ง. บทว่า **ปจฺฉา ชาโต** แปลว่า เกิดภายหลัง. บทว่า **ตถาคเต สทฺธิ ปฏฺิลลภติ** ความว่า ฟังธรรม

ที่บริสุทธแล้ว กลับได้ศรัทธาในพระตถาคตผู้เป็นเจ้าของธรรมว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสัมมาสัมพุทธะหนอ. บทว่า **อิติปฏิสณฺญิกฺขติ** ได้แก่พิจารณาเห็นอย่างนี้. บทว่า **สมฺพาโธ ฆราวาโส** ความว่า แม้ถ้าว่าสองสามีภรรยาอยู่ในเรือนห่าง ๖๐ ศอก หรือระหว่างร้อยโยชน์ แม้เช่นนั้น ฆราวาสก็ชื่อว่า คับแคบ เพราะอรรถว่าสองสามีภรณานั้นมีความกังวลมีความห่วงใยกัน. คำว่า **รหสปโต** ท่านกล่าวไว้ในมหาอรรถว่า ได้แก่ฐานที่ตั้งขึ้นแห่งฐลือคือรากะเป็นต้น. แม้จะกล่าวว่ ทางมา ก็ควร. บรรพชาเป็นประหนึ่งกลางแจ้ง เพราะอรรถว่า ไม่ข้อง ฉะนั้น จึงชื่อว่า อัปโภกาส. จริงอยู่ ผู้บวชแล้ว แม้อยู่ในเรือนยอดปราสาทแก้วและเทพวิมานเป็นต้น ที่มีประตูหน้าต่างปิด ที่เขาปกปิดไว้ก็ไม่ข้องไม่ขัดไม่ติด. ด้วยเหตุฉนั้น จึงตรัสว่า บรรพชาวางอย่างยิ่ง. อีกอย่างหนึ่ง ฆราวาสชื่อว่า คับแคบ เพราะไม่มีโอกาสทำบุญ. ชื่อว่า รหสปถะ เพราะเป็นที่รวมแห่งฐลือ คือกิเลส จุดสถานที่กองขยะที่เขาไม่ระวัง บรรพชา ชื่อว่า อัปโภกาส เพราะมีโอกาสทำบุญได้ตามสะดวก.

ในคำว่า **นยิทํ สุกฺกริ ๑ เป ๑ ปพฺพชเยยฺย** นี้ จะกล่าวอย่างสังเขป ดังนี้ พรหมจรรย์ คือสิกขา ๓ นี้ใด ชื่อว่า บริบูรณ์โดยส่วนเดียว เพราะทำไม่ขาดแม้วันเดียวพึงให้ถึงจรมกจิต และชื่อว่าบริสุทธโดยส่วนเดียว เพราะไม่หม่นหมองด้วยมลทินคือกิเลสแม้แต่วันเดียวให้ถึงจรมกจิต. บทว่า **สงฺขลิจิตฺ** ได้แก่ พึงประพฤติเช่นเดียวกับสังข์ขัด คือเทียบด้วยสังข์ที่ขัดแล้ว. ผู้อยู่ครองเรือน คือผู้อยู่ท่ามกลางเรือนประพฤติพรหมจรรย์ที่บริสุทธบริบูรณ์โดยส่วนเดียวดังสังข์นี้ กระทบไม่ได้ง่าย. ถ้ากระทบ เราพึงปลงผมและหนวดครองคือนุ่งห่มผ้าที่ชื่อกาสาเยะ เพราะข้อมด้วยน้ำฝาคที่เหมาะสำหรับผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ออกจากเรือนบวชไม่มีเรือน. ก็เพราะเหตุที่การงานมีไถนาและค้าขายเป็นต้น เกื้อกูลแก่เรือน เรียกว่า อคาริเยะ และอคาริยกิจนั้นไม่มีใน

บรรพชา ฉะนั้นบรรพชาพึงทราบว่ อนคาริยะ ในคำนี้. ไม่มีกิจของผู้ครองเรือนนั้น. บทว่า **ปพฺพเชยฺย** แปลว่า พึงปฏิบัติ. บทว่า **อปฺป** วา ความว่า โภคะต่ำกว่าพันลงมา ชื่อน้อย สูงกว่าพันขึ้นไป ชื่อน้อยมาก. เครื่องคือญาติ ชื่อน้อย เครื่องญาติ เพราะอรรถว่า เกี่ยวพัน เครื่องญาตินั้นต่ำกว่า ๒๐ ลงมา ชื่อน้อย สูงกว่า ๒๐ ขึ้นไป ชื่อน้อย มาก. บทว่า **ภิกฺขุณฺ** **สิกฺขาสาชีวสมาปนฺโน** ความว่า ภิกษุผู้ชื่อน้อย สมบูรณ์เพราะศึกษาในสิกขา กล่าวคือ อธิศีล และสาธิก กล่าวคือ สิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติแล้วสำหรับภิกษุทั้งหลายที่อยู่ร่วมกัน มีชีวิตเป็นอันเดียวกัน มีความประพฤติเสมอกัน ฉะนั้น ภิกษุนั้นจึงชื่อน้อย สิกขาสาชีวสมาปนฺโน สำหรับภิกษุทั้งหลาย. ความว่า ทำสิกขาบทให้บริบูรณ์ และไม่ล่วงละเมิดสาธิก เข้าถึงสิกขาและสาธิกทั้งสองนั้น. กล่าวด้วยปามาติบาตเป็นต้น ในคำว่า **ปามาติปาตํ ปหาย** เป็นต้น ท่านกล่าวไว้พิสดารแล้วในหนหลัง. บทว่า **ปหาย** ได้แก่ ละความทุกข์ กล่าวคือ เจตนาฆ่าสัตว์นี้. บทว่า **ปฏฺวิโรโต โหติ** ความว่า งดเว้นจากความทุกข์นั้น ตั้งแต่เวลาที่ละได้แล้ว. บทว่า **นิหิตทลฺโ** **นิหิตสตฺโ** ความว่า ชื่อน้อย ทั้งไม้ทั้งมีด เพราะไม่ถือไปเพื่อจะฆ่าเขา. ก็ในที่นี้เครื่องมือที่เหลื่อแม้ทั้งหมดเว้นไม้เสีย พึงทราบว่า มีด เพราะเป็นเครื่องเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลายถือไม้เท้าหรือมีดเหล่าไม้สีฟันหรือมีดพับ ไม่ใช่เพื่อจะฆ่าเขา ฉะนั้นจึงนับว่า ทั้งไม้ทั้งมีด. บทว่า **ลชฺช** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความละอาย มีความเกลียดบาปเป็นลักษณะ. บทว่า **ทยาปนฺโน** ได้แก่ ถึงความเอ็นดู คือความเป็นผู้มีจิตเมตตา. บทว่า **สพฺพปาณญฺตฺตานุกมฺปิ** ได้แก่ เป็นผู้อนุเคราะห์สรรพสัตว์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล อธิบายว่า ชื่อน้อย เป็นผู้มีจิตเกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ เพราะเป็นผู้มีความเอ็นดูนั้น. บทว่า **วิหริติ**

ได้แก่อยอมยังอัตภาพให้เป็นไปคือเลี้ยงอัตภาพ. บุคคลผู้ชื่อว่า **ทินนาทายี** เพราะถือเอาสิ่งของที่เขาให้แล้วเท่านั้น. ชื่อว่า **ทินนปาฎิกงฺขี** เพราะหวังเฉพาะแต่สิ่งที่เขาให้ด้วยจิตเหล่านั้น. บุคคลใดยอมลักบุคคลนั้นชื่อว่า **ขโมย** ด้วยขโมย หามิได้ ชื่อว่า **อดเนน** มิใช่ด้วยขโมย ชื่อว่าเป็นผู้สะอาดเพราะเป็นผู้ไม่ขโมยนั่นเอง. บทว่า **อตตนา** แปลว่า ด้วยทั้งอัตภาพ ท่านอธิบายไว้ว่า เมื่อเป็นเช่นนี้เขายอมทำอัตภาพให้สะอาดอยู่. บทว่า **อพฺรหฺมจฺริย** แปลว่า ประพฤติไม่ประเสริฐ. ชื่อว่า **พฺรหฺมจฺริ** เพราะประพฤติอาจารย์อันประเสริฐ คือประเสริฐสุด. บทว่า **อาราจารี** ได้แก่ผู้ประพฤติห่างไกลจากอพรหมจรรย์. บทว่า **เมถุนา** ได้แก่อสังกรรม ที่นับว่าเมถุน เพราะต้องเสพ โดยได้ไวยาหารว่า เมถุนกะ เพราะเป็นเสมือนอุกราคะกลุ่มรวม. บทว่า **คามธมฺมา** แปลว่า ธรรมของชาวบ้าน. ชื่อว่า **สัจจวาที** เพราะพูดคำจริง. ชื่อว่า **สจฺจสนฺุโ** เพราะเอาสัจจะ กับสัจจะเชื่อมต่อกัน อธิบายว่า ไม่พูดปนเท็จ. ความจริงบุรุษใดบางครั้งพูดเท็จ บางครั้งพูดจริง ไม่เอาสัจจะกับสัจจะเชื่อมต่อกัน เพราะสัจจะกับมุสาวาทไม่อยู่ในภายใน เพราะเหตุนี้ บุรุษนั้นไม่ชื่อว่าเอาสัจจะกับสัจจะเชื่อมต่อกัน แต่ผู้นี้หาเป็นเช่นนั้นไม่. ผู้ไม่กล่าวมุสาวาท แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต แต่เอาสัจจะกับสัจจะเชื่อมต่อกันพูดจริงตลอดเรื่อง เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นชื่อว่า **สัจจสันธะ**. บทว่า **เถโต** แปลว่า มั่นคง อธิบายว่าผู้พูดมั่นคง. จริงอยู่ บุคคลผู้หนึ่งเป็นผู้มีถ้อยคำไม่มั่นคง เหมือนข้อมด้วยขมิ้น เหมือนปักหลักไว้ที่กองแกลบและเหมือนฟักที่เขาวางไว้บนหลังม้าจะนั้น. ผู้หนึ่ง มีถ้อยคำมั่นคง เหมือนรอยจารึกในหินและเหมือนเสาเขื่อน แม้เมื่อเขาเอาคาล핀ศิรชะ ก็ไม่กล่าวถ้อยคำให้เป็น ๒ ผู้ นี้ชื่อว่า **เถตะ** ผู้มีถ้อยคำมั่นคง. บทว่า **ปจฺจยโก** แปลว่า บุคคลผู้ที่ควรเชื่อได้ อธิบายว่า ผู้น่าเชื่อ. ความจริง บุคคลบางคน เป็นผู้ไม่ควรเชื่อ เมื่อเขาถามว่าคำนี้ใครกล่าว คนโน้นหรือกล่าว ย่อมถูกเขาต่อว่า ว่าอย่าเชื่อคำของ

ผู้นั้น. คนหนึ่งเป็นคนที่ควรเชื่อได้ เมื่อเขาถามว่า คำนี้ใครกล่าว คนโน้นหรือ
กล่าว ย่อมถูกต้องว่า ถ้าเขาพูดไซ้ คำนี้เท่านั้นเป็นประมาณ บัดนี้ไม่มีคำที่
ต้องสอบสวน คำนี้ต้องเป็นอย่างนั้นเอง ผู้นี้ท่านเรียกว่าผู้ที่ควรเชื่อได้.

บทว่า **อวิสวาทโก โลกุตส** ความว่าย่อมไม่กล่าวคำเป็นพิษกะ
ชาวโลก เพราะมีปกติกล่าวแต่คำสัตย์นั้น. บทว่า **อิเมถ์ เกทาย** ความว่า
เพื่อทำลายเหล่าชนที่ได้ยินในสำนักของคนที่พูดว่าได้ฟังมาจากข้างนี้. บทว่า
ภินุณัน วา สนุชชตา ความว่า เมื่อคน ๒ ฝ่ายเป็นมิตรกันหรือเป็นผู้ที่
เกี่ยวข้องกันมีร่วมอุปัชฌายะเดียวกันเป็นต้น แยกกันด้วยกิจบางอย่างแล้ว
ผู้ที่ควรเชื่อได้เข้าไปหาที่ละฝ่ายแล้ว พูดทำความสมานเป็นต้นว่า การอย่างนี้
หาสมควรแก่พวกท่านผู้เกิดในตระกูลเช่นนี้ ผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ไม่ดังนี้. บทว่า
อนุปปทตา ได้แก่ผู้สนับสนุนบุคคลที่ปรองดองแล้ว อธิบายว่าผู้ที่ควร
เชื่อได้เห็นคนทั้งสองผู้สามัคคีกันอยู่แล้ว พูดทำให้มันเชื่อว่า การอย่างนี้ เป็น
การสมควรแก่พวกท่าน ผู้เกิดในตระกูลเห็นปานนั้น ผู้ประกอบด้วยคุณเห็น
ปานนี้ ดังนี้เป็นต้น. ชื่อว่า **สมคฺคาราโม** เพราะมีคนมีสามัคคีเป็นที่มายินดี
อธิบายว่า คนผู้สามัคคีกัน ไม่มีในที่ใด ย่อมไม่ปรารธนา จะอยู่ในที่นั้น.
บาลีว่า **สมคฺคาราโม** ดังนี้ก็มี. ความก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **สมคฺครโต**
ได้แก่ ผู้ยินดีในเหล่าคนผู้พร้อมเพรียงกัน อธิบายว่า ย่อมไม่ปรารธนาละ
คนผู้สามัคคีกันเหล่านั้นไปในที่อื่น. ชื่อว่า ผู้ชื่นชมในคนผู้สามัคคีกัน เพราะ
ผู้ที่ควรเชื่อได้นั้น เห็นก็ดี ได้ยินก็ดี ซึ่งเหล่าคนผู้สามัคคีกัน ย่อมยินดี.
บทว่า **สมคฺคฺกรณิ วาจํ ภาสิตา** ความว่า บุคคลผู้ที่ควรเชื่อได้นั้น ย่อม
กล่าววาจาที่ทำคนให้สามัคคีกัน ซึ่งเป็นวาจาแสดงคุณของสามัคคีอย่างเดียว
หากกล่าววาจาตรงกันข้ามจากนี้ไม่. โทษท่านเรียกว่า **เอล** ในบทว่า **เนลา**
ดังนี้ วาจา ชื่อว่า หาโทษมิได้ เพราะโทษของวาจานั้นไม่มี อธิบายว่า

วจาไม่มีโทษ บทว่า เผลา นั้นเหมือน เผละ ศัพท์ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในคถานี้ว่า เผลุโค เผลตปจฺฉาโท ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า กณฺธุสุขา ได้แก่วจาสบายหู คือไม่เกิดความเสียดแทงหูเหมือนถูกเข็มแทง เพราะเป็นวจาไพเราะโดยพยัญชนะ ชื่อว่า วจา เป็นที่ตั้งแห่งความรัก เพราะวจานั้นไม่ทำให้เกิดความโกรธ ทำความรักให้เกิดทั่วสรีระ เพราะเป็นวจาไพเราะโดยอรรถ. ชื่อว่า เป็นวจาจับใจ เพราะวจานั้นย่อมถึงใจ คือไม่กระทบกระทั่ง เข้าไปถึงจิตโดยสะดวก. ชื่อว่าเป็นวจาชาวเมือง เพราะวจานั้นมีอยู่ในเมืองเหตุเป็นวจาที่บริบูรณ์ด้วยคุณ. ชื่อว่า โปริ เพราะวจานั้นเป็นวจาอ่อนโยนประหนึ่งว่า หญิงผู้เจริญในบุรี ดังนี้ก็มี. ชื่อว่า โปริ เพราะวจานั้นเป็นวจาของชาวเมืองดังนี้มี อธิบายว่า เป็นถ้อยคำของชาวเมือง. ด้วยว่า ชาวเมืองย่อมเป็นผู้มีถ้อยคำสมควร คือเรียกคนปุนพ่อว่าพ่อ คนผู้ปุนแม่ว่าแม่ ปุนพี่ว่าพี่. ชื่อว่าผู้มีวจาอันคนเป็นอันมากรักใคร่ เพราะถ้อยคำเห็นปานนั้น ย่อมเป็นวจาอันคนเป็นอันมากชอบใจ. ชื่อว่า เป็นวจาเป็นที่พอใจของชนเป็นอันมาก เพราะวจานั้น เป็นที่พอใจคือทำความเจริญใจแก่ชนเป็นอันมาก เพราะเป็นวจาที่คนทั้งหลายรักใคร่นั่นเอง. บุคคลผู้ชื่อว่า กาลวาทีเพราะกล่าวโดยกาล อธิบายว่าบุคคลนั้นย่อมกำหนดกาลอันควรกล่าวแล้วกล่าว. ชื่อว่าผู้มีปกติกถาคำจริง เพราะย่อมกล่าวคำที่จริง คือคำแท้ได้แก่คำเป็นจริงอย่างเดียว. ชื่อว่าผู้มีปกติกถาคาศัยประโยชน์ เพราะบุคคลนั้นกล่าวกระทำให้เป็นคำอาศัยอรรถอันเป็นประโยชน์ในภพนี้และภพหน้าอย่างเดียว. ชื่อว่าผู้มีปกติกถาคาศัยธรรม เพราะบุคคลนั้นย่อมกล่าวทำให้เป็นคำอาศัยโลกุตตรธรรม ๕. ชื่อว่า ผู้มีปกติกถาคาศัยวินัย เพราะกล่าวกระทำให้เป็นคำอาศัยสังวรวินัย. และปหานวินัย โอกาสที่ตั้ง ท่านเรียกว่าหลักฐาน หลักฐานของวจานั้นมีอยู่ เหตุนั้น วจานั้น ชื่อว่า มีหลักฐาน อธิบายว่า บุคคล

ผู้ที่ควรเชื่อได้นั้น ย่อมเป็นผู้กล่าววาจาอันสมควรที่จะพึงเก็บไว้ในหทัย. บทว่า กาลเณ ความว่า ก็บุคคลผู้ควรเชื่อได้นั้นแม้เมื่อกล่าวคำเห็นปานนั้น ย่อมไม่กล่าวโดยกาลอันไม่สมควรด้วยถือว่า จักกล่าวคำมีหลักฐานดังนี้ แต่พิจารณา กาลอันสมควรแล้ว จึงกล่าว. บทว่า ลาปเทสฺส ความว่า มีอุปมา มีเหตุ. บทว่า ปริยญฺหตฺถิ มีความว่า ที่สุดของวาจานั้น จะปรากฏด้วยประการใด บุคคลผู้เชื่อได้นั้นกล่าวแสดงที่สุด โดยประการนั้น. บทว่า อตฺถสฺสยฺหิตฺถิ ความว่า ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยประโยชน์ เพราะวาจานั้นอันบุคคลผู้จำแนกอยู่โดย นัยแม้เป็นอันมากไม่อาจจะให้ถือเอาที่สุดได้ อีกอย่างหนึ่ง มีความว่า บุคคลผู้ควรเชื่อนั้น ย่อมกล่าววาจาอันชื่อว่าประกอบด้วยประโยชน์ เพราะวาจานั้น เป็นวาจาประกอบด้วยประโยชน์ที่เขากล่าว ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า บุคคลผู้ควรเชื่อนั้น หายกคำอย่างหนึ่งแล้ว ไพล่ไปกล่าวเสียอีกอย่างหนึ่งไม่.

บทว่า วิชคามญฺจคามสฺสารมฺภา ความว่า เว้นจากการพรากพิชคาม ๕ อย่าง คือ พืชเกิดแต่ราก พืชเกิดแต่ลำต้น พืชเกิดแต่ข้อ พืชเกิดแต่ยอด พืชเกิดแต่เมล็ด และภูตคามมีของเขียวหญ้าและต้นไม้เป็นต้นชนิดใด ชนิดหนึ่ง คือทำลายโดยตัดและเผาเป็นต้น. บทว่า เอกภตฺติโก ความว่า ภัตฺร ๒ อย่าง คือ ภัตฺรที่จะพึงบริโภคนในเวลาเช้า ภัตฺรที่จะพึงบริโภคนในเวลาเย็น ในสองอย่างนั้น ภัตฺรที่จะพึงบริโภคนในเวลาเช้า กำหนดภายในเที่ยงวัน ภัตฺรที่จะพึงบริโภคนในเวลาเย็น กำหนดตั้งแต่เที่ยงวันถึงภายในอรุณ เพราะฉะนั้น แม้จะบริโภคนภายในเที่ยงวันตั้งแต่ ๑๐ ครั้ง ก็ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีภัตฺรหนเดียว ท่านหมายเอาความเป็นผู้มีภัตฺรหนเดียวนั้นกล่าวว่า เอกภตฺติโก ดังนี้. ชื่อว่า รตฺตฺยปรโต เพราะเว้นจากการบริโภคนในเวลากลางคืนนั้น. การบริโภคนในเวลาเลยเที่ยงไปแล้วจนถึงพระอาทิตย์ตก ชื่อว่าบริโภคนในเวลาวิกาล.

เพราะเว้นจากวิกาลโยชน์นั้น จึงชื่อว่าเว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาล. ชื่อว่า **วิสุททสน** เพราะเป็นการดีที่เป็นข้าศึกศัตรูเพราะไม่อนุโลมตามพระศาสนา. ชื่อว่า **นจจุจิตวาทิตวิสุททสน** เพราะการพ้อน การขับ การประโคนด้วยการอำนาจพ้อนเองและให้ผู้อื่นพ้อนเป็นต้น และการดูที่เป็นข้าศึกซึ่งการพ้อนเป็นต้นที่เป็นไปเมื่อยังดำรงกายราแพนเป็นต้น. การประกอบเองก็ดี การให้ผู้อื่นประกอบก็ดี ซึ่งการพ้อนเป็นต้นหรือการดูการพ้อนเป็นต้นที่ผู้อื่นประกอบย่อมไม่ควรแก่ภิกษุและภิกษุณีทั้งนั้น. บทว่า **มาลา** ในคำว่า มาลาเป็นต้น ได้แก่ดอกไม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง. บทว่า **คณฐ** ได้แก่ของหอมชนิดใดชนิดหนึ่ง. บทว่า **วิลปน** ได้แก่ เครื่องประเทืองผิว. ผู้ประดับในเครื่องประดับเหล่านั้น ชื่อว่า **ทัตถรง**. ผู้ทำที่พธองให้เต็ม ชื่อว่า **ประดับ**. ผู้ยินดีด้วยของหอมและเครื่องประเทืองผิว ชื่อว่า **ตกแต่ง**. เหตุท่านเรียกว่าฐานะ. อธิบายว่า เพราะฉะนั้น มหาชนทำการตัดทรงดอกไม้เป็นต้นเหล่านั้นด้วยเจตนาเครื่องทูลศัลโศ เป็นผู้งดเว้นจากเจตนาเครื่องทูลศัลโศนั้น. ที่นอนอันเกินประมาณ ท่านเรียก อูจจาสนนะ. เครื่องลาดที่ไม่สมควร ชื่อว่า **มหาสนนะ**. อธิบายว่า งดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่นั้น. บทว่า **ชาตรูป** ได้แก่ทอง. บทว่า **รชฏ** ความว่า วัตถุเหล่าใดถึงการบัญญัติว่า กหาปณะ มาสกโลหะ มาสกยาง มาสกไม้ งดเว้นจากการรับวัตถุทั้งสองนั้น. อธิบายว่า ไม่รับเอง ไม่ให้คนอื่นรับวัตถุทั้งสองนั้น ไม่ยินดีวัตถุทั้งสองที่คนอื่นเก็บไว้.

บทว่า **อามกธมฺยุปฏิกุคฺคหฺมา** ได้แก่จากการรับ รัญญาชาติสิบ ๗ อย่างคือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือย กล้วยกับแก้ว. มิใช่ห้ามการรับรัญญาชาติเหล่านั้นอย่างเดียวเท่านั้น แม้การถูกต้องก็ไม่ควรแก่ภิกษุทั้งหลาย. ในบทว่า **อามกมฺสฺยปฏิกุคฺคหฺมา** นี้ ความว่า การรับเนื้อและปลาดิบ ย่อมไม่ควรแก่ภิกษุทั้งหลาย การถูกต้องก็ไม่

ควร นอกจากที่ทรงอนุญาตไว้โดยเฉพาะ. คำว่า **อิตุถิ** ในคำว่า **อิตุถิ กุมาริกปฏิคฺคหณา** นี้ได้แก่หญิงที่กำลังอยู่กับผู้ชาย นอกนั้นจัดเป็นหญิงสาว. การรับก็ดี การจับต้องก็ดี ซึ่งหญิงเหล่านั้น. ในบทว่า **ทาสีทาสปฏิคฺคหณา** นี้ ความว่า ไม่ควรรับชนเหล่านั้น ไว้โดยเป็นทาสหญิงทาสชายเลย แต่เมื่อเขาพูดว่าฉันถวายเป็นกบปียะการก ฉันถวายเป็นคนวัด ก็ควรได้รับ. ในแพะและแกะเป็นต้น มีนาและสวนเป็นที่สุดพึงใคร่ครวญนัยที่สมควรและไม่สมควร ตามวินัย. ในบรรดานาและสวนนั้น ชื่อว่า นา คือที่ปลูก-ปลูกพืชพันธุ์ชาติ ซึ่งว่า ที่สวน คือที่ปลูกอุปกรณ์ชาติ. อีกอย่างหนึ่งที่ปลูกพืชพันธุ์ชาติและอุปกรณ์ชาติทั้งสองยกขึ้นนั้น ชื่อว่า นา ภูมิภาคที่มีได้ทำไว้เพื่อประโยชน์นั้น ชื่อว่า สวน. ก็ในที่นี้ท่านรวมแม่บึงและหนองเป็นต้น โดยมีนาและสวนเป็นสำคัญ. งานทูตคือการถือหนังสือหรือข่าวสารของคฤหัสถ์ไปในที่นั้น ๆ เรียกว่า ทูตยะ (การส่งข่าวสาร). การไปด้วยกิจเล็ก ๆ น้อย ๆ ของผู้ที่เขาส่งไปจากเรือน (นี้) สู่เรือนโน้น ท่านเรียกว่าการรับใช้. การกระทำทั้งสองอย่างนั้น ชื่อว่าอนุโยค เพราะฉะนั้นพึงเห็นความในข้อนี้ว่า การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการส่งข่าวสารและการรับใช้. บทว่า **กยวิกุกยา** ได้แก่การซื้อและการขาย. บทว่า **กุกฺขิ** ในคำว่า **ตุลากุกฺขิ** เป็นต้น ได้แก่การโกง. ก่อนอื่นในการโกงเหล่านั้น การโกงด้วยตาชั่งมี ๔ อย่าง คือ โกงโดยรูป โกงโดยอวัยวะ โกงโดยรับ โกงโดยปกปิด. ในการโกงอย่างนั้น ชื่อว่าการโกงโดยรูป คือ การทำตาชั่ง ๒ อัน ให้รูปเท่ากัน เมื่อรับก็รับด้วยตาชั่งอันใหญ่ เมื่อให้ก็ให้ด้วยตาชั่งอันเล็ก. ชื่อว่าโกงโดยอวัยวะคือเมื่อรับก็เอามือกดตาชั่งข้างหลังไว้ เมื่อให้ก็เอามือกดตาชั่งข้างหน้าไว้. ชื่อว่าการโกงโดยรับคือเมื่อรับก็จับเชือกที่ตื้น เมื่อให้ก็จับเชือกที่ปลาย. ชื่อว่าโกงโดยปกปิด คือ

กระทำตาชั่งกลางแล้วใส่ผงเหล็กไว้ข้างใน เมื่อรับก็กระทำตาชั่งนั้นไว้ทางหลัง เมื่อให้ก็กระทำตาชั่งไว้ทางปลาย.

เถาทองคำเรียกว่าสำริด. การโกงด้วยเถาทองนั้น ชื่อว่าโกงด้วยสำริด. อย่างไร? คือกระทำเถาทองขึ้นใบหนึ่ง แล้วกระทำเถาโลหะอย่างอื่น ๒-๓ ใบให้มีสีเหมือนทอง แต่นั้นไปยังชนบทเข้าไปหาตระกูลที่มั่งคั่งตระกูลใดตระกูลหนึ่ง กล่าวว่า ท่านจงซื้อภาชนะทอง เมื่อเขาถามราคาเป็นผู้ประสงค์จะให้สิ่งที่มีราคามากกว่า. แต่นั้นเมื่อคนเหล่านั้นพูดว่า บอกที่เถาข้าพเจ้า จะทราบว่าเถาเหล่านี้เป็นทองคำได้อย่างไร จึงบอกว่า ท่านจงทดลองเอาเถาแล้วเอาเถาทองครูดที่หิน แล้วนอบเถาทั้งหมดให้ไป.

ชื่อการโกงด้วยเครื่องตวงวัดมี ๓ อย่างคือ **หทยเภท ๑** **ลิขเภท ๑** **รัชชเภท ๑**. ใน ๓ อย่างนั้น หทยเภท ใช้ในเวลาตวงเนยใสและน้ำมันเป็นต้น. คือเมื่อจะซื้อเนยใสและน้ำมันเป็นต้นเหล่านั้น ก็บอกว่า จงค่อยๆริน แล้วให้เนยใสและน้ำมันเป็นอันมากไหลลงในภาชนะ ด้วยเครื่องตวงที่มีช่องอยู่ภายในรับเอา เมื่อจะขายก็ปิดช่องเสียทำให้เต็มเร็วๆ ให้ไป. **ลิขเภท** ใช้ในเวลาตวงงาและข้าวสารเป็นต้น. คือเมื่อจะตวงซื้องาและข้าวสารเป็นต้นเหล่านั้นก็ค่อยๆ ยอดพูนสูงขึ้นถือเอา เมื่อตวงขายก็รีบตวงให้เต็มแล้วปาดขายไป. **รัชชเภท** ใช้ในเวลาวัดที่นาและที่สวน. คือเมื่อไม่ได้สินจ้างก็วัดทำนาที่แม่ในใหญ่ก็ให้ใหญ่ได้.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อักโกฏณะ** เป็นต้น. บทว่า **อุกโกฏนั** หมายถึงการโกง เพื่อทำคนผู้เป็นเจ้าของไม่ให้เป็นเจ้าของ. บทว่า **วณฺจนั** ได้แก่การลวงคนอื่น ด้วยอุบายนั้น ๆ. ในข้อนี้มีเรื่องหนึ่งเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้เล่ากันมาว่า นายพรานคนหนึ่ง จับเนื้อและลูกเนื้อมา. นักเลงคนหนึ่ง พุดกะเขาว่า ผู้เจริญเนื้อราคาเท่าไรลูกเนื้อราคาเท่าไร. เมื่อเขาตอบว่าเนื้อ ๒ กหาปณะ

ลูกเนื้อ ๑ กหาปณะ จึงให้ ๑ กหาปณะแล้ว พาเอาลูกเนื้อไปได้หน่อยหนึ่งก็กลับมาพูดว่าฉันไม่ต้องการลูกเนื้อละ ท่านจงให้เนื้อแก่ฉัน. ถ้าเช่นนั้นท่านจงให้ ๒ กหาปณะ. นักเลงนั้นพูดว่า ผู้เจริญ เราให้ ๑ กหาปณะ แก่ท่านก่อนแล้วมิใช่หรือ. รับว่า เออให้แล้ว. จึงกล่าวว่า ท่านจงเอาลูกเนื้อเมื่อนี้ไป เมื่อเป็นเช่นนั้น กหาปณะนั้น และลูกเนื้อซึ่งได้ราคา ๑ กหาปณะ นี้ จึงรวมเป็น ๒ กหาปณะ นี้ จึงรวมเป็น ๒ กหาปณะ. นายพรานกำหนดว่า เขากล่าวมีเหตุผลจึงรับเอาลูกเนื้อไว้แล้วให้เนื้อไป. บทว่า **นิกติ** ได้แก่การลวงด้วยวิธีปลอม โดยทำสิ่งซึ่งไม่ใช่สิ่งจริงว่าเป็นสิ่งจริง ที่ไม่ใช่แก้วมณี ว่าเป็นแก้วมณี ที่มีโชทองว่าเป็นทอง ด้วยการตลบตะแลงหรือด้วยกลลวง. บทว่า **สาวิโยโค** แปลว่า การตลบตะแลงด้วยการโก่ง. คำว่าสาวิโยโคนี้ เป็นชื่อของการคดโก่งเป็นต้นเหล่านั้นนั่นเอง. เพราะฉะนั้น พึงเห็นความในคำว่า สาวิโยโค นี้ว่า ตลบตะแลงด้วยการคดโก่ง ตลบตะแลงด้วยหลอกลวง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า การแสดงสิ่งหนึ่งแล้ว เปลี่ยนเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ชื่อว่าสาวิโยคะ ตลบตะแลง. แต่คำนั้นท่านก็รวมเข้าด้วยการหลอกลวงเหมือนกัน. พึงทราบวินิจฉัยในข้อว่า เภทนะเป็นต้น คำว่า **เภทน** ได้แก่การดมมือเป็นต้น. บทว่า **วโ** ได้แก่การทำให้ตาย. บทว่า **พนุโ** ได้แก่การจงจำด้วยเครื่องจำคือเชือกเป็นต้น. บทว่า **วิปราโมโส** ได้แก่การบังมี ๒ อย่าง คือ บังด้วยหิมะ และบังด้วยพุ่มไม้. ใน ๒ อย่างนั้น บังด้วยหิมะ ในเวลาหิมะตกแล้วพูดเท็จจะชนผู้เดินไป นี้ เรียกว่า หิมวิปราโมส หิมะบังด้วยหิมะ. บังด้วยพุ่มไม้เป็นต้นแล้วพูดเท็จนี้ เรียกว่า คุมพวิปราโมสะ บังด้วยพุ่มไม้. การปลิ้นสะดมชาวบ้านและชวานิคมเป็นต้นท่านเรียกว่า **อาโลโป** การปลิ้น. บทว่า **สหสกาโร** ได้แก่ การกระทำอย่างฉับพลันคือเข้าไปสู่เรือนแล้ว จีอกของตนทั้งหลายแล้ว ฉวยสิ่งของตามปรารถนาไป เป็นผู้วิ่งขาดจากอาการตัด ฆ่า จงจำ บัง ปลิ้น จินัน ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า โส สนฺตุฏฺโฐ โหติ ความว่า ภิกษุผู้นั้นประกอบด้วย
อิตริตรปัจจยสันโดษ ๑๒ อย่าง ในปัจจย ๔ ดังกล่าวไว้ในหนหลัง. อนึ่ง
บริหาร ๘ คือ ไตรจีวร บาตร มีคนน้อยสำหรับเหลาไม้สีฟัน เข็มเล่มหนึ่ง
ประคตเอว ผ้ากรองน้ำ ย่อมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยสันโดษในปัจจยตามมี
ตามได้ ๑๒ อย่างนี้. สมจริงดังพระโบราณจารย์ กล่าวไว้

บริหารเหล่านี้ คือ ไตรจีวร บาตร
มีคนน้อย เข็ม และประคตเอว เป็น ๘ ทั้ง
ผ้ากรองน้ำ ย่อมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบ
ความเพียรด้วย.

บริหารเหล่านี้ แม้ทั้งหมด เป็นเครื่องบริหารกายก็ได้ บริหารท้อง
ก็ได้ อย่างไร ก่อนอื่น ไตรจีวร ย่อมบริหาร คือเลี้ยงกาย ในคราวที่
นุ่งและห่ม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นเครื่องบริหารกาย ย่อมบริหารคือ
เลี้ยงท้อง ในคราวที่กรองน้ำด้วยมูมจีวรแล้วดื่มและในคราวที่ห่อผลไม้ใหญ่
น้อย ที่ควรเคี้ยวกินได้ด้วยชายจีวรนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นเครื่อง
บริหารท้อง แม้บาตรก็เป็นเครื่องบริหารกาย ในคราวที่ตักน้ำด้วยบาตรนั้น
อาบและในคราวตักน้ำด้วยบาตรนั้นประพรมกุฎี. เป็นเครื่องบริหารท้อง ใน
คราวรับอาหารด้วยบาตรนั้นฉัน. แม้มีคนน้อย ย่อมเป็นเครื่องบริหารกาย ใน
คราวที่เหลาไม้สีฟันและในคราวที่ทำขาเตียงตั้งและคันกลด เป็นเครื่องบริหาร
ท้อง ในคราวที่ตัดอ้อยและปอกมะพร้าวเป็นต้น. แม้เข็มย่อมเป็นเครื่องบริหาร
กาย ในคราวที่เย็บจีวร เป็นเครื่องบริหารท้อง ในคราวจิ้มขนมหรือผลไม้
นั้น. แม้ประคตเอว ย่อมเป็นเครื่องบริหารกายในคราวคาดเที๊วไป เป็นเครื่อง
บริหารท้อง ในคราวมัดอ้อยเป็นต้นถือเอาไป. แม้ผ้ากรองน้ำ ย่อมเป็นเครื่อง
บริหารกาย ในคราวที่กรองน้ำด้วยผ้าอาบ และในคราวที่กรองน้ำด้วยผ้า

นั้นแล้วทำการประพรมเสนาสนะ เป็นเครื่องบริหารท้อง ในคราวที่กรองน้ำดื่ม และในคราวที่ห้องง้าวสารและข้าวเม่าเป็นต้นด้วยฝ้านั้นแล้วฉัน. นี่เป็น ประมาณบริจารของภิกษุผู้มีบริจาร ๘ เท่านั้น.

ส่วนภิกษุผู้มีบริจาร ๕ เข้าไปสู่ที่นอนจะมีเครื่องลาดสำหรับเสนาสนะ นั้น หรือลูกกุญแจก็ควร. ภิกษุผู้มีบริจาร ๑๐ จะมีฝ้านีสีทนะ หรือ แผ่น หนักก็ควร. ภิกษุผู้มีบริจาร ๑๑ จะมีไม้เท้าคนแก่ หรือทะน่าน้ำมันก็ควร. ภิกษุผู้มีบริจาร ๑๒ จะมีร่มหรือรองเท้าก็ควร. ก็ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้มี บริจาร ๘ เท่านั้น ชื่อว่าผู้สันโดษ นอกนั้นใครๆ ก็ไม่ควรกล่าวว่า ไม่สันโดษ เป็นผู้มักมาก เป็นผู้อยากใหญ่ ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้มักน้อย สันโดษ เลี้ยงง่าย และมีความประพฤติเบาที่เดียว. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ ทรงแสดงพระสูตรนี้ด้วยสามารถแห่งภิกษุเหล่านั้น ทรงแสดงด้วยอำนาจแห่ง ภิกษุผู้มีบริจาร ๘. จริงอยู่. ภิกษุผู้มีบริจาร ๘ นั้น ห่อมีคน้อยและเข็มไว้ใน ฝ้ากรองน้ำเก็บไว้ในบาตรแล้วคล้องบาตรไว้ที่จะงอยบ้านงุ่ม ไตรจีวร คาด ประคดเอาแล้วหลีกไป สบายตามประสงค์. เธอไม่ต้องกลับมาเอาอะไรอีก.

ดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงความประพฤติเบาพร้อมของ ภิกษุนี้ จึงตรัสว่า **สนตุฏฺโฐ โหติ** กายบริหารเยน **จีวเรน** ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กายบริหารเยน** คือเพียงเป็นเครื่องบริหารกาย. บทว่า **กุญฺฉิบริหารเยน** ได้แก่ เพียงเป็นเครื่องบริหารท้อง. บทว่า **สมาทา- เยว ปกุกมฺติ** ความว่า เธอถือเอาเพียงเครื่องบริจาร ๘ ทั้งหมดนั้นติดตัวไป ย่อมไม่ข้องหรือติดอยู่ว่า วิหาร บริเวณ อุปัฏฐากของเรา ภิกษุผู้มีบริจาร ๘ นั้น ใช้สรว้อยเสนาสนะ ที่ตนปรารภมาแล้ว คือไพรสณฑ์ โคนไม้ ชายป่า อยู่คนเดียว นั่งคนเดียวไม่มีเพื่อนในอิริยาบถทั้งปวง ดูจตุกศรที่พ้นจากแหล่ง

และคุงข้างตมมัน ปลีกไปจากโหลงณะนั้น ย่อมถึงความเป็นผู้เหมือนนอแรด
ที่ท่านพรรณนาไว้อย่างนี้ว่า

จาคุทุทิส อปปฏิโฆ จ โหติ

สนุตุสุมาน อตริตเรน

ปริสุตยาน สหิตา อจุมภิ

เอโก จเร ขคฺควิสาณกโป

ภิกษุผู้สันโดษ ย่อมเป็นผู้อยู่เป็นสุข

ในทิศทั้ง ๔ และเป็นผู้ไม่หงุดหงิดสันโดษ

ด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ครอบงำอันตราย

ทั้งหลาย ไม่หวาดเสียว เทียวไปคนเดียว

ดังนอแรด.

บัดนี้ เมื่อทรงสาธกความข้อนั้น ด้วยอุปมาจึงตรัสว่า เสดยตาปี เป็น
ต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปกฺขิ สกุโณ ได้แก่นกมีปีก. บทว่า
เทติ แปลว่า บิน. ก็ความสังเขปในข้อนี้มีดังนี้. ธรรมดาว่านกทั้งหลายรู้ว่า
ต้นไม้อื่นใดในถิ่นนั้นมีผลสุก จึงพากันมาจากทิศต่างๆ เจาะจิก กินผลของต้นไม้อื่น
นั้น ด้วยเล็บ ปีกและจงอยปากเป็นต้น. นกเหล่านั้นไม่มีความคิดว่า นี่สำหรับ
วันนี้ๆสำหรับวันพรุ่งนี้ แต่เมื่อผลไม้หมด มันก็ไม่ต้องรักษาต้นไม้อื่นไว้ ไม่ต้อง
เอาปีก เล็บ หรือจงอยปากเก็บไว้ที่ต้นไม้อื่นนั้น โดยที่แท้ ไม่มีความอาลัยใน
ต้นนั้น ตัวใด ปราศจากทิศภาคใด ตัวนั้นมีภาระคือปีกของตนเท่านั้นบินไปทาง
ทิศนั้น ฉนั้นใด ภิกษุนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน ไม่มีความคิดปราศจากความอาลัย
หลีกไป มุ่งมั่นแต่จะหลีกไปอย่างเดียว. บทว่า อริเยน แปลว่า ไม่มีโทษ.
บทว่า อษฺมตฺตํ แปลว่า ในอรรถภาพของตน. บทว่า อนวฺขฺชฺสุํ แปล
ว่า สุข ที่ไม่มีโทษ. บทว่า โส จกฺขุณา รูปํ ทิสฺวา ความว่า ภิกษุนั้น
คือผู้ประกอบด้วยศีลชั้นธัมมเป็นอริยะนี้ เห็นรูปด้วยวิญญูณจักขุ. คำที่

จะฟังกล่าวในบทที่เหลื่อทั้งหมดกล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. บทว่า อพฺยา-
เสกฺสุขํ ได้แก่ สุขที่ไม่ระคนด้วยกิเลส. ท่านกล่าวว่า สุขที่ไม่คาบเกี่ยวด้วย
กิเลสก็มี. จริงอยู่ สุขในอินทริยสังวรชื่อว่า ไม่คาบเกี่ยว เพราะเป็นไปด้วย
อำนาจเพียงรูปที่เห็นแล้วในอารมณ์มีรูปที่เห็นแล้วเป็นต้น. บทว่า โส อภิก-
กนฺเต ปฏิกกนฺเต ความว่า ภิกษุ นั้น ก็ผู้ประกอบ ด้วยการสำรวมอินทริย
มีใจเป็นที่ ๖ เป็นผู้มีปกติกระทำด้วยความรู้ตัวด้วยสติและสัมปชัญญะ ในฐานะ
ทั้ง ๗ นี้มีการก้าวไปและการถอยกลับเป็นต้น. คำที่จะฟังกล่าวในข้อนั้น
ได้กล่าวไว้แล้วในสติปัญญาสูตรนั้นแล.

ด้วยคำว่า โส อิมินา จ เป็นต้น ท่านแสดงไว้อย่างไร. ท่านแสดง
ถึงปัจจัยสมบัติแห่งการอยู่ป่า. จริงอยู่ การอยู่ป่าของผู้ที่ไม่มีปัจจัยเหล่านี้ย่อม
ไม่สำเร็จ จะถูกค่อนว่าเหมือนกับสัตว์ดิรัจฉาน หรือพรานไพร. เหล่าเทวดา
ผู้สิงอยู่ในป่า ช่วยกันประกาศก้องด้วยเสียงที่น่ากลัว ว่าภิกษุชั่วเห็นปานนี้ อยู่
ป่าไปทำไม เอามือตีศีรษะ. กระทำอาการให้หนีไป. ความไม่มีเกียรติยศก็แพร่
ไปว่า ภิกษุโน้นเข้าไปป่า กระทำกรรมชั่วเช่นนี้. แต่การอยู่ป่าของภิกษุผู้
มีปัจจัย ๔ เหล่านี้ ย่อมสำเร็จ. แท้จริงเธอเมื่อพิจารณาถึงศีลของตนอยู่
ไม่เห็นความต่างพร้อยไร ๆ ก็ทำให้เกิดปีติพิจารณาเห็นสิ่งนั้นโดยความสิ้นไป
ย่อมก้าวลงสู่อุริยภูมิ. เหล่าเทวดาผู้สิงอยู่ในป่าดีใจ ก็สรรเสริญ เกียรติยศ
ของภิกษุนั้น ย่อมแผ่ออกไป เหมือนหยาดน้ำมันงาที่ใส่ลงในน้ำจะนั้นด้วย
ประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิวิตฺตํ แปลว่า ว่าง อธิบายว่าไม่มีเสียง
คือไร้เสียง. ก็ท่านหมายเอาคำนี้เอง จึงกล่าวไว้ในวิภังค์ว่า บทว่า วิวิตฺตํ
ความว่า แม้หากว่า เสนาสนะมีในที่ใกล้ไซ้ และเสนาสนะนั้น ไม่เคลื่อนด้วย
คฤหัสถ์ แลบรรพชิต เพราะฉะนั้น เสนาสนะนั้น ชื่อว่า วิวิตตะ. ชื่อว่า

เสนาสนะ เพราะเป็นที่นอนและเป็นที่นั่ง คำนัน เป็นชื่อของเตียงและตั้งเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า เสนาสนะได้แก่เสนาสนะคือที่นอน ที่นั่ง ตั้ง ฟูก หมอน วิหาร เฝิง ปราสาท เรือนแถว ถ้ำ ป้อม ศาลา ที่เร็น พุ่มไผ่ โคนไม้ มณฑป อันเป็นที่ที่ภิกษุต้องอาศัย ทั้งหมดนั้น จัดเป็นเสนาสนะ. อนึ่ง วิหาร เฝิง ปราสาท เรือนแถว ถ้ำ นี้ชื่อว่า วิหารเสนาสนะ เสนาสนะ คือที่อยู่. เตียง ตั้ง ฟูก หมอน นี้ชื่อว่า มัญจปิฐเสนาสนะ แผลงจาก ท่อนหนัง เครื่องลาดทำด้วยหญ้า เครื่องลาดทำด้วยใบไม้ นี้ชื่อว่า สันถัดเสนาสนะ เสนาสนะคือสันถัด อันเป็นที่ภิกษุอาศัย นี้ชื่อว่า โอกาสเสนาสนะ เสนาสนะคือที่ว่าง รวมทั้ง ๔ ดังว่ามานี้ จัดเป็นเสนาสนะ. เสนาสนะนั้นทั้งหมด ท่านรวมความไว้ด้วยศัพท์ว่า เสนาสนะเหมือนกัน.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงเสนาสนะอันสมควรแก่ภิกษุผู้จาริกไปในทิศทั้ง ๔ ซึ่งเสมือนนกนี้ จึงตรัสคำว่า อรณฺณํ รุกฺขมฺมูลํ ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อรณฺณํ ได้แก่ที่ทั้งหมดนอกเสาเขื่อนออกไปนั้น ชื่อว่าป่า. ข้อนี้มาโดยเรื่องสองเหล่าภิกษุณี. เสนาสนะชั่ว ๕๐๐ ลูกธนูเป็นที่สุด ชื่อว่า เสนาสนะป่า ก็เสนาสนะป่านี้ สมควรแก่ภิกษุณี. ลักษณะของเสนาสนะนั้น กล่าวไว้แล้วในชุดคณิศ ในวิสุทฺธิมรรค. บทว่า รุกฺขมฺมูลํ ได้แก่ โคนต้นไม้อันสงัดมีร่มเงาเย็นแห่งใดแห่งหนึ่ง. บทว่า ปพฺพตฺตํ แปลว่า ภูเขาศิลา. จริงอยู่ เมื่อภิกษุใช้น้ำที่แอ่งน้ำที่ภูเขาศิลานั้น นั่ง ณ ร่มเงาของต้นไม้อันเย็น ต้องลมเย็นที่โชยมาในทิศต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ จิตก็มีอารมณ์เป็นอันเดียว. น้ำท่านเรียกว่า กิ ในคำว่า กนฺทริ ที่อันน้ำกัถ ที่อันน้ำเขา ได้แก่ประเทศแห่งภูเขา ที่อาจารย์บางพวกเรียกว่า นทีคฺคฺมพะ บ้าง นทีคฺคฺกฺชฺชฺ บ้าง. แท้จริงในประเทศแห่งภูเขานั้น มีทรายเสมือนแผ่นดิน น้ำเสมือนแห่งแก้วมณี ย่อมไหลผ่านชฎแห่งป่าเหมือนเพดานแก้วมณีบนยอด ภิกษุลงสู่ห้วย

ละหानเห็นปานนั้น คิมน้ำ ลูบตัวให้เย็น ยกทรายขึ้น ปูผ้าบังสุกุลจีวรนั่งทำ
สมณธรรม จิตต์ก็มีอารมณ์เดียว. บทว่า **คิริคูห** ได้แก่ มีช่องใหญ่เช่นกับอุโมงค์
ระหว่างภูเขา ๒ ลูก หรือ ภูเขาลูกเดียวกัน. ลักษณะสุสานกล่าวไว้แล้วในวิสุทธิ
มรรค. บทว่า **วนปตุถ** ได้แก่ สถานที่ใกล้เคียงที่พวกมนุษย์ไม่ไถไม่หว่าน.
ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวว่า **วนปตุถ** เป็นชื่อของเสนาสนะที่ห่างไกล.
บทว่า **อพฺโลกกาถ** ได้แก่ที่ไม่มุ่งบัง. แต่ภิกษุประสงค์ก็กั้นกลดอยู่ในที่นั้นได้.
บทว่า **ปลาลปฺลูช** ได้แก่ ลอมฟาง จริงอยู่ เหล่าภิกษุชักฟางจากลอมฟาง
ใหญ่ ทำที่อยู่เสมือนเงื่อมภูเขาและที่เร็นวางฟางไว้ข้างพุ่มไม้เป็นต้น แล้วนั่ง
ทำสมณธรรมภายใต้ ท่านหมายเอาลอมฟางนั้นจึงกล่าวคำนี้. บทว่า **ปจฺจา-**
ภุตต คือ ภายหลังภัต. บทว่า **ปิณฺฑปาทปฏิกกฺกนฺโต** แปลว่า กลับจาก
บิณฑบาต. บทว่า **ปลฺลลฺก** ได้แก่ นั่งพับขาโดยรอบ. บทว่า **อาภุชิตฺวา**
แปลว่า ดิดกัน. บทว่า **อุหฺ** กาย **ปณฺธิชย** ได้แก่ ตั้งกายข้างบนให้ตรง
เอาปลายกับปลายกระดูกสันหลัง ๑๘ ซี่น ให้จดกัน. จริงอยู่ ภิกษุนั่งอย่างนี้
หนังเนื้อเอ็นไม่ขัดกัน เมื่อเป็นอย่างนั้นเวทนาทั้งหลายที่พึงเกิดทุกขณะ เพราะ
ความขัดกันแห่งหนึ่งเนื้อเอ็นเหล่านั้นเป็นปัจจัย ก็ไม่เกิดแก่ภิกษุนั้น เมื่อ
เวทนาเหล่านั้นไม่เกิดขึ้น จิตต์ก็มีอารมณ์เดียว. กัมมัฏฐานก็ไม่ตกไป ก็เข้าถึง
ความเจริญงอกงาม. บทว่า **ปริมุขํ สติ อุปลฺลฺสเปตฺวา** ความว่า ตั้งสติมุ่ง
ตรงต่อพระกัมมัฏฐานหรือกระทำไว้ใกล้หน้า. ด้วยเหตุนี้แหละท่านจึงกล่าวไว้
ในวิภังค์ว่า สตินี้ย่อมตั้งมั่น ตั้งมั่นด้วยดีที่ปลายจมูกหรือเงาหน้า ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า ตั้งสติไว้รอบหน้า. อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่า **ปริ** มีอรรถว่า
ถือเอาโดยรอบ ศัพท์ว่า **มุข** มีอรรถว่า นำออก ศัพท์ว่า **สติ** มีอรรถว่า
ปรากฏ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **ปริมุขํ สติ** พึงเห็นความในคำนี้โดยนัย
ที่กล่าวมาแล้ว ในปฏิสัมภิทามรรคด้วยประการฉะนี้. ในคำนี้มีความสังเขป

ดังนั้น **ปริศนาคหิตนิยุยาน์ สตี กตุวา** ทำสติเครื่องนำออกจากทุกข์ที่กำหนดไว้เป็นอารมณ์.

อุปาทานชั้น ๕ ชื่อว่าโลก ในคำว่า **อภิขุณฺโณ โลเก** นี้ เพราะ อรรถว่าชำระธาตุทรม เพราะฉะนั้น ในคำนี้มีเนื้อความตั้งชื่อว่า ละ รากะ ในอุปาทานชั้น ๕ ช่มกามฉันทะ. บทว่า **วิคตอภิขุณฺเณ** ความว่า ชื่อว่าปราศจากอภิขณา เพราะละด้วยวิกขัมภนปหานะ. ไม่ใช่เสมือน จักขุวิญญาณ. บทว่า **อภิขุณฺมาย จิตฺตํ ปริโสเชติ** ความว่า ย่อมเปลื้องจิตจากอภิขณา คือกระทำโดยประการที่อภิขณานั้นปล่อยและครั้นปล่อยแล้วก็ไม่จับจิตนั้นอีก. แม้ในคำว่า **พฺยาปาทปโทสมฺปทาย** ดังนี้เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ชื่อว่าพยาปาทะ เพราะเป็นเครื่องเบียดเบียน คือ จิตละปกติเดิมเหมือนขนมกุมมาสนุคเป็นต้น. ชื่อว่า ปโทสะ เพราะประทุษร้ายด้วยถาวรให้ถึงวิการหรือประทุษร้ายผู้อื่นให้พินาศ. คำทั้ง ๒ นี้เป็นชื่อของโกธเหมือนกัน. ถีนะ เป็นความป่วยทางจิต มัทธะเป็นความป่วยทางเจตสิก. ทั้งถีนะทั้งมัทธะ ชื่อว่าถีนมัทธะ. บทว่า **อาโลกสณฺณิ** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยปัญญาอันบริสุทธิ์ ปราศจากนิวรณ์ เพราะสามารถจำแสงสว่างที่ตนเห็นทั้งกลางคืนและกลางวันได้. บทว่า **สโต สมฺปชาโน** ได้แก่ ประกอบด้วยสติและญาณ (ปัญญา). ทั้ง ๒ นี้ท่านกล่าวไว้ เพราะเป็นธรรมอุปการะแต่อาโลกสัญญา. ทั้งอุทฺธจจะ ทั้งกุกฺกจจะ ชื่อว่า อุทฺธจกุกฺกจจะ. บทว่า **ติณฺณวิจิกิञฺโณ** แปลว่า ข้ามพ้นความสงสัยได้แล้ว. ชื่อว่า **อกถฺถิ** ผู้ไม่มีความสงสัยเป็นเหตุกล่าวว่าจะอย่างไร เพราะไม่เป็นไปอย่างนี้ว่า นี่เป็นอย่างไร. บทว่า **กุสเลสุ ฆมฺเมสุ** ได้แก่ธรรมไม่มีโทษ. อธิบายว่า ไม่สงสัยไม่เคลือบแคลงอย่างนี้ว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล หรือธรรมเหล่านั้นจัดเป็นกุศลได้อย่างไร. ในข้อนี้มีความสังเขปดังนี้. แต่เมื่อว่าโดยแยกตามอรรถและลักษณะแห่งคำเป็นต้น ในนิวรณ์

เหล่านี้ คำที่ควรกล่าวทั้งหมด ก็กล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. บทว่า **ปญฺญา**
ทพฺพลิกฺรณ ความว่า นีรณ ๕ เหล่านี้. เมื่อเกิด ย่อมไม่ให้เกิดปัญญา
ทั้งที่เป็นโลกิยะ และโลกุตตระ ที่ยังไม่เกิด แม้ที่เกิดแล้วก็ตัดสมบัติ ๘
อภิญญา ๕ ให้ขาดตกไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ปญฺญา** **ทพฺพลิก-**
กรณ กระทำปัญญาให้อ่อนกำลัง. บทว่า **ตถาคตปทํ อิติปิ** ความว่า ทาง
คือ ญาณ ร่องรอยคือญาณ ของพระตถาคตแม่นี้ ท่านเรียกว่า ฐาน อันญาณ
เหยียบแล้ว. บทว่า **ตถาคตนิเสวิตํ** ได้แก่ฐาน อันสี่ข้างคือญาณของพระ-
ตถาคตสี่แล้ว. บทว่า **ตถาคตารณฺหิตํ** ได้แก่ ฐานอันพระเจี๊วแก้วคือญาณ
ของพระตถาคตกระทบแล้ว. บทว่า **ยถาภูตํ ปชานาติ** ได้แก่ย่อมรู้ตามสภาวะ
ความเป็นจริง. บทว่า **น เตว ทาว อริยสาวโก นิฏฺฐํ คโต โหติ** ความว่า
ฉานและอภิญญาเหล่านี้ย่อมทั่วไปแม้กับคนภายนอกพระศาสนา เพราะฉะนั้น
พระอริยสาวกจึงไม่สำเร็จก่อน ที่ชื่อว่ายังไม่สำเร็จก่อนก็เพราะยังไม่สำเร็จแม้
ในขณะที่แห่งมรรคจิต. บทว่า **อปิจ โข นิฏฺฐํ คจฺจุตติ** ความว่า ก็อีกอย่าง
หนึ่งแล ในขณะแห่งมรรคจิต ย่อมถึงความสำเร็จในรัตนะ ๑ โดยอาการ นี้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะหนอ เหมือนคนต่อช้าง เห็นช้าง
ใหญ่ฉะนั้น. บทว่า **นิฏฺฐํ คโต โหติ** ความว่า เมื่อถึงความสำเร็จในขณะ
แห่งมรรคจิตอย่างนี้ ย่อมถึงความสำเร็จในรัตนะ ๑ โดยอาการทั้งปวง เพราะมี
กิจทั้งหมดเสร็จแล้วในขณะที่แห่งอรหัตผลจิต. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งมีความ
ง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาจลหัตถิปโทปมสูตรที่ ๗

๘. มหาหัตถิปโทปมสูตร

[๓๔๐] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำของท่านพระสารีบุตรแล้ว.

พระสารีบุตรได้กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกย่อมกล่าวว่า เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยใหญ่ แม้ฉันใด คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมสงเคราะห์เข้าในอริยสัจสี่ ฉะนั้นเหมือนกันแล. อริยสัจสี่เหล่าไหน. คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

[๓๔๑] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ทุกขอริยสัจเป็นไฉน. แม้ความเกิดเป็นทุกข์ แม้ความแก่เป็นทุกข์ แม้ความตายเป็นทุกข์ แม้ความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจก็เป็นทุกข์ แม้ความที่ไม่ได้สิ่งที่ตนอยากได้ก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์. ก็อุปาทานชั้นห้าเป็นไฉน. คือ อุปาทานชั้นห้าคือรูป อุปาทานชั้นห้าคือเวทนา อุปาทานชั้นห้าคือสัญญา อุปาทานชั้นห้าคือสังขาร อุปาทานชั้นห้าคือวิญญาณ. ก็อุปาทานชั้นห้าคือรูปเป็นไฉน. คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็มหาภูตรูป ๔ เป็นไฉน คือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ
เตโชธาตุ วาโยธาตุ.

ว่าด้วยปฐวีธาตุ

[๓๔๒] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ปฐวีธาตุเป็นไฉน. คือ ปฐวีธาตุ
ที่เป็นไปภายในก็มี ปฐวีธาตุที่เป็นไปภายนอกก็มี. ก็ปฐวีธาตุที่เป็นไปภายใน
เป็นไฉน. คือ อุปาทินนกรุปอันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง
เป็นของหยาบ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อใน
กระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้ น้อย อาหารใหม่
อาหารเก่า ก็หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นอุปาทินนกรุป อันเป็นภายในเป็นของ
เฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบอย่างอื่น นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุ
เป็นไปภายใน. ก็ปฐวีธาตุอันใดแล เป็นไปภายใน และปฐวีธาตุอันใด เป็น
ไปภายนอก นั้นเป็นปฐวีธาตุแล. บัณฑิตพึงเห็นปฐวีธาตุนั้นนั้น ด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่
เป็นตนของเรา. บัณฑิตครันเห็นปฐวีธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความ
เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเมื่อหน่ายในปฐวีธาตุ ย่อมยังจิตให้คลายกำหนดใน
ปฐวีธาตุ. สมัยที่ปฐวีธาตุที่เป็นไปภายนอกกำเริบ ย่อมจะมีได้แล ในสมัยนั้น
ปฐวีธาตุอันเป็นภายนอกจะเป็นของอันตรธานไป. ก็ชื่อว่าความที่แห่งปฐวีธาตุ
อันเป็นไปภายนอกนั้น ซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้น เป็นของไม่เที่ยงจักปรากฏได้
ความเป็นของสิ้นไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้ ความเป็นของเสื่อมไปเป็น
ธรรมดาจักปรากฏได้ ความเป็นของแปรปรวนไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้.
ก็ไฉนความที่แห่งกายอันตณหาเข้าไปถือเอาแล้ว ว่าเรา ว่าของเรา ว่าเรามีอยู่
อันตั้งอยู่ตลอดกาลพอประมาณนี้ เป็นของไม่เที่ยง เป็นของมีความสิ้นไปเป็น
ธรรมดา เป็นของมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เป็นของมีความแปรปรวนไป
เป็นธรรมดา จักไม่ปรากฏเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ความยึดถือด้วยสามารถตณหา

มานะและทิวในปฐวีธาตุนั้นจะไม่มีแก่ผู้นั้นเลย. หากว่าชนเหล่าอื่นจะดำ จะ ตัดเพื่อ จะกระทบกระเทียบ จะเบียดเบียน ภิกษุนั้นไซ้. ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัด อย่างนี้ว่า ทุกขเวทนาอันเกิดแต่โสตสัมผัสนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่าทุกข- เวทนานั้นแล อาศัยเหตุจึงมีได้ ไม่อาศัยเหตุจะมีไม่ได้ ทุกขเวทนานี้ อาศัย อะไรจึงมีได้ ทุกขเวทนาอาศัยผัสสะจึงมีได้. ภิกษุเมื่อนั้นแล ย่อมเห็นว่า ผัสสะ เป็นของไม่เที่ยง ย่อมเห็นว่าเวทนานั้นเป็นของไม่เที่ยง ย่อมเห็นว่า สัตถุญานนั้นเป็นของไม่เที่ยง ย่อมเห็นว่าสังขารทั้งหลายนั้นเป็นของไม่เที่ยง ย่อมเห็นว่าวิญญานนั้นเป็นของไม่เที่ยง จิตอันมีธาตุเป็นอารมณ์นั้นเทียวของ ภิกษุนั้น ย่อมเล่นไป ย่อมผ่องใส ย่อมตั้งอยู่ด้วยดี ย่อมหลุดพ้น. หากว่า ชนเหล่าอื่นจะพยายามทำร้ายภิกษุนั้น ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าชอบใจ คือ ด้วยการประหารด้วยฝ่ามือข้าง ด้วยการประหารด้วยก้อนดิน ข้าง ด้วยการประหารด้วยท่อนไม้ข้าง ด้วยการประหารด้วยศาสตราข้าง ภิกษุ นั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายนี้เป็นสภาพเป็นที่เป็นไปด้วยการประหารด้วยฝ่ามือ ข้าง เป็นที่เป็นไปด้วยการประหารด้วยก้อนดินข้าง เป็นที่เป็นไปด้วยการ ประหารด้วยท่อนไม้ข้าง เป็นที่เป็นไปด้วยการประหารด้วยศาสตราข้าง. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในพระโอวาทอันเปรียบด้วยเลื่อยคังนี้ว่า ลูก่อน ภิกษุทั้งหลาย แม้ว่าพวกโจรผู้มีความประพฤติดำช้า ฟังตัดอวัยวะใหญ่ด้วย เลื่อยอันมีด้ามสองข้างไซ้ ภิกษุผู้ที่ยังใจให้ประทุษร้าย ในพวกโจรเมื่อนั้น ย่อมไม่เป็นผู้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของเราด้วยเหตุนี้ ดังนี้. อนึ่ง ความเพียร อันเราปรารถแล้ว จักเป็นคุณชาติ ไม่ย่อหย่อน สติอันเราเข้าไปตั้งไว้แล้ว จักเป็นคุณชาติไม่หลงลืม กายอันเราให้สงบแล้ว จักเป็นสภาพไม่กระวน กระวาย จิตอันเราให้ตั้งมั่นแล้ว จักเป็นธรรมชาติมีอารมณ์เป็นอย่างเดียว คราวนี้ การประหารด้วยฝ่ามือทั้งหลาย จะเป็นไปในกายนี้ก็ดี การประหาร

ด้วยก้อนดินทั้งหลาย จะเป็นไปในกายนี้ก็ดี การประหารด้วยท่อนไม้ทั้งหลาย
จะเป็นไปในกายนี้ก็ดี การประหารด้วยศาสตราทั้งหลาย จะเป็นไปในกายนี้ก็ดี
ตามที่เกิด คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ เราจะทำให้จงได้ ดังนี้.
ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หากว่าเมื่อภิกษุหนึ่งระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้
ระลึกถึงพระธรรมอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัย
กุศลธรรมย่อมไม่ตั้งอยู่พร้อมได้. ภิกษุหนึ่งย่อมสลัดใจ ย่อมถึงความสลัดใจ
เพราะเหตุนี้ว่า ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ได้
แล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราแล้วหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้
ระลึกถึงพระธรรมอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัย
กุศลธรรมไม่ตั้งอยู่ได้ด้วยดี ดังนี้. เปรียบเสมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้ว
ย่อมสลัดใจ ย่อมถึงความสลัดใจ แม้ฉันใด ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย
หากว่าเมื่อภิกษุหนึ่งระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระธรรมอยู่อย่างนี้
ระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมไม่ตั้งอยู่ได้ด้วยดี. ภิกษุ
หนึ่งย่อมสลัดใจ ย่อมถึงความสลัดใจ เพราะเหตุนี้ ฉะนั้นเหมือนกันแล.
หากว่าเมื่อภิกษุหนึ่งระลึกถึงพระธรรมอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขา
อันอาศัย
กุศลธรรมย่อมตั้งอยู่ได้ด้วยดีไซ้. ภิกษุหนึ่งย่อมเป็นผู้ปลื้มใจเพราะเหตุนี้.
ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านั้นแล คำสอนของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันภิกษุทำให้มากแล้ว.

ว่าด้วยอาโปธาตุ

[๓๔๓] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อาโปธาตุเป็นไฉน. คือ
อาโปธาตุที่เป็นไปในภายในก็มี อาโปธาตุที่เป็นไปภายนอกก็มี. ก็อาโปธาตุที่
เป็นไปภายในเป็นไฉน. คือ อุปาทินนกรุปอันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็น
ของเอิบอาบ ถึงความเอิบอาบ คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน

น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร ก็หรืออุปาทินนกรูป สิ่งใด
สิ่งหนึ่ง อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ ถึงความเป็นของ
เอิบอาบอย่างอื่น นี้เรียกว่า อาโปธาตุเป็นไปภายใน. ก็อาโปธาตุอันใดแล
เป็นไปภายใน และอาโปธาตุอันใด เป็นไปภายนอก นั้นเป็นอาโปธาตุแล.
บัณฑิตพึงเห็นอาโปธาตุนั้นนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า
นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่เป็นตนของเรา. ครั้นเห็น
อาโปธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย
ในอาโปธาตุ ย่อมยังจิตให้คลายกำหนดในอาโปธาตุ. สมัยที่อาโปธาตุ ที่เป็น
ไปภายนอกกำเริบ ย่อมจะมีได้แล อาโปธาตุอันเป็นภายนอกนั้น ย่อมพัดเอา
บ้านไปบ้าง พัดเอานิคมไปบ้าง พัดเอาเมืองไปบ้าง พัดเอาชนบทไปบ้าง
ย่อมพัดเอาประเทศแห่งชนบทไปบ้าง. สมัยที่น้ำในมหาสมุทรย่อมลึกลงไป
ร้อยโยชน์บ้าง สองร้อยโยชน์บ้าง สามร้อยโยชน์บ้าง สี่ร้อยโยชน์บ้าง ห้าร้อย
โยชน์บ้าง หกร้อยโยชน์บ้าง เจ็ดร้อยโยชน์บ้าง ย่อมมีได้แล. สมัยที่น้ำใน
มหาสมุทรขังอยู่เจ็ดชั่วลำตาลบ้าง หกชั่วลำตาลบ้าง ห้าชั่วลำตาลบ้าง สี่ชั่ว-
ลำตาลบ้าง สามชั่วลำตาลบ้าง สองชั่วลำตาลบ้าง ชั่วลำตาลหนึ่งบ้าง ย่อมมี
ได้แล. สมัยที่น้ำในมหาสมุทรขังอยู่ ได้เจ็ดชั่วบุรุษบ้าง หกชั่วบุรุษบ้าง
ห้าชั่วบุรุษบ้าง สี่ชั่วบุรุษบ้าง สามชั่วบุรุษบ้าง สองชั่วบุรุษบ้าง ประมาณ
ชั่วบุรุษหนึ่งบ้าง ย่อมมีได้แล. ก็สมัยที่น้ำในมหาสมุทรขังอยู่ถึงชั่วบุรุษบ้าง
ประมาณเพียงสะเอวบ้าง ประมาณเพียงเข่าบ้าง ประมาณเพียงข้อเท้าบ้าง
ย่อมมีได้แล. สมัยที่น้ำแม้ประมาณพอเปียกขื่อนี้ว่ามีจะไม่มีในมหาสมุทร ก็
ย่อมมีได้แล. ก็ชื่อว่าความที่แห่งอาโปธาตุอันเป็นไปภายนอกนั้น ซึ่งมากถึง
เพียงนั้นเป็นของไม่เที่ยงจักปรากฏได้ ความเป็นของสิ้นไปเป็นธรรมดาจัก
ปรากฏได้ ความเป็นของเสื่อมไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้ ความเป็นของ

แปรปรวนไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้. ก็ใจความที่แห่งกายอันค้นหาเข้าไป
ถือเอาแล้ว ว่าเรา ว่าของเรา ว่าเรามีอยู่ อันตั้งอยู่ตลอดกาลพอประมาณนี้
เป็นของไม่เที่ยง เป็นของมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เป็นของมีความเสื่อมไป
เป็นธรรมดา เป็นของมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จักไม่ปรากฏเล่า
เมื่อเป็นเช่นนี้ ความยึดถือด้วยสวามารถตัดหามานะและทิฐิ ในอาโปธาตุนั้น
จะไม่มีแก่ผู้นั้นเลย. หากว่าเมื่อภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้ ระลึก
ถึงพระธรรมอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรม
ย่อมตั้งอยู่ได้ด้วยดีไซ้. ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้ปลื้มใจเพราะเหตุนั้น. คุณก่อนท่าน
ผู้มีอายุทั้งหลาย ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านั้นแล คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นอันภิกษุทำให้มากแล้ว.

ว่าด้วยเตโชธาตุ

[๓๔๔] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เตโชธาตุเป็นใจน. คือ เตโช
ธาตุที่เป็นไปภายในก็มี เตโชธาตุที่เป็นไปภายนอกก็มี. ก็เตโชธาตุที่เป็นไป
ภายในเป็นใจน. คือ อุปาทินนกรุปอันเป็นภายใน. เฉพาะตน เป็นของ
เราร้อน ถึงความเป็นของเราร้อน คือ เตโชธาตุที่เป็นเครื่องอบอุ่นแห่งกาย
เตโชธาตุที่เป็นเครื่องทรุดโทรมแห่งกาย เตโชธาตุเป็นเครื่องเราร้อนแห่งกาย
เตโชธาตุที่เป็นเครื่องย่อยของที่กินแล้ว ดิ่มแล้ว เคี้ยวแล้ว และของที่ลิ้มรส
แล้ว ก็หรืออุปาทินนกรุป สิ่งหนึ่งสิ่งใด อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็น
ของเราร้อน ถึงความเป็นของเราร้อน อย่างอื่น นี้เรียกว่า เตโชธาตุเป็นไป
ภายใน. ก็เตโชธาตุอันใดแล เป็นไปภายใน และเตโชธาตุอันใด เป็นภายนอก
นั้นเป็นเตโชธาตุแล. บัณฑิตพึงเห็นเตโชธาตุนั้นนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตาม
ความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่เป็นของเรา.
บัณฑิตครันเห็นเตโชธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว
ย่อมเบื่อหน่ายในเตโชธาตุ ย่อมยังจิตให้คลายกำหนดในเตโชธาตุ สมัยที่

เตโชธาตุอันเป็นไปภายนอกกำริบ ย่อมจะมีได้แล เตโชธาตุอันเป็นภายนอกนั้น ย่อมไหม้บ้านบ้าง ย่อมไหม้เมืองบ้าง ย่อมไหม้นิคมบ้าง ย่อมไหม้ชนบทบ้าง ย่อมไหม้ประเทศแห่งชนบทบ้าง. เตโชธาตุอันเป็นภายนอกนั้นมาถึงหล้าสด หนทาง ภูเขา น้ำ หรือ ภูมิภาค อันเป็นที่รื่นรมย์ไม่มีเชื้อ ย่อมดับไปเอง. สมัยที่ชนทั้งหลายแสวงหาไฟด้วยชนไก่บ้าง ด้วยการขูดหนัง ย่อมมีได้แล. ก็ชื่อว่าความที่แห่งเตโชธาตุ อันเป็นไปภายนอกนั้นซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นเป็นของไม่เที่ยงจักปรากฏได้ ความเป็นของสิ้นไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้ ความเป็นของแปรปรวนไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้. ก็ไฉนความที่แห่งกายอันค้นหาเข้าไปถือเอาแล้วว่าเรา ว่าของเรา ว่าเรามีอยู่ อันตั้งอยู่ตลอดกาลพอประมาณนี้ เป็นของไม่เที่ยง เป็นของมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เป็นของมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เป็นของมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จักไม่ปรากฏเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ความยึดถือด้วยสามารถคณมานะและทิฐิในเตโชธาตุนั้น จะไม่มีแก่ผู้นั้นเลย. หากว่า เมื่อภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระธรรมอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมย่อมตั้งอยู่ได้ด้วยศิโรไชรี ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้ปลื้มใจ เพราะเหตุนั้น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านั้นแล คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันภิกษุทำให้มากแล้ว.

ว่าด้วยวาโยธาตุ

[๓๔๕] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็วาโยธาตุเป็นไฉน. คือ วาโยธาตุที่เป็นไปภายในก็มี วาโยธาตุที่เป็นภายนอกก็มี. ก็วาโยธาตุที่เป็นไปภายในเป็นไฉน. คือ อุปาทินนกรุปอันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของพัดไปมา ถึงความเป็นของพัดไปมา คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมอันอยู่ในท้อง ลมอันอยู่ในลำไส้ ลมอันแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ก็หรืออุปาทินนกรุป สิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเป็นภายใน

เฉพาะตน เป็นของพัดไปมา ถึงความเป็นของพัดไปมา อย่างอื่น นี้เรียกว่า
วาโยธาตุเป็นไปภายใน. ก็วาโยธาตุอันใดแล เป็นไปภายใน และวาโยธาตุ
อันใด เป็นไปภายนอกนั้นเป็นวาโยธาตุแล. บัณฑิตพึงเห็นวาโยธาตุนั้นนั้น
ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น
นั่นไม่เป็นตนของเรา. บัณฑิตครั้งเห็นวาโยธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตาม
ความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในวาโยธาตุ ย่อมยังจิตให้คลาย
กำหนดในวาโยธาตุ ย่อมยังจิตให้คลายกำหนดในวาโยธาตุ. สมัยที่วาโยธาตุ
อันเป็นไปภายนอกกำเริบ ย่อมจะมีได้แล วาโยธาตุอันเป็นไปภายนอกนั้น
ย่อมพัดเอาบ้านไปบ้าง ย่อมพัดเอานิคมไปบ้าง ย่อมพัดเอานครไปบ้าง ย่อม
พัดเอาประเทศแห่งชนบทไปบ้าง. สมัยที่ชนทั้งหลาย แสวงหาลมด้วยพัดใบตาล
บ้าง ด้วยพัดสำหรับพัดไฟบ้าง ในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน แม้ในที่ชายคา
หูก้าทั้งหลายก็ไม่ไหว ย่อมมีแล. ก็ชื่อว่าความที่แห่งวาโยธาตุอันเป็นไปภายใน
นอกนั้น ซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้น เป็นของไม่เที่ยงจักปรากฏได้ ความเป็นของสิ้น
ไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้ ความเป็นของเสื่อมไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้
ความเป็นของแปรปรวนไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้. ก็ใจความที่แห่งกาย
อันค้นหายึดถือเอาแล้ว ว่าเรา ว่าของเรา ว่าเรามีอยู่ อันตั้งอยู่ตลอดกาล
พอประมาณนี้ เป็นของไม่เที่ยง เป็นของมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เป็นของ
มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เป็นของมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จักไม่
ปรากฏเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ความยึดถือด้วยสามารถคัณหานานะและทิฐิใน
วาโยธาตุนั้นจะไม่มีแก่ผู้นั้นเลย. หากว่าชนเหล่าอื่นจะด่าจะตัดเพื่อ จะกระทบ
กระเทียบ จะเบียดเบียนภิกษุนั้นไซ้. ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ทุกขเวทนา
อันเกิดแต่โสตสัมผัสนี้ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่าทุกขเวทนานั้นแล อาศัย
เหตุจึงมีได้ ไม่อาศัยเหตุจะมีไม่ได้ ทุกขเวทนานี้อาศัยอะไรจึงมีได้. ทุกข-

เวทนานี้อาศัยผัสสะ จึงมีได้. ภิกษุเมื่อนั้นแลย่อมเห็นว่า ผัสสะเป็นของไม่
เที่ยง ย่อมเห็นว่าเวทนาเป็นของไม่เที่ยง ย่อมเห็นว่าสัญญาเป็นของไม่เที่ยง
ย่อมเห็นว่าสังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง ย่อมเห็นว่าวิญญาณเป็นของไม่เที่ยง
จิตอันมีธาตุเป็นอารมณ์นั้นเทียวของภิกษุนั้น ย่อมเล่นไป ย่อมปล่อยไป
ย่อมตั้งอยู่ด้วยดี ย่อมหลุดพ้น. หากชนเหล่าอื่นจะพยายามทำร้ายภิกษุนั้น
ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจคือ ด้วยการประหารด้วย
ฝ่ามือข้าง ด้วยการประหารด้วยก้อนดินข้าง ด้วยการประหารด้วยท่อนไม้ข้าง
ด้วยการประหารด้วยศาสตราข้าง. ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่ากายนี้เป็นสภาพเป็น
ที่เป็นไปด้วยการประหารด้วยฝ่ามือข้าง เป็นที่เป็นไปด้วยการประหารด้วยก้อน
ดินข้าง เป็นที่เป็นไปด้วยการประหารด้วยท่อนไม้ข้าง เป็นที่เป็นไปด้วยการ
ประหารด้วยศาสตราข้าง. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในพระโอวาทอัน
เปรียบด้วยเลื่อยดังนี้ ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ว่าพวกโจรผู้มีความประ-
พดิดำซ้ำ ฟิงตัดด้วยวะใหญ่่น้อย ด้วยเลื่อยอันมีด้ามสองข้างไซริ์ ภิกษุผู้
ยังใจให้ประทุษร้ายในพวกโจรเมื่อนั้น ย่อมไม่เป็นผู้ชื่อว่าทำตามคำสอนของเรา
ด้วยเหตุนี้ ดังนี้. อนึ่ง ความเพียรอันเราปรารถแล้ว จักเป็นคุณชาติไม่
ย่อหย่อน สติอันเราเข้าไปตั้งไว้แล้ว จักเป็นคุณชาติไม่หลงลืม กายอันเรา
ให้สงบแล้ว จักเป็นสภาพไม่กระวนกระวาย. จิตอันเราให้ตั้งมั่นแล้ว จักเป็น
ธรรมชาติมีอารมณ์เป็นอย่างเดียว คราวนี้ การประหารด้วยฝ่ามือทั้งหลาย
จะเป็นไปในกายนี้ก็ดี การประหารด้วยก้อนดินทั้งหลาย จะเป็นไปในกายนี้
ก็ดี การประหารด้วยท่อนไม้ทั้งหลาย จะเป็นไปในกายนี้ก็ดี การประหารด้วย
ศาสตรา จะเป็นไปในกายนี้ก็ดี ตามที่เถิด คำสอนของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายนี้เราจะทำให้จงได้ ดังนี้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หากว่าเมื่อ
ภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระธรรมอยู่อย่างนี้ ระลึกถึง

พระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้. ภิกษุ นั้น ย่อมสลัดใจ ย่อมถึงความสลัดใจ เพราะเหตุ นั้น ว่าไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราแล้วหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระธรรมอยู่อย่างนี้ ระลึกถึง พระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมไม่ตั้งอยู่ได้ด้วยดี ดังนี้ เปรียบ เหมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้ว ย่อมสลัดใจ ย่อมถึงความสลัดใจ แม้ฉันใด หากว่าเมื่อภิกษุ นั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระธรรมอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรม ตั้งอยู่ไม่ได้ด้วยดี ภิกษุ นั้นย่อมสลัดใจ ย่อมถึงความสลัดใจ เพราะเหตุ นั้นฉันนั้นเหมือนกันแล. หากว่าเมื่อภิกษุ นั้น ระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้ ระลึกถึงพระธรรมอยู่ อย่างนี้ ระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอาศัยกุศลธรรม ย่อมตั้งอยู่ด้วยดี ไชวรี. ภิกษุ นั้นย่อมเป็นผู้ปลื้มใจเพราะเหตุ นั้น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันภิกษุทำให้ มากแล้ว.

ว่าด้วยขันธสังกะ

[๓๔๖] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อากาศอาศัยไม้และอาศัยเถาวัลย์ ดินเหนียวและหญ้าแวกล้อมแล้ว ย่อมนับว่าเรือนฉันใด คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทั้งหลาย อากาศอาศัยกระดูกและอาศัยเอ็นเนื้อและหนังแวกล้อมแล้ว ย่อมนับ ว่ารูป ฉันนั้นเหมือนกันแล. หากว่าจักขุอันเป็นไปในภายใน ไม่แตกทำลาย แล้ว และรูปทั้งหลายอันเป็นภายนอก ย่อมไม่ปรากฏ ทั้งความกำหนด อันเกิดแต่จักขุและรูปนั้นก็ไม่มี ความปรากฏแห่งส่วนของวิญญูณ อันเกิด แต่การกำหนดนั้น ก็ยังมีไม่ได้ก่อน. หากว่าจักขุอันเป็นไปในภายใน ไม่แตก ทำลายแล้ว และรูปทั้งหลายอันเป็นภายนอกย่อมปรากฏ แต่ความกำหนด อันเกิดแต่จักขุและรูปนั้นก็ไม่มี ความปรากฏแห่งส่วนของวิญญูณอันเกิดแต่

การกำหนดนั้น ก็ยังมีไม่ได้ก่อน. แต่ว่าในกาลใดแลจักขุอันเป็นไปใน ภายในไม้แตกไม้ทำลายแล้ว และรูปทั้งหลายอันเป็นภายนอก ย่อมปรากฏ ทั้งความกำหนดอันเกิดแต่จักขุและรูปก็ย่อมมีในกาลนั้น ความปรากฏ แห่งส่วนของวิญญาณอันเกิดแต่การกำหนดนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้. รูปแห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด รูปนั้นย่อมสงเคราะห์ในอุปาทานชั้น ๕ คือรูป. เวทนาแห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด เวทนานั้นย่อมสงเคราะห์ ในอุปาทานชั้น ๕ คือเวทนา. สัญญาแห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด สัญญา นั้นย่อมสงเคราะห์ในอุปาทานชั้น ๕ คือสัญญา. สังขารแห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่าง นั้นเหล่าใด สังขารเหล่านั้นย่อมสงเคราะห์ในอุปาทานชั้น ๕ คือสังขาร. วิญญาณ แห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด วิญญาณนั้นย่อมสงเคราะห์ ในอุปาทาน ชั้น ๕ คือวิญญาณ. ภิกษุณั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า การสงเคราะห์ การ ประชุมพร้อม หมวดหมู่แห่งอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ย่อมมีได้ด้วยประการ อย่างนี้. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ไว้ว่า ผู้ใดเห็น ปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจ- สมุปบาท ดังนี้. ก็ธรรมที่อาศัยการเกิดขึ้นเหล่านี้คือ ปัญจอุปาทานชั้น ๕ ความพอใจ ความอาลัย ความยินดี ความหมกมุ่น ในอุปาทานชั้น ๕ เหล่า นี้อันใด อันนั้นชื่อว่าทุกขสมุทัย การกำจัดความกำหนัดด้วยสามารถความ พื่อใจ การละความกำหนัดด้วยสามารถความพื่อใจ ในอุปาทานชั้น ๕ เหล่า นี้อันใด อันนั้นชื่อว่าทุกขนิโรธแล. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ด้วยเหตุแม้ มีประมาณเท่านี้แล คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นอันภิกษุทำให้มากแล้ว.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หากว่าโสตอันเป็นไปในภายใน ไม้แตก ทำลายแล้ว...

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หากว่ามานะอันเป็นไปในภายใน ไม่แตก
ทำลายแล้ว...

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หากว่าชีวหาอันเป็นไปในภายใน ไม่แตก
ทำลายแล้ว...

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หากว่ากายอันเป็นไปในภายใน ไม่แตก
ทำลายแล้ว...

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หากว่ามนะอันเป็นไปในภายใน ไม่แตก
ทำลายแล้ว และธรรมารมณั้ทั้งหลายอันเป็นภายนอก ย่อมไม่ปรากฏ ทั้งความ
กำหนดอันเกิดแต่มนะและ ธรรมารมณั้นั้น ก็ไม่มี ความปรากฏแห่งส่วน
ของวิญญูณอันเกิดแต่การกำหนดนั้น ก็ยังมีไม่ได้ก่อน. หากว่ามนะอัน
เป็นไปในภายใน ไม่แตกทำลายแล้ว และธรรมารมณั้ทั้งหลายอันเป็นภาย
นอกย่อมปรากฏ แต่ความกำหนดอันเกิดแต่มนะและธรรมารมณั้นั้นไม่มี
ความปรากฏแห่งส่วนของวิญญูณอันเกิดแต่ความกำหนดนั้น ก็ยังมีไม่
ได้ก่อน. แต่ว่าในกาลใดแล มนะอันเป็นไปในภายในไม่แตกทำลายแล้ว
และธรรมารมณั้ทั้งหลายอันเป็นภายนอกย่อมปรากฏ ทั้งความกำหนดอัน
เกิดแต่มนะและธรรมารมณั้นั้นก็ย่อมมี ในกาลนั้น ความปรากฏแห่งส่วน
ของวิญญูณอันเกิดแต่การกำหนดนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ รูปแห่งสภาพ
ที่เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด รูปนั้นย่อมสงเคราะห์อุปาทานขันธคือรูป เวทนา
แห่งสภาพที่เป็นอย่างนั้นอันใด เวทนานั้นย่อมสงเคราะห์ในอุปาทานขันธคือ
เวทนา สัตถุญาแห่งสภาพที่เป็นไปแล้วอย่างนั้นอันใด สัตถุญานั้นย่อมสงเคราะห์
ในอุปาทานขันธคือสัตถุญา สังขารทั้งหลายแห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นเหล่าใด
สังขารเหล่านั้นย่อมสงเคราะห์ในอุปาทานขันธคือสังขาร วิญญูณแห่งสภาพที่
เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด วิญญูณนั้นย่อมสงเคราะห์ในอุปาทานขันธคือวิญญูณ.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปินณาสก์ เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 528

ภิกษุ นั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า การสงเคราะห์ การประชุมพร้อม หมวด หมู่แห่งอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ย่อมมิได้ด้วยประการอย่างนี้. อนึ่งพระผู้มี พระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ไว้ว่า ผู้ใดเห็นปฏิจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่า เห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจสมุปบาท ดังนี้. ก็ธรรมที่อาศัย กันเกิดขึ้นเหล่านี้ ก็คือ ปัญญาอุปาทานชั้น ความพอใจ ความอาลัย ความ ยินดี ความหมกมุ่น ในอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้อันใด อันนั้นชื่อว่าทุกขสมุทัย การกำจัดความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจ การละความกำหนัดด้วยสามารถ ความพอใจในอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้อันใด อันนั้นชื่อว่าทุกขนิโรธแล. ดู ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้แล คำสอนของพระผู้มี พระภาคเจ้า เป็นอันภิกษุทำให้มากแล้ว.

ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวธรรมปริยายนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชม ยินดี ภาษิตของท่านพระสารีบุตรแล้ว แล.

จบ มหาหัตถิปโทปมสูตรที่ ๘

อรรถกถา महाหัตถิปโทปมสูตร

มหาหัตถิปโทปมสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

ฟังทราบวินิจฉัยในมหาหัตถิปโทปมสูตรนั้น บทว่า **ขงฺคฺลาณํ** แปลว่าผู้สัญจรไปบนแผ่นดิน. บทว่า **ปาณานํ** ได้แก่ สัตว์มีเท้าและสัตว์ไม่มีเท้า. บทว่า **ปทชาตานิ** แปลว่า รอยเท้าทั้งหลาย. บทว่า **สโหมธานํ** **คจฺจนฺตํ** ได้แก่ ถึงการรวมลงคือไต่ลง. บทว่า **อคฺคฺมกฺขายติ** แปลว่า ท่านกล่าวว่า ประเสริฐ. บทว่า **ยทิทํ มหนฺตตฺเตน** ความว่า ท่านกล่าวว่าเลิศเพราะเป็นรอยเท้าใหญ่ อธิบายว่าไม่ใช่ใหญ่โดยคุณ. บทว่า **เย เกจิ กุสฺลา ฐมฺมา** ได้แก่ กุศลธรรมไม่ว่าโลกิยะ หรือ โลกุตตระ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง. สังคหะ ในคำว่า **สจฺจํ คจฺจนฺตํ** นี้ มี ๔ อย่าง คือ สชาติสังคหะ ๑ สัตถุชาติสังคหะ ๑ กิริยาสังคหะ ๑ คณนสังคหะ ๑. บรรดาสังคหะ ๔ อย่างนั้น การรวบรวมตามชาติของตนอย่างนี้ว่า ขอกษัตริย์ทั้งปวงจงมา ขอพราหมณ์ทั้งปวงจงมาดังนี้ ชื่อว่า สชาติสังคหะ. การรวบรวมตามถิ่นแห่งคนชาติเดียวกันอย่างนี้ว่า คนชาวโกศลทั้งหมด ชาวมคธทั้งหมด ชื่อว่า สัตถุชาติสังคหะ. การรวบรวมโดยกิริยาอย่างที่ว่า ผลรตทั้งหมด พลถือธนูทั้งหมด ชื่อว่า กิริยาสังคหะ. การรวบรวมอย่างนี้ว่า จักขายคนนะ รวมเข้าในชั้นไหน จักขายคนนะรวมเข้าในรูปชั้นไหน จักขายคนนะ ถึงการรวมเข้าในรูปชั้นไหน เมื่อถูกว่ากล่าวด้วยข้อนั้น จักขายคนนะท่านก็รวมเข้ากับรูปชั้นไหน ชื่อว่า คณนสังคหะ. แม้ในที่นี้ ท่านก็ประสงค์คณนสังคหะนี้แน่.

ถามว่า ก็ในการแก้ปัญหาวา บรรดาอริยสัจ ๔ อย่างไหนเป็นกุศล อย่างไหนเป็นอกุศล อย่างไหนเป็นอัพยาทุกต ดังนี้ พระมหาเถระจำแนก

กุศลจิตแม้ที่เป็นไปในอุมิ ๔ ว่าเป็นสังจะครั้งหนึ่งเท่านั้น เพราะเมาในพระบาลีว่า สมุทฺยสัง จดัเป็นอกุศล มัคคสังจัเป็นกุศล นิโรธสัง จดัเป็นอัพยากฤต ทุกขสังบางคราวเป็นกุศล บางคราวเป็นอกุศล บางคราวเป็นอัพยากฤต มิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร พระมหาเถระ จึงกล่าววากุศลธรรม เหล่านี้รวมลงในอริยสัง ๔ เล่า. แก้วว่า เพราะกุศลธรรมเหล่านั้นรวมอยู่ใน สังจะทั้งหลาย. จริงอยู่ สิกขาบท ๑๕๐ สิกขาบทที่ให้สำเร็จประโยชน์ ย่อมเป็นอริสึลสิกขา อย่างหนึ่ง ภิกษุแม่ศึกษาอริสึลสิกขานั้น พระผู้มีพระ- ภาคเจ้าทรงแสดงว่า ชื่อว่าศึกษาศึกษา ๓ ดังในพระบาลีนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขาบท ๑๕๐ สิกขาบทที่สำเร็จประโยชน์นี้ ย่อมสวดกันทุกกึ่งเดือนที่เหล่า กุลบุตรผู้หวังประโยชน์ ศึกษากันอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ เหล่านี้ คือ อริสึลสิกขา อริจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เพราะสิกขาบท ๑๕๐ สิกขาบทนั้น รวมอยู่ในสิกขาทั้งหลาย เปรียบเหมือนรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย มีสุนัขจึงจอก กระจ่าย และเนื้อเป็นต้น ย่อมลงในส่วน ๑ ก็ดี ย่อมลงในส่วน ๒-๓-๔ ก็ดี ชื่อว่าใน ๔ ส่วนแห่งรอยเท้าข้างเชือกหนึ่ง ย่อมรวมลงในรอยเท้าข้างทั้ง นั้น ไม่พ้นจากรอยเท้าข้าง เพราะรวมอยู่ในรอยเท้าข้างนั้นเท่านั้น ฉนใด ธรรม ทั้งหมด ที่นับลงในสัง ๑ ก็ดี ๒ ก็ดี ๓ ก็ดี ๔ ก็ดี ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ย่อม นับรวมในสังจะ ๔ ทั้งนี้ เพราะธรรมทั้งหลายรวมอยู่ในสังจะทั้งหลาย เพราะ เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวถึงกุศลธรรมแม้ที่รวมเข้าในสังจะครั้งว่า ธรรมเหล่านั้น ทั้งหมดย่อมรวมลงในอริยสัง ๔.

คำที่ควรกล่าวในบทอุทเทสว่า **ทุกฺเข อริยสจฺเจ** เป็นต้น และ ในบทนิทเทสว่า **ชาติปี ทุกฺขา** เป็นต้นทั้งหมดได้กล่าวไว้แล้ว ในวิสุทฺธิมรรค. แต่ในที่นี้พึงทราบเฉพาะลำดับเทศนา อย่างเดียว. เหมือนอย่างว่า ช่างसान ผู้ฉลาด ได้ไม้ไผ่ที่ตีมาลำ ๑ ตัดเป็น ๑ ท่อน จาก ๔ ท่อนนั้น เว้นไว้ ๓

ท่อนถือเอาแต่ท่อนเดียวจึงตัด เป็น ๕ ซีก จาก ๕ ซีกนั้น เว้นไว้ ๔ ซีก
ถือเอาซีกเดียว แล้วผ่าเป็น ๕ เลี้ยว จาก ๕ เลี้ยว นั้น เว้นไว้ ๔ เลี้ยวถือเอา
เลี้ยวเดียว เรียกเป็น ๒ คือ ส่วนท้อง ส่วนหลัง เว้น ส่วนหลังไว้ ถือเอาแต่
ส่วนท้อง จากนั้น กระทำให้เป็นเครื่องสานไม้ไผ่หลากชนิด มีหีบพัควิชนีและ
พัคไบตาลเป็นต้น ช่างสานนั้นไม่ถูกใครกล่าวว่ามีใช้งานส่วนหลังอีก ๔ ชั้น
อีก ๔ ส่วนและอีก ๓ ส่วน แต่เขาไม่อาจใช้งานในคราวเดียวกันได้ แต่จักใช้งาน
ตามลำดับ ฉนั้นใด ฝ่ายพระมหาเถระนี้ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน เริ่มตั้ง สุตตันตะใหญ่
นี้แล้ว ตั้งมาติกาโดยอริยสัจ ๔ เหมือนช่างสานได้ไม้ไผ่ที่ตีแล้ว แบ่ง ๔ ส่วน
ฉนั้น. พระเถระเว้นอริยสัจ ๓ แล้ว ถือเอาทุกขสัจจะอย่างเดียว จำแนก ทำให้
เป็นขั้น ๕ ส่วน เหมือนช่างสานเว้น ๓ ส่วนถือเอาส่วนหนึ่งแล้วทำส่วนหนึ่งนั้น
ให้เป็น ๕ ส่วน. ฉะนั้นพระเถระเว้นอรูปขั้น ๔ แล้วจำแนกรูปขั้น และทำ
มหาภูตรูป ๔ ให้เป็น ๕ ส่วน คือ มหาภูตรูป ๔ และ อุปาทายรูป ๑ เปรียบ
เหมือนช่างสานนั้น เว้น ๔ ส่วน ถือเอาส่วนหนึ่ง แล้วผ่าเป็น ๕ เลี้ยวฉนั้น.
ฉนั้น เมื่อพระเถระเว้นอุปาทายรูป และธาตุ ๓ แล้วจำแนกปฐวีธาตุอย่าง
เดียว แสดงเป็น ๒ ส่วน คือ อัชฌัตติกรูป รูปภายใน พาหิรรูป รูปภายนอก
เปรียบเหมือนช่างสานนั้น เว้น ๔ ส่วน ถือเอาส่วนหนึ่ง แล้วผ่าเป็น ๒ ส่วน
คือส่วนท้อง ๑ ส่วนหลัง ๑. เพื่อจะเว้นปฐวีธาตุ ภายนอก แล้วแสดงจำแนก
ปฐวีธาตุภายในโดยอาการ ๒๐ พระเถระ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า กตมา จ อวุโส
อชฌัตติกา ปฐวีธาตุ เปรียบเหมือนช่างสานเว้นส่วนหลังถือเอาส่วนท้องจึง
กระทำให้เป็นเครื่องสานชนิดต่าง ๆ ฉนั้น. อนึ่งเปรียบเหมือนช่างสานใช้งาน
ส่วนหลังอีก ๔ ชั้น อีก ๔ ส่วน และอีก ๓ ส่วน โดยลำดับ แต่ไม่อาจใช้งาน
ในคราวเดียวกันได้โดยประการฉนี้ ฉนั้นใด แม้พระเถระก็ฉนั้นนั้น จำแนกปฐวี-
ธาตุภายนอก และอีกธาตุ ๔ อุปาทายรูป อรูปขั้น ๔ อริยสัจ ๓ แล้วแสดง
ตามลำดับ แต่ไม่อาจแสดงโดยคราวเดียวกันได้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงบรรยาย ลำดับแม่น้ำด้วยข้ออุปมาด้วยราชบุตร ให้แจ่มแจ้ง ดังต่อไปนี้. เล่ากันมาว่า มหาราช องค์หนึ่ง มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์. พระองค์ทรงเก็บเครื่องประดับของพระโอรสเหล่านั้นไว้ในหีบใหญ่ ๔ ใบ ทรงมอบไว้แก่เชษฐโอรส ด้วยตรัสสั่งว่า ลูกเอ๋ย เครื่องประดับนี้เป็นของพวกน้องของเจ้า เมื่อคราวมีมหรสพ เจ้าจงให้เครื่องประดับนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อห้อง ๆ ของจึงค่อยให้. เชษฐราชโอรสนั้น ทูลรับว่าพระเจ้าข้า จึงเก็บไว้ในห้องเก็บราชสมบัติ. ในวันมหรสพเช่นนั้น เหล่าพระราชโอรสพากันไปเฝ้าพระราชบิดา กราบทูลว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ขอได้โปรดพระราชทานเครื่องประดับแก่พวกหม่อมฉันเถิด พวกหม่อมฉันจะเล่นนักร้อง. พระราชาตรัสว่า ลูกเอ๋ย พ่อได้มอบเครื่องประดับไว้ในมือพี่ชายของพวกเจ้าแล้ว พวกเจ้าจงนำเครื่องประดับนั้นไปประดับเถิด. พระราชโอรสเหล่านั้นรับพระคำรัส แล้วพากันไปหาพระเชษฐโอรสนั้นแล้วทูลขอเครื่องประดับจากเชษฐโอรส. เชษฐโอรสได้เข้าไปในห้องหมายจะนำหีบใหญ่ ๔ ใบ ออกเว้นไว้ ๓ ใบ เปิดใบหนึ่ง นำหีบเล็ก ๕ ใบ ออกจากหีบใหญ่นั้น เว้นไว้ ๔ ใบ เปิดใบเดียว เมื่อนำผอบ ๕ ใบ ออกจากหีบเล็ก เว้นไว้ ๔ ใบ เปิดใบเดียว วางฝาไว้ข้างหนึ่ง แต่นั้นจึงนำเครื่องประดับมือเครื่องประดับเท้าต่าง ๆ มอบให้. เชษฐโอรส มิได้แบ่งให้จาก ๔ ผอบ หีบเล็ก ๔ ใบ หีบใหญ่ ๔ ใบ ก่อนก็จริง ถึงกระนั้น ก็ให้ตามลำดับ เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจมอบให้คราวเดียวกันได้.

ในข้ออุปมานั้น พึงเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเหมือนมหาราช. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชาอันยอดเยี่ยม ตรัสว่า คุณก่อนเสลพราหมณ์ เราก็เป็นพระราชา. พึงเห็นพระสารีบุตรเหมือนเชษฐโอรส. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

บุคคลเมื่อจะเรียกโดยชอบ พึงเรียกภิกษุรูปนั้นได้ว่า สารีบุตรว่า บุตร โอรส เกิดแต่โอรส เกิดแต่ธรรม อันธรรมนิรมิต ธรรมทายาท แต่มิใช่อำมิตทายาท ของพระผู้มีพระภาคเจ้า บุคคลเมื่อเรียกโดยชอบ พึงเรียกภิกษุนี้นั้นแล้วว่า บุตร ฯลฯ มิใช่เป็นอำมิตทายาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พึงเห็นภิกษุสงฆ์เหมือน ราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุมากกว่า ๑,๐๐๐ รูป เข้าไปเฝ้า

พระสุคต ผู้แสดงธรรมปราศจากฐลี ผู้ไม่

มีตัณหาชื่อว่า วานะ ผู้มีไม่ภัยแต่ที่ไหน ๆ.

เวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศสัจจะ ๔ วางไว้ในมือของพระธรรม เสนาบดี เปรียบเหมือนเวลาที่พระราชาทรงเก็บเครื่องประดับของพระราชโอรส เหล่านั้นไว้ในหีบใหญ่ ๔ ใบ แล้ววางไว้ในมือของเชษฐโอรสละนั้น. ด้วยเหตุ นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตร สมควรบอก บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ซึ่งอริยสัจจ ๔ โดยพิสดาร. เวลา ที่ภิกษุสงฆ์มาในสมัยจวนเข้าพรรษา แล้วอาราธนาให้แสดงธรรม เปรียบ เหมือนเวลาที่พระราชโอรสเหล่านั้น เข้าไปเฝ้าพระราชาทูลขอเครื่องประดับ ในวันมหรสพเช่นนั้น ได้ยินว่า ในวันจวนเข้าพรรษา พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสูตรนี้. เวลาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงส่งภิกษุทั้งหลายไปยัง สำนักของพระธรรมเสนาบดี ด้วยพระดำรัสอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ จงเสพ จงคบสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรและ โมคคัลลานะ เป็นบัณฑิต อนุเคราะห์เพื่อนสหพรหมจารี เปรียบเวลาที่พระราช าทรัสว่า ลูกเอ๋ย พ่อได้มอบเครื่องประดับไว้ในมือพี่ชายพวกเจ้าแล้ว จงนำ มาประดับเถิด. เวลาที่ภิกษุทั้งหลายฟังพระดำรัสของพระศาสดาแล้วเข้าไปหา พระธรรมเสนาบดีแล้วอาราธนาให้แสดงธรรม เปรียบเหมือนเวลาที่เหล่า

พระราชโอรสฟังพระดำรัสของพระราชแล้ว ไปยังสำนักของเชษฐโอรส แล้วขอเครื่องประดับ ฉะนั้น. เวลาที่พระธรรมเสนาบดีเริ่มพระสุตตันตนี้ แล้ววางมาติกาโดยอริยสัง ๔ เปรียบเหมือนเวลาที่พระเชษฐโอรสเปิดห้องแล้วนำหีบ ๔ ใบวางไว้ฉะนั้น. การเว้นอริยสัง ๓ แล้วจำแนกทุกขอริยสัง แสดงปัญจขันธ์ เปรียบเหมือนการเว้นหีบ ๓ ใบแล้ว เปิดใบเดียวนำหีบเล็ก ๕ ใบ ออกจากหีบใบเดียวนั้น ฉะนั้น. การที่พระเถระเว้นอรุพขันธ์ ๔ แล้วแสดงจำแนกรูปขันธ์เดียวแสดง ๕ ส่วน โดยมหาภูตรูป ๔ และอุปายรูป ๑ เปรียบเหมือนเว้นหีบเล็ก ๔ ใบ เปิดใบเดียว แล้วนำผอบ ๕ ผอบจากหีบเล็กใบเดียวนั้น ฉะนั้น. การที่พระเถระเว้นมหาภูตรูป ๓ และอุปาทายรูปแล้ว จำแนกปฐวีธาตุอย่างเดียวเว้นปฐวีธาตุภายนอกเสียเหมือนปิดไว้ เพื่อจะแสดงปฐวีธาตุภายในที่มีอาการ ๒๐ โดยสภาวะต่าง ๆ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า กตมา จาวุโส อชฺมตฺติกา ปฐวีธาตุ. เปรียบเหมือนเว้นหีบ ๔ ใบ เปิดใบเดียว เว้นหีบที่ปิดไว้ข้างหนึ่งแล้ว ให้เครื่องประดับมือและเครื่องประดับเท้าเป็นต้น. ฟังทราบว่แม้พระเถระจำแนก มหาภูตรูป ๓ อุปาทายรูป อรุพขันธ์ ๔ อริยสัง ๓ แล้ว แสดงตามลำดับในภายหลังเหมือนราชโอรสนั้นนำผอบ ๔ ใบ หีบเล็ก ๔ ใบ และหีบ ๓ ใบเหล่านั้นแล้วประทานเครื่องประดับตามลำดับในภายหลัง.

ก็คำนั้นใดท่านกล่าวไว้ว่า กตมา จาวุโส อชฺมตฺติกา ปฐวีธาตุ เป็นต้น ฟังทราบวินิจฉัยในคำนั้น แม้บททั้ง ๒ ว่า อชฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ นี้ เป็นชื่อของธรรมชาติที่มีในตน. บทว่า กกุขลํ แปลว่า กระด้าง. บทว่า ขริคตํ แปลว่า หยาบ. บทว่า อุปาทินฺนํ ได้แก่ ไม่ใช่มีธรรมเป็นสมุฏฐานเท่านั้น. แต่เมื่อว่าโดยไม่แปลกกัน คำว่า อุปาทินฺนํ นี้ เป็นชื่อของรูปที่ตั้งอยู่ในสรีระ. จริงอยู่ รูปที่ตั้งอยู่ในสรีระ ไม่ว่าจะป็นอุปาทินนรูป หรืออนุ-ปาตินนรูป ชื่อว่า เป็นอุปาทินนรูปทั้งหมดทีเดียว โดยที่ยึดถือ จับต้อง ลูบคลำได้ คือ ผม ขน ฯลฯ อาหารใหม่ อาหารเก่า. คำนี้ท่านกำหนด

จำแนกไว้ โดยเป็นปฐวีธาตุที่เป็นภายในสำหรับกฤษบุตรผู้บำเพ็ญธาตุกัมมัฏฐาน. แต่ในที่นี้คำที่ผู้ใคร่จะเริ่มมนสิการเจริญวิปัสสนายึดเอาพระอรหันต์ควรกระทำ ทั้งหมดได้กล่าวไว้พิสดารแล้ว ในวิสุทธิธรรมรคนั่นแล. แต่คำว่ามันสมองไม่ได้ ขึ้นสู่บาลีในที่นี้. แต่มันสมองเมื่อนำมากำหนดโดยวรรณะและสมณฐานเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้วในวิสุทธิธรรมรค จึงมนสิการว่า แม้ธาตุนี้ก็ไม่มีความ เป็น อัมภากฤต ว่างเปล่า เป็นของแข็ง จัดเป็นปฐวีธาตุ. เหมือนกัน. บทว่า ยัม วา ปนลฺลุมฺปิ นี้ ท่านกล่าวเพื่อกำหนดถือเอาปฐวีธาตุที่อยู่ในส่วน ๓ นอกนี้. บทว่า ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา ปฐวีธาตุ ความว่า ปฐวีธาตุมีประการตามที่กล่าวแล้วนี้ จัดเป็นปฐวีธาตุภายใน บทว่า ยา จ พาหิรา ความว่า ปฐวีธาตุที่มาแล้วในวิภังค์โดยนัยว่า เหล็ก โลหะ ดินบุก ตะกั่ว เป็นต้น จัดเป็น ปฐวีธาตุภายนอก.

ด้วยอันดับคำเพียงเท่านี้ พระเถระ. แสดงปฐวีธาตุอันเป็นภายในโดย อาการ ๒๐ โดยสภาวะต่าง ๆ อย่างพิสดาร แสดงธาตุภายนอกไว้โดยสังเขป. เพราะเหตุไร ? เพราะในที่ใดสัตว์ทั้งหลายมีความอาลัย ใคร่ปรารถนา กลุ่มรุม ยึดมั่น ถือมั่น รุนแรง ในที่นั้นพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย หรือเหล่าพระพุทธรสาวก จะกล่าวเรื่องอย่างพิสดาร เพื่อถอนอาลัยเป็นต้น ของสัตว์เหล่านั้น. อนึ่ง ในที่ใด ความอาลัยเป็นต้นของเหล่าสัตว์ไม่มีกำลัง ในที่นั้นท่านจะกล่าวโดยสังเขป เพราะไม่มีกิจที่จะต้องทำ. เหมือนอย่างว่า ชวานาเมื่อไถนาก็หยุดโคไว้ในที่ ๆ ไถติด เพราะรากไม้และตอไม้แน่นหนา คู้ยดินขึ้นตัดรากไม้และตอไม้ยกขึ้น ต้องกระทำความพยายามมาก ในที่ใด ไม่มีรากไม้และตอ ก็ไม่ต้องพยายามมาก ในที่นั้น คงดีหลังโคไถต่อไปฉับใด คำอุปไมยนี้ก็พึงทราบฉับนั้น.

บทว่า ปฐวีธาตุเรเวสา ความว่า ก็ธาตุทั้ง ๒ อย่างนี้ มีลักษณะ อย่างเดียวกัน ด้วยอรรถว่า แข็ง กระด้าง และหยาบ แม้นี้ก็จัดเป็น ปฐวีธาตุ.

ท่านแสดงประกอบไว้ภายในและภายนอก. ก็เพราะเหตุที่ปฐวีธาตุภายนอก
ปรากฏว่าไม่มีเจตนา ปฐวีธาตุภายในหาปรากฏเช่นนั้นไม่ เพราะฉะนั้น
พระโยคาวจรกำหนดว่า ปฐวีธาตุภายในนั้น เป็นเช่นเดียวกันกับปฐวีธาตุ
ภายนอกไม่มีเจตนาเหมือนกัน จึงกำหนดได้สะดวก. เปรียบเหมือนอะไร ?
เปรียบเหมือนโคที่ไม่ได้ฝึกเทียบกับโคที่ฝึกแล้ว ย่อมตะเกียกตะกายคืนวัน
๒-๓ วันเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ไม่นานนัก ก็ฝึกหัดได้ ฉะนั้น พระโยคาวจร
กำหนดว่า แม้ปฐวีธาตุภายใน ก็เช่นเดียวกันกับปฐวีธาตุภายนอก ปฐวีธาตุก็
จะปรากฏ ไม่มีเจตนาได้ใน ๒-๓ วันเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ไม่นานนัก
ปฐวีธาตุภายในนั้น ก็ปรากฏว่าไม่มีเจตนาฉนั้น. บทว่า ตัม เนตัม มม
ความว่า ธาตุทั้ง ๒ อัน บัณฑิตพึงเห็นด้วยปัญญาอันถูกต้องตามความเป็นจริง
อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา. บทว่า
ยถาภูตัม แปลว่า ตามสภาพเป็นจริง. อธิบายว่า จริงอยู่ ธาตุทั้ง ๒ นั้นมี
สภาวะไม่เที่ยงเป็นต้น เพราะฉะนั้น พึงเห็นอย่างนี้ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.
บทว่า โหติ โข โส อาวุโส ความว่า เพราะเหตุไรท่านจึงปรารถนาไว้.
เพราะเพื่อจะแสดงความพินาศแห่งปฐวีธาตุภายนอกโดยอำนาจอาโปธาตุภายนอก
แล้วแสดงความพินาศแห่งปฐวีธาตุ ที่ตั้งอยู่ในร่างกาย ซึ่งเป็นอุปาทินนรูป
พิเศษกว่านั้น. บทว่า ปกุปฺปติ ความว่า กำเริบเสิบสานด้วยอำนาจ ความ
ย่อยยับด้วยน้ำ. บทว่า อนฺตรหิตา ตสฺมี สมเย พาหิรา ปฐวีธาตุ โหติ
ความว่า สมัยนั้นปฐวีธาตุละลายด้วยน้ำต่างในแสนโกฏิจักรวาล ไหลตามน้ำ
ไปตั้งแต่ภูเขาเป็นต้นทั้งหมดก็อันตรธานไป ละลายเป็นน้ำอย่างเดียว. บทว่า
ตาว มหฺลลิกาย แปลว่า ใหญ่เพียงนั้น. ที่ชื่อว่าใหญ่ เพราะมีความหนา
อย่างนี้ คือ

เทว จ สตสหัสธานี จตุตารี นหุตานิ จ

เอตตุคัม พหุลตุเตน สงฺขาทาย วสุษฐรา

แผ่นดินใหญ่นี้ ว่าโดยส่วนหนา

ประมาณถึงสองแสนสี่หมื่นโยชน์

แต่เมื่อว่าโดยส่วนกว้างมีประมาณแสนโกฏิจักรวาล ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อนิจฺจตา แปลว่า มิแล้วก็ไม่มี. บทว่า ขยธฺมมตา แปลว่า มีความสิ้นไปเป็นสภาวะ. บทว่า วยธฺมมตา แปลว่า มีความเสื่อมไปเป็นสภาวะ. บทว่า วิปริณามธฺมมตา แปลว่า มีการละปกติเป็นสภาวะ. ท่านกล่าวถึง อนิจฺจลักษณะอย่างเดียว ไว้ทุกบทด้วยประการฉะนี้. ก็ลักษณะทั้ง ๓ ย่อมมาตามพระบาลีว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา บทว่า มตฺตญฺจกฺกสฺส แปลว่า ตั้งอยู่ชั่วระยะเวลาเล็กน้อย. ในบทนั้น พึงทราบว่ายากนี้ ดำรงอยู่ชั่วระยะเวลาเล็กน้อย โดยอาการ ๒ คือ ตั้งอยู่นิดหน่อยและมีกิจนิดหน่อย. จริงอยู่ ยากนี้ท่านกล่าวว่า ในขณะที่จิตที่เป็นอดีต เป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่จักเป็นอยู่ ในขณะที่จิตที่เป็นอนาคต จักเป็นอยู่ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ในขณะที่จิตที่เป็นปัจจุบัน กำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่จักเป็นอยู่. เพื่อแสดงว่ายากนี้แลตั้งอยู่นิดหน่อยท่านจึงกล่าวคำนี้ว่า

ซีวิตํ อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เกวลา

เอกจิตฺตสมายุตฺตา ลหุโส วตฺตเต ขโณ

ซีวิต อตฺภาพและสุขทุกฺข์ทั้งมวล

ล้วนประกอบด้วยจิตดวงเดียว ขณะย่อม

เป็นไปฉับพลัน.

พึงทราบว่ กายนี้ ตั้งอยู่ชั่วระยะเวลาเล็กน้อย เพราะตั้งอยู่ชั่วระยะกาล
นิดหน่อย อย่างนี้. อนึ่งพึงทราบว่ กายนั้น มีกิดนิดหน่อย เพราะเนื่องด้วย
ลมอัสสาปัสสาสะเป็นต้น . จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายมีชีวิต เนื่องด้วยลมอัสสาสะ
เนื่องด้วยลมปัสสาสะ เนื่องด้วยลมทั้งอัสสาสะทั้งปัสสาสะ เนื่องด้วยมหาภูตรูป
เนื่องด้วยกวจิหาราหาร เนื่องด้วยวิญญูณ ทั้งนี้กล่าวไว้พิสดารแล้วในวิสุทธิ
มรรค.

บทว่า **เอตํ ตณฺหุปาทินุสฺส** แปลว่า ถูกตัณหายึดถือ ลุบลคำ. บทว่า
อหฺนฺติ วา มมฺหฺนฺติ วา อสุมีติ วา อถขุสฺส โนเตเวตฺถ โหติ ความว่า
ครั้งนั้นแล ภิกษุ นั้น ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์พิจารณาอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีคาหะ
คือ ตัณหา มานะและทิฏฐิ ๓ อย่าง ในปฐวีธาตุภายในนี้ว่า นี้เป็นเราเป็นต้น
อธิบายว่า ไม่มีเลย. ปฐวีธาตุภายนอก ย่อมอันตรธานไปด้วยอำนาจเตโชธาตุ
วาโยธาตุ. เหมือนอันตรธานไปด้วยอำนาจอาโปธาตุ ฉะนั้น. แต่ในที่นี้ มา
อย่างเดียวกัน. แม้นอกนี้ก็พึงทราบโดยความหมายเหมือนกัน . ในคำว่า
ตณฺเจ อาวุโส นี้ พระเถระเมื่อเริ่มทำการกำหนดอารมณ์ในโสตทวารของภิกษุ
ผู้บำเพ็ญธาตุกัมมัญฐานนั้น จึงแสดงกำลัง. บทว่า **อกุโกสฺหฺนฺติ** ได้แก่
คำด้วยอักษโกสวัตถุ ๑๐. บทว่า **ปริภาสฺหฺนฺติ** ได้แก่ ช่มด้วยวาจาว่า ท่าน
ทำเช่นนี้ ๆ เราจะลงโทษท่านอย่างนี้ ๆ. บทว่า **โรเสหฺนฺติ** แปลว่า ย่อม
เสียดสี. บทว่า **วิหเสหฺนฺติ** แปลว่า ย่อมทำให้ลำบาก. ท่านกล่าวเฉพาะ
การเสียดสีด้วยวาจาไว้ทั้งหมด. บทว่า **โส เอวํ** ความว่า ภิกษุผู้บำเพ็ญธาตุ
กัมมัญฐานนั้น ย่อมรู้อย่างนี้. บทว่า **อุปฺปนฺนา โข เม อัย** ความว่า เกิด
ขึ้นเพราะธาตุ ๔ ที่เกิดเป็นไปในปัจจุบันและ เกิดขึ้นเพราะความกำเรบสืบสาน.
บทว่า **โสตฺตมฺมุสฺสฺสา** ความว่า เวทนาที่แล่นไปทางโสตทวารเกิดจาก
โสตสัมผัส ด้วยอำนาจอุปนิสัย. ด้วยบทว่า **ผลุโส อนิจฺโจ** ท่านแสดงว่า
โสตสัมผัส ชื่อว่า ไม่เที่ยงเพราะอรรถว่ามีแล้วก็ไม่มี. แม้วทนาเป็นต้น พึง

เข้าใจว่า สัมปยุตด้วยโสตสัมผัสอย่างเดียว. บทว่า **ชาตารมมณเมว** ได้แก่ อารมณฺ์ กล่าวคือชาตุนั้นเอง. บทว่า **ปกฺขนฺหฺตติ** ได้แก่ หยั่งลง. บทว่า **ปสฺสิตฺติ** ได้แก่ ผ่องใสในอารมณฺ์. อีกอย่างหนึ่ง คำนันเป็นสัตตมีวิภคิต้อย่างเดียว. เมื่อก้าวด้วยอำนาจพยัญชนสนธิ ท่านกล่าวว่า ชาตารมมณเมว ใน คำนันมีเนื้อความคังนี้ว่า **ชาตารมมณเมว** ในอารมณฺ์ คือ ชาตฺ. เมื่อก้าวด้วยอำนาจชาตฺ คำว่า **วิมฺหฺจฺจติ** นี้ย่อมได้แก่ธโมกข์ ไมยินดี ไมยินร้าย. ความจริง ภิกษุผู้บำเพ็ญชาตฺกัมมัญฐานนี้ เมื่ออารมณฺ์มาปรากฏในโสตทวาร ย่อมกำหนดว่า เป็นมูล เป็นอารมณฺ์ที่ควรกำหนดรู้ เป็นอารมณฺ์ที่จรมาเป็น อารมณฺ์ที่เกิดขึ้นชั่วขณะ. เรื่องพิสคารของอารมณฺ์นั้น กล่าวไว้แล้วในสติสัม-ปชัญญบรรพ ในสติปีฎฐานสูตร. แต่เวทนานั้น กล่าวไว้แล้ว ในสติปีฎฐานสูตรนั้นด้วยอำนาจจักขุทวาร. ในที่นี้พึงทราบ ด้วยอำนาจโสตทวาร.

จริงอยู่ ภิกษุบำเพ็ญชาตฺกัมมัญฐาน ผู้ทำการกำหนดอย่างนี้แล้ว เจริญวิปัสสนาอย่างแรง แม้เมื่ออารมณฺ์มาปรากฏในจักขุทวารเป็นต้น ย่อมเกิดอาวัชชนจิต วัฏฐัพพนจิตโดยอุบายไม่แยบคาย ถึงวัฏฐัพพนจิตแล้วได้ อาเสวนจิต ครังหนึ่งหรือสองครัง จิตก็หยั่งลงสู่ภวังค์เหมือนเดิม ก็ไม่เกิดด้วยอำนาจราคะ เป็นต้น ภิกษุนี้ ชื่อว่า ถึงที่สุดวิปัสสนากลา้งแข็ง. ภิกษุรูปหนึ่ง เกิดชวนจิตครังเดียว ด้วยอำนาจราคะเป็นต้น แต่ในที่สุดชวนจิต เธอนึกด้วยอำนาจราคะเป็นต้นว่า ชวนจิตเกิดแก่เรา ชื่อว่ากำหนดอารมณฺ์ได้แล้ว ไม่เกิด เช่นนั้นอีกครัง. ภิกษุอีกรูปหนึ่งนึถึงครังเดียวก็เกิดชวนจิตด้วยอำนาจราคะ เป็นต้นเป็นครังที่ ๒ อีก และเมื่อจบครังที่ ๒ เมื่อนึกว่าชวนจิตเกิดแก่เราแล้ว อย่างนี้เป็นอันกำหนดอารมณฺ์เหมือนกัน. ในครังที่ ๓ ก็ไม่เกิดอย่างนั้น. ก็ บรรดาภิกษุ ๓ รูปนั้น รูปที่ ๑ กล้าแข็ง รูปที่ ๓ อ่อนแอ. แต่ว่าด้วยอำนาจ

รูปที่ ๒ พึงทราบเนื้อความนี้ในพระสูตรนี้ มีนกลั้เป็นเครื่องเปรียบโดยภาวะเป็นอินทรีย์นั่นเอง.

พระเถระครั้งแสดงกำลังของภิกษุผู้บำเพ็ญจาคุกัมมัฏฐานด้วยอำนาจกำหนดในโสตทวารอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงในกายทวาร จึงกล่าวคำว่า **ตลฺยเจ อวฺสุโต** เป็นต้น. จริงอยู่ ภิกษุผู้ถึงอนิฏฐารมณั ย่อมลำบากในทวารทั้ง ๒ คือ โสตทวาร และกายทวาร เพราะฉะนั้น พระมหาเถระคิดว่า ในอนาคตกาล กุลบุตร ผู้ต้องการศึกษาบำเพ็ญเพียร ถึงความสำรวมในทวารทั้ง ๒ เหล่านี้ จักทำที่สุดแห่งชาติขรามรณะได้ฉับพลันทีเดียว เปรียบเหมือนบรูษเจ้าของนา ถือจอบเทีวเดินสำรวจนาไม่เสริมก่อนดินในที่ใดที่หนึ่ง เอาจอบฟันดินเฉพาะในที่บกพร่อง เพิ่มดินในที่มิหญ่า ฉะนั้น เมื่อจะแสดงการสำรวมในทวารทั้ง ๒ เหล่านี้แล ให้มั่นคง จึงเริ่มเทศนา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺมทาจรนฺติ** ได้แก่พยายาม. บทว่า **ปาณิสมฺมุสฺเสสน** ได้แก่ประหารด้วยฝ่ามือ. แม้ในคำนอกนี้ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ตถาภูโต** แปลว่ามีสภาวะอย่างนั้น. บทว่า **ยถาภูตสฺมิ** แปลว่าตามสภาวะ. บทว่า **กมนฺติ** แปลว่า เป็นไป. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **เอวํ พุทฺธํ อนุสฺสโรโต** เป็นต้น ภิกษุผู้บำเพ็ญจาคุกัมมัฏฐานเมื่อนึกถึงอยู่โดยนัยเป็นต้นว่า **อิติปิ โส ภควา** ชื่อว่าระลึกถึงพระพุทธรเจ้า คือเมื่อระลึกว่า คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วเหมือนกัน ก็ชื่อว่าระลึกเหมือนกัน. แม้เมื่อระลึกอยู่โดยนัยมีอาทิว่า **สุวากุขาโต ภควตา รมฺโม** ชื่อว่า ระลึกถึงพระธรรม แม้ระลึกถึงกกุฏปโมวาทสูตร ก็ชื่อว่าระลึกถึงเหมือนกัน. แม้ระลึกถึงโดยนัยเป็นต้นว่า **สุปฺปฏิปนฺโน** ชื่อว่าระลึกถึงพระสงฆ์ แม้ระลึกถึงคุณของภิกษุผู้อดกลั้นการตัดด้วยเลื่อย ก็ชื่อว่าระลึกถึงเหมือนกัน. ในคำว่า **อุเปกฺขา กุสลนิสฺสิตา สณฺจาทิ** นี้ ท่านประสงคัเอาวิปัสสนุเบกขา. ในคำว่า **อุเปกฺขา**

กุสละนินฺสูติตา สณฺหาติ นี้ ท่านประสงคฺนพํงคฺเบกขา อุเบกขามีองคฺ ๖. ก็
ฉพํงคฺเบกขา นี้เป็นไปด้วยอำนาจความไม่ยินดีเป็นต้น ในอิฏฐารมณฺ์และ
อนิฏฐารมณฺ์ของพระจีณาสพทิจริง ถึงอย่างนั้น ภิกษุนี้ ตั้งวิปัสสนาของตน
ด้วยความสำเร็จแห่งภาวนาตามกำลังความเพียร ในฐานะของฉพํงคฺเบกขาของ
พระจีณาสพ เพราะฉะนั้น วิปัสสนาแล จึงชื่อว่า ฉพํงคฺเบกขา.

พํงทราบวินิจฉัยในอาโปธาตุนิเทศ ดังต่อไปนี้ บทว่า อาโปคตฺ
ได้แก่ สิ่งที่อยู่ปาตินนรูปฉิมชาบอยู่ในอาโปธาตฺทั้งหมด มีลักษณะเป็นน้ำเยื่อสด.
ก็คำที่พํงกล่าว ในคำว่า ปิตฺตํ เสมุหํ เป็นต้น ทั้งหมดพร้อมทั้งนัยแห่ง
ภาวนาได้กล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค. บทว่า ปกุปฺปติ ได้แก่ ไหลไปโดย
เป็นโอฆะหรือล้นจากสมุทรไหลไป ๆ. มันมีความกำเริบเป็นปกติดังนี้. ก็เมื่อ
เวลาที่โลกประลัยไปด้วยอาโปธาตฺ แสนโกฏิจักรวาลเต็มไปด้วยน้ำที่เดียว. บทว่า
โอคฺคจฺจนฺติ ความว่า ไหลไปภายใต้ ถึงความสิ้นพินาศไป เหมือนน้ำ
ที่ยกขึ้นบนเตาไฟ ฉะนั้น. คำที่เหลือพํงทราบโดยนัยก่อนนั้นแล.

พํงทราบวินิจฉัย ในเตโชธาตุนิเทศ ดังต่อไปนี้ บทว่า เตโชคตฺ
ได้แก่ สิ่งที่เป็นอุปาทินนรูปทั้งหมด ที่อยู่ใ้ในเตโชธาตฺทั้งหมด มีลักษณะร้อน
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เตโชคตฺ เพราะอยู่ในภาวะที่ร้อนคือ เตโชธาตฺ. ใน
อาโปธาตฺ เบื้องต้นก็ดี ในวาโปธาตฺ เบื้องหลังก็ดี ถิ่นนี้เหมือนกัน. บทว่า
เยน จ ได้แก่ ด้วยเตโชธาตฺอันใด เมื่อมันกำเริบ ภายนี้ก็ร้อนเกิดไ้อุ่น
โดยภาวะที่คร่ำคร่าไปชั่ววันหนึ่งเป็นต้น. บทว่า เยน จ ชิริยติ ได้แก่ ภายนี้
ย่อมทรุดโทรมด้วยเตโชธาตฺใด บุคคล ก็มีอินทรีย์บกพร่อง หมดกำลัง หน้ง
เหี่ยว ผมหงอกเป็นต้น ด้วยเตโชธาตฺนั้น. บทว่า เยน จ ปริทยุหติ ความ
ว่า ภายนี้ย่อมร้อนด้วยเตโชธาตฺใดอันกำเริบแล้ว บุคคลนั้นร้องบ่นว่าร้อน
ร้อน ย่อมหวังการลู่ไปได้ด้วยเนยใสจันท์เทศและจันท์แดงผสมเนยใสร้อย

ครั้ง และลมเกิดจากพัดใบตาล. บทว่า **เยน จ อลิตํ ปิตํ ขายิตํ สายิตํ สมฺมา-
ปริณามํ คจฺจุติ** ความว่า ข้าวเป็นต้นที่กินก็ดี น้ำดื่มเป็นต้นที่ดื่มแล้วก็ดี
แป้งและของเคี้ยวเป็นต้นที่เคี้ยวแล้วก็ดี มะม่วงสุกน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น
ที่ลิ้มแล้วก็ดี ย่อมสุกโดยชอบคือย่อมเปลี่ยนเป็นรสเป็นต้นนั่นเอง. ในข้อนี้มี
ความสังเขปดังนี้. แต่คำที่จะพึงกล่าวโดยพิสดาร ทั้งหมดพร้อมด้วยภวานานัย
ได้กล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค. บทว่า **หริตฺตุนฺตํ** ได้แก่ ของเขียวสดนั่นเอง
อธิบายว่า เตโชธาตุ อาศัยหญ้าสดเป็นต้นก็ดับ. บทว่า **ปนฺนุนฺตํ** ได้แก่
ทางใหญ่นั่นเอง. บทว่า **เสลฺลุนฺตํ** ได้แก่ ภูเขา. บทว่า **อุทฺทฺตุนฺตํ** ได้แก่
น้ำ. บทว่า **รมณียํ วา ภูมิจาคํ** ได้แก่ ภูมิภาคปราศหญ้าและพุ่มไม้เป็นต้น
ที่ว่างได้แก่ ภูมิภาคที่โล่ง. บทว่า **อนาหารา** ได้แก่ ไม่มีอาหารคือไม่มี
เชื้อ. ท่านกล่าวความวิการแห่งเตโชธาตุตามปกติไว้ดังนี้. ก็เมื่อเวลาที่โลก
พินาศด้วยเตโชธาตุ เตโชธาตุก็ไหม้แสนโกฏิจักรวาล แม้เพียงจี๋เกล้าก็ไม่
เหลืออยู่. บทว่า **นหารุทฺททุลฺลเณ** ได้แก่ ด้วยเศษของหนัง. บทว่า **อคุฉิ**
คเวสนฺติ ความว่า คนทั้งหลายถือเอาเชื้อละเอียดเห็นปานนี้แสวงหาไฟมันได้
ไอรุ่นเพียงเล็กน้อยก็โพล่งขึ้น. คำที่เหลือแม้ในที่นี้ พึงทราบโดยนัยก่อนแล.

พึงทราบวินิจฉัยในวาโยธาตุนิทเทศดังต่อไปนี้ บทว่า **อุทฺทฺชฺชฺคมา**
วตา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบนอันเป็นไปโดยอาการมีการเรอและสะอึก
เป็นต้น. บทว่า **อโรคฺมา วตา** ได้แก่ ลมพัดลงเบื้องต่ำ มีการขับถ่าย
อุจจาระ ปัสสาวะเป็นต้น. บทว่า **กฺุฉฺฉิยา วตา** ได้แก่ ลมที่พัดออกนอก
ลำไส้ใหญ่เป็นต้น. บทว่า **โกฏฺฐาเสยา วตา** ได้แก่ ลมภายในลำไส้ใหญ่.
บทว่า **องฺกมฺจฺกานฺสาโร** ได้แก่ ลมที่เกิดจากการสูเข้าเหยียดออกเป็นต้น
ที่ชานไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ในร่างกายทั้งสิ้นตามแนวเส้นเอ็น. บทว่า **อสุสา-**
โส ได้แก่ ลมหายใจเข้า. บทว่า **ปสุสาโส** ได้แก่ ลมหายใจออก. ในข้อนี้มี

ความย่อเท่านี้. แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร คำที่จะฟังกล่าวนั้นทั้งหมดพร้อมทั้ง
ภาวณานัย ได้กล่าวไว้แล้ว ในวิสุทธิมรรค. บทว่า **คามมุปี** วัตถุ ได้แก่
พัดพาบ้านทั้งสิ้นให้هلكละเอียดไป. แม้นนิคมเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.
เมื่อคราวโลกย่อยยับด้วยลมนี่ ท่านแสดงการเปลี่ยนแปลงแห่งวาโยธาตุ ด้วย
อำนาจการกำจัดแสนโกฏิจักรวาล. บทว่า **วิฐุปนเนน** ได้แก่ พัดพาไฟไป.
บทว่า **โอสสวนเน** ได้แก่ ชายคา ถิ่นน้ำไหลลงตามชายคานั้น เพราะฉะนั้น
ท่านเรียก ชายคานั้นว่า โอสสวนะ. คำที่เหลือแม่ในที่นี้ ฟังประกอบโดยนัย
ก่อนนั้นแล.

ในคำว่า **เสยฺยถาปี** **อาวุโส** นี้ท่านแสดงถึงอะไร. ท่านแสดงถึงมหา
ภูตรูปที่กล่าวไว้แล้วแต่หนหลังว่ามีใช้สัตว์. บทว่า **กฏฺฐํ** ได้แก่ ทัพพสัม-
ภาระ. บทว่า **วฺลลํ** ได้แก่ เถาวัลย์สำหรับผูก. บทว่า **ติณํ** ได้แก่ หญ้า
สำหรับมุง. บทว่า **มตฺตํ** ได้แก่ ดินสำหรับฉาบทา. บทว่า **อากาศ**
ปริวาริโต ความว่า โอกาสช่องว่างที่อยู่ล้อมไม้เป็นต้นเหล่านั้นภายในภายใน
นอก. บทว่า **อการํ** ในคำว่า **อการํเตว สงฺขํ** **คจฺจนฺติ** เป็นเพียงบัญญัติ.
แต่เมื่อไม้เป็นต้นแยกออกเป็นกอง ๆ กองไม้ท่านเรียกว่า **กฏฺฐราติ** **วฺลลฺลาติ**
ทั้งนั้น. บทว่า **เอวเมวโ** ความว่า โอกาสที่อยู่ล้อมกระดูกเป็นต้นทั้งภายใน
ในภายนอก อาศัยกระดูกเป็นต้นเหล่านั้นจึงนับว่า รูปทั้งนั้น ฉะนั้นเหมือนกัน.

เรือนที่อาศัยไม้เป็นต้น ชื่อว่า **เคหะ** ท่านเรียกว่า **ขัตติยเคหะ**
พราหมณเคหะ จันใด แม้รูปก็จันนั้นเหมือนกัน ท่านเรียกว่า **ขัตติยสรีระ**
พราหมณสรีระ. แท้จริงในที่นี้สภาวะไร ๆ ที่ชื่อว่าสัตว์หรือชีวะ หามีไม่.

ถามว่า คำว่า **อชฺชตฺตคฺคณฺเ** **อาวุโส** **จกฺขุ** นี้ ท่านเริ่มไว้เพราะ
เหตุไร. ตอบว่า อุปาทายรูป อรูปชั้น ๔ และ อริยสัจ ๓ ท่านมิได้กล่าวไว้

ข้างต้น บัดนี้ เพื่อจะกล่าวอุปาทาหารูปเป็นต้นเหล่านั้น ท่านจึงเริ่มเทศนา
นี้ไว้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จกฺขุ อปริภินฺนํ** ได้แก่ เมื่อจักขุประสาท
ดับไปก็ดี ถูกอารมณ์ภายนอกมาขัดขวางก็ดี ถูกติเสลดและเลือดฟัวพันก็ดี
จักขุประสาทไม่อาจเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณได้ เป็นเพียงชื่อว่า แยกไปเท่านั้น
แต่สามารถเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณ ชื่อว่า อปริภินนะ คือ ไม่แยกไป. บทว่า
พาหิราจ รุปา ได้แก่ รูปที่มีสมุฏฐาน ๔ ภายนอก. บทว่า **ตชฺโช สมฺ-**
นาหาโร ได้แก่ อาศัยจักขุนั้นและรูป คำนึงถึงภวังค์แล้วเกิดมนสิการ
อธิบายว่า กิริยมโนธาตุจิตในจักขุทวารสามารถคำนึงถึงภวังค์ กิริยมโนธาตุ
จิตนั้นไม่มีแม้แก่ผู้ที่สนใจไปในที่อื่น เพราะรูปารมณ์ไม่ปรากฏ. บทว่า
ตชฺชสฺส ได้แก่ สมควรแก่จิตนั้น. บทว่า **วิญญาณภาคสฺส** ได้แก่ ส่วน
แห่งวิญญาณ. ท่านแสดงสัจจะ ๔ โดยอาการ ๑๒ ในคำว่า **ยถาภูตสฺส**
เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตถาภูตสฺส** ความว่า เกิดพร้อมด้วย
จักขุวิญญาณ คือพร้อมด้วยจักขุวิญญาณ. บทว่า **รูปํ** ความว่า รูปที่มี
สมุฏฐาน ๓ ย่อมได้ในขณะจักขุวิญญาณ เพราะจักขุวิญญาณเป็นตัวทำให้รูป
เกิด แม้รูปที่มีสมุฏฐาน ๔ ย่อมได้ในขณะจิตต่อจากนั้น. บทว่า **สจฺจหิ**
คจฺจติ แปลว่า ถึงการนับ. เจตสิกธรรมมีเวทนาเป็นต้น ก็สัมปยุตด้วยจักขุ
วิญญาณเหมือนกัน. วิญญาณ ก็คือ จักขุวิญญาณนั่นเอง. ท่านกล่าวเจตนาว่า
สังขาร ไว้ในคำนี้. บทว่า **สจฺจโห** แปลว่า รวมกัน. บทว่า **สนฺนิปาโต**
แปลว่า มาพร้อมกัน. บทว่า **สมวาโย** ได้แก่ กอง. บทว่า **โย ปฏฺิจ-**
สมฺปฺปาทำ ปสฺสติ ได้แก่ ผู้ใดเห็นปัจจัยทั้งหลาย. บทว่า **โส ฐมฺมํ ปสฺสติ**
ได้แก่ ผู้นั้น ชื่อว่า เห็นปฏิจสมุปปีนนธรรม. คำที่ขังปวงมีฉันทะเป็นต้น เป็น
ไวพจน์ของตัณหานั่นเอง. จริงอยู่ ตัณหาท่านเรียกว่าฉันทะ เพราะทำความ
พอใจ เรียกว่าอาลัย เพราะทำความเยื่อใย เรียกว่า อนุณะ เพราะทำความ

ยินดี เรียกว่า อัชโณสวานะ เพราะใส่ลงกลืนเก็บไว้. คำว่า **จนุทธาควินโย**
จนุทธาคุปฺพหานั เป็นชื่อของพระนิพพานทั้งนั้น. ในพระบาลี มา ๓ สัจจะ
เท่านั้น ควรนำมารรคสังมารวมไว้ด้วย ด้วยประการฉะนี้. ในฐานะ ๓ เหล่า
นี้ ทิฏฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิ ภาวนา
ปฏิวะระ นี้ ชื่อว่ามรรค. บทว่า **พหุกตฺ โหติ** ความว่า ด้วยเมื่ออธิบายเพียง
เท่านั้น ก็เป็นอันทำตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันมาก. แม้ในวาระ
มีอาทิว่า **อชฺฌตฺตักกั เจ อาวุโส โสตํ** ก็นัยนี้เหมือนกัน. ส่วนในมโนทวาร
ภวังคจิต ชื่อว่า ใจภายใน ภวังคจิตนั้น แม้ดับไปแล้ว ไม่สามารถเป็น
ปัจจัยของอวิชชชจิตได้ ภวังคจิตที่มีกำลังอ่อนแอเป็นไปอยู่ ก็ชื่อว่าแตก
แล้ว ที่สามารถเป็นปัจจัยของอวิชชชจิต ชื่อว่า ไม่แตก. คำว่า **พาหิราจ**
ธมฺมา ฯลฯ เนว ตาว **ตชฺชสฺส** นี้ ท่านกล่าวไว้โดยสมัยภวังคจิตเท่านั้น.
ในวาระที่ ๒ ท่านกล่าวหมายเอาภิกษุผู้สงัดใจไปในที่อื่น โดยพิจารณาณานที่
ชำชอง ใส่ใจกัมมัญฐานที่คล่องแคล่ว หรือท่องบ่นพุทฺทพจน์ที่ชำนาญเป็นต้น.
รูปแม้มีสมัญฐาน ๔ ก็ได้ชื่อว่า รูป ในวาระนี้. เพราะนโนวิญญูณ ย่อมให้
รูปเกิดขึ้น. เจตสิกธรรมมีเวทนาเป็นต้น ก็สัมปยุตด้วยมโนวิญญูณ. วิญญูณ
ก็คือมโนวิญญูณนั่นเอง. แต่ในที่นี้ สังขารทั้งหลายท่านถือด้วยผัสสเจตนา
เหมือนกัน. คำที่เหลือ ฟังทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

ดังนั้น พระมหาเถระเมื่อพิจารณาเฉพาะเอกเทศในหนหลัง จึงเอามา
ตั้งไว้ในที่นี้ แล้วแยกแสดงเทศนาที่ไม่สมบูรณ์ทั้งหมดในหนหลังไว้ด้วยอำนาจ
ทวาร จบพระสูตรลง ตามลำดับอนุสนธิแล.

จบอรรถกถาหาหัตถิลิปโทปมสูตร ที่ ๘.

๕. มหาสารโปมสูตร

[๓๔๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาอิชฌณภูฏ กรุง-
ราชคฤห์ เมื่อพระเทวทัตหลีกไปไม่นาน ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงปรารภพระเทวทัต ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ตรัสว่า พวกคุณภิกษุ
ทั้งหลาย กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธาด้วย
คิดว่า เราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส
ครอบงำ ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ
ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้ว
ยังลภสักการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขามีความยินดี มีความดำริ
เต็มเปี่ยมด้วยลภสักการะ และความสรรเสริญนั้น. เพราะลภสักการะและ
ความสรรเสริญอันนั้น เขาย่อมยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีลภสักการะและความ
สรรเสริญส่วนภิกษุอื่นนอกนี้ไม่ปรากฏ มีศักดิ์น้อย. เขาย่อมมัวเมา ถึงความ
ประมาทเพราะลภสักการะและความสรรเสริญนั้น เมื่อเป็นผู้ประมาทแล้ว
ย่อมอยู่เป็นทุกข์. พวกคุณภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการ
แก่นไม้ที่อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลย
เปลือก ละเลยสะเก็ดไปเสีย ตัดเอากิ่งและใบถือไป สำคัญว่าแก่น บุรุษผู้มีจักษุ
เห็นเขาผู้นั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่นไม้ ไม่รู้จัก
กระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุรุษ
ผู้เจริญนี้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้ที่อยู่ เมื่อ
ต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือก ละเลยสะเก็ดไปเสีย ตัด

เอากิ่งและใบถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันทใด กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธาด้วยคิดว่า เราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลภัสการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขามีความยินดี มีความดำริเต็มเปี่ยม ด้วยลภัสการะและความสรรเสริญอันนั้น. เพราะลภัสการะ และความสรรเสริญอันนั้น เขาย่อมยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีลภัสการะ และความสรรเสริญ ส่วนภิกษุอื่นนอกนี้ไม่ปรากฏ [หรือมีคนรู้จักน้อย] มีศักดาน้อย. เขาย่อมมัวเมา ถึงความประมาทเพราะลภัสการะและความสรรเสริญนั้น เมื่อเป็นผู้ประมาทแล้ว ย่อมอยู่เป็นทุกข์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า "ได้ถือเอากิ่งและใบของพรหมจรรย์ และถึงที่สุดแก่กิ่งและใบนั้น."

ว่าด้วยสะเก็ดของพรหมจรรย์

[๓๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธาด้วยคิดว่า เราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งทุกข์ทั้งมวลนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังมีลภัสการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขาไม่มีความยินดี มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลภัสการะและความสรรเสริญนั้น. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลภัสการะและความสรรเสริญอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาทเพราะลภัสการะและความสรรเสริญนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ. เขามีความยินดีมีความดำริเต็มเปี่ยม ด้วย

ความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น. เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น เขาย่อมยกตน
ข่มผู้อื่นว่า เรามีศีลมีกัลยาณธรรม ส่วนภิกษุอื่นนอกนี้เป็นผู้ทุศีลมีบาปกรรม.
เขาย่อมมีวมา ถึงความประมาทเพราะความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น เมื่อเป็นผู้
ประมาทแล้ว ย่อมอยู่เป็นทุกข์. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้
มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เที้ยวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้น
ไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือกไปเสีย ถ้าเอา
สะเก็ดถือไป สำคัญว่าแก่น บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว พึงกล่าว
อย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่นไม้ ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จัก
สะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุรุษผู้เจริญนี้ มีความต้องการแก่น
ไม้ แสวงหาแก่นไม้ เที้ยวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ละ
เลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือกไปเสีย ถ้าเอาสะเก็ดถือไป สำคัญว่า
แก่น และกิจที่จะพึงด้วยไม้แก่นของเขาจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันท
กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชด้วย
ศรัทธาด้วยคิดว่า เราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส
อุปายาส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า
ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวช
อย่างนี้แล้ว ยังลภสักการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขาไม่มีความยินดี
มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลภสักการะและความสรรเสริญนั้น. เขาไม่ยก
ตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลภสักการะและสรรเสริญอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมาไม่
ถึงความประมาท เพราะลภสักการะและความสรรเสริญนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่
ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ. เขามีความดำริเต็มเปี่ยม
ด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น. เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลอันนั้น เขาย่อม
ยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีศีล มีกัลยาณธรรม ส่วนภิกษุอื่นนอกนี้ เป็นผู้ทุศีล

มีบาปกรรม เขาย่อมมัวเมา ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น เมื่อเป็นผู้ประมาทแล้ว ย่อมอยู่เป็นทุกข์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า ได้ถือเอาสะเก็ดของพรหมจรรย์ และถึงที่สุดแค่สะเก็ดนั้น.

ว่าด้วยเปลือกของพรหมจรรย์

[๓๔๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ออกจากเรือน ไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธาด้วยคิดว่า เราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลภสักการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขาไม่มีความยินดี มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลภสักการะและความสรรเสริญนั้น. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลภสักการะและความสรรเสริญอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาทเพราะลภสักการะและความสรรเสริญนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งสมาธิให้สำเร็จ เขามีความยินดี มีความดำริเต็มเปี่ยม ด้วยความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น. เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธิอันนั้น เขาย่อมยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ส่วนภิกษุอื่นนอกนี้ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิดแล้ว. เขาย่อมมัวเมาถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น เมื่อเป็นผู้ประมาทแล้ว ย่อมอยู่เป็นทุกข์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ไปเสีย ถ้าเขาเปลือกถือไป สำคัญ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นดาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 550

ว่าแก่น บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้
ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ
จริงอย่างนั้น บุรุษผู้เจริญนี้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียว
เสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ไปเสีย
ตากเอาเปลือกถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จัก
ไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขาฉันใด กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน
ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวช ด้วยศรัทธาด้วยคิดว่า เราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์
ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่ง
กองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลภสักการะและ
ความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขาไม่มีความยินดี มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม
ด้วยลภสักการะและความสรรเสริญนั้น. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลภ
สักการะและความสรรเสริญอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท
เพราะลภสักการะและความสรรเสริญนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยัง
ความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น
แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อม
แห่งศีลนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อม
แห่งศีลนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งสมาธิให้
สำเร็จ. เขามีความยินดี มีความดำริเต็มเปี่ยม ด้วยความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น
เขาย่อมยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ส่วน
ภิกษุอื่นนอกนี้ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิดแล้ว เขาย่อมมัวเมา ถึงความ
ประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น เมื่อเป็นผู้ประมาทแล้ว ย่อมอยู่

เป็นทุกข์. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า ได้ถือเอาเปลือกแห่งพรหมจรรย์ และถึงที่สุดแค่เปลือกนั้น.

ว่าด้วยกระพี้แห่งพรหมจรรย์

[๑๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ออกจากเรือน ไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธาด้วยคิดว่า เราเป็นผู้อันชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลภสักการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขาไม่มีความยินดี มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลภสักการะและความสรรเสริญนั้น. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลภสักการะและความสรรเสริญอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะลภสักการะและความสรรเสริญนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งสมาธิให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธิอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังญาณทัสสนะให้สำเร็จ. เขามีความยินดี มีความดำริเต็มเปี่ยมแล้วด้วยญาณทัสสนะนั้น. เพราะญาณทัสสนะอันนั้น เขาย่อมยกตนข่มผู้อื่นว่า เราดูเราเห็นอยู่ ส่วนภิกษุอื่นนอกนี้ไม่รู้ ไม่เห็นอยู่. เขาย่อมมัวเมา ถึงความประมาท เพราะญาณทัสสนะนั้น เมื่อเป็นผู้ประมาทแล้ว ย่อมอยู่เป็นทุกข์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้มี

ความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่นไปเสีย ถากเอากระพี้ถือไป สำคัญว่าแก่น. บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุรุษผู้เจริญนี้มีความต้องการแก่นไม้อยู่ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่นไปเสีย ถากเอากระพี้ถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉะนั้นใด กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ออกจากเรือนไม่มีเรือน บวชด้วยศรัทธาด้วยคิดว่า เราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ ทั้งหมดนี้จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลภสักการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขาไม่มีความยินดี มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลภสักการะและความสรรเสริญนั้น. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลภสักการะและความสรรเสริญอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะลภสักการะและความสรรเสริญนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งสมาธิให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธิอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาท

แล้ว ย่อมยังญาณทัสสนะให้สำเร็จ. เขามีความยินดี มีความดำริเต็มเปี่ยมแล้ว ด้วยญาณทัสสนะนั้น. เพราะญาณทัสสนะอันนั้น เขาย่อมยกตนข่มผู้อื่นว่า เราดูเราเห็นอยู่ ส่วนภิกษุอื่นนอกนี้ไม่รู้ไม่เห็นอยู่ เขาย่อมมัวเมา ถึงความประมาท เพราะญาณทัสสนะนั้น เมื่อเป็นผู้ประมาทแล้ว. ย่อมอยู่เป็นทุกข์. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า ได้ถือเอากระพี้แห่งพรหมจรรย์ และถึงที่สุดแก่กระพี้ นั่นแล.

ว่าด้วยแก่นของพรหมจรรย์

[๓๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ออกจากเรือน ไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธา ด้วยคิดว่า เราเป็นผู้ถูกชาติชรา มรณะ โสกะ ปริทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลภสักการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขาไม่มีความยินดี มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลภสักการะและความสรรเสริญนั้น. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลภสักการะและความสรรเสริญอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะลภสักการะและความสรรเสริญนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งสมาธิให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธิอันนั้น เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังญาณทัสสนะให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วย

ญาณทัสสนะนั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะญาณทัสสนะนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะญาณทัสสนะนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังสมยวิโมกข์ให้สำเร็จ. คู่ก่อน กิษุทั้งหลาย ข้อที่กิษุนั้นจะพึงเสื่อมจากสมยวิมุตตินั้น เป็นฐานะที่จะมิได้. คู่ก่อนกิษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ถากเอาแก่นถือไป รู้จักว่าแก่น บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ รู้จักแก่น รู้จักกระพี้ รู้จักเปลือก รู้จักสะเก็ด รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุรุษผู้เจริญนี้ มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ถากเอาแก่นถือไป รู้จักว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักสำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันทใด กุลบุตรบางคน ในโลกนี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชด้วยศัทธาด้วยคิดว่า เราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า โฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้วยังลภสักการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขาไม่มีความยินดี มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลภสักการะและความสรรเสริญนั้น. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลภสักการะและความสรรเสริญอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะลภสักการะและความสรรเสริญนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยัง

ความถึงพร้อมแห่งสมาธิให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งสมาธิ นั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธิอันนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังญาณทัสสนะให้สำเร็จ. เขามีความยินดีด้วยญาณทัสสนะนั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม. เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะญาณทัสสนะนั้น. เขาย่อมไม่มัวเมา ไม่ถึงความประมาท เพราะญาณทัสสนะนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยังอสมยวิโมกข์ให้สำเร็จ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุนั้นจะพึงเสื่อมจากอสมยวิมุตตินั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้.

ว่าด้วยที่สุดของพรหมจรรย์

[๓๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังพรรณนามาจะนี้ พรหมจรรย์นี้ จึงมิใช่มีลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นอนิสงส์ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งศีลเป็นอนิสงส์ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งสมาธิเป็นอนิสงส์ มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอนิสงส์ แต่พรหมจรรย์นี้มีเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ เป็นประโยชน์เป็นแก่น เป็นที่สุด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดี พระภิกษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบ มหาสาริปมสูตรที่ ๕

อรรถกถา महाสาริปุตฺร

มหาสาริปุตฺร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

ฟังทราบวินิจฉัยในมหาสาริปุตฺรนั้นดังต่อไปนี้ บทว่า **อจิรปกุ-**
กนฺเต ความว่า เมื่อพระเวททัตทำลายสงฆ์ทำโลหิตุปาทกรรม ทำพระโลหิต
ให้ห้อ หลีกไปไม่นาน พาพรรคพวกแยกไปโดยเพศเดิมของตน. ในคำว่า
อิช ภิกฺขเว เอกจฺโจ กุลปฺตุโต ท่านมิได้กำหนดว่ากุลบุตรชื่อโน้นก็จริง
ถึงอย่างนั้น คำนี้ ฟังทราบว่าเป็นท่านกล่าวหมายเฉพาะพระเวททัต
เท่านั้น. จริงอยู่ พระเวททัต ชื่อว่า เป็นกุลบุตรโดยชาติ เพราะเกิดใน
วงศ์พระเจ้าโอกกากราช ตามเชื้อสายมหาสมบัตินราชที่ไม่ระคนวงศ์อื่น. บทว่า
โอดิตฺุโณ ได้แก่ ชาติของผู้ใดอยู่ภายใน ผู้นั้นชื่อว่าผู้ถูกชาติครอบงำแล้ว.
แม้ในชราเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ปัจจัย ๔ ชื่อว่าลาภในคำว่าลาภและ
สักการะเป็นต้น. บทว่า **สกุกาโร** ได้แก่ ปัจจัย ๔ เหล่านี้ที่เขาจัดไว้ดี
แล้ว. บทว่า **สิโลโก** ได้แก่ การพูดสรรเสริญ. บทว่า **อภินิพฺพตฺเตติ**
ได้แก่ ให้เกิด. บทว่า **อปฺยญาตา** ความว่า ไม่ปรากฏในสถานที่ชนทั้ง ๒
ดำรงอยู่ ย่อมไม่ได้แม้เพียงอาหารและเครื่องนุ่งห่ม. บทว่า **อปฺเปตฺกฺขา**
ได้แก่ พวกที่ไม่มีบริวาร ไม่ได้คนแวดล้อมไปข้างหน้าหรือข้างหลัง. บทว่า
สารเณ สารกรณียิ ได้แก่ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีเพลลา ล้อ แอกและไถเป็นต้น
ที่จะพึงทำด้วยไม้แก่น. บทว่า **สาขาลาสิ อคฺคเหสิ พุรหฺมจฺริยสฺส**
ความว่า ปัจจัย ๔ ชื่อว่ากิ่งไม้ใบสด ของศาสนพรมจรรย์อันมีมรรคผลเป็น
สาระ ได้ถือเอาแต่กิ่งไม้ใบสดนั้น. บทว่า **เตน จ โวสานํ อาปาติ** ความว่า
ก็ด้วยเหตุนี้แล พระเวททัตนั้น จึงหยุดด้วยเข้าใจว่า พอแค่นี้ เราพบสาระ

แล้ว. บทว่า **ฅาณทลฺลสนํ อภินิพฺพตฺเตติ** ความว่า พระเทวทัตได้
อภิญญา ๕ ก็ทิพยจักขุอยู่สุดท้ายของอภิญญา ๕ ทิพยจักขุนั้น. ท่านกล่าวว่า
ฅาณทัตสนะในพระสุตฺรนี้. บทว่า **อฆานํ อปฺลสฺสํ วิหรนฺตุติ** ความว่า ภิกษุ
ทั้งหลาย 'ไม่รู้สุขุมรูปไร ๆ โดยที่สุดแม้ปีศาจคลุกฝุ่นก็ไม่เห็นอยู่. บทว่า
อสมยวิโมกข์ อาราธติ ความ กุลบุตรย่อมยินดี ย่อมให้ถึงพร้อม
ย่อมได้โลกุตตรธรรม ๕ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ อสมยวิโมกข์ เป็นไฉน
คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ นิพพาน ๑ นี้ ชื่อว่า อสมย-
วิโมกข์. จริงอยู่ สมบัติที่เป็นโลกิยะ ย่อมพ้นจากธรรมที่เป็นข้าศึกในขณะที่
ที่ถึงอัปทานันเอง เพราะฉะนั้น โลกิยสมบัตินั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นสมย-
วิโมกข์ อย่างนี้ว่า สมยวิโมกข์เป็นไฉน คือ รูปาวจรสมบัตติ ๔
อรูปาวจรสมบัตติ ๔ นี้ เรียกว่า สมยวิโมกข์ ส่วนโลกุตตรธรรม ย่อมพ้น
ได้ทุกกาล จริงอยู่ มรรคจิตและผลจิตที่พ้นคราวเดียว ก็เป็นอันพ้นไปเลย
นิพพานก็พ้นแล้วเด็ดขาดจริงจากสรรพกิเลสส่วนเดียว เพราะฉะนั้น ธรรม ๕
เหล่านี้ ท่านจึงกล่าวว่าเป็น อสมยวิโมกข์. บทว่า **อภฺรปฺปา เจโตวิมุตฺติ**
ได้แก่ วิมุตติสัมปยุตด้วยอรหัตผล. ประโยชน์นี้ ของพรหมจรรย์ นั้น มีอยู่
เพราะเหตุนี้ พรหมจรรย์นั้น จึงชื่อว่า เอตทัตถะ คือพรหมจรรย์นี้ มี
พระอรหัตผลนั้นเป็นประโยชน์ ท่านอธิบายว่า นี้เป็นประโยชน์ของพรหม-
จรรย์นั้น. บทว่า **เอตํ สารี** ความว่า อรหัตมรรคและอรหัตผลนี้เป็น
สาระแห่งพรหมจรรย์. บทว่า **เอตํ ปริโยสานํ** ความว่า อรหัตผลนี้ เป็น
ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ นี้เป็นสุดท้ายไม่มีผลที่จะพึงบรรลุยิ่งขึ้นไปกว่านี้ เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงจบเทศนาตามอนุสนธิดังนี้แล.

จบ อรรถกถามหาสาราโรปมสุตฺรที่ ๕

๑๐. อุพสาโรปมสูตร

[๓๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น พราหมณ์ชื่อปิงคลโกจจะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม สมณพราหมณ์พวกนี้ เป็นเจ้าหมู เจ้าคนะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มียศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนเป็นอันมาก สมมติว่าเป็นคนดี คือ ปุณณกัสมป มกขลิโคสาล อชิตเกสกัมพล ปกุกกัจจายนะ ตัญชัยเวลัฏฐบุตร นิครนถ์นาฏบุตร พวกนั้นทั้งหมดรู้อย่างตามปฎิญาญาของตน ๆ หรือทุกคนไม่รู้ยิ่งเลย หรือว่าบางพวกรู้อย่าง บางพวกไม่รู้ยิ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อย่าเลย พราหมณ์ ชื่อที่ว่าพวกนั้นทั้งหมดรู้อย่าง ตามปฎิญาญาของตน ๆ หรือทุกคนไม่รู้ยิ่งเลย หรือว่าบางพวกรู้อย่าง บางพวกไม่รู้ยิ่งนั้น จงงดไว้เถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนั้น จงการทำไว้ในใจให้ดี เราจักกล่าว. ปิงคลโกจจพราหมณ์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

ว่าด้วยอุปมาผู้ต้องการแก่นไม้

[๓๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้ อยู่เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือก ละเลยสะเก็ดไปเสีย ตัดเอากิ่งและใบถือไป สำคัญว่าแก่น บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้น

แล้ว ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุรุษผู้เจริญนี้ มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือก ละเลยสะเก็ดไปเสีย ตัดเอากิ่งและใบถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา. หรืออีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือกไปเสีย ถากเอาสะเก็ดถือไป สำคัญว่าแก่น บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุรุษผู้เจริญนี้ มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือกไปเสีย ถากเอาสะเก็ดถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา. หรืออีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ไปเสีย ถากเอาเปลือกถือไป สำคัญว่าแก่น บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุรุษผู้เจริญนี้ มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ไปเสีย ถากเอาเปลือกถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา. หรืออีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่น

ตั้งอยู่ ละเลยแก่นไปเสีย ถ้าเอากระพี้ถือไป สำคัญว่าแก่น บุรุษผู้มีจักขุ เห็นเขาผู้นั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จัก กระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุรุษ ผู้เจริญนี้ มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้ อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่นไปเสีย ถ้าเอากระพี้ถือไป สำคัญว่า แก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขาจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา. หรือ อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้ อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ตัดเอาแก่นนั้นแหละถือไป รู้ชื่อว่าแก่น บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ รู้จักแก่น รู้จักกระพี้ รู้จักเปลือก รู้จักสะเก็ด รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุรุษผู้เจริญนี้มีความต้องการแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้ อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ตัดเอาแก่นนั้นแหละถือไป รู้ชื่อว่าแก่น และกิจ ที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักสำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉนฺใด.

ว่าด้วยบุคคลที่ ๑

[๓๕๕] คู่ก่อนพรหมณ์ ฉนนันเหมือนกันแล กุลบุตรบางคนใน โลกนี้ ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธาด้วยคิดว่า เราเป็นผู้อันชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่ง กองทุกข์ทั้งมวลนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลภสักการะและ ความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขามีความยินดี มีความดำริเต็มเปี่ยม ด้วยลภ สักการะและความสรรเสริญนั้น. เพราะลภสักการะและความสรรเสริญอันนั้น เขาย่อมยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีลภสักการะและความสรรเสริญ ส่วนภิกษุอื่น นอกนี้ไม่ปรากฏ [หรือมีคนรู้จักน้อย] มีศกคาน้อย. อนึ่ง เขาไม่ยังฉันทะ ให้เกิด ไม่พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่าและประณีตกว่า

ลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติย่อหย่อน ท้อถอย. เปรียบเหมือนบุรุษคนนั้นที่มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือก ละเลยสะเก็ดไปเสีย ตัดเอากิ่งและใบถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันทิ ดูก่อนพราหมณ์ เราเรียกบุคคลนี้ว่ามีอุปมาฉันทิ.

ว่าด้วยบุคคลที่ ๒

[๓๕๖] ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ ออกจากเรือนไม่มีเรือนบวชด้วยศรัทธาด้วยคิดว่า เราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้าใจนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ จะพึงปรากฏ. เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลาภสักการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น. เขาไม่มีความยินดี มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น. เขายังฉันทะให้เกิด พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่า และประณิตกว่าลาภสักการะและความสรรเสริญ ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ท้อถอย. เขาย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ. เขามีความยินดี มีความดำริเต็มเปี่ยมแล้วด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น. เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลอันนั้น เขาย่อมยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีศีลมีกัลยาณธรรม ส่วนภิกษุอื่นนอกนี้ เป็นผู้ทุศีลมีบาปกรรม. อนึ่ง เขาไม่ยังฉันทะให้เกิด ไม่พยายามเพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่า และประณิตกว่าความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติย่อหย่อน ท้อถอย. เปรียบเหมือนบุรุษคนนั้นที่มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือกไปเสีย ถากเอาสะเก็ดถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา

จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันทใด คู่ก่อนพราหมณ์ เราเรียกบุคคลนี้ว่ามีอุปมาฉันทนั้น.

ว่าด้วยบุคคลที่ ๓

[๑๕๗] คู่ก่อนพราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยคิดว่า เราเป็นผู้อันชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส อุปายาส ท่วมทับแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ จะพึงปรากฏ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลากลักการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น เขาไม่มีความยินดี มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลากลักการะและความสรรเสริญนั้น เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลากลักการะความสรรเสริญอันนั้น อนึ่ง เขายังฉันทะให้เกิด พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่าและประณีตกว่าลากลักการะและความสรรเสริญนั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ทอดยถา เขาย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลอันนั้น อนึ่ง เขายังฉันทะให้เกิด พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่าและประณีตกว่าความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ทอดยถา เขาย่อมยังความถึงพร้อมแห่งสมาธิให้สำเร็จ เขามีความยินดี มีความดำริเต็มเปี่ยม ด้วยความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธิอันนั้น เขาย่อมยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ส่วนภิกษุอื่นนอกนี้ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิดแล้ว เขาไม่ยังฉันทะให้เกิด ไม่พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่าและประณีตกว่าความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น ทั้งเป็นผู้มีประพฤติด้อยหย่อน ท้อถอย เปรียบเหมือนบุรุษคนนั้นที่มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียว

เสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ไปเสีย ถากเอาเปลือกถือไปสำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันทใด คุณ่อนพราหมณ์ เราเรียกบุคคลนี้ว่ามีอุปมา ฉันทนั้น.

ว่าด้วยบุคคลที่ ๔

[๑๕๘] คุณ่อนพราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ มีศรัทธาออกจาก เรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยคิดว่า เราเป็นผู้อันชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ท่วมทับแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า โฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ จะพึงปรากฏ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลลภสักการะและความสรรเสริญให้บังเกิดขึ้น เขาไม่มีความยินดี มีความคำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลลภสักการะและความสรรเสริญนั้น เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลลภสักการะและความสรรเสริญอันนั้น อนึ่ง เขายังฉันทะให้เกิด พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่น อันยิ่งกว่าและประณีตกว่าลลภสักการะและความสรรเสริญนั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ท้อถอย เขาย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้สำเร็จ เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น แต่มีความคำริยังไม่เต็มเปี่ยม เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลอันนั้น อนึ่ง เขายังฉันทะให้เกิด พยายาม เพื่อทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่าและประณีตกว่าความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ท้อถอย เขาย่อมยังความถึงพร้อมแห่งสมาธิให้สำเร็จ เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น แต่มีความคำริยังไม่เต็มเปี่ยม เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธิอันนั้น อนึ่ง เขายังฉันทะให้เกิด พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่าและประณีตกว่าความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ท้อถอย เขาย่อมยังญาณทัสสนะให้

สำเร็จ เขามีความยินดี มีความดำริเต็มเปี่ยม ด้วยญาณทัสสนะอันนั้น เขา
ยอมยกตนข่มผู้อื่นว่า เราสู้เราเห็น ส่วนภิกษุอื่นนอกนี้ 'ไม่รู้ไม่เห็นอยู่' อนึ่ง
เขาไม่ยังฉันทะให้เกิด ไม่พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่า
และประณีตกว่าญาณทัสสนะนั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติน้อยอ่อน ท้อถอย
เปรียบเหมือนบุรุษคนนั้นที่มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียว
เสาะหาแก่นอยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่นไปเสีย ดากเอากะพี้
ถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยให้เกินของเขา จักไม่สำเร็จ
ประโยชน์แก่เขา ฉันทใด คุณก่อนพราหมณ์ เราเรียกบุคคลนี้ว่า มีอุปมาฉันนั้น.

ว่าด้วยบุคคลที่ ๕

[๓๕๕] คุณก่อนพราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ มีศรัทธาออกจาก
เรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยคิดว่า เราเป็นผู้อันชาติ ชรา มรณะ โสกะ
ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ท่วมทับแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว
มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ไฉนหนอ ความกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้
จะพึงปรากฏ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ยังลภัสการะและความสรรเสริญให้เกิด
ขึ้น เขาไม่มีความยินดี มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม ด้วยลภัสการะและความ
สรรเสริญนั้น เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะลภัสการะและความสรรเสริญ
อันนั้น อนึ่ง เขายังฉันทะให้เกิด พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่น
อันยิ่งกว่าและประณีตกว่าลภัสการะ และความสรรเสริญนั้น ทั้งเป็นผู้มี
ความประพฤติน้อยอ่อน ไม่ท้อถอย เขาย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศีลให้
สำเร็จ เขามีความยินดีด้วยความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น แต่มีความดำริยังไม่
เต็มเปี่ยม เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลอันนั้น อนึ่ง
เขายังฉันทะให้เกิด พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่า และ
ประณีตกว่าความถึงพร้อมแห่งศีลนั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติน้อยอ่อน
ไม่ท้อถอย เขาย่อมยังความถึงพร้อมแห่งสมาธิให้สำเร็จ เขามีความยินดีด้วย

ความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม เขาไม่ยกตน ไม่ชมผู้อื่น เพราะความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น อนึ่ง เขายังฉันทะให้เกิดพยายาม เพื่อทำให้แจ้งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่าและประณีตกว่าความถึงพร้อมแห่งสมาธินั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ท้อถอย เขาย่อมยังญาณทัสสนะให้สำเร็จ เขามีความยินดีด้วยญาณทัสสนะนั้น แต่มีความดำริยังไม่เต็มเปี่ยม เขาไม่ยกตน ไม่ชมผู้อื่น เพราะญาณทัสสนะอันนั้น อนึ่ง เขายังฉันทะให้เกิด พยายาม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่าอื่นอันยิ่งกว่าและประณีตกว่าญาณทัสสนะนั้น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ท้อถอย คู่ก่อนพราหมณ์ ก็ธรรมที่ยิ่งกว่าและประณีตกว่า ญาณทัสสนะเป็นไฉน ภิกษุในพระศาสนา นี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมญาณ มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ แม้ธรรมข้อนี้ ก็ยิ่งกว่าและประณีตกว่าญาณทัสสนะ.

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีความสงบแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ แม้ธรรมข้อนี้ ก็ยิ่งกว่าและประณีตกว่าญาณทัสสนะ.

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุมิอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอรหะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มิอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขแม้ธรรมข้อนี้ ก็ยิ่งกว่าและประณีตกว่าญาณทัสสนะ.

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุบรรลุจตุตถฌานไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มิอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ แม้ธรรมข้อนี้ ก็ยิ่งกว่าและประณีตกว่าญาณทัสสนะ.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นดาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 567

เป็นอันสงส์ มิใช่มีความถึงพร้อมสมาธิเป็นอันสงส์ มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอันสงส์ พรหมจรรย์นี้มีเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ เป็นประโยชน์ เป็นแก่น เป็นที่สุด.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ปิงคลโกจจนพราหมณ์ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาณิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาณิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยประสงค์ว่าผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ ฉันทใด ธรรมที่พระองค์ทรงประกาศแล้วโดยอนกปริยาย ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์นี้ ขอถึงพระองค์กับพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้ เป็นต้นไป.

จบ จุฬสาโรปมสูตร ที่ ๑๐

จบ โอปัมมวรรค ที่ ๓

อรรถกถาจลสาโรปมสูตร

จลสาโรปมสูตร เริ่มต้นว่า ข้าเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

พึงทราบวินิจฉัยในจลสาโรปมสูตรนั้นดังต่อไปนี้ บทว่า **ปิงคล-
โกจโณ** ได้แก่ พรหมณ์ผู้มีธาตุเหลือง ก็คำว่า **โกจโณ** นี้ เป็นชื่อของ
พรหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น พรหมณ์นั้นท่านจึงเรียกว่า ปิงคลโกจนะ. พึง
ทราบวินิจฉัยในคำว่า **คัมภิน** เป็นต้น สมณะพรหมณ์ชื่อว่า สังฆโน
เพราะมีหมูก่ลาวคือประชุมแห่งนักบวช. ชื่อว่า **คณิน** เพราะมีคณะนั้นแล.
ชื่อว่า **คณาจริยา** เพราะเป็นอาจารย์แห่งคณะด้วยอำนาจอาจารย์ศึกษาบท.
บทว่า **ณตา** ได้แก่ ผู้ที่รู้จักทั่วไป คือผู้ปรากฏ ได้แก่ ที่เขา
ย่องย่อง โดยนัยมีอาทิว่า เป็นผู้มักน้อย สันโดษ ไม่นุ่งห่มแม้กระทั่งผ้าเพราะ
เป็นผู้มักน้อย. ชื่อว่า **ยสสุติโน** เพราะเป็นผู้มียศ. บทว่า **ติตฺถถรา**
แปลว่า เจ้าลัทธิน. บทว่า **สาธุสมมตา** ได้แก่ ที่เขาสมมตอย่างนี้ว่า คน
เหล่านี้เป็นคนมีประโยชน์ เป็นคนดี เป็นสัตบุรุษ. บทว่า **พหุชนสุต** ได้แก่
ผู้ไม่ได้สดับ ผู้เป็นปุถุชนคนอันธพาล.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงคนเหล่านั้น จึงตรัสว่า **เสยฺยลัทฺถิ ปุโรโณ**
ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุโรโณ** เป็นชื่อของเจ้าลัทธินั้น
ผู้ปฏิบัติญาณว่าเป็นศาสดา. คำว่า **กสุตโป** เป็นโคตร. ได้ยินว่า เจ้าลัทธินั้น
ชื่อปุโรณะนั้นเป็นคนครบร้อยพอดีของตระกูลหนึ่งซึ่งมีทาส ๙๙ คน. ด้วยเหตุ
นั้น คนทั้งหลายจึงตั้งชื่อว่า ปุโรโต. ก็เพราะเขาเป็นทาสมงคล จึงไม่มีผู้
กล่าวว่าเขาทำกิจที่ทำได้ยาก หรือไม่ทำกิจที่ใครเขาไม่ทำ. เขาคิดว่าเราจะอยู่
ในที่นี้ไปทำไมแล้วก็นินไป. ลำดับนั้น พวกโจรได้ชิงเอาผ้าของเขาไป. เขาไม่
รู้จักการปกปิดด้วยใบไม้หรือหญ้า ก็เข้าไปยังตำบลหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่เปลือย

ภยนั้นเอง. พวกมนุษย์เห็นเขาแล้วคิดว่า สมณะนี้เป็นพระอรหันต์ ผู้มักน้อย ผู้ที่จะเสมอเหมือนกับสมณะนี้ไม่มี จึงถือเอาของหวานและของความเป็นต้นเข้าไปหา. เขาคิดว่า เรื่องนี้เกิดขึ้นเพราะเราไม่นุ่งผ้า ตั้งแต่นั้นมาถึงได้ผ้าก็ไม่นุ่ง เขาได้ถือเอาการไม่นุ่งผ้านั้นนั่นแหละเป็นบรรพชา. แม้ผู้คนอื่น ๆ รวม ๕๐๐ คน ก็บวชในสำนักของเขา ท่านทายเอาเจ้าลัทธินั้นจึงกล่าวว่า ปุรณกัสสปะ. คำว่า **มกุขลิ** เป็นชื่อของเจ้าลัทธินั้น. คำว่า **โคธาลิ** เป็นชื่อที่ ๒ เพราะเกิดในโรงโค. ได้ยินว่า เขาถือหม้อน้ำมันกำลังเดินไปบนพื้นดินที่มีโคลน นายบอกว่า อย่าลื่นนะพ่อ. เขาดีนล้มลงด้วยความพลอเธอ เริ่มจะหนีไปเพราะกลัวนาย. นายวิ่งไปจับชายผ้าไว้ทัน เขาทิ้งผ้าไม่มีผ้าติดตัวหนีไป. คำที่เหลือเหมือนกับเจ้าลัทธิปุรณะนั่นแล. คำว่า **อชิตะ** เป็นชื่อของเจ้าลัทธินั้น. เขาชื่อว่า **เกสกัมพล** เพราะครองผ้าผมคน. เหตุนั้น เขาจึงรวมชื่อทั้งสองเรียกว่าอชิตะ เกสกัมพล. ในคำนั้น ผ้ากัมพลที่เขาทำด้วยผมมนุษย์ ชื่อว่า **เกสกัมพล** จึงชื่อว่าผ้าที่เร็วกว่าผ้าเกสกัมพลนั้นไม่มี. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า ผ้าที่ร้อยด้วยด้ายชนิดใดชนิดหนึ่ง ผ้ากัมพลท่านกล่าวว่า เร็วกว่าผ้าเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย ผ้าเกสกัมพลเมื่อเย็นก็เย็น เมื่อร้อนก็ร้อน มีสีทราวม มีกลิ่นเหม็น และมีสัมผัสไม่สบาย. คำว่า **ปกุโร** เป็นชื่อของเจ้าลัทธินั้น. คำว่า **กัจจายน** เป็นโคตร. ท่านรวมทั้งนามและโคตร เรียกว่า **ปกุโร กัจจายนะ**. เจ้าลัทธินั้นเป็นผู้ห้ามน้ำเย็น แม้จะถ่ายอุจจาระก็ไม่ใช้น้ำ. ได้น้ำร้อนหรือน้ำข้าวจึงใช้. เขาเดินผ่านแม่น้ำ หรือน้ำในทางก็คิดว่า เราศีลขาดแล้ว ก่อทรายเป็นสกุล อธิษฐานศีลเดินต่อไป ปกุโรกัจจายนะผู้นี้เป็นเจ้าลัทธิตที่ไม่มีศกดิ์ศรีเห็นปานนี้. คำว่า **สณฺขโย** เป็นชื่อของเจ้าลัทธินั้น. ชื่อว่า **เวลกฺฏฐบุตร** เพราะเป็นบุตรของเวลกฺฏฐ. เจ้าลัทธิตชื่อว่า **นิกันณะ** โดยได้นามเพราะพูดอย่างนี้ว่า

พวกเราไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด ไม่มีกิเลสเครื่องพัวพัน ว่าพวกเราเว้นจากเครื่องร้อยรัดคือกิเลส. ชื่อว่า นาฏบุตร เพราะเป็นบุตรของนาฏกะนักร้า. บทว่า **อพุณฺณลีสฺสุ** ความว่า สมณพราหมณ์ไม่รู้ก็โดยที่พวกเขาปฏิบัติญาไว้. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ถ้าปฏิบัติญาณนั้นของพวกเขาเป็นนิยานิกะไซริ์ เขาทั้งหมดก็รู้ ถ้าไม่เป็นนิยานิกะไซริ์ พวกเขาก็ไม่รู้ เพราะฉะนั้น ความของปัญหานี้จึงมีดังนี้ว่าปฏิบัติญาของพวกเขาเป็นนิยานิกะ หรือเป็นอนิยานิกะ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธว่า พอละเพราะไม่มีประโยชน์ด้วยการกล่าวถึงปฏิบัติญา ที่เป็น อนิยานิกะของเจ้าลัทธิเหล่านั้น เมื่อจะประกาศบทที่มีประโยชน์ด้วยอุปมา เพื่อจะทรงแสดงเฉพาะธรรม จึงตรัสคำว่า พราหมณ์ เราจะแสดงธรรมแก่ท่าน ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตฺถิกิริยา** แปลว่า เพื่อกระทำให้แจ้ง. บทว่า **น ญนฺทฺ ชนฺติ** ความว่า ไม่ให้เกิดความพอใจใครจะทำ. บทว่า **น วายมตี** ได้แก่ ไม่ทำความพยายาม ความบากบั่น. บทว่า **โอสฺสินฺวุตฺติโก จ โหตี** ได้แก่ เป็นผู้มีอหิชาศัยเหยาะแหยะ. บทว่า **สตฺถิลิโก** ได้แก่ ผู้ถ้อยย่อหย่อน คือถ้อยศาสนาย่อหย่อน ไม่ถ้อยให้หนักแน่น. บทว่า **อิช พุรฺหมณฺ ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กามฺหิ** ถามว่า ธรรมมีปฐมฌานเป็นต้นเหล่านี้ จะยิ่งกว่าญาณทัสสนะได้อย่างไร. แก้วว่า จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายมีปฐมฌานเป็นต้น เป็นบาทของวิปัสสนา ชื่อว่าต่ำกว่า เพราะทำให้เป็นบาทแห่งนิโรธ ธรรมเหล่านี้จึงชื่อว่า เป็นบาทแห่งนิโรธ เพราะฉะนั้น ฟังทราบว่าย ญาณทัสสนะนั้น ยิ่งยวดกว่า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบพระสูตรแม้นี้ ตามอนุสนธิด้วยประการฉะนี้. ในเวลาจบเทศนาพราหมณ์ก็ตั้งในสภาวะแล.

จบอรรถกถา จุลลสารโปมสูตร ที่ ๑๐

จบวัคควัฒณนาที่ ๓

รวมพระสูตรในโอปัมมวรรค

๑. กกจูปมสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๒. อลคัททูปมสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๓. วัมมิกสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๔. รถวินิตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๕. นิวาปสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๖. ปาสราสีสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๗. จูพหัตถิปโทปมสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๘. มหาหัตถิปโทปมสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๙. มหาสาโรปมสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๑๐. จูพสาโรปมสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา